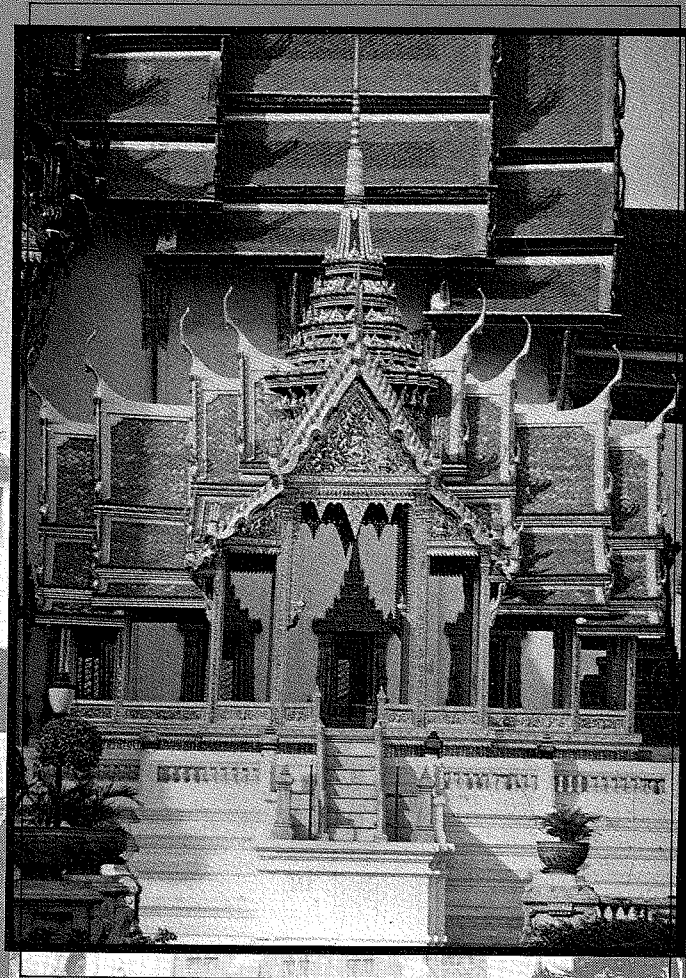

ลำดับที่ ๕

พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ

ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ตักดีศรี
ณพิตร กฤตติกากุล
ดร.ณิ แก้วม่วง

รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและ
พัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ
เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525)

หัวหน้าโครงการ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี
ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
ผู้ร่วมโครงการ : อาจารย์ณพิศ กฤตติกากุล
อาจารย์ครุณี แก้วม่วง

งานวิจัยนี้ได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี

**PALACES AND ROYAL RESIDENCES
IN BANGKOK
(1782 A.D. - 1982 A.D.)**

**PROJECT LEADER : ASSISTANT PROFESSOR M.R. NENGNOI SUKSRI
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE**

**RESEARCHERS : LECTURER MISS NAPIT KRITTIKAKUL
DEPARTMENT OF INDUSTRIAL DESIGN
LECTURER MRS. DARUNEE KAEWMUANG**

**This project is supported by the Research Affairs office,
Chulalongkorn University, to commemorate
the Ratanakosin Bicentennial 1982 A.D.**

คำนำ

ในโอกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบรอบ 200 ปี ในพุทธศักราช 2525 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นสมควรที่จะร่วมเฉลิมฉลองโอกาสอันเป็นมหามงคลนี้ในทางวิชาการ รวมทั้งทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม โดยจัดให้มีการปาฐกถา การอภิปราย การสัมมนา นิทรรศการ การประชุมนานาชาติ การจัดตั้งหอจดหมายเหตุ การออกเอกสารและสิ่งพิมพ์ และการประกวดศิลปะ เป็นต้น ในการนี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งคณะกรรมการและคณะอนุกรรมการการปฏิบัติการกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้น เพื่อพิจารณาโครงการวิจัย เช่น คณะอนุกรรมการปฏิบัติการกิจโครงการวิจัย เรื่องศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และพัฒนาการทางด้านวิชาการของแต่ละสาขาในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทำหน้าที่พิจารณาและติดตามผลงานของโครงการวิจัยต่าง ๆ

เพื่อการนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดสรรเงินอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการประจำปี 2524 จากเงินผลประโยชน์ของมหาวิทยาลัย ให้เป็นทุนสำหรับโครงการวิจัยทั้งสองดังกล่าวข้างต้นรวมทั้งสิ้น 27 โครงการ

สำหรับโครงการวิจัยเรื่องศิลปะและวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เรื่องพระราชวังและวังในกรุงเทพฯ เป็นเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการปลูกบ้านสร้างเมืองของพระมหากษัตริย์และพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าพระองค์จะทรงมีพระราชประสงค์ในการสร้างพระราชวังและวัง เพื่อเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ และของพระราชโอรสก็ตาม ในขณะที่เดียวกันก็ทรงมีพระราชดำริอื่น ๆ ร่วมด้วย ซึ่งล้วนแต่เป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางยุทธศาสตร์ การปกครอง การเศรษฐกิจ และการบริหารงานด้านต่าง ๆ ของประเทศให้คงอยู่มาจนทุกวันนี้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นผลงานทางศิลปะ และสถาปัตยกรรมอันประณีตของช่างไทยแต่ละยุคสมัย ซึ่งเราทุกคนภูมิใจและจะได้ช่วยกันรักษาไว้ให้เป็นมรดกตกทอดจนถึงลูกหลานต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอขอบคุณรองอธิการบดีฝ่ายต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยและคณะอนุกรรมการปฏิบัติการกิจโครงการวิจัยศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีบทบาทสำคัญและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ยังผลให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีสมกับเจตนารมณ์ของมหาวิทยาลัยที่จะร่วมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีในครั้งนี้

เกษม สุวรรณกุล

(ศาสตราจารย์ ดร. เกษม สุวรรณกุล)

อธิการบดี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงมีพระมหากษัตริย์ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้คณะผู้วิจัย ได้ดำเนินการศึกษาและถ่ายภาพทั้งภายในและภายนอก พระที่นั่ง ตำหนัก ตลอดจนอาคารทุกหลังในพระบรมมหาราชวังในงานวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2453”

สำหรับงานวิจัยเรื่อง “พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ” เป็นงานวิจัยที่มีเนื้อเรื่องคาบเกี่ยวกับพระบรมมหาราชวังโดยเฉพาะ ในตอนหนึ่งของงานวิจัยทั้งหมด คณะผู้วิจัยจึงได้นำเอาผลการศึกษาจากสถานที่จริงในพระบรมมหาราชวัง และภาพถ่ายอาคารต่างๆ จากโครงการดังกล่าวข้างต้น มาปรากฏเป็นเอกสารส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยฉบับนี้

คณะผู้วิจัยสามารถเขียนเอกสารงานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็ด้วยพระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าฯ าทที่เปรียบมิได้ คณะผู้วิจัย ขอพระราชทานกราบถวายบังคมทูลขอบพระคุณ และจะเทิดทูนไว้เหนือเกล้าฯ เป็นสรรพสิริมงคลแก่คณะผู้วิจัยตลอดกาลนาน.

หม่อมราชวงศ์หญิง แมงน้อย ศักดิ์ศรี

นางสาวณพิศ กฤตติกากุล

นางครุณี แก้วม่วง

พระมหากษัตริย์คุณ และพระกษัตริย์คุณ

ด้วยพระมหากษัตริย์คุณ ของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ที่ได้พระราชทานพระราชนุญาต ให้คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและถ่ายภาพตำหนัก และอาคารต่าง ๆ ในวังศุโขทัย อันเป็นวังที่ประทับส่วนพระองค์

ด้วยพระมหากษัตริย์คุณ ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ได้พระราชทานพระราชนุญาตให้ คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษา และถ่ายภาพตำหนักและอาคารต่าง ๆ ในวังสระปทุม อันเป็นวังที่ประทับส่วนพระองค์

สมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ได้ทรงพระกรุณา ประทานอนุญาตให้คณะผู้วิจัยทำการถ่ายภาพตำหนัก ที่วังที่ประทับส่วนพระองค์

คณะผู้วิจัยสามารถเขียนเอกสารงานวิจัยส่วนนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็ด้วยพระมหากษัตริย์คุณ และพระกษัตริย์คุณหาที่สุดมิได้ คณะผู้วิจัยขอพระราชทานกราบถวายบังคมทูลขอบำเพ็ญพระยศลบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าฯ

หม่อมราชวงศ์หญิง แม่งน้อย ศักดิ์ศรี

นางสาวณพิศ กฤตติกากุล

นางอรุณี แก้วม่วง

กิติกรรมประกาศ

กรุงรัตนโกสินทร์สามารถดำรงคงอยู่ได้มาจนครบรอบ 200 ปี ในเดือนเมษายน คทนี้ ก็ด้วยพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชมหจักร์ทุกพระองค์ งานวิจัยฉบับนี้ จึงทำขึ้นเพื่อเทิดพระเกียรติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงปกปักษ์รักษาประเทศชาติ และประชาชนให้อยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขมาจนทุกวันนี้

ในการทำวิจัยครั้งนี้ มีเจ้านายหลายพระองค์ ได้ประทานข้อมูลที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียด และยังประทานความรู้และคำแนะนำต่าง ๆ มากมาย จนไม่สามารถจะระบุพระนามได้ทั้งหมด คณะผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาจาก หม่อมราชวงศ์ มิตราภรณ์ เกษมศรี ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชวัง และวังต่าง ๆ อีกทั้งเกร็ดปกร์ย่อยในเชิงวิชาการอีกสุดจะพรรณนา เป็นผลให้คณะผู้วิจัยสามารถดำเนินงานไปได้ด้วยดี

นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังได้รับความอนุเคราะห์จากข้าราชการ ทหาร และเอกชนทุกหน่วยงานซึ่งเป็นผู้ครอบครองสถานที่ที่เคยเป็นวังในอดีต ให้ความกรุณาพาชม แนะนำ ทั้งยังอนุเคราะห์ในด้านเอกสาร และรูปภาพ คณะผู้วิจัยรู้สึกทราบบ้างในความกรุณาของท่านไม่รู้ลืม

ในด้านการศึกษา สํารวจ และถ่ายภาพอาคารต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง คณะผู้วิจัยได้รับความรู้และความช่วยเหลือเป็นอย่างดี จากคุณเศวต ธนประดิษฐ์ ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง คุณเกรียงไกร วิศวามิตร หัวหน้างานธุรการกองวัง และบุคคลที่คณะผู้วิจัยจะต้องกล่าวถึงอีกท่านหนึ่งคือ คุณพีรศักดิ์ อิศรศักดิ์ ณ อยุธยา เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง ได้กรุณาช่วยเหลืออย่างเต็มใจ และเต็มความสามารถ

ในด้านเอกสาร คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติทุกท่านที่ได้ช่วยเหลือค้นหาเอกสาร และภาพถ่าย อย่างเต็มใจยิ่ง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณโครงการไทยศึกษาที่ได้ดำเนินการเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี : วัง วัด บ้าน คลอง ตลาด” โดยมีศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ติก ผู้อำนวยการโครงการไทยศึกษา ประธานคณะกรรมการปฏิบัติการกิจฯ ซึ่งได้ดำเนินการให้โครงการทั้งหมดนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ด้วยแรงบันดาลใจนี้ทำให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเห็นความสำคัญขอโครงการไทยศึกษา ได้สนับสนุนให้ทุนวิจัยแก่โครงการดังกล่าว จึงขอขอบคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ทุนในการทำวิจัยฉบับนี้

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณอัจฉรา แก้วสุนนท์ ที่ได้ช่วยพิมพ์ให้โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และขอขอบคุณหม่อมราชวงศ์ดวงใจ ชุมพล ที่ได้กรุณาช่วยแปลภาษาต่างประเทศและแก้ไขข้อผิดพลาด และอีกหลายท่านที่ได้กรุณาช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จนไม่สามารถระบุนามได้ครบถ้วน และท้ายที่สุดขอขอบคุณ

คุณสันทัด ศักดิ์ศรี ที่ได้ช่วยเหลือ ทั้งร่างกาย แรงใจ และบางครั้งแรงทรัพย์ เพื่อให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลง
ได้ด้วยดี

ส่วนดีของหนังสือเล่มนี้ ขออุทิศถวายแด่ หม่อมเจ้าสมภพ เกษมศรี ผู้ซึ่งรักในความก้าวหน้า
ทางวิชาการ และในเชิงช่างทุกสาขา และขอเป็นบรรณาการแด่หม่อมเยื่อน เกษมศรี ณ อยุธยา ผู้ที่ส่งเสริม
และให้กำลังใจจนงานสำเร็จลงได้

ความผิดพลาดของเอกสารฉบับนี้จะมีมากมาย ทั้งในแง่ความละเอียด ความถูกต้อง พระนาม
พระอิสริยยศ ตลอดจนสำนวนภาษาที่ใช้ ทั้งนี้ด้วยเวลาจำกัด ของคณะผู้วิจัยที่ต้องทำทั้งการสอน การบริหาร
คณะ และยังช่วยกิจการของมหาวิทยาลัยในบางส่วนอีกด้วย แต่อย่างไรก็ดีคณะผู้วิจัยได้ทำเอกสารนี้ขึ้นด้วยความ
ความตั้งใจ และได้ใช้สติปัญญาจนเต็มความสามารถเท่าที่เวลาจะเอื้ออำนวยให้ ถ้ามีข้อผิดพลาดใด ๆ คณะผู้
วิจัยขออภัยด้วยความยินดี

หม่อมราชวงศ์หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี

น.ส. ณพิศร กฤตติกากุล

นางครุณี แก้วม่วง

พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ

(พ.ศ. 2325 - 2525)

บทคัดย่อ

เอกสารการวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเรื่อง พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2525 โดยมีขอบเขตจำกัดเฉพาะพระราชวัง และวังของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ และพระราชโอรสของพระมหากุฎราชู แห่งพระราชวงศ์จักรี ยกเว้นวังในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ได้สร้างขึ้นนอก จากเพื่อ พระราชทานพระราชโอรสดังกล่าวแล้ว ยังโปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระญาติและบุคคลสามัญ ที่ยกขึ้นเป็นเจ้า เนื่องจากประกอบคุณความดีแก่บ้านเมืองในการกอบกู้แผ่นดิน

การวิจัยนี้มีความมุ่งหมายจะศึกษาความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพระราชวัง และวังเจ้านายในสมัยต่าง ๆ ศึกษาสิ่งก่อสร้างและรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในพระราชวัง และวัง ทั้งนี้เพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่จะให้ความรู้ ความสำคัญแก่บุคคลทั่วไป อีกทั้งบุคคลที่ใช้สถานที่ที่เคย เป็นวังมาก่อน ในการที่จะช่วยกันอนุรักษ์พระราชวัง และวัง ที่เหลืออยู่

ลักษณะการวิจัย เป็นการวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และศึกษาจาก อาคารและสิ่งก่อสร้างที่ยังคงเหลืออยู่ ในพระราชวังและวัง ที่บางแห่งได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นสถานที่ราชการ และที่ทำงานของเอกชนไปแล้ว อีกทั้งศึกษาจากภาพถ่ายและแผนที่ทั้งในอดีต และปัจจุบัน ประกอบกับการ สัมภาษณ์บุคคลในราชตระกูลและบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยนำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์เรียบเรียงต่อไป

**PALACES AND ROYAL RESIDENCES IN
BANGKOK
(1782 A.D. - 1982 A.D.)**

ABSTRACT

This research document aims at studying the Royal Palaces and other Royal Residences that were built in Bangkok between 1782 and 1982, limiting ourselves to only Royal Palaces and Royal Residences belonging to the Royal Children and those belonging to the vice-roys of the Chakri Dynasty except during the reign of King Rama I, when palaces were not only built for royal princes but were also built for relatives and commoners who received the rank of princes for act of bravery performed in liberating the country.

The study covers the origine, the changes, the style of architecture of the Royal Palaces and Royal Residences, in order to gather basic information to offer to the general reader and to those who are holding ownership on places which used to be palaces so that they may have idea as to how to preserve whatever remains of the Royal Palaces or Royal Residences.

The method of research was based on historical documentary evidences and on other sources as well as on the buildings which still remain in the Royal Palaces or Royal Residences, some of which had already been converted into government or private offices, and on interviews of members of royal families and other people concerned and then a presentation was made from these information. Studies were also made from old as well as present day photographs and maps.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ค - ช
บทคัดย่อภาษาไทย	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฎ
บทนำ	1
บทที่ 1 พระราชวังและวังในพระราชวงศ์จักรี	11
1.1 พระราชดำริในการย้ายราชธานี	11
1.2 ที่มาของการสร้างพระราชวังและวัง	12
การดำเนินการสร้างพระนคร พระราชวังและวัง	14
ที่ตั้งของวัง	17
การจัดกลุ่มของวัง	17
รูปแบบของวัง	19
การเรียกชื่อวัง	19
1.3 เงินงบประมาณในการก่อสร้างพระราชวังและวัง	20
1.4 กรรมสิทธิ์ในการครอบครองพระราชวังและวัง	21
บทที่ 2 พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์	23
2.1 พระบรมมหาราชวัง	23
ที่ตั้งและอาณาเขต	24
ป้อมและประตู	25
พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง	36
แบบแผนการสร้าง	36
2.1.1 บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	39
2.1.1 บริเวณพระราชฐานชั้นนอก	55
2.1.3 บริเวณพระราชฐานชั้นกลาง	62
หมู่พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร	62
หมู่พระที่นั่งอินทราภิเษกมหาปราสาท	64

	หน้า
หมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท	64
หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน	67
พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และหอเสถียรธรรมปริต	67
พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์	73
พระที่นั่งราชฤดี	73
สกุณวัน	75
หมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร	77
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	79
2.1.4 บริเวณพระราชฐานชั้นใน	91
ตำหนักเขียว ตำหนักแดง	93
เตียง	97
2.1.5 บริเวณสวนศิवालีย์	112
พระพุทธรมณเฑียร	115
พระอภิเนาว์นิเวศน์	119
พระที่นั่งบรมพิมาน	126
2.2 พระราชวังบวรสถานมงคล	131
ที่ตั้งและอาณาเขต	132
ป้อมและประตู	133
แบบแผนการสร้าง	15
2.2.1 สมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	135
พระที่นั่งสุทธาสวรรย์	137
พระที่นั่งศิวิโมกข์พิมาน	141
พระราชมณเฑียร	141
2.2.2 สมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์	144
2.2.3 สมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ	146
พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย	147
พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก	149
พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ (พระที่นั่งสุทธาสวรรย์)	149
วัดบวรสถานสุทธาวาส	153
2.2.4 พระบวรราชวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	153
พระที่นั่งคชกรรมประเวศ	158
พระที่นั่งมิ่งคลาภิเศก และพระที่นั่งเอกกลงกฎ	158

	หน้า
พระที่นั่งสนามจันทร์	158
พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์	162
พระที่นั่งบรมบริเวติ	166
พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาธ	167
2.2.5 ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวังบวรสถานมงคล หลังปี พ.ศ. 2428 จนถึงปัจจุบัน	168
บทที่ 3 พระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	175
3.1 การสร้างพระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	175
3.1.1 วังที่สร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่รักษาพระนคร	177
พระราชวังหลัง	179
พระราชวังเดิม	181
พระนิเวศน์เดิม	194
วังริมบ่อมพระสมุ	201
วังริมบ่อมจักรเพชร	203
3.1.2 วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติ และเพื่อบำเหน็จความชอบ แก่คนสามัญและยกขึ้นเป็นเจ้า	204
วังริมวัดโพธิ์	205
วังบ้านปูน	206
วังสวนมังคุด	206
วังปากคลองวัดชนะสงคราม	209
วังท่าเตียน	210
วังคลังสินค้า	211
3.1.3 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	213
กลุ่มวังถนนหน้าพระลาน 3 วัง	214
กลุ่มวังถนนหลักเมือง 6 วัง	235
กลุ่มวังริมสนามชัย 3 วัง	240
3.1.4 วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	243
กลุ่มวังริมสนามวังหน้า 4 วัง	244
3.2 การสร้างวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	249

	หน้า	
3.2.1	วังที่สร้างขึ้นในระบะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาจะออกวังได้ในรัชกาลที่ 2	251
	กลุ่มวังริมสะพานข้างโรงสี 2 วัง	252
	กลุ่มวังริมถนนพระพิพิธฝั่งเหนือ (กลุ่มวังท้ายหีบผุย)	255
	กลุ่มวังถนนสนามชัย 3 วัง	257
	วังริมแม่น้ำใต้วัดพระเชตุพน	259
3.2.2	วังที่สร้างขึ้นในระบะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาจะออกวังได้ในรัชกาลที่ 3	260
	กลุ่มวังริมประตูสำราญราษฎร์ 3 วัง	261
	วังถนนบ้านหม้อ	263
	วังถนนจักรเพ็ชร	268
	วังริมสะพานหัวจรเข้	268
3.2.3	วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนาณรงค์	270
	กลุ่มวังสะพานเสี้ยว 4 วัง	271
	วังถนนโรงครก 2 วัง	274
	วังหลังวัดชนะสงคราม	275
	วังถนนพระอาทิตย์	276
	วังริมคลองบางลำภู วังที่ 1	278
	วังคลองตลาด	279
3.3	การสร้างวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	280
3.3.1	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	282
	กลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพน 5 วัง	283
	กลุ่มวังถนนมหาชัย 3 วัง	288
	กลุ่มวังริมแม่น้ำเหนือและใต้บ่อมหมหากุศ 2 วัง	290
	วังถนนเฟื่องนคร 2 วัง	292
	วังถนนสนามชัย วังที่ 3	294
บทที่ 4	พระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลปัจจุบัน	295
4.1	การสร้างพระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	295
4.1.1	พระราชวังที่สร้างขึ้นในพระนครและธนบุรี	298
	พระราชวังปทุมวัน	299

	หน้า
พระราชวังนันทอุทยาน	302
พระราชวังสราญรมย์	304
พระบรมราชวังใหม่	311
4.1.2 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สร้างขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5	
กลุ่มวังริมคลองบางลำภู 2 วัง	315
กลุ่มวังริมถนนมหาชัย 5 วัง	317
กลุ่มวังริมถนนตะนาว 3 วัง	326
กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ และวังริมคลองวัดสุทัศน์ฯ 5 วัง	332
กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ 2 วัง	336
กลุ่มวังริมคลองสะพานถ่าน	340
วังกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ	344
วังสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	346
วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	350
กลุ่มวังริมแม่น้ำ เลียบถนนพระอาทิตย์ 4 วัง	352
4.1.3 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	357
วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ	358
วังริมถนนข้าวสาร	360
วังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ	361
วังหน้าวัดชนะสงคราม	361
กลุ่มวังริมถนนหลังวัดชนะสงคราม 2 วัง	362
4.2 การสร้างพระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	364
4.2.1 พระราชวังที่ทรงสร้างใหม่ในพระนคร	366
พระราชวังดุสิต	367
สวนสุนันทา	385
วังพญาไท	401
4.2.2 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (บางวัง)	424
กลุ่มวังริมถนนพระรามที่ 1	425
วังสมเด็จฯ กรมพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราช- กุมาร	429
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์	430

	หน้า
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย	434
วังสมเด็จฯ พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎ- ราชกุมาร	435
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต	439
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลกประชานาถ	453
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา	460
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงศุโขทัยธรรมราชา	465
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์	470
วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ	474
วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์	477
วังกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช	479
วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	482
วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน	485
วังกรมหมื่นพิชัยมหิทธิโรดม	488
วังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร	489
วังกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี	492
วังกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส	493
วังสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร	474
4.2.3 วังพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ	495
วังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	498
4.2.4 วังที่ประทับของพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า- อยู่หัว	500
วังสวนนอก	502
4.3 การสร้างวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชกาลปัจจุบัน	515
4..1 วังที่ประทับของพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้าหญิงเพชรรัตนราชสุดาฯ	517
บทที่ 5 บทสรุปวิเคราะห์	519
บรรณานุกรม	538
ภาคผนวก	551

สารบัญแผนที่ แผนที่

	หน้า
แผนที่ 1	แผนที่กรุงศรีอยุธยา
	แทรก
2	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวัง วัด คลอง และถนน ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
	18
3	แผนที่พระบรมมหาราชวัง
	แทรก
4	แผนที่ผังพระมหามณเฑียร
	63
5	แผนที่บริเวณพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในรัชกาลที่ 5
	78
6	แผนที่พระราชวังบวรสถานมงคล
	แทรก
7	แผนที่ผังพระวิมาน พระราชวังบวรสถานมงคล
	140
8	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
	176
9	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งของวังที่สัมพันธ์กับการป้องกันพระนคร ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
	178
10	แผนที่พระราชวังเดิม
	182
11	แผนที่พระนิเวศน์เดิม
	195
12	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ- หล้านภาลัย
	250
13	แผนที่วังบ้านหม้อ
	264
14	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า- เจ้าอยู่หัว
	281
15	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวัง และวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
	296
16	แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวัง และวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
	363
17	แผนที่สวนสุนันทา
	384
18	แผนที่ผังอาคารที่ประทับ 3 พระองค์ ในสวนสุนันทา
	391
19	แผนที่ผังวังพญาไท พ.ศ. 2452 - 2465 ในสมัยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
	404
20	แผนที่วังพญาไท ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
	410
21	แผนที่วังกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อแรกสร้าง
	440
22	แผนที่วังกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อก่อสร้างเสร็จแล้ว
	445
23	แผนที่สวนนอก
	501

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 1	พระราชวังที่สร้างขึ้นในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2525	552
ตารางที่ 2	วังที่สร้างพระราชทานพระญาติและบุคคลสามัญที่ยกขึ้นเป็นเจ้า	556
ตารางที่ 3	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	560
ตารางที่ 4	วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	562
ตารางที่ 5	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	563
ตารางที่ 6	วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์	566
ตารางที่ 7	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	569
ตารางที่ 8	วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพ	571
ตารางที่ 9	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	572
ตารางที่ 10	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	579
ตารางที่ 11	วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	581
ตารางที่ 12	วังพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ	587

บทนำ

ที่มาของการทำวิจัย

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระนครเป็นต้นมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงทำหน้าที่ปกป้องรักษาให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข และได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง พร้อมทั้งสร้างศิลปวัฒนธรรมให้กับชาติ

เมื่อย้อนกลับไปหาอดีตที่ผ่านมา ชาติไทยเราต้องถูกรุกราน และบางครั้งต้องสูญเสียบ้านเมือง แต่บรรพบุรุษผู้มีพระคุณต่อคนไทยอย่างใหญ่หลวงก็ได้กอบกู้ และรักษาความเป็นเอกราชให้กับชาติไทยมาจนทุกวันนี้ ในบางรัชสมัยเราต้องใช้เวลาเกือบทั้งหมดไปในการป้องกันและกอบกู้ชาติบ้านเมือง แต่เมื่อบ้านเมืองสงบ ไม่มีศัตรูรุกราน พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระประมุขสูงสุดของชาติก็ได้หันมาทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ ด้วยการส่งเสริม ชูบเลี้ยง สนับสนุนช่างและศิลปินสาขาต่าง ๆ ให้ผลิตผลงานศิลปะซึ่งแสดงออกถึงวัฒนธรรมของชาติ เหล่าศิลปินและช่างสาขาต่าง ๆ จึงพร้อมที่จะอุทิศทั้งกำลังกาย กำลังใจ ทำงานถวายอย่างเต็มความสามารถ ดังจะเห็นได้จากผลงานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของไทยให้เฟื่องฟูขึ้นมาอีกดังที่เคยมีมาแล้วในอดีต โดยโปรดฯ ให้สร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์ ศิลปวัตถุชิ้นใหม่ ตามกำลังของเศรษฐกิจ และตามความสามารถของช่างและศิลปินที่จะทำขึ้นได้ในขณะนั้น จึงทำให้เห็นวิวัฒนาการทางศิลปะตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้

ในการแสดงออกของศิลปะและวัฒนธรรมนั้นแสดงออกได้หลายทาง งานสถาปัตยกรรมก็เป็นสิ่งที่แสดงออกของศิลปะทางหนึ่ง สำหรับชาติไทยเรา สิ่งก่อสร้างเพื่อศาสนาและสิ่งก่อสร้างเพื่อพระมหากษัตริย์ เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมประจำชาติ จะเห็นได้ที่พระราชวัง วัง และวัด มีการสร้างงานสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และการตกแต่งอย่างประณีตวิจิตรบรรจง แสดงให้เห็นประโยชน์ใช้สอย แสดงถึงลักษณะความเป็นอยู่ของสังคม อีกทั้งแสดงถึงอิทธิพลของชาติต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทต่อศิลปวัฒนธรรม และเศรษฐกิจของประเทศตามยุคสมัยต่าง ๆ กัน สิ่งก่อสร้างเหล่านี้คือ เอกลักษณะของชาติที่ชี้ให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองที่เป็นสมบัติอันล้ำค่าและเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน และยังบ่งถึงความ เป็นเอกราช และความเป็นตัวของตัวเองที่เราทุกคนควรจะภูมิใจ และเป็นสิ่งที่เราจะต้องทำนุบำรุงรักษาไว้ตลอดไป

ถึงแม้ว่าในบางครั้งเราได้รับอิทธิพลของศิลปกรรมจากชาติที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยในอดีต ก็

มิได้หมายความว่าไทยได้สูญเสียศิลปวัฒนธรรมเดิมของไทยไป แต่ความชาญฉลาด และมีสติปัญญาสูงของบรรพบุรุษ โดยรับเอาศิลปวัฒนธรรมในส่วนของชาติอื่นนำมาประยุกต์ให้เข้ากับศิลปวัฒนธรรมของไทย

ต่อมาความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในศิลปวัฒนธรรม สิ่งก่อสร้างที่ถูกเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ พระราชวัง และวัง จากการสำรวจข้อมูลที่มีหลักฐานปรากฏว่ามีวังทั้งสิ้น 134 วัง แต่คงเหลือหลักฐานทางสถาปัตยกรรมเพียงไม่เกิน 20 วัง ส่วนพระราชวังที่สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 9 มีจำนวน 9 วัง แต่คงเหลือดำรงความเป็นพระราชวัง เพียง 2 วัง คือ พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังดุสิต ทั้งนี้เนื่องด้วยได้มีการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์การใช้สอย และเปลี่ยนเจ้าของ ทำให้สูญเสียหลักฐานที่แสดงถึงวิวัฒนาการทางศิลป โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมของไทย ต้องขาดหายไป อีกทั้งผู้ที่ครอบครองต่อก็มีได้เข้าใจและทราบซึ่งในสิ่งเหล่านั้น จึงทำให้งานศิลปกรรมของชาติส่วนหนึ่งต้องสูญเสียไปเพราะความรู้ไม่เท่าถึงการ ณ เอกลักษณะของไทยส่วนนี้ได้ถูกทำลายหายไป แต่ได้รับการทดแทนด้วยศิลปและวัฒนธรรมร่วมสมัย

ด้วยเหตุนี้ก่อนที่ชาติไทยเราจะหมดสิ้นซึ่งศิลปและวัฒนธรรม ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้ให้ จึงสมควรที่จะได้นำเรื่องนี้มาศึกษาค้นคว้า และบันทึกภาพของอดีตไว้เพื่อเป็นแนวทางให้คนไทยได้ทราบ อีกทั้งสำนึกในความเป็นชาติไทยของคนไทยต่อไป และเป็นแนวทางที่จะประกอบการพิจารณาถึงความเหมาะสมในการใช้สถานที่ หรืออาคารเดิมที่มีอยู่แล้วให้ถูกต้องต่อไป

ดังนั้นเอกสารฉบับนี้จึงเป็นผลงานวิจัยที่เน้นหนักไปในด้านประวัติความเป็นมาของพระราชวัง และวัง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะต่าง ๆ ศึกษาเกี่ยวกับรูปโฉมของสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมในพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล และวังพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมของชาติไทยส่วนหนึ่ง อันสมควรที่จะศึกษาและเก็บบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางเอกสารสำหรับผู้ที่จะทำการศึกษาในรายละเอียดของศิลปวัฒนธรรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน

งานเขียนและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำงานวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารงานเขียนและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายแหล่ง และหลายเล่ม ซึ่งมีอยู่บางเล่มที่งานวิจัยนี้ยึดถือเป็นคู่มือเพื่อศึกษาหนทางในการค้นคว้าหารายละเอียดเพิ่มขึ้น และเป็นหลักในการอ้างอิงถึง ทั้งนี้เนื่องจากวังเจ้านายส่วนใหญ่จะสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2425) ซึ่งเป็นช่วง 100 ปีแรกของกรุงรัตนโกสินทร์มากกว่าช่วง 100 ปีหลัง ดังนั้นเอกสารเก่า ๆ และหลักฐานทางสถาปัตยกรรม ที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่จึงมีน้อยมาก อีกทั้งตัวบุคคลที่จะให้สัมภาษณ์ ก็แทบจะไม่มีเลย เรื่องราวของวังเจ้านายเท่าที่มีสาระ รายละเอียดพอเข้าใจ และใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด คือ

งานพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13 เรื่องตำนานวังหน้า* และ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า* ซึ่งทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2462 และ พ.ศ. 2465 ตามลำดับ

ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผลงานที่หอพระสมุดวชิรญาณ

ได้เรียบเรียงถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ทรงพิมพ์แจกสนองพระคุณในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อ พ.ศ. 2463

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2453 โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ

พระราชพิธีราชาภิเษกที่ 5 เรียบเรียงโดย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง เรียบเรียง โดย ม.ร.ว. แฉ่งน้อย และคณะ

นอกจากนี้ยังได้อาศัยข้อมูลส่วนใหญ่ในเอกสารต่อไปนี้ เป็นแกนนำไปสู่การเรียบเรียงและวิเคราะห์ออกมา ได้แก่

1. เอกสารชั้นหนึ่ง (Primary Sources) ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่เป็นเอกสารทางราชการของกระทรวง กรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง ซ่อม ต่อเติมพระราชวัง และวังเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ 5
2. พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 ของกรมศิลปากร
3. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยายมราช (ปั้น สุขุม)
5. ราชินิกุลรัชกาลที่ 3 ราชินิกุลรัชกาลที่ 5 โดย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
6. อธิบายราชินิกุลบางช้าง จากการเรียบเรียงของหอพระสมุดวชิรญาณ

ทั้งนี้ยังมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอีกหลายเล่ม แต่มีได้นำมาเป็นแนวในการวิจัยมากนัก เพียงแต่ศึกษาเพื่อประกอบความเข้าใจและชี้แนะบางอย่างเล็กน้อยเท่านั้น ดังปรากฏอยู่ในเชิงอรรถและบรรณานุกรม

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ที่ได้ทรงปกป้องรักษาและทนบำรุงบ้านเมือง รวมทั้งศิลปวัฒนธรรม ให้เจริญรุ่งเรืองมาตลอด 200 ปี
2. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของพระราชวังและวังเจ้านายต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จนถึงปัจจุบัน
3. เพื่อศึกษาดำรงที่ตั้งของพระราชวังและวังเจ้านายต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการขยายตัวของเมือง
4. เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการค้นคว้าเรื่องพระราชวังและวังเจ้านายในกรุงเทพฯ ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น
5. เพื่อเป็นเอกสารสำหรับงานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี

ขอบเขตของการวิจัย

1. ทำการศึกษาสภาพทั่วไปของพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง พระราชวังหลัง พระราชวังดุสิต พระราชวังอื่น ๆ และวังเจ้านาย ที่เป็นของพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ รัชกาล

ต่าง ๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์

2. ทำการศึกษาสำรวจพระราชวังและวังเจ้านายในรายละเอียดเท่าที่มีข้อมูลทางเอกสาร หรือหลักฐานทางสถาปัตยกรรม
3. ทำการศึกษาโดยอาศัยเอกสาร การสำรวจภาคสนาม และการถ่ายภาพเป็นสำคัญ
4. ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์บุคคลในราชตระกูลต่าง ๆ และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

วิธีดำเนินงานวิจัย

การศึกษาเรื่องพระราชวัง และวังในกรุงเทพฯ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต สมัยที่มีการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มีระบบเศรษฐกิจสังคม และความเป็นอยู่แตกต่างไปจากปัจจุบัน ฉะนั้นการวิเคราะห์วิจัยในเอกสารฉบับนี้ จะเขียนเรื่องราวของอดีต และนำระบบการปกครอง ระบบสังคม เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของอดีตมาวิเคราะห์ จะไม่มีการนำอดีตมาเปรียบเทียบกับปัจจุบัน เพราะระบบการปกครอง ระบบสังคม และเศรษฐกิจของปัจจุบัน แตกต่างจากอดีตมากมาย

การลำดับเรื่องราวในการเขียน จะลำดับเป็นเรื่องของพระราชวังและวังที่สร้างขึ้นในแต่ละรัชกาล ในเรื่องของวัง จะลำดับโดยรวมกลุ่มของวังเข้าด้วยกัน ตามวัตถุประสงค์ และลำดับตามสถานที่ตั้ง ในแต่ละรัชกาลมีได้ยึดถือลำดับตามอาวุโสของพระชนมายุของเจ้านายในรัชกาลนั้น ทั้งนี้การรวมกลุ่มของวังตามสถานที่ต่าง ๆ จะเป็นเครื่องมือให้เห็นความสัมพันธ์กับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ในแต่ละรัชกาลได้เป็นอย่างดี

วิธีการเขียน จะพยายามหลีกเลี่ยงการเสนอข้อมูลดิบประเภทจดหมายเหตุแห่งชาติ และหลีกเลี่ยงการเสนอข้อมูลที่ระบุนไว้ในเชิงอรรถมากมาย เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจในเนื้อหาโดยตรง ไม่ต้องสะดุดกับการอ่านเชิงอรรถเกินความจำเป็น

วิธีดำเนินการค้นคว้า

ส่วนในการดำเนินการค้นคว้าและวิจัยจะใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) ประกอบกับหลักฐานชั้นสอง (Secondary Sources) ร่วมกับการวิเคราะห์จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมของพระราชวังและวังเจ้านายต่าง ๆ ที่ยังปรากฏอยู่ ตลอดจนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคล โดยการนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ทั้งนี้มีแหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ

1. พระบรมมหาราชวัง พระบรมราชวัง พระราชวังอื่น ๆ วังเจ้านาย สถานที่ราชการ และที่ทำการเอกชนที่เป็นพระราชวัง วังเจ้านายมาก่อน
2. หอสมุดแห่งชาติ หอวชิรญาณ และกองจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. ห้องสมุดกลางของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. ห้องสมุดหนังสือแจกในงานศพ วัดบวรนิเวศวรวิหาร

ความสำคัญและประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

ผลของการวิจัยจะทำให้ได้ประโยชน์บางประการ ซึ่งมีความสำคัญพอจะสรุปได้ดังนี้

1. จะมีเอกสารและข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชวังและวังเจ้านายต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ที่สมบูรณ์ขึ้น
2. จะทำให้ทราบถึงสภาพของพระราชวัง วังเจ้านายในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จะชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในช่วงระยะเวลา 200 ปี
3. จะเป็นข้อมูลที่ช่วยอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมของพระราชวัง วังเจ้านายต่าง ๆ ที่เหลืออยู่
4. จะทำให้โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี มีเนื้อหาสาระสมบูรณ์ขึ้น

ความหมายของอักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ มีดังต่อไปนี้

- ก.จ.ช. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
 ก.ห. เอกสารกระทรวงกลาโหม
 ค. เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 ค.ค. เอกสารกระทรวงคมนาคม
 น. เอกสารกระทรวงนครบาล
 ต. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
 ม. เอกสารกระทรวงมหาดไทย
 ยธ. เอกสารกระทรวงโยธาธิการ
 รล. เอกสารกรมราชเลขาธิการ
 ว. เอกสารกระทรวงวัง
 ศธ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ
 สบ. เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศัพท์ที่จะกล่าวต่อไป เป็นศัพท์ที่ใช้ในงานเขียนการวิจัยฉบับนี้ ซึ่งส่วนมากเป็นราชาศัพท์ กับศัพท์ที่ใช้เรียกอาคารในพระราชวัง และวังเจ้านาย มีบางคำเป็นคำศัพท์ที่ใช้กันอยู่ทั่วไป แต่ในงานวิจัยฉบับนี้มีความหมายโดยเฉพาะที่แตกต่างออกไปจากความหมายปัจจุบัน

คำนำหน้าพระนามเจ้านายในกรุงรัตนโกสินทร์¹

คำนำหน้าพระนามที่แสดงถึงยศตามฐานะ

1. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า คือพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินที่ประสูติด้วยลูกหลวง

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา พ.ศ. 2501), หน้า 18-32.

(พระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ฯลฯ) หลานหลวง (พระราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดิน) ชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไปจึงจะเรียกว่า เจ้าฟ้า ยกเว้นพระราชโอรสของกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 1) โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าฟ้าทั้ง 4 พระองค์ ซึ่งสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นคนสามัญ แต่โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้า

2. **สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า** คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้น และสมเด็จพระเชษฐภคินีของพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ที่พระชนนีเป็นพระองค์เจ้า

3. **สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า** คือสมเด็จพระอนุชา ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่โปรดฯ แต่งตั้งขึ้น และสมเด็จพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ที่พระชนนีเป็นพระองค์เจ้า

4. **เจ้าฟ้า** คือพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรฯ มีมารดาเป็นเจ้า และพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งมีอยู่พระองค์เดียว คือ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ โดยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้เป็นเจ้าฟ้า แต่ไม่ใช้คำนำหน้าว่า “สมเด็จพระ”

5. **พระองค์เจ้า** คือพระราชโอรส และพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน (วังหลวง) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)

คำนำหน้าพระนามแสดงการยกย่อง

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ** คือพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรมวงศานุวงศ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าแผ่นดิน คือเป็นลุง เป็นอา เป็นป้า ของพระเจ้าแผ่นดิน

2. **พระสัมพันธวงศ์เธอ** คือพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังหลัง และในเจ้าฟ้าซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จพระพี่นางเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

3. **พระวรวงศ์เธอ** คือพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ตอนต้น ถ้าพระองค์ใดมีพระชนมายุแก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. **พระบวรวงศ์เธอ** คือพระราชโอรสในสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีพระชนมายุอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

5. **พระประพันธวงศ์เธอ** คือพระราชโอรส และพระราชธิดา ในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์

ความหมายในส่วนของอาคาร

1. **พระมหาปราสาท** หมายถึงที่ประทับของพระมหากษัตริย์มีลักษณะเป็น ทรงไทยจตุรมุข ประกอบด้วยเครื่องยอด เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มียอดทรงมณฑป

2. **พระราชมณเฑียร** เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ โดยเป็นพระที่นั่งประกอบด้วยเครื่องยอด

3. **พระวิมาน** หมายถึง พระที่นั่งตั้งพระแท่นบรรทม ภายใต้ต้นพญาลเศวตฉัตร ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ประทับเป็นส่วนเฉพาะพระองค์ เช่น พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานฯ

4. **พระที่นั่ง** หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ในพระราชวังที่ประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตร

5. **พลับพลา** คือ ศาลาโถง ที่สร้างขึ้นเป็นที่ประทับสำหรับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เช่น สร้างขึ้นในพระราชอุทยาน เพื่อเป็นที่ทรงพระสำราญ หรือสร้างขึ้นในการเสด็จประทับในการพระราชพิธี

6. **เรือนต้น** เป็นเรือนหมู่แบบไทย เป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถและรับรองส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์

7. **ตำหนัก** หมายถึงที่อยู่ของเจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จนถึงที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่เป็นที่ประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตร ในการวิจัยครั้งนี้ “ตำหนัก” ครอบคลุมเฉพาะที่อยู่ของพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน หรือที่อยู่ของพระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าหลานเธอ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

8. **ตำหนักตึก** หมายถึง ตำหนักที่รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างเป็นที่ประทับของกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ซึ่งเป็นพระราชชนนี ปลูกสร้างในพระบรมมหาราชวัง ตำหนักตึกเป็นชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไป หมายถึงเป็นตำหนักใหญ่ หรือเป็นตำหนักประธานในหมู่ตำหนักทั้งหลาย

9. **ตำหนักแพ¹** หมายถึง ท่าที่ประทับเรือของพระเจ้าแผ่นดิน

10. **ท้องพระโรง** หมายถึงอาคารโถง ในหมู่พระที่นั่งหรือหมู่ตำหนักที่ประทับ ท้องพระโรงนี้ใช้เป็นที่เสด็จออกให้เฝ้า หรือใช้เป็นที่ทำกิจกรรมงานต่าง ๆ เช่นท้องพระโรงวังท่าพระ ครั้นรัชกาลที่ 5 เป็นที่ประดิษฐานช่างทุกชนิด

11. **พระระเบียง** คืออาคารชั้นเดียว ด้านนอกปิดทึบถึงหลังคา ด้านในเป็นทางเดินมีเสาดารายรอบ พระระเบียงในพระบรมมหาราชวัง คือ อาคารที่แสดงแนวของเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

12. **กำแพงแก้ว** คือกำแพงทึบเตี้ย ๆ หรือกำแพงโปร่งที่มักจะก่อด้วยกระเบื้องเคลือบ กำแพงแก้วเป็นกำแพงที่ใช้กันล้อมอาคารที่สำคัญในทางศาสนาหรือของพระมหากษัตริย์

13. **เขื่อนเพชร** คือกำแพงสูงก่ออิฐทึบ หรือบางแห่งมีลักษณะเป็นอาคารหลังยาวและมีที่พักของโขนทวาร และข้าราชการบริพาร เป็นส่วนที่กันขอบเขตอย่างชัดเจน และเป็นเขตหวงห้าม จะติดต่อได้เฉพาะทางประตูเท่านั้น ส่วนมากใช้กันระหว่างฝ่ายหน้า และฝ่ายใน

14. **เต็ง** คืออาคารก่ออิฐถือปูนสูง 2 ชั้น ด้านนอกปิดทึบถึงหลังคา ด้านหลังมีหน้าต่าง เป็นอาคารที่กันขอบเขตอย่างชัดเจน ของพระราชฐานชั้นใน

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ตำหนักแพ* (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางรัฐสถานพิทักษ์ พ.ศ. 2490), หน้า 1.

15. **ฐานทักษิณ หรือฐานปทักษิณ** เป็นส่วนยกพื้นของอาคารแบบไทย หรือเป็นฐานชั้นแรกของอาคาร ประเภทเจดีย์ โบสถ์ วิหาร ร่องรับอาคารเพียงหลังเดียว บนฐานนี้มีทางเดินได้รอบอาคาร เช่น ฐานทักษิณรอบพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

16. **ฐานไพที** เป็นส่วนยกพื้นของอาคารแบบไทย และเป็นฐานแรกของอาคาร เช่นเดียวกับฐานทักษิณ แต่บนฐานไพที จะมีอาคารหลายหลังตั้งอยู่บนฐานนี้ ตัวอย่างเช่นฐานไพทีในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีอาคาร 3 หลัง ตั้งบนฐานเดียวกันคือ ปราสาทพระเทพบิดร พระมณฑป และพระศรีรัตนเจดีย์

17. **ฐานปัทม์ หรือ ฐานบัว** เป็นส่วนยกพื้นของอาคารแบบไทย ซึ่งส่วนมากจะตั้งอยู่บนฐานทักษิณ หรือฐานไพที อีกชั้นหนึ่ง

ความหมายของที่ประทับ

1. **พระบรมมหาราชวัง** หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่เดิมเรียกว่า พระราชวังหลวง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงบัญญัติศัพท์เฉพาะ เรียกพระราชวังหลวงว่า พระบรมมหาราชวัง

2. **พระราชวังบวรสถานมงคลหรือพระบวรราชวัง** หมายถึงที่ประทับของพระมหาอุปราช คือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่เดิมเรียกว่า วังหน้า จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงบัญญัติศัพท์เฉพาะ เรียกวังหน้าว่า พระบวรราชวัง เพราะได้ทรงอุปราชากิเชก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล หมายถึงพระนามในตำแหน่งของพระมหาอุปราช (วังหน้า)

3. **พระราชวังหลัง** หมายถึงที่ประทับของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หมายถึงพระนามในตำแหน่งของวังหลัง

4. **พระราชวัง** หมายถึงที่ประทับของพระมหากษัตริย์

5. **วัง** หมายถึงที่ประทับของเจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป แต่ขอบเขตของการวิจัยจะครอบคลุมเฉพาะวังพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ในกรุงรัตนโกสินทร์ และพระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าหลานเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ที่ทรงสร้างด้วยเงินพระคลังข้างที่ เช่นวังพญาไท

ความหมายในส่วนสาธารณูปโภค

1. **ถนน** ที่กล่าวถึงในงานวิจัยนี้ หมายถึงทางสัญจรทางบก ที่ใช้กันตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ก่อนหน้าที่จะโปรดฯ ให้ตัดถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร ฯลฯ ดังปัจจุบัน ถนนในอดีตมีชื่อดังต่อไปนี้ คือ :-

ถนนเสาชิงช้า ปัจจุบันคือ ถนนบำรุงเมือง

ถนนบ้านญวน ปัจจุบันคือ ถนนบ้านหม้อ

ถนนหน้าพระลาน

ถนนสนามชัย

ถนนท้ายวัง

ถนนท้ายหีบเผย

ถนนสะพานหัวจรเข้ ปัจจุบันคือ ถนนพระพิพิธ

2. คลองคูเมืองเดิม หมายถึงคลองไหลใน ปัจจุบัน คลองคูเมืองเดิมนี้เรียกเป็น 3 ชื่อ ตอนปากคลองด้านทิศเหนือริมถนนเจ้าฟ้า เรียกว่าคลองโรงไหม ส่วนตอนปากคลองด้านทิศใต้ใกล้ปากคลองตลาด เรียกว่า คลองตลาด ตอนกลางเรียกว่า คลองหลอด¹

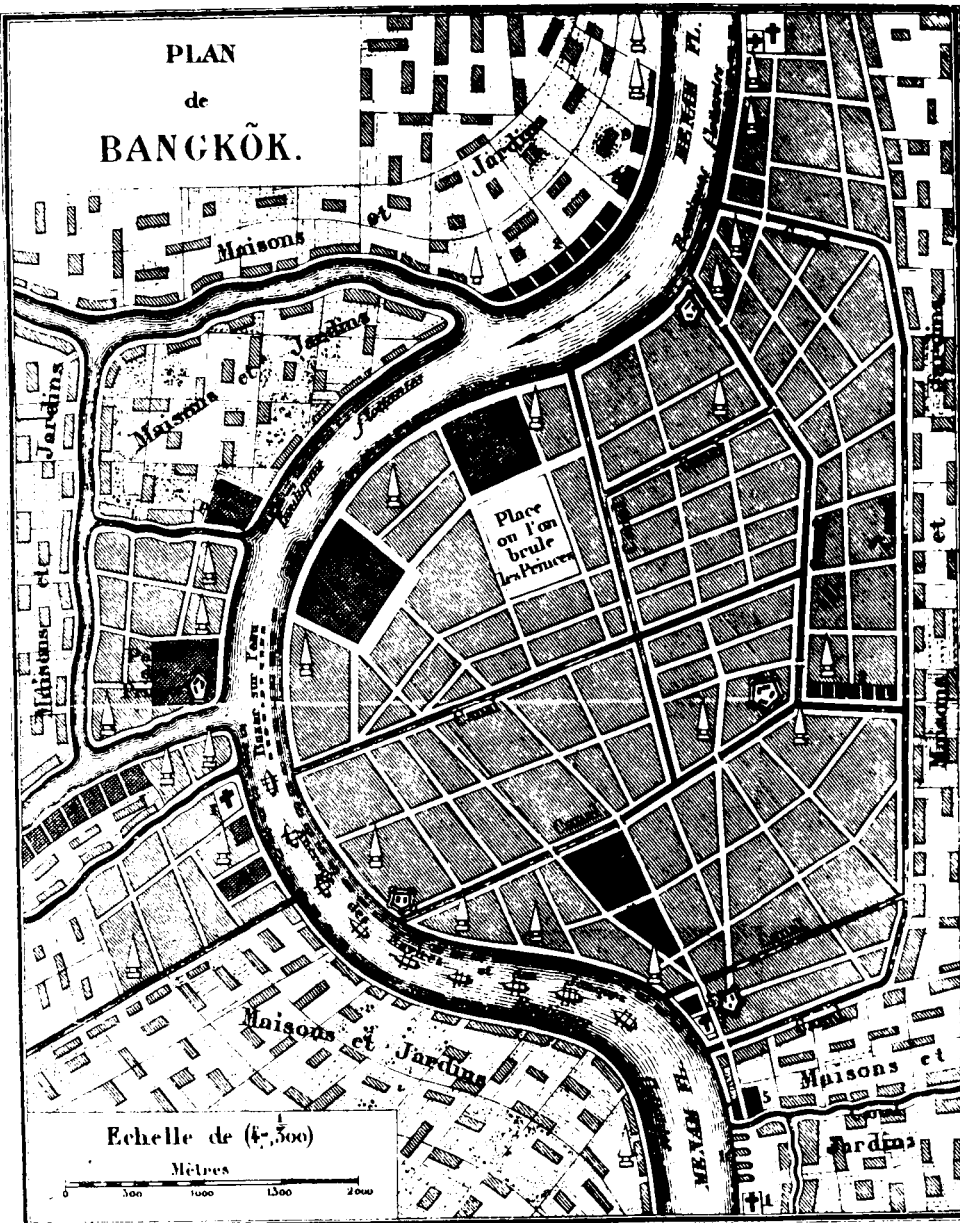
3. คลองรอบกรุง หมายถึงคลองที่เลียบบำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก คลองรอบกรุงนี้เรียกเป็น 2 ชื่อ ตอนปากคลองด้านทิศเหนือ เรียกว่า คลองบางลำภู ตอนปากคลองด้านทิศใต้ เรียกว่า คลองโอง่าง

4. คลองหลอด หมายถึงคลองวัดราชบพิธ และคลองวัดเทพธิดา ในปัจจุบัน คลองหลอดทั้ง 2 คลองนี้ เป็นคลองเชื่อมระหว่างคลองคูเมืองเดิม และคลองรอบกรุง

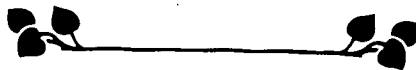
---

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระ* (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2506), หน้า 179.

PLAN
de
BANGKŌK.

พระราชวังและวังในพระราชวงศ์จักรี

พระราชดำริในการย้ายราชธานี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีแล้ว พระราชภารกิจแรกที่ทรงกระทำคือการย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตก มาสู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งนี้เนื่องด้วยการสร้างเมืองในอดีต การเลือกที่ตั้งของเมืองจะคำนึงถึงลักษณะภูมิประเทศ และเหตุผลทางยุทธศาสตร์เป็นหลัก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงจะทรงเห็นปัญหาเรื่องที่ตั้งของเมืองธนบุรีมาเป็นเวลานานแล้ว เมื่อทรงมีโอกาสจะแก้ปัญหานั้นได้ จึงทรงย้ายราชธานีทันทีที่ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์

เมืองธนบุรีในสมัยพระเจ้าตากสิน เป็นเมืองที่เรียกว่า เมือง “อกแตก” กล่าวคือ เป็นเมืองที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่กลาง ด้านทิศตะวันตก ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอน และเป็นที่ตั้งของพระราชวังของพระเจ้าตากสิน¹ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ปากคลองบางกอกใหญ่ มีคลองหลังวัดอรุณฯ เป็นคลองเชื่อมระหว่างคลองบางกอกใหญ่ ไปจดคลองบางกอกน้อย เป็นแนวเขตกำแพงเมือง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ลุ่มกว่าด้านตะวันตก มีคลองคูเมือง² เป็นแนวเขตของเมือง ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเห็นว่าเมืองธนบุรีไม่เหมาะที่จะเป็นราชธานี ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ

1. ปัญหาทางด้านยุทธศาสตร์ เนื่องด้วยการมีแม่น้ำกว้างอยู่กลางเมือง ไม่เป็นการสะดวกในการป้องกันพระนคร และการลำเลียงกำลังรบ
2. ปัญหาทางด้านภูมิศาสตร์ เนื่องด้วยกรุงธนบุรีอยู่ในท้องคู้้ง น้ำเซาะทำให้ตลิ่งพังง่าย
3. ปัญหาเรื่องที่ตั้งของพระราชวัง เนื่องด้วยที่ตั้งพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินคับแคบ ขยายตัวไม่ได้ ทั้งนี้ถูกขนาบด้วยวัดแจ้ง³ และวัดท้ายตลาด⁴

¹ ในสมัยต่อมาเรียกพระราชวังนี้ว่า “พระราชวังเดิม”

² คลองหลอดในปัจจุบัน

³ วัดอรุณราชวราราม

⁴ วัดโมลีโลกยาราม

ส่วนทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งตั้งอยู่ในเขตของเมืองกรุงธนบุรีแล้วนั้น ถึงแม้จะเป็นที่ลุ่มกว่าทางฝั่งตะวันตก แต่มีทำเลที่ดีกว่า เหมาะสมที่จะเป็นราชธานีมากกว่า ด้วยเหตุผลที่พอจะสรุปได้ว่า

1. มีความเหมาะสมในด้านยุทธศาสตร์ โดยที่มีลักษณะของพื้นที่เป็นหัวแหลม ถ้าจะขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกเพียง 2 ด้านก็จะสามารถป้องกันพระนครได้ดีกว่า อีกทั้งยังมีคลองคูเมืองเดิมครั้งกรุงธนบุรีเป็นการป้องกันด่านแรกอยู่แล้วประการหนึ่ง เมื่อขุดคลองคูเมืองเป็นการป้องกันด่านที่ 2 เพิ่มขึ้น พร้อมทั้งสร้างป้อมปราการรอบเมืองแล้ว จะมีความเหมาะสมในแง่ยุทธศาสตร์มากกว่า
2. มีความเหมาะสมในด้านภูมิศาสตร์ เนื่องด้วยทางฝั่งตะวันออกนี้ พื้นที่นอกคลองคูเมืองเดิมเป็นพื้นที่ลุ่มที่เกิดจากการตื้นเขินของทะเล ข้าศึกจะยกทัพมาทางทิศนี้คงจะกระทำได้ยาก ฉะนั้นการป้องกันพระนครจะได้ไม่ยุ่งป้องกันเพียงด้านฝั่งตะวันตกแต่เพียงด้านเดียว
3. มีความเหมาะสมในเรื่องที่ตั้งของพระราชวัง เนื่องด้วยทางฝั่งตะวันออกนี้เป็นพื้นที่ใหม่ สันนิษฐานว่าชุมชนใหญ่ในขณะนั้นคงจะมีแต่ชนชาวจีนที่เกาะกลุ่มกันอยู่ จึงไม่เป็นการยากที่จะหาพื้นที่ผืนใหญ่เพื่อสร้างพระราชวังให้เป็นศูนย์กลางการปกครอง เช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา

อีกประการหนึ่งเมืองธนบุรีเป็นราชธานี ในระยะที่มีศึกสงครามเกือบตลอดสมัย จึงยังมิได้มีการสร้างบ้านสร้างเมืองอย่างจริงจัง ยังขาดทั้งกำลังทรัพย์ กำลังคน และเวลาพอที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองได้ จึงไม่เป็นที่น่าพอใจที่จะสร้างราชธานีขึ้นใหม่ ณ ที่อีกแห่งหนึ่งที่เหมาะสมกว่า

การสร้างราชธานีใหม่ พร้อม ๆ กับการสร้างพระราชวังทั้งสอง คือพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล เริ่มขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2325 โดยสร้างทุกอย่างด้วยเครื่องไม้เพื่อให้ทันกับการเฉลิมพระราชสมภพในปีกเดียวกันนั่นเอง ส่วนการก่อสร้างด้วยวัสดุถาวรใช้เวลาการก่อสร้างร่วม 3 ปี และมีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2328

ที่มาของการสร้างพระราชวังและวัง

ตามธรรมเนียมไทยโบราณ ตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ “พระมหากษัตริย์” ทรงมีพระอิสริยยศสูงสุดเป็นประมุขหรือผู้นำของประเทศไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครองหรือด้านบริหารประเทศ ผู้มีพระอิสริยยศรองลงมาคือ “พระมหาอุปราช” ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยรองลงมาจากพระมหากษัตริย์ เช่น ยามมีศึกสงคราม พระมหากษัตริย์ และพระมหาอุปราช จะทรงช่วยกันป้องกันประเทศให้พ้นจากศัตรู โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ ทรงคุมทัพหลวง ทางด้านพระมหาอุปราชทรงเป็นแม่ทัพหน้า คุมกองทัพหน้าเดินทางไปก่อน นอกจากนี้ยังต้องมีกองทัพหนุน หรือทัพหลังที่คอยช่วยกองทัพหลวงอีกกองหนึ่ง ผู้นำกองนี้เรียกว่า แม่ทัพหลัง จากแบบแผนการจัดตั้งกองทัพนี้เองได้นำมาใช้เป็นรูปแบบการจัดตั้งพระราชวังในพระนครด้วย คือมี วังหลวง เรียกว่า พระบรมมหาราชวัง, วังหน้า เรียกว่า พระราชวังบวรสถานมงคล และวังหลัง เรียกว่า พระราชวังบวรสถานพิมุข หรือที่นิยมเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระราชวังหลัง

จากหลักฐานทางเอกสารที่ปรากฏตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา¹ ปรากฏว่าได้มีนามของพระราชวังทั้งสามเกิดขึ้นแล้ว ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงดำเนินตามแบบแผนที่ว่านี้ในรัชกาลของพระองค์² ครั้นต่อมาเมื่อบ้านเมืองเริ่มห่างศึก แบบแผนของการรักษาพระนครเปลี่ยนไป และหลังจากที่กรมพระราชวังหลังเสด็จทิวงคตไปแล้ว ก็ได้มีการแต่งตั้งตำแหน่ง “กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข” ขึ้นอีก³ ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 จนถึงปัจจุบัน จึงมีแต่ตำแหน่งวังหลวง และวังหน้า

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช ให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” พร้อมทั้งพระราชทานพระราชวังบวรสถานมงคลให้เป็นที่ประทับ จึงต้องมีราชาศัพท์สำหรับใช้โดยเฉพาะแต่ละพระองค์ ทรงบัญญัติให้ใช้คำ “บรม” เพิ่มเข้าไปในวังหลวง คำ “บวร” เพิ่มเข้าไปในวังหน้า⁴ ฯลฯ เช่น พระราชโองการ เป็น พระบรมราชโองการ และพระบวรราชโองการ พระราชวังหลวง เป็น พระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพระบวรราชวัง เป็นต้น ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต ราชาศัพท์ที่ใช้กับวังหน้าก็สูญไป ส่วนวังหลวงไม่มีรับสั่งให้เลิกใช้ศัพท์ที่เดิมใหม่ ยังคงใช้คำ “บรม” ต่อมาจึงเรียกว่า “พระบรมมหาราชวัง” มาจนทุกวันนี้

พระราชวังจึงได้แก่ พระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวังบวรสถานพิมุข และพระราชวังอื่น ๆ เช่นพระราชวังปทุมวัน พระราชวังนันทอุทยาน พระราชวังสราญรมย์ พระราชวังดุสิต เป็นต้น

การสร้างพระราชวังในกรุงเทพฯ ได้มีการสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นไม่มีการสร้างพระราชวังขึ้นใหม่ในกรุงเทพฯ ส่วนในต่างจังหวัด ได้เริ่มมีการสร้างพระราชวังที่หัวเมืองมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 โดยโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับ เพื่อเสด็จออกไปดูแลทุกข์สุขของราษฎร ซึ่งการสร้างพระราชวังในลักษณะนี้ ได้ดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นพระราชภารกิจที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงปฏิบัติติดต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ แต่เนื่องด้วยขอบเขตของการวิจัยเรื่องนี้มิได้ครอบคลุมไปถึงพระราชวังในต่างจังหวัด จึงจะไม่กล่าวในรายละเอียดต่อไป

การสร้างวังเจ้านาย เป็นประเพณีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา⁵ เมื่อพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่เป็นพระองค์ชายโสกันต์ และเสด็จทรงผนวชเป็นสามเณรแล้ว ถ้าพระชันษายังไม่ถึง 20 ปี ก็จะ

¹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต), หน้า 29-30, 36/11 ส. พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 220-221, 275.

² สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2513, หน้า 6-11 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหม่อมราชวงศ์เล็ก จอนรด พ.ศ. 2513)

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ประทับอยู่ในพระราชวัง บางพระองค์คงอยู่ตำแหน่งในพระราชวังชั้นในอย่างเดิม บางพระองค์โปรดฯ ให้จัดตำแหน่งสำหรับประทับในพระราชวังชั้นนอก และบางพระองค์ก็เสด็จไปประทับอยู่กับเจ้านายที่ออกวังแล้ว ในระยะนี้ก็จะมีการเตรียมสร้างวังพระราชทาน เริ่มต้นแต่จัดหาที่ดิน ผู้ควบคุมการก่อสร้าง ตลอดจนวัสดุกำลังคน และกำลังเงินที่จะใช้ไว้ด้วย

จุดประสงค์ในการสร้างวังก็เพื่อสร้างที่ประทับอันเป็นสมบัติส่วนกลาง (ของหลวง) สำหรับพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญบางพระองค์ เรื่องการสร้างวังนี้เป็นงานของชาติด้านหนึ่ง ที่จะต้องดำเนินไปตามประเพณีในการที่เจ้านายต้องปฏิบัติราชการแผ่นดิน ซึ่งถือเป็นหน้าที่รับผิดชอบโดยกำเนิดที่ประทับหลวงที่สร้างขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเป็นที่ทำงานและบางครั้งเป็นที่แสดงออกของศิลปวัฒนธรรมในสมัยนั้น ๆ ด้วย การสร้างวังด้วยจุดประสงค์และประโยชน์ใช้สอยดังกล่าว ได้สิ้นสุดลงในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยที่สมัยรัชกาลที่ 6 มิได้มีการสร้างวังใหม่ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระราชธิดาในรัชกาลต่าง ๆ เสด็จออกมาอยู่วังส่วนพระองค์ได้ เช่นเดียวกับเจ้านายพระองค์ชายดังที่กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงกล่าวไว้ว่า

“.....เจ้านายฝ่ายในแต่ละพระองค์นั้น แม้ได้ทรงรับการอบรมให้ทรงตระหนักแล้วในความรับผิดชอบของผู้เป็นใหญ่ และส่วนมากก็ทรงปฏิบัติพระองค์สมกับที่ทรงดำรงฐานะอันสูงศักดิ์แล้วก็ดี แต่สำหรับคนภายนอกยังเห็นกันอยู่ว่า พระชันษายังไม่สูง ก็ยังไม่ไว้วางใจทีเดียว เพราะเป็นห่วงพระเกียรติยศ มาในลำดับหลังเมื่อต่างพระองค์ก็ทรงพระเจริญด้วยวัยวุฒิ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 7 จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เสด็จออกไปประทับสวนนอกกันได้ เพื่อความสะดวกและเพื่อให้ได้ทรงมีวังอันรโหฐานยิ่งขึ้น.....”¹

สรุปแล้วการสร้างพระราชวังและวังต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นในระยะ 150 ปีแรก ส่วนในช่วง 50 ปีหลังการสร้างพระราชวังและวัง มิได้มีการผูกเกณฑ์ และวัตถุประสงค์ในการสร้างวังเหมือนครั้งก่อน

การดำเนินการสร้างพระนคร พระราชวัง และวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีแล้ว ได้ทรงย้ายพระนครจากปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามายังปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา การย้ายพระนครกระทำเป็น 2 ระยะด้วยกัน คือ

ในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้ย้ายพระนครโดยเด็ดขาด เป็นแต่เพียงย้ายศูนย์กลางการปกครองและที่ประทับมายังฝั่งตะวันออก โดยยังคงเสด็จประทับที่พระราชวังเดิมในระยะ

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, “พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา” หน้า ๑๗. ใน *ความรู้เรื่องพระพุทธรูปตั้งแต่เบื้องต้น รวบรวมจากธรรมเนียมต่างเรื่อง*, พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2501)(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา 5 กรกฎาคม 2501).

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง แล้วจึงได้เสด็จมาประทับยังพระบรมมหาราชวังที่สร้างเป็นที่ประทับชั่วคราว เพื่อการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ในระยะหลัง เมื่อการสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังเป็นการถาวรแล้ว จึงได้ทรงริ้วป้อมปราการทางฝั่งธนบุรีออก ยังคงไว้แต่วังริมแม่น้ำ ตั้งแต่คลองบางกอกน้อยไปสุดเขตคลองบางกอกใหญ่ และขยายพระนครออกไปทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว

พร้อมกันกับการสร้างพระนคร พระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังได้ทรงพิจารณาถึงความปลอดภัยของพระนคร นอกจากการขุดคลองคูเมืองชั้นนอก ที่เรียกว่า “คลองรอบกรุง” แล้ว ยังได้ทรงสร้างป้อมปราการ ประตูเมือง ณ ตำแหน่งต่าง ๆ ที่ริมคลองรอบกรุง นั้นด้วย อีกทั้งยังได้โปรดฯ ให้สร้างวัง เพื่อเป็นที่ประทับและป้องกันพระนครที่จุดยุทธศาสตร์ทางด้านเหนือ และด้านใต้ของฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ริมป้อมพระสุเมรุซึ่งตั้งอยู่ปากคลองบางลำภู และริมป้อมจักรเพชรซึ่งตั้งอยู่ปากคลองโอ่งอ่าง ส่วนทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือที่กรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้ปรับปรุงพระราชวังเดิมซึ่งตั้งอยู่ปากคลองบางกอกใหญ่ให้มีขนาดเล็กลง และพระราชทานให้ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเสด็จไปประทับ ที่พระราชวังเดิมยังมีป้อมวิชัย-ประสิทธิ์เป็นที่รักษาการณ์ ส่วนที่พระนิเวศน์เดิมได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งต่อมาได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จประทับ เนื่องด้วยพระนิเวศน์เดิมตั้งอยู่ตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง ส่วนที่สวนลั่นจี่ซึ่งตั้งอยู่ปากคลองบางกอกน้อย เป็นพระนิเวศน์เดิมของ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์นั้นเสด็จประทับพร้อมทั้งทรงสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือกรมพระราชวังหลัง จะเห็นได้ว่าทั้งพระราชวังเดิม พระนิเวศน์เดิม และพระราชวังหลัง ล้วนตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่จะเป็นหน้าด่านป้องกันพระนครทางด้านทิศตะวันตกได้เป็นอย่างดี

ฉนั้นการสร้างพระนครในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางตำแหน่งที่ตั้งพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง และวังต่าง ๆ ก็ด้วยประสงค์จะให้สัมพันธ์กับการป้องกันพระนคร นอกจากการสร้างวังเพื่อเป็นที่ประทับและป้องกันพระนครตามจุดยุทธศาสตร์ดังที่กล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังโปรดฯ ให้สร้างอีกหลายวัง พระราชทานพระญาติและบุคคลสามัญที่กระทำความดีความชอบแก่แผ่นดินและได้สถาปนาขึ้นเป็นเจ้า เพื่อเป็นบำเหน็จความชอบต่อผู้นั้น

ต่อมาเมื่อพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระราชโอรสของพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เจริญพระชันษาพอที่จะออกวังได้ เพื่อรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป จึงโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานที่บริเวณรอบพระบรมมหาราชวัง และรอบพระราชวังบวรสถานมงคลตามลำดับ

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานเจ้าประเทศราชที่เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทย เจ้าองค์นั้นคือ นักองค์เอง ซึ่งทรงชูป้ายธงเสมอด้วยพระราชโอรสเรียกว่า วังเจ้าเขมร โดยโปรดฯ ให้สร้างที่ริมคลองคูเมืองเดิม เยื้องปากคลองหลอด แต่เดิมเจ้าเขมรองค์นี้ประทับอยู่ที่บ้าน ตำบลคอกกระบือ จึงโปรดฯ ให้ย้ายมาประทับที่วังใหม่นี้ด้วย

เนื่องด้วยการสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสพระมหากษัตริย์นี้ ถือเป็นประเพณีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ฉะนั้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา จึงเป็นประเพณีที่จะสร้างวังพระราชทานพระราชโอรส เมื่อเจริญพระชันษาพอที่จะออกวังได้ทุกรัฐกาล

ประเภทของวัง

วังของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ แบ่งได้ตามฐานะ เป็น 2 ระดับ คือ

1. วังของสมเด็จพระเจ้าฟ้า
2. วังของพระองค์เจ้า

ลักษณะของวังเจ้าฟ้า และวังพระองค์เจ้ามีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า

“..... ลักษณะวังที่สร้างนั้นต่างกันเป็น 2 อย่าง ถ้าเป็นวังเจ้าฟ้าสร้างกำแพงวังมีใบเสมา ถ้าวังพระองค์เจ้าจะมีใบเสมาไม่ได้ ประเพณีอันนี้เข้าใจว่าจะมีมาเก่าแก่ด้วยในกฎหมายที่ยรบาลกำหนดพระราชกุมารเป็นเจ้านายครองเมืองชั้น 1 เป็นหน่อพระเยาวราชชั้น 1 เจ้านายครองเมืองชั้นที่มากำหนดเป็นชั้นเจ้าฟ้า ในสมัยเมื่อเลิกประเพณีให้เจ้านายออกไปครองหัวเมืองซึ่งสร้างวังให้มีกำแพงใบเสมา เห็นจะเป็นเครื่องหมายขัตติยศักดิ์ ว่าเป็นชั้นเจ้านายครองเมืองตามโบราณราชประเพณี ส่วนตำหนักนั้นก็ผิดกันที่ท้องพระโรง ท้องพระโรงวังเจ้าฟ้าทำหลังคามีมุขลดเป็น 2 ชั้น ถ้าเป็นท้องพระโรงวังพระองค์เจ้าหลังคาชั้นเดียว แต่ตำหนักที่ประทับนั้นเห็นจะผิดแต่ขนาด แต่แบบแผนเป็นอย่างเดียวกัน มีเรือนห้าห้อง สองหลังแผดเป็นตำหนักใหญ่ที่เสด็จอยู่หลัง 1 มีเรือนห้าห้องหลังเดียวเป็นตำหนักน้อย เห็นจะสำหรับเป็นที่อยู่ของพระชายาและพระโอรสธิดาหลัง 1 (บางคนอธิบายว่าสำหรับเจ้าจอมมารดาอยู่ แต่เห็นว่าจะมีไซ้ เพราะเจ้าจอมมารดาจะมีโอกาสออกมาอยู่วังได้ต่อเมื่อรัชกาลนั้นล่วงไปแล้ว เหตุใดจะโปรดฯ ให้สร้างเตรียมไว้ก่อน) นอกจากท้องพระโรงกับตำหนัก 3 หลังที่กล่าวมา ก็มีเรือนสำหรับบริวารชนทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน วังชั้นเดิมสร้างด้วยเครื่องไม้แก่น หลังคามุงกระเบื้องทั้งนั้น แผนผังก็วางเป็นอย่างเดียวกัน คือ ปลูกท้องพระโรงหันด้านยาวออกหน้าวัง ตำหนัก 3 หลัง ที่เสด็จอยู่แลตำหนักน้อยหันด้านสกัดต่อหลังท้องพระโรง มีศาลายู่ระหว่างกลาง.....”¹

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ... *ตำนานวังเก่า*, หน้า 35

แต่อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ารูปแบบของวังแสดงความแตกต่างของฐานะแล้วก็ตาม ตำแหน่งที่ตั้งที่พระราชทานให้สร้างวังก็เป็นประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับความสามารถเฉพาะแต่ละพระองค์ เช่นบางพระองค์ที่พระมหากษัตริย์จะทรงเรียกใช้สอยเป็นประจำ อาจจะเป็นพระราชทานให้ประทับใกล้พระราชวัง หรือในกรณีที่ตั้งของวัง บริเวณจุดยุทธศาสตร์ก็จะโปรดฯ ให้บางพระองค์ที่มีความสามารถในด้านนี้ไปประทับเป็นประธานในตำแหน่งนั้น ๆ หรือในกรณีที่บางพระองค์ถนัดในงานด้านใดก็จะโปรดฯ ให้ไปประทับที่แหล่งงานนั้นเป็นต้น ฉะนั้นเมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างของฐานะของเจ้าฟ้า และพระองค์เจ้าแล้วยังต้องมีตำแหน่งที่ตั้งและความสามารถเฉพาะพระองค์เป็นเครื่องบ่งความสำคัญ และยังบ่งประเภทของวังแต่ละวังได้อีกด้วย

ที่ตั้งของวัง

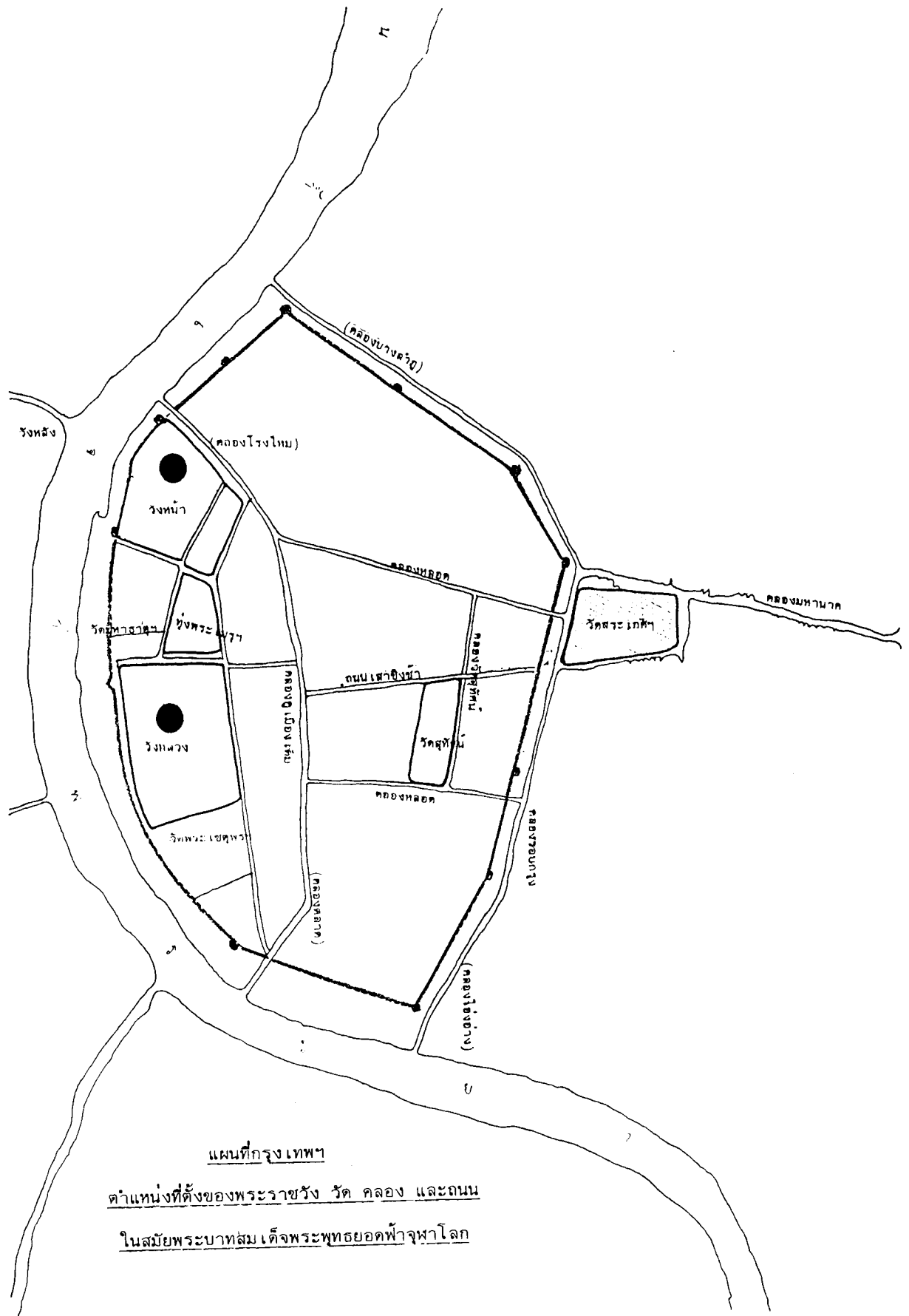
เมื่อแรกสร้างวังในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การเลือกที่ตั้งของวังจะพิจารณาจากเหตุผลในการรักษาพระนครเป็นสำคัญ คือที่ตั้งของวังที่อยู่ตามป้อม ริมกำแพงเมืองที่ใกล้ป้อม ใกล้คูพระนคร เป็นต้น รองลงมาจึงจะตั้งตามตำแหน่งของวังในแต่ละส่วนว่าถ้าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินก็จะสร้างวังทางด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง คือเลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากท้ายวังมาตามถนนมหาราช ถนนราชินีปัจจุบัน ส่วนพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จะสร้างวังมาทางทิศเหนือของพระราชวังบวรสถานมงคล คือเลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยา มาตามถนนพระอาทิตย์ ถนนเจ้าฟ้า เลียบคลองคูเมืองเดิม มาตามริมสนามวังหน้า เป็นต้น ซึ่งวังในแต่ละส่วนมักจะไม่สร้างปนเปกัน

ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลต่อมาได้สร้างวังพระราชโอรสนอกเขตดังกล่าวที่เคยสร้าง ทั้งนี้เพราะไม่มีพื้นที่ อีกทั้งวังเก่าต่างก็ได้ทรุดโทรม และบางวังได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นสถานที่ราชการไป จึงมีการสร้างวังใหม่นอกเขตกำแพงเมือง เท่ากับมีการสร้างชุมชนใหม่ ซึ่งรวมทั้งพระราชวังใหม่ เช่น พระราชวังดุสิต, วังพญาไท, พระราชวังสระปทุม ที่ทำให้เกิดมีชุมชนใหม่ขึ้นตามมา

นอกจากนั้นที่ตั้งของวังบางวังจะบ่งให้เห็นถึงความสำคัญของเจ้านายที่เสด็จมาประทับ ซึ่งมีความสำคัญทั้งตำแหน่ง และความสามารถเฉพาะพระองค์ เช่น ที่ตั้งของวังหน้าพระลาน พระราชวังเดิม วังริมป้อมจักรเพชร วังริมป้อมพระสุเมรุ เป็นต้น ดังรายละเอียดของแต่ละวังในบทต่อไป

การจัดกลุ่มของวัง

ในการสร้างวังของกรุงรัตนโกสินทร์ บางครั้งได้มีการจัดกลุ่มของวังโดยเจตนาและไม่เจตนา ทั้งนี้แล้วแต่พื้นที่ที่มีอยู่แล้ว และเหตุผลส่วนพระองค์ของแต่ละรัชกาล สำหรับงานวิจัยนี้ได้จัดกลุ่มของวังที่รวมเป็นกลุ่มดั้งเดิมอยู่แล้ว ตามพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และจัดกลุ่มวังขึ้นใหม่โดยถือหลักการจัดตามที่ตั้งของวัง เช่นวังที่ตั้งเรียงรายอยู่ริมถนนมหาชัยสองฝั่งถนนบำรุงเมือง ริมถนนพระรามที่ 1 ก็จะเรียกเป็นกลุ่มวังถนนมหาชัย วังถนนบำรุงเมือง วังถนนพระรามที่ 1 เป็นต้น มิได้จัดกลุ่มวังตามลำดับพระนามเจ้านาย และตามลำดับอาวุโส ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการศึกษา และทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้นในแต่ละกลุ่มวัง

แผนที่กรุงเทพฯ

ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวัง วัด คลอง และถนน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การสร้างพระราชวัง และวัง

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) หน่วยงานที่ทำหน้าที่สร้างพระราชวังและวัง คือกรมช่างทหารใน เป็นผู้รับผิดชอบในการสร้าง ซึ่งบางครั้งก็อาจจะสร้างไม่เสร็จทันตามกำหนดเวลา ดังพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า “การสร้างตำหนักพระราชทานเป็นพนักงานของกรมช่างทหารใน กว่าที่จะสร้างเสร็จหมด เห็นจะช้า.....”¹ ด้วยเหตุนี้ในการสร้างวังใหม่แต่ละวัง มักจะต้องปลูกตำหนักชั่วคราวประทับอยู่ก่อน เคยปรากฏว่าบางวังตำหนักถาวรยังไม่ทันสร้างเสร็จเจ้านายก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน บางพระองค์ก็มีพระชันษาน้อยก็ด่วนสิ้นพระชนม์เสียก่อนที่จะได้มีโอกาสมาประทับพระตำหนักถาวร และบางพระองค์ก็ได้เสด็จประทับอยู่วังใหม่เพราะโปรดฯ ให้ประทับที่วังเดิมซึ่งมีตำหนักที่ประทับพร้อมสรรพแล้วก็มี ดังนั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานวังใหม่ให้ หรือการที่พระราชโอรสในแต่ละรัชกาลได้เจริญพระชันษาออกวังได้ ก็มีได้หมายความว่ามีการสร้างวังขึ้นเท่ากับจำนวนพระราชโอรส จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า การสร้างวังใหม่ขึ้นมา มีจำนวนน้อยกว่าเจ้านายที่ถึงกำหนดจะออกวัง

สำหรับหน่วยงานที่รับผิดชอบในการสร้างพระราชวัง และวัง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา อยู่ในความรับผิดชอบของกรมกระทรวงวัง และกระทรวงโยธาธิการ

รูปแบบของวัง

ในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 รูปแบบของวังจะเป็นแบบเรือนไทยหมู่ มีรูปแบบแผนอย่างเดียวกันคือ เป็นเรือนห้าห้อง สองหลังแฝด มีตำหนักใหญ่ที่เสด็จประทับหลังหนึ่ง เรือนห้าห้องหลังเดียว เป็นตำหนักน้อย คงจะสำหรับเป็นที่อยู่ของพระชายาและพระโอรสธิดาหลังหนึ่ง นอกจากนี้ก็จะมีเรือนสำหรับข้าราชการบริพารทั้งหลาย ตัวตำหนักดังกล่าวจะสร้างด้วยเครื่องไม้แก่นหลังคามุงกระเบื้องเป็นส่วนใหญ่ ส่วนแผนผังของวังก็จะวางเป็นอย่างเดียวกัน คือท้องพระโรงหันด้านยาวออกหน้าวัง ตำหนัก 3 หลังที่ประทับอยู่รวมทั้งตำหนักน้อย หันด้านสกัดต่อหลังท้องพระโรง มีศาลายู่ระหว่างกลาง รูปแบบของวังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ จะมีรายละเอียดอยู่ในวังหน้าพระลาน วังตะวันตกที่ยังคงรักษาสภาพแบบผังเดิมได้ใกล้เคียงที่สุด

สำหรับพระราชวังและวังในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จะมีรูปแบบการสร้างแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะยุโรปและจีนเข้ามาปะปน ในงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ซึ่งเห็นได้ชัดในบางวังที่สร้างขึ้นในสมัยนั้น ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 รูปแบบของวังจะเปลี่ยนแปลงไปตามใจชอบของเจ้านายที่เป็นเจ้าของวัง โดยมีกระทรวงโยธาธิการช่วยพิจารณาในรูปแบบและการสร้าง ส่วนมากจะเป็นสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของยุโรปมากกว่า

การเรียกชื่อวัง

ในงานวิจัยนี้จะเรียกชื่อวังในรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 ตามตำแหน่งที่ตั้งของวัง โดยยึดถือชื่อถนน

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ... *ตำนานวังเก่า*, หน้า 34-35

คลอง แม่น้ำ สะพาน บ້อม ฯลฯ ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ และตั้งชื่อกลุ่มวังขึ้นใหม่ ตามสถานที่ที่ตั้งดังกล่าวโดยคณะผู้วิจัย

ส่วนชื่อวังตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จะเรียกชื่อตามตำแหน่งที่ตั้งบ้างตามพระนามของเจ้าของวังบ้าง ทั้งนี้แล้วแต่สภาพของที่ตั้งวังเป็นเกณฑ์ ที่จะรวมกลุ่มของวังเข้าด้วยกันเพื่อที่จะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์กับเมืองกรุงเทพฯ ดังที่จะกล่าวในตอนต่อไป

เงินงบประมาณในการก่อสร้างพระราชวังและวัง

ในการก่อสร้างพระราชวังและวังนั้น พระเจ้าแผ่นดินจะทรงมีคำสั่งแต่งตั้งผู้ทำหน้าที่เป็นแม่กองและนางงานในการก่อสร้าง พร้อมทั้งพระราชทานเงินค่าก่อสร้างให้ ส่วนใหญ่จะเป็นเงินพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งถือว่าเป็นพระราชทรัพย์ของพระเจ้าแผ่นดินมาแต่โบราณ เพราะเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ เจ้าพระยาพระคลังจะต้องกราบบังคมทูล “ถวายราชสมบัติทั้งสิบสองท้องพระคลัง”¹ แก่พระมหากษัตริย์ หนึ่งในจำนวนสิบสองท้องพระคลังนั้น คือ คลังมหาสมบัติ เป็นที่เก็บรักษามหักรภัณฑ์ คือ เงินทอง เพชรพลอย เป็นต้น

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา ปรากฏว่ามีเงิน “พระคลังข้างที่”² เกิดขึ้น คือ เงินซึ่งแบ่งออกไปจากเงินพระคลังมหาสมบัติเก็บไว้ข้างพระแท่นที่บรรทม สำหรับนำไปใช้จ่ายโดยลำพังพระองค์เอง เช่นเดียวกับ “เงินท้ายที่นั่ง” ที่นำไปใช้จ่ายเวลาเสด็จไปในที่ต่าง ๆ

สมัยรัชกาลที่ 3 ทรงทำการค้ากับต่างประเทศ จึงสะสมเงินพระคลังข้างที่เพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก จนถึงกับต้องมีห้องสำหรับเก็บพระราชทรัพย์ ส่วนนี้อีกต่างหาก จึงเรียกว่า “คลังข้างที่” ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชทรัพย์มากสำหรับการก่อสร้าง พระองค์ได้โปรดให้หรือพระดำหนักไม้ที่ผูกมัดและให้ปลูกตำหนักตึกขึ้นใหม่ทั้งในพระราชวังหลวง และพระราชวังหน้า นอกจากนั้นได้โปรดฯ ให้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด รวมทั้งสิ้นถึง 30 วัด

สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเริ่มใช้เงินพระคลังข้างที่เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อที่ดินเพื่อทำวังพระราชโอรสบางวัง รวมทั้งพระราชทานเงินพระคลังข้างที่ให้เป็นค่าใช้จ่ายในการปลูกสร้างด้วย พระราชวังและวังที่สร้างขึ้นจึงถือเป็นของส่วนพระองค์ จะโปรดฯ พระราชทานแก่ผู้ใดก็ได้

สมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ตั้งกรมพระคลังข้างที่ขึ้นเป็นกรมหนึ่งต่างหาก เพื่อดูแลการเงินในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะ ส่วนพระคลังมหาสมบัตินั้น ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวง ใน พ.ศ. 2433 เพื่อทำหน้าที่จ่ายรักษาและเก็บเงินแผ่นดินทั้งประเทศ ซึ่งถือเป็นพระราชทรัพย์ของหลวงที่จะนำมาใช้ในการทำนุบำรุงประเทศ และกิจการของแผ่นดินเท่านั้น

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาต่อราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จ*, (4 สิงหาคม 2481), หน้า 142.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

ใน พ.ศ. 2478 กรมพระคลังข้างที่ ได้เปลี่ยนฐานะเป็นสำนักงานพระคลังข้างที่ขึ้นอยู่กับสำนักพระราชวัง¹

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479² ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2480 โดยพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงมีการโอนทรัพย์สินและบัญชีเงินต่าง ๆ ในปกครองของสำนักงานพระคลังข้างที่ เช่น บัญชีพระคลังข้างที่ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ พระมหากษัตริย์ ไปขึ้นอยู่กับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ที่ตั้งขึ้นใหม่ ทรัพย์สินอื่น ๆ ที่เหลือให้คงอยู่ในความดูแลของสำนักงานพระคลังข้างที่ตามเดิม

พระคลังข้างที่ในปัจจุบัน จึงปฏิบัติการเกี่ยวกับเงินใช้จ่ายในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งรัฐบาลทูลเกล้าถวาย เบิกจ่ายเงินหมวดเงินอุดหนุนงบประมาณพระมหากษัตริย์ ดูแลจัดหาผลประโยชน์ทรัพย์สินของบรรดาพระอาราม

นับแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ทรงสร้างพระราชวังและวังด้วยเงินพระคลังข้างที่ ส่วนจำนวนเงินจะมากหรือน้อยก็สุดแต่จะพระราชทานให้เป็นรายบุคคลไป

กรรมสิทธิ์ในการครอบครองพระราชวังและวัง

พระบรมมหาราชวังเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งครองราชย์อยู่ในปัจจุบัน หากพระองค์เสด็จสวรรคต มีธรรมเนียมโบราณว่า พระมเหสี พระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ รวมทั้งเจ้าจอมมารดาในรัชกาลนั้น จะไปประทับหรืออยู่กับพระราชโอรสที่ออกวังไปก่อนจะได้ไม่กีดขวางพระเจ้าแผ่นดินที่ขึ้นครองราชย์ใหม่ เช่น ในรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี³ เสด็จออกไปประทับอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังเดิม ซึ่งรัชกาลที่ 2 ได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น นอกเสียจากพระมเหสีจะทรงเป็นพระบรมราชชนนีของพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ จึงยังคงประทับอยู่ในวัง

พระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ก็เป็นเช่นเดียวกันกับทางพระบรมมหาราชวัง แต่เจ้าจอมมารดาที่มีแต่พระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินหรือของกรมพระราชวังบวร องค์กรก่อน ๆ หากไม่มีที่ประทับข้างนอกที่เหมาะสม อาจประทับอยู่ในวังต่อไป ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงทรงเป็นห่วงเจ้าจอมมารดากับพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ว่าจะเป็นภาระกับพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังนันทอุทยานขึ้นเพื่อปลูกตำหนักให้พระเจ้าลูกเธอประทับอยู่กับเจ้าจอมมารดา

¹ “พรก.จัดวางระเบียบราชการในสำนักพระราชวังและสำนักงานราชเลขาณูการในพระองค์ พ.ศ. 2478”, ราชกิจจานุเบกษา 52 (14 สิงหาคม 2478) : 1244.

² “พ.ร.บ.จัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479”, ราชกิจจานุเบกษา 54 (19 กรกฎาคม 2480) : 778 – 781.

³ สมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 2

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้โปรดฯ ให้สร้างสวนสุนันทา และโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินสวนนอกไว้ ด้วยพระราชประสงค์อย่างเดียวกัน

ส่วนวังที่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างเป็นที่ประทับของพระราชโอรสและเจ้านายในแต่ละรัชกาลนั้น พระองค์ได้พระราชทานเงินในพระคลังมหาสมบัติให้เป็นค่าก่อสร้าง เพราะถือว่าเจ้านายที่ออกวังจะต้องรับราชการ

“..... เจ้านายเมื่อทรงกรมแล้ว ย่อมมีหน้าที่ควบคุมรีพลเป็นกำลังราชการ ที่วังก็เหมือนอย่างเป็นที่ทำการรัฐบาลแห่งหนึ่ง.....”¹

จึงปรากฏเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันต่อ ๆ มาว่า

“..... เมื่อเจ้านายเสด็จอยู่วังสิ้นพระชนม์ลง ถ้ามีวงศวานจะครอบครองวังได้ ก็ได้ครอบครองต่อมา เว้นแต่เป็นที่วังสำคัญ เช่น พระราชวังเดิม เป็นต้น แล้ววังที่วงศวานไม่สามารถจะปกครองได้ จึงโปรดฯ ให้เจ้านายพระองค์อื่นเสด็จไปอยู่ ส่วนวงศวานของเจ้านายพระองค์ก่อนนั้น ก็ทรงพระกรุณาหาที่อยู่พระราชทานตามคุณานุรูป.....”²

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มใช้เงิน “พระคลังข้างที่” ซื้อที่ดินและปลูกสร้างวังบางวัง จึงพระราชทานวังแก่พระราชโอรสตั้งข้อความปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชทานที่วังแก่พระเจ้าลูกเธอชั้นใหม่ว่า

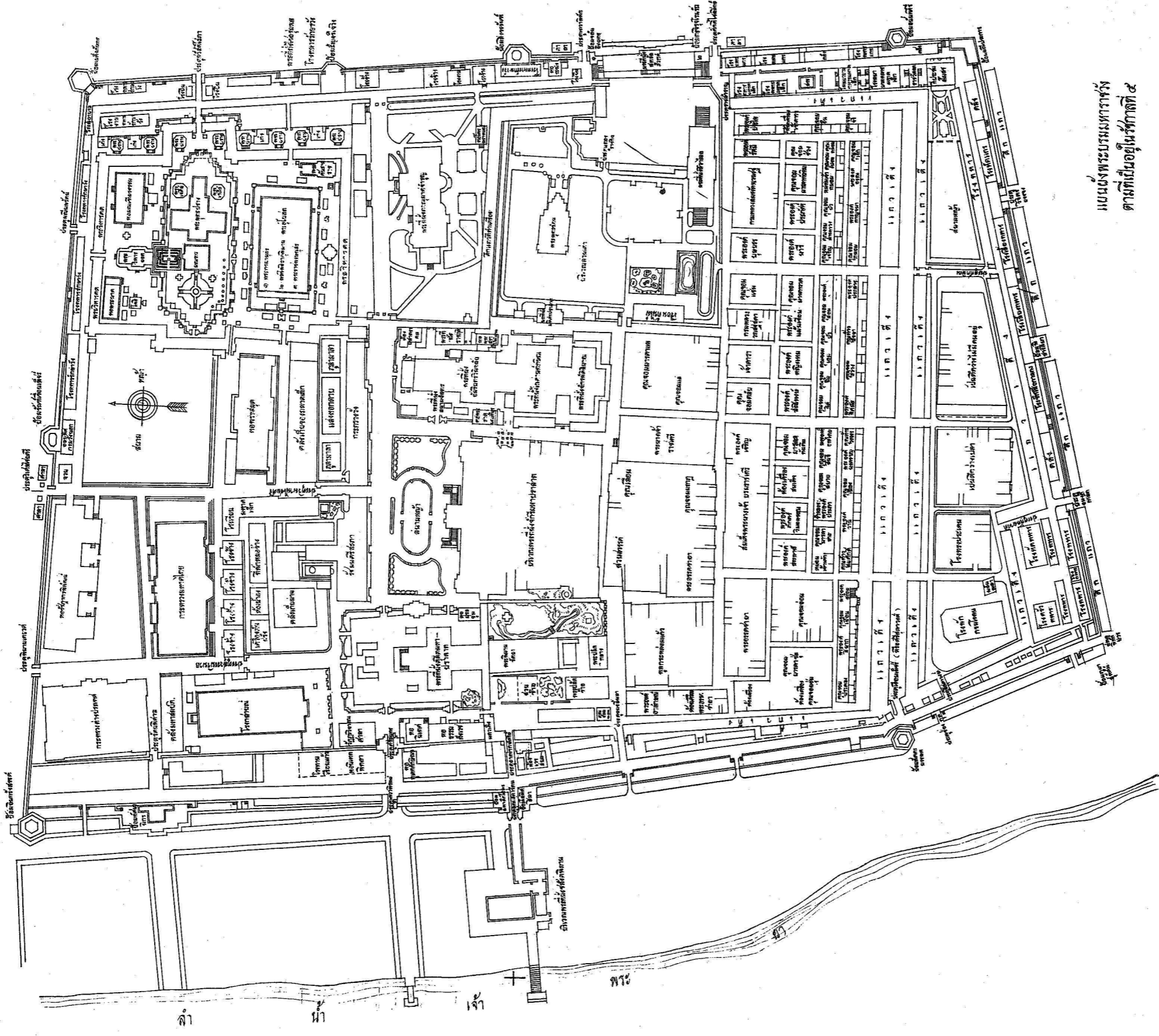
“..... ที่วังนั้นมีได้บังคับเรียกเอาที่โดยอำนาจราชการ เหมือนอย่างสร้างวังมาแต่ก่อน ทรงซื้อที่ด้วยเงินพระคลังข้างที่ อันเป็นส่วนพระองค์เหมือนอย่างราษฎรซื้อขายกันตามประเพณีบ้านเมือง เพราะฉะนั้นขอให้วังนั้นเป็นสิทธิแก่พระเจ้าลูกเธอตลอดลงไปจนเชื้อสาย ถ้าหากรัฐบาลจะต้องการที่วังนั้นใช้ราชการ ก็ให้ซื้อตามราคาอันสมควร...”³

การสร้างวังพระราชทานเจ้านายในสมัยต่อมา พระราชทานเงินพระคลังข้างที่ให้ปลูกสร้างจึงถือว่าเป็นสิทธิแก่พระเจ้าลูกเธอและเชื้อสายตลอดไป ถ้าภายหลังรัฐบาลต้องการที่วังนั้นใช้ในราชการ จะต้องซื้อจากผู้ครอบครองตามราคาที่ตกลงกัน

¹ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาพ,.....ตำนานวังเก่า, หน้า 33.

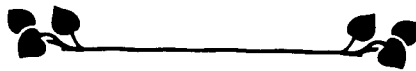
² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาพ, สานักสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (4 สิงหาคม 2481) หน้า 143.

แผนผังพระบรมมหาราชวัง
ตามที่เป็นอยู่ในรัชกาลที่ ๕

พระบรมมหาราชวัง และ พระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระบรมมหาราชวัง

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบรมมหาราชวัง คือศูนย์กลางการปกครองของประเทศ และเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี และยังเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมของชาติตลอดระยะเวลาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมมหาราชวังแห่งนี้เป็นที่ประทับอันถาวรของพระมหากษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีตลอดมา แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้เสด็จมาประทับบ้างเป็นครั้งคราว และทำยที่สุด พระบรมมหาราชวังเป็นแต่เพียงสถานที่ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชสมณเฑียร และพระราชพิธีอื่น ๆ มิได้เป็นที่ประทับอีกต่อไป ระยะเวลา 200 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายประการทั้งในด้านการขยายขอบเขตพระบรมมหาราชวัง การสร้างอาคารขึ้นใหม่ การรื้อถอนอาคารเดิมออกไป การบูรณะปฏิสังขรณ์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยของอาคารบางหลัง ทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงจะเห็นได้เด่นชัดถึงอิทธิพลของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของชาติตะวันตก และชาติทางตะวันออก ที่มีต่อศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของไทย ปัจจุบันจะพบรูปแบบของสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวังหลายรูปแบบทั้งที่เป็นแบบไทย แบบอิทธิพลของจีน แบบอิทธิพลของยุโรป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงยุคสมัยของการก่อสร้างในเวลาต่างกัน ขณะเดียวกันทุกครั้งที่มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 หรือในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดจนในรัชกาลปัจจุบันก็ดี มักจะมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขรายละเอียดในบางส่วน แต่ยังคงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติที่เราทุกคนจะภูมิใจและต้องช่วยกันรักษาไว้ให้เป็นสมบัติของชาติตลอดไป

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์พระปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีวงศ์ ได้โปรดฯ ให้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรี มาตั้งฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมกันนั้นได้โปรดฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวัง พร้อม ๆ กับสร้างพระนคร เมื่อพุทธศักราช 2325

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวังได้เริ่มดำเนินการ เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2325 ซึ่งเป็น

เวลาหลังพระราชพิธียกหลักเมืองเพียง 1 วัน ได้โปรดฯให้สร้างพระราชมณฑลเศียรสถานด้วยเครื่องไม้ และรายรอบพระบรมมหาราชวังด้วยเสาระเนียดเป็นการชั่วคราว มีการเฉลิมพระราชมณฑลเศียรในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2325

ในปี พ.ศ. 2326 โปรดให้แก้ไขพระราชมณฑลเศียรสถานและเสาระเนียดรายล้อมรอบพระบรมมหาราชวังจากเครื่องไม้เป็นก่อกำแพงอิฐ และสร้างป้อม ประตुरายรอบพระบรมมหาราชวัง สร้างพระมหาปราสาท และพระราชมณฑลเศียรสถาน พร้อมกันนั้นโปรดฯให้สร้างพระอารามขึ้นในพระบรมมหาราชวังสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต และเมื่อได้ทรงสร้างพระราชนิเวศน์มณฑลเศียรเป็นการถาวรเรียบร้อยแล้ว ได้โปรดฯให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแผนและขนบประเพณีที่มีแต่อดีตกาลอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2328

ครั้นเสร็จจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จึงโปรดฯให้จัดการสมโภชพระนครต่อเนื่องกันไป ให้นิมนต์พระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามทั้งในกรุงและนอกกรุงขึ้นสวดพระพุทธรมนต์บนเชิงเทินทุก ๆ ไบเสมา ๆ ละรูปรอบพระนคร พระราชทานเงิน ขอแรงให้ข้าราชการเลี้ยงยากวนิพก มีมหรสพฉลอง 3 วัน พร้อมกับเป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย ครั้นเสร็จการฉลองแล้วจึงได้พระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตรงกับนามพระพุทธรูปปฏิมากร ว่า

“กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิตสภกษัตริย์ วิษณุกรรมประสิทธิ์”¹

ที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงเลือกที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง ณ ที่ดินแห่งหนึ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาอาณาเขตระหว่างวัดโพธาราม หรือวัดพระเชตุพนในปัจจุบัน กับวัดสลัก หรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่ผืนใหญ่ และถูกต้องตามหลักยุทธศาสตร์ในสมัยนั้น แต่พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งเคหะสถานของบรรดาชาวจีนซึ่งขึ้นอยู่กับพระยาราชานครศรี จึงได้โปรดฯให้จัดที่ให้ชาวจีนทั้งหมดนี้อพยพไปตั้งเคหะสถานอยู่ใหม่ที่สวน ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างวัดจักรวรรดิและวัดปทุมคงคา หรือที่เรียกในสมัยต่อมาว่า สามเพ็ง

อาณาเขตพระบรมมหาราชวัง

อาณาเขตพระบรมมหาราชวังเมื่อแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีเนื้อที่ประมาณ 132 ไร่ โดยมีอาณาเขตในปัจจุบันดังต่อไปนี้

ด้านทิศเหนือ	ติดถนนหน้าพระลาน ตั้งแต่มุมถนนหน้าพระลานตัดกับถนนมหาราช ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของป้อมอินทรวังสวรรคิ์ในอดีต ไปจดป้อมเผด็จดัสกร
ด้านทิศตะวันออก	ติดถนนสนามชัย ตั้งแต่ป้อมเผด็จดัสกรไปจดป้อมอนันตคีรี
ด้านทิศใต้	อยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน ตั้งแต่ป้อมอนันตคีรีไปจดป้อมสกัดบรรพต

¹ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้แก้ไข คำว่า “บวร” เป็น “อมร”

ด้านทิศตะวันตก ติดถนนมหาราช ตั้งแต่ป้อมสกัดบรรพตไปจดถนนหน้าพระลาน
ที่ดินที่เหลือด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง จดอาณาเขตวัดพระเชตุพน โปรดพระราชทานให้
เสนาบดีปลูกสร้างเคหะสถานเพื่อเป็นการรักษาความปลอดภัยด้านทิศใต้ไปด้วยพร้อม ๆ กัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2361 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงขยายอาณาเขตพระบรม
มหาราชวังไปทางด้านทิศใต้ ในเขตที่เสนาบดีตั้งเคหะสถานอยู่ และสร้างถนนกันเป็นเขตแบ่งระหว่างพระ
บรมมหาราชวัง และวัดพระเชตุพน พระราชทานชื่อถนนนั้นว่า “ถนนท้ายวัง” รวมเนื้อที่ที่ขยายเขตพระบรม
มหาราชวังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325 ถึงปัจจุบัน มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น 152 ไร่ 2 งาน¹ การขยายเขตพระบรมมหาราชวัง
ในครั้งนั้น ได้โปรดฯ ให้สร้างกำแพงต่อจากกำแพงเดิมดังต่อไปนี้

ด้านทิศตะวันออก ต่อจากป้อมอนันตคีรี²ไปทางใต้เป็นแนวตรงกับกำแพงเดิม ตอนมุมด้านทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้สร้างป้อม เรียกว่า ป้อมมณีปราการ

ด้านทิศใต้ รื้อกำแพงเดิมระหว่างป้อมอนันตคีรี และป้อมสกัดบรรพตแล้วสร้างกำแพงใหม่
ต่อจากป้อมมณีปราการที่สร้างใหม่ ไปจดมุมด้านทิศตะวันตกพร้อมทั้งสร้างป้อมมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้
ขึ้นใหม่ เรียกว่า ป้อมกุฎาสุทัศน์

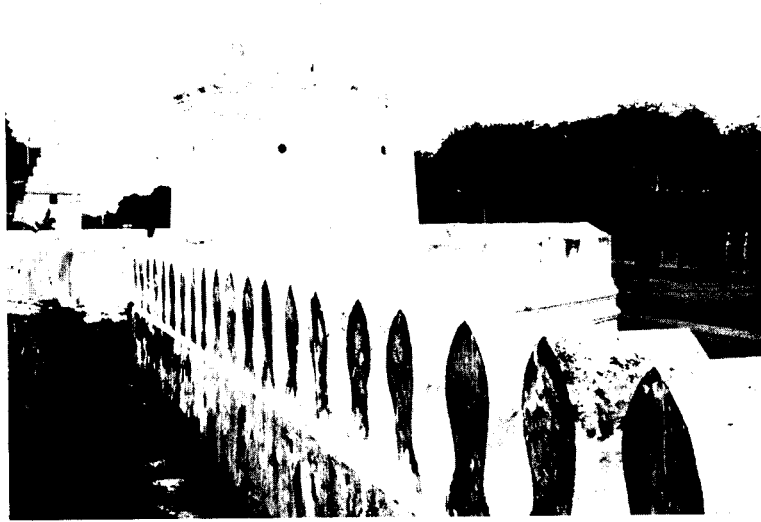
ด้านทิศตะวันตก สร้างกำแพงต่อจากป้อมกุฎาสุทัศน์ที่สร้างใหม่ไปจดป้อมสกัดบรรพตเดิม

ป้อมและประตูของพระบรมมหาราชวัง

เมื่อพระบรมมหาราชวังมีกำแพงพระราชวังเป็นอาณาเขตเรียบร้อยแล้ว จำเป็นต้องมีป้อมปราการ
เพื่ออยู่เวรยามทำหน้าที่รักษาพระราชวัง และมีประตูเป็นทางเข้า-ออก ซึ่งใช้ในหน้าที่และเวลาต่าง ๆ กัน
ป้อมปราการในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 2 มีชื่อเรียงกันไปนับตั้งแต่ป้อมมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเรียงไป
ทางทิศตะวันออกดังต่อไปนี้

1. ป้อมอินทรรังสรรค์ เป็นป้อมมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือปัจจุบันรื้อไปหมดแล้วเมื่อขยาย
ถนนมหาราช
2. ป้อมซันท์เชื่อนเพ็ชร เป็นป้อมตั้งย่านกลางอยู่เลยประตูวิเศษไชยศรี
3. ป้อมเผด็จดัสกร เป็นป้อมมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่ตั้งเสาธงสูงในสมัยรัชกาลที่ 5
4. ป้อมสิงขรขันธ์ เป็นป้อมกลางย่าน ตั้งอยู่เหนือประตูเทวาพิทักษ์
5. ป้อมอนันตคีรี เป็นป้อมมุมด้านตะวันออกเฉียงใต้สมัยรัชกาลที่ 1 และเป็นป้อมกลางย่าน
ในสมัยรัชกาลที่ 2
6. ป้อมมณีปราการ เป็นป้อมย่านกลางด้านทิศใต้ ป้อมนี้รื้อลงเมื่อขยายเขตพระบรมมหาราชวัง
ในสมัยรัชกาลที่ 2 และนำชื่อไปเป็นชื่อป้อมมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ที่ขยายในสมัยรัชกาลที่ 2
และยังคงเรียกชื่อนั้นมาจนบัดนี้

¹ ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์, *พระมหาปราสาทและพระราชมนเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง*, (กรุงเทพฯ :
กรรมการเผยแพร่ศิลปและวัฒนธรรม สำนักพระราชวัง, 2521), หน้า 8.

กำแพงพระบรมหาราชวัง

ประตูชั้นนอกรอบกำแพงพระบรมหาราชวัง ประตู
วิเศษไชยศรี ตรงกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ประตูชั้นนอกรอบกำแพงพระบรมหาราชวัง ประตู
พิมานเทเวศร์ ตรงกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

7. ป้อมพิศาลสีมา หรือสัตตบรรพตในปัจจุบัน เป็นป้อมมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตั้งอยู่ตรงกับประตูศรีสุดาวงศ์ ซึ่งเป็นทางออกของฝ่ายใน
8. ป้อมมหาโลหะ เป็นป้อมกลางย่านด้านทิศตะวันตก โปรดฯให้สร้างตรงกับประตู ยาศราภษตรี หรือยาศราสตรี ต่อมารัชกาลที่ 2 รื้อป้อมนี้ทำประตูชื่อประตูอุดมสุदारักษ์และสร้างป้อมอีก 2 ป้อมขนานประตู อีกที่หนึ่งและยังคงใช้ชื่อป้อมมหาโลหะไว้ตามเดิม 1 ป้อม เป็นป้อมด้านเหนือของประตูและป้อมใต้ประตูพระราชทานนามว่า โสพศศิลา เป็นป้อมด้านใต้ของประตู

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ในบริเวณสวนขวา¹ ความต้องการในแง่ความปลอดภัยในเขตพระราชวังด้านทิศตะวันออกนี้มีสูงขึ้น จึงได้โปรดฯให้สร้างป้อมเพิ่มขึ้น 3 ป้อม รูปร่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสตอนบนเป็นเชิงเทินมีเสมาเป็นรูปสี่เหลี่ยม คือ

1. ป้อมสัจจใจวิง ตั้งอยู่ใต้พระที่นั่งไชยชุมพล ซึ่งเป็นพระที่นั่งบนกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก
2. ป้อมขยันยืนยุทธและป้อมฤทธิ์รุโรรมรินทร์ ตั้งอยู่ขนานพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ด้านเหนือ และด้านใต้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชประสงค์สร้างพระที่นั่งชื่อทัศนานิกร บนที่กำแพงพระราชวังทางด้านแม่น้ำ (ทิศตะวันตก) ตรงกับประตูรัตนพิศาล แต่ภายหลังได้เปลี่ยนแปลงเป็นป้อม จึงเรียกว่า ป้อมทัศนานิกร

ประตูพระบรมมหาราชวัง

แบ่งได้เป็น ประตูชั้นนอก และประตูชั้นใน ประตูชั้นนอก เป็นประตูที่ตั้งอยู่ที่กำแพงรอบพระบรมมหาราชวังชั้นนอก ส่วนประตูชั้นใน เป็นประตูที่ตั้งอยู่ริมกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นใน

ประตูที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง เป็นประตูไม้ ยอดประตูเป็นแบบมณฑปทาสีแดง ต่อมาในปี พ.ศ. 2326 ก็โปรดฯ ให้แก้ไขจากเครื่องไม้มาเป็นก่ออิฐถือปูน

เนื่องด้วยอาณาเขตพระราชวังในครั้งรัชกาลที่ 1 มีจำนวน 132 ไร่ และ ได้ขยายเพิ่มเติมเป็น 152 ไร่ 2 งานในรัชกาลที่ 2 ความเปลี่ยนแปลงในชื่อประตูต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในด้านใต้ของพระบรมมหาราชวัง ประตูพระบรมมหาราชวังในปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

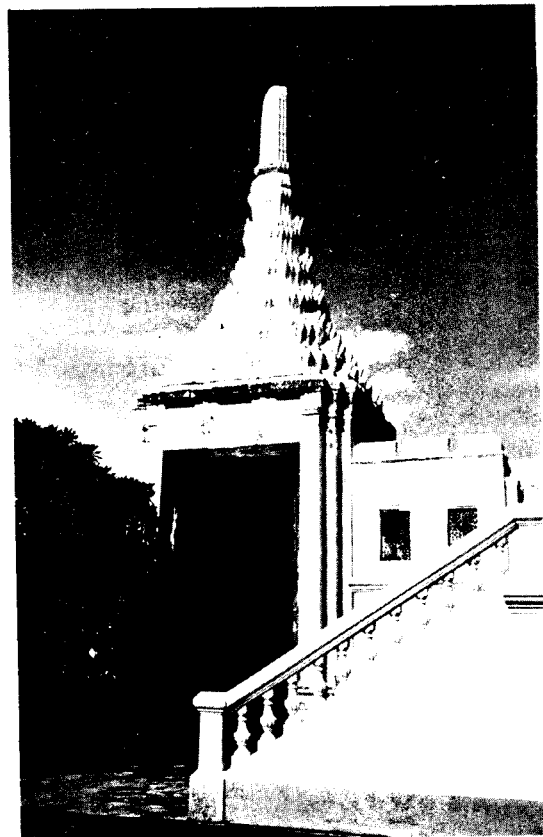
ด้านทิศเหนือ

1. ประตูพิฆานเทเวศน์ หรือ ประตูทวารเทเวศน์ เป็นประตูสำคัญที่นำไปสู่ประตูสุวรรณบริบาล ซึ่งเป็นประตูชั้นในเข้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

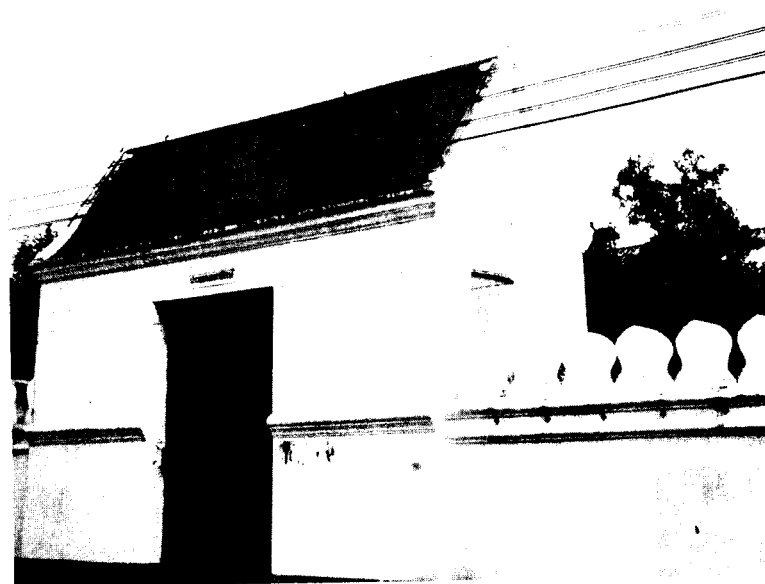
¹ สวนศิวาลัย ในปัจจุบัน

ประตูกำแพงแก้ว ครอบกำแพงพระบรมมหาราชวัง
ประตูทางเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูรอบชั้นนอกพระบรม-
มหาราชวัง

ประตูกำแพงนอกพระบรมมหาราชวัง ด้านถนนท้ายวัง

2. ประตูดุสิตไชยศรี เป็นประตูกลางทางด้านทิศเหนือ เป็นประตูสำคัญที่นำไปสู่ประตูพินามไชยศรี ซึ่งเป็นประตูชั้นในเข้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
3. ประตูมณีนพรัตน์ เป็นประตูกลางทางด้านทิศเหนือ ด้านวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประตูนี้จะเปิดใช้เฉพาะงานพระบรมศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง โดยเป็นทางฉนวนให้นางในออกไปงานพระเมรุ

ด้านทิศตะวันออก

4. ประตูสวัสดิโสภณ เป็นประตูทางเข้าบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประตูนี้จะเปิดเฉพาะวันพระและวันอาทิตย์
5. ประตูเทพพิทักษ์ เป็นประตูกลางด้านทิศตะวันออกตั้งอยู่เหนือพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ประตูนี้เคยมีความสำคัญมากในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อโปรดฯ ให้สร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์เป็นพระมหาราชมณเฑียร โดยมีประตูชั้นใน 2 ชั้น (ในขณะนั้น) ปัจจุบันประตูนี้จะเปิดใช้เฉพาะเมื่อมีงานพระราชพิธีในสวนควาลัย
6. ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ เป็นประตูที่ตั้งอยู่ใต้พระที่นั่งด้านใต้ของพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ประตูนี้มีความสำคัญโดยเป็นทางเสด็จของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านประตูราชสำราญ ซึ่งเป็นประตู เข้าพระราชฐานชั้นใน

ด้านทิศใต้

7. ประตูวิจิตรบรรจง เป็นชื่อประตูที่ย้ายมาจากประตูด้านทิศตะวันออก ประตูนี้มีลักษณะที่เรียกว่า “แบบคฤห” คือตอนบนเป็นที่พักของยามหรือผู้เฝ้าประตู ประตูนี้เปิดใช้เฉพาะเมื่อต้องการเชิญพระบรมศพพระบรมวงศานุวงศ์ไปไว้นอกพระบรมมหาราชวัง¹
8. ประตูองครักษ์ เป็นชื่อประตูที่ย้ายมาจากประตูด้านทิศตะวันออก ลักษณะเหมือนประตูวิจิตรบรรจง ประตูนี้เปิดใช้เฉพาะเมื่อต้องการเชิญศพคนสามัญออกนอกพระบรมมหาราชวัง²
9. ประตูพิทักษ์บวร เป็นประตูสกัดใต้ระหว่างกำแพงเมืองกับกำแพงพระราชวัง
10. ประตูสุนทรทศิศา เป็นประตูสกัดเหนือ

ด้านทิศตะวันตก

11. ประตูอุดมสุदारักษ์ ตั้งอยู่ระหว่างป้อมโศภนศิลา และป้อมมหาโลหะ เป็นประตูฉนวนตรงกับท่าราชวรดิฐ
12. ประตูเทพภิรมย์ เป็นประตูตรงกับท่าราชวรดิฐ และตรงกับประตูชั้นใน คือ ประตูศรีสุนทรทวาร ซึ่งเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางด้านข้าง

¹ม.ร.ว. เทวธิดา ป.มาลากุล, “เรื่องประเพณีวัง”, ใน *ปกิณกะ* (กรุงเทพฯ : ฮอลดีวีการพิมพ์ 2523) หน้า 8

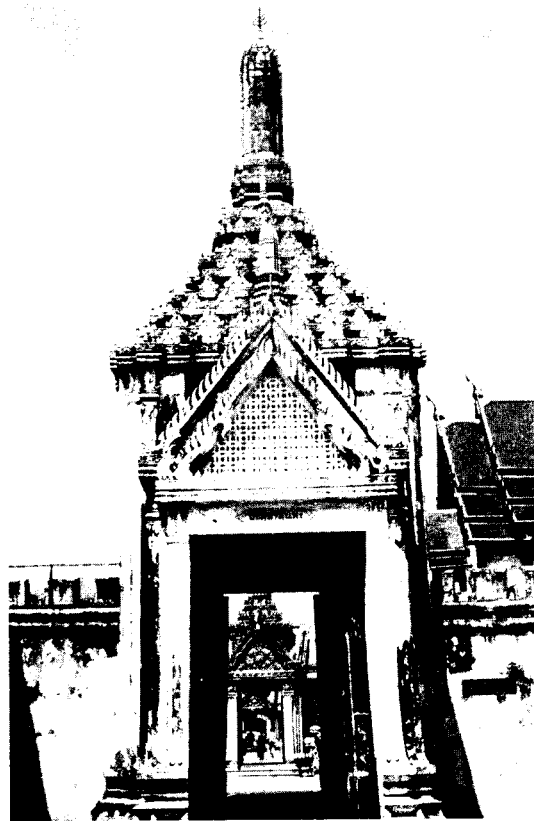
² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ประตูสุวรรณบริบาลประตูชั้นในรัชกาลที่ 1

ประตูชั้นใน ประตูพรมโศภา สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4

ประตูชั้นใน ตรงกับประตูกำแพงแก้วรอบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

นอกจากนี้ยังมีประตูที่ราษฎรสามัญใช้เข้า-ออกติดต่อกันได้เรียกว่า “ช่องกุด” เป็นประตูที่ไม่มี
ชุมประตู เจาะเฉพาะช่องทางเข้า-ออกเท่านั้น

ประตูพระราชฐานรอบกำแพงชั้นใน

สมัยรัชกาลที่ 1

ด้านทิศเหนือ

1. ประตูสุวรรณนิรมิต เป็นประตู 2 ชั้น ตรงเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ปัจจุบันเหลือ
เพียงประตูชั้นเดียว
2. ประตูพินิตไชยศรี เป็นประตู 2 ชั้น เช่นเดียวกับประตูสุวรรณนิรมิตตั้งอยู่ตรงกับพระ
ที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันประตูนี้มีความสำคัญอย่างมาก
เพราะเป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินและเส้นทางสัญจรหลักเข้าสู่พระราชฐานชั้นกลาง
3. ประตูดุสิตศาสตร์ เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินและฝายในเสด็จออกสู่วัดพระศรีรัตน-
ศาสดาราม

ด้านทิศตะวันออก

1. ประตูอินทราลีลาศ เป็นประตูทางเข้า - ออก ของพระราชอุทยานสวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 2
ตั้งอยู่เยื้องกับประตูเทวาพิทักษ์
2. ประตูราชสำราญ เป็นประตูทางเข้า - ออก ของพระราชฐานชั้นใน ปัจจุบันประตูนี้เปิด
เฉพาะเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน ในบางกรณี เช่นเสด็จออกมารับพระราชสาส์นตราตั้ง
ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ด้านทิศใต้

1. ประตูอิสานทักษิณ
2. ประตูวรินทร์นรา
3. ประตูกันยาวดี

ทั้ง 3 ประตูนี้เป็นประตูสำหรับฝายใน ออกสู่ประตูชั้นนอกด้านทิศใต้

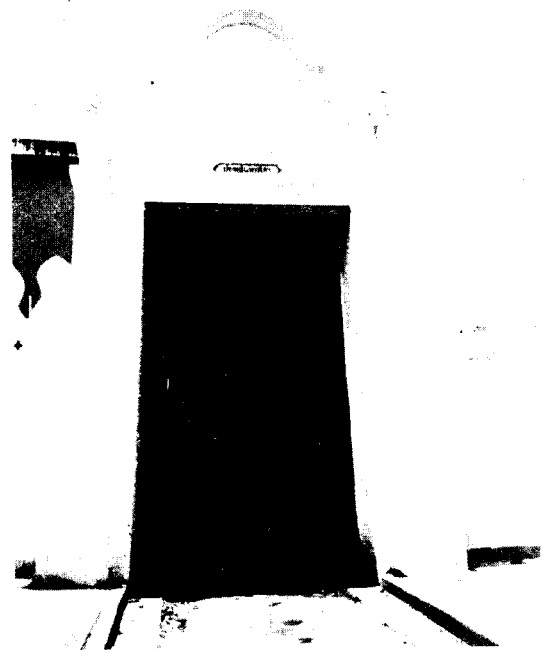
ด้านทิศตะวันตก (เป็นประตูชั้นนอก ในสมัยรัชกาลที่ 1)

1. ประตูอนงคลีลา เป็นประตูสำหรับฝายใน
2. ประตูยตราภษตรีย์ เป็นประตูสำหรับพระมเหสี เสด็จออกฉนวนน้ำ
3. ประตูศรีสุนทรทวาร เป็นประตูสำหรับพระราชฐานชั้นกลาง
4. ประตูไพศาลสมบัติ เป็นประตูสำหรับพระราชฐานชั้นกลาง
5. ประตูรัตนพิศาล เป็นประตูสำหรับพระราชฐานชั้นนอก

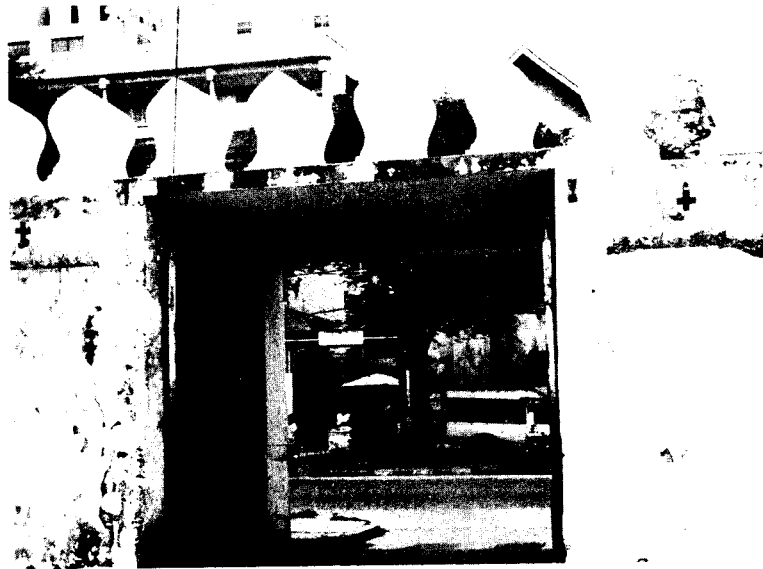
สมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อโปรดฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศใต้ ชื่อและตำแหน่ง
ของประตูเปลี่ยนไป โดยยกชื่อประตูในออกมาเป็นประตูชั้นนอก ทั้งหมดสับเปลี่ยนชื่อดังที่กล่าวแล้วในเรื่อง

ประตูกุฎาคารมัย ประตุนั้นนอกรอบพระบรมมหา-
ราชวัง

ประตูกัดเหนือ : ประตุนทรทิตา สร้างสมัย
รัชกาลที่ 2

ประตูกองกุด : ประตุนสำหรับฝ่ายในออกสู่บริเวณท่าเตียน

ประตูเต็งแดง (สมัยรัชกาลที่ 4)

“เต็ง” สมัยรัชกาลที่ 4

ประตูราชสำราญมองจากฝ้ายโน

ประตูชั้นนอกพระบรมมหาราชวัง ทางด้านทิศใต้

ส่วนประตูชั้นในทางด้านทิศใต้ที่เคยมีอยู่เดิม ได้กั้นเป็นเขตพระราชฐานชั้นในทั้งหมด ไม่มีประตูทางออกด้านทิศใต้ แต่เพิ่มประตูทางด้านทิศตะวันตกคือ

ประตูศรีสุดาวงศ์ ใช้เป็นทางเข้า - ออก ที่สำคัญของข้าราชการฝ่ายในสู่ประตูช่องกุด ซึ่งแต่เดิมเป็นประตูของกำแพงเมือง และรัชกาลที่ 2 ได้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังโดยเอากำแพงเมืองมาเป็นกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันตก และเจาะประตูที่กำแพงเมืองเพิ่มขึ้นดังที่กล่าวแล้วในประตูพระบรมมหาราชวังชั้นนอก ด้านทิศตะวันตก

ส่วนประตูรอบกำแพงชั้นในทางด้านทิศตะวันตกยังคงเหมือนสมัยรัชกาลที่ 1

สมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์เป็นที่ประทับแล้ว ได้โปรดฯ ให้สร้างประตูชั้นในเพิ่มขึ้นทางด้านหน้าของหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ทางด้านทิศตะวันออก อีก 3 ประตูคือ

1. ประตูอรุณสิริ
2. ประตูเทวราชดำรงคร
3. ประตูทักษิณสิงขร

และยังมีประตู “แฉกราชกิจ” ซึ่งเป็นประตูกั้นระหว่างฝ่ายหน้า และฝ่ายในอีกชั้นหนึ่งในบริเวณพระอภิเนาว์นิเวศน์นี้เพิ่มขึ้นอีกด้วย

ส่วนทางด้านทิศใต้ โปรดฯ ให้สร้าง “เติง” เป็นการกั้นอาณาเขตฝ่ายในพร้อมทั้งเป็นที่อยู่อีกด้วย ระหว่างเติงนั้นโปรดฯ ให้ทำเป็นประตู 2 ชั้น ตรงกับประตูชั้นนอกสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ไม่ได้พระราชทานชื่อทั้งหมด คงมีชื่อเพียงประตูเดียว คือประตูกัลยาวิดี

ประตูพระราชฐานชั้นใน

ด้านทิศเหนือ

1. ประตูพรหมศรีสวัสดิ์
2. ประตูพรหมโสภา

ทั้ง 2 ประตูนี้เป็นประตูที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นประตูยอดปรางค์ ทั้ง 2 ประตูนี้เป็นประตูทางเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ ปัจจุบันมิได้เปิดใช้

3. ประตูสนามราชกิจ เป็นประตูที่ใช้ติดต่อระหว่างพระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน ปัจจุบันเป็นเส้นทางหลักที่ใช้เป็นประจำ

ด้านทิศตะวันออก

1. ประตูมังกรเล่นลม
2. ประตูกลมเกลตาตุ

ประตูกัลยาดี : ประตูชั้นใน

ประตูชั้นใน : เต็งแดง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4

ประตูชั้นใน

3. ประตุมงกุไฟที่

ทั้ง 3 ประตูนี้เป็นประตูที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นประตูแบบจีน ตั้งอยู่ที่กำแพงแก้ว รอบพระราชอุทยานสวนหลวงสมัยรัชกาลที่ 2 และเป็นทางเข้าสู่พระราชฐานชั้นในทั้ง 3 ประตู

ต่อมาในสมัยหลังมีประตูพระราชฐานชั้นในเพิ่มขึ้นอีก 2 ประตู คือ

1. ประตูเหล็กเพชร
2. ประตูเหล็กกล้า

ทั้ง 2 ประตูนี้เป็นทางเข้า - ออก สู่พระที่นั่งบรมพิมาน

พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง

นอกจากการสร้างกำแพงรอบพระบรมมหาราชวังแล้ว ยังมีพระที่นั่งอีก 2 องค์ที่ตั้งอยู่บนกำแพง ด้านทิศตะวันออก พระที่นั่งองค์นั้น คือ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท และพระที่นั่งไชยชุมพล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท เป็นพระที่นั่งที่ตั้งอยู่เยื้องกับ พระที่นั่งคิวาลัยมหาปราสาท แต่เดิมพระที่นั่งองค์นี้เป็นพลับพลาโถง เครื่องไม้ไม่มียอด เรียกว่าพระที่นั่งพลับพลาสูง สร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อใช้เป็นที่เสด็จทอดพระเนตรกระบวนแห่และพระราชพิธีต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ครั้นกรุงศรีอยุธยา ด้านหน้าของพระที่นั่งองค์นี้ คือสนามไชย ฉะนั้นในสมัยก่อน บางครั้งจะเรียกสนามไชยว่า สนามหน้าจักรวรรดิฯ ตามไปด้วย

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทรงเปลี่ยนแปลงพระที่นั่งพลับพลาสูง สร้างเป็นตึก ก่ออิฐ ถือปูน และยกเป็นยอดปราสาทเพื่อเฉลิมพระเกียรติ และพระราชทานนามว่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

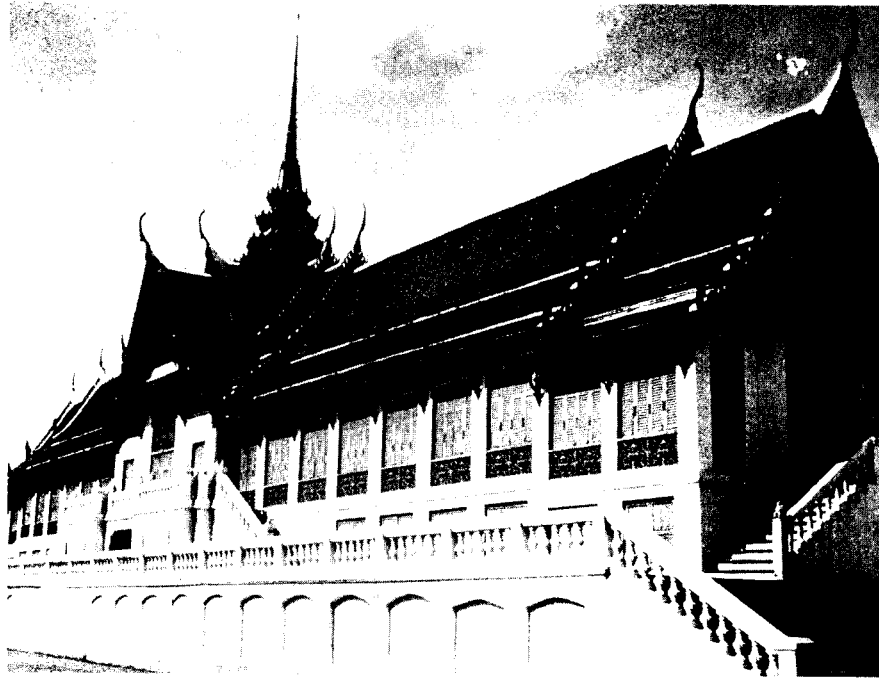
ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขเสากายในซึ่งเป็นเสาไม้ให้ก่ออิฐหุ้มและฉาบปูน ทำบัวที่ฐานและหัวเสา ลวดลายเช่นเดียวกับพระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งจะกล่าวต่อไป และโปรดฯ ให้เปลี่ยนนามพระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

พระที่นั่งไชยชุมพล เป็นพระที่นั่งที่ตั้งอยู่บนกำแพงทางด้านทิศตะวันออก หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระที่นั่งองค์นี้สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณปี พ.ศ. 2400 เพื่อเป็นที่ประทับทอดพระเนตรขบวนแห่และเคยใช้เป็นที่สังเวชพระสยามเทวาธิราชในสมัยรัชกาลที่ 5

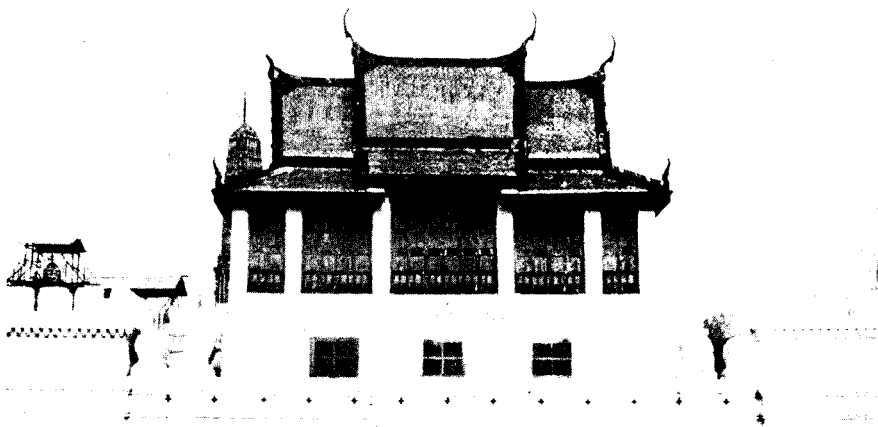
แบบแผนการสร้างพระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้ยึดถือแบบแผนผังพระราชวังหลวง ของกรุงศรีอยุธยา มาสร้างใหม่เกือบทุกอย่าง ตั้งแต่แบบแผนและตำแหน่งที่ตั้งของพระที่นั่งและขนาดของพระมหาปราสาท และพระราชมณฑล รวมทั้งการสร้างพระอารามในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนป้อมปราการ ประตูรายรอบพระบรมมหาราชวัง และพระตำหนักหน้าหรือตำหนักแพที่เรียกกันในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นประจักษ์แก่ข้าศึก คือพม่าในขณะนั้นว่าไทยสามารถจะรวมตัวเป็นปึกแผ่นได้เหมือนเดิม และยังคงแสดงฝีมือทางศิลปกรรมของชาวไทยอีกด้วย

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท (ถ่ายจากด้านใน)

พระที่นั่งไชยชุมพล

แผนผังของพระบรมมหาราชวัง ได้ยึดถือแบบฉบับของพระราชวังหลวงของกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ สร้างพระราชวังชิดแม่น้ำ หันหน้าพระบรมมหาราชวังไปทางทิศเหนือให้แม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ข้างซ้ายของพระบรมมหาราชวัง ให้กำแพงเมืองด้านข้างแม่น้ำเป็นกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นนอก และให้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเดิมในสมัยนั้นยังเรียกว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นพระอารามในพระบรมมหาราชวัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก

ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า พระบรมมหาราชวัง คือศูนย์กลางของการปกครอง และที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นภายในพระบรมมหาราชวังอาจจะแบ่งได้เป็นเขตต่าง ๆ ตามหน้าที่ใช้สอย โดยการกันเขตด้วยอาคาร ด้วยถนน ด้วยพระระเบียง ด้วยกำแพงแก้ว ด้วยเขื่อนเพชร และเต็ง ซึ่งล้วนแต่กันตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว

การแบ่งส่วนของพระบรมมหาราชวัง ตามระเบียบของพระราชวัง แบ่งได้เป็น 3 เขต เรียกว่า พระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน โดยถืออาณาเขตดังต่อไปนี้

พระราชฐานชั้นนอก นับตั้งแต่ประตูพิเศษไชยศรี ถึงประตูพินามไชยศรี (ไม่นับอาณาเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) และบริเวณรอบนอกกำแพงชั้นในของพระบรมมหาราชวัง

พระราชฐานชั้นกลาง นับตั้งแต่ประตูพินามไชยศรี ถึง ประตูสนามราชกิจซึ่งเป็นประตูเข้าพระราชฐานชั้นใน

พระราชฐานชั้นใน นับตั้งแต่ประตูสนามราชกิจ ไปจดเต็งด้านทิศใต้

แต่เพื่อความสะดวกในการศึกษา ความเป็นมาของอาคารต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังซึ่งมีจำนวนมากมาย มีทั้งสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นและที่รื้อไปแล้ว สร้างขึ้นใหม่ หรือรื้อลงอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จึงจะแบ่งพื้นที่เพื่อศึกษาให้ได้ความละเอียดมากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ ฉะนั้นส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นการแบ่งพื้นที่เพื่อศึกษาโดยเฉพาะไม่เกี่ยวข้องกับการแบ่งพื้นที่ในพระราชฐานตามระเบียบของพระราชวังดังกล่าวข้างต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. **บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง ทำหน้าที่เป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง กันขอบเขตโดยพระระเบียง ซึ่งโอบล้อมบริเวณของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

2. **บริเวณพระราชฐานชั้นนอก** ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระบรมมหาราชวัง ด้านเหนือจดแนวเขตประตูพิเศษไชยศรี ด้านใต้จดแนวเขตประตูพินามไชยศรี บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองประเทศมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5

3. **บริเวณพระราชฐานชั้นกลาง** ตั้งอยู่กลางพระบรมมหาราชวัง นับจากแนวประตูพินามไชยศรีมาทางใต้ ถึงประตู สนามราชกิจ บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของหมู่พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งเป็นที่ตั้งของอาคารที่เกี่ยวข้องกับพระราชฐานโดยเฉพาะ

4. **บริเวณพระราชฐานชั้นใน** ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวังเบื้องหลังหมู่พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียร เป็นที่ตั้งของพระตำหนักของพระมเหสี ตำหนักของพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ ตำหนักของพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นสตรี ตลอดจนเรือนของข้าราชการบริพารที่เป็นสตรี บริเวณนี้เรียกกันทั่วไปว่า “ฝ่ายใน”

5. **บริเวณสวนศิवालย์** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ต่อจากพระระเบียงของวัดพระศรีรัตนศาสดารามทางด้านใต้ บริเวณนี้ปัจจุบันจัดเป็นสวนและที่รับรองราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในบางครั้งใช้เป็นที่พระราชทานเลี้ยงเนื่องในงานพระราชพิธีต่าง ๆ

บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพระอารามหลวงที่ก่อสร้างอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง โดยมีพระระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ทิศ มีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านประตูมณีนพรัตน์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับกำแพงพระบรมมหาราชวัง ทางด้านประตูสวัสดิโสภณ
ทิศใต้	ติดต่อกับบริเวณสวนศิवालย์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับสนามหน้าของพระราชฐานชั้นนอก

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2326 เพื่อใช้เป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพ็ชรในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยมีแต่ส่วนพุทธาวาส ไม่มีส่วนสังฆาวาสอยู่ด้วย บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นบริเวณที่มีการพัฒนาเป็นลำดับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เนื่องด้วยเป็นอาคารทางศาสนา ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงโดยการรื้อถอนจะมีน้อย มีแต่เสริมสร้างขึ้นใหม่เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันได้เพิ่มมากขึ้น การพัฒนาในการสร้างเสริมนั้น มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เป็นการบูรณะสิ่งทีรัชกาลที่ 4 ได้ทรงริเริ่มไว้แต่ยังไม่แล้วเสร็จ มาสำเร็จบริบูรณ์และทันกับการฉลองครบรอบกรุงรัตนโกสินทร์ 100 ปี ในปี พ.ศ. 2425 หลังจากนั้นต่อมา ส่วนมากจะเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพเดิมจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างในรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น

ประวัติความเป็นมา

สมัยรัชกาลที่ 1

ในปี พ.ศ. 2326 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นเป็นหลังแรก เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปนิตนปฏิมากรพระแก้วมรกต ซึ่งโปรดฯ

ให้อัญเชิญมาจากเมืองหลวงพระบาง พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นกลางสระตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ และพระเจดีย์ทอง 2 องค์ ขึ้นที่ขอบสระ แต่ต่อมาเมื่อสร้างเสร็จได้เกิดเพลิงไหม้หอพระมณเฑียรธรรมนั้นจนหมดสิ้น จึงโปรดฯ ให้ถมสระและสร้างพระมณฑปขึ้นมาแทนที่เดิม และสร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้กันกำแพงรอบวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่เรียกว่า พระระเบียง เป็นอาณาเขตของวัดแยกจากเขตพระราชฐาน ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปนี้

พระอุโบสถ

พร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้ในพระบรมมหาราชวัง โดยโปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นในปี พ.ศ. 2326 สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2328 ใช้เวลาการก่อสร้าง 3 ปี

ลักษณะของพระอุโบสถเมื่อแรกสร้างปรากฏว่า ฝาผนังรอบนอกเป็นพื้นชาดปิดทอง มีลายรดน้ำเป็นนกนกเครือแย่งทรงข้าวบิณฑ์ดอกใน ภายในด้านสกัดเป็นภาพจิตรกรรมเรื่องมารวิชัย และเรื่องไตรภูมิ ด้านยาวเหนือหน้าต่างเป็นภาพเทพชุมนุม ฝาผนังระหว่างหน้าต่างเขียนภาพ เรื่องปฐมสมโพธิ¹ องค์พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ในบุษบกทองคำตั้งบนชุกชี ซึ่งยังปรากฏว่าเป็นฝีมือช่าง สมัยรัชกาลที่ 1²

หอพระมณเฑียรธรรม

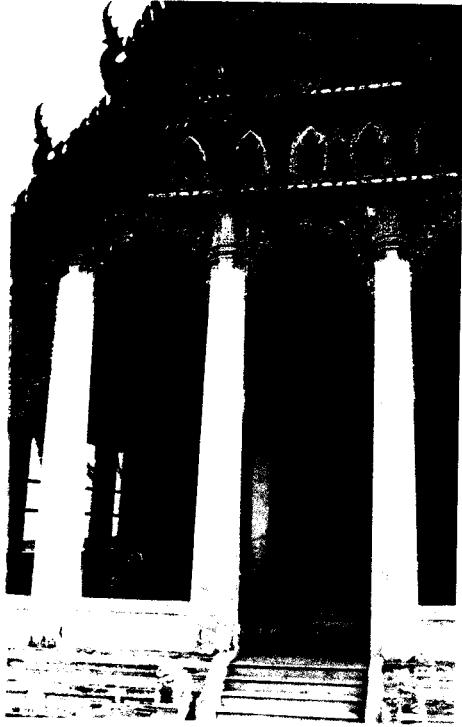
พร้อม ๆ กับการสร้างพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้สร้างหอไตรขึ้นหลังหนึ่งกลางสระนำทางทิศเหนือของพระอุโบสถ³ พระราชทานนามว่าหอพระมณเฑียรธรรมเพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้มีการสังคายนาตั้งแต่วันเพ็ญเดือน 12 พ.ศ. 2331 ถึงวันเพ็ญเดือน 6 พ.ศ. 2331 และใช้เป็นที่บอกพระไตรปิฎกแก่ภิกษุสามเณร อีกทั้งเป็นที่พักราชบัณฑิตอีกด้วย แต่หอพระมณเฑียรธรรมองค์นี้ได้ถูกเพลิงไหม้หมดในวันสมโภชพระไตรปิฎกนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้โปรดฯ ให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่ ที่มุมพระระเบียง ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือโดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงส่งช่างมาสมทบสร้างถวาย⁴ ดังจะเห็นความคล้ายคลึงกันที่จิตรกรรมฝาผนังของหอพระมณเฑียรธรรม

¹ ตำนานวัดอุษานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา (พิมพ์ในงานศพ น.ส. นภา วัจไพจิตร พ.ศ. 2511) หน้า 14 - 19.

² สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จ*, หน้า 23

³ ที่ตั้งของพระมณฑปในปัจจุบัน

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478) หน้า 172 (พิมพ์พระราชทานงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์ พ.ศ. 2478)

หอพระมณฑิยธรรมสร้างในสมัยรัชกาล
ที่ 1

ประตูมุก หอพระมณฑิยธรรมฝีมือครั้ง
อยุธยา

เทวดา ที่ฝาผนังระหว่างพระบัญชา หอ
พระมณฑิยธรรม

ภายในหอพระมณฑิยธรรม

และที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพระราชวังบวรสถานมงคล หอพระมณเฑียรธรรมองค์นี้เป็นที่ประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับครุเดิม และฉบับอื่นใส่ตู้ปิดทองลายรดน้ำ รวมทั้งเป็นที่พักราชบัณฑิต สำหรับบอกพระไตรปิฎกแก่พระสงฆ์และสามเณร

หอพระมณเฑียรธรรมมีลักษณะเด่นที่นำศึกษา คือประตูด้านทิศตะวันตกเป็นบานประตูประดับมุก ฝีมือช่างครึ่งพระเจ้าบรมโกษฐ์ สมัยอยุธยา โดยย้ายมาจากวัดบรมพุทธาราม

พระเจดีย์ทอง 2 องค์ พร้อมกับการสร้างหอพระมณเฑียรธรรม (หอไตร) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างเจดีย์ทองขึ้น 2 องค์ ตั้งอยู่ที่ขอบสระด้านทิศเหนือของหอพระมณเฑียรธรรมองค์เดิม ลักษณะขององค์พระเจดีย์เป็นแบบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์สมัยอยุธยาตอนปลาย หรือต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ฐานเจดีย์ปั้นปูนเป็นรูปมารแบก ประดับกระจกเคลือบสีตามลักษณะของชื่อมารนั้น ๆ ด้วยฝีมืออันวิจิตร

พระมณฑป ส่วนสถานที่ดั้งเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้ถมสระน้ำเดิมเสีย แล้วก่อพระมณฑปลง ณ ตำแหน่งที่ตั้งนั้น เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎกฉบับทองที่ทรงสังคายนา

พระระเบียง สันนิษฐานว่าพระระเบียงได้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถ และหอพระมณเฑียรธรรม (หอไตรกลางน้ำ) ในสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าสร้างขึ้นเมื่อปีใด พระระเบียงนี้สร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่โอบล้อมอาคารทุกหลังภายในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยกเว้นพระเจดีย์ 6 องค์ ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง เพื่อแสดงแนวเขตของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมัยรัชกาลที่ 2 บ้านเมืองอยู่ในเกณฑ์สงบจากศึกสงคราม อาคารต่าง ๆ ที่ก่อสร้างขึ้นครั้งรัชกาลที่ 1 ก็ยังคงสภาพดีอยู่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงไม่ได้ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์อาคารใดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมัยรัชกาลที่ 3 สิ่งก่อสร้างภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เริ่มชำรุดทรุดโทรม เพราะอยู่ในช่วงประมาณ 100 ปี จากการสร้างครั้งแรก อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนา จึงได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั่วประเทศ โดยเฉพาะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นการใหญ่ นับตั้งแต่บูรณะพระอุโบสถ¹ การสร้างเศวตฉัตรวิหารยอด หอพระนาค พระเจดีย์ยอดปราสาทจำนวน 8 องค์ ด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถ ดังรายละเอียดต่อไป

หอพระเทพบิดร และพระเศวตฉัตรวิหารยอด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

¹ หลวงศรีภูริปริชา , การบูรณะพระอุโบสถ และจดหมายเหตุเรื่องทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นรัชกาลที่ 3 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเล็ก ณ สงขลา พ.ศ. 2518), หน้า 23 - 44.

मुखพระระเบียง พร้อมด้วยยักษ์ยืนประตุ

ซุ้มประตูยอดมงกุฎที่พระระเบียง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯให้สร้างพระวิหารเล็กๆขึ้น 3 หลัง เรียงกัน¹ ทางด้านเหนือของพระมณฑป คือ หอพระนาค หอพระเทพบิดร และพระวิหารขาว² โดยสร้างพระวิหารขาวเป็นวิหารที่มีฝาผนังโบกปูนขาว ส่วนอาคารอื่นรูปร่างเป็นอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดฯให้รื้อวิหารออกทั้ง 3 หลัง และสร้างขึ้นใหม่โดยยุบหอพระ 2 หลัง และวิหารหนึ่งหลัง รวมกันเหลือ 2 หลัง คือหอพระนาค และพระวิหารขาว พระราชทานนามใหม่ว่า พระเศวตภูฏาคาร วิหารยอด สันนิษฐานว่าพระวิหารยอดคงจะสร้างเสร็จก่อนเพราะปรากฏว่า ขณะที่รื้อหอพระนาค คงจะได้อัญเชิญพระนาค และพระเทพบิดรมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารยอด ครั้นสร้างหอพระนาคเสร็จ ก็มีได้นำพระนาคกลับไปประดิษฐานไว้ที่เดิม

ส่วนหอพระนาค สันนิษฐานว่าได้สร้างขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งในตำแหน่งเดิมเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปยืนซึ่งหล่อด้วยนาค ที่ได้อัญเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา³ เมื่อสร้างเสร็จได้เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของกรมพระราชวังหลัง และเจ้านายอื่น ๆ ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์รัชกาลต่าง ๆ

พระเจดีย์ยอดปราสาท 8 องค์

ในสมัยเดียวกันนี้ รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้สร้างพระเจดีย์ยอดปราสาทขึ้น 8 องค์ทางด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถ นอกพระระเบียง และก่อกำแพงแก้วเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง พระเจดีย์ยอดปราสาททั้ง 8 องค์นี้ รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้สร้างเพื่อบรรจุพระพุทธรูปเจดีย์ พระธรรมเจดีย์ พระปัจเจกเจดีย์ พระสาวกเจดีย์ พระภิกษุณีสาวกเจดีย์ พระชาฎกโพธิสัตว์ พระสงฆเจดีย์ พระยาจักรเจดีย์⁴ นับตามลำดับจากองค์ทิศเหนือมาทิศใต้

พร้อมกับการสร้างพระเจดีย์ทั้ง 8 องค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯให้สร้างศาลาแบบจีนอีก 4 หลัง ในระหว่างพระปราสาททั้ง 8 องค์นี้ แต่ได้รื้อถอนไปภายหลัง

สมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นอันมาก ซึ่งเป็นผลให้รูปโฉมของวัดพระศรีรัตนศาสดารามเปลี่ยนไปจากแบบแผนของรัชกาลที่ 1 - 3 เป็นอย่างมาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ถมฐานทักษิณของพระมณฑป ยกขึ้นเป็น

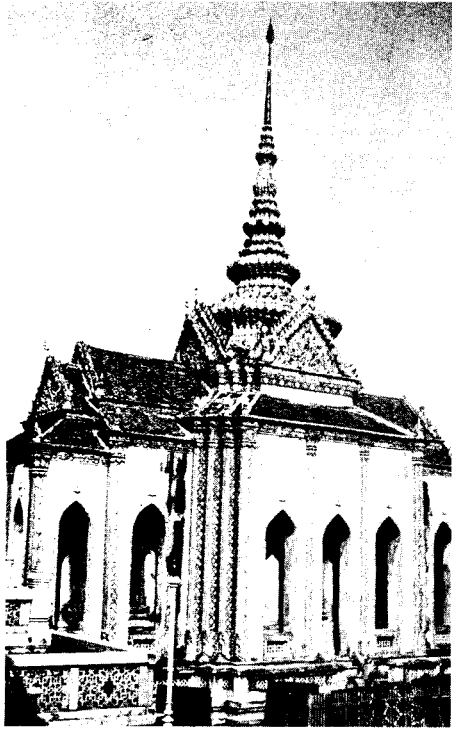
¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2520), หน้า 122

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

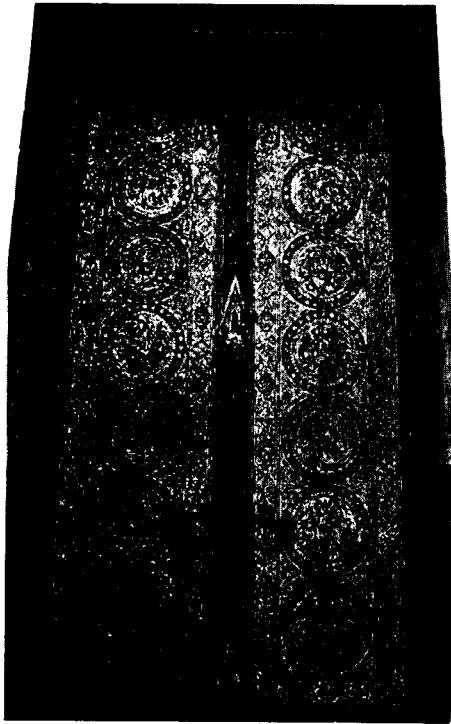
³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

พระเสวตกุฎาคาร วิหารยอด

ประตูประดับมุกฝีมือช่างอยุธยา ย้ายมาจาก
วัดบรมพุทธาราม ปัจจุบันอยู่ที่วิหารยอด

พระเจดีย์ทอง หน้าปราสาทพระเทพบิดร

ภายในหอพระนาค

หอพระนาค

เทวดารักษาพระทวาร หอพระนาค

ฐานไฟที่ แล้วสร้างอาคารขึ้นหลายหลัง คือสร้างปราสาทพระเทพบิดรขึ้นทางทิศตะวันออกของพระมณฑป และพระศรีรัตนเจดีย์ทางทิศตะวันตกของพระมณฑป การยกฐานไฟที่ครั้งนี้ทำให้มีการขยายเขตพระระเบียง ออกไปทางทิศตะวันออกและตะวันตก พร้อมทั้งโอบล้อมพระเจดีย์ยอดปราสาทไว้ภายในพระระเบียง 2 องค์กร ส่วนที่ด้านหลังพระอุโบสถ โปรดฯให้สร้างหอพระขึ้น 2 หอ พระราชทานนามว่า หอพระราชพงศานุสร และหอพระราชกรมานุสร และสร้างพระมณฑปยอดปราสาทองค์เล็กๆขึ้นองค์หนึ่งระหว่างหอพระทั้ง 2 หอนั้น ส่วนทางด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถ โปรดฯให้สร้างหอร่มขังขึ้นที่ตำแหน่งหอร่มขังเดิม ครั้งรัชกาลที่ 1 และทางด้านทิศเหนือได้โปรดฯให้สร้างพระมณฑปยอดปราสาท และหอพระคันธารราษฎร์ ขึ้นหน้าพระมณฑปนั้น

รายละเอียดการก่อสร้างมีดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปปราสาท

พระพุทธรูปปราสาทหรือปราสาทพระเทพบิดรในปัจจุบัน เป็นปราสาทที่รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2398 ตามแบบปราสาททองในกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ โดยโปรดฯให้ถมฐานทักษิณของพระมณฑป ยกขึ้นเป็นฐานไฟที่ และสร้างพระพุทธรูปปราสาทขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของพระมณฑป ให้ความสูงของยอดปราสาทเท่ากับความสูงของพระมณฑป คือสูง 1 เส้น (40.00 เมตร) การสร้างครั้งนี้มีพระราชดำริจะให้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตและพระราชทานนามว่า “พระพุทธรูปปราสาท” แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตเสียก่อนในปี พ.ศ. 2411

พระศรีรัตนเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างพระศรีรัตนเจดีย์ขึ้น บนฐานไฟที่ ที่ต่อใหม่ทางด้านทิศตะวันตกของพระมณฑป กำหนดให้พระเจดีย์นี้สูง 1 เส้น (40.00 เมตร) เท่ากับพระมณฑป รูปทรงของพระเจดีย์ เป็นแบบพระสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงศรีอยุธยา ทรงขนานนามว่า พระศรีรัตนเจดีย์ การวางตำแหน่งและรูปทรงของพระศรีรัตนเจดีย์ ซึ่งตั้งอยู่หลังพระพุทธรูปปราสาทนี้ ต่อมาได้กลายเป็นแบบฉบับของวัดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เกือบทั้งหมด

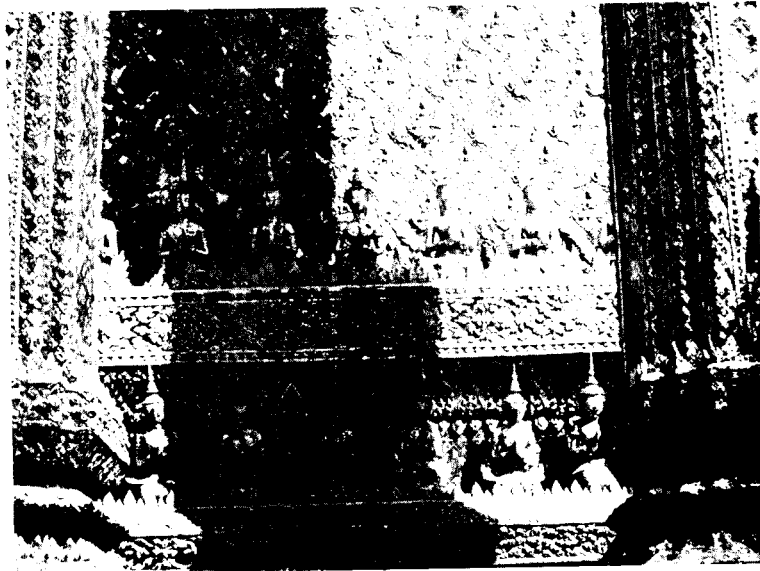
หอพระราชพงศานุสร และหอพระราชกรมานุสร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างหอพระราชพงศานุสรและหอพระราชกรมานุสรขึ้น โดยหอทางด้านทิศใต้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่ได้ทรงสร้างอุทิศถวายพระเจ้าอยู่หัวในกรุงรัตนโกสินทร์ และพระราชทานนามว่า หอพระราชพงศานุสร

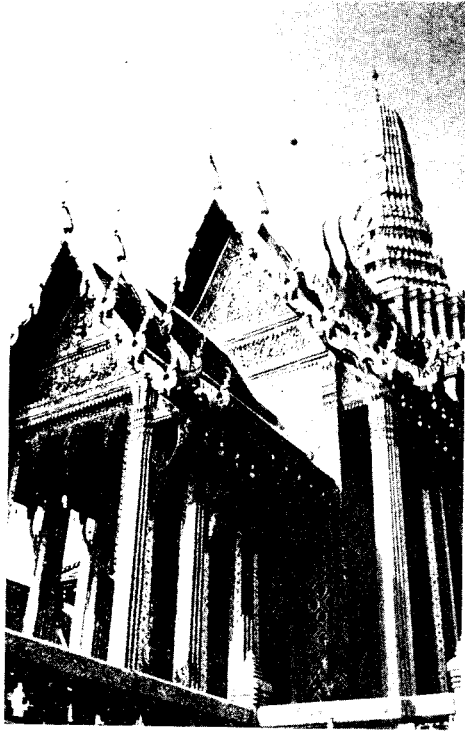
ส่วนหอทางด้านทิศเหนือเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ 34 องค์ ที่ได้ทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยา และพระราชทานนามว่า หอพระราชกรมานุสร

พระมณฑป สร้างสมัยรัชกาลที่ 1

เทพนม พระมณฑป

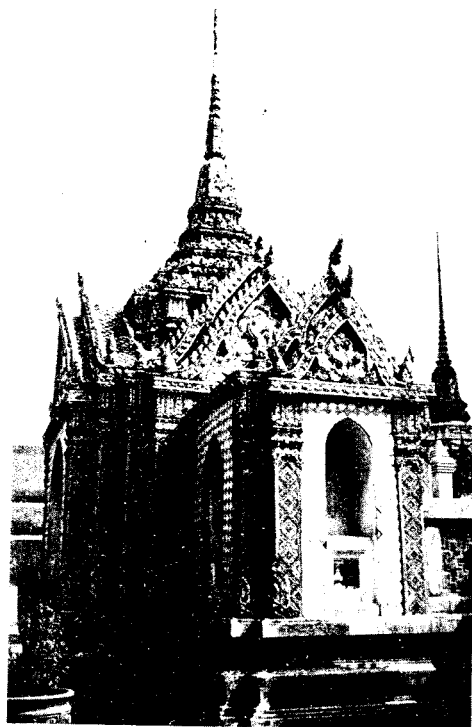
ปราสาทพระเทพบิดร

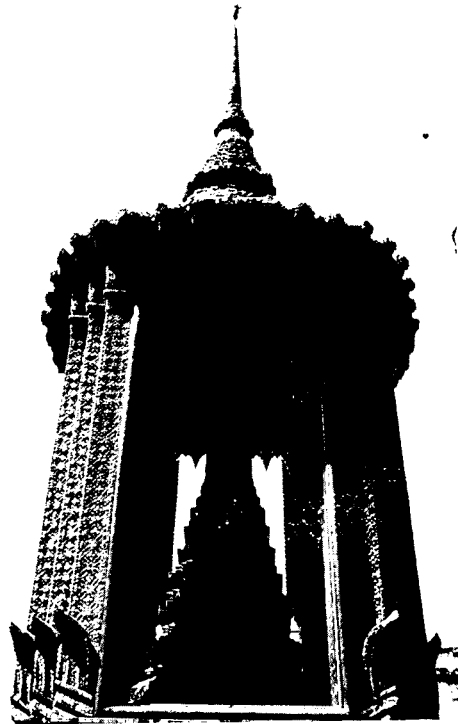
ปราสาทพระเทพบิดร

ภายในปราสาทพระเทพบิดร

ซุ้มประตูบนฐานไพที

พระโพธิธาตุพิมาน

พระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ ภายในพระ-
ศรีรัตนเจดีย์

พระศรีรัตนเจดีย์สร้างสมัยรัชกาลที่ 4

หอพระโพธิธาตุพิมาน

เป็นหอพระที่รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯให้สร้างขึ้นมีลักษณะเป็นมณฑปยอดปราสาทสร้างอยู่บนฐานไพทีเดียวกับหอพระราชพงศานุสร และหอพระราชกรมานุสร เพื่อประดิษฐานพระปรารักษ์ทรงโบราณ และพระราชทานนามว่า “พระโพธิธาตุพิมาน”

หอร่มง

มีหลักฐานกล่าวว่า รัชกาลที่ 1 ได้โปรดฯให้สร้างหอร่มงขึ้นหลังหนึ่ง ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ โดยนาร่มงจากวัดสระเกศมาแขวน แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏว่ารูปร่างเป็นอย่างไร และรื้อลงเมื่อไร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างหอร่มงขึ้นใหม่ ในตำแหน่งทิศใต้ของพระอุโบสถ เป็นทรงมณฑป จึงสันนิษฐานว่า คงจะสร้างในตำแหน่งเดียวกับหอร่มงที่สร้างสมัยรัชกาลที่ 1

หอพระคันธารราษฎร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างพระมณฑปยอดปราสาทที่มุมขวาพระระเบียงด้านหน้าพระอุโบสถเพื่อประดิษฐานพระเจดีย์โบราณที่ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือ แล้วจึงโปรดฯให้สร้างหอพระยอดปราสาท ด้านหน้าพระมณฑป เรียกหอพระยอดปราสาทองค์นี้ว่า หอพระคันธารราษฎร์ เพื่อประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ ซึ่งใช้ในพิธีพิรุณศาสตร์

นอกจากนี้ รัชกาลที่ 4 ยังได้โปรดฯให้ย้ายพระแท่นมณังคศิลา ของสมเด็จพระร่วงเจ้า กรุงสุโขทัย ซึ่งทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือมาประดิษฐานไว้หน้าหอพระนี้ด้วย¹

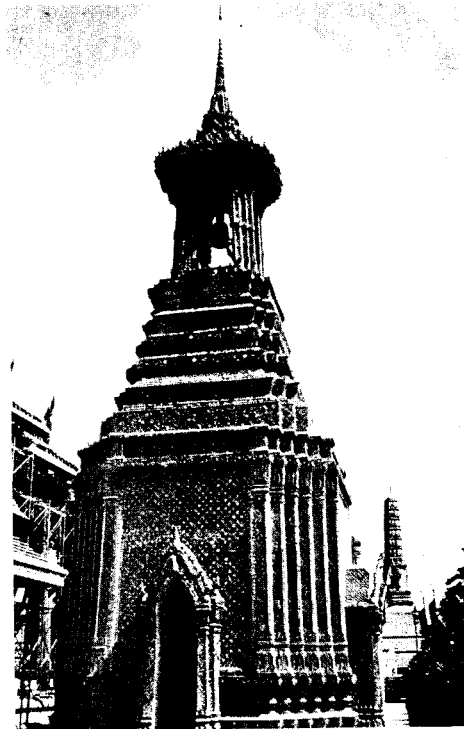
สมัยรัชกาลที่ 5

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การก่อสร้างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยังไม่แล้วเสร็จ เนื่องด้วยรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตเสียก่อน รัชกาลที่ 5 จึงได้ทรงบูรณะจนสำเร็จบริบูรณ์ และโปรดฯให้มีการเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 100 ปี เมื่อ พ.ศ. 2425

สิ่งที่รัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯให้สร้างขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่สำคัญคือบุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานไพทีของปราสาทพระเทพบิดร บุษบกดังกล่าวนี้ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระมณฑปองค์หนึ่ง ด้านตะวันตกเฉียงใต้องค์หนึ่ง และด้านตะวันออกเฉียงใต้องค์หนึ่ง

บุษบกองค์ที่ 1 ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1 เป็นรูปมงกุฎไม่มีพระจอน พระราชสัญลักษณ์รัชกาลที่ 2

¹ ปัจจุบันพระแท่นมณังคศิลา ได้ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารยอด

หอรณังสร้างสมัยรัชกาลที่ 4

ภายในหอพระคันธารราษฎร์

พระมณฑปยอดปราสาทประดิษฐานพระเจดีย์
โบราณที่ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเหนือ

เป็นรูปพญาคชจักษุ พระราชสัญลักษณ์ รัชกาลที่ 3 เป็นรูปพระวิมาน

บุษบกองค์ที่ 2 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ รัชกาลที่ 4 เป็นรูปพระมหามงกุฏ

บุษบกองค์ที่ 3 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ 5 เป็นรูปพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว)

บุษบกทั้ง 3 องค์ ตั้งอยู่บนฐานหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยม รอบฐานมีรูปปั้นช้างทำด้วยทองแดง ซึ่งแสดงถึงช้างสำคัญที่มาสู่พระบารมีในแต่ละรัชกาล

บุษบกทั้ง 3 องค์นี้ รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงพระบรมราชครุฑา ในพระบวรพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 5 รัชกาลจึงได้ทรงสร้างพระบรมราชสัญลักษณ์ ของทุกพระองค์ไว้เป็นพุทธบูชา

ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามในรัชกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ ตามพระราชดำริเดิมของรัชกาลที่ 4 ทุกประการ ยกเว้น แต่พระพุทธรูปปางปราสาท ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯให้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต แต่รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าพระพุทธรูปปางปราสาทมีขนาดไม่เพียงพอกับพระราชพิธีต่างๆ จึงมีใ้ถวายเชิญพระแก้วมรกต มาประดิษฐานตามพระราชดำริเดิมของรัชกาลที่ 4 หลังจากนั้นจึงได้ถวายเชิญพระเจดีย์กาไหล่ทอง จากพระพุทธรูปมณฑลเศียร¹ มาประดิษฐานแทน

ต่อมาในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดเพลิงไหม้พระพุทธรูปปางปราสาท พระเจดีย์กาไหล่ทองก็ได้ถูกเพลิงไหม้จนหมดสิ้น จึงได้โปรดฯให้สร้างหลังคาและซ่อมส่วนที่ชำรุดทั้งหมดแต่ยังไม่แล้วเสร็จในรัชกาลนี้

สมัยรัชกาลที่ 6

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีได้มีการสร้างถาวรวัตถุเพิ่มเติม ในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นอกจากการบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปางปราสาทที่ไฟไหม้ให้คงสภาพเดิม โปรดฯให้ตกแต่งพระพุทธรูปปางปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปของรัชกาลต่าง ๆ และให้เปลี่ยนนามพระพุทธรูปปางปราสาทว่า “ปราสาทพระเทพบิดร” เพื่อให้ตรงกับนามปราสาทพระเทพบิดร จึงได้โปรดฯให้กันท้ายจรรยา เป็นที่ประดิษฐานพระเทพบิดร ซึ่งเป็นเทวรูปสมเด็จพระรามธิบตี (อุทอง) ปฐมวงศ์สร้างกรุงเก่า ที่รัชกาลที่ 1 ได้ถวายเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา และแปลงรูปเทวรูปที่ถูกพม่าเผาให้เป็นพระพุทธรูป

¹ พระพุทธรูปมณฑลเศียร อยู่ในบริเวณสวนสิวาลัยในปัจจุบัน

พระบรมราชานุสาวรีย์บนฐานไพที

พระบรมราชานุสาวรีย์บนฐานไพที

หุ้มเงิน เพื่อทรงสักการะต่อไป¹ นอกจากนั้นได้โปรดฯ ให้ตกแต่งฐานไฟที่ สร้างพุ่ม เป็นพุทธบูชา ดังที่
เห็นอยู่ในปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ 7

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มิได้ทรงสร้างถาวรวัตถุเพิ่มขึ้นในวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม แต่ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ หอพระมณฑปเศียรธรรม และอาคารอื่นๆ ขึ้นหลาย
หลัง ท้นกับการฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 150 ปี พ.ศ. 2475

เมื่อกรุงเทพมหานครเวียนมาบรรจบครบรอบ 200 ปี ในปี พ.ศ. 2525 นี้ กรมศิลปากร กระทรวง
ศึกษาธิการ ได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่ ทัวทั้งพระอาราม โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
กุมารี เป็นประธานในการบูรณะครั้งนี้ ให้ทันกับการฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ในเดือนเมษายน 2525

พระราชฐานชั้นนอก

พระราชฐานชั้นนอกตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระบรมมหาราชวัง มีอาณาเขตดังต่อไปนี้ คือ

ทิศเหนือ	จดกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศเหนือ
ทิศตะวันออก	จดเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ทิศใต้	จดพระราชฐานชั้นกลาง ริมประตูพิมานไชยศรี
ทิศตะวันตก	จดกำแพงชั้นในพระบรมมหาราชวัง

เมื่อแรกสร้างพระบรมมหาราชวัง บริเวณพระราชฐานชั้นนอก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของอาคาร
ที่เรียกว่า “ทิมพล” เพื่อใช้เป็นกองรักษาการทหารรักษาพระราชวัง นอกจากนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏหลักฐานว่า บริเวณหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีโรงละครอยู่โรงหนึ่ง² ส่วน
ทางด้านทิศตะวันตกของประตูวิเศษไชยศรี เป็นที่ตั้งของศาลาลูกขุนใน จำนวน 2 หลัง ซึ่งสร้างเป็นเครื่อง
ไม้ และมาก่ออิฐฉาบปูน ในสมัยรัชกาลที่ 3

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างโรงปั้นใหญ่ขึ้นโรงหนึ่ง
ตั้งอยู่ต่อกับโรงละครไปทางกำแพงพระบรมมหาราชวัง โรงปั้นใหญ่นี้疑ว่าเป็นสถานที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พระปั้นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์
ในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงกำกับและอำนวยการเรื่องปั้นใหญ่ และได้เสด็จประทับพักทรงบัญชาการอยู่ในที่นั้นด้วย³

¹ ปัจจุบัน ห้ายจรนำเป็นที่เก็บของส่วนพระเทพบิดรนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าประดิษฐานไว้ที่ไหน -
ผู้เขียน

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 155.

³ นายวรการบัญชา ตำนานทหารมหาดเล็ก, (พระนคร : โรงพิมพ์ประชาช่าง, 2496), หน้า 53 - 59

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้หรือ “ทิมพล” ที่ปากตะวันตงของประตู่พิเศษไชยศรี ที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 1 แล้วสร้างเป็นโรงยาว เป็นที่อยู่ของทหารรักษาพระองค์ ส่วนที่ศาลาลูกขุนเดิม ทั้ง 2 หลัง นั้นโปรดฯ ให้สร้างโรงใหญ่ระหว่างศาลาลูกขุนทั้ง 2 นั้น เป็นที่เก็บปืนใหญ่ เช่น ปืนพระยาตานี มีสระน้ำหน้าศาลาลูกขุนฝ่ายขวา และให้ลงเขียนและสร้างแท่งเป็นเครื่องประดับ¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในพื้นที่พระราชฐานชั้นนอกนี้ โดยที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์และกองทหารม้าขึ้น และใช้พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของกองทหารเหล่านั้น จึงต้องมีการรื้อ ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงอาคารเดิมให้เหมาะสมกับสภาพการใช้สอยใหม่ดังนี้คือ

ในชั้นต้นได้โปรดฯ ให้ปรับปรุงโรงละครเดิมให้อยู่ในสภาพที่ดี สร้างโรงแถวหลังคาสังกะสี ฝาไม้กั้นเป็นห้อง ๆ สำหรับเป็นที่พักของทหาร ซ่อมแซมโรงปืนใหญ่ และสร้างโรงเลี้ยงสำหรับทหาร ฯลฯ

ส่วนบริเวณที่เหลือนอกจากการปรับปรุงอาคารเดิมแล้ว รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างตึก 2 ชั้นขึ้นใหม่ (ตรงข้ามกับตึกปากตะวันตงดังที่จะกล่าวต่อไป) และหักเหลี่ยมเป็นมุมฉาก สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2415 และโปรดฯ ให้ใช้เป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับพระราชโอรส มีครูชื่อ ฟรานซิส จอร์จ แพตเตอร์สัน แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2416 โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษย้ายไปสอนที่หอนิเทศพิทยา ตึกนี้จึงใช้เป็นส่วนบัญชาการของกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และห้องเลี้ยงนายทหาร กับที่อยู่นายทหาร

ส่วนทางด้านตะวันตงของประตู่พิเศษไชยศรี รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้รื้อโรงทหารที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 4 ออก ก่อสร้างเป็นตึก 2 ชั้น แบบฝรั่งตามแบบที่ได้ทอดพระเนตรจากประเทศสิงคโปร์ ด้วยวัตถุประสงค์จะให้เป็นที่อยู่ของกองทหารมหาดเล็ก ในขณะที่โปรดฯ ให้ตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ขึ้นนี้ รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้จัดเรื่องพระคลังมหาสมบัติด้วย ขณะที่ก่อสร้าง จึงโปรดฯ ให้ตึกนี้เป็นที่ว่าการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ขนานนามว่า หอรัษฎากรพิพัฒน์² อาคารนี้สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2413

ต่อมาโปรดฯ ให้สร้างอาคารเพิ่มเติมในรูปร่างแบบเดียว ต่อไปทางด้านทิศเหนือ แล้วหักเหลี่ยมไปจดโรงช้างเผือก ที่ตึกนี้ใช้เป็นที่ทำการและที่พักของทหารม้า และทหารราบรวมกัน จนถึงปี พ.ศ. 2418 ตึกนี้จึงกลายเป็นที่ทำการของกองทหารม้ามหาดเล็กรักษาพระองค์ทั้งหมด

นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้สร้าง ศาลาสหทัยสมาคมขึ้น ในปี พ.ศ. 2415 เพื่อใช้เป็นที่ประชุมของทหาร ต่อมาโปรดฯ ให้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถาน เรียกว่า มิวเซียม แล้วแก้ไขเสียงใหม่ โดยยกหน้าต่างจากภายในมาอยู่รอบเฉลียง แต่อย่างไรก็ดี ยังคงโปรดฯ ให้ทหารมหาดเล็กจัดการรวบรวมสิ่งของประดับตกแต่ง และรักษาความสะอาดภายในพิพิธภัณฑสถานอีกด้วย³

ในปี พ.ศ. 2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ขยายกิจการกองทหาร

¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 (ภาคที่ 22 - 25) (พระนคร : กุรุสภา, 2507), หน้า 288.

² ปัจจุบันคือกระทรวงการคลัง - ผู้เขียน

³ นายวรการบัญชา ตำนานทหารมหาดเล็ก, หน้า 54 - 55

มหาดเล็กเพิ่มขึ้น เป็นลำดับ แต่ตึกที่ทำการและที่พักอาศัยของทหารไม่เพียงพอ จึงโปรดฯ ให้ตัดแปลงบริเวณที่เป็นคลังเชือกเดิมเป็นโรงทหารมหาดเล็ก จนท้ายที่สุดเมื่อมีการจัดการเกี่ยวกับกระทรวงต่างประเทศ จึงโปรดฯ ให้ย้ายทหารมหาดเล็กไปที่อื่น และโปรดฯ ให้เป็นศาลาว่าการต่างประเทศต่อมา¹

ส่วนอาคารศาลาลูกขุนในที่สร้างเพิ่มขึ้นครั้งรัชกาลที่ 4 เมื่อโปรดฯ ให้จัดกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงกลาโหม เป็นแบบแผนใหม่ จึงโปรดฯ ให้รื้อศาลาลูกขุนในครั้งรัชกาลที่ 4 ออกทั้ง 2 หลัง สร้างเป็นตึก 2 ชั้น 3 หลังเรียงกัน มีมุขกระสันข้างหน้าข้างหลัง เชื่อมตึก 3 หลัง ให้เป็นหมู่เดียวกัน ด้านซ้ายเป็นของกระทรวงมหาดไทย ด้านขวาเป็นของกระทรวงกลาโหม ตรงกลางเป็นคลังของกรมวราสารณ์ เก็บใบโต๊ะเก้าอี้ ต่อมากระทรวงกลาโหมได้ย้ายไปอยู่ ณ กระทรวงกลาโหม (ปัจจุบัน) อาคารส่วนนี้จึงเป็นของกระทรวงมหาดไทย²

ต่อมาอาคารนี้ชำรุดทรุดโทรม จึงได้รื้อหลังคาที่เป็นทรงไทยออก และเปลี่ยนเป็นหลังคามุงกระเบื้อง

ในปี พ.ศ. 2430 โปรดฯ ให้ย้ายที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็กไปอยู่ที่อื่น คือพวกหนึ่งย้ายไปอยู่ที่ศาลายุทธาธิการ (กระทรวงกลาโหมปัจจุบัน) และอีกพวกหนึ่งยังคงอยู่ที่ตึกด้านตะวันออกของประตูพินาณไชยศรี จึงทำให้อาคารต่าง ๆ วางลง เช่น ตึกกรมประตูพินาณไชยศรี ด้านตะวันตก ได้ใช้เป็นสถานที่ราชการในราชสำนัก เช่น โรงเรียนราชกุมาร โรงเรียนข้าราชการพลเรือนแผนกรัฐประศาสนศาสตร์ และเปลี่ยนเป็นสถานกรมพระนิติศาสตร์ตามลำดับ และภายหลังได้รื้อลง³ ต่อมากองทหารมหาดเล็กได้ย้ายไปจนหมดสิ้น จึงได้จัดอาคารต่าง ๆ เป็นสถานที่ราชการบ้าง รื้อลงบ้าง จนท้ายที่สุดรื้ออาคารลงทั้งหมดเป็นสนามใหญ่หน้าศาลาสหทัยสมาคม ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั่นเอง

ส่วนในเขตพระราชฐานชั้นนอก ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของพระบรมมหาราชวังเป็นที่ตั้งของอาคารที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หลังหนึ่ง คือ “พระตำหนักสวนกุหลาบ” ซึ่งปลูกอยู่ในบริเวณที่เป็นสวนกุหลาบ ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อขยายเขตพระบรมมหาราชวัง

พระตำหนักสวนกุหลาบ แต่เดิมสร้างเป็นคลังศุภรัตน์ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้แก้ไข “คลัง” นี้เป็นพระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิริยดิศประชาภ เพื่อทรงฝึกฝนราชการแผ่นดิน ทั้งนี้ด้วยพระตำหนักนี้ตั้งอยู่ใกล้พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงสร้างขึ้นใหม่⁴

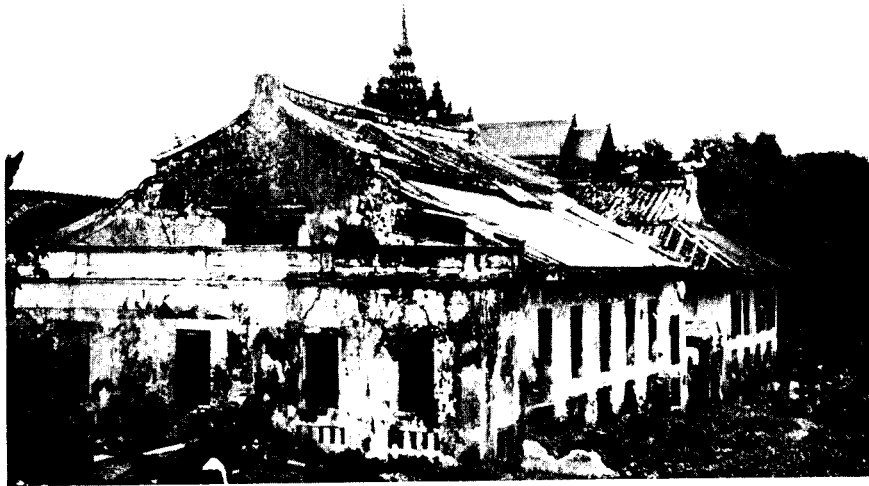
ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ก่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กขึ้นในพระบรมมหาราชวังจึงได้โปรดให้ต่อ

¹ ปัจจุบันคือ กรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลัง - ผู้เขียน

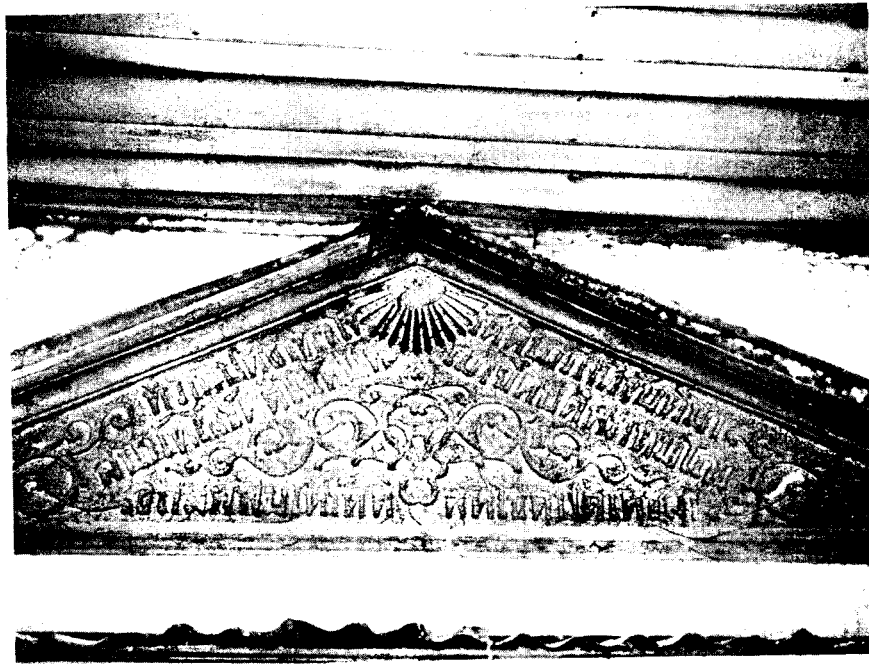
² ปัจจุบันคือ ที่ทำการของคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน - ผู้เขียน

³ ปัจจุบันบริเวณนี้ คือ กำแพงและประตูเข้าสู่สำนักราชเลขาธิการ - ผู้เขียน

⁴ บริเวณสวนควาลย์ ในปัจจุบัน

ตำหนักสวนกุหลาบ (ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2524)

จารึกเหนือหออพระ

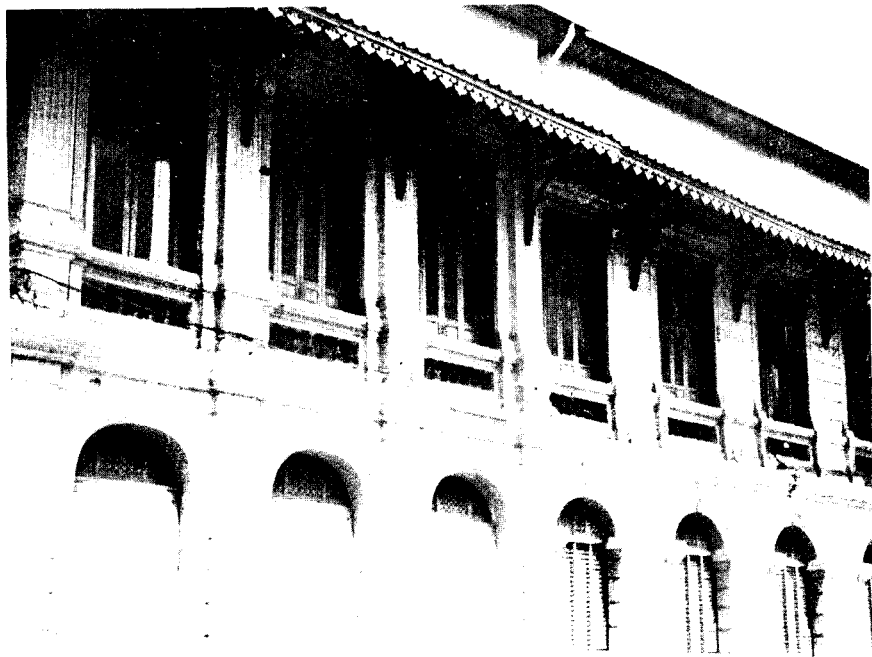
สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน

ภายในคอร์ท สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน

กรมบัญชีกลาง

กรมบัญชีกลาง

กระทรวงการคลัง

กระทรวงการคลัง

พระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นอีกหลังหนึ่ง ใช้เป็นโรงเรียน¹ ซึ่งเป็นที่มาของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และต่อมา คือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในรัชกาลต่อมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน มิได้มีการสร้างอาคารใดเพิ่มเติมในบริเวณพระราชฐานชั้นนอกอีก อาคารที่เหลือทั้งหมด เป็นอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น ส่วนใหญ่ใช้เป็นสถานที่ราชการ และใช้ในกิจการของพระราชวัง คือ

1. ตึกคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน
2. ตึกกรมบัญชีกลาง
3. ตึกที่ว่าการกระทรวงการคลัง
4. ศาลาสหทัยสมาคม

บริเวณพระราชฐานชั้นกลาง

หมู่พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียร

ในอดีตหมู่พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร เป็นที่ประทับและเป็นที่ว่าราชการรวมทั้งเป็นที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆที่สำคัญของประเทศ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เนื่องจากรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตในปี พ.ศ. 2440 ได้เสด็จไปประทับเป็นครั้งคราวและกลายเป็นที่ประทับถาวรในเวลาต่อมา พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวังจึงได้เปลี่ยนจากที่ประทับและที่ว่าราชการ กลายมาเป็นที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆ เท่านั้น ในสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาประทับที่พระบรมมหาราชวังเป็นครั้งคราว และได้เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง หลังจากนั้นพระบรมมหาราชวังมิได้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป คงใช้เป็นที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆ ที่สำคัญเช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เสด็จพระราชมณเฑียร พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ฯลฯ

ที่ตั้ง

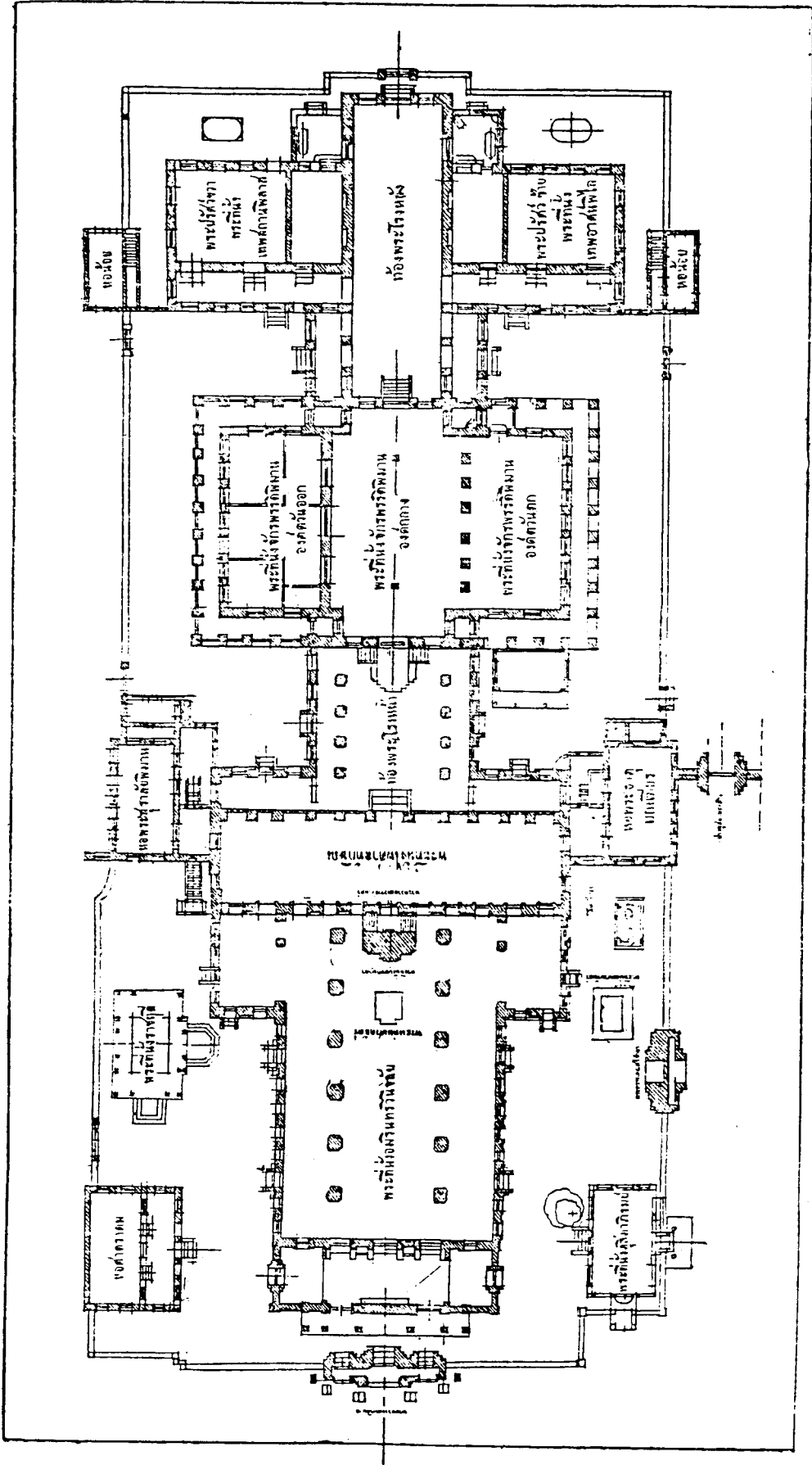
หมู่พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร ตั้งอยู่ศูนย์กลางพระบรมมหาราชวัง โดยด้านทิศเหนือ นับจากประตูพิมานไชยศรี ถึงประตูสนามราชกิจ ด้านทิศตะวันออก จดเขตกำแพงแก้วบริเวณสวนศิลาลัย ด้านทิศตะวันตก จดกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นใน และ ทิศใต้ต่อเนื่องกับพระราชฐานชั้นใน

ประวัติความเป็นมา

สมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระบรมมหา-

¹ ปรากฏว่ามีโต๊ะเรียนสมัยนั้นเหลืออยู่ 1 ตัว - ผู้เขียน

แผนผังพระตำหนัก

ราชวังใน พ.ศ. 2325 พร้อมกับการสร้างพระนคร โดยโปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียร เป็นเครื่องไม้ทั้งสิ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2326 ได้โปรดฯ ให้แก้ไขพระราชมณเฑียรเป็นก่อกำแพงอิฐ ฉาบปูนเป็นการถาวรขึ้น

แบบแผนการก่อสร้างพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร ได้อาศัยพระราชมณเฑียรพระราชวังหลวง ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นแบบฉบับ โดยสร้างพระที่นั่งขึ้นด้วยกัน 2 หมู่ เรียงกันหันหน้าพระที่นั่งไปสูทิศเหนือ คือหมู่พระที่นั่งอมรินทราภิเชก (พระที่นั่งอินทราภิเชก) และหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน นอกจากหมู่พระที่นั่ง 2 หมู่นี้แล้วยังโปรดฯ ให้สร้างทิมคคหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งเย็น 2 องค์ ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทางด้านตะวันออก และด้านตะวันตก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หมู่พระที่นั่งอินทราภิเชกมหาปราสาท

ประมาณปี พ.ศ. 2326 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างหมู่พระที่นั่งหมู่แรกขึ้น ในพระบรมมหาราชวัง พระราชทานนามว่า พระที่นั่งอินทราภิเชกประกอบด้วยองค์พระที่นั่งพระปรีศวร ช้าย-ขวา และเรือนจันทน์เป็นบริเวณ¹ ที่ตั้งของพระที่นั่งอินทราภิเชกหมู่ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระบรมมหาราชวัง² ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งที่รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นให้มีขนาดสูงใหญ่เท่าพระที่นั่งศรีสรรเพ็ชรปราสาท ในพระราชวังหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพระบรมราชาภิเชก พระที่นั่งองค์นี้มีลักษณะเป็นแบบไทย मुखหน้ามุข หลังยาวเท่ากับมุขข้าง บนยอดหลังคามีปราสาท 4 มุม รับด้วยทวย และหลังคาลาดด้วยตีบุก³ การสร้างพระที่นั่งสำเร็จลงในปี พ.ศ. 2327 ต่อมาในปี พ.ศ. 2332 ได้เกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งอินทราภิเชกจนหมดองค์ และลามไปไหม้พระปรีศวรช้ายอีกองค์หนึ่งด้วย ทั้งนี้เกิดจากฝนตก อสนีบาต ตกหน้าบันมุขเด็จ และไหม้เครื่องบนพระมหาปราสาท จนหมดสิ้น

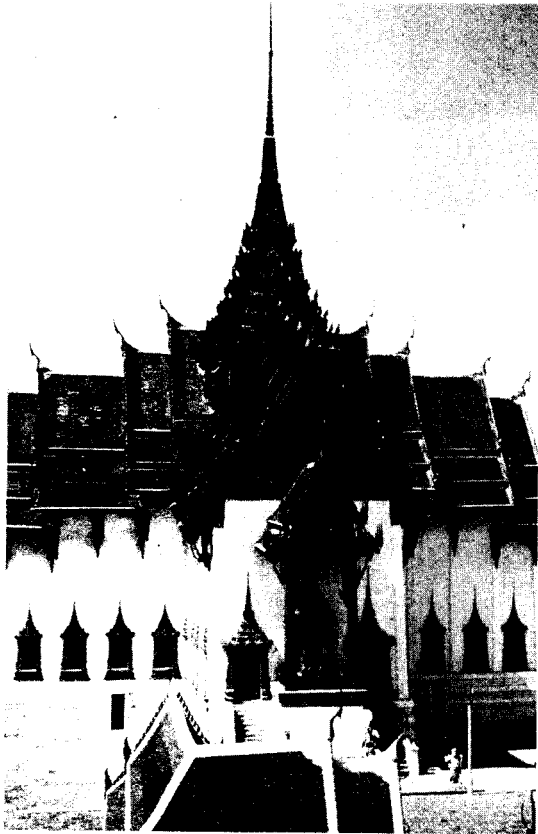
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เมื่อพระที่นั่งอินทราภิเชกถูกเพลิงไหม้หมดทั้งองค์ดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท” ทดแทนพระที่นั่งองค์เดิมที่ถูกไฟไหม้ โดยเลื่อนองค์พระที่นั่งขึ้นมาทางทิศเหนือ มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนจากพระที่นั่งองค์เดิม โดยแยกเป็นพระที่นั่ง 2 องค์ คือพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา เชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสัน พร้อมทั้งสร้างพระปรีศวรช้ายขึ้นมาแทนที่พระปรีศวรช้ายองค์เดิม พระที่นั่งองค์ใหม่นี้โปรดฯ ให้ลดขนาดลงให้เท่ากับพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ในพระราชวังหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยา การที่เปลี่ยนแปลงแบบแผนจากพระที่นั่งอินทราภิเชกมาเป็นพระที่นั่ง 2 องค์ ก็เพื่อให้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นที่ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ และพระที่นั่งพิมานรัตยา เป็นที่ประทับ

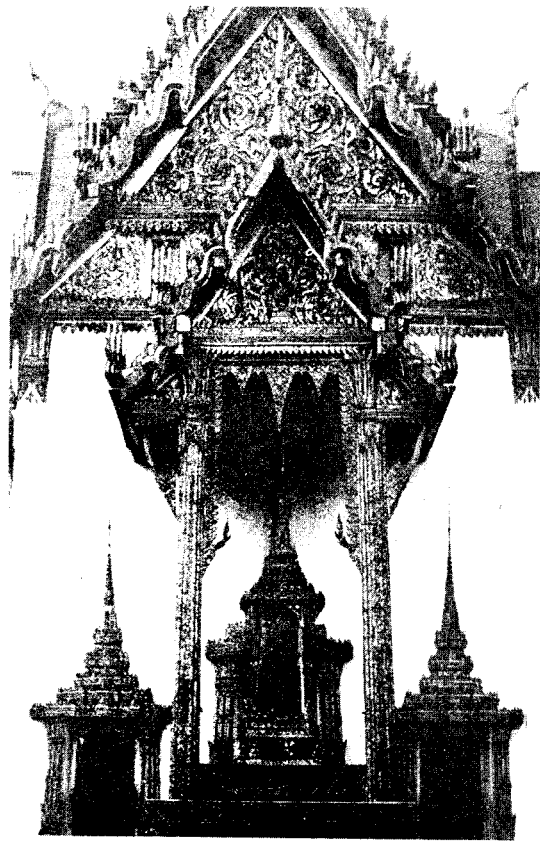
¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 88

² ที่ตั้งของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในปัจจุบัน

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

มุขเด็จ หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ทิมคด หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ครุฑรับไฉรา พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระที่นั่งพิมานรัตยา

ลักษณะขององค์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นปราสาท จตุรมุข แต่ละมุขกว้างยาวเท่ากันทั้ง 4 ทิศ มุขด้านเหนือ ซึ่งเป็นมุขหน้ามีมุขเด็จ ประดิษฐานพระที่นั่งบุษบกมาลา ที่ยอดพระมหาปราสาท มีครุฑรับชวรา แทนทวย หลังคาติดด้วยตีบุก¹

ทิมกด

ส่วนที่ด้านหน้าของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ประกอบด้วยศาลาโถง 2 หลัง รูปร่างหักงอเป็นข้อคอก เรียกศาลา 2 หลังนี้ว่า ทิมกด ไม่ปรากฏหลักฐานว่า “ทิมกด” นี้สร้างขึ้นในสมัยใด แต่สันนิษฐานจากทรวดทรง และหลังคาหน้าบัน สันนิษฐานว่าสร้างพร้อมพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นหมู่พระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นพระราชมณเฑียร² ลักษณะเป็นพระที่นั่งหมู่ใหญ่ 5 องค์ มีชื่อเรียงจากองค์พระที่นั่งที่ประทับดังนี้คือ :

พระที่นั่งที่ประทับดังนี้คือ :

1. พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
2. พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
3. พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
4. และ 5. พระปรีศวัช้าย - ขวา³

การก่อสร้างหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน สันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกันทั้งหมด โดยพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นที่บรรทม พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ เชื่อมด้วยมุขกระสันที่เรียกว่า ท้องพระโรงหนัก ส่วนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดฯ ให้สร้างติดกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ใช้เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกฝ่ายหน้า ส่วนพระปรีศวัช้าย-ขวา เป็นที่ประทับของพระมเหสี

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และหอเสถียรธรรมปริต (หอศาสตราคม)

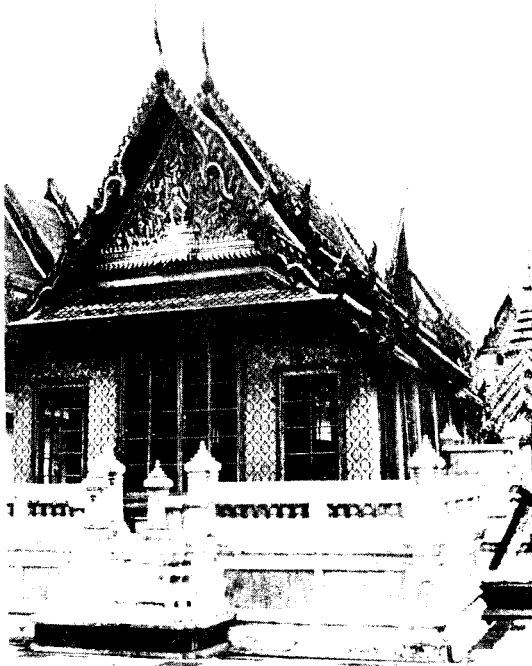
ที่หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งเย็นขึ้น 2 องค์⁴ เรียกว่า พระที่นั่งทรงปืนซ้าย-ขวา ลักษณะ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 175.

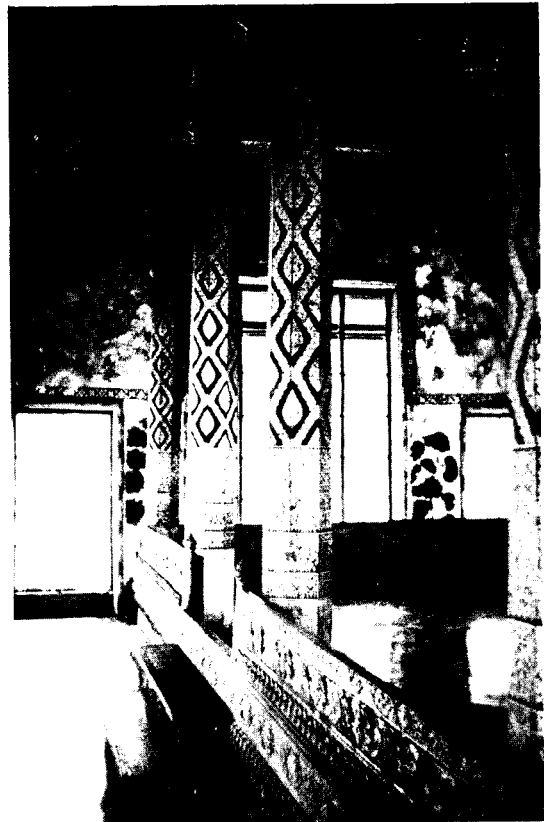
² ที่ประทับของพระมหากษัตริย์

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งเทพสถานพิลาส และพระที่นั่งเทพอาสน์วิไล

⁴ พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และหอศาสตราคม ในปัจจุบัน

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ (ด้านนอก)

ภายในพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ (ด้านใน)

เป็นพระที่นั่งโถง พระที่นั่งองค์ตะวันตก ด้านทิศเหนือเป็นเกยประทับพระคชาธาร และด้านทิศตะวันตกเป็นเกยสำหรับพระราชยาน (เสลี่ยง) ต่อมาพระที่นั่ง 2 องค์นี้ มีชื่อว่า พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และหอศาสตราคม ลักษณะเด่นของพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ที่น่าสนใจคือ เป็นพระที่นั่งองค์เดียวในพระบรมมหาราชวังที่ยังมีลายเขียนฝาผนังภายนอกเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ สีเหลือง บนพื้นสีดำ ส่วนหอศาสตราคมมีการเปลี่ยนแปลง ดังจะได้กล่าวต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างถาวรวัตถุเพิ่มขึ้นในหมู่พระราชมณเฑียร 3 หลัง คือ หอพระสุรालย์พิมาน และหอพระธาตุมณเฑียร¹ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณเชื่อมด้วยมุขกระสัน และพระที่นั่งสนามจันทร์ ซึ่งตั้งอยู่หน้าหอพระธาตุมณเฑียร ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปนี้

หอพระสุรालย์พิมาน เป็นหอพระตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีมุขกระสันลักษณะหลังคาแบบจีน เชื่อมต่อระหว่างองค์พระที่นั่งกับหอพระ หอพระสุรालย์พิมานนี้ สันนิษฐานว่าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาขาวที่มาสู่พระบารมี และที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุ เช่นพระบรมสารีริกธาตุ พระชัยนวโลหะ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และพระพุทธรูปปฏิมากร สำคัญอื่น ๆ²

หอพระธาตุมณเฑียร เป็นหอพระบรมอัฐิ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เชื่อมด้วยมุขกระสัน ลักษณะหลังคาแบบจีน (คนละแบบกับหอพระสุรालย์พิมาน) เชื่อมต่อระหว่างองค์พระที่นั่งกับหอพระธาตุฯ หอพระธาตุมณเฑียรนี้ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1

พระที่นั่งสนามจันทร์ เป็นพระที่นั่งไม้ขนาดเล็ก สร้างแบบพลับพลาโถง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ลักษณะพระที่นั่งเป็นแบบคล้ายกับจะเคลื่อนย้ายได้ ความวิจิตรขององค์พระที่นั่งนี้ อยู่ที่ลวดลายรอบพระแท่นและเสารับหลังคา ซึ่งเป็นแบบลงรักปิดทองประดับกระจกลงในรอยแกะสลักเช่นเดียวกับลายฝังมุก พระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างขึ้น และนัยว่าได้ทรงมีส่วนร่วมในการตกแต่งพระที่นั่งองค์นี้ด้วย โดยเฉพาะที่ฝ้าเพดาน และฝ้าชายคาพระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงใช้เป็นที่เสด็จออกขุนนางในบางครั้ง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นระยะที่พระมหากษัตริย์และพระราชมณเฑียรสถานสร้างมาได้ประมาณ 50 ปี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พระที่นั่งองค์ต่าง ๆ เริ่มเสื่อมสภาพลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง

¹ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชทานคำแนะนำ พระยาอนุรักษราชมณเฑียร เมื่อ พ.ศ. 2477 ที่เมืองป็นัง อนุสรณ์พระยาอนุรักษราชมณเฑียร (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอนุรักษราชมณเฑียร พ.ศ. 2519) หน้า 71

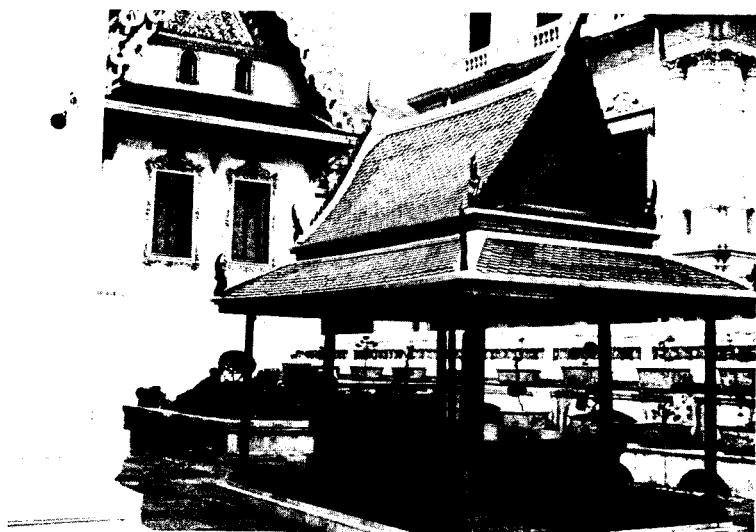
² บทความเกี่ยวกับบุคลิกของการก่อสร้างจะปรากฏในวิจัยเรื่อง “การศึกษาสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง” โดย ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

หอพระธาตุมณฑลเข็รและสี่หับัญชร

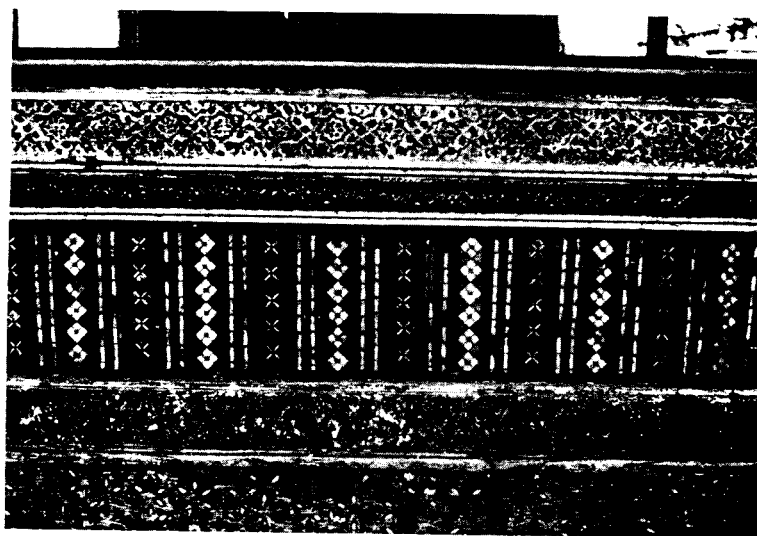
ด้านหลังหอพระธาตุมณฑลเข็ร

พระที่นั่งสนามจันทร์

เพดานพระที่นั่งสนามจันทร์
ลายฝีพระหัตถ์รัชกาลที่ 2

ฐานพระที่นั่งสนามจันทร์

โปรดฯ ให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร เป็นการใหญ่ โดยโปรดฯ ให้ก่อกำแพงรอบท้องพระโรง พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และรอบมุขกระสันที่เชื่อมระหว่างพระที่นั่งไพศาลฯ และพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ มีการเปลี่ยนโครงสร้างที่เสารับหลังคาองค์ประธาน โดยแต่ละช่วงเสาได้ยกเสาด้านกลางออก และก่ออิฐหุ้มเสาไม้ไว้ภายใน รูปแบบที่ปรากฏดังนี้เรียกว่า “ช่องกบ” ซึ่งเป็นลักษณะที่ใช้กันมากในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนการบูรณะปฏิสังขรณ์ ที่เห็นเด่นชัดอีกอย่างหนึ่ง คือ ได้มีการนำกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มาใช้หุ้มหลังคาพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ในหมู่พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียร¹ ยกเว้นพระปรัศว์ซ้าย - ขวา ในหมู่พระราชมณเฑียร ซึ่งยังคงมุงด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี

การบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้คงรูปแบบของสมัยรัชกาลที่ 1 ไว้ทุกประการ แม้แต่ขนาดตัวไม้ที่นำมาใช้ก็โปรดฯ ให้ถ่ายแบบไว้ มิให้ผิดแบบแม้แต่นิ้วเดียว

สมัยรัชกาลที่ 4 ในรัชกาลนี้มีความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรหลายประการคือ

ในหมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างกำแพงแก้วที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พร้อมทั้งสร้างพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์มหาปราสาทขึ้นเหนือกำแพงแก้วนั้นทางด้านทิศตะวันออก และโปรดฯ ให้ก่อเขาไกรลาสขึ้นที่ด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ในหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทำซุ้มพระบัญชาพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย เจาะช่องพระบัญชาที่มุขกระสันพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านตะวันตกในทิศเดียวกันนี้ โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ส่วนทางด้านทิศตะวันออก โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งราชฤดีที่หน้าหอพระสุราลัยพิมาน เปลี่ยนแปลงหอเสถียรธรรมปริตครั้งรัชกาลที่ 1 สร้างเป็นหอศาสตราคม พร้อมทั้งสร้างและตัดแปลงกำแพงแก้วรอบพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างประตูที่เชื่อมเพ็ชรที่กั้นระหว่างพระราชฐานชั้นกลาง กับพระราชฐานชั้นใน เรียกว่าประตูพรหมโลก และประตูพรหมศรีสวัสดิ์เป็นประตูยอดปราสาท

รายละเอียดของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

หมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างกำแพงแก้วกั้นด้านหน้าและด้านข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ไปจดทิมซึ่งเป็นทิมที่กั้นฝ่ายหน้าและฝ่ายใน พร้อมทั้งโปรดฯ ให้เปลี่ยนประตูซึ่งเดิมเป็นประตูซุ้ม มาเป็นประตูยอดมงกุฎประดับด้วยกระเบื้อง

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น* (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายมงคล อ่องจรีด พ.ศ. 2514), หน้า 51.

พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์

ที่กำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งของพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ มหาปราสาท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นพลับพลา สำหรับประทับพระราชยาน (เสลี่ยง) ในการเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตรา หรือสำหรับใช้ในงานพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น ลักษณะขององค์พระที่นั่งเป็นปราสาทโถงจตุรมุข หลังคามุงด้วยติบูก เสาโครงสร้างและลายฐานองค์พระที่นั่งลงรักปิดทอง ประดับกระจกด้วยฝีมือประณีตวิจิตรบรรจง

เขาไกรลาส

พร้อมกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ก่อเขาไกรลาส สำหรับเป็นที่สรงน้ำพระองค์เจ้าโสกันต์ และหม่อมเจ้าเกศากัญญา¹ ที่ด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งโถงต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทางด้านทิศเหนือซึ่งเป็นด้านหน้า ทำหน้าที่เป็นท้องพระโรงโถงก่อนเข้าองค์พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้สร้างซุ้มพระทวารและพระบัญชาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นแบบซุ้มบันแถลง ลงรักปิดทองประดับกระจก

ส่วนที่ด้านข้างของท้องพระโรงโถงนี้ เปิดออกสู่ศาลาหน้าหอศาสตราคมและพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างพระทวารขึ้น 2 ทวาร เป็นพระทวารยอดพรหมพักตร์ ปิดทอง

สี่หบัญชร

ที่มุขกระสันหอพระธาตุมณเฑียรด้านทิศเหนือ โปรดฯ ให้เจาะเป็นช่องพระบัญชา เรียกว่าสี่หบัญชร ด้านในเป็นพระแท่นหินอ่อนเป็นที่ประทับ สี่หบัญชรนี้ สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้น² เพื่อเป็นที่เสด็จออกให้เฝ้าแทนการเสด็จออกท้องพระโรง และมักจะเป็นเวลาถูกเงินในยามวิกาล³

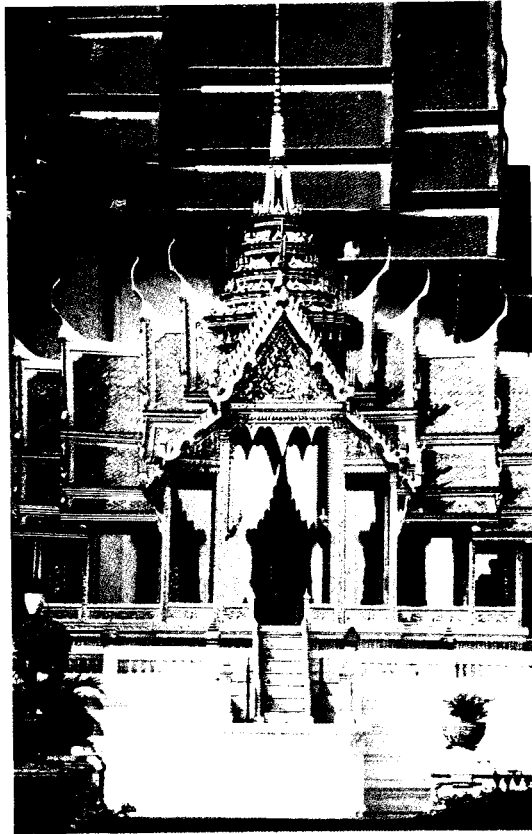
พระที่นั่งราชฤดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นแบบ “ตึกฝรั่ง” เป็นที่เสด็จออกว่าราชการแห่งหนึ่ง พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งราชฤดี” และต่อมาโปรดฯ ให้นำสิ่งของที่ได้รับทูลเกล้าถวายจากนานาประเทศมาจัดตั้งไว้ นับเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งแรกของประเทศ

¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14, (พระนคร : กุรุสภา, 2508), หน้า 241.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระที่นั่งอภรณ์พิโมกข์มหาปราสาท

พระที่นั่งไพศาลทักษิณประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช

หอศาสตราคม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนแปลงหอเสถียรธรรมปริตเดิมทั้งหมด คงไว้แต่ฐาน และสร้างส่วนบนขึ้นใหม่ เป็นหอสำหรับพระสงฆ์มอญ ทำพิธีสวดพระพุทธมนต์ ทำน้ำพระปริต สำหรับสรงพักตร์พระมหากษัตริย์ และสำหรับประพรมพระมหามณเฑียร แล้วพระราชทานนามใหม่ ว่า หอศาสตราคม ลักษณะเด่นของหอศาสตราคมนี้อยู่ที่พระทวาร และพระบัญชร ลงรักปิดทอง เป็นรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และพระแสงราชศัตราวุธต่าง ๆ

พระทวารเทเวศร์รักษา และพระทวารเทวภิรมย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างและตัดแปลงกำแพงแก้ว ล้อมรอบหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน โอบล้อมพระที่นั่งและหอต่างๆไว้ในเขต พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้สร้างซุ้มพระทวารที่กำแพงแก้วด้านทิศเหนือ และด้านทิศตะวันตก พระราชทานนามว่า พระทวารเทเวศร์รักษา และพระทวารเทวภิรมย์ ตามลำดับ โดยพระทวารทางด้านทิศเหนือ สร้างเป็นซุ้มยอดมงกุฎ 3 ยอด และพระทวารทางด้านทิศตะวันตกเป็นซุ้มยอดมงกุฎเช่นเดียวกันแต่มียอดเดียว

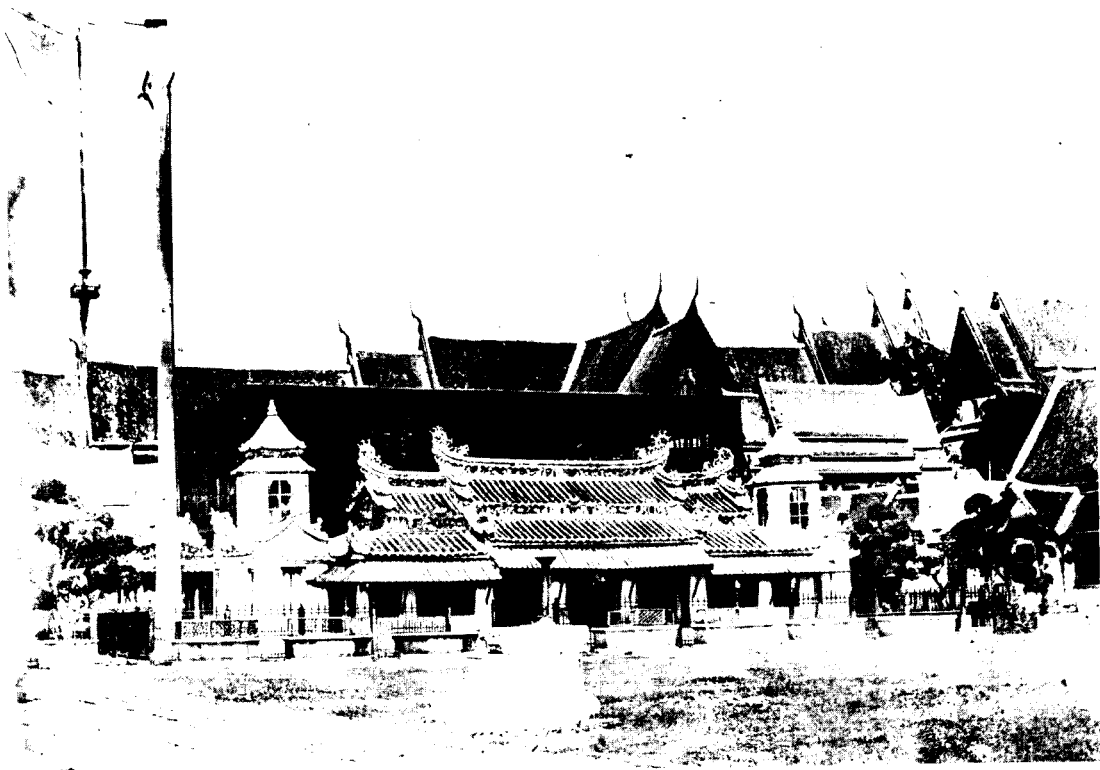
สฤณวัน

นอกจากหมู่พระมหามณเฑียร และหมู่พระมหาปราสาทแล้ว ยังมีหมู่อาคารที่สำคัญซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น ณ บริเวณที่เป็นสนามหน้าพระที่นั่งจักรีปัจจุบันเดิมเป็นสระน้ำอยู่ระหว่างกระถางไม้ตัด โปรดให้ถมสระและสร้างทรงนกใหญ่ไว้บนถ่างต่างๆ มีชื่อว่า "สฤณวัน" ที่รอบทรงนกใหญ่เป็นแก่งจันอยู่ทั้ง 4 ทิศคือ

แก่งทางทิศตะวันออกชื่อ	แก่งราชานุราชอาสน์ เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเมื่อคอยเข้าเฝ้า
แก่งทางทิศใต้ชื่อ	แก่งวรรณานารีเสพย์ เป็นที่พักของฝ่ายในเมื่อเวลาตามเสด็จ
แก่งทางทิศตะวันตกชื่อ	แก่งวรเทพรัตนสถาน เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อเสด็จออก ณ สฤณวัน
แก่งทางทิศเหนือชื่อ	แก่งสำราญมุขมาตยา เป็นที่พักของขุนนางผู้ใหญ่ ¹

ทางทิศเหนือหน้าสฤณวัน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงสร้างเสาธงขึ้น 2 เสา เสาข้างตะวันออกเป็นเสาอย่างจีนทาสีแดง ชักธงตราประจำพระองค์ตามรัชกาลในเวลาทำบุญพระบรมอัฐิ เสาข้างตะวันตกเป็นเสาอย่างฝรั่งทาสีทอง ขาว - ดำ ชักธงประจำพระองค์รัชกาลที่ 4 ทุกวัน ในเวลากลางคืน เสาจีนชักโคมคอนนกกแก้วสองดวง เสาฝรั่งชักโคมกั้งหันดวงเดียวคอนหางนกยูง เสาทั้งสองนี้ถือว่าเป็นเสาธง

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, (พระนคร : กลังวิทยา, 2494), หน้า 336

สฤณวัน

แรกที่อยู่ใพระบรมมหาราชวัง เสาขงนี้ถูกย้ายไปไว้ตามทีต่าง ๆ ภายในพระบรมมหาราชวังเมื่อมีการสร้างพระที่นั่งจักรี¹

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความเปลี่ยนแปลงที่หมู่พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถานเป็นอันมาก โดยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นหมู่ใหญ่ระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โดยรื้อพระตำหนักตึกที่เคยเสด็จประทับเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ออก และสร้างหมู่พระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นแทน

ส่วนด้านหลังขององค์พระที่นั่งพิมานรัตยา ซึ่งเป็นพระปรีศวรชัย - ขวา มาแต่เดิมนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ก่อเขาไกรลาสทางด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งพิมานรัตยา เพื่อใช้ในพระราชพิธีโสกันต์ จึงได้โปรดให้รื้อพระปรีศวรชัยออก และยกมาสร้างใหม่ด้านหลัง จึงก่อให้เกิดแบบแผนของพระมหามณเฑียรรูปใหม่กลายเป็น พระปรีศวรชัยและปรีศวรหลัง แทน

ส่วนด้านพระที่นั่งจักรพรรดิฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่งราชฤดีที่สร้างขึ้นครั้งรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ในตำแหน่งเดิม เป็นพระที่นั่งแบบจีน² ต่อมาพระที่นั่งแบบจีนเสื่อมสภาพลง จึงโปรดฯ ให้ช่างเขียนแบบถวายให้ทอดพระเนตรเป็นแบบไทย แต่ไม่โปรด³ จึงมิได้สร้างขึ้นใหม่

ที่รอบกำแพงแก้วหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย รัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้สร้างกระถางไม้ตัดเรียงรายรอบกำแพงแก้ว⁴ (ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้)

ในส่วนของสฤณวัน รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้รื้อกรงนกใหญ่ตรงกลางสร้างเป็นแก่งวรสภาพิรมย์แทน จุดประสงค์เพื่อเป็นที่ประทับฟังการพิจาราราชการแผ่นดินเมื่อครั้งยังมีผู้สำเร็จราชการ แต่ไม่ทรงพอพระราชหฤทัยจึงจัดแก่งนี้เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรฯ คอยเฝ้าแทน ต่อมาเมื่อโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งจักรีฯ จึงทำการรื้อแก่งสฤณวันลงเป็นสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรี จนถึงปัจจุบัน

หมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พื้นที่ว่างระหว่างหมู่พระมหาปราสาท และหมู่พระมหามณเฑียร มีชื่อเรียกว่า “สวนซ้าย”⁵ ณ ที่นี้เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2367 โปรดฯ ให้สร้างตำหนักถวายสมเด็จพระราชชนนี คือกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ตำหนักที่ประทับนี้ตั้งอยู่ในบริเวณสวนซ้าย โดยมีส่วนกันแบ่งจากฝ่ายหน้าทางด้านทิศเหนือ คือมีเขื่อนเพชรกันอยู่ด้านหลังโรงพระยาช้างเผือกอีกชั้นหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นส่วนของฝ่ายหน้า พระตำหนักนี้ เรียกว่า “พระตำหนัก

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระ*, หน้า 25, 37.

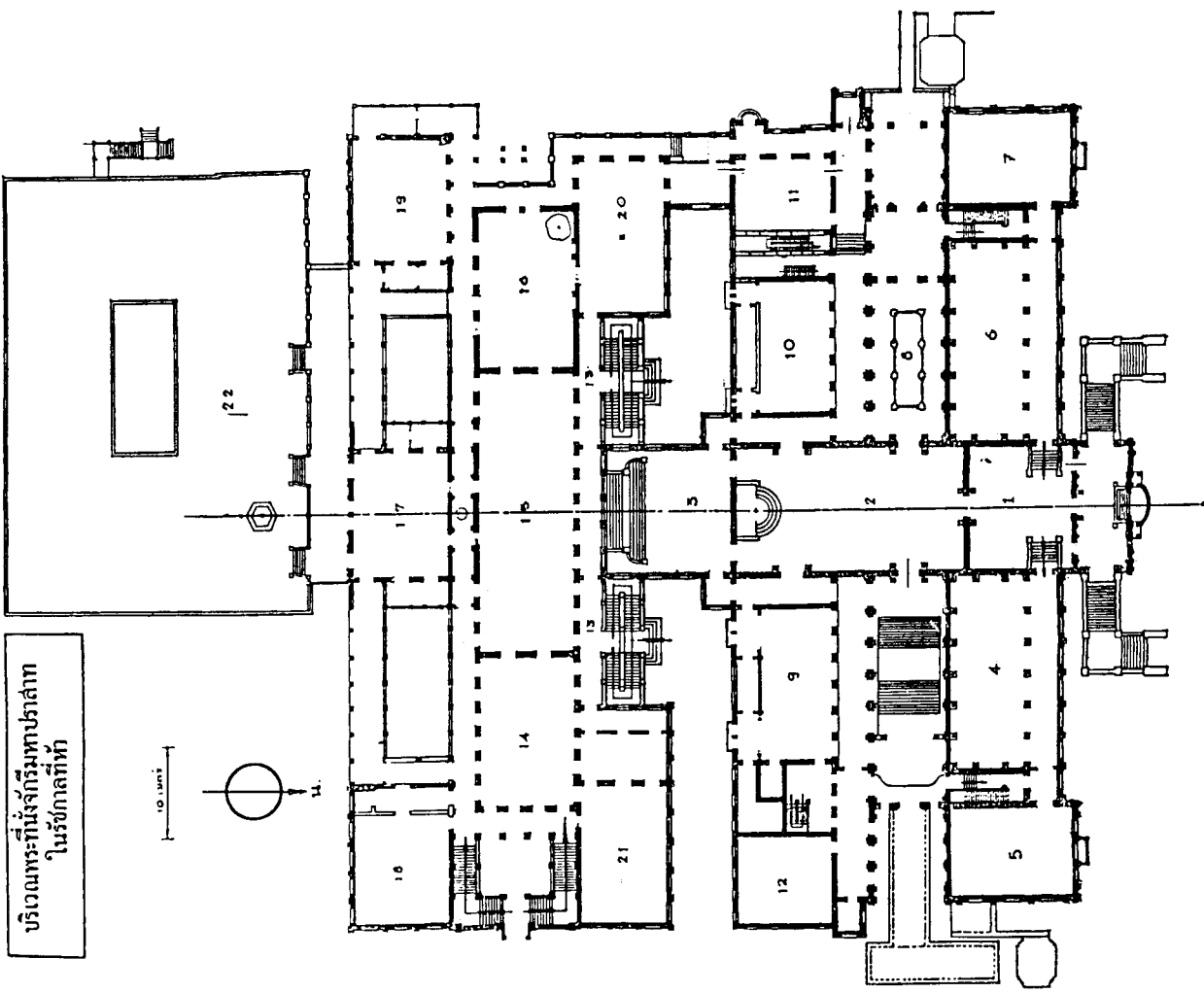
² นายวรการบัญชา *ตำนานทวารมหาดเล็ก*, หน้า 52

³ กจข. ก 31/4 *เรื่องตรวจซ่อมสถานที่ต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง* 4 มีนาคม ร.ศ. 121

⁴ “พระราชานุกิจของรัชกาลที่ 2” ใน *พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*, หน้า 301

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*, หน้า 9

บริเวณพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ในรัชกาลที่ ๖

๑. ห้องพระโรงหน้า
๒. ห้องพระโรงกลาง
๓. ห้องพระโรงหลัง
๔. มุขกระดานกระดานออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
๕. ห้องโปรเวก
๖. มุขกระดานกระดานตก
๗. ออฟฟิศหลวง
๘. ซ่างแก้ว (ถัดไปทางขวาคือ "ห้องโถงกลม", มีสะพานข้ามไปพระที่นั่งราชกรัณณสถานและพิพิธภัณฑสถาน)
๙. พระที่นั่งมณฑลสถานบรมราชธานี (ห้องโถง)
๑๐. " สมณเทวราชอุปถัมภ์ (ห้องทอง)
๑๑. " กำแพงสกัดอินทนิล (ห้องสกัด)
๑๒. " พิพิธภัณฑสถานจักรี (ห้องพระบัญชา)
๑๓. พระเฉลียง
๑๔. ห้องนางเงิน
๑๕. ห้องหลัง
๑๖. ห้องเขียว
๑๗. พระที่นั่งจอมมโหฬาร (ใหม่)
๑๘. " สุขาภิธินรมย์
๑๙. " มรรณพมณฑล (ห้องใหม่)
๒๐. " ราชปรีชาโรทัย (ห้องเขียวนอก, โคนนี้ คือ "ฐานคำ")
๒๑. " เทพกนิษนนิชบาตร
๒๒. สวนสวรรค์ (มีสะพานข้ามไป "พระตำหนัก")

ติก” เมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัยทิววงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระราชทานพระตำหนักตึกเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าหญิงละม่อม บุคคลสำคัญที่ประทับร่วมกับพระองค์เจ้าหญิงละม่อม คือ หม่อมเจ้าหญิงรำเพย ซึ่งภายหลังได้รับสถาปนาเป็นพระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ในรัชกาลที่ 4

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2394 พระมเหสีคือพระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ มีพระโอรสองค์ใหญ่คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ ประสูติ ณ พระตำหนักนี้ ในปี พ.ศ. 2396 เสด็จประทับร่วมกันกับพระอนุชาซึ่งประสูติภายหลัง จนกระทั่งเจริญพระชนม์เสด็จไปประทับยังฝ่ายหน้า ในส่วนอื่นนอกเขตพระตำหนักตึก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2411 ทรงมีพระราชดำริว่า พระตำหนักตึกเป็นบริเวณที่ประสูติ และเสด็จประทับสืบมา โดยมีได้มีผู้ใดมาปะปนถือเป็นชัยภูมิมงคล จึงโปรดฯ ให้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กอง พระยาสุรศักดิ์มนตรี จางวางมหาดเล็กเป็นกงสี พระยาเวียงในนฤบาล เป็นนายช่าง ทำการสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ 2 องค์ ลง ณ บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งพระตำหนักตึก พระราชทานชื่อพระที่นั่งองค์ตะวันออกว่า “พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์” องค์ข้างตะวันตก พระราชทานชื่อว่า “พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ” พระที่นั่งสององค์นี้เป็นที่ประทับองค์แรก นับแต่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ นอกจากนี้ทางด้านตะวันตกของพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์ดิฉันดวงศ์ เป็นห้องที่ตกแต่งด้วยเครื่องลายคราม ส่วนทางด้านตะวันออกของพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งนิพัฒพงศถาวรวิจิตร เป็นห้องพระภุษา

ขณะเดียวกันทางด้านทิศเหนือของหมู่พระที่นั่งใหม่นี้ โปรดฯ ให้ทำเขื่อนเพชรขึ้นใหม่¹ เขื่อนเพชรใหม่นี้มีพระทวาร 2 พระทวาร และมีศาลา 2 หลัง อยู่ซ้ายขวา ยกพื้นสูงเป็นส่วนกันอาณาเขตฝ่ายหน้าและฝ่ายใน

การสร้างหมู่พระที่นั่งใหม่นี้ยังไม่แล้วเสร็จ จนถึงปี พ.ศ. 2413 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองสิงคโปร์ และเมืองชวา เมื่อเสด็จกลับ พระองค์โปรดฯ ให้จัดสร้างพระที่นั่งใหม่ตั้งอยู่หลังพระที่นั่งองค์แรก ซึ่งยังคงดำเนินการสร้างอยู่ พระที่นั่งองค์ใหม่นี้ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร”

จนถึงปี พ.ศ. 2416 พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งองค์อื่นๆ ที่สร้างในคราวแรกพร้อมกันได้สร้างสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งนี้ แต่ยังมีได้มีพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ในปี พ.ศ. 2418 ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างพระที่นั่งอีกองค์หนึ่ง สำหรับเป็นท้องพระโรง ทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กอง มิสเตอร์ยอนคลูนิช เป็นนายช่างหลวง

¹ เมื่อครั้งยังเป็นหมู่พระตำหนักตึกก็มีเขื่อนเพชรเดิมอยู่เช่นกัน

ภายในห้องพระโรงหน้าหมู่พระที่นั่งบรม-
ราชสถิตย์มโหฬาร

เพดานห้องพระโรงหน้า หมู่พระที่นั่งบรม-
ราชสถิตย์มโหฬาร

ภายในพระที่นั่งสมมุติเทวราชอุบัติ

พระยาเวียงในนฤบาลเป็นผู้กำกับทุกอย่าง พระดิฐการภักดี เป็นผู้ตรวจบัญชี มีสเตอร์แฮนรี่ คลุณิชโรส เป็นผู้ช่วยนายช่าง พระที่นั่งองค์ที่เป็นท้องพระโรงนี้เมื่อสร้างสำเร็จพระราชทานนามว่า พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เนื่องจากเขียนเพชรด้านหน้าก็คชวงการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทจึงต้องรื้อลงในคราวนี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงวางศิลาสำหรับสร้างพระที่นั่งตามราชประเพณี ก่อรากพระที่นั่งแต่โบราณ เมื่อวันพุธ แรม 10 ค่ำ เดือน 6 พ.ศ. 2419 เวลา 2 โมง 36 นาที ตามพระฤกษ์¹

เมื่อเริ่มก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ยุคเรอเนซองซ์ของยุโรป แต่เมื่อมีผู้คัดทานถึงความเหมาะสม และเพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติในภายหลัง จึงได้โปรดฯ ให้แก้ไขเป็นหลังคายอดปราสาทแทน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ตรัสเล่าประทาน ม.จ. ดวงจิตร์ จิตรพงศ์ว่า

.....เมื่อแรกทำช่างฝรั่งก็ทำส่วนของตนให้ดังงามตามแบบฝรั่งไป ช่างไทยก็คิดทำเครื่องบนให้ดังงามอ่อนช้อยตามแบบศิลปกรรมไทยไป ไม่ได้คิดประสมประสานว่าจะต้องต่อเนื่องกัน พอยกขึ้นไปต่อกันข้างล่างเป็นก้อนกลมลึกทึบ ส่วนข้างบนทำแบบเรียวแหลมบาง อย่างที่เรียกกันว่า “ไม้เรียวหวดฟ้า” ทำให้ขมก้นน่าเกลียด ครั้งนั้นจึงทรงออกแบบทรวดทรงเครื่องยอดพระที่นั่งจักรีเสียใหม่ให้อ้วนสั้นดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้²

ต่อมาภายหลังโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งต่างๆ ขึ้นอีกหลายองค์ คือ

พระที่นั่งอมรินทรมณีย์ สร้างต่อจากพระเจดีย์พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารลงมาจากทิศใต้ เป็นพระวิมานสำหรับเข้าที่บรรทมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเรียกกันว่า “ในที่” ด้านหลังของพระที่นั่งองค์นี้ติดกับ “สวนสวรรค์”³

พระที่นั่งสุทธารศรีหรือภิรมย์ สร้างต่อจากพระที่นั่งอมรินทรมณีย์ มาทางทิศตะวันออก เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ตั้งแต่ยังดำรงพระยศเป็นพระนางเจ้าพระวรราชเทวี

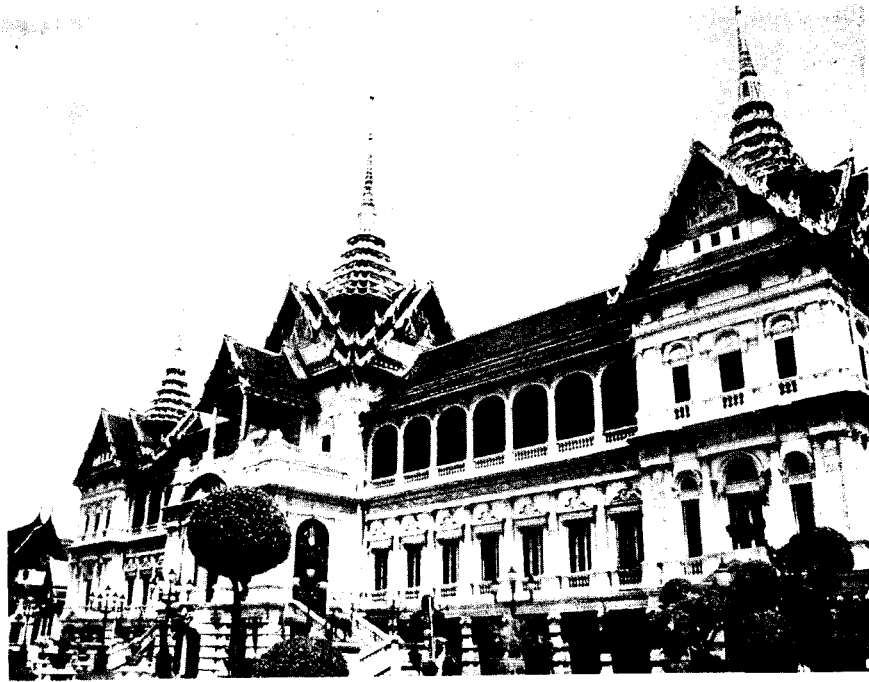
พระที่นั่งบรรณาคมนิธิย์ สร้างอยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งอมรินทรมณีย์ สร้างขึ้นใหม่หลังพระที่นั่งองค์อื่นในกลุ่มนี้ ใน พ.ศ. 2430 ใช้เป็นห้องทรงพระอักษร

พระที่นั่งราชปรีย์ดิวิโรทัย สร้างต่อเนื่องกับ “ห้องเขียว” ในหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ฝากตะวันตก มาทางทิศเหนือ และมีชานติดต่อกับพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์ดิอนัญวงศ์ด้วยใช้เป็นห้องสำราญพระราชอิริยาบถ

¹ หนังสือคอร์ดข่าวสารราชการ เล่ม 2 (พ.ศ. 2468), หน้า 172 - 178.

² ม.จ. ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ป่าป้อนหลาน, หน้า 99 - 100

³ สวนสวรรค์ เป็นสวนส่วนพระองค์ ของรัชกาลที่ 5 ที่ปลูกต้นไม้มานานานพันปี ใต้กระดาง ทรงก่อเขามีสระน้ำ ที่พื้นลาดด้วยซีเมนต์ อ่างจาก จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2499), หน้า 108

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ลายปูนปั้นหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ประตูพระที่นั่งจักรี

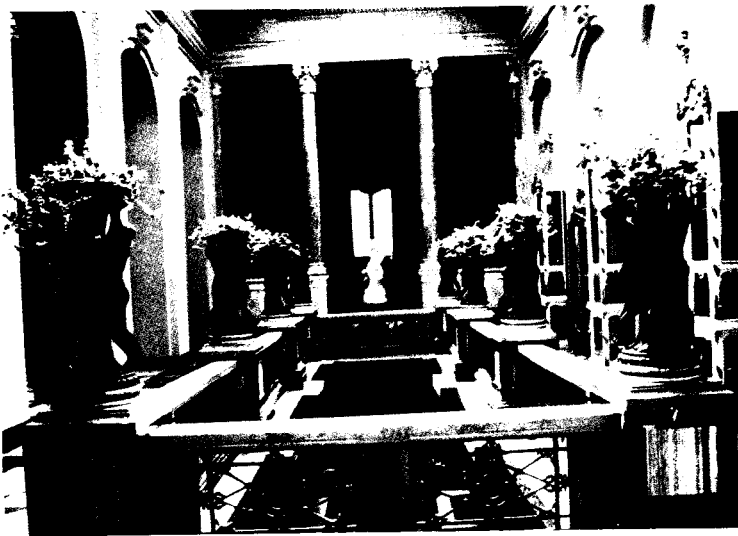
ลายปูนปั้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

อเนกนรินทร์เสื่อพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

อัฒจันทร์เสื่อพระที่นั่งจักรีมหา-
ปราสาท

ตอนล่างคือ "อ่างแก้ว" พระ-
ที่นั่งจักรีฯ

ภายในห้องพระโรงพระที่นั่ง
จักรีมหาปราสาท

พระที่นั่งเทพदनัยนันทยากร ตั้งอยู่ต่อเนื่องกับ “ห้องน้ำเงิน” ในหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตย มโหฬารพักตะวันตกมาทางทิศเหนือ และอยู่ตรงข้ามกับพระที่นั่งสุทธาศรีหรือกรมย์โดยมีอัฒจรรย์ใหญ่ร่วมกัน ใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระราชโอรส และพระราชธิดา

ในรัชกาลเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้น องค์หนึ่ง ทางด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เพื่อใช้เป็นสถานที่ประชุม พระราชทานนามว่า พระที่นั่งราชกรัณยสภา ลักษณะภายนอกเป็นอาคารทรงไทย แต่ที่ซุ้มพระทวารและพระบัญชร เป็นซุ้มบันแถลง ลงรักไม่ปิดทอง¹ ภายในมีโครงสร้างเป็นรูปแบบตะวันตก

ในสมัยรัชกาลที่ 6

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพระบรมมหาปราสาท และพระราชมณฑลเสวยสถานมีน้อย ส่วนมากเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ หรือแก้ไขในรายละเอียด ส่วนที่ก่อสร้างขึ้นเป็นถาวรวัตถุ คือ พระที่นั่งราชฤดีที่สร้างแบบ องค์เดิม ศาลาเปลื้องเครื่อง สร้างบนกำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านทิศตะวันตก เสริมพระปรีศร์ ซ้าย - ขวา ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระราชทานนามพระปรีศร์ ซ้าย - ขวา ของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระที่นั่งราชฤดี

เป็นพระที่นั่งโถง ก่ออิฐ ฉาบปูน หลังคาทรงไทย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ทรงมูรธาภิเศก ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเศก เดิมพระราชทานนามว่า พระที่นั่งจักรทิพโยภาส ต่อมาเปลี่ยนนามเป็น พระที่นั่งราชฤดี ให้เหมือนของเดิม

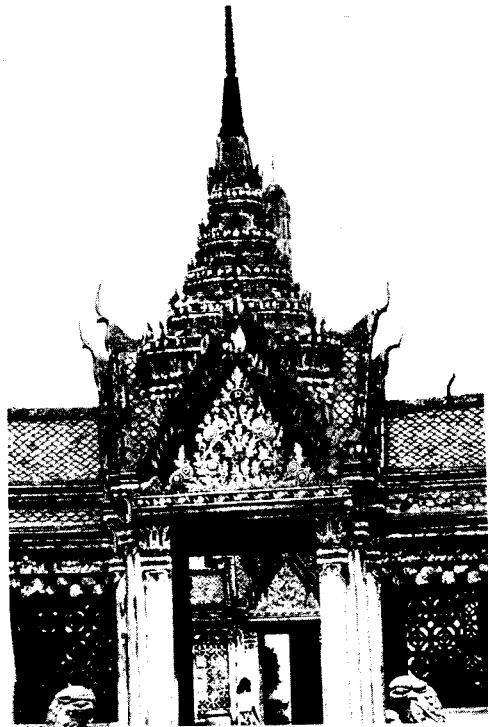
ศาลาเปลื้องเครื่อง

ส่วนกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านทิศตะวันตก เป็นที่ตั้งของศาลาเปลื้องเครื่อง เกี่ยวกับพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระที่นั่งนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกันนั้น ได้ต่อทางเดินเชื่อมระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กับ ศาลาเปลื้องเครื่อง ในทิศตะวันตก และพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ ในทิศตะวันออก ในระยะเวลาเดียวกัน

พระปรีศร์ ซ้าย-ขวา ของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ส่วนในด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกขององค์พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ต่อพระปรีศร์ซ้าย - ขวา ออกไปทั้งสองด้านเพื่อเป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และฝ่ายหน้า

¹ ปัจจุบันได้ปิดทองเรียบร้อยแล้ว - ผู้เขียน

ซุ้มประตูกำแพงแก้วรอบพระที่นั่งดุสิตฯ

นายทวาร ซุ้มกำแพงแก้วรอบพระที่นั่งดุสิตฯ

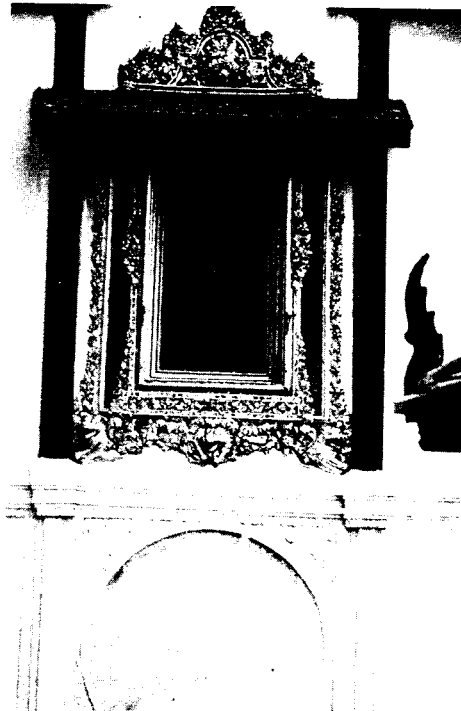
ศาลาเปลื้องเครื่องต่อจากพระที่นั่งดุสิตฯ

ประตูยอดพรหมภักตร์ ที่กำแพงแก้วพระ-
ที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประดิษ-
ฐานพระมหาเศวตฉัตร

สี่หับฉัตร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4

พระปรีศวร ช้าย-ขวา ของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

เมื่อปี พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามพระปรีศวรขวา ว่า “พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ” และพระปรีศวรซ้ายว่า “เทพอาสนพิไล” ลักษณะเด่นขององค์พระที่นั่งคือ หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี ซึ่งเป็นเครื่องชี้ถึงตำแหน่งของเจ้านายที่ประทับ¹ ทั้ง ๆ ที่พระที่นั่ง 2 องค์นี้ สร้างต่อเนื่องกับหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ในสมัยรัชกาลที่ 7 รัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9

เนื่องด้วยเป็นระยะของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตย ไม่มีการสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ ในหมู่พระมหามหาปราสาท และพระราชมณเฑียร นอกจากการบูรณะซ่อมแซมเล็กน้อย ส่วนมากเป็นการรื้อพระที่นั่งที่หมดสภาพลง โดยเฉพาะที่หมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ได้มีการสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ 2 องค์ โดยอาศัยเค้าโครงของพระที่นั่งองค์เดิม และสร้างขึ้นในตำแหน่งเดิม ดังนี้

ในส่วนของหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีการใช้หมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ซึ่งอยู่เบื้องหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทต่อมาอีก เนื่องด้วยการก่อสร้างหมู่พระที่นั่งองค์นี้ เป็นโครงสร้างไม้หุ้มด้วยปูนภายนอก² เมื่อมิได้มีการบูรณะซ่อมแซมหมู่พระที่นั่งนี้ตลอดมา จนท้ายที่สุดหมดสภาพจึงต้องรื้อลงทั้งหมด ยกเว้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ก่อนหน้าที่จะมีการรื้อหมู่พระที่นั่งดังกล่าวนี้ สำนักพระราชวังมีโครงการปรับปรุงแก้ไขดัดแปลงหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เพื่อใช้เป็นที่ประทับและที่พระราชทานเลี้ยง แต่โครงการที่ได้ปรับปรุงจริง ๆ คงมีแต่พระที่นั่งสำหรับพระราชทานเลี้ยง การก่อสร้างดังกล่าวนี้เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2492 คือ

1. การก่อสร้างพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์องค์ใหม่ขึ้น ณ ตำแหน่งเดิม โดยรื้อพระที่นั่งองค์เดิม และพระที่นั่งนิพัทธ์พงศ์ถาวรวิจิตรลง องค์พระที่นั่งมีขนาดยาวเท่ากับพระที่นั่งองค์เดิม 2 องค์รวมกัน เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก สูง 2 ชั้น ภายในตกแต่งลวดบัวเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรปอย่างวิจิตร พระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยง จุคนได้ประมาณ 70-80 คน ช่องว่างระหว่างหน้าพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ กับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นอัฒจันทร์ ยาวทอดจากชั้นล่างถึงชั้นบน ปัจจุบันเรียกว่า “อัฒจันทร์เสือ” เหนือบันไดเป็นหลังคากระฉก เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน

2. ก่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ องค์ใหม่ขึ้น ณ ตำแหน่งเดิม โดยรื้อพระที่นั่งองค์เดิม และพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์ องค์พระที่นั่งมีขนาดเท่ากับพระที่นั่งองค์เดิม 2 องค์รวมกัน เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก สูง 2 ชั้น ภายในตกแต่งลวดบัวเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป อย่างวิจิตรเช่น

¹ ในอดีตวัดมุงหลังคา เป็นเครื่องชี้ถึงตำแหน่งของผู้ใช้อาคารโดยตรง การใช้กระเบื้องดินเผา เคลือบสี มักจะใช้กับอาคารประเภท วัดที่สำคัญ พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียร เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น - ผู้เขียน

² ยังปรากฏหลักฐานในท้องพระโรงหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งมีได้รื้อไป - ผู้เขียน

หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ และพระที่นั่งเทพอาสน์วิไล

ภายในห้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ห้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

เดียวกัน พระที่นั่งองค์นี้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยงกาแฟ ทางด้านทิศตะวันตก เป็นห้องแต่งตัว ชายหญิง และช่องว่างระหว่างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ เป็นอ่างน้ำพุโมเสกสีทองที่เรียกว่า อ่างแก้ว ตอนบนเป็นหลังคากระจก

ปัจจุบันหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ยังเป็นที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญตลอดมา โดยเฉพาะพระราชพิธีเสด็จออกรับพระราชสาส์นตราตั้งจากคณะทูตประเทศต่าง ๆ เป็นอาทิ

หมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ยังคงเป็นหมู่พระมหามหาปราสาทและพระราชทนต์ที่ยุสธานที่สำคัญของพระบรมมหาราชวัง ใช้เป็นที่ประกอบพระราชพิธีอันสำคัญของประเทศตลอดมาจนจะครบ 200 ปี ในเดือนเมษายน คศนี้

บริเวณพระราชฐานชั้นใน

ที่ตั้ง

พระราชฐานชั้นในตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง ล้อมรอบด้วย “เติง” 3 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก (เติงนี้ทำหน้าที่เป็นทั้งที่พักอาศัย และเป็นกำแพงกัน แสดงแนวอาณาเขตไปด้วยในตัว) ส่วนทางด้านทิศเหนือติดต่อกับเขตพระราชฐานชั้นกลาง ด้วยประตูสนามราชกิจ ประตูพรหมศรีสวัสดิ์และประตูพรหมโสภา

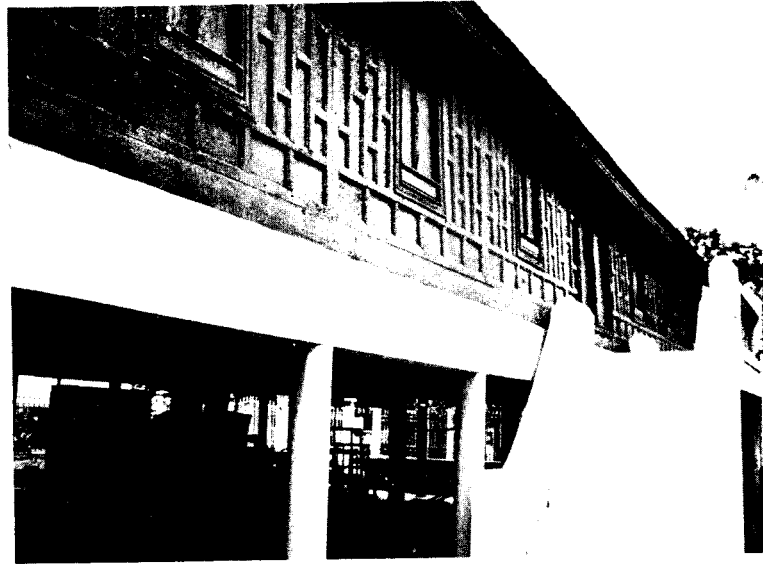
พระราชฐานชั้นใน เป็นที่ประทับของพระมเหสี และที่อยู่ของเจ้าจอมและข้าราชการบริพาร ที่เป็นหญิงล้วน ชายใดที่มีกิจธุระจำเป็นจะต้องผ่านเข้าไปในพระราชฐานชั้นในนี้จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของพระราชวังอย่างเคร่งครัด

พระราชฐานชั้นในนี้ได้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 มีเจ้านายฝ่ายในได้ประทับอยู่มากตลอดตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งนับว่าเป็นสมัยที่มีเจ้านายประทับอยู่อย่างแออัดที่สุด จนเกือบจะเรียกว่าเป็นเมืองเมืองหนึ่งก็ว่าได้ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิต เจ้านายฝ่ายในจึงได้ย้ายตามเสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิตเป็นอันมาก ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เจ้านายฝ่ายในหลายพระองค์มิได้เสด็จกลับมาประทับที่พระบรมมหาราชวัง แต่กลับไปประทับที่สวนสุนันทา ทำให้พระราชฐานชั้นในว่างลงบ้าง ตราบจนปี พ.ศ. 2475 เจ้านายฝ่ายในได้เสด็จไปประทับที่ต่างประเทศบ้าง ที่สวนนอกบ้าง พระราชฐานชั้นในจึงเป็นที่ประทับของเจ้านายบางพระองค์เท่านั้น จนท้ายที่สุดคงเหลือแต่ข้าราชการบริพารและเจ้าหน้าที่ที่รักษาพระราชฐานชั้นในเท่านั้นที่ยังคงอาศัยอยู่จนทุกวันนี้

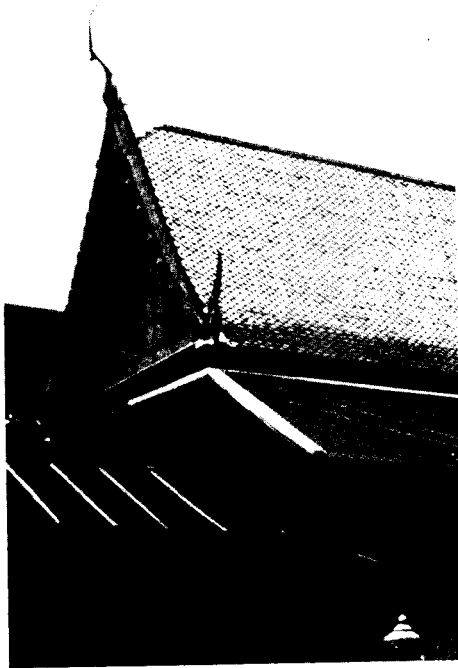
ประวัติความเป็นมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2325

¹ ยังปรากฏหลักฐานในท้องพระโรงหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งมีได้รื้อไป - ผู้เขียน

ทางขึ้นตําหนักเขียว ที่ทำขึ้นใหม่ที่วัดอมรินทราราม

ตําหนักเขียวปัจจุบันตั้งอยู่ที่วัดอมรินทราราม

ตําหนักเขียว บานหน้าต่าง และหย่องแบบ
ลูกกรง

และในปี พ.ศ. 2326 ได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงพระมหามณเฑียรจากเครื่องไม้มาเป็นก่ออิฐฉาบปูนแล้ว ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักถวายสมเด็จพระเจ้าพี่นางองค์ใหญ่ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางองค์น้อย คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ โดยสมเด็จพระเจ้าพี่นางทั้งสององค์ ได้เสด็จเข้ามาช่วยราชการแผ่นดินในพระบรมมหาราชวัง และสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงจะปลูกตำหนักพระราชทานเจ้าจอมและข้าราชการบริพารอื่น ๆ อีกมา การก่อสร้างในครั้งนี้เป็นตำหนักไม้ทั้งสิ้นและเนื่องด้วยเป็นตำหนักที่ไม่มีความสำคัญเท่าใดนัก ตำหนักต่าง ๆ ดังกล่าวนี้จึงถูกรื้อถอนไปในสมัยรัชกาลที่ 3 คงเหลือที่เป็นอนุสรณ์อยู่เพียง 2 ตำหนักคือ

1. ตำหนักเขียวหรือตำหนักใหญ่ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี
2. ตำหนักแดง ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้รื้อตำหนักในเขตพระราชฐานชั้นใน ซึ่งโครงสร้างไม้เปลี่ยนเป็นตึก โดยโปรดฯ ให้สร้างตำหนักตึกถวายกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระราชชนนี และตึกพระเจ้าลูกเธอ ตึกเจ้าคุณต่าง ๆ รวมทั้งตึกเจ้าจอมที่เป็นพระสนมเอกหลายหมู่และตึกแถวเจ้าจอมอยู่งาน พนักงาน ฯลฯ¹

ตำหนักเขียว เป็นตำหนักของสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้ย้ายไปปลูกถวายเจ้าอาวาสวัดบางวันน้อย (วัดอมรินทราราม) ซึ่งตั้งอยู่ริมพระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์นั้น

ลักษณะของตำหนักเขียวที่วัดอมรินทรารามในปัจจุบัน เป็นตำหนักหลังเดียว แบบตำหนักหอ เป็นอาคารไทยยกพื้นสูง² ฝาปะกนทาสีดินแดง หลังคามุงกระเบื้องดินเผา เฉพาะภายในทาสีเขียว

ตำหนักแดง เป็นตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์พระพี่นางองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เมื่อครั้งเสด็จเข้าไปประทับ ณ พระบรมมหาราชวัง เพื่อทรงช่วยราชการฝ่ายใน ต่อมาได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินีในรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ พระองค์นั้น

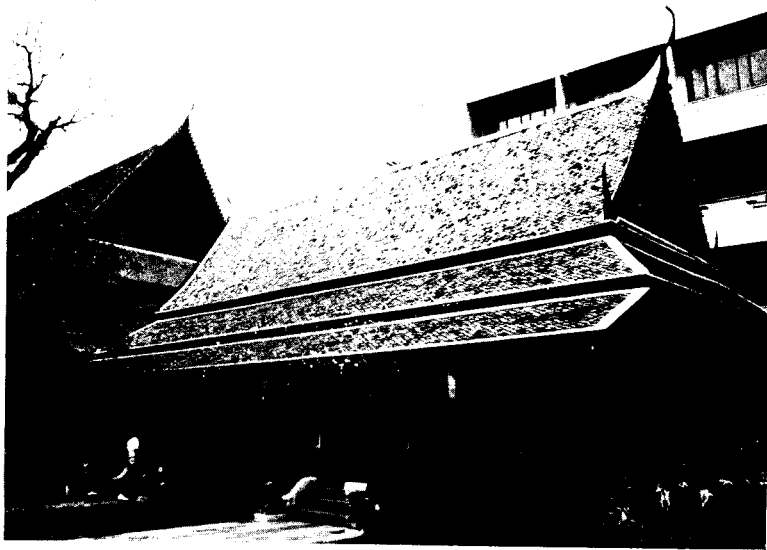
เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ 3 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา ได้เสด็จจากพระบรมมหาราชวัง พร้อมสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ไปประทับ ณ พระราชวังเดิม ประจวบกับเป็นเวลาซึ่งรัชกาลที่ 3 ได้ทรงรื้อหมู่ตำหนักในพระราชฐานชั้นใน จากโครงสร้างไม้เปลี่ยนเป็นตำหนักตึกทั้งหมด จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้รื้อตำหนักแดงของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา ไปปลูกถวาย ณ พระราชวังเดิม ต่อมาสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา สวรรคตลง จึงได้รื้อตำหนักแดงส่วนของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา ไปถวายเป็นกุฎิเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 13

² พังมายกพื้นสูงภายหลังเมื่อมีการย้ายที่ตั้งจากตำแหน่งเดิมในวัดอมรินทราราม

ตำนกแดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ตํานักแดง ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

กรอบบานแบบเท้าสิงห์ มีหย่องจำหลักลาย
เป็นการเน้นความสำคัญของเจ้าของตํานัก

เสาหารรอบตํานักแดง

ตำหนักแดงที่วัดเขมาภิรตาราม ส่วนของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

ตำหนักแดงที่วัดเขมาภิรตาราม

กรอบบานมีเท้าสิงห์ แสดงความสำคัญของ
เจ้าของอาคาร

ครั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงบวรราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเชิญเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว จึงโปรดฯให้หรือพระตำหนักแดงที่ถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดโมลีโลก ไปสร้างถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี และปลุกกุฏิที่ถวายเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกใหม่ ตำหนักแดงส่วนซึ่งเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชวังเดิม นั้น ได้รื้อไปสร้างถวายที่พระบวรราชวัง

รูปแบบของตำหนักแดงที่สร้างขึ้นนั้นจะมีลักษณะเหมือนกับตำหนักที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 คือ มีลักษณะเป็นกลุ่มของอาคารหลายหลัง หลังประธานจะเป็นเรือน 5 ห้อง 2 หลังแฝดเชื่อมด้วยนอกชานต่อไปยังเรือน 5 ห้อง หลังเดียวที่เรียกว่า ตำหนักหอ นอกจากนี้มีท้องพระโรงและเรือนบริวารอีกหลายหลัง จะเห็นว่าพระตำหนักแดงส่วนซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา เป็นตำหนักแฝดเป็นหลังประธานของกลุ่มตำหนักนี้ ดังปรากฏอยู่ที่วัดเขมาภิรตารามในปัจจุบัน ส่วนที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ซึ่งเป็นตำหนักหอ เป็นอาคารหลังเดียวดังปรากฏอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หลังพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้ทรงสร้างตำหนักสำคัญในเขตพระราชฐานชั้นในอย่างไร ปรากฏแต่เพียงพระที่นั่งสัตตภิรมย์องค์เดียวมีรายละเอียดดังนี้

พระที่นั่งสัตตภิรมย์ ตั้งอยู่ริมกำแพงพระราชวังชั้นใน ใกล้ประตูสนามราชกิจ พระที่นั่งองค์นี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างขึ้น เป็นแก่งพระที่นั่งเย็นสูง 3 ชั้น ลักษณะเป็นแบบจีน พระที่นั่งองค์นี้จัดอยู่ในบริเวณพระตำหนักสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯให้สร้างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในบริเวณที่ตั้งตำหนักนี้ จึงต้องรื้อพระที่นั่งองค์นี้ลงไปปลูกถวาย เป็นกุฏิเจ้าอาวาส ณ วัดราชบพิธ¹

เต็ง

ส่วนที่ปรากฏหลักฐานที่สำคัญสำหรับอาคารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายในเขตพระราชฐานชั้นใน และยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้คือ อาคารแถวยาวที่ทำหน้าที่กั้นขอบเขตพระราชฐานชั้นในจากส่วนอื่นๆ ที่เรียกกันว่า “เต็ง”

แต่เดิมปรากฏว่าที่ริมกำแพงชั้นในพระบรมมหาราชวัง ด้านทิศตะวันตก และด้านทิศตะวันออก ในเขตพระราชฐานชั้นใน มีอาคารเป็นเรือนแถวยาวชั้นเดียว เป็นอาคารที่มีหลังคาชนกำแพง ใช้กำแพงด้านหนึ่งเป็นฝา อาคารชนิดนี้เรียกว่า “ทิม” ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯให้ยก “ทิม” ดังกล่าวนี้ขึ้นเป็นอาคาร 2 ชั้น มีบันไดขึ้นภายในของแต่ละห้อง เรียกอาคารนี้ว่า “เต็ง”²

¹ ปัจจุบันพระที่นั่งสัตตภิรมย์ ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของวัดราชบพิธ ใกล้ศาลา 100 ปี - ผู้เขียน

² สันนิษฐานว่า มาจากคำภาษาจีน “เล่าเต็ง” - ผู้เขียน

ตำหนักในพระราชฐานชั้นใน สมัยรัชกาลที่ 3

ประตูทางเข้าตำหนัก

ตำหนักสมัยรัชกาลที่ 3

พระที่นั่งสี่ตลภรณ์ วัดราชบพิธ

พร้อมๆกับการยกทิมขึ้นเดียวขึ้นเป็นสองชั้นและเรียกว่า “เต็ง” ทางด้านทิศตะวันตก และตะวันออกนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างเต็งเพิ่มขึ้นเป็นเต็ง 2 แถว ทางด้านทิศใต้ตามแนวที่เป็นเขตพระบรมมหาราชวังครั้งรัชกาลที่ 1 เต็ง 2 แถวนี้เรียกว่า เต็งแดง (เพราะทาสีแดง) และเต็งแถวท้อ (เพราะสร้างตามแนวท้อไข่น้ำจากแม่น้ำเข้ามาใช้ในพระบรมมหาราชวัง) ส่วนในเขตพระบรมมหาราชวังที่ขยายเขตไปในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็ได้โปรดฯให้สร้าง “เต็ง” ขึ้นริมกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศใต้ เรียกว่า “เต็งแถวนอก” แต่เต็งด้านนี้ยังไม่แล้วเสร็จ มาสำเร็จลงในสมัยรัชกาลที่ 5 พร้อมทั้งแก้ไขรูปแบบของเต็ง จากแบบเดิมไปบ้าง แต่ยังคงรูปเป็นอาคารแถวยาวสูง 2 ชั้น ทำหน้าที่โอบล้อมเขตพระราชฐานชั้นในไว้เช่นเดิม

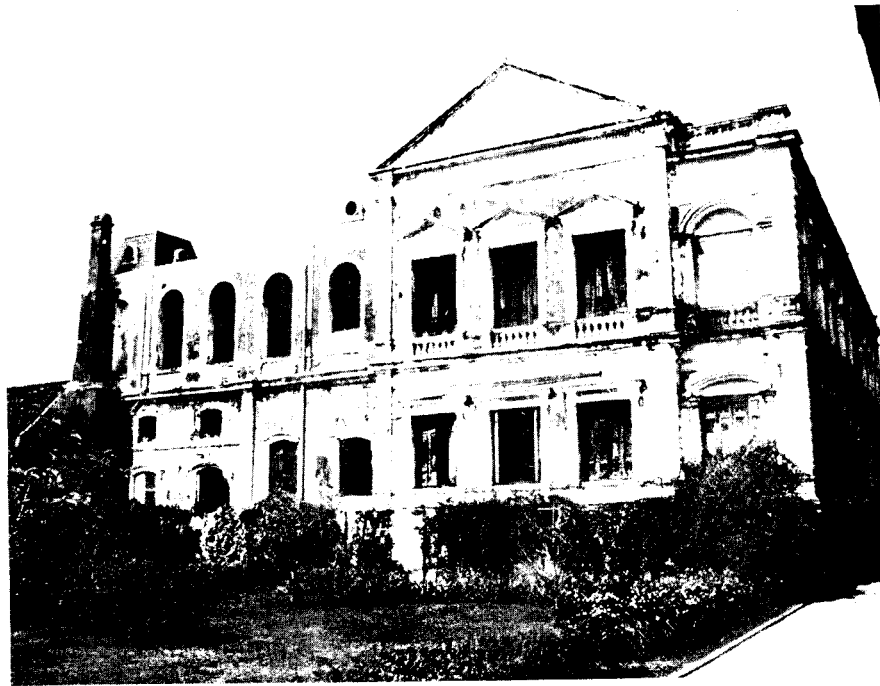
ต่อมาในภายหลัง มีการใช้อาคารในเขตพระราชฐานชั้นในน้อยลง เจ้านายเสด็จออกไปประทับนอกพระบรมมหาราชวังมากขึ้น ฉะนั้นเต็งแถวนอก ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นใน จึงเปลี่ยนเป็นเขตท้ายวังแทน และกลายเป็นที่อยู่ของพนักงานทั้งชายหญิง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเขตพระราชฐานชั้นในอย่างมากมาย โดยที่รัชสมัยนี้ อิทธิพลของประเทศตะวันตก เข้ามามีบทบาทต่อความเป็นอยู่และต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในประเทศไทยเป็นอันมาก ฉะนั้นอาคารที่ปรากฏในเขตพระราชฐานชั้นใน จะปรากฏในรูปแบบที่เห็นอิทธิพลของประเทศตะวันตกอย่างชัดเจนบางตำหนักจะเห็นได้ชัดว่ามีสถาปนิกเป็นผู้ออกแบบ และบางตำหนักท่านเจ้าของตำหนักก็ทรงมีพระดำริเอง แต่อย่างไรก็ดี มิได้หมายความว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้หรือตำหนักของเดิมที่เปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ 3 ลงทั้งหมด เป็นแต่เพียงหรือตำหนักบางหลังและโปรดฯให้สร้างใหม่พระราชทานพระมหาเศวตฉัตรที่ดำรงพระอิสริยยศสูง หรือพระสนมเอกบางคนเท่านั้น พร้อมกันนั้นก็โปรดฯให้ปรับปรุงตำหนักของเดิมให้มีสภาพดีขึ้น ซึ่งส่วนมากมักจะเปลี่ยนแปลงให้มี “ดาดฟ้า” เกือบทุกตำหนัก ทั้งนี้เพราะในเขตพระราชฐานชั้นในเมื่อมีการปลูกสร้างตำหนักลงเต็มพื้นที่แล้ว ตำหนักต่าง ๆ จะบังลมกันเองเป็นส่วนมาก ไม่มีช่องทางให้ลมผ่านได้สะดวก เจ้านายส่วนมากจึงโปรดฯที่จะประทับพักผ่อน บน “ดาดฟ้า” ซึ่งอยู่ที่สูงกว่าส่วนอื่น ๆ ของตำหนักโดยทั่วไป

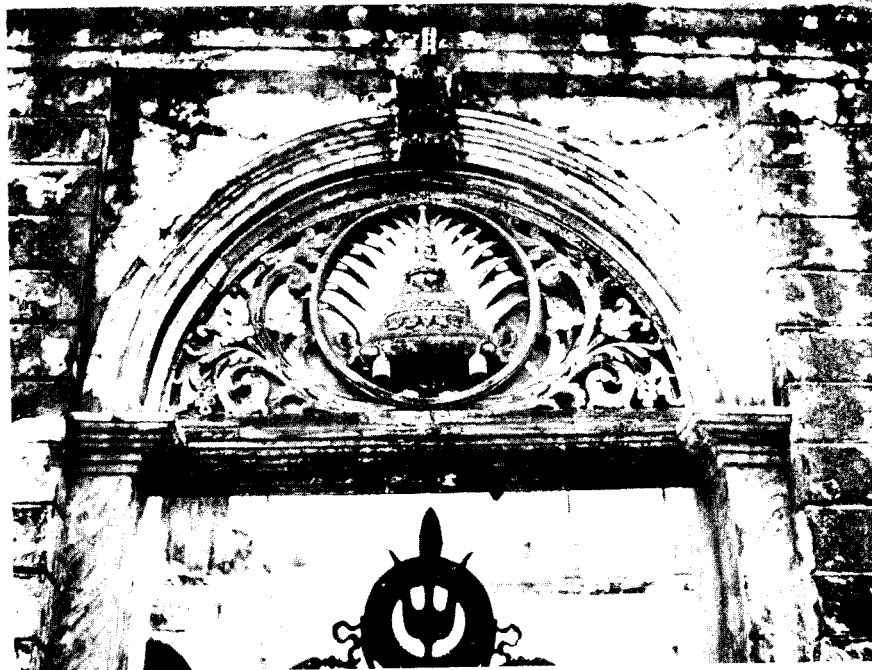
การก่อสร้างและการเปลี่ยนแปลงของตำหนักต่าง ๆ ในเขตพระราชฐานชั้นใน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังต่อไปนี้

1. **พระตำหนักทักษิณของสมเด็จพระศรีสุทาลัย** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้หรือพระตำหนักทักษิณ สร้างเป็นพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ทรงมีพระราชดำริว่า ที่พระตำหนักทักษิณนี้ เป็นสถานที่ประสูติ และที่ประทับของพระองค์เมื่อทรงพระเยาว์ และได้เสด็จประทับ ณ พระตำหนักทักษิณ โดยมิได้มีผู้อื่นมาเจือปน จึงได้สร้างพระที่นั่ง 2 องค์ดังกล่าว ความหมายของพระที่นั่ง 2 องค์นี้จึงสื่อความอย่างชัดเจนตามพระราชดำริข้างต้น พระที่นั่ง 2 องค์นี้ ได้กล่าวแล้วในหัวข้อเรื่องเขตพระราชฐานชั้นกลาง

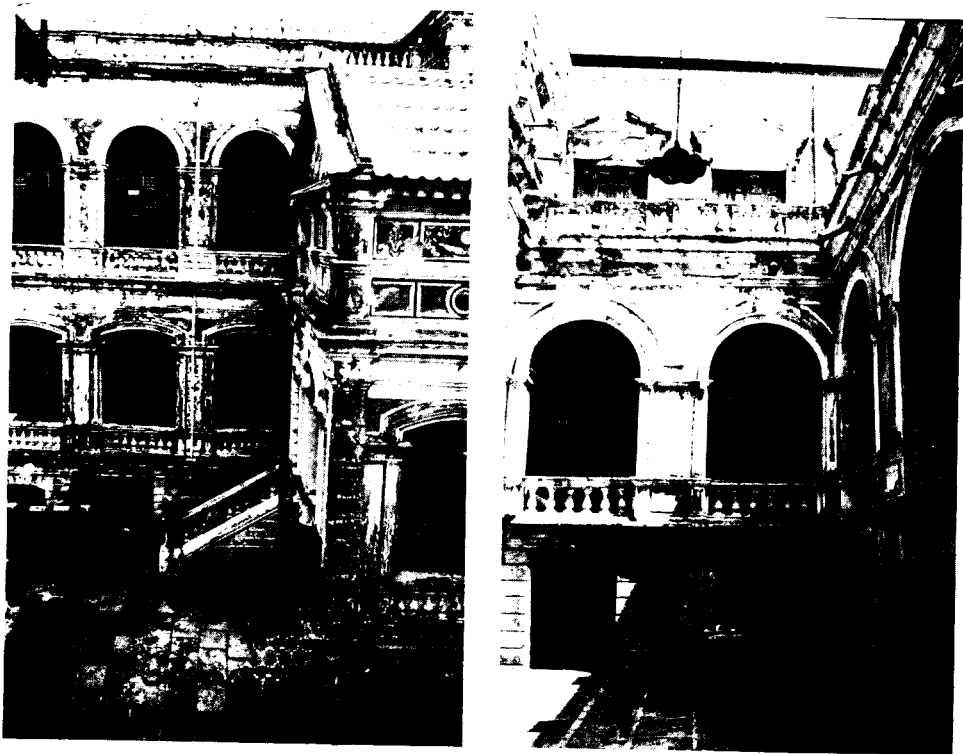
2. **พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า** หรือที่เรียกว่า “พระตำหนัก” แต่เดิมเป็นพระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระนางสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระ

ตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ทางเข้าตำหนักสมเด็จพระพันวัสสาฯ ในพระบรมมหาราชวัง

ภายในคอร์ท้านักสมเด็จพระพันวัสสาฯ

ศรีสุรินทราบรมราชินี และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถซึ่งร่วมเจ้าจอมมารดาองค์เดียวกัน แต่สมเด็จพระนางสุนันทากุมารีรัตน์ได้สิ้นพระชนม์เพราะเรือพระที่นั่งล่ม และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้เสด็จไปประทับ ณ พระที่นั่งสุทธาศรีหรือภิรมย์ในหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร พระตำหนักจึงเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุรินทรฯ แต่พระองค์เดียว

3. ตำหนักสมเด็จพระมาตามหัยิกาเธอ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งทรงเป็นพระอภิบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อครั้งทรงพระเยาว์
  4. ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินท์เพ็ญภาค
  5. ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอดิสรุยาภา และเจ้าจอมมารดาอ่อน
  6. ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัปษานทรธิปชา พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าทิพยาลังการ และเจ้าจอมมารดาแสง
  7. ตำหนักพระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี
  8. ตำหนักพระราชชายา เจ้าดารารัศมี
  9. เรือนเจ้าจอม เอิบ อาบ เอื่อน
- ส่วนตำหนักพระมเหสีองค์อื่นและตำหนักพระราชธิดาหลายหลังได้ถูกรื้อลงหมดไม่มีสภาพให้เห็นได้ในปัจจุบัน

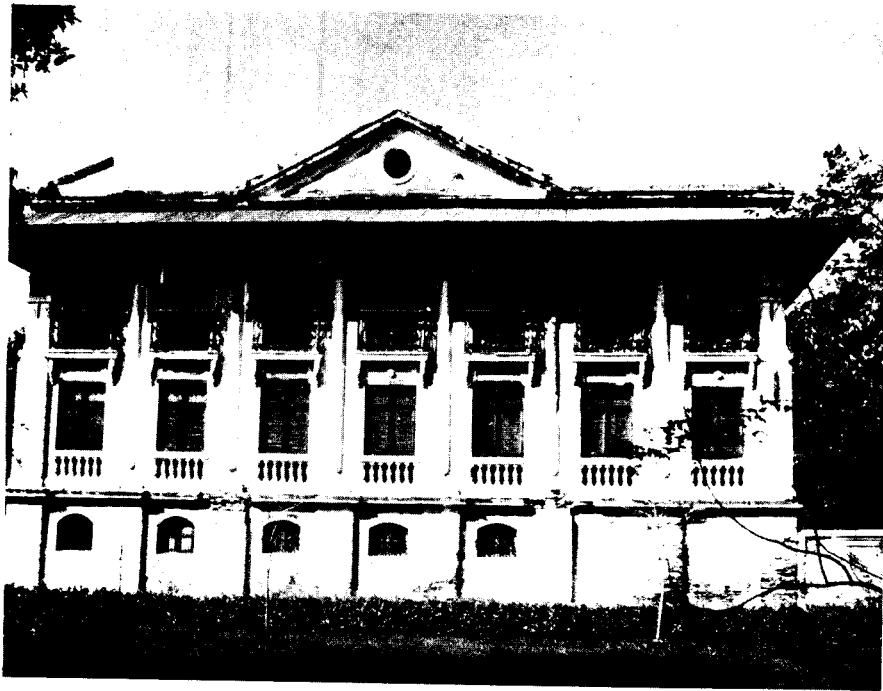
ตำหนักดังกล่าวข้างต้น เป็นตำหนักที่ก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก แต่ยังคงใช้ระบบความเป็นอยู่แบบเดิม คือ ส่วนชั้นล่างซึ่งเรียกว่าใต้ชั้นต่ำ เป็นที่อยู่ของข้าราชการ ส่วนชั้นบนตั้งแต่ชั้น 2 ขึ้นไป เป็นที่ประทับรวมทั้งห้องที่เสด็จออกให้เฝ้า

ส่วนตำหนักอื่น ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน พระเจ้าลูกเธอมีแบบที่เหมือนกันอยู่ 4 หลัง แต่เป็นพระตำหนักขนาดเล็ก สร้างเลียนแบบพระตำหนักครั้งรัชกาลที่ 3 ในลักษณะของแปลน แต่ขึ้นรูปเป็นแบบใหม่

ตำหนักที่เจ้านายของตำหนักทรงสร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ได้แก่ ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรทัยเทพกัญญา พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 เป็นต้น

นอกเหนือจากการสร้างตำหนักพระราชทานเป็นที่ประทับของพระมเหสี พระราชธิดา พระสนมเอก เจ้าจอมมารดา เจ้าจอมและข้าราชการต่าง ๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังได้โปรดฯ ให้สร้างสระน้ำขึ้นสระหนึ่งในบริเวณด้านหลังของพระราชฐานชั้นใน พระราชทานนามว่า “สระพระองค์อรทัย” ตำนานการสร้างสระนี้เมื่อแรกเริ่มก็เพื่อถวายเป็นพระกุศลให้แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรทัยเทพกัญญา ซึ่งประชวรมาเป็นเวลานาน น้ำในสระนั้นนอกจากเป็นน้ำใช้ในเขตพระราชฐานชั้นในแล้วในกรณีที่เกิดเพลิงไหม้จะได้ใช้ดับไฟด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การใช้พระราชฐานชั้นในเกือบไม่มี คงมีแต่เจ้านายที่เคยประทับในรัชกาลก่อนประทับต่อมา และบางพระองค์ก็ได้เสด็จไปประทับที่วังสุนันทมาภิรมย์ที่สวนนอกบ้าง

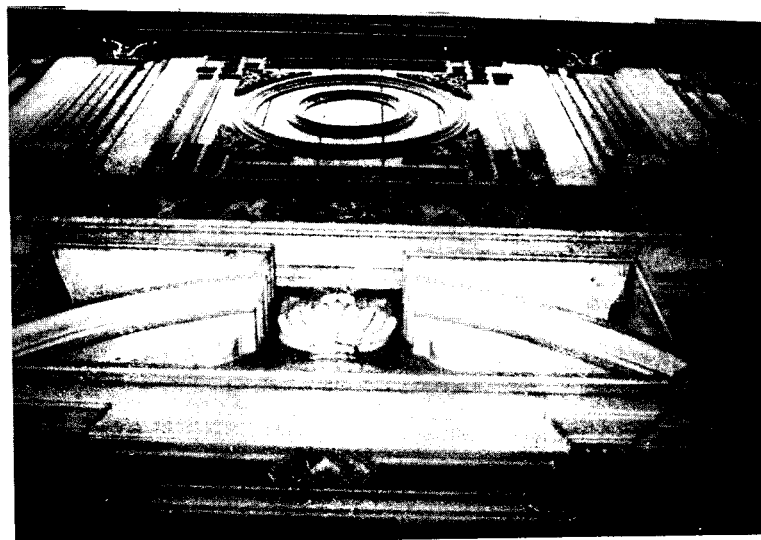
ตำหนักสมเด็จพระยาสุรดารัตนราชประยูร

ตำหนักพระองค์อรพินท์

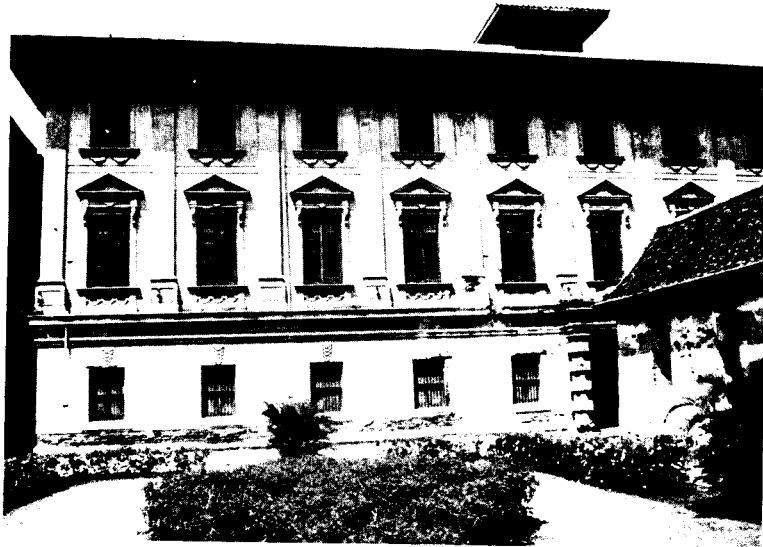
ช่องแสงตำหนักพระองค์อรพินท์

ลายประดับไม้และปูนปั้นตำหนักพระองค์อรพินท์

ทางเข้าตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า
อรประพันธ์รำไพและพระองค์เจ้าอดิศจัตุสุริยาภาน
เจ้าจอมมารดาอ่อน

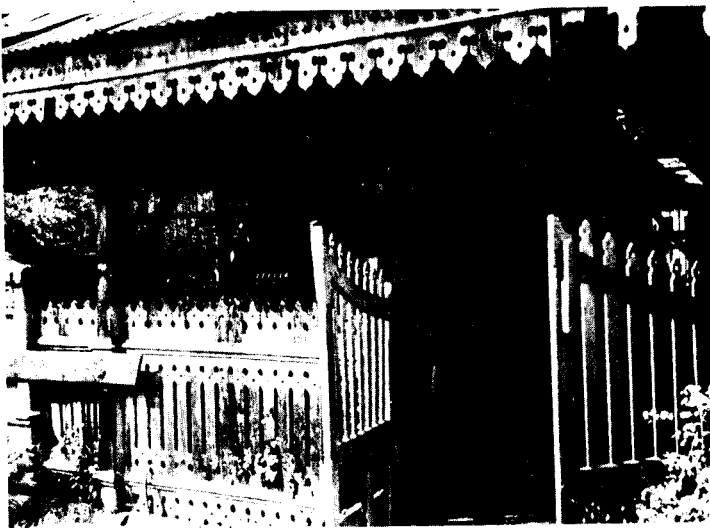
ด้านหน้า

ตำหนักพระนางสุขุมลมารศรี
และเจ้าจอมมารดาและพระสนม
เอก

ตำหนักพระนางสุขุมลมารศรี
พระราชเทวี ด้านในคอร์ท

สระพระองค์อรทัยฯ เป็นสระ
สำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ในพระราช-
ฐานชั้นใน

ตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ลายปูนปั้นทางเข้าตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

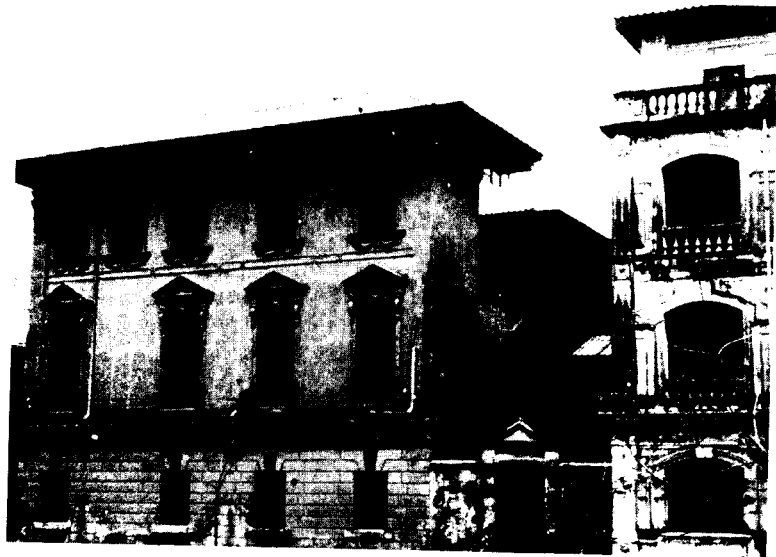
ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าพวงสร้อย
สอางค์

เรือนเจ้าจอม อาบ เอิบ เอื้อน สมัยรัชกาลที่ 5

บนเฉลียง เรือนเจ้าจอม

ด้านหลัง

ต่อมาภายหลัง พระราชฐานชั้นในทรุดโทรมลง ได้มีการรื้อถอนตำหนักที่หมดสภาพลงไปเป็นอันมาก และเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา พระราชฐานชั้นในทรุดโทรมลงถึงขนาด มีแต่เพียงเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าบางพระองค์ ยังคงประทับอยู่ เจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 หรือคุณท้าวนางที่ทำหน้าที่ดูแลพระราชฐานชั้นใน รวมทั้งข้าหลวงของพระองค์หญิงเจ้าของตำหนัก ยังคงอาศัยอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในบ้าง แต่ก็เหลือที่จะดูแล ปัจจุบันได้เริ่มมีการปรับปรุงโดยการบูรณะของเก่าขึ้นมา หรือจัดให้มีพนักงานดูแลเปิดปิดตำหนักต่าง ๆ ขึ้นบ้าง ทำให้การเสื่อมสภาพช้าลง

บริเวณสวนศิवालีย์

ที่ตั้ง

บริเวณสวนศิवालีย์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ทิศเหนือจดพระระเบียงของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทิศตะวันออกจดถนนเขื่อนขันธ์โกศ ถนน นับตั้งแต่ป้อมสลัวยจรใจวิง จนจดประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ทิศใต้จดพระราชฐานชั้นใน นับตั้งแต่ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูราชสำราญ จนจดเขื่อนเพชร ข้างหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทิศตะวันตกจดเขื่อนเพชร ข้างหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ในอดีตบริเวณสวนศิवालีย์ หรือที่เรียกว่าสวนขวา มีสภาพทั้งที่เคยรุ่งเรืองและเสื่อมสภาพลงในแต่ละรัชกาล ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แห่งพระราชวงศ์จักรี ครั้งหนึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เคยงดงามด้วยสระ สวน และเกาะแก่งมากมาย เพื่อใช้เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยในฤดูต่าง ๆ สวนขวาเคยเสื่อมสภาพลง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยรื้อสวนและเขาหินที่เคยงดงามนั้น ลากขนไปถวายพระอารามต่าง ๆ ในพระนคร เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาอุทิศถวายสมเด็จพระราชบิดา ต่อมาสวนขวาได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในท้ายที่สุดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชมณเฑียรดังกล่าวนั้นเสื่อมสภาพเกินกว่าจะรักษาได้จึงจำต้องรื้อถอนไปจนเกือบหมดสิ้น คงแต่อาคารสำคัญเช่น พระพุทธรัตนสถาน และพระที่นั่งมหาราชปราสาท ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระที่นั่งเพิ่มขึ้น 2 องค์ คือ พระที่นั่งบรมพิมาน และพระที่นั่งศิवालีย์มหาปราสาท หลังจากนั้นพื้นที่แห่งนี้จึงได้ปรับเป็นสวน ที่เรียกว่าสวนศิवालีย์ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2325 ได้ทรงสร้างพระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรแล้ว จึงทรงสร้างพระราชอุทยานสองข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เรียกว่า สวนซ้าย และสวนขวา

บริเวณสวนขวา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงใช้เป็นที่ทรงพระสำราญพักผ่อนพระอิริยาบถหลังจากว่างพระราชภารกิจ โดยโปรดฯ ให้ขุดสระและปลูกตำหนักทองที่ประทับกลางสระหนึ่งหลัง

สร้างพลับพลาที่เสวยริมปากอ่างแก้วหน้าเขาพองน้ำอีกแห่งหนึ่ง และโปรดฯให้กันกำแพงรอบบริเวณ¹

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นระยะปลอดจากศึกสงคราม และด้วยพระราชอุปนิสัยที่สนพระทัยในงานศิลปะหลายอย่างทั้งในด้าน วรรณกรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม จึงได้ทรงทำนุบำรุงศิลปะต่าง ๆ ไว้มาก ในส่วนของสวนขวา โปรดฯให้ขยายเขตเป็นพระราชอุทยานและเปลี่ยนแปลงแก้ไขสิ่งต่าง ๆ มากมาย โดยมีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กองจัดการสร้าง

ลักษณะการสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2

รัชกาลที่ 2 โปรดฯให้ขยายสระครั้งรัชกาลที่ 1 ออกไปมีความยาว 3 เส้น 4 วา กว้าง 2 เส้น 8 วา ข้างสระลงเขื่อนก่ออิฐ พื้นสระปูอิฐถือปูน และก่อเขื่อนที่ริมสระมีเกาะเล็กเกาะน้อยเรียงรายกันไป พร้อมกับทำแก่ง² ที่พักริมเกาะ ที่ริมน้ำสร้างเป็นแพ ส่วนหลังแพปลูกต้นไม้ใหญ่ พร้อมกันนั้นโปรดฯให้สร้างพระที่นั่งทองขึ้นเป็นที่ประทับ พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งที่ช่างได้แสดงฝีมือการผสมสีถวายจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย แต่อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว ก็เสด็จประทับเพียงคืนเดียว นอกจากนั้นยังโปรดให้สร้างโรงละครใหญ่ เป็นแบบแก่งจีนหลังคา 3 หลังติดกัน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระราชมณเฑียร และยังมีหอพระ พระที่นั่งอย่างฝรั่ง ป้อมและแก่งอีกมากมาย พร้อมกันนี้ก็ได้โปรดฯให้สร้างกำแพงแก้วล้อมรอบพระราชอุทยาน

วัตถุประสงค์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯให้สร้างสวนขวานี้ก็เพื่อเป็นที่สำราญพระราชอิริยาบถ พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นที่ประพาสเล่น ด้วยมิได้ไปเห็นภูเขาและธารน้ำแห่งใด และจะได้ทดลองสติปัญญาข้าราชการที่เป็นช่าง อาทิเช่น ช่างจำหลัก ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างปูน ช่างต้นไม้มั - ไทย - จีน และเพื่อให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏในแผ่นดิน³

สิ่งก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่ยังคงสภาพอยู่ในปัจจุบัน

กำแพงแก้วล้อมรอบพระราชอุทยานสวนขวา มีประตูทางเข้าที่ยังคงสภาพอยู่จนถึงทุกวันนี้ รวม 3 ประตู โดยมีนามที่ตั้งขึ้นในสมัยหลังนี้ว่า ประตูมังกรเล่นลม หรือมังกรรำ เป็นประตูที่ 1 ซึ่งตั้งอยู่ตรงกับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ประตูกลมเกลาศู หรือประตูกลม เป็นประตูที่ 2 ตั้งอยู่ตรงกับพระปรีศวินา หรือ

¹ ประกาศเฉลิมพระอภิเษกนิเวศน์ ปีมะแม พ.ศ. 2402 ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 14 ภาคที่ 22-25* (พระนคร : กุรุสภา, 2507), หน้า 257

² เก่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายว่า “เรือนมีรูปหลังคาแบบศาลเจ้าจีน เครื่องบังฝนมีฝาและหลังคาแบน เช่นเรือเก่ง รถเก่ง” แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า “เก่ง” หมายถึงศาลาที่มีเสาและหลังคา เพราะถ้าเป็นแก่งจีนจะระบุไว้ว่าแก่ง จีน เสมอ

³ “ร่างตราเมืองเวียงจันทน์” ใน *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า 208

ประตูลมเกลาตรุ สมัยรัชกาลที่ 2

ประตูลมภูไทที่ สมัยรัชกาลที่ 2

พระที่นั่งเทพสถานพิลาส ซึ่งใช้เป็นที่พักของฝ่ายใน และประตุมงกุไพที หรือ ชมพูไพที ซึ่งตั้งอยู่ตรงกับถนนในเขตพระราชฐานชั้นใน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดการละเล่นดนตรีหรือฟ้อนรำ แต่ทรงมีพระราชศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้ จึงได้ทรงโปรดฯ ให้หรือตีกเงิน ตีกยุโรปทั้งปวง นำไปปลูกสร้างถวายตามพระอารามต่างๆ ศิลาก็ก่อสร้างขึ้นทั้งหมด ให้ลากขนไปประดับพระอารามหลวงทั้งหมดเป็นการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คงเหลือแต่พระที่นั่งทอง 3 องค์ กับพระที่นั่งเย็น อ่างแก้ว เก๋งโรงละคร และซุ้มประตู 3 แห่ง ประจวบกับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน สิ่งก่อสร้างดังกล่าวนี้จึงมิได้ทำการรื้อต่อไป¹

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์กลับหันมาทำนุบำรุงอาคารและสิ่งก่อสร้างภายในสวนขวาอีกครั้งหนึ่ง เนื่องด้วยมีพระราชดำริว่า หากรื้ออาคารที่เหลือมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวออกไปให้หมด ก็จะทำให้พระเกียรติยศแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ทรงสร้างพระราชมณเฑียรแห่งนี้ และอาจจะเป็นเพราะเทพยดาที่สิงสถิตย์ ณ พระที่นั่งจะไม่เห็นชอบด้วยในการที่รื้อย้ายไป จึงบันดาลให้รอมามีได้รื้อ แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยออกพระโอรสผู้ว่าจะรื้อถวายพระอารามเป็นพระราชอุทิศ ฉลองพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้โปรดฯ ให้แก้ไขปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยดัดแปลงพระที่นั่งทอง 3 หลัง ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือพระที่นั่งองค์เหนือเป็นที่ทำพิธีสงฆ์ และพระที่นั่งองค์ใต้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่หีน้อยที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ พระที่นั่งองค์กลางประดิษฐานพระเจดีย์กาไหลทองสูง 7 คอก และขนานนามพระที่นั่งทั้ง 3 องค์นี้ว่า พระพุทธมณเฑียร

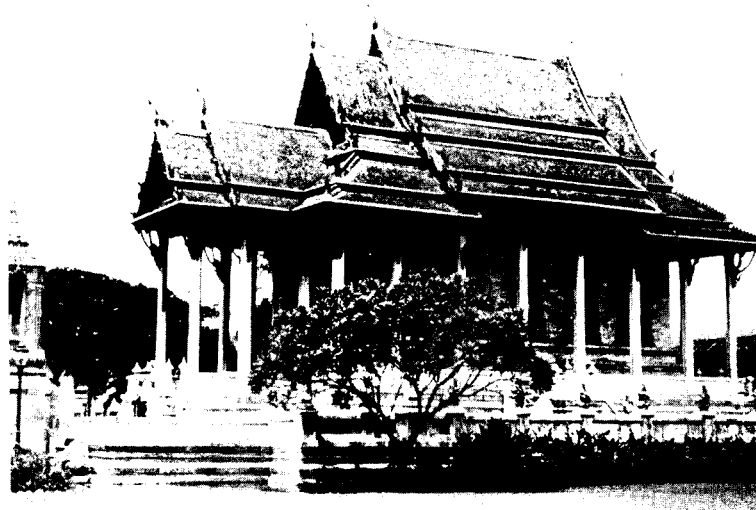
พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้สร้างพระวิหารขึ้นหลังหนึ่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระพุทธมณเฑียร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขจรรัตนจักรพรรดิพิมลมนีน้อย ซึ่งมาสู่พระบารมีในรัชกาลที่ 2 พระราชทานนามวิหารนี้ว่า “พระพุทธรัตนสถาน” ในพระวิหารนี้นอกจากประดิษฐานพระพุทธรูปขจรรัตนฯ แล้ว ยังประดิษฐานพระสถูปบรรจุพระบรมพุทธรูปสุทวารวิธิตู พระพุทธรูป ฉลองพระองค์ ฯลฯ เพื่อจะได้ทรงนมัสการในพระราชวังคล้ายกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เพื่อให้บริเวณนี้มีอาณาเขตที่แน่นอนเป็นสัดส่วน จึงโปรดฯ ให้ก่อกำแพงแก้วกันตั้งแต่กำแพงอุทยานสวนขวามาจดมุขทิศพายัพ พระราชทานนามบริเวณที่กั้นใหม่ทั้งหมดนี้ว่า “พระพุทธนิเวศน์”²

นอกจากนี้ในบริเวณพระพุทธนิเวศน์ ยังโปรดฯ ให้สร้างอาคารต่างๆ เช่น เก๋งเงินแฝด ต่อที่พระ

¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 ภาค 25, หน้า 252.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

พระพุทธรัตนสถาน

พระพุทธรัตนสถาน (ด้านหลัง)

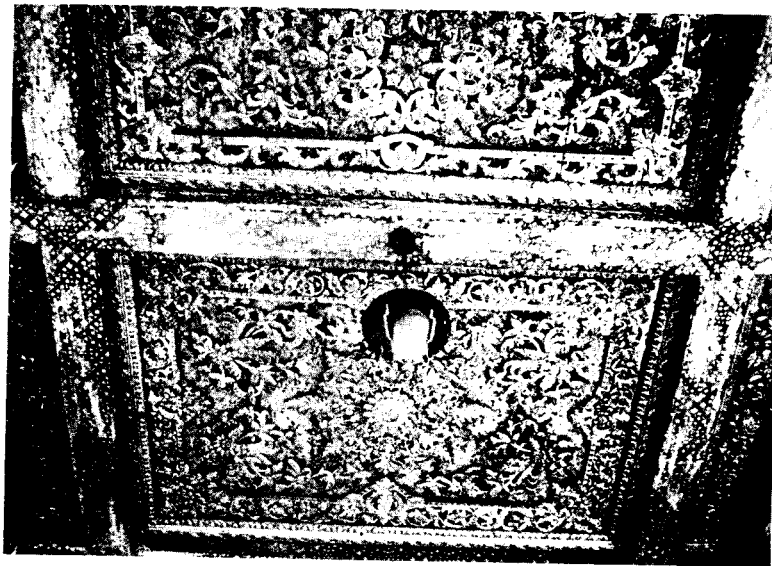

บานประตูพระพุทธรัตนสถาน (เดิมเป็น
บานมุก)

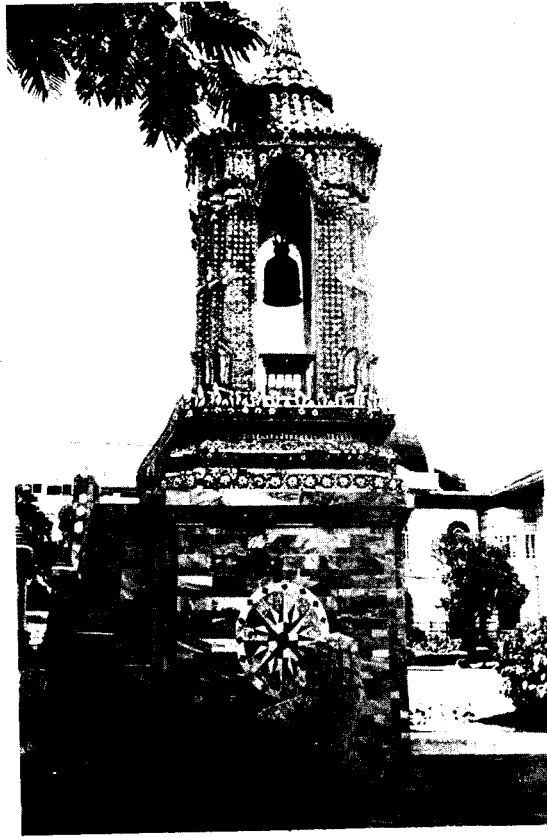

ฐานทำด้วยงา ประดิษฐานบุษบก
ภายในพระพุทธรัตนสถาน

เพดานพระพุทธรัตนสถาน

หอรระฆัง

“ไถ้”

หน้าหอพระพุทธรัดนสถาน

ราชมณฑลเชียรข้างละ 1 หลัง¹ หอระฆัง เก๋งที่พิทักษ์ และอ่างแก้ว 2 ข้างพระพุทธรัดนสถาน และยังโปรดฯ ให้ซ่อมแซมแก่งโรงละคร ครั้งรัชกาลที่ 2 ดัดแปลงเป็นที่พระสงฆ์แสดงธรรมแก่ข้าราชการฝ่ายใน และพระราชทานนามใหม่ว่า “พระธรรมสภาศาลา”

นอกจากจะทรงสถาปนาพระพุทธรัดนสถานแล้ว ยังทรงโปรดฯ ให้สร้างปราสาทชั้นบนแนวกำแพงที่กั้นสวนขวา หรือพุทธรัดนสถานด้านตะวันตก ตรงกับพระพุทธรัดนสถาน วัตถุประสงค์ที่ทรงสร้างพระมหาปราสาทองค์นี้ก็เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชบิดา (เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้ทรงสร้างปราสาทขึ้นเลย) และพระราชทานนามปราสาทองค์นี้ว่า “พระที่นั่งมหาราชปราสาท” ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระปฏิมากรต่างๆ และพระไตรปิฎก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสถาปนาไว้²

ในบริเวณนอกเหนือจากพระราชอุทยานสวนขวา ของรัชกาลที่ 2 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้โปรดฯ ให้สร้างอาคารหลายหลังขึ้นประกอบด้วยหอแก้ว เพื่อประดิษฐานเทวรูปแก้วผลึก และเจดีย์ประดับมุก เพื่อรักษาพระบรมมหาราชวังชั้นใน และยังมีโรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ เพื่อใช้พิมพ์หนังสือราชการ โรงแกสหรือโรงกลั่นลมเพื่อจุดประทีปในพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

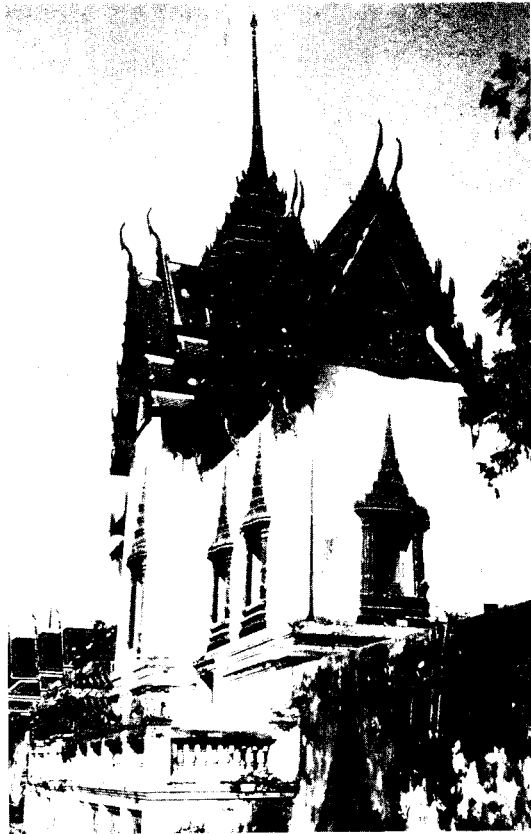
พระอภิเนาว์นิเวศน์

เมื่อกั้นเขตระหว่างพระพุทธรัดนสถานแล้ว บริเวณที่เป็นสวนขวาทางด้านทิศใต้ที่เหลืออยู่ ได้โปรดฯ ให้สร้างพระมหามณฑลเชียรขึ้นใหม่อีกหมู่หนึ่ง และมีตึกหอที่สร้างขึ้นใหม่อีกหลายหอพระราชทานนามว่า พระอภิเนาว์นิเวศน์ มูลเหตุที่ทรงสร้างพระมหามณฑลเชียรขึ้นใหม่ก็เพื่อเป็นพระเกียรติยศ เสมือนหนึ่งพระมหามณฑลเชียรเดิม โดยที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นพระเกียรติยศแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระที่นั่งมหาราชปราสาทพุทธรัดนสถาน และโรงช้างเผือกทั้ง 4 เป็นพระเกียรติยศแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท เป็นพระเกียรติยศแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³ อีกประการหนึ่งเนื่องด้วยในรัชกาลนี้ ได้ทรงทำการติดต่อทางพระราชไมตรีกับประเทศต่างๆ ทั้งในยุโรปและอเมริกา และต้องทรงต้อนรับแขกเมืองอยู่เป็นประจำ จึงจำเป็นต้องมีพระราชมณฑลเชียรที่เหมาะสมกับการต้อนรับแขกเมืองรูปร่างอาคารและการประดับตกแต่งเป็นแบบฝรั่ง อีกทั้งเป็นที่ตั้งเครื่องมงคลราชบรรณาการที่ทรงได้รับจากประเทศต่างๆ ซึ่งทรงมีความเห็นว่าไม่ควรจะนำไปตั้งถวายบูชาพระ หรือนำไปประดับในพระที่นั่งอย่างโบราณ ทำให้เป็นที่ขัดพระเนตรและถูกยืมเยาะจากแขกเมืองที่มาจากยุโรปได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประทับอยู่ ณ พระมหามณฑลเชียรนี้จนเสด็จสวรรคต

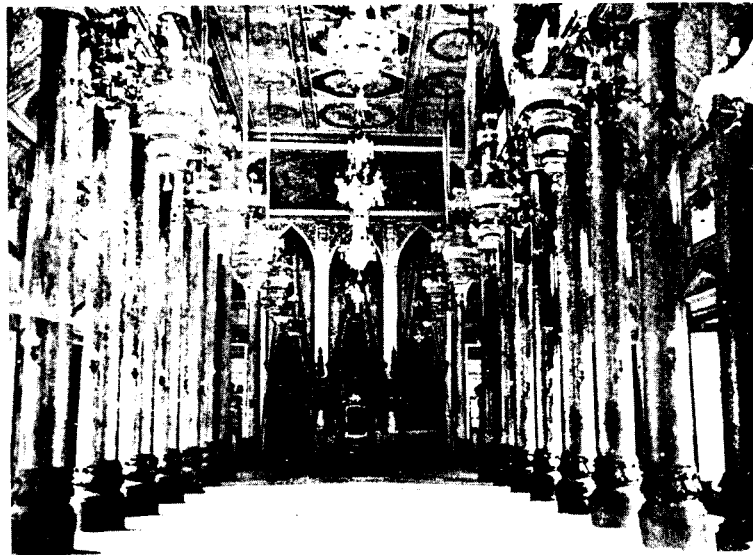
¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า 343.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4*, หน้า 385.

³ “ประจกวดเทวดาในงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณฑลเชียร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 ภาค 25*, หน้า 281.

พระที่นั่งมหาราชปราสาท

ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์

พระที่นั่งและห้องต่าง ๆ ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์

1. **พระที่นั่งอนันตสมาคม** เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น ตั้งอยู่ตรงกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์หันหน้า พระที่นั่งไปทางทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้า 3 มุข มุขกลางยาว 3 ห้อง มุขเหนือมุขใต้ เป็นมุขโถงห้องเดียว พระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นท้องพระโรง เสด็จจ้อกรับแขกเมืองต่างประเทศ

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดัดแปลงพระที่นั่งองค์นี้ โดยต่อมุขกลางไปหาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เว้นทางในระหว่างพระที่นั่งทั้งสองพอเดินกระบวนแห่ และใช้สะพานทอดข้ามทาง เป็นทางเสด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์¹

ต่อมาพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดฯ ให้รื้อลง ครั้นเมื่อสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ ณ พระราชวังดุสิต จึงเอานามพระที่นั่งองค์นี้ไปพระราชทานไว้ ณ ที่นั้น เพื่อมิให้สูญไป

2. **พระที่นั่งบรมพิมาน** เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเดียวกับพระที่นั่งอนันตสมาคม สร้างต่อจากพระที่นั่งอนันตสมาคมเข้าไป ใช้เป็นพระมหามณเฑียรที่บรรทมแห่งหนึ่ง และใช้เป็นท้องพระโรง เฝ้าในทิวโถฐานเป็นการส่วนพระองค์

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ได้ทรงมีพระราชดำริไว้ตราบจนรื้อหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์แล้ว

3. **พระที่นั่งนงคราญสโมสร** เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น สร้างต่อจากพระที่นั่งบรมพิมานเข้าไป ใช้เป็นท้องพระโรงใน และเป็นที่พักเสวย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระราชวังดุสิตในบริเวณสวนสุนันทา ได้โปรดฯ ให้สร้างท้องพระโรงขึ้นในบริเวณนั้น ซึ่งเป็นบริเวณฝ่ายในโดยเฉพาะ นามพระที่นั่งนงคราญสโมสร จึงไปปรากฏเป็นนามท้องพระโรงนั้น

4. **พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส** เป็นพระที่นั่งสูง 3 ชั้น หลังคาแบน มีพนักกำแพงเป็นลูกแก้ว โดยรอบ อยู่ทางด้านทิศใต้ของพระที่นั่งนงคราญสโมสร ใช้เป็นพระวิมานที่บรรทมอีกแห่งหนึ่ง

5. **พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ** เป็นพระที่นั่งสูง 3 ชั้น หลังคาแบน ลักษณะคู่กันกับพระที่นั่งจันทรทิพโยภาส และอยู่ด้านทิศใต้ของพระที่นั่งนงคราญสโมสร เป็นพระวิมานที่บรรทมอีกแห่งหนึ่ง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งองค์นี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์ใหม่เพื่อพระราชทานเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ณ ตำแหน่งโรงแสงเก่า ก็ได้นำเอานามพระที่นั่งองค์นี้ไปพระราชทานใหม่ แต่ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนนามพระที่นั่งองค์นั้นว่า “บรมพิมาน” ตราบจนทุกวันนี้

¹ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 ภาค 25, หน้า 256.

6. **พระที่นั่งมุลมณเฑียร** เป็นพระตำหนักเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับเมื่อครั้งยังไม่ได้ทรงผนวชในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้หรือมาแก้ไขเป็นตึกตั้งอยู่ระหว่างพระที่นั่งภาณุมาศจรัสภูมิ กับบริเวณพระพุทธรณีเวศน์

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้หรือมาปลูกไว้ในวัดเขมาภิรตาราม ทรงอุทิศให้เป็นโรงเรียน และได้ใช้เป็นสถานที่เรียนเรื่อยมาตราบจนปี พ.ศ. 2498 โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม ได้แยกเป็น 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดเขมาฯ และโรงเรียนกลาโหมอุทิศ พระที่นั่งองค์นี้อยู่ในบริเวณโรงเรียน กลาโหมอุทิศ จึงใช้เป็นห้องสมุดของโรงเรียนมาจนทุกวันนี้

7. **หอเสถียรธรรมปริต** เป็นหอที่ใช้สำหรับพระสงฆ์สวดพระปริต ตั้งอยู่ริมกำแพงพระอภิเนาว์นิเวศน์ ตรงมุมตะวันออกเฉียงเหนือ ข้างหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม

8. **หอรราชฤทธิรุ่งโรจน์** เป็นหอที่ใช้สำหรับไว้เครื่องพิชัยสงคราม อยู่ต่อหอเสถียรธรรมปริต มาทางตะวันตก

9. **หอโขนลีลาศ** เป็นหอที่ใช้สำหรับเลี้ยงโต๊ะพระราชทานแขกเมืองต่าง ๆ ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระที่นั่งอนันตสมาคม

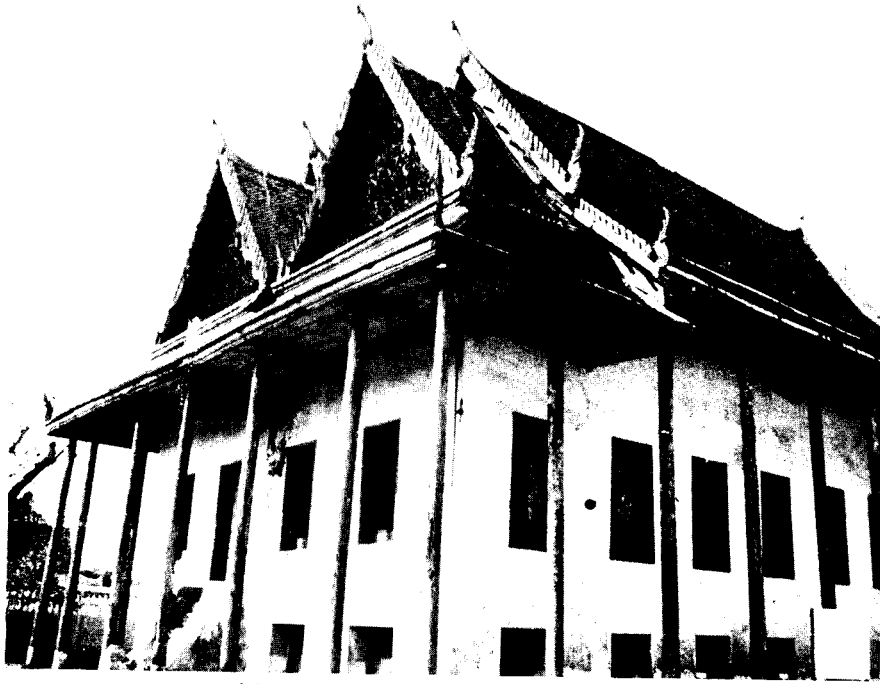
10. **พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์** เป็นพระที่นั่งที่ใช้ตั้งแสดงสิ่งของซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการจากประเทศต่าง ๆ ที่นำมาทูลเกล้าถวาย ถือได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งแรกของเมืองไทย พระที่นั่งองค์นี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระที่นั่งอนันตสมาคม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระที่นั่งองค์นี้ชำรุดมากจึงได้โปรดฯ ให้หรือลง และสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นแทนในตำแหน่งเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2421 พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งศิवालัมมหาปราสาท”

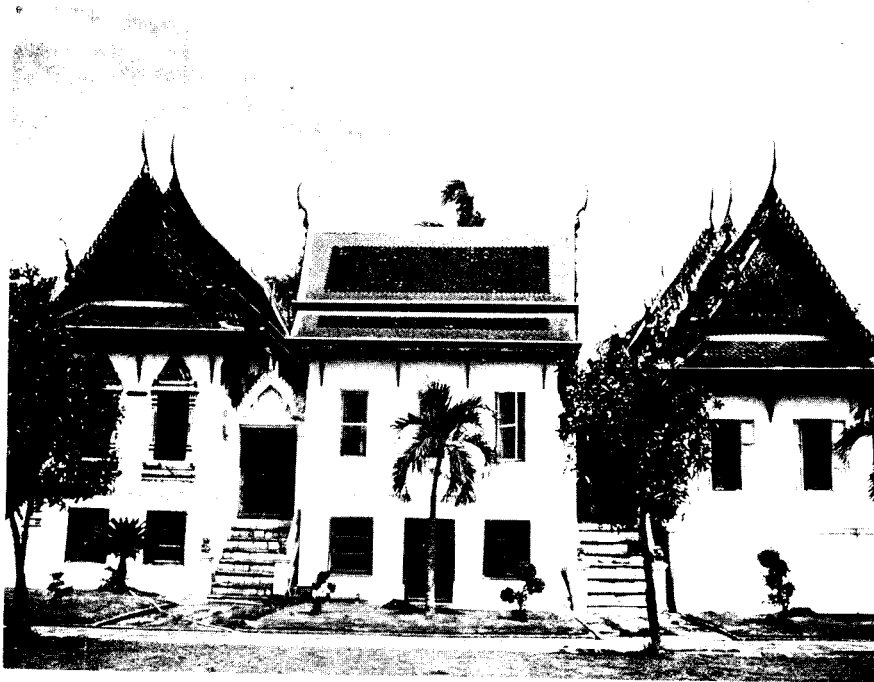
11. **พระที่นั่งภูวดลทัศไนย** เป็นพระที่นั่งสูง 5 ชั้น บนยอดมีนาฬิกาอยู่ 4 ด้าน (ภายหลังเรียกว่าหอนาฬิกาเก่า) พระที่นั่งองค์นี้ตั้งอยู่ตรงกับพระพุทธรณีเวศน์ด้านทิศใต้ ต่อกับหอรราชฤทธิรุ่งโรจน์ ใช้เป็นที่ประทับสำหรับทอดพระเนตรไปไกลๆ

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ เป็นพระมหามณเฑียรประทับตลอดรัชกาล จึงได้โปรดฯ ให้สร้างแถวตั้งกันเป็นเขตฝ่ายใน โดยกันตามเขตสวนขวาเดิมเป็นเขตทั้ง 3 ด้าน และสร้างฉนวนทางพระบิณฑบาตจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ซึ่งเป็นเขตที่ต่อกับพระพุทธรณีเวศน์ ฉนวนนี้หักไปทางทิศใต้ข้างหลังพระที่นั่งนงคราญสโมสรจนจดถนนประจักษ์ราชมาราม เป็นฉนวนที่กันเขตพระที่นั่งกับเขตสวนที่ยังคงเหลืออยู่ในขณะนั้น

หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ถือได้ว่าเป็นพระที่นั่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาโดยตลอด เพราะได้ทรงใช้เป็นที่ประทับว่าราชการและรับแขกต่างประเทศเป็นอันมาก ทั้งลักษณะของสถาปัตยกรรม การก่อสร้าง และการตกแต่ง ได้ทรงริเริ่มนำเอาแบบสถาปัตยกรรมของประเทศในยุโรปมาใช้เป็นการปรับปรุงทั้งในด้านกายภาพและความคิด ให้ทันสมัยทัดเทียมกับนานาประเทศ เพื่อให้ทันเจือมมือของประเทศที่กำลังล่าอาณานิคมอยู่ในขณะนั้น แต่เมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว พระบาทสมเด็จพระ

พระที่นั่งมุลมณเฑียรปัจจุบันอยู่ที่วัดเขมาภิรตาราม

หมู่พระที่นั่งทรงผนวช

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างหมู่พระที่นั่งจักรี และเสด็จประทับ ณ ที่นั้น หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ จึงใช้เป็นที่เสด็จออกมหาสมาคมเป็นครั้งแรก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เช่นวันประชุมตราจุลจอมเกล้า เป็นต้น ประกอบกับพระราชมณเฑียรในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์สร้างด้วยโครงไม้ประกอบอิฐ ปูน เป็นหลัก เมื่ออยู่ต่อมาได้ประมาณ 30 ปี ไม้ผุเกินกว่าจะซ่อมแซมได้ จึงต้องรื้อลงหมดทั้งหมู่ แล้วปราบที่เป็นสวนจนทุกวันนี้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภายในบริเวณพระพุทธรนิเวศน์และพระอภิเนาว์นิเวศน์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนที่รื้อถอนไปและในส่วนที่มีการก่อสร้างขึ้นทดแทน โดยมีการสร้างพระที่นั่งเพิ่มเติมขึ้นอีก 2 หลัง คือพระที่นั่งทรงผนวช และพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท นอกจากนั้นเนื่องจากอาคารของหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์และพระพุทธรนิเวศน์เป็นโครงสร้างไม้หุ้มด้วยปูน ซึ่งสร้างบนสถานที่ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นสระขนาดใหญ่ ของพระราชอุทยานสวนขวา จึงได้มีความคงทนถาวรอยู่ได้นาน หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์และพระพุทธรนิเวศน์จึงถูกรื้อถอนไปทั้งหมดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกเว้นหอพระพุทธรรัตนสถาน ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างอยู่บนเกาะในสระของพระราชอุทยานสวนขวา จึงยังคงอยู่จนบัดนี้ ส่วนอาคารที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นมีรายละเอียดคือ

พระที่นั่งทรงผนวช

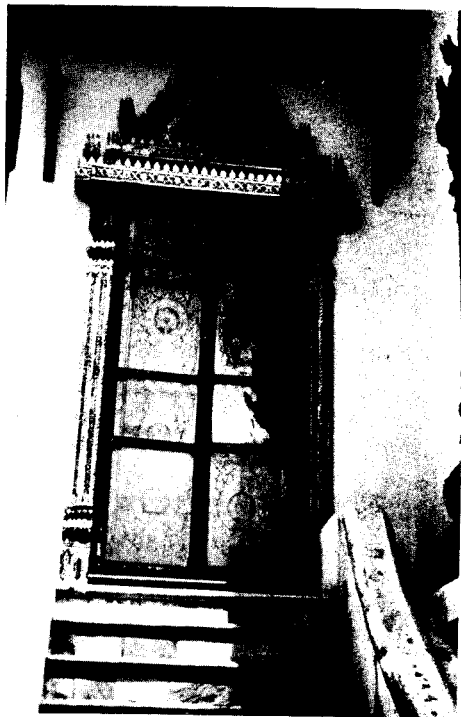
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงผนวชในปี พ.ศ. 2416 โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งทรงผนวชขึ้น เพื่อใช้เป็นที่ประทับกับพระอุปัชฌาย์ และพระกรรมวาจาจารย์ พระที่นั่งทรงผนวช และสังฆเสนาสนะได้สร้างขึ้นในบริเวณสวนดอกไม้ต่างประเทศด้านทิศเหนือของพระพุทธรนิเวศน์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้มีขึ้นครั้งสร้างพระพุทธรนิเวศน์ พร้อมกันนั้นได้ทรงโปรดฯ ให้ก่อสร้างกำแพงแก้วพระพุทธรนิเวศน์ ผูกพัทธสีมาพระวิหารพระพุทธรนิเวศน์เป็นพระอุโบสถที่ทรงทำสังฆกรรม ส่วนที่บริเวณสวนดอกไม้ต่างประเทศด้านทิศตะวันออก สร้างทิมดาบข้าราชการอยู่ประจำช่องและแก้ไขเป็นลานหน้าพระกุฏิ

ในปี พ.ศ. 2442 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างวังสวนดุสิต (ชื่อเรียกในขณะนั้น) ซึ่งมีวัดดุสิต กับวัดร้างกิตขวางอยู่ จึงทรงทำผาติกรรมสร้างวัดใหม่ โดยทรงบูรณะวัดใกล้กับวังสวนดุสิต แล้วพระราชทานนามว่า “วัดเบญจมบพิตร” จึงโปรดฯ ให้ย้ายหมู่พระที่นั่งทรงผนวชมาปลูกเป็นกุฏิเจ้าอาวาส แต่ยังคงรักษาสภาพและศิลปเดิมไว้พร้อมกับเขียนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวชเป็นพระราชพงศาวดารแผ่นดิน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่โสกันต์ จนถึงย้ายพระที่นั่งทรงผนวชมาประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตร ในปี พ.ศ. 2442

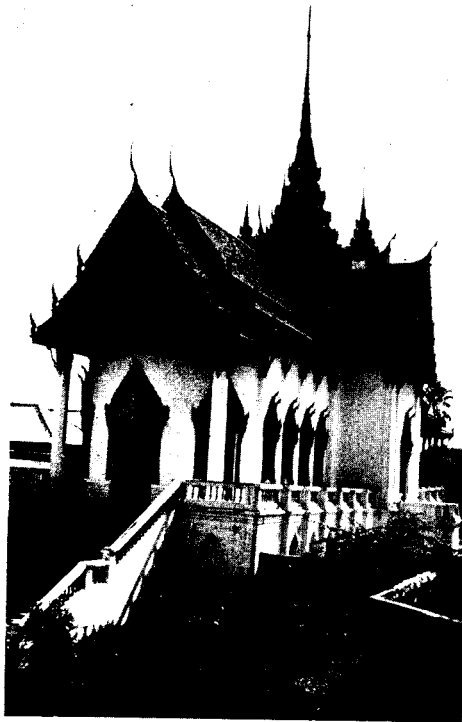
พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท

ในปี พ.ศ. 2421 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ และสร้างพระมหาปราสาทขึ้นหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท เพื่อประดิษฐานพระบรมรูปพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 พระองค์ ที่ได้ทรงสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2415 และยังไม่มีการ

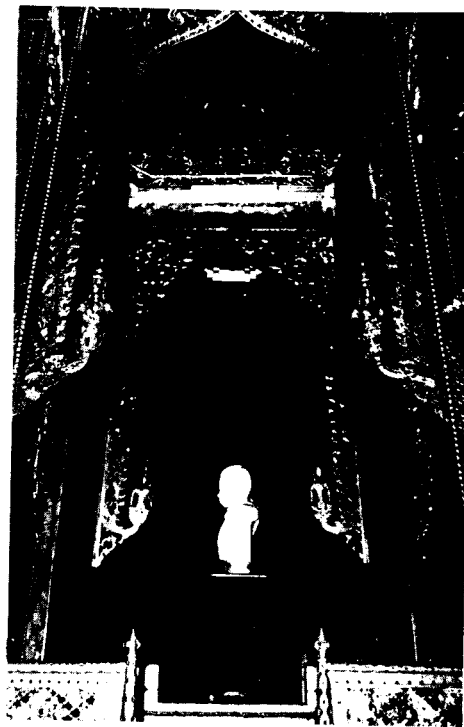

ประตูประที่นั่งทรงผนวช

พระที่นั่งศิวิลัฒมหาปราสาท

ที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเทพ-
สิรินทราธิบดี และรัชกาลที่ 4

ประดิษฐานที่มั่นคงและสมพระเกียรติ พระที่นั่งองค์นี้สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2425 ซึ่งตรงกับวาระกรุงเทพฯมีอายุครบ 100 ปี จึงโปรดฯให้อัญเชิญพระบรมรูปทั้ง 4 พระองค์ ขึ้นประดิษฐาน ณ พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท เป็นที่ถวายบังคมพระบรมรูปทุกปีตลอดรัชกาล ราวจนปี พ.ศ. 2461 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้อัญเชิญพระบรมรูปไปประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทจึงว่างลงตั้งแต่นั้นมา

พระที่นั่งภานุมาศจำรูญ หรือพระที่นั่งบรมพิมาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสร้างพระที่นั่งบรมพิมาน พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เตรียมการก่อสร้างเพื่อให้ทันกับการเสด็จกลับจากทรงศึกษาวิชาการในทวีปยุโรป จึงได้โปรดฯ ให้อาคารในเขตโรงแสงต้นลงทั้งหมด และสร้างพระที่นั่งบรมพิมานลงในบริเวณนั้น (แต่ครั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับมาจากต่างประเทศแล้วกลับเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ และเสด็จมาประทับที่พระที่นั่งบรมพิมาน เมื่อได้บรมราชาภิเษกแล้ว)

ในสมัยเดียวกันนี้ได้มีการสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ในปี พ.ศ. 2413 ซึ่งต่อกับพระที่นั่งจักรีองค์ปัจจุบันจึงได้ชื่อห้องเครื่อง (ครัวประกอบอาหาร) ในบริเวณนั้น มาสร้างไว้ชิดเขื่อนเพชร หลังพระที่นั่งบรมพิมานองค์ปัจจุบัน¹ โดยทำเป็นเรือนแถวยาวแบบทิม ต่อมาภายหลังได้ชื่อเรือนแถวโรงทำเครื่องนี้ปรับเป็นสนามหลังพระที่นั่งต่อมา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเสวยราชย์แล้ว ได้เสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งบรมพิมาน ด้วยพระราชอุปนิสัยที่สนพระทัยใน วรรณกรรม และศิลปการละคร จึงได้โปรดฯให้สร้างโรงละครขึ้นในบริเวณสวนศิวาลัยนี้ ตั้งอยู่ชิดกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันออก ใกล้พระที่นั่งศิวาลัยฯ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ชื่อโรงละครนี้เมื่อใด ปัจจุบันบริเวณนั้นปรับเป็นสนามของสวนศิวาลัย

รัชกาลปัจจุบัน มีการพระราชไมตรีกับนานาประเทศมากขึ้น มีพระราชอาคันตุกะที่เสด็จมาเป็นพระราชอาคันตุกะตลอดมา และเมื่อประมุขของประเทศที่เข้ามามีผู้ติดตามมาด้วยเป็นธรรมเนียม จึงโปรดฯให้สร้างอาคารที่พักรับรองผู้ติดตามดังกล่าวขึ้น อาคารนี้เป็นอาคารทรงไทย 2 หลัง ลักษณะเหมือนกัน เรียกอาคารสองหลังนี้ว่า อาคารเอ และ อาคารบี

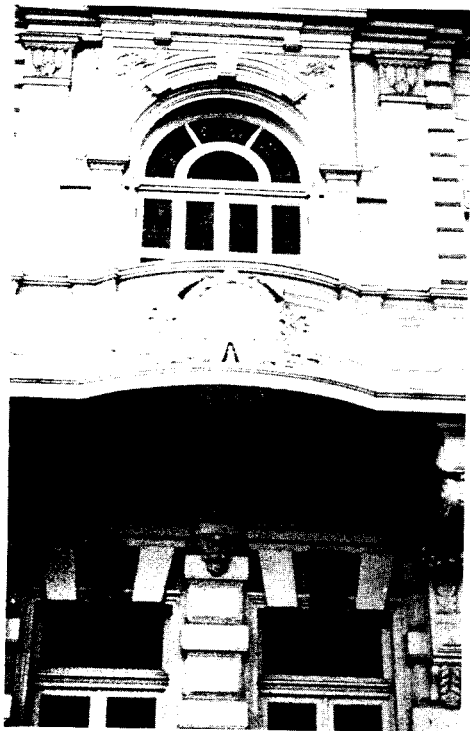
ในเขตพระราชอุทยานสวนขวาในอดีต หรือสวนศิวาลัยในปัจจุบัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสนาม มีอาคารที่สำคัญคงอยู่คือ

1. พระที่นั่งบรมพิมานที่ยังคงใช้เป็นที่พักของพระราชอาคันตุกะ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
2. หอพระพุทธรัดนสถาน ตั้งอยู่กลางสนาม ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พระพุทธรัดนสถาน

¹หนังสือคอร์ทข่าวสารราชการเล่ม 2 หน้า 172-176

พระที่นั่งบรมพิมาน

ลายปูนปั้นพระที่นั่งบรมพิมาน

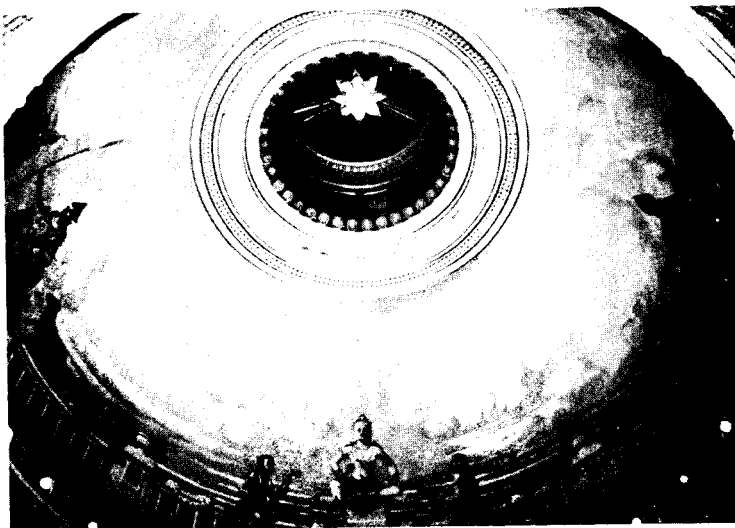
พระที่นั่งบรมพิมาน

อัฒจันทร์พระที่นั่งบรมพิมาน

ภายในพระที่นั่งบรมพิมาน

ภายในโดมพระที่นั่งบรมพิมาน

พระที่นั่งสีตลาภิรมย์

อาคารที่พักผู้ติดตาม (บริเวณสวนศิลาลัย)

เคยถูกทำลายโดยระเบิดตกลงใกล้ๆ ทำให้บานพระทวารประดับมุกเสียหายสำนักพระราชวังจึงได้ถอดบานพระทวารประดับมุกออกไปเก็บไว้ ณ คลังของพระราชวังที่ท้ายวัง

3. พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ตั้งอยู่เขตพระราชฐานชั้นใน ใกล้กับประตูราชสำราญ ปัจจุบันใช้เป็นที่พักพระราชทานเลี้ยงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ

4. พระที่นั่งมหาราชปราสาท ตั้งอยู่บนกำแพงแก้วด้านชิดกับพระมหามณเฑียร

5. ประตูที่กำแพงแก้ว 3 ประตู ซึ่งเป็นแบบจีน ครั้งสมัยรัชกาลที่ 2

6. อาคารรับรอง เอ และ บี 2 หลัง

สรุป

พระบรมมหาราชวัง ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2325 พร้อมกับกรุงเทพมหานคร จนมาบรรจบครบ 200 ปี ในปี พ.ศ. 2525 เป็นพระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักของพระมหากษัตริย์ และเป็นศูนย์การปกครองของประเทศไทย อีกทั้งเป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติไทย พระบรมมหาราชวังนับได้ว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติที่ยังคงยืนหยัดมาจนถึงทุกวันนี้ สมควรที่ชาวไทยทุกคนจะต้องช่วยกันรักษาและหวงแหนมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดมาทำลายลงได้

นับตั้งแต่พระบรมมหาราชวังได้ก่อสร้างในรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาได้มีการเปลี่ยนแปลง ต่อเติม และรื้อถอนบางส่วนออกไปตามยุคสมัยต่าง ๆ ด้วยเหตุเพราะชำรุดทรุดโทรมบ้าง ด้วยเหตุเพราะการใช้สอยบ้าง และเพื่อการวิวัฒนาการบ้าง แต่ก็ยังคงเป็นสิ่งก่อสร้างที่คงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของชาติไทย

พระบรมมหาราชวังได้ใช้เป็นที่พัก และศูนย์กลางการปกครองของพระมหากษัตริย์ของไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์มาตลอดจนถึงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้เสด็จไปประทับเพียงครั้งคราวเท่านั้น หลังจากนั้นจนถึงปัจจุบันมิได้มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้เสด็จประทับในพระบรมมหาราชวัง คงใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ และเป็นที่รับเสด็จแขกเมืองเท่านั้น ส่วนพระราชฐานชั้นนอกได้เปลี่ยนแปลงใช้เป็นสถานพิจารณาของรัฐบาล สำหรับพระราชฐานชั้นในมิได้ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านายดังเช่นแต่ก่อน เพียงให้เจ้าหน้าที่รักษาพระราชฐานและข้าราชการบริพารอาศัยอยู่เท่านั้น

พระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี จึงได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เป็นพระมหากุปราช ซึ่งมีพระอิสริยยศครองลงมาจกพระมหากษัตริย์และถือกันว่าเป็นองค์รัชทายาทสืบต่อจากพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนั้น ในสมัยที่มีการสร้างพระนคร พระราชวังนี้ได้สร้างขึ้นพร้อมๆกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง โดยใช้พื้นที่แปลงเหนือของบริเวณที่ดินตรริมแม่น้ำ ตั้งแต่ทิศเหนือของวัดสลัก¹ ขึ้นไปจดคลองคูเมือง² แต่เนื่องจากที่ดินไม่เพียงพอกับการสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล ดังนั้นจึงมีการขยายเขตวังมาทางทิศใต้ โดยทำผาติกรรมที่ดินส่วนหนึ่งทางด้านเหนือของวัดสลักเข้าเป็นเขตพระราชวังบวรฯ

พระราชวังบวรสถานมงคลในอดีต มีความสำคัญทำนองเดียวกับพระบรมมหาราชวัง ในการที่เป็นศูนย์กลางการปกครองรองมาจากพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ประทับของพระมหากุปราช และยังเป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมของชาติ ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2428 พระราชวังบวรฯ ได้เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาตลอด ถึงแม้บางครั้งจะมีการทิ้งร้างว่างเปล่า ก็เพราะองค์พระมหากุปราชได้เสด็จสวรรคตก่อนพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาล ซึ่งโดยมากแต่ละรัชกาลก็ได้สถาปนาพระมหากุปราชองค์ใหม่ ยกเว้นสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการสถาปนาพระมหากุปราชถึง 2 พระองค์ นอกนั้นมีพระองค์เดียวในแต่ละรัชกาล

ระยะเวลาาร่วม 100 ปี ที่พระราชวังบวรสถานมงคล ได้เป็นสถานที่สำคัญรองลงมาจกพระบรมมหาราชวัง ตลอดระยะเวลานี้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายประการ ทั้งในด้านการขยายขอบเขตของพระราชวัง มีการสร้างอาคารขึ้นใหม่ ขณะเดียวกันก็มีการรื้อถอนอาคารเดิมออกไป มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยของอาคารบางหลัง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปอย่างเชื่องช้ากว่าพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าเป็นสถานที่ราชการสำคัญอันดับรอง อีกทั้งเจ้านายที่มาประทับมีไม่กี่พระองค์ และขาดช่วงในการเป็นที่ประทับที่ทำงานของพระมหากุปราช รูปแบบของสถาปัตยกรรมในพระราชวังมีหลายรูปแบบ เช่นเดียวกับในพระบรมมหาราชวัง รูปแบบดังกล่าวสื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบไทย แบบจีน แบบยุโรป แล้วแต่ยุคสมัยของการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์อาคารแต่ละครั้งว่าขณะนั้นกำลังนิยมสถาปัตยกรรมแบบใด และเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยหรือไม่ ดังอาคารที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล

ได้เริ่มดำเนินการพร้อมกับการสร้างพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2325 ตอนที่เริ่มสร้างนั้นได้ทำอย่างเร่งรีบเพื่อจะให้ทันพระราชพิธีปราบดาภิเษก จึงสร้างไว้เป็นการชั่วคราว ดังปรากฏในพระนิพนธ์ตำนานวังหน้า ของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพว่า

¹วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์

²คลองหลอด

“.....กำแพงพระราชวังใช้แต่เสาไม้ระเนียด พระราชมณฑิยรทำด้วยเครื่องไม้ มุงจาก พอเสด็จประทับชั่วคราวทั้งพระราชวังหลวงวังหน้า.....”¹

ครั้นเสด็จมาประทับอยู่ในพระราชวังบวรแล้ว จึงมีการสร้างสิ่งที่เป็นอาคารถาวรขึ้น สันนิษฐานว่าคงจะใช้เวลาปลูกสร้าง พอ ๆ กับการสร้างพระบรมมหาราชวัง คือประมาณ 3 ปี มีการฉลองพระราชวังบวรพร้อมกับงานสมโภชพระนคร และงานฉลองพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2328

ที่ตั้งของพระราชวังบวรสถานมงคล

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ตั้งของพระราชวังบวร อาณาบริเวณที่เป็นเขตของพระราชวังนี้ แต่เดิมมีขนาดใหญ่กว่าปัจจุบัน ส่วนที่หมดสภาพการเป็นพระราชวังบวร นั้นคือ ส่วนที่ดัดแปลงเป็นสนามหลวงและถนน ซึ่งเป็นพื้นที่เดิมทางด้านตะวันออกของพระราชวังบวร ปัจจุบันที่เห็นจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่เหลืออยู่เท่านั้น

อาณาเขต

พระราชวังบวรสถานมงคลมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ด้านทิศเหนือ	ติดคลองคูเมืองเดิม ตั้งแต่ป้อมพระอาทิตย์ไปจดป้อมมุกดาพิศาล ปัจจุบันคือแนวถนนทางลาดขึ้นสะพานพระปิ่นเกล้า
ด้านทิศตะวันออก	ติดถนนหน้าวัง ² และพื้นที่ว่างเปล่า ซึ่งต่อมาสร้างเป็นสนามวังหน้า และวังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวร ซึ่งเรียกว่า วังริมสนามวังหน้า 4 วัง ตั้งแต่ป้อมมุกดาพิศาลไปจดป้อมวิเชียรภาคเนย์ ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวส่วนหนึ่งได้ดัดแปลงเป็นสนามหลวงฟากตะวันออก และถนนราชดำเนินใน
ด้านทิศใต้	ติดถนนพระจันทร์ ตั้งแต่ป้อมวิเชียรภาคเนย์มาจดป้อมพระจันทร์ ปัจจุบันคือถนนพระจันทร์ ซึ่งอยู่ระหว่างวัดมหาธาตุฯ กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ด้านทิศตะวันตก	ติดแม่น้ำเจ้าพระยา มีกำแพงพระนคร เป็นกำแพงวังชั้นนอก ตั้งแต่ป้อมพระจันทร์ จดป้อมพระอาทิตย์ ³ ปัจจุบันกำแพงด้านนี้ได้รื้อไปแล้ว

¹สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าดำรงราชานุภาพ, *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 13 เรื่องตำนานวังหน้า*, (พระนคร. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ ธนากร, 2514), หน้า 15

²ถนนหน้าวัง เป็นถนนคนละสายกับถนนราชดำเนินใน เป็นเส้นขนานกัน..... *ตำนานวังหน้า*, หน้า 28.

³ป้อมพระจันทร์ และป้อมพระอาทิตย์ เป็นป้อมปราการของพระนครทางด้านทิศตะวันตกถือเป็นป้อมหนึ่งในเขตพระราชวังบวรฯ เหมือนกับที่ถือกำแพงพระนครด้านนี้เป็นกำแพงวังด้านหนึ่งด้วย ปัจจุบันรื้อไปหมดแล้ว

เขียนจาก

แผนที่พระราชวังบรมสถานมงคล

กรมแผนที่สำรวจแผ่นดินวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

ซึ่ง

นายมหาดไทยรักษา นายเพิ่ม

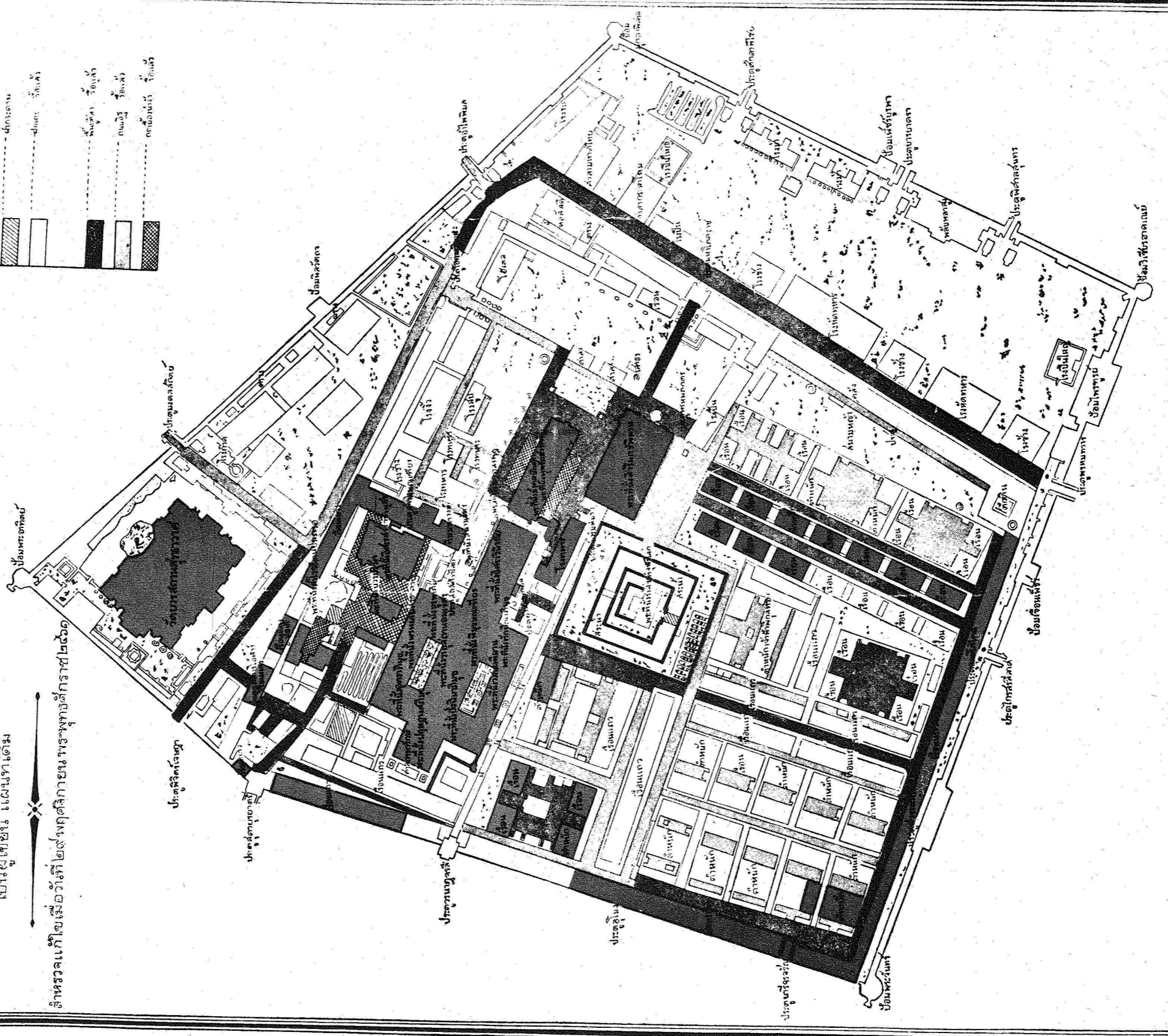
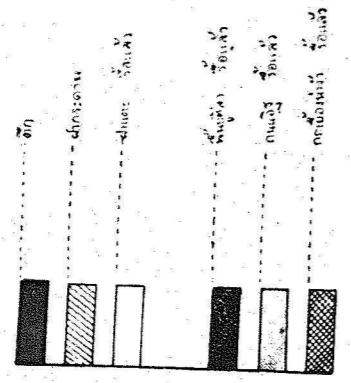
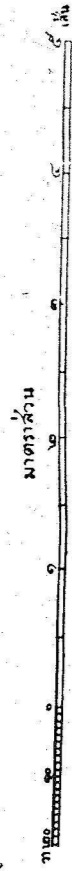
เป็นผู้สำรวจ เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

โดย

หม่อมราชวงศ์ถนัด นายเสม

เป็นผู้เขียน แผนที่เดิม

สำหรับแก้ไขเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ป้อมและประตูของพระราชวังบวรสถานมงคล

กำแพงวังชั้นนอกสร้างเป็นกำแพงใบเสมาเหมือนพระราชวังหลวง มีป้อมประจำกำแพงรอบพระราชวังบวรฯ รวม 10 ป้อม เป็นกำแพงและป้อมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งนี้ รูปป้อมทั้งสี่มุมของพระราชวังบวรฯ ทำเป็นแปดเหลี่ยม หลังคากระโจม นอกนั้นทำเป็นรูปหอรบ ป้อมต่างๆ มีดังนี้

ด้านตะวันออก มีป้อมอยู่ 3 แห่ง ซึ่งปัจจุบันได้รื้อสร้างเป็นสนามหลวงแล้ว คือ

1. ป้อมมุกดาพิศาล เป็นป้อมมุมเหนือ
2. ป้อมเพชรบูรพา เป็นป้อมที่อยู่ระหว่างป้อมมุกดาพิศาลกับป้อมวิเชียรอาคเนย์
3. ป้อมวิเชียรอาคเนย์ เป็นป้อมมุมใต้

ด้านใต้ มีป้อมอยู่ 3 แห่ง ปัจจุบันได้รื้อเพื่อขยายถนนพระจันทร์และทำสนามหลวงคือ

4. ป้อมไพฑูรย์ ตั้งอยู่แนวถนนพระจันทร์ ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นสนามหลวง
5. ป้อมเขื่อนเพชร ตั้งอยู่ระหว่างป้อมไพฑูรย์กับป้อมเขื่อนจันทร์ ได้ถูกรื้อเพื่อขยายถนนพระจันทร์
6. ป้อมเขื่อนจันทร์ ตั้งอยู่ตรงวัดมหาธาตุฯ แนวถนนพระจันทร์ ได้ถูกรื้อเพื่อขยายถนน

ด้านตะวันตก มีป้อม 2 แห่ง ซึ่งเป็นป้อมพระนคร แต่ตั้งอยู่ระหว่างเขตของพระราชวังบวรฯ จึงถือเป็นป้อมของพระราชวังด้วย

7. ป้อมพระจันทร์ เป็นป้อมอยู่มุมใต้ของพระราชวังบวรฯ ตรงริมแม่น้ำเจ้าพระยา
8. ป้อมพระอาทิตย์ เป็นป้อมอยู่มุมเหนือ คนละด้านกับมุมป้อมพระจันทร์ปัจจุบัน ทั้ง 2 ป้อม ได้รื้อทิ้งไปแล้ว ปรากฏอยู่แต่เพียงชื่อถนน และชื่อท่าเรือที่อยู่ใกล้กับที่ตั้งของป้อม เช่น ท่าพระจันทร์ ถนนพระจันทร์ ท่าพระอาทิตย์ ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งถนนทั้งสองสาย เป็นถนนที่เริ่มต้นจากที่ตั้งป้อมทั้งสอง

ด้านเหนือ มีป้อม 2 แห่ง แต่ปรากฏชื่อป้อมอยู่เพียง 1 แห่ง คือ

9. สิบไม่ได้ชื่อ บางคนว่าไม่ใช่ป้อม¹
  10. ป้อมนิลวิฑิตา ได้รื้อไปแล้วเพื่อขยายถนนราชินี ตอนที่อยู่หน้าโรงละครแห่งชาติ จะเห็นได้ว่าชื่อป้อมของพระราชวังบวรฯ ไม่สัมพันธ์คล้องจองเหมือนชื่อป้อมของพระราชวังหลวง ชื่อป้อมแต่ละป้อมนี้ มักจะเรียกสั้นๆ ไม่เรียกชื่อเต็ม เช่น ป้อมมุกดา, ป้อมนิล, ป้อมเพชร, ป้อมวิเชียร เป็นต้น
- ประตูแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ประตูชั้นนอก ประตูชั้นกลาง และประตูชั้นใน สำหรับการเรียกชื่อประตูนั้น จะสัมพันธ์คล้องจองกัน ชื่อเหล่านี้ดัดแปลงมาจากชื่อประตูพระราชวังตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา

¹ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ,... ตำนานวังหน้า, หน้า 86

ประตูพระราชวังบวรฯ ชั้นนอกเมื่อแรกสร้างมี 10 ประตู ชื่อคล้องสัมผัสกันหมดเริ่มต้นแต่ด้านใต้เวียนไปเหนือ ดังนี้

ด้านใต้ มี ๖ ประตูคือ

1. ประตูพรหมทวาร คือประตูตรงถนนหน้าพระธาตุเป็นทางเสด็จพระบรมมหาราชวัง ประตูนี้อยู่ระหว่างป้อมเขื่อนเพชรกับป้อมไพศุรีย์
2. ประตูไกรสรลีลาศ ทางเสด็จออกวัดมหาธาตุ, อยู่ระหว่างป้อมเขื่อนเพชรกับป้อมเขื่อนจันทร์ เป็นประตูที่ตรงกับประตูอุดมโภคัย อันเป็นประตูชั้นกลาง

ด้านตะวันออก มี 2 ประตู ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณสนามหลวง ประตูด้านนี้ถูกรื้อไปพร้อม ๆ กับป้อมเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อตกแต่งเป็นสนามหลวง

3. ประตูพิศาลสุนทร เป็นประตูที่อยู่ระหว่างป้อมวิเชียรภาคเนย์กับป้อมเพชรบูรพา
4. ประตูศักดาพิชัย เป็นประตูที่อยู่ระหว่างป้อมเพชรบูรพา กับป้อมมุกดาพิศาล

ด้านเหนือ มี 1 ประตู

5. ประตูอำไพพิมล เรียกกันว่า ประตูโรงเหล็ก ตั้งอยู่ระหว่างป้อมมุกดาพิศาลกับป้อมนิลวัดตา

ด้านตะวันตก มี 5 ประตู ที่อยู่ริมแม่น้ำ แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าตั้งอยู่ตรงไหนของริมแม่น้ำ ในแผนที่ไม่มีชื่อประตูปรากฏ สันนิษฐานว่าคงจะรื้อไปตั้งแต่สมัยเรือป้อมและกำแพงพระนคร

6. ประตูพิจิตรเจษฎา เป็นประตูริมแม่น้ำใกล้ป้อมพระอาทิตย์
7. ประตูสารชัย เป็นประตูทำขุนนาง เป็นทางข้างระวางในลงแม่น้ำแต่ก่อน
8. ประตูอนันตโสภณ ทางพระฉนวนดำหนักแพ
9. ประตูกัลยาประพาส ทางฉนวนข้างใน
10. ประตูสะอาดชลธาร เป็นทางไขน้ำเข้าวัง

ประตูชั้นกลาง เมื่อแรกสร้างมี 6 ประตู ขนานนามคล้องกันอีกชุดหนึ่ง ตั้งตั้งแต่ประตูกลางด้านใต้ ดังนี้

ด้านใต้ มี 2 ประตู คือ

1. ประตูอุดมโภคัย เป็นประตูชั้นกลางที่อยู่ตรงกับประตูไกรสรลีลาศซึ่งเป็นทางออกไปสู่วัดมหาธาตุ ฯ
2. ประตูสรวรยาภิรมย์ เรียกกันว่าประตูผี ตั้งอยู่ใกล้กับป้อมเขื่อนจันทร์

ด้านตะวันออก แต่เดิมเมื่อแรกสร้างพระราชวังบวรฯ คงจะไม่มีประตูชั้นกลางทางด้านนี้ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 จึงสร้างประตูขึ้นใหม่ เรียกว่า ประตูมหาโกศราช

ด้านเหนือ มี 2 ประตู คือ

3. ประตูโอภาษพิमान เป็นประตูที่อยู่ใกล้กับประตูอำไพพิมล ซึ่งเป็นประตูชั้นนอก

4. ประตูลงการไธพาร เป็นประตูทางออกไปสวนกระต่าย ต่อมากลายเป็นทางออกไปวัด
บวรสถานสุทธาราวาส ในสมัยรัชกาลที่ 3

ด้านตะวันตก มี 2 ประตู คือ

5. ประตูรนาฎจรลี เป็นประตูฉนวนเก่า
6. ประตูนารีจรจรล เรียกว่า ประตูดิน อยู่ใกล้กับป้อมพระจันทร์

ประตูชั้นใน เมื่อแรกสร้างมี 2 ประตู คือ

1. ประตูพรหมพักตร์ เป็นประตูที่อยู่ข้างใต้พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน
2. ประตูจักรมहिมา เป็นประตูที่อยู่ข้างหลังพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ได้ทรงสร้างประตูชั้นในขึ้นอีก 2 ประตู คือ

3. ประตูสนธยาน เรียกว่าประตูยามค่ำ เป็นประตูที่อยู่ด้านใต้พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
4. ประตูสกลศิวาลัย อยู่ตรงกับประตูสนธยานข้างเหนือ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้โปรดฯให้สร้างประตูชั้นทั้ง 3 ชั้น ซึ่ง
บางประตูก็ปรับปรุงจากของเดิม บางประตูก็สร้างขึ้นใหม่

ประตูชั้นนอก ได้สร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 อีก 3 ประตู คือ

ด้านตะวันออก สร้างประตูบวรยตรา อยู่ทางด้านเหนือของพลับพลาสูงให้เป็นคู่กับประตูพิศาล
สุนทร ประตูนี้อยู่ติดกับป้อมเพชรบุรพา

ด้านเหนือ สร้างประตูมณฑลสถิต โดยสร้างเป็นทางฉนวนออกไปพระบรมราชวังใหม่ ทางฉนวน
ที่ว่านี้จะสร้างข้ามคลองคูเมืองเดิมออกไปนอกกำแพงพระราชวังบวรฯ ประตูนี้จะอยู่ที่กลางระหว่างป้อม
พระอาทิตย์ กับป้อมนิลวิตถา

ด้านตะวันตก สร้างประตูไยราสนาน เป็นประตูสกัดเหนือ อยู่ริมแม่น้ำ

ประตูชั้นกลาง ได้สร้างใหม่ 2 ประตู คือ

ด้านตะวันออก สร้างประตูมหาโกศราช เรียกว่า ประตูสองชั้น ประตูนี้เป็นประตูสำคัญที่นำ
ไปสู่ประตูพรหมพักตร์ อันเป็นประตูที่นำเข้าสู่พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน

ด้านตะวันตก สร้างประตูสุดาวยรยตร เรียกว่า ประตูฉนวนใหม่ เป็นทางลงตำหนักแพ

ประตูชั้นใน ได้สร้างใหม่ 1 ประตูคือ ประตูสถานมณฑลเศียร เป็นทางเข้าโรงรถที่เสด็จออกใน
สมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5

สรุปแล้ว ในพระราชวังบวรฯ ตั้งแต่เริ่มสร้าง พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2428 มีป้อมประจำกำแพง
10 ป้อม ประตูชั้นนอก 13 ประตู ชั้นกลาง 8 ประตู และประตูชั้นใน 5 ประตู ทั้งนี้สร้างคนละสมัย มิได้
สร้างเสร็จทีเดียว สำหรับประตูที่สร้างใหม่นั้น ก็สร้างในขนาดพื้นที่เดิม ไม่มีการขยายอาณาเขตของพระราชวัง

แบบแผนการสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล

พระราชวังบวรฯ มีแบบแผนผังการสร้างวังไม่ต่างไปจากแบบอย่างพระราชวังในกรุงศรีอยุธยา
แต่พระราชวังบวรฯนั้น จะถ่ายเอาแบบอย่างของวังหน้า ที่กรุงศรีอยุธยามามากน้อยเท่าไรไม่ปรากฏหลักฐาน

เพราะว่า “ของเดิมไม่มีอะไรเหลืออยู่พอจะตรวจเทียบแต่ทราบได้แน่ๆที่ตรงสิ่งสำคัญนั้นถ่ายแบบพระราชวังหลวง กรุงเทพฯอยุธยาตอนข้างด้านหลังมาสร้าง”¹ เช่น ถ่ายแบบพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน อยู่ตรงกับแผนที่พระที่นั่งทรงปืนในพระราชวังหลวง กรุงเทพฯอยุธยา เพราะฉะนั้นจึงมีบางคนที่เคยเรียกพระที่นั่งศิวโมกษพิมานว่า “พระที่นั่งทรงปืน” นอกจากนี้อาจจะมีอีกหลายสิ่งๆที่เลียนแบบมา แต่ได้รื้อและเปลี่ยนแปลงไปก่อนแล้ว จึงไม่มีหลักฐานยืนยัน

ในการแบ่งส่วนของพระราชวังบวรฯ ตามระเบียบของพระราชวัง แบ่งเป็น 3 เขต เช่นเดียวกับพระบรมมหาราชวัง คือ เขตพระราชฐานชั้นนอก เขตพระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน โดยถืออาณาเขตคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

เขตพระราชฐานชั้นนอกของพระราชวังบวรฯ จะมีเพียง 2 ด้านคือ ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ดังนี้

ด้านทิศเหนือ ได้แก่บริเวณจากประตูพิจิตรเจษฎา ไปยังป้อมพระอาทิตย์ รวมวัดบวรสถานสุทธาราศรี เรื่อยมาจนถึงบริเวณระหว่างประตูโอภาษพิมาน (ประตูชั้นกลาง) กับประตูอำไพพิมล (ประตูชั้นนอก)

ด้านทิศตะวันออก เริ่มจากบริเวณตั้งแต่ประตูอำไพพิมล ป้อมมุกดาพิศาลเรื่อยมาจนถึงบริเวณระหว่างประตูมหาโกศราช กับประตูศักดาพิไชย ลงมาจนถึงบริเวณระหว่างป้อมวิเชียรภาคเนย์ ถึงประตูพรหมทวาร

เขตพระราชฐานชั้นนอกดังกล่าวนี้ จะมีขอบเขตแบ่งชัด โดยมีกำแพงกันติดต่อกันด้วยประตูมหาโกศราช ทางทิศตะวันออก และประตูโอภาษพิมานอยู่ด้านเหนือเพื่อเข้าไปในเขตพระราชฐานชั้นกลาง

เขตพระราชฐานชั้นกลาง จากประตูมหาโกศราช และประตูโอภาษพิมานมายังประตูชั้นใน 5 ประตู ล้อมรอบด้วยกำแพงอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งติดต่อกันด้วยประตูพรหมพัทน์ ทางทิศตะวันออก, ประตูจักรมहिมา ทางทิศเหนือ, ประตูสนธยาน ทางด้านใต้พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ประตูสกลศิลาชัย ประตูสถานมณเฑียร ซึ่งอยู่ทางพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ในส่วนที่อยู่เขตพระราชฐานชั้นกลางนี้จะเป็นที่ตั้งของหมู่พระที่นั่งในพระราชวังบวรฯ ทั้งหมด

เขตพระราชฐานชั้นใน คือเขตตั้งแต่แนวประตูทั้ง 5 ดังได้กล่าวมาแล้วจนจดเขตพระบวรราชวัง ทางทิศใต้ และทิศตะวันตก

เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นในการศึกษาความเป็นมาของอาคารต่างๆ ในพระราชวังบวรฯ ซึ่งมีอยู่หลายอาคาร และได้มีการรื้อ การเปลี่ยนแปลง สร้างขึ้นใหม่ในเวลาต่อมา ฉะนั้นส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้จะกล่าวตามการแบ่งพื้นที่เป็นส่วนเพื่อศึกษาโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับการแบ่งเขตพื้นที่ในพระราชฐานตามระเบียบของพระราชวัง ดังจะกล่าวเป็นส่วนๆต่อไปนี้

1. บริเวณพระราชฐานชั้นนอก ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และทิศตะวันออก บริเวณนี้ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยช่างศิลป์และนาฏศิลป์, โรงละครแห่งชาติ สโมสรข้าราชการเทศบาลกรุงเทพมหานคร และถนนหน้าโรงละครแห่งชาติ

¹สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ... ตำนานวังหน้า, หน้า 14

2. บริเวณพระราชฐานชั้นกลาง ตั้งอยู่กลางพระราชวังบวรฯ นับจากแนวประตูมหาโกศราช และประตูโอภาสพิมาน ถึงแนวประตูชั้นใน บริเวณนี้ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

3. บริเวณพระราชฐานชั้นใน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นส่วนใหญ่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์¹

ในบริเวณที่เป็นเขตพระราชฐานดังกล่าว ประกอบไปด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างในแต่ละเขต แต่ละยุคสมัย โดยกล่าวลำดับตามแต่ละสมัยดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ประกอบด้วยอาคาร และสิ่งก่อสร้าง ตามที่มีปรากฏในจดหมายเหตุ พงศาวดาร และแผนที่ดังต่อไปนี้

เขตพระราชฐานชั้นนอก ปรากฏว่ามีดังนี้

ศาลาลูกขุน เป็นสถานที่ทำการของฝ่ายมหาดไทยหลังหนึ่ง และกลาโหมหลังหนึ่ง อยู่ตรงเหนือประตูมหาโกศราชขึ้นไป ใกล้กับมุมกำแพงวังฝ่ายตะวันออก ศาลาลูกขุน 2 หลังนี้ สร้างยาวไปตามทิศตะวันออกทั้งคู่ ตัวอาคารทำเป็นเครื่องไม้ หลังคามุงกระเบื้อง² มีข้อฟ้ารายระกา ทาสีแดง

โรงช้าง โรงช้างระวางใน 3 โรง สร้างเรียงกันอยู่ข้างนอกเขื่อนเพชรด้านใต้ ประตูมหาโกศราช สร้างด้วยเครื่องไม้³ หลังคาทรงคฤห์ มุงกระเบื้องดินเผา

ศาลาสารบาญชีสำหรับสัสดี สร้างเป็นเครื่องไม้

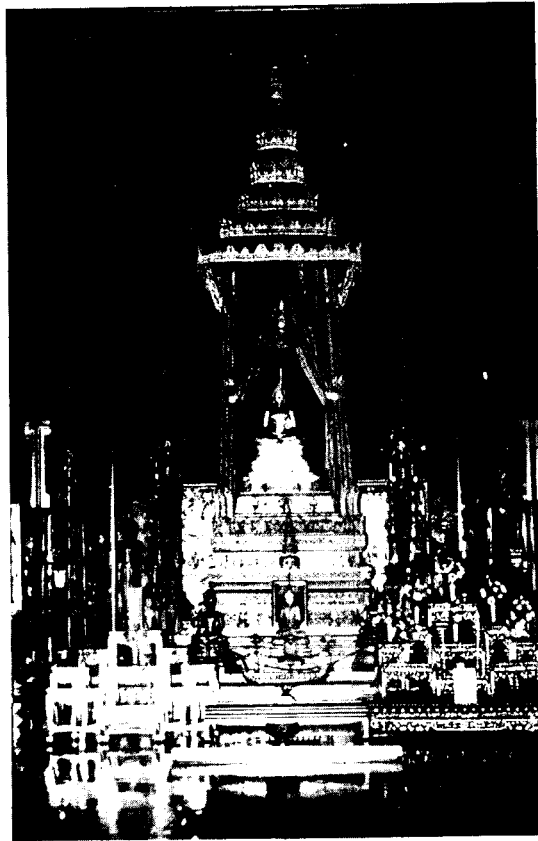
เขตพระราชฐานชั้นกลาง มีอาคารและสิ่งก่อสร้างที่สำคัญๆ หลายหลัง ถือเป็นงานสถาปัตยกรรมประจำชาติ ประกอบด้วย

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ สร้างอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ทางตะวันออก พระที่นั่งองค์นี้ สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูน ยกพื้นสูง เชิงผนังด้านนอกทำเป็นฐานปัทม สันนิษฐานว่า เดิมกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เห็นจะทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้นสำหรับทำการพระราชพิธี มีพระราชพิธีตรุษสารท และโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ เป็นต้น แต่ในเวลาที่ยังไม่ได้ลงมือสร้างหรือกำลังสร้างอยู่นั้น เสด็จขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญลงมา จึงทรงพระราชอุทิศพระที่นั่งองค์นี้ ถวายเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิหิงค์ เมื่อ พ.ศ. 2330 ภายในพระที่นั่งมีการเขียนฝาผนังเป็นรูปเทพชุมนุม ข้างบนเหนือช่องพระแกล และเขียนเรื่องปฐมสมโพธิ ที่ฝาผนังระหว่างพระบัญชร เป็นพุทธบูชา แต่คงทำการพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระที่นั่งองค์นี้ตามพระราชดำริเดิมด้วย สำหรับศิลปกรรมด้านการตกแต่งพระที่นั่ง

¹ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เคยเป็นพระราชฐานชั้นในทั้งหมดของพระราชวังบวรฯ และส่วนที่เป็นบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาวัดตลอดไปจนถึงป้อมพระอาทิตย์ ซึ่งในปัจจุบันคือ ที่ริมแม่น้ำด้านหลังพิพิธภัณฑสถานโรงละครแห่งชาติ วิทยาลัยช่างศิลป์และนาฏศิลป์

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,..... *ตำนานวังหน้า*, หน้า ๑1

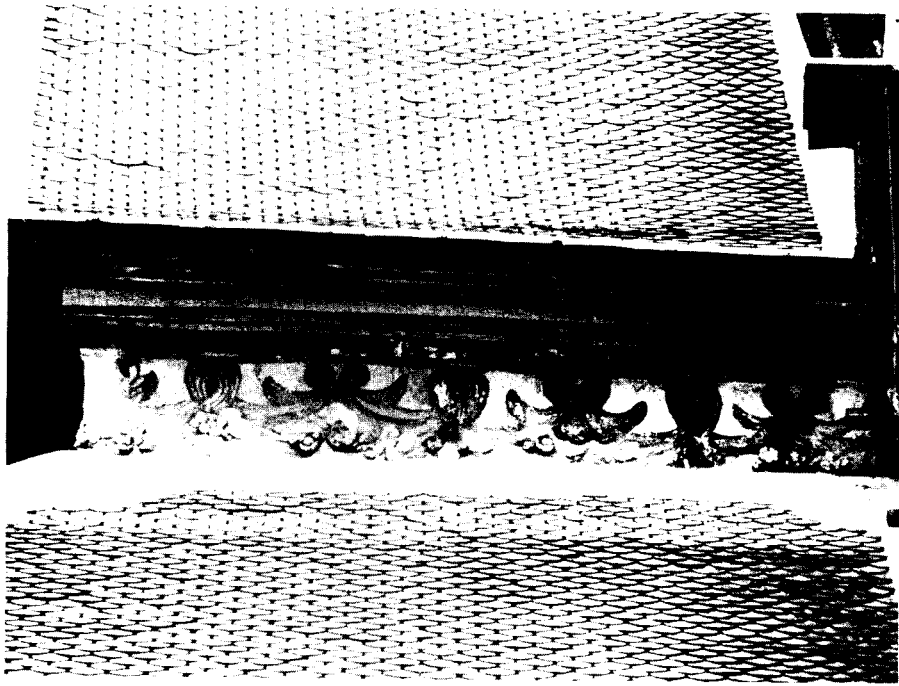
³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

พระพุทธรูปหินงี้ ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

ลายพระบัญชา

ลายปูนปั้นที่คองสอง

ทวย

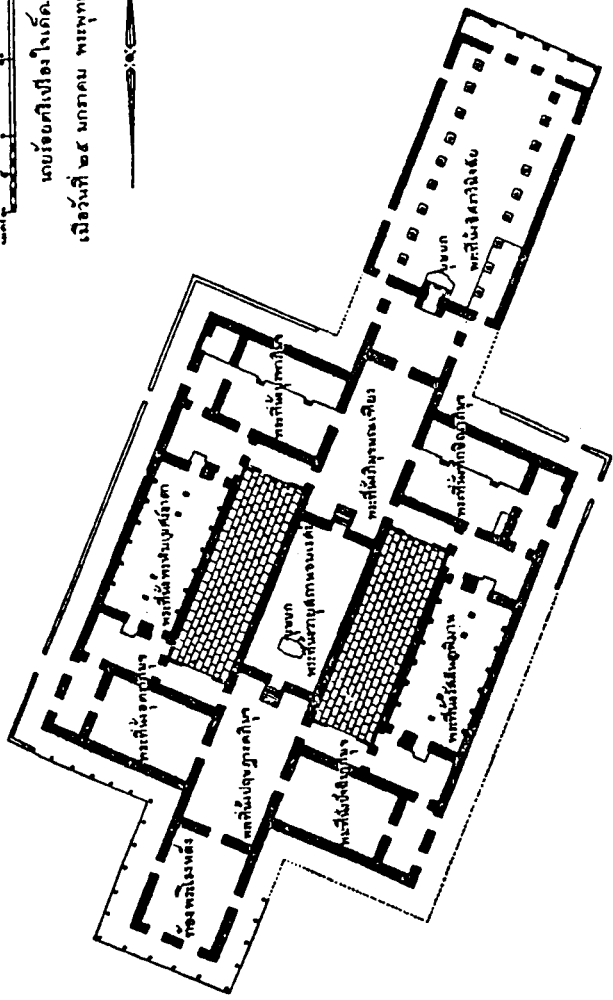

แผนผัง
วิทยาลัยวิชา

มาตราส่วน: ๑:๑๐๐

นายร้อยตรีปรีช ไชยรัตน์ เป็นผู้จัดทำ
 เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๖๓

- เครื่องหมาย**
- วิทยาลัย
  - ผนัง
  - ฝ้าเพดาน
  - ฝ้าเพดานไม้

องค์นี้ที่งามเด่นเป็นพิเศษในสมัยนั้น คืองานจำหลักหย่องรับในช่องพระบัญชา และการจำหลักไม้คันทวยรับชายคา เป็นแบบเถาตำลึง

พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน พระที่นั่งองค์นี้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างเป็นท้องพระโรง ตั้งแต่แรกสร้างพระราชวังบวรฯ นัยว่าถ่ายแบบมาแต่พระที่นั่งทรงปืน ที่ในพระราชวังหลวง เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา พระที่นั่งนี้ใช้เป็นที่เสด็จออกขุนนาง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอย่างพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยในพระราชวังหลวง ครั้นเมื่อสร้างพระวิมานแล้ว พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน เห็นจะเป็นแต่ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลจึงเป็นเหตุให้เรียกกันว่า พระที่นั่งทรงธรรม อีกชื่อหนึ่ง

พระราชมณเฑียร พระที่นั่งที่สำคัญยิ่ง คือ พระวิมาน 3 หลัง ที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้าง มีขนาดใหญ่ประกอบด้วยพระที่นั่งอื่น ๆ อยู่ในหมู่เดียวกันถึง 11 พระองค์ ฝีมือที่สร้างก็ทำอย่างวิจิตรประณีตบรรจง พระวิมาน 3 หลังเรียงกันนี้สันนิษฐานว่าทำตามแบบอย่างสืบมาแต่คติที่เคยมีเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ว่า การสร้างที่ประทับของพระราชาธิบดี ควรมีพระราชมณเฑียร 3 หลัง เป็นที่สำหรับเสด็จประทับในฤดูร้อน 1 หลัง ประทับในฤดูฝน 1 หลัง และฤดูหนาว 1 หลัง ตามฤดูกาล ภายหลังลดส่วนลงมาสร้างเพียงพระวิมานหมู่เดียว 3 หลัง เช่นที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างในพระราชวังบวรฯ พระที่นั่ง 11 องค์นี้ คือ

1. พระที่นั่งวันสันตพิมาน พระวิมานหลังใต้
2. พระที่นั่งวายุสถานอมเรศ พระวิมานหลังกลาง
3. พระที่นั่งพรหมเมศวรสรรค์ พระวิมานหลังเหนือ
4. พระที่นั่งพิมุขมณเฑียร
5. พระที่นั่งปฤษฏางค์ภิมุข
6. พระที่นั่งตรงที่เป็นท้องพระโรงหลัง
7. พระที่นั่งพรหมพักตร์ เป็นท้องพระโรงหน้าเดิม

พระที่นั่งหลังขวาง 4 องค์ ซึ่งเรียกกันว่า มุข มีชื่อดังนี้

8. พระที่นั่งบูรพาภิมุข
9. พระที่นั่งทักษิณาภิมุข
10. พระที่นั่งปัจฉิมาภิมุข
11. พระที่นั่งอุตราภิมุข

พระที่นั่งทั้ง 11 องค์นี้มีเฉลียงรอบเป็นทางเดินได้ในร่ม ตลอดถึงกันทุกองค์

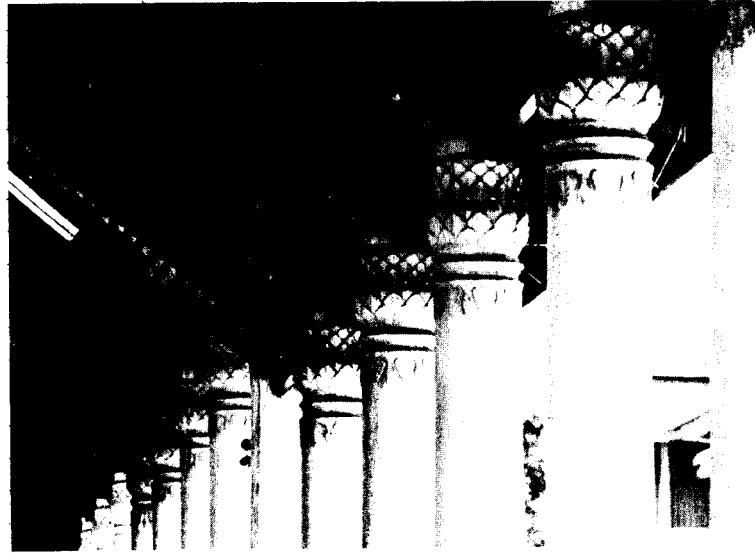
พระพิมานคฤดา เป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป สร้างอยู่บนเกาะกลางสระน้ำ อยู่ต่อพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยออกไปทางด้านใต้ แต่เดิมที่เกาะกลางสระนี้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจะทรงสร้างปราสาทเหมือนอย่างพระที่นั่งบรรยงค์รัตนาศน์ที่กรุงศรีอยุธยา สร้างยังไม่ทันเสร็จก็มีเหตุร้ายเกิดขึ้น เนื่องจากมีคนลอบเข้ามาจะทำร้ายสมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ แต่จับได้เสียก่อน และมีคนได้รับบาดเจ็บและล้มตายตรงที่จะสร้างปราสาท พระองค์จึงมีรับสั่งว่า การที่พระองค์ทรงสร้างปราสาทขึ้นในพระราชวังบวรฯ

หมู่พระวิมาน (ส่วนต่อเติมใหม่)

รายละเอียดการตกแต่งพระบิษุข

บัวหัวเสา แบบอยุธยา

เห็นจะเกินวาสนาไปจึงมีเหตุ¹ เพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยาภายในวังหน้าก็ไม่มีปราสาท จึงโปรดฯให้จัดการสร้างปราสาทนั้นเสีย ให้เอาตัวไม้ที่เตรียมไว้ไปสร้างพระมณฑปที่วัดนิพพานาราม² ในส่วนที่กะไว้ว่าจะสร้างปราสาทนั้นโปรดฯให้สร้างพระวิมานถวายเป็นพุทธบูชา ขนานนามว่า “พระพิฆเนศวร” อาคารสิ่งก่อสร้างนี้จะมีรูปแบบทรวดทรงเป็นอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐานใดบ่งชี้ได้ แต่เพียงคำบอกเล่าดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 (ดูรายละเอียดในพระพิฆเนศวรสมัยรัชกาลที่ 2)

เขแก้ว ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างเขาไกรลาส บนยอดเขามีบุษบกสำหรับเป็นที่ตั้งเรือสงระเวลาเสกกันต์ ซึ่งในหนังสือนิพนธ์วังหน้า เรียกว่า “เขแก้ว” แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ใดแน่

เขาก่อ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างขึ้น ใช้เป็นฐานรองหอแก้ว คือ ศาลพระภูมิของพระบวรราชวัง³

ทิมมawang ตั้งอยู่ทางด้านหลัง ของพระที่นั่งสุทธาสูวรย์ ในศาลาหน้าหมู่พระวิมาน คือตรงที่สร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย⁴ ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน พระที่นั่งองค์นี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นแต่เพียงศาลาที่เฝ้ากรมพระราชวังบวรฯ เสด็จออกมุงเต๋จมาประทับตรงบุษบกที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งปัจจุบัน ศาลาที่เฝ้ากลางแจ้งออกไปนั้น มีทิมล้อม 3 ด้าน เรียกว่า ทิมมawang เพราะเป็นที่ประชุมราชบัณฑิตแปลหนังสือมawang พงศาวดารลังกา ทิมที่ว่านี้จะมีรูปทรงเป็นอย่างไรไม่ปรากฏ เพราะถูกรื้อไปเสียเมื่อคราวสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 3

เขตพระราชฐานชั้นใน อาคารสิ่งก่อสร้างในเขตพระราชฐานชั้นในมีตำหนักที่ประทับของเจ้านาย และเรือนแถวสำหรับเจ้าพนักงาน ดังนี้

ตำหนักฝ่ายใน นัยว่าได้สร้างตำหนักหมู่เป็นเครื่องตึก ต่างกว่าตำหนักพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นเครื่องไม้ จึงเป็นสิ่งที่แปลก เพราะว่าการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ในพระราชวังบวรฯ มักจะเป็นทำนองเดียวกับสิ่งก่อสร้างและอาคารในพระบรมมหาราชวัง จะมีสิ่งที่แตกต่างกันมากก็คือ ตำหนักฝ่ายในสร้างเป็นตึกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1⁵ ในขณะที่ฝ่ายในของวังหลวงสร้างเป็นตำหนักเครื่องไม้ เพิ่งจะมาเปลี่ยนเป็นตึกเมื่อสมัยรัชกาลที่ 3

ในส่วนที่เป็นตำหนักฝ่ายใน มีตำหนักหมู่หนึ่งยกหลังคาเป็น 2 ชั้น คล้ายพระวิมาน เป็นตำหนักที่ประทับของเจ้าจอมผู้เป็นพระอัครชายา และเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้าพิรุณทอง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

¹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : คลังวิทยา, 2505,) หน้า 62-64

² วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์

³ อยู่ข้างพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์เดี๋ยวนี้

⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,..... ตำนานวังหน้า, หน้า 54

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23

ทรงสันนิษฐานว่า “บางที่ตำหนักหลังนี้จะเป็นพระราชมณเฑียรแต่ก่อนสร้างวิมานก็เป็นได้”¹

สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ทางด้านท้ายพระราชวัง ที่ควรจะกล่าวถึง คือ

ท่อน้ำ คือประปา ในชั้นแรกที่สร้างในพระราชวังบวรฯ และในพระบรมมหาราชวังก็ทำอย่างเดียวกัน คือ ขุดเป็นลำเหมืองให้น้ำไหลเข้าไปแต่แม่น้ำ ตรงปากเหมืองข้างนอกก่อเป็นท่อ กรุดารางเหล็กข้างบนข้างในวังทำเป็นเหมืองน้ำมีเขื่อนกันสองข้างตักน้ำใช้ได้ตามต้องการ

สระสำราญ คือส้วมของผู้หญิงชาววัง ปลุกส้วมไว้ที่ริมแม่น้ำ แล้วทำทางเดินเป็นอุโมงค์ คือ ก่อผนังทั้งสองข้าง มีหลังคาคลุมตั้งแต่ประตูวังไปจนถึงส้วม ที่ถนนข้างนอกวังตรงผ่านอุโมงค์ก็ทำสะพานข้าม ผู้หญิงชาววังลงไปสระสำราญได้แต่เข้าจนค่าเหมือนกับเดินในวังไม่มีผู้ชาย หรือบุคคลภายนอกมาปะปน

อาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในพระราชวังบวรฯ นอกจากพระราชมณเฑียรและอาคารดังกี่กล่าวมาแล้ว จะมีสิ่งใดอีกที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ไม่สามารถทราบได้แน่นอนด้วยเหตุที่ทรงสร้างในครั้งนั้นด้วยเครื่องมือเป็นส่วนใหญ่ มีการหักพังหรือถอนและสร้างใหม่เปลี่ยนแปลงในชั้นหลังเสียแทบทั้งหมด เพราะฉะนั้นอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ได้อธิบายถึงอาจจะมีไม่ครบ ด้วยเหตุผลที่ว่านี้

สมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์

เมื่อพระองค์ได้เสด็จมาประทับนั้น พระราชวังบวรฯ ได้ทิ้งว่างมา 7 ปีแล้ว อาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่สร้างไว้เมื่อครั้งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ยังอยู่บริบูรณ์ดี พระองค์จึงเพียงรื้อและซ่อมแซมบ้าง คือ

เขตพระราชฐานชั้นกลาง

พระพิฆเนศวร เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างพระพิฆเนศวร ได้สร้างเป็นหอพระ แทนการสร้างปราสาทบนเกาะกลางสระ เพื่อไว้พระพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพรรณนาไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องสถานที่ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้างว่า²

“..... ตัวพระวิมานกลางที่เป็นหอพระ หลังคามุงตึกบุก ฝากระดานข้างนอกประกอบเป็นลายทรงข้าวปั้นต์ ปิดทองประดับกระจก ข้างในเขียนลายรดน้ำ มีราชวัติตรูรูปอย่างฉัตรเบญจรงค์ (ปีกรายรอบ) เป็นเครื่องปิดทองประดับกระจกทั้งสิ้น นอกพระวิมานออกมามีพระระเบียง ฝาข้างในเขียนเรื่องพระปฐมสมโพธิ และเรื่องรามเกียรติ์ “งามหนักหนา” ข้างนอกมีลายประกอบปิดทองประดับกระจก เสาและหูช้างหนักข้างในก็ล้วนลายสลัก ปิดทองประดับกระจก มีตะพานหนักสลัก ปิดทอง เป็นทางข้ามสระเข้าไปทั้งสี่ทิศ.....”

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเอกทัศ,..... ตำนานวังหน้า, หน้า 23

² หอพระสมุดพิมพ์ในประชุมพระบรมราชาธิบาย เมื่อ พ.ศ. 2457

ในรัชกาลที่ 2 เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณุรักษ์ เสด็จไปประทับที่พระบวรราชวังนั้น พระพิมานดุสิตาเกิดชำรุด จึงโปรดฯ ให้รื้อทั้งพระวิมาน และพระระเบียงเอาตัวไม้ที่ยังใช้ได้ไปสร้างในวัดชนะสงคราม ส่วนสะพานข้ามสระทั้ง 4 สะพาน ก็รื้อไปด้วย แล้วโปรดฯ ให้ทำที่นั้นเป็นสวนเลี้ยงนก เลี้ยงปลา เป็นที่ประพาสสำราญพระราชอิริยาบถ

พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ หลังจากทีสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์องค์ลงมาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม¹ ตรงที่ตั้งพระสัมพุทธพรรณีทุกวันนี้ พระที่นั่งสุทธาสวรรย์จึงทิ้งไว้ว่างเปล่า ยังเหลือแต่ปราสาทปรารงค์ 5 ยอด ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์ ปราสาทปรารงค์ 5 ยอดนี้ได้สร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนาณุรักษ์ โปรดฯ ให้ย้ายปราสาทไปเสีย ตั้งพระที่นั่งเศวตฉัตรแทน สำหรับเป็นที่เสด็จออกแขกเมือง และเป็นที่พระสงฆ์ถวายพระธรรมเทศนา

ปราสาททองที่มุขหลังพระวิมานในพระราชมณเฑียร เมื่อสมัยที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทสร้างพระราชมณเฑียร พระองค์ได้สร้างปราสาททองไว้ที่มุขหลังหนึ่ง สำหรับเป็นที่ทรงพระพักตร์² ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนาณุรักษ์ โปรดฯ ให้ย้ายไปเสีย ไม่มีหลักฐานว่ารื้อไปที่ไหน

เขาไกรลาสยอดมีบุษบกที่สร้างไว้เป็นที่ทรงลูกเธอโสกันต์ โปรดฯ ให้รื้ออีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้เขาศาลพระภูมิข้างพระราชมณเฑียรทางด้านเหนือ และกำแพงแก้วรอบบริเวณ โปรดฯ ให้รื้อด้วยเพื่อปลูกโรงละครขึ้นแทนตรงนั้น

เขตพระราชฐานชั้นนอก ตามจดหมายเหตุเก่ากล่าวไว้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 บริเวณด้านเหนือของพระราชฐานชั้นนอก เคยเป็นสวนที่ประพาสของกรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้างตำหนักไว้ในสวนหลังหนึ่ง ต่อมาทรงอุทิศให้เป็นบริเวณที่พักของนิกนางแม่น้³ กับพวกหลวงซีจำศีลภาวนา จึงเรียกกันว่า “วัดหลวงซี” ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 วัดนี้ไม่มีหลวงซีประจำอยู่เลย ภูมิล่วงซีก็ถูกทิ้งชำรุดทรุดโทรม สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนาณุรักษ์ จึงโปรดฯ ให้รื้อภูมิล่วงซีออกหมด ทำเป็นสวนเลี้ยงกระต่าย

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนาณุรักษ์ เสด็จมาประทับอยู่ที่พระราชวังบวรฯ ได้ 8 ปี ก็เสด็จสวรรคต พระราชวังบวรฯ ก็ได้ถูกทิ้งร้างว่างมาอีก 7 ปี ด้วยไม่ได้ทรงตั้งพระมหาอุปราช มาจนตลอดรัชกาล

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ,..... *ตำนานวังหน้า*, หน้า 49

² เรื่องเดียวกัน หน้า 20 กล่าวไว้ว่า..... “เล่ากันมาว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้น มีที่พระบรรทมทั้งที่บนพระวิมาน และที่ห้องพระราชมณเฑียรหลังขวางหลายแห่ง ไม่บรรทมที่ใดแห่งเดียวเป็นนิตย์ แต่ถึงจะบรรทมที่ใด ก็จะเสด็จมาทรงพระพักตร์ที่ปราสาททองนั้น กล่าวกันมาดังนี้.....”

³ พระมารดาของนักร้องก็ และนักร้องเก่า ซึ่งเป็นพระสนมเอกของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ที่ 2 ในระหว่างนั้นบรรดาเจ้านายฝ่ายในพระราชวังบวรฯ ได้เสด็จมาอยู่ที่ตำหนักในพระบรมมหาราชวังหลายพระองค์ตามระเบียบของพระราชประเพณีเดิม ที่ถือว่าพระราชวังและวังเจ้านายเป็นของแผ่นดิน เมื่อเจ้านายที่ประทับสิ้นแล้วก็ต้องถวายคืนให้หลวงไป ระหว่างที่ตำแหน่งพระมหาอุปราชยังว่างอยู่ พระราชวังบวรฯ จึงถูกทิ้งร้างไปด้วย

สมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

เสด็จมาประทับที่พระราชวังบวรฯ เมื่อ พ.ศ. 2367 เป็นเวลาที่พระราชวังบวรฯ สร้างมาได้ประมาณ 40 ปี ขณะนั้นพระราชมณเฑียรสถานคงจะชำรุดทรุดโทรมมาก ดังนั้นพระองค์จึงต้องซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ รวมทั้งรื้อและสร้างใหม่เพิ่มเติมขึ้นหลายอย่าง ดังปรากฏหลักฐานจากจดหมายเหตุพงศาวดาร และโดยสังเกตฝีมือช่างที่ปรากฏอยู่ มีข้อสังเกตว่าในสมัยนี้มีการปฏิสังขรณ์มากกว่าสมัยรัชกาลที่ 2 ทั้งนี้เป็นเพราะว่า

1. สภาพของพระราชวังบวรฯ ชำรุดทรุดโทรมมาก อาคารและสิ่งก่อสร้างมีอายุมารวม 40 ปี และส่วนใหญ่เป็นไม้ จึงชำรุดอย่างรวดเร็ว ถึงแม้ว่าจะมีการซ่อมแซมเป็นระยะๆ แต่ก็ถึงวาระที่จะต้องรื้อสร้างใหม่ เพื่อให้เป็นที่ประทับได้เหมือนเดิม
2. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ทรงเป็นช่างและมีผลงานเกี่ยวกับช่างมากมาย ดังปรากฏผลงานอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เช่น การสร้างก่อเขาในสวนขวา เป็นต้น ดังนั้นเมื่อทรงปฏิสังขรณ์ในพระราชวังบวรฯ จึงมีอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ถอดแบบอย่างการสร้าง และการใช้ประโยชน์เหมือนกับในพระบรมมหาราชวัง

การปฏิสังขรณ์ในเขตพระราชฐานชั้นใน ในการปฏิสังขรณ์ครั้งแรกนั้น ทรงซ่อมแซมพระวิมานทั้ง 3 หลังและมีการสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกพร้อมทั้งขนานนามพระที่นั่งบางองค์เสียใหม่เพื่อให้นามคล้องจองกัน คือ

ซ่อมพระที่นั่งวสันตพิมาน พระวิมานหลังใต้ เคยเป็นที่พระบรรทมแห่งหนึ่งของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1 เมื่อซ่อมแซมเสร็จแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 ก็มิได้เสด็จมาประทับที่นี่ คงประทับอยู่ที่พระที่นั่งบุรพาพิมุขมถลอดพระชนมายุ ส่วนพระที่นั่งนี้ว่างมาจนถึงรัชกาลที่ 4 จึงจัดเป็นที่พระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ระยะหนึ่ง ก่อนที่จะย้ายไปประทับที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์

ซ่อมพระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานหลังกลาง เคยเป็นที่พระบรรทมของกรมพระราชวังบวรฯ ในสมัยรัชกาลที่ 2 มาตลอดพระชนมายุ ได้รับการซ่อมแซมในสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อม ๆ กับพระวิมานอื่นอีก 2 หลัง ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระวิมานนี้ใช้เป็นที่ตั้งของปราสาททองที่ประดิษฐานพระอัฐิของกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง 3 พระองค์ พระวิมานนี้จึงมีความสำคัญยิ่งกว่าพระราชมณเฑียรทั้งปวงในพระราชวังบวรฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ซ่อมแซมพระที่นั่งพรหมเมศธาดา พระวิมานหลังเหนือ เดิมชื่อ พระที่นั่งพรหมเมศร์สุวรรณ

มาเปลี่ยนสร้อยเป็นพระที่หนึ่งพรหมเมศธาตา เมื่อในรัชกาลที่ 3 เพื่อให้ชื่อได้สัมผัสคล้องจองกับพระที่หนึ่ง อิศราวินิจฉัย พระวิมานนี้ไม่ปรากฏว่าเดิมจะใช้เป็นที่สำหรับการอย่างไร นอกจากจะเป็นหอพระอัฐิของกรม พระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1 เพราะฉะนั้นในเวลาต่อมาจึงไม่ปรากฏว่าได้จัดพระวิมานนี้เป็นที่ประทับของ กรมพระราชวังบวรฯพระองค์หนึ่งพระองค์ใด เมื่อมีการซ่อมแซมในสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว ก็ได้มีใครมาประทับ ถึงแม้ว่าจะมีการย้ายพระอัฐิไปไว้ที่พระที่หนึ่งวายุสถานอมเรศร์ สมัยกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 4 พระ วิมานหลังนี้ก็ใช้เป็นแต่ที่เก็บของตลอดมา

เมื่อซ่อมแซมพระวิมาน 3 หลังแล้ว ทรงสร้างต่อเติมส่วนของพระวิมานบางหลังออกไป แล้วขนาน นามขึ้นใหม่ คือ ต่อมุขหลังตรงพระที่หนึ่งวายุสถานอมเรศร์ออกไปเป็นท้องพระโรงหลังมุขหนึ่ง ขนานนามว่า พระที่หนึ่งบุษยามุข ส่วนมุขหน้าของเดิมได้ดัดแปลงเป็นมุขกระสัน ขนานนามว่า พระที่หนึ่งภิรมย์มณฑลเศียร นอกจากนั้นโปรดฯ ให้รื้อทิมมawangค์ด้านตะวันออกทั้งด้าน แล้วสร้างพระที่หนึ่งใหม่ตรงบริเวณ นี้เป็นท้องพระโรง ต่อจากมุขเดิมของพระวิมาน โดยใช้พระที่หนึ่งบุษยามุขมาลาที่อยู่มุขเด็จเดิมอยู่เป็นประธาน ในท้องพระโรงนั้น พระที่หนึ่งใหม่นี้มีนามว่า “พระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย”¹ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพโปรดฯ ให้สร้างพร้อมกับเมื่อทรง ปฏิสังขรณ์พระวิมานวังหน้า เหตุที่สร้างคงจะเป็นเพราะเสด็จลงมาประทับอยู่ที่มุขหน้าพระวิมาน คือ พระ ที่หนึ่งบุษยามุข ท้องพระโรงหน้าของเดิมกระชั้นชิดที่ประทับมาก นอกจากนั้นยังมีทิมคดหรือทิมมawangค์² บังหน้ามุขท้องพระโรงทั้ง 3 ด้านอีก จึงโปรดฯ ให้รื้อทิมมawangค์ด้านตะวันออก และสร้างพระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย ขึ้น เป็นท้องพระโรงใหม่ต่อออกไปข้างหน้า แต่ท้องพระโรงเดิมเป็น “มุขกระสัน” ในระหว่างท้องพระโรง ใหม่กับพระวิมาน

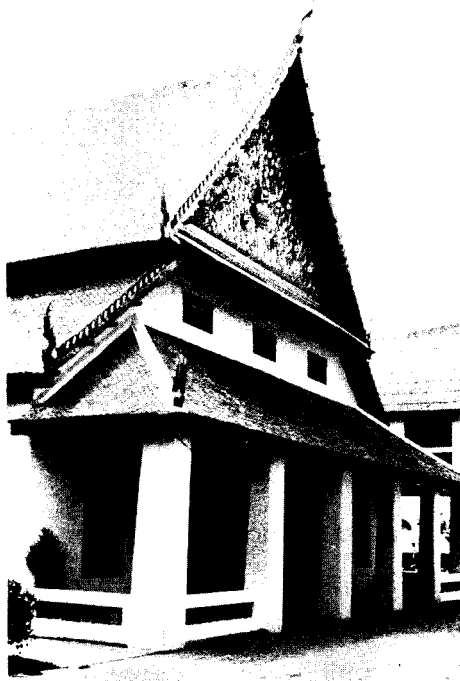
การสร้างพระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย เอาอย่างพระที่หนึ่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระราชวังหลวงไปทำทั้งหมด เป็นแต่ลดให้เล็กลง และไม่ทำซุ้มพระแกลและพระทวาร พระที่หนึ่งบุษยามุขมาลาที่ท้องพระโรงเดิม ก็ย้ายไป ไว้เป็นประธานในพระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย เหมือนอย่างพระที่หนึ่งบุษยามุขมาลาในพระราชวังหลวง

ลักษณะที่ใช้ พระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัยก็เป็นอย่างเดียวกับพระที่หนึ่งอมรินทรวินิจฉัยคือ เป็นที่เสด็จ ออกแขกเมือง และบำเพ็ญพระราชกุศล เช่นมีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ส่วนการพระราชพิธี เช่น พิธีตรุษ สารทและโสกันต์ ซึ่งทางวังหลวงทำที่พระมหาปราสาท วังหน้าก็ทำที่พระที่หนึ่งพุทไธสวรรย์ แต่ผิดกันอย่างหนึ่ง ที่พระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัยเป็นที่ตั้งพระศพกรมพระราชวังบวรฯ และเป็นที่ทำพิธีอุปราชาภิเษก ในเวลาต่อมา

¹ ส่วนที่เป็นพระที่หนึ่งอิสราวินิจฉัย นับเป็นเขตพระราชฐานส่วนกลางที่มีเขตด้านหลังพระที่หนึ่งต่อกับ พระราชฐานส่วนใน โดยมีประตูชั้นใน 2 ประตู แบ่งเขตพระราชฐานอยู่สองข้างพระที่หนึ่งนี้คือ ประตูสุทศกวิลาชัย และ ประตูสนธยาน ซึ่งอยู่ข้างเหนือและข้างใต้ของพระที่หนึ่งหลังนี้ (ดูแผนที่ประกอบ)

² ทิมมawangค์ เดิมเรียกกันว่า ทิมคด ต่อมาเรียกทิมมawangค์ เพราะกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ แปลหนังสือมawangค์พงศาวดารลังกา ณ ที่นี้ และพระองค์โปรดเสด็จออกทำโหรฐานที่ ทิมมawangค์ด้วย

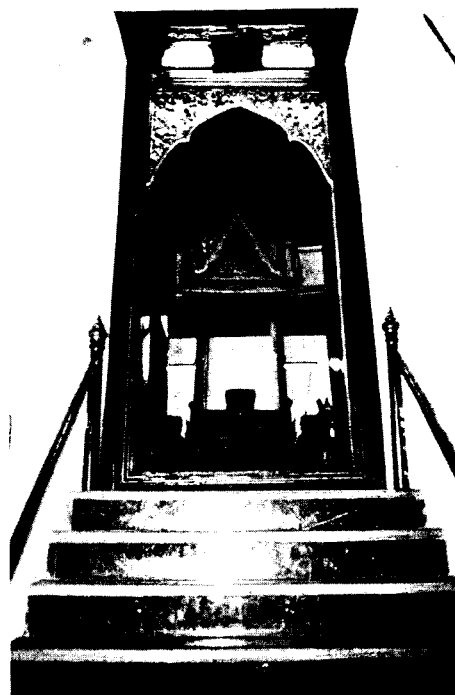
พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย

ลายพระทวาร ด้านหน้า

ลายพระทวารด้านข้าง

รายละเอียดการตกแต่งพระทวาร

ทุกรัชกาล¹

สองข้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย กรมพระราชวังบวรมหาคัศดิพลเสพ ทรงสร้างหอข้างละหลัง ข้างขวาเป็นหอพระเจ้า² ข้างซ้ายเป็นหออัฐิ³ เหมือนอย่างหอพระสุราลัยพิมาน และหอพระธาตุมณฑิรในพระราชวังหลวง ผิดกันแต่เอาด้านสกัดของหอเข้าหาพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย และหลังคาทำเป็นทรงเก้งจิ้น

อีกแห่งหนึ่งที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาคัศดิพลเสพได้สร้างขึ้นใหม่เขตพระราชฐานชั้นในคือ พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก ซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังของพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน มีประตูชั้นใน ชื่อประตุมหิมา เป็นทางติดต่อระหว่างเขตพระราชฐานชั้นในกับชั้นกลาง จากพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก ไปยังพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระที่นั่งดังนี้

พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาคัศดิพลเสพในรัชกาลที่ 3 ทรงสร้างขึ้นใหม่แทนพระที่นั่งพิมานดุสิตาบนเกาะกลางสระ ซึ่งถูกรื้อไปในสมัยรัชกาลที่ 2 โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้ใช้บริเวณที่ว่างเปล่าบนเกาะนี้ทำเป็นสวนเลี้ยงนกเลี้ยงปลา ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาคัศดิพลเสพ คงจะเสด็จประพาสที่สวนนี้เช่นกัน จึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลกขึ้นเป็นที่ประทับ แต่สร้างเป็นเครื่องไม้จึงผุพังสูญหายไปหมด ไม่ทราบรูปร่างลักษณะ

การปฏิสังขรณ์ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง มีการซ่อมแซม แก้ไขของเดิมในพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เมื่อปฏิสังขรณ์เสร็จได้เปลี่ยนแปลงนามใหม่เป็น “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” และมีการรื้อพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานแล้วสร้างใหม่ทั้งหลัง เท่าที่ปฏิสังขรณ์ในเขตพระราชฐานชั้นกลางที่สำคัญ เห็นจะมี 2 แห่ง ดังรายละเอียดของการปฏิสังขรณ์ในแต่ละพระที่นั่ง ดังนี้

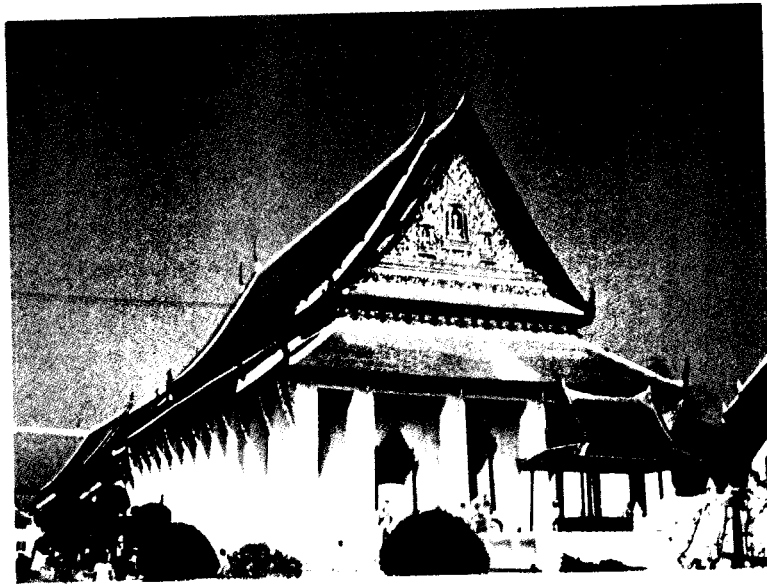
พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ อยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เป็นของสร้างในรัชกาลที่ 1 เดิมชื่อพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ กรมพระราชวังบวรมหาคัศดิพลเสพ ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยแก้ไขของเดิมหลายอย่างสังเกตได้จากแบบอย่างฝีมือช่างที่ทำ คือ รื้อเครื่องบนทำใหม่หมด เปลี่ยนหลังคาพาไลของเดิมต่อเป็นเฉลียงเสาลอยไว้ ผ่นข้างบนเป็นคอสองรอบ ชุ่มพระบัญชาของเดิมไม่มี ได้ทำชุ่มขึ้นใหม่ทั้งหมด สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ค้นพบว่า การปฏิสังขรณ์ดังกล่าวนี้เป็นที่น่าชมอย่างหนึ่งของเดิมสิ่งใดดีเอาไว้หมดทุกอย่าง เช่น เครื่องไม้กรอบและบานพระบัญชา ทวยที่รับชายคา คงใช้ของเดิมไม่เปลี่ยน ลายที่เขียนผนังและเพดานข้างใน รัชชาของเดิมไว้ไม่แก้ไข เป็นแต่ซ่อมแซมที่ชำรุด จึงยังแลเห็นของเดิมที่ทำโดยประณีตบรรจงมาจนทุกวันนี้⁴

¹ คือนับตั้งแต่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาคัศดิพลเสพ (วังหน้ารัชกาลที่ 3) เป็นต้นมา ส่วนวังหน้ารัชกาลที่ 1 เมื่อสวรรคต ได้ใช้พระที่นั่งศิวโมกข์พิมานเป็นที่ประดิษฐานพระศพ วังหน้ารัชกาลที่ 2 เมื่อสวรรคต ได้ใช้พระที่นั่งสุทธาสวรรย์เป็นที่ประดิษฐานพระศพ

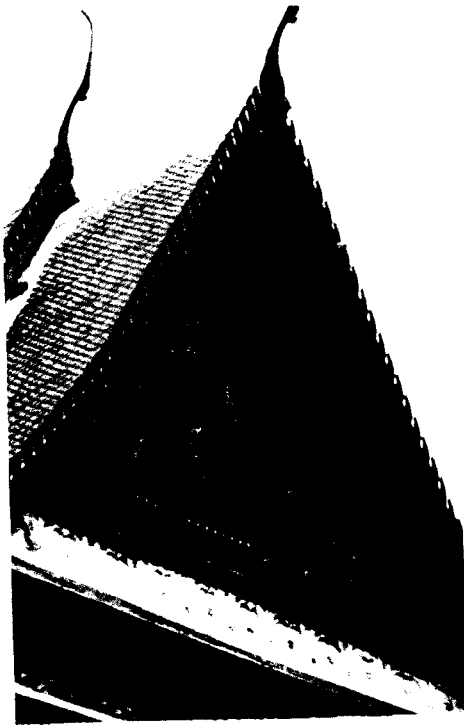
² หอพระเจ้า เป็นที่ไว้พระพุทธรูป

³ หอพระอัฐิเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ และพระอัฐิที่เชิญมาจากวังเดิม และที่มีขึ้นใหม่ อันควรเก็บไว้ในพระราชวัง

⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,.... *ตำนานวังหน้า*, หน้า 116

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ และต่อมาสมเด็จพระบรมราชมหาศักดิ์ศิลป
ทรงปฏิสังขรณ์ และเปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

หน้าบัน ก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ.

2525

ซุ้มพระบัญชา

ห้องพระโรง เมื่อครั้งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์
วังหน้าพระลานวังกลาง

วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้อยู่ริมถนนหน้าพระลาน ต่อวังกลางมาทางตะวันออก จนถึงมุมถนนหน้าพระธาตุ ตรงประตูวิเศษไชยศรี ทางเข้าพระบรมมหาราชวัง ดังนั้นวังนี้มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า วังหน้าประตูวิเศษไชยศรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของกรมหมื่นเทพพลภักดิ์ พระราชโอรสประทับอยู่จนตลอดพระชนมายุ เจ้าฟ้าชายอาภรณ์ประทับอยู่ต่อมา ดังรายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในวังถนนหน้าพระลานวังกลาง

ปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นโรงหล่อกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร โดยผนวกเข้ากับวังถนนหน้าพระลานวังกลาง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอภัยทัต ทรงเป็นพระราชโอรส องค์ที่ 16 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2328 เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า “พระองค์เสื่อ” พ.ศ. 2350 ได้รับสถาปนาเป็น กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ ในรัชกาลที่ 2 ได้ว่ากรมพระคชบาล พ.ศ. 2375 ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงเทพพลภักดิ์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2380 พระชันษา 52 ปี

สรุป

วังถนนหน้าพระลาน ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน ตั้งแต่ท่าพระขึ้นไป จนถึงหน้าประตูวิเศษไชยศรี มี 3 วัง เริ่มสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 คงสภาพเป็นวังเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้รวมวังกลางกับวังตะวันออกเข้าเป็นวังเดียวกัน ซึ่งวังนี้ได้คงสภาพวังมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้เปลี่ยนแปลงสภาพเป็นกรมช่างสิบหมู่ ส่วนวังตะวันตกได้คงสภาพของวังมาจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน เพิ่งจะเปลี่ยนแปลงสภาพเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2486 สำหรับเจ้านายที่เสด็จมาประทับที่วังนี้ ส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นบุคคลสำคัญในทางราชการ สนพระทัยในทางช่าง และกำกับกรมช่าง อาคารและสิ่งก่อสร้างของวังนี้จึงเกี่ยวข้องกับวิชาช่างมาตลอดจนถึงทุกวันนี้ ถึงแม้จะใช้เป็นหน่วยราชการ คือเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร ก็ยังเป็นสถานศึกษาที่เกี่ยวกับเรื่องของศิลปะ และช่างเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งส่วนที่เป็นกรมช่างสิบหมู่ด้วย

ไม่ใคร่พอ จึงทรงต่อห้องกระจกขึ้นใหม่ ห้องนั้นกลายเป็นห้องสมุด เก็บเครื่องใช้ และเครื่องเขียนและหนังสือตำราที่ทรงหยิบใช้บ่อย ๆ ห้องในทางตะวันตก เป็น “ห้องบรรทม” และ “ห้องแต่งองค์” เปิดติดกัน ต่อจากห้องแต่งพระองค์ทางตะวันตกเป็นห้องทรง ก็หมดส่วนที่ใช้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์เพียงนี้ นอกจากนั้นมือนอกชานต่อจากตำหนักโถงเลียบบนห้องที่ประทับต่าง ๆ ไปทางตะวันตก ทะลุถึงนอกชานกว้าง ซึ่งเชื่อมกับเรือนอีก 3 หลัง คือทางตะวันตกด้านใต้ 1 หลัง ทางตะวันตกด้านเหนือ 1 หลัง กับด้านเหนือตะวันออกมีหลังเล็ก ๆ อีก 1 หลัง สำหรับเป็นที่อยู่ของโอรสธิดาและชายา เรือนไทยโบราณ นิยมปลูกหันหน้าเข้าหากัน ล้อมรอบนอกชาน เป็นหมู่ แต่การปลูกเช่นนั้นทำให้บังลมกันเอง ร้อนอยู่ไม่สบายทั้งต้องเข้าออกทางด้านหน้า ที่มีชายคาคลุมลงมาเตี้ย เป็นที่เดือดร้อนแก่เจ้าของเรือนผู้มีรูปร่างสูง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ไม่เคยทรงยอมทำสิ่งใดที่เห็นว่าไม่ดี จึงทรงแก้ไขวางผังหมู่ตำหนักของพระองค์ใหม่ เป็นยืนตามตะวันทุกหลัง วางเหลื่อมเยื้องกันให้รับลมได้พัดผ่านอยู่สบายทั่วกัน และเชื่อมกับนอกชาน ทางด้านหุ้มกลองซึ่งสูง เข้าออกได้พ้นศีรษะ แต่ก็ยังคงเป็นหมู่ติดต่อกันได้สะดวก¹

วัดคู่อสร้าง

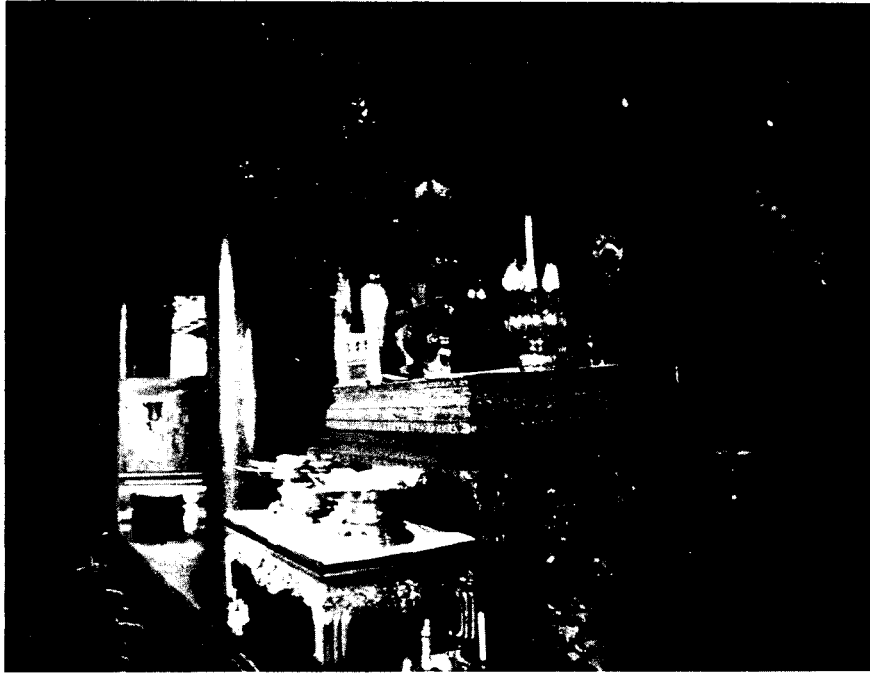
ตำหนักเมื่อแรกสร้างนั้นเป็นหลังคาจากทุกหลัง บางหลังเช่น ตำหนักโถง ฝาทำด้วยแฉงมีไม้ประดับเป็นกรอบ ค้ำเปิดขึ้นได้ ทำให้เป็นโถงจริง ๆ มีแต่ลูกกรงเตี้ย ๆ กันไว้โดยรอบ แต่ไม่สะดวกในฤดูฝน เพราะเมื่อมีพายุจะปิดยาก และบางครั้งลมจะตีแฉงนั้นพลัดข้ามหลังคาไปได้ จึงทรงเปลี่ยนเป็นฝาไม้ มีหน้าต่างกว้าง ซึ่งไม่มีใครเคยทำมาก่อน ส่วนหลังคาซึ่งเดิมมุงจากก็ทรงเปลี่ยนเป็นกระเบื้องไม้สักซึ่งซื้อเลหลังมาได้ในราคาต่ำ²

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้เสด็จมาประทับที่ตำหนักนี้ถึง 30 ปี ต่อมาเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว 17 ปี ตำหนักชำรุดทรุดโทรมลง จึงได้มีการซ่อมใหญ่ เนื่องด้วยระดับพื้นดินเมื่อแรกทรงสร้างตำหนักนั้น ปัจจุบันต่ำกว่าพื้นที่ข้างเคียงมาก น้ำจึงท่วมขังอยู่นาน ๆ ทำให้เสาผุเสียหาย บรรดาทนายของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จึงได้ทรงย้ายตำหนักเฉพาะส่วนที่เคยประทับ รื้อร่นเข้ามาทางทิศใต้ ประมาณ 30 เมตร และเปลี่ยนเสา และพื้นชั้นล่างเพื่อใช้ประโยชน์อื่นตามต้องการ ส่วนชั้นบนยังรักษาส่วนสำคัญไว้อย่างเดิม แต่มีการตกแต่งใหม่เปลี่ยนแปลงจากเดิม โดยที่เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศฯ ประทับที่ตำหนักนี้ก็ทรงประทับอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ผิดแผกไปจากสามัญชน เช่นบรรทมบนเตียงเหล็กที่ขายกันในท้องตลาด ทำงานบนเตียงไม้ไผ่เป็นต้น ครั้นมีความจำเป็นจะต้องขนย้ายของมีค่าทางศิลปะ จากวังท่าพระ จึงต้องเปลี่ยนเป็นที่เก็บรักษาของมีค่าดังกล่าวไว้ในที่นั้น ส่วนอาคารหลังอื่น ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น ได้รื้อถอนไปหมดเพื่อการประหยัด จึงยังคงเหลือแต่ตำหนักที่ประทับแต่เพียงส่วนเดียว

ปัจจุบันบริเวณวังปลายเนิน ยังเป็นที่ประทับของทายาท ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ส่วนตำหนักที่ประทับนั้นยังคงรักษาไว้เป็นอนุสรณ์ต่อไป

¹ หม่อมเจ้าดวงจิตร จิตรพงศ์, *บ้านปลายเนิน*, หน้า 9-10.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ภายในตําหนักบ้านปลายเนิน

ศาลาในบริเวณบ้านปลายเนิน

บ้านปลายเนิน วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ปัจจุบันนี้มาก เมื่อตัดผ่านกับทางรถไฟ จึงต้องการดินให้ลาดสูงขึ้นเท่าระดับทางรถไฟ ซึ่งจำเป็นต้องวางรางไว้ให้สูงพ้นจากระดับน้ำท่วม จึงเสมือนขึ้นเนิน ลงเขา ในสมัยที่ยังใช้รถม้า จะข้ามเนินแห่งนี้ ม้าลากไม่ไหว สารก็ต้องจูงหรือดึงช่วยเช่นเสมอ พอสุดเนินที่ราบก็ถึงสะพานวังพอดี แต่ก่อน เนินนี้เคยใช้เป็นที่สังเวยของคนที่ไม่รู้จักวัง จึงทรงเรียกเช่นนั้น แต่บัดนี้เมื่อระดับถนนสูงขึ้นเท่าทางรถไฟ คำ “ปลายเนิน” ก็สิ้นความหมาย จึงกลายเป็นประวัติศาสตร์ไป¹”

เมื่อแรกสร้างตำหนักที่ประทับ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระเยาว์ในวัดตองโขบ ทรงชื่อที่ไว้เพียง 4 ไร่ครึ่ง ต่อมาชาวนาที่เคยขายที่ถวาย ต้องการใช้เงินจึงได้ขายที่ถวายเพิ่มเติมขึ้นอีก เป็นจำนวน 10 ไร่ จึงทำให้วังปลายเนินมีขนาดกว้างขวางขึ้นกว่าแต่เดิมมาก

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในวังปลายเนิน หม่อมเจ้าดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ทรงกล่าวไว้ว่า “ตำหนักที่ประทับเป็นส่วนพระองค์นั้นมีสองหลัง คือ 1. “ตำหนักโถง” มีลักษณะเช่นศาลาการเปรียญ คือ ยกพื้นยาวสามห้องมีเฉลียงรอบ ตำหนักหลังนี้เคยเป็นห้องหนึ่งของพระยาราชมนตรี (กู) ซึ่งรับราชการอยู่ในรัชกาลที่ 3 เดิมปลูกอยู่ที่หน้าวัดระฆัง เคยมีชื่อเสียงว่าเป็นที่ประชุมเล่นสักวา ผู้ที่รับชื่อไว้นำมาขายต่อ ก็ทรงชื่อไว้ใช้แทนห้องพระโรงด้านหน้าทางตะวันออกสำหรับทรงรับแขกและใช้ทำพิธี เช่น เลี้ยงพระ ตามแนวเสา ห้องที่ 2 มีตู้หนังสือกันไว้ 3 ตู้เรียงกัน ตู้กลางตอนบนแขวนรูปเขียนพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ แสดงยมกปาฏิหาริย์ บนตู้ทั้งซ้าย-ขวา ด้านหนึ่งเป็นรูปพระสาวก ด้านหนึ่งเป็นรูปเทพดากำลังเหาะมาเฝ้า รูปทั้งสามนี้เป็นภาพร่างด้วย CRAYON เพื่อเป็นแบบลงเขียนพระอุโบสถวัดราชาธิวาส นายซี ริโกลี เขียนขยายขึ้นจากรูปภาพฝีพระหัตถ์ที่ทรงเขียนออกแบบประทาน ห้องชุดด้านในตรงหลังตู้ตั้งโต๊ะเสวย มีฝาเพ็ญกันขวางไว้ตลอดเฉลียงด้านเหนือ ด้านในประธานตอนห้องนอกติดรูปต่าง ๆ บนฝาเพ็ญ เช่นรูปแบบฝีพระหัตถ์ หรือพระรูปที่ผู้อื่นเขียนถวาย ตอนกลางที่ติดกับตู้หนังสือมีโต๊ะที่บูชาแบบจีน ตั้งพระบรมรูปปั้นรัชกาลต่าง ๆ ด้านเหนือทางเฉลียงกันเป็นห้องพักพระอาหาร และที่อยู่มหาดเล็กรับใช้ เรียกว่า “ห้องเวร” ถัดจากที่เสวยไปทางตะวันตก เดิมเป็นเฉลียงโถง ภายหลังใช้ฝาเพ็ญมกระจากกัน ดัดแปลงขึ้นเป็นห้องสำหรับทรงทำงาน เรียกว่า “ห้องทรงเขียน” ทรงใช้ที่ตรงนี้มากที่สุด ตลอดเวลาที่เสด็จอยู่ ถัดไปจากห้องนี้ ทะลุถึงตำหนักหลังในเรียกว่า “ตำหนักบรรทม” เดิมที่เฉลียงกันด้วยแผง เป็นที่เสวยของว่างและประทับพักผ่อน ครั้นฝนสาดต้องเปลี่ยนกันฝาไม้เป็นห้อง จึงไม่สบายเหมือนแต่ก่อน ก็เปลี่ยนมาเสวยที่โต๊ะ ห้องนั้นจึงต้องตั้งตู้เก็บหนังสือและของใช้จำเป็น เข้าประตูไปทางเหนือห้องแรกเคยใช้ทรงเขียนแต่แสงสว่าง

¹ หม่อมเจ้าดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *บ้านปลายเนิน*, (พระนคร : ศิวพร, 2510) หน้า 10-11.

โปรดให้กำกับราชการกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 3 พระราชทานอุปราชภิเษกเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จอยู่ในตำแหน่งอุปราช 8 ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2375 พระชนมายุ 48 พรรษา

2. สมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรสองค์ที่ 60 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ทรงเป็นพระเชษฐาร่วมพระชนนีกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2359 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทรงช่วยกำกับองค์พระคชบาล สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2391 พระชันษา 33 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล อาภรณ์กุล ณ อยุธยา

3. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบารามปรบักษ์ พระนามเดิม เจ้าฟ้ามหามาลา พระราชโอรสองค์ที่ 65 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติ เมื่อ พ.ศ. 2362 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราบปรบักษ์ใน พ.ศ. 2394 และเลื่อนเป็นกรมขุนบารามปรบักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2410 ในสมัยรัชกาลที่ 3 รัชการในกรมวัง ถึงรัชกาลที่ 4 ได้ว่ากรมวัง กรมพระคชบาล และกรมสังฆการีธรรมการ ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้เลื่อนเป็นกรมพระบารามปรบักษ์ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก และว่าพระคลังทั้งปวง พ.ศ. 2428 ได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระยาบารามปรบักษ์ ได้ว่าราชการที่กระทรวงมหาดไทยอีกกระทรวงหนึ่ง สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2429 พระชันษา 67 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล มาลากุล ณ อยุธยา

สรุป

วังถนนหน้าพระลานวังกลาง เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสและพระราชนัดดาของรัชกาลที่ 1 กล่าวคือ เจ้านายพระองค์แรกที่มาประทับนั้น เป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 1 ส่วนอีก 2 พระองค์หลัง เป็นพระราชนัดดาที่ประสูติจากรัชกาลที่ 2 และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ซึ่งเป็นพระราชธิดาในรัชกาลที่ 1 เมื่อพระราชนัดดาทั้งสองได้เสด็จมาประทับที่วังหน้าพระลาน สมเด็จพระชนนีได้ตามเสด็จออกมาประทับที่วังนี้ด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 3 และมีข้อที่น่าสังเกตว่าเจ้านายที่เสด็จมาประทับที่วังหน้าพระลานวังกลางนี้ ล้วนแต่มีความสำคัญในราชการ

วังสมเด็จพระเจ้านายพรหมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ (วังปลายเนิน)

เมื่อประมาณปลายปี พ.ศ. 2455 สมเด็จพระเจ้านายพรหมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ ทรงพระประชวรด้วยพระโรคพระหทัยโต และหลอดลมอักเสบเรื้อรัง จึงได้ลงเสด็จออกมาประทับที่บ้านเจ้าพระยาเทเวศรวังศรีวิวัฒน์ ที่ตำบลคลองเตย ซึ่งขณะนั้นมีอากาศโปร่งบริสุทธิ์ จึงทำให้พระอนามัยสมบูรณ์ขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทรงซื้อที่นาและสร้างตำหนักส่วนพระองค์ขึ้นใกล้บ้านเจ้าพระยาเทเวศรวัง ที่ตำบลคลองเตย ริมถนนพระรามที่ 4 และได้เสด็จประทับที่วังนี้เมื่อปลาย พ.ศ. 2457 ครั้งแรกสมเด็จพระเจ้านายพรหมฯ ได้เสด็จมาประทับที่วังนี้เฉพาะฤดูร้อน ต่อมาได้เสด็จมาเป็นประจำ แล้วจึงได้กลายเป็นที่ประทับถาวรในที่สุด ที่มาของชื่อ “วังปลายเนิน” หม่อมเจ้าดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ทรงกล่าวไว้ว่า

“การที่ทรงเรียกแห่งนี้ว่า “ปลายเนิน” นั้น เพราะแต่ก่อนระดับพื้นถนนพระราม 4 ต่ำกว่า

4. **ศาลาในสวน** เป็นศาลาหลังเล็กมีผาด้านหลังเพียงด้านเดียว ทาสีเขียว สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีลวดบัว ทำเขนและเชิงชาย เป็นไม้จำหลักลาย ลูกกรงเจดีย์เป็นเหล็กหล่อแบบยุโรป สมัยวิคตอเรียน

อาคารอื่น ๆ คงจะรื้อไปหมดแล้ว และได้สร้างอาคารขึ้นใหม่อีกหลายหลัง เพื่อใช้เป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอาคารดังกล่าวข้างต้นยังใช้เป็นอาคารเรียน และที่แสดงงานของมหาวิทยาลัยต่อไป

สรุป

วังหน้าพระลานวังตะวันตก หรือวังท่าพระ เป็นวังที่ประทับของพระราชวงศ์ที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 3 และพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 3 มากที่สุด เมื่อถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ก็เป็นพระราชนัดดาในรัชกาลที่ 3 อีกประการหนึ่ง เจ้านายที่เสด็จประทับทุกพระองค์ จนถึงองค์สุดท้ายที่ประทับที่วังนี้ จะเป็นช่าง และกำกับกรมช่าง จนต่อมาได้กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเริ่มต้นด้วยวิชาการด้านศิลปะทั้งสิ้น

วังถนนหน้าพระลานวังกลาง

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน ต่อกับวังท่าพระมาทางตะวันออก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งเป็นพระราชโอรส ประทับอยู่จนถึง พ.ศ. 2367 ได้ทรงรับอุปราชภิเษก เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 จึงได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ วังนี้จึงว่างลงระยะเวลาหนึ่ง จนสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์พระราชโอรสรัชกาลที่ 2 ถึงคราวเสด็จออกวัง จึงพระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับ จนถึงปี พ.ศ. 2380 วังถนนหน้าพระลานวังตะวันออกว่างลง¹ ได้เสด็จมาประทับที่วังตะวันออกแทน ส่วนวังกลาง รัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีชา พระอนุชาพร้อมพระชนนีกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ มาประทับถึงปี พ.ศ. 2391 ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์สิ้นพระชนม์ รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้รวม 2 วัง เป็นวังเดียวกันให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีชา สืบมาจนถึง พ.ศ. 2429 จึงสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นปราบปรบักษ์ซึ่งเป็นพระราชโอรสประทับอยู่มาจนตลอดพระชนมายุ หลังจากนั้นวังนี้ได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงงานช่างสิบหมู่ กรมศิลปากรสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ** พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายอรุโณทัย พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2328 เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า “พระองค์ช้าง” รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เมื่อ พ.ศ. 2350 ต่อมารัชกาลที่ 2

¹ บางแห่งเรียกว่า วังประตู่เศษไชยศรี

2. ตำนกที่ประทับ หลังที่ต่อกับห้องพระโรง สมเด็จพระ ทรงเปลี่ยนบันไดที่ขึ้นจากหลังห้องพระโรงไปที่หน้ามุข ซึ่งเดิมเป็นบันไดเวียน ทรงตรัสเรียกว่า “กระไดตกตาย” ทรงรื้อเปลี่ยนแปลงใหม่ดังที่เห็นในปัจจุบัน

ตำหนักนี้ รัชกาลที่ 5 พระราชทานพระทวารและพระบัญชาของพระที่นั่งในหมู่พระราชมณเฑียรเก่า ซึ่งรื้อลงเพื่อสร้างพระที่นั่งจักรีมาใช้ทำพระแกล ต่อมาเมื่อชำรุดทรุดโทรม ซ่อมไม่ไหว จึงทรงเปลี่ยนใหม่ รักษาไว้เฉพาะแต่ห้องแต่งพระองค์และห้องทรง

ห้องใต้ชั้นต่ำ (ชั้นล่าง) เดิมเป็นคูลงไม่มีฝา ทรงทำบานประตูเป็นบานไม้ 2 ชั้น พับเปิดปิด เป็นประตู หรือหน้าต่างก็ได้ เปลี่ยนการใช้สอยเป็นห้องเสวยเวลาเลี้ยงแขก พักอาหาร และเก็บศิลปวัตถุ ห้องใต้ชั้นต่ำแห่งอื่นก็กันเป็นห้องครัวและที่อยู่ ที่ทำงานของข้าหลวง

3. เก๋งจีนแฝด ของเดิมที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ยังเป็นถาวรวัตถุมาจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์รัตนวิจิตรเสด็จประทับต่อมาอีกหลายปี แต่ก็ชำรุดแตกร้าว ทรงคิดที่จะแก้ไขรักษาไว้ แต่ยังไม่ทันได้แก้ไข เก๋งจีนได้พังลงมา

4. ตะรางและโรงเรือนที่สร้างไว้ริมกำแพงวัง เป็นของเดิมซึ่งยังคงอยู่มาจนถึงสมัยนี้ด้วย แต่เมื่อมีการขยายถนนหน้าพระลาน และถนนมหาราช จึงต้องรื้อเขตวังเข้ามาทั้ง 2 ด้าน ทำกำแพงใหม่ ทางด้านถนนหน้าพระลาน และสร้างตึกแถวทางด้านถนนมหาราช

5. ประตูวัง ทำใหม่ 2 ครั้ง ครั้งหลังทำเป็นคอนกรีต ซึ่งสมเด็จพระ ทรงออกแบบเอง ดังปรากฏทุกวันนี้

6. เรือนข้าราชการบริพาร ได้สร้างขึ้นใหม่และรื้อลง บริเวณหลังวัง เป็นเรือนของเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี จางวาง เป็นครอบครัวเหมือนเดิม

สิ่งก่อสร้างที่ยังเป็นถาวรวัตถุในปัจจุบัน

1. ห้องพระโรง มีลักษณะเด่นคือ เป็นห้องพระโรงหลังคาทรงไทย หลังคาชั้นเดียว ไม่มีมุขลด แสดงว่าเป็นห้องพระโรงที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งมีได้เป็นเจ้าของหน้าบันเป็นฝาปะกน มีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้งทาสีดินแดง ลูกกรงกำแพงแก้วเป็นเหล็กหล่อ ลวดลายแบบสมัยวิคตอเรียน

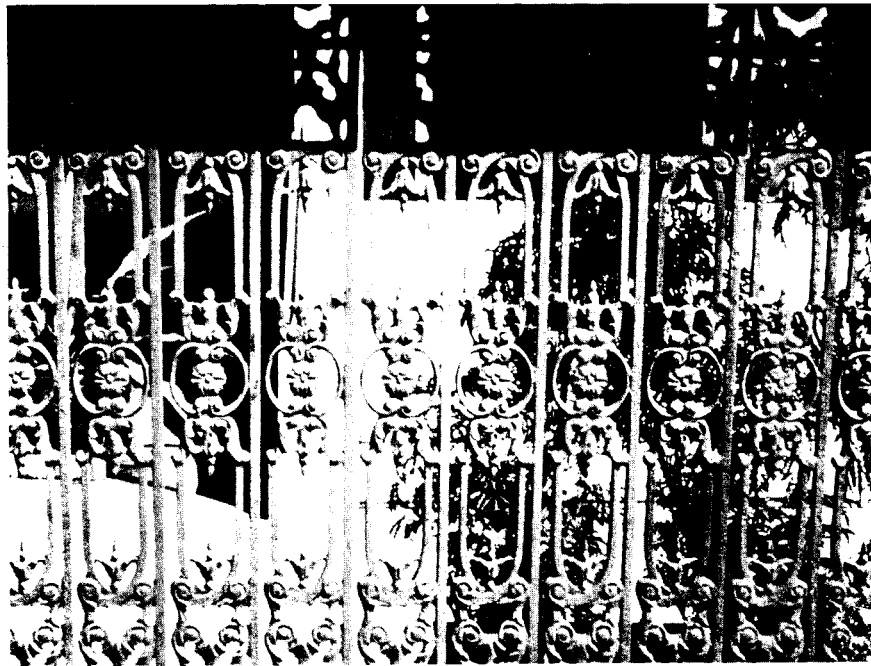
2. ตำหนักที่ประทับ 2 หลัง

ตำหนักทั้ง 2 หลังนี้ เป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป โดยมีลวดบัวคล้ายไปทางอิตาลีเลียนเรอเนซองซ์ (Italian Renaissance) โดยที่เฉลียงรับหลังคาด้วยเสากลมตอนบนเป็นบัวแบบใบผักกาด ตอนล่างเป็นโค้งครึ่งวงกลมบนเสารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หน้าต่างบางแห่งยังเป็นบานเกล็ดไม้ปรับมุมได้ ที่หน้าบันเป็นลายปูนปั้นตรงกลางเป็นรูปวงกลม 2 ข้างเป็นสามเหลี่ยม ล้อมด้วยปูนปั้นคล้ายแพระบาย ฯลฯ

3. กำแพง ยังคงใช้กำแพงแบบมีใบเสมา เพื่อแสดงให้รู้ว่าเป็นวังเจ้าฟ้าครั้งรัชกาลที่ 1 คือ สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราช ซึ่งเป็นพระราชนัดดาที่เสด็จประทับที่วังนี้เป็นพระองค์แรก

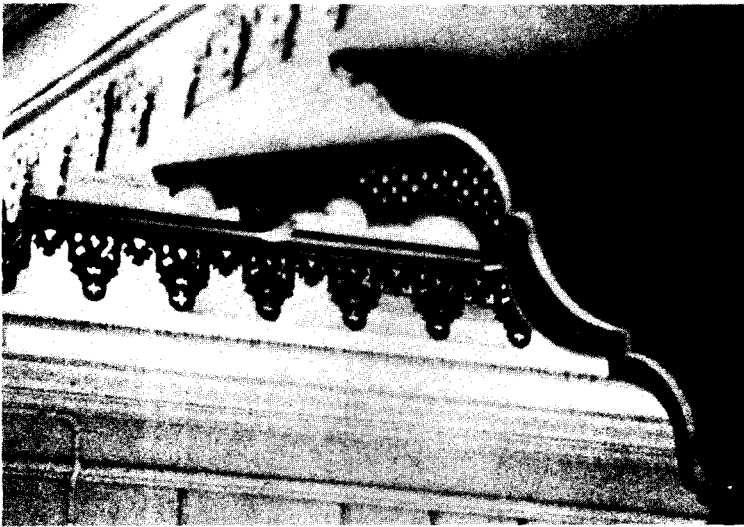
ประตู่วังท่าพระ แสดงว่าเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้า

ลายลูกกรงเหล็กหล่อ ที่กำแพงแก้วหน้าห้องพระโรง

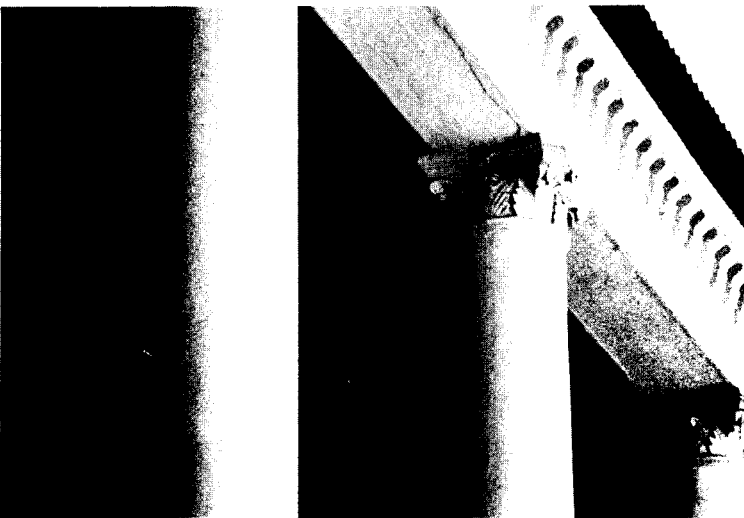

ศาลาวังท่าพระ

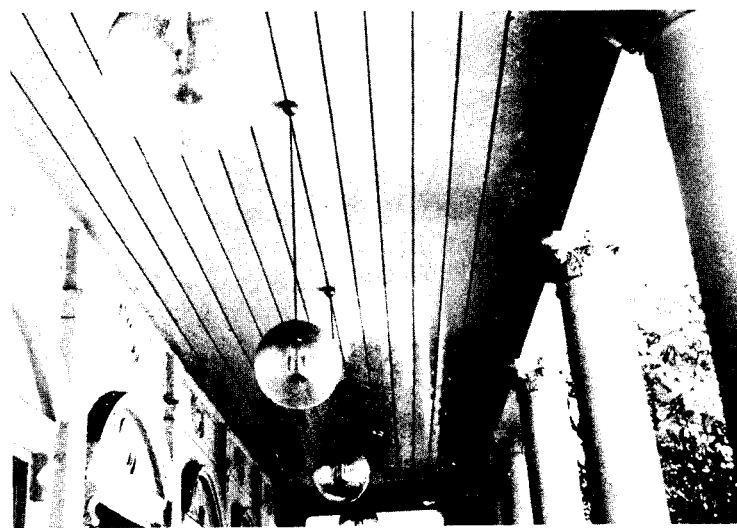
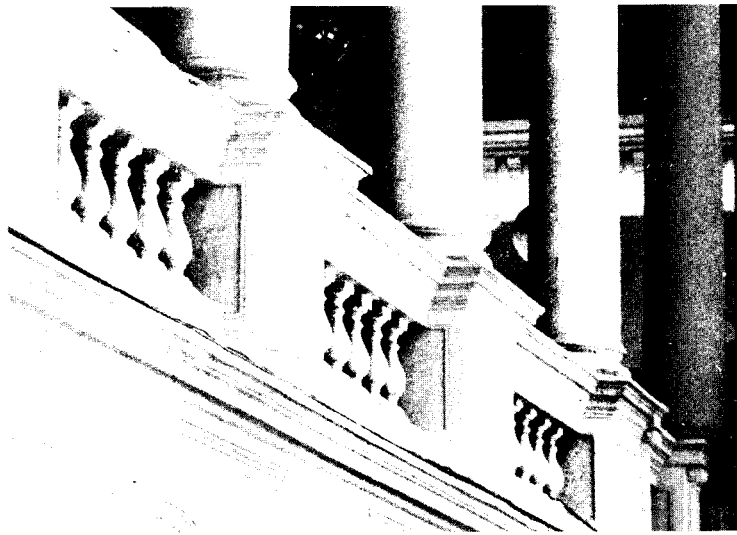

เท้าแขน ลายฉลุไม้สมัยรัชกาล

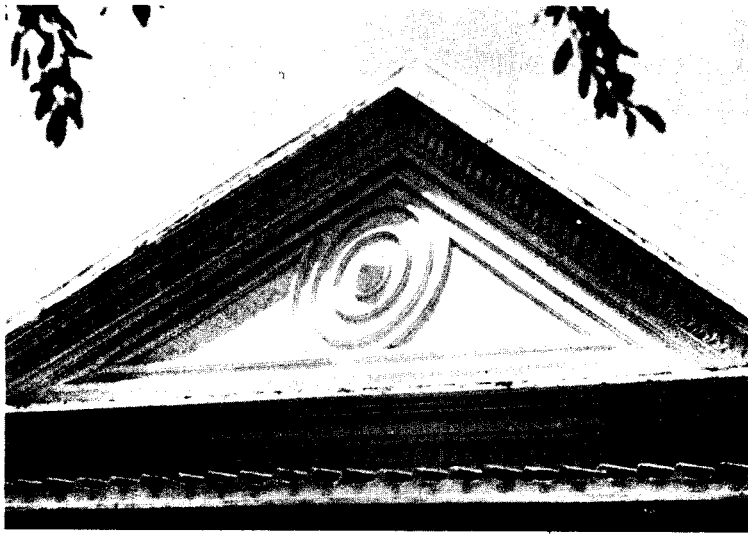
ที่ 5

หัวเสา วังท่าพระ

รายละเอียดการตกแต่งวังท่าพระ

รายละเอียดการตกแต่งวังท่าพระ
หน้าบัน

รายละเอียดการตกแต่งวังท่าพระ

สี่เหลี่ยม กว้างยาวประมาณ 7 วา ด้านใต้กินเขตบ้านพระยาราชมนตรี ซึ่งเป็นจางวางข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 3 อีกด้านหนึ่งติดกับกำแพงฉนวน และมีเพิงห้องแถวตลอดไปถึงบ้านพระยาราชมนตรี ติดกับกำแพงเมือง

สรุปได้ว่า วังครั้งเป็นที่ประทับของกรมขุนราชสีหวิกรม เป็นทั้งที่ประทับ ที่ทรงงานและที่ทำงาน ด้านการช่างทุกชนิด รวมทั้งเป็นที่อยู่ของช่างต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย มีจำนวนคนที่อยู่อาศัยในวังไม่ต่ำกว่า 200 คน ทั้งชายหญิง เด็ก ผู้ใหญ่

ระยะเมื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จมาประทับที่วังท่าพระนั้น ตำแหน่งมีสภาพเก่า และอาคารต่าง ๆ ก็ชำรุดผุพังหมดแล้ว ที่ห้องพระโรง ยังเหลือดีอยู่ แต่เฉพาะพื้นและเสา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นพระราชนัดดาของรัชกาลที่ 3 และทรงเป็นพระราชวงศ์อันสูงศักดิ์ สมควรจะพระราชทานวังท่าพระ ให้เป็นที่ประทับ จึงโปรดฯ ให้รื้อตำหนักของเดิม พร้อมทั้งสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ที่ชำรุดเสีย ส่วนห้องพระโรงนั้นทรงพระราชดำริว่า เป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน ได้ทรงบังคับบัญชาราชการงานเมืองที่ห้องพระโรงนี้มาตลอดรัชกาลที่ 2 สมควรให้รักษาไว้เป็นประวัติศาสตร์ จึงโปรดฯ ให้ซ่อมขึ้นให้มีสภาพเหมือนเดิม นอกจากนั้นโปรดฯ ให้สร้างตำหนักขึ้นใหม่ เป็นตึกอย่างฝรั่งตามสมัยนิยมยุคนั้น 3 หลัง คือ

1. ตำหนักที่ประทับ 2 หลัง

1.1 ตำหนักหลังที่ 1 สร้างต่อจากหลังห้องพระโรงไปทางทิศเหนือ

1.2 ตำหนักหลังที่ 2 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหลังที่ 1 และขนานกับหลังที่ 1 ด้วย

2. ตึกแถวยาว 8 ห้อง สกัลดำหนักที่ประทับทั้ง 2 หลัง¹ เช่นเดียวกับแผนผังเดิม เป็นที่อยู่ของหม่อมห้ามและโอรส ธิดา

นอกจากนั้นยังโปรดฯ ให้สร้างตึกชั้นเดียวเป็นห้องเครื่อง ห้องคลัง และที่อยู่อาศัยของมหาดเล็ก ข้าหลวง ฯลฯ

ต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าพรพรรณราย พระชนนีของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้เสด็จออกมาประทับที่วังท่าพระ จึงได้เสด็จออกมาประทับที่ตำหนักหลังทางทิศตะวันตกจนตลอดพระชนมายุ

สิ่งก่อสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

1. ห้องพระโรง² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ โปรดให้มีการเปลี่ยนโครงไม้เครื่องบน เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งของเดิมเป็นกระเบื้องดินเผา เปลี่ยนมาใช้กระเบื้องซีเมนต์ เปลี่ยนคานเพิ่มเติม และหล่อคานเสริม แล้วปูไม้สักใหม่ทับไปบนพื้นไม้เก่าอีกชั้นหนึ่ง

¹ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์, *บ้านนอกหลาน*, หน้า 10-11.

² ล่วงมาถึงรัชกาลปัจจุบัน ใน พ.ศ. 2491 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สิ้นพระชนม์ ได้ตั้งพระศพที่ห้องพระโรงนี้ จนกระทั่งได้รับพระราชทานเพลิง ในปี พ.ศ. 2495

ด้านแม่น้ำ หน้าศาลชำระความ ใต้ถุนบ้านเจ้ากรมเป็นคุก มีประตูช่องกุด เข้า - ออก

3.5 เรือนแถวริมกำแพง มีอยู่ 2 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออก มีเรือนแถวไปจดกำแพงหน้าวัง เป็นที่อยู่ของช่างทอง ด้านทิศตะวันตกก็มีเรือนแถวไปจดบ้านเจ้ากรม

3.6 บ้านเจ้ากรม ปลัดกรม ตั้งอยู่ริมกำแพงด้านหน้า

4. กลุ่มอาคารด้านหลังของวัง (ฝ่ายใน) ประกอบด้วย

4.1 เรือนแถว จำนวน 2 หลัง กว้างยาวเท่ากัน วางขนานกันมีทางเดินระหว่างกลาง ตั้งอยู่หลังตำหนักแปดและตำหนัก 7 ห้อง คั่นด้วยซาลาถมขึ้นมาเสมอซาลาระหว่างตำหนัก เรือนแถวนี้ใช้เป็นห้องเครื่องและห้องคนอยู่ ลักษณะคงจะเป็นแบบเรือนแถวใต้ถุนสูง ฝาเป็นแพชดตะถือปูน ต่อจากเรือนแถว 2 หลังนี้ มีเรือนแถวอีก 1 แถว ขนานกับแถวหน้า กว้างยาวเท่ากัน มีทางเดินระหว่างเรือนแถวทำเป็นซาลากว้างถมพื้นขึ้นไปให้พื้นน้ำ แต่ไม่ได้ปูกระเบื้องหน้าบัว

4.2 หอนก 1 หลัง ตั้งอยู่ปลายสุดเรือนแถว ด้านตำหนัก 7 ห้อง สกิดเขตซาลาระหว่างเรือนแถว ลักษณะของหอนกเป็นห้องโถงยาว 2 ห้อง

4.3 ศาลาโถง ตั้งอยู่หลังตำหนักแปด ลักษณะเป็นศาลาสีเหลี่ยม มีเฉลียงรอบกว้างเท่ากับเรือนแถว มีทางเข้าออกระหว่างศาลา ห้องเครื่อง และเรือนแถวหลังต่อไป ศาลานี้ใช้เป็นที่สำหรับเลี้ยงลูกเล็ก ๆ นั่งเล่นและกินข้าว ใต้ถุนศาลา เป็นฝาก่ออิฐ มีประตูเข้าให้เด็ก ๆ เอาวัวไปเลี้ยงไว้สำหรับขี่เล่นได้

4.4 สระน้ำ ตั้งอยู่ใกล้กำแพงวังด้านทิศตะวันออก ต่อกับวังหน้าพระลาน ว่างกลางระหว่างสระกับกำแพง มีต้นตาล เรียงตามกำแพงประมาณ 10 ต้น เรียกว่า ดงตาล ลักษณะของสระเป็นสระสี่เหลี่ยมบนพื้นที่ดินว่างเปล่า หลังเรือนแถว แถวที่ 2

สันนิษฐานว่าบริเวณนี้เป็นที่สิ้นสุดเขตของฝ่ายใน เพราะต่อจากนี้มีกำแพงแก้ว สกิดทางด้านทิศตะวันตก มีประตูกำแพงแก้วก่อเลยมาทางใต้

เมื่อพ้นกำแพงแก้วออกมาทางแนวกำแพงวังด้านเหนือ เป็นเขตชั้นนอก มีเรือนแถวตามแนวกำแพงวังยาวตลอดไปถึงมุมกำแพงวังด้านตะวันออก เรียกเรือนแถวนี้ว่า แถวลาว เรือนแถวนี้มีสะพานยาวเดินหน้าห้องเพราะน้ำท่วม ต่อจากเรือนแถวนี้มี บ้านจางวางและบ้านข้าราชการบริพารอื่น ๆ อีกหลายหลัง

5. บริเวณตำหนักแพ

ด้านตะวันตกเกือบสุดเขตวัง มีประตูออก เรียกว่าประตูคืน¹ ไปลงตำหนักแพ ตรงประตูช่องกุดออกกำแพงพระนคร มีกำแพงสองข้างทางตั้งแต่กำแพงพระนครไปจนเกือบถึงตำหนักแพ มีประตูที่สุดกำแพงเรียกว่า ฉนวนกำแพง ฉนวนด้านเหนือ เป็นเขตโรงสีข้าว และฉางข้าวหลวง

ลักษณะของตำหนักแพ เป็นแบบเรือน 3 ห้อง เฉลียงรอบฝาผนังเป็นแบบบานพับ (บานพับ) ที่ตั้งของตำหนักแพ กินเขตเข้าไปในโรงสี มีกำแพงกั้นย่อเขตเข้าไป หลังตำหนักแพเป็นลานว่าง

¹ สุเมธ ชุมสาย *วังท่าพระ*, หน้า 32.

ด้านหลัง เอาเจเสียงไว้เป็นเขตฝ่ายใน มีพระทวารใหญ่กลาง ท้องพระโรง มีพระทวารและอัครจันทร์เป็นทางออกหน้าท้องพระโรง 2 แห่ง ทางออกสกัดด้านตะวันตกและตะวันออก ด้านละ 1 แห่ง มีซาลา 3 ด้าน ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีประตูตรงกับพระทวาร 2 ประตู ด้านสกัดมีด้านละประตู ตรงลานด้านหน้าศาล ชำระความที่อยู่ติดท้องพระโรง มีประตูเล็กเข้าจากทางด้านท้องพระโรงได้ ส่วนพระแทลท้องพระโรงจะถัก ลวดทั้งนั้น ชั้นบนเป็นเครื่องไม้ ฝาไม้ ส่วนทางเดินไปฝ่ายในจากซาลาหน้าท้องพระโรงชั้นล่าง ลาดปูนแทน การปูกระเบื้อง

ท้องพระโรงตามปกติจะใช้เป็นโรงเรียนต่าง ๆ ในบรรดาช่าง 10 หมู่ เช่น ช่างไม้ ช่างเขียน ช่างสลัก ช่างประดับกระจก จนถึงช่างเขียนผู้หญิง ออกมาเขียนทองผ้าลายทรง ก็เขียนที่ท้องพระโรง บางครั้งใช้เป็นที่พักงาน เกี่ยวกับช่าง เช่น ช่างทวารในฉนวนมาทำงานสมทบ เมื่อครั้งทำเรือพระที่นั่งวังเหลา ก็เกณฑ์เอาช่างสนับมาเย็บม่านที่ท้องพระโรงนี้ ถ้างานเร่งรัดก็จะมีการเลี้ยงอาหารสำหรับทำงานจนกลางคืนดึกดื่น

2.2 ตำหนักแฝด 5 ห้อง เจเสียงรอบ มีพระทวารด้านสกัด 2 บาน ทั้งสองด้าน ด้านยาวมีด้านละ 1 บาน ถ้าเวลามีงานทำ ต้องทำอัครจันทร์ขึ้นพระแทลด้านหลังสำหรับสะดวงแก่คนใช้เข้า-ออก¹ พระแทลท้องพระโรงถักลวด (เป็นลูกกรง)

2.3 ตำหนัก 7 ห้อง มีความยาวเท่าตำหนักแฝด และวางขนานไปกับตำหนักแฝด มีซาลากว้างเท่าท้องพระโรง ยื่นเข้าไปหลังศาลชำระความ ทางด้านทิศตะวันตกมีกำแพงแก้วเป็นเขตของตำหนัก 7 ห้อง ที่ตำหนักนี้เป็นที่ประทับของกรมขุนราชสีหวิกรมโดยประทับอยู่ที่เจเสียงยกพื้น กั้นลูกกรงรอบ มีอัครจันทร์ขึ้น 2 ช่าง

ลักษณะโครงสร้างของท้องพระโรงและตำหนักแฝด คือชั้นล่างก่อปูน ชั้นบนเป็นเครื่องไม้ ฝาไม้ แต่เฉพาะที่ตำหนักแฝดชั้นล่างก่อปูนแต่ด้านซาลาระหว่าง 2 ตำหนัก แต่แนวเจเสียงในประธานเป็นเสาสดิน ไม่มีฝาคี่ดิน

ลักษณะการใช้สอย จะมีการแบ่งอาณาเขต เป็นฝ่ายหน้า และฝ่ายใน โดยถือว่านับตั้งแต่หลังท้องพระโรง และหลังแก่งแฝด (จะกล่าวต่อไป) เป็นส่วนข้างใน โดยมีกำแพงแก้วกันเป็นเขต ด้านตะวันตกมีประตูมีลับแลปูน บังหลังประตู สันนิษฐานว่าเป็นทางพระเข้าบิณฑบาต

3. กลุ่มอาคารด้านหน้าของวัง ประกอบด้วย

3.1 เก่งแฝด ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของท้องพระโรง ใช้เป็นที่ชำระความ

3.2 ศาลเจ้า เป็นเก๋งสี่เหลี่ยม กว้างเท่าท้องพระโรง ตั้งอยู่หลังฝาเก๋ง ที่ไหว้เจ้าเขียนรูปมังกรนำกลัวยูในศาล สลักลาย ปิดทองที่เสาเก๋ง เครื่องบนตัวไม้ใหญ่ ๆ เขียนลวดลายสีน้ำมัน ปิดทองบ้าง

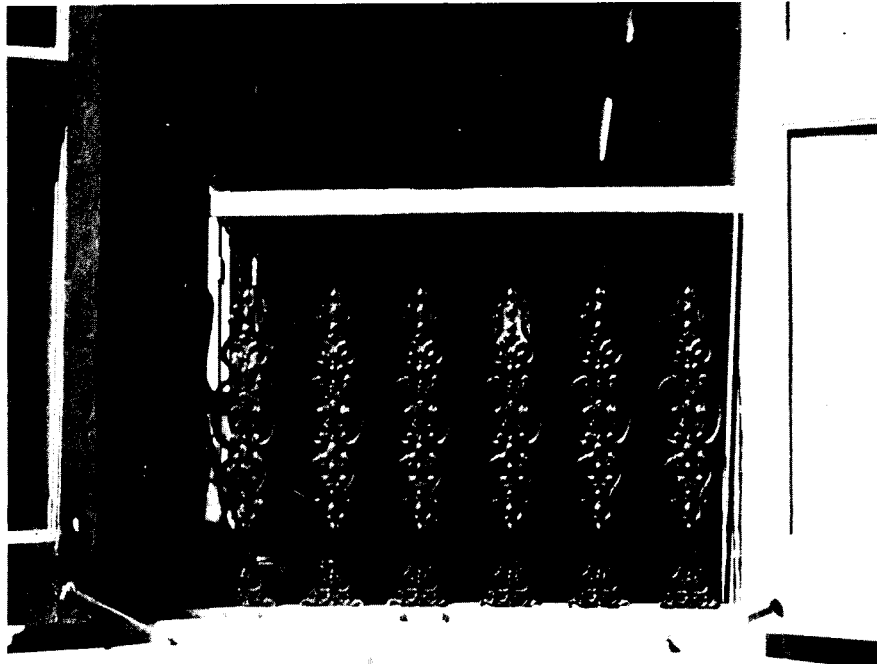
3.3 ตึกคลังมันคง ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของท้องพระโรง นิยว่าเป็นคลังเงิน ทอง เสื้อผ้า

3.4 บ้านเจ้ากรมช่าง ตั้งอยู่มุมกำแพงหน้าวัง กับกำแพงด้านตะวันตก ริมประตูเข้าออก

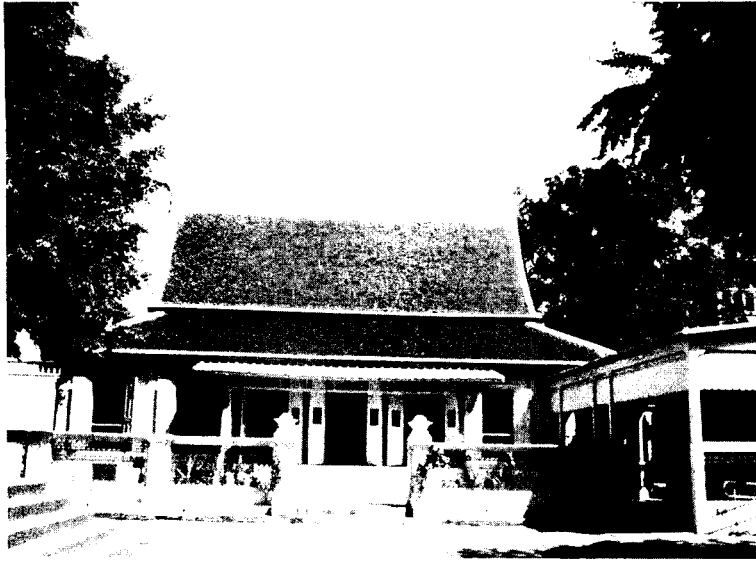
¹ สุเมธ ชุมสาย *วังท่าพระ*, หน้า 34

สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 5

ลูกกรงเหล็กหล่อที่ท้องพระโรง วังท่าพระ

ท้องพระโรง

หลังคาชั้นเดียว ไม่มีมุขลด เป็นท้องพระโรงครั้ง
กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ประทับอยู่

ระยะเมื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิบดี

สันนิษฐานว่าคงจะสร้างตามแบบฉบับของการสร้างวังและประเพณีการสร้างวังในสมัยนั้น ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราภานุภาพ คือ

“มีเรือนห้าห้องสองหลังแฝด เป็นตำหนักใหญ่ที่เสด็จอยู่หลัง 1 มีเรือนห้าห้องหลังเดียวเป็นตำหนักน้อย เห็นจะเป็นที่อยู่ของพระชายาและพระโอรสธิดา หลัง 1 นอกจากห้องพระโรงกับตำหนัก 3 หลัง ที่กล่าวมาก็มีเรือนสำหรับบริวารชนทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน วังชั้นเดิมสร้างด้วยเครื่องไม้แก่น หลังคามุงกระเบื้องทั้งนั้น แผนผังก็วางเป็นอย่างเดียว คือปลูกห้องพระโรง หันด้านยาวออกหน้าวัง ตำหนัก 3 หลัง ที่เสด็จอยู่และตำหนักน้อยหันหน้าสกัดต่อหลังห้องพระโรง มีศาลาอยู่ระหว่างกลางวังที่เคยเห็นเป็นดังนี้ ทั้งนั้น....”¹

ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะตำหนักที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นรูปแบบเริ่มเปลี่ยนแปลง เพราะมีอิทธิพลของศิลปะจีน และศิลปะยุโรป เริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย ทำให้รูปร่างของสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ระยะเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จนถึงกรมขุนราชสีหวิกรม

ตามหลักฐานของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์พระราชนัดดาในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงบันทึกเกี่ยวกับสภาพของวังนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อกรมขุนราชสีหวิกรมประทับอยู่² ทรงยืนยันว่าสภาพของวังถนนหน้าพระลานวังตะวันตกนี้ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยที่เคยเป็นวังที่ประทับของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มากนัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กำแพงรอบวัง เป็นกำแพงมีใบเสมาล้อมรอบอย่างวังเจ้าฟ้า ที่ริมกำแพงจะมีอาคารและสิ่งก่อสร้างอยู่ในบริเวณนั้น คือ

ที่ด้านหน้าวังด้านนอกของกำแพง มีตึก 2 ชั้น ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก เป็นโรงหมอตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 มีหมอ มียาจำหน่าย และมีที่อยู่สำหรับคนใช้ด้วย ลักษณะอาคารเป็นหลังคามุงกระเบื้องจีน พื้นปูกระเบื้องหน้าวัว ด้านทิศตะวันตก เป็นตึกแบบเดียวกันแต่ชั้นเดียว เป็นโรงงานของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

ที่หน้าวังด้านในของกำแพงริมประตู มีต้นสนคู่ มีโรงม้า 1 โรง มีโรงเสลียง 1 โรง เป็นแก่งเงิน 2 ห้อง ต่อมามีบ้านเจ้ากรม ปลัดกรมและมีเรือนแถวหลังกำแพง ทั้งด้านทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ฯลฯ

2. กลุ่มตำหนักที่ประทับ ประกอบด้วย

2.1 ห้องพระโรง ตั้งอยู่ตรงทางออกประตูเป็นแบบเรือน 5 ห้อง เจดีย์รอบ กันฝาเพ็ญ³

¹ สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 35.

² สุขุม ชุมสาย, วังท่าพระ, หน้า 31 - 37

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิบดี ซึ่งเรียกกันว่า “เจ้าฟ้าเหม็น” พระราชนัดดา ของรัชกาลที่ 1 พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิมใหญ่ พระราชชายาของพระเจ้ากรุงธนบุรี ประสูติในสมัยกรุงธนบุรี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 2

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทับ เป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารดาเรียม (ในรัชกาลที่ 3 ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธย เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2330 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2356 ได้ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจว่าความฎีกา และรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พ.ศ. 2367 เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระราชโอรสรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2355 ไม่ปรากฏว่ารับราชการอะไร พระชันษาเพียง 24 ปี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2378

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมสาย พระราชโอรสรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาแอมใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2359 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นราชสีหวิกรม แล้วทรงเลื่อนเป็นกรมขุนราชสีหวิกรม เมื่อ พ.ศ. 2410 ทรงกำกับกรมช่างศิลา และช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2411 พระชันษา 53 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ชุมสาย ณ อยุธยา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนอดุลยลักษณสมบัติ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอุไร พระราชโอรสองค์ที่ 29 ของรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาเขียว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2362 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนอดุลยลักษณสมบัติ ทรงกำกับกรมแสงและกรมช่างศิลา สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2416 พระชันษา 55 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล อุไรพงศ์ ณ อยุธยา

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ พระราชโอรสองค์ที่ 62 ของ รัชกาลที่ 4 ในพระองค์เจ้าพรหมราย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2406 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2448 ทรงเป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งอธิบดีคลังทหารบก ทหารเรือ แล้วเป็นเสนาบดีหลายกระทรวง เช่น กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงกลาโหม กระทรวงพระคลัง และกระทรวงวัง เมื่อ พ.ศ. 2456 รัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. 2448 ในสมัยรัชกาลที่ 8 ได้เฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2490 มีพระชันษา 84 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จิตรพงศ์ ณ อยุธยา

สิ่งก่อสร้างในวัง

ถ้าจะกล่าวตามลักษณะอาคารและการก่อสร้างของวังนี้แล้ว พอจะแบ่งลำดับการสร้างขึ้นได้เป็น 3 ระยะ คือ

วังถนนหน้าพระลาน

วังตะวันตก วังกลาง วังตะวันออก

บริเวณถนนหน้าพระลาน ถนนหน้าพระธาตุ และบริเวณคลังยกกระบัตรถหารบก รวมทั้งถนนมหาราชในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของวัง 3 วัง แยกตามลักษณะที่ตั้งว่า วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันตก ซึ่งคนทั่วไปเรียกกันว่า วังท่าพระ วังถนนหน้าพระลานวังกลาง และวังถนนหน้าพระลานวังตะวันออก ทั้ง 3 วังนี้เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรส 2 พระองค์ พระราชนัดดา 1 พระองค์ และมีเจ้านายเสด็จประทับต่อมาอีกหลายพระองค์ ทั้ง 3 วังหันหน้าออกถนนหน้าพระลาน ซึ่งเป็นถนนหน้าพระบรมมหาราชวังด้านทิศเหนือ และเป็นทางที่พระมหากษัตริย์เสด็จเข้าออกเป็นประจำ จะเห็นได้ว่าตำแหน่งที่ตั้งของวังถนนหน้าพระลานทั้ง 3 วัง เป็นที่ตั้งของวังที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง รายละเอียดของแต่ละวังมีดังนี้

วังถนนหน้าพระลานวังตะวันตก

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลานทางด้านทิศตะวันตก ใกล้ประตูท่าพระ¹ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วังท่าพระ” หรือวังล่าง² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชนัดดา คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิบดี ได้เสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ รัชกาลที่ 2 จึงได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 3 จึงได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระราชโอรส 3 พระองค์ และได้เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ตามลำดับคือ พระองค์เจ้าชายลักษณะนุคุณประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ต่อมาเป็นที่ประทับของกรมขุนราชสีหวิกรม ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 และกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ประทับอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้พระราชทานสมเด็จพระยานิศจานวิจิตรวงศ์ เสด็จประทับเป็นองค์สุดท้าย ก่อนที่จะเสด็จไปประทับที่วังปลายเนิน ริมถนนพระรามที่ 4³ ปัจจุบันวังนี้เป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ แต่เดิมเรียกท่าช้าง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้อัญเชิญพระพุทธรูปจากพิษณุโลกมาประดิษฐานที่วัดสุทัศน์ โดยอัญเชิญขึ้นที่ท่านี้ ตรงบริเวณนี้จึงเรียกว่า “ท่าพระ” เพิ่มขึ้นอีกชื่อหนึ่ง

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ธรรมเนียมราชตระกูลสยาม*, หน้า 41.

³ พระองค์ได้สร้างตำหนักใหม่ที่ท้องนาริมถนนพระราม 4 ตำบลคลองเตย เมื่อ พ.ศ. 2456 ไว้สำหรับเป็นที่ประทับตากอากาศ ต่อมาพระองค์ก็ได้ประทับเป็นประจำที่วังปลายเนินนี้ (ดูรายละเอียดในเรื่อง วังปลายเนิน)

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

กลุ่มวังถนนหน้าพระลาน	3 วัง
กลุ่มวังถนนหลักเมือง	3 วัง
กลุ่มวังริมสนามชัย	3 วัง

ปัจจุบัน คือบริเวณกรมการค้าภายใน ของกระทรวงพาณิชย์ ถนนมหาราช พระนคร

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

3. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระนามเดิม จ้อย พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวกรมพระศรีสudarักษ์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระพี่นางองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับเจ้าขรรค์เงิน เชื้อจีน แซ่ตัน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2313 ในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมารัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงพิทักษ์มนตรี กำกับกรมวังและกรมมหาดไทยด้วยตำแหน่งดังกล่าวนี้ พระองค์ได้รับพระฉายานามว่า “ผู้สำเร็จราชการ” กรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2365 พระชันษา 53 ปี ก่อนรัชกาลที่ 2 จะสวรรคต 2 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล มนตรีกุล ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 แล้วถูกไฟไหม้หมดในสมัยรัชกาลที่ 2 ต่อมาไม่มีการสร้างวังใหม่บนพื้นที่เดิมของวังอีก เพียงแต่โปรดฯ ให้สร้างเป็นโรงวิเสท และคลังสินค้า

ปัจจุบัน

เมื่อไฟไหม้วังหมดแล้ว ปรากฏว่าส่วนหนึ่งยังเป็นที่อยู่ของเชื้อสายในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ อีกส่วนหนึ่งเป็นตลาดท่าเตียน ซึ่งได้รวมเอาตลาดท้ายสนามซึ่งอยู่ติดกับวังริมวัดโพธิ์ และได้ย้ายมาอยู่ริมแม่น้ำนี้ด้วย ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงสร้างอาคารขึ้นเป็นตึกหลายหลังสำหรับเป็นกรมท่ารับกงสุลต่างประเทศ ตึกรับรองแขกเมือง และเป็นที่อยู่ของชาวต่างประเทศที่เป็นชาวยุโรปมารับราชการในไทย ต่อมาอาคารหลังหนึ่งได้ใช้เป็นศาลต่างประเทศด้วย

ปัจจุบัน ไม่ปรากฏอาคารของเดิม พื้นที่ของวังกลายเป็นที่ตั้งของตลาดท่าเตียน และตึกแถวบริเวณรอบตลาด

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษ์ พระนามเดิม เกศ เป็นพระโอรสองค์น้อย ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ กับเจ้าขรรค์เงิน ประสูติเมื่อครั้งกรุงธนบุรี พ.ศ. 2316 ต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ได้โปรดฯ ให้กำกับกรมมหาดไทย ต่อจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2317 พระชันษา 58 ปี เป็นต้นราชสกุล อิศรากรู ณ อุทยา

2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายฉัตร หรือ เศวตฉัตร พระราชโอรสองค์ที่ 29 ของรัชกาลที่ 1 และเจ้าจอมมารดาตานี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2333 ต่อมารัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2359 โปรดให้ทรงกำกับกรมพระนครบาล ในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงกำกับกรมท่า และกรมมหาดไทย สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2373 พระชันษา 40 ปี เป็นต้นราชสกุล ฉัตรกุล ณ อุทยา

สรุป

วังนี้สร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นสุดสภาพของวังเนื่องจากไฟไหม้ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีเจ้านายประทับที่วังนี้ 2 พระองค์ ทั้งสองพระองค์ทรงกำกับราชการในกรมมหาดไทยเหมือนกัน และสิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

วังคลังสินค้า

ที่ตั้งและประวัติของวัง

ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใต้ตึกหน้าแพ (ท่าราชวรดิษฐ์) อยู่นอกกำแพงพระนคร รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประทับอยู่ถึงสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่าเกิดไฟไหม้วังนี้หมด พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิม ซึ่งว่างอยู่ ส่วนวังที่ไฟไหม้ ภายหลังโปรดฯ ให้สร้างเป็นโรงวิเสท และคลังสินค้าบนพื้นที่ของวังคลังสินค้า

วังท่าเตียน

ที่ตั้งของวัง

วังท่าเตียน¹ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามวัดพระเชตุพนฯ หันหน้าวังออกถนนมหาธาตุ ด้านเหนือติดกับวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระชนกชนนี

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระพี่นางองค์น้อยของพระองค์ เสด็จประทับจนถึงรัชกาลที่ 3 จึงได้ย้ายไปจากวังนี้ ไปประทับที่วังสวนมังคุด² ที่ได้ทรงซื้อไว้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดฯ ให้กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 1 เสด็จประทับต่อมา สำหรับเจ้านายพระองค์นี้ก่อนหน้าที่จะมาประทับที่นี่ มีบางกระแสกล่าวไว้ว่า อาจจะได้พระราชทานที่วังคลังสินค้ามาก่อน แต่ต่อมาวังคลังสินค้าไฟไหม้ ตำนกเก่าเสียหายหมด จึงสร้างตำหนักชั่วคราว ครั้นวังท่าเตียนว่างลง จึงโปรดฯ ให้ย้ายไปประทับที่วังท่าเตียน³

ในบางแห่งกล่าวว่า รัชกาลที่ 1 ได้พระราชทานวังท่าเตียน แก่พระองค์เจ้าเศวตฉัตร ด้วยเหตุผลที่ว่า บริเวณที่ดินท้ายวัดโพธิ์นี้ เดิมเป็นโรงเก็บเรือ 8 หลัง อยู่ริมแม่น้ำ ปลูกติดต่อกันตั้งแต่หน้าวัดโพธิ์ขึ้นไปจนท้ายประตูแถว บริเวณใกล้เคียงอาคารไม้ 8 หลังนี้ มีรับสั่งห้ามปลูกบ้านเรือนใกล้โรงเก็บเรือเป็นอันขาด ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่อมาถึงรัชกาลที่ 1 โปรดให้เจ้าพระยาเสนาสุนาค ซึ่งเป็นเจ้าคุณตาของพระองค์เจ้าชายเศวตฉัตร เป็นผู้กำกับการรื้อโรงเก็บเรือ 8 หลัง ไปปลูกที่บางลมุด แขวงเมืองนนทบุรีที่ดินดังกล่าวว่างลง จึงโปรดฯ ให้สร้างวังบนพื้นที่ โดยมีเจ้าพระยาเสนาสุนาคเป็นผู้กำกับการสร้างวัง เพื่อพระราชทานให้พระองค์เจ้าชายเศวตฉัตร⁴ ประทับอยู่ แต่เมื่อสร้างวังเสร็จ พระองค์เจ้าชายเศวตฉัตรยังมีพระชันษาน้อย ยังไม่ถึงกำหนดจะเสด็จออกมาประทับวังเจ้านาย รัชกาลที่ 1 จึงพระราชทานวังท่าเตียนแก่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์ พระราชนัดดาประทับอยู่ จนย้ายไปประทับที่วังสวนมังคุด วังท่าเตียนว่างลง รัชกาลที่ 3 จึงพระราชทานให้กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ประทับต่อมา

กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ประทับอยู่ที่วังนี้ได้เพียงปีเดียวก็สิ้นพระชนม์ เจ้าจอมมารดาตานี และหม่อมเจ้าในกรมประทับเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 4 หลังจากเจ้าจอมมารดาตานีสิ้นไปแล้วได้เกิดเพลิงไหม้ใหญ่ที่วังนี้และบริเวณใกล้เคียง บริเวณทั้งหมดนี้จึงกลายเป็นที่ว่างเปล่า ชาวบ้านจึงเรียกว่า “ท่าเตียน” มาจนถึง

¹ ส่วนที่ชาวบ้านเรียกว่า วังท่าเตียนนั้นที่จริงอยู่ก่อนไปทางโรงเรียนราชินี (ปากคลองตลาด) เรียกอีกชื่อหนึ่งตามเจ้าของวังว่า วังพระองค์จุฑา เป็นคนละแห่งกัน

² เสด็จสิ้นพระชนม์ที่วังนี้

³ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 22-23

⁴ ต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์

วังปากคลองวัดชนะสงคราม

วังนี้เป็นวังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานบุคคลสามัญที่ประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศ และได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า แต่มิใช่ในพระราชวงศ์จักรี

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ปากคลองวัดชนะสงครามปากตะวันตก อีกด้านหนึ่งติดคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) ทางฝั่งเหนือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานบุคคลสามัญคนหนึ่งชื่อ “หม่อมเรือง” ชาวชลบุรี ซึ่งเป็นพระสหายและพี่น้องร่วมสาบาน เมื่อครั้งกอบกู้เอกราชให้แก่ประเทศ สมัยเสียกรุงให้แก่พม่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ยกฐานะของหม่อมเรืองขึ้นเป็นเจ้า¹ สถาปนาเป็น เจ้าบำเรอภุชรราชนิกุล รับราชการอยู่ในกรมพระราชวังบวรฯ ต่อมาจึงทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นและเลื่อนเป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร์ เป็นต้นสกุล สุนทรภูล ฦ ชลบุรี

กรมขุนสุนทรภูเบศร์ประทับอยู่ที่วังนี้เป็นเวลาหลายปี ไม่ปรากฏว่าประทับอยู่จนถึงชั้นลูกหลานหรือถวายคืนวัง ปรากฏในรัชกาลที่ 3 ว่า วังนี้เป็นที่ประทับของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ พระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ซึ่งได้ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ และเชื้อสายได้ครอบครองสืบมา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นที่อยู่ของพระยาพจนปรีชา (ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์) ซึ่งเป็นพระนัดดา ของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์

ปัจจุบันพื้นที่ของวังเป็นย่านที่พักอาศัยของเอกชน ริมนนเจ้าฟ้า ติดกับกรมการข้าวทหารบก

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. **กรมขุนสุนทรภูเบศร์** รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ในหัวข้อประวัติของวัง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายอิศราพงศ์** เป็นโอรสของพระองค์เจ้าดาราวดี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2363 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2394 ไม่ปรากฏว่าทรงกำกับราชการใด สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2404 พระชันษา 42 ปี เป็นต้นสกุล อิศรศักดิ์ ฦ อยุธยา

สรุป

วังนี้เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 พระราชทานคนสามัญที่ยกขึ้นเป็นเจ้า ต่อมาเป็นที่ประทับของพระโอรสกรมพระราชวังบวรฯ จนถึงรัชกาลที่ 6 จึงสิ้นสุดการเป็นวัง เพราะหมดเชื้อสายที่ประทับต่อมาที่ตั้งของวังนี้เป็นที่มาของชื่อถนน “เจ้าฟ้า”

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 20.

พระนิเวศน์สถานให้เป็นที่ประทับของพระโอรสพระองค์น้อย คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์เรศร์ ซึ่งได้ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้าในกรมอยู่วังนี้ต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ประมาณปี พ.ศ. 2372 ที่วังสวนมังคุดทรุดโทรมมาก ไม่มีผู้ดูแลรักษา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุก์ พระโอรสในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ พระพี่นางองค์รองของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งประทับอยู่ที่วังท่าเตียน ทรงซื้อวังนี้แล้วย้ายมาสร้างวังใหม่ ประทับอยู่ได้ปีเดียว ก็สิ้นพระชนม์ กรมหมื่นเทวานุก์ พระโอรสพระองค์ใหญ่ได้ครอบครองต่อมา จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมขุนอิศราณุก์อยู่ต่อมา ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “วังกรมเทวา”

ปัจจุบันบริเวณวังสวนมังคุดหรือที่เรียกกันว่า วังกรมเทวา เป็นบ้านเรือนของเอกชนไปหมด ไม่ปรากฏอาคารใดเหลืออยู่ ยกเว้นกำแพงอิฐ ความยาวประมาณ 20.00 เมตร อยู่ในซอยศาลาดันจันทร์ ถนนถนนอรุณอมรินทร์ ซึ่งเป็นบ้านของเชื้อสายราชสกุลอิศรางกูร ณ อยุธยา

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณ์เรศร์** พระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระพี่นางองค์ใหญ่ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2300 พระนามเดิมว่า ทองจิ้น สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2340 พระชันษา 41 ปี เป็นต้นราชสกุล นรินทรางกูร ณ อยุธยา

2. **สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุก์** พระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ พระพี่นางพระองค์น้อย ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2316 ในรัชกาลที่ 2 ได้ทรงกำกับกรมมหาดไทย ต่อจากเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระเชษฐาร่วมพระชนกชนนี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2373 พระชันษา 58 ปี เป็นต้นราชสกุล อิศรางกูร ณ อยุธยา

3. **กรมหมื่นเทวานุก์** พระโอรสเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุก์ พระนามเดิมหม่อมเจ้าชายช่อม ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2337 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเทวานุก์ ในรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2396 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2406 พระชันษา 70 ปี

สรุป

วังนี้เป็นวังเดิมของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นสุดความเป็นวังประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 กลายมาเป็นที่อยู่ของเชื้อสายและเอกชน

กำแพงวังกรมทเวาฯ ซอยศาลาต้นจันทร์ ถนนอรุณอัมรินทร์

วังบ้านปูน

ที่ตั้งและประวัติของวัง

สันนิษฐานว่า วังบ้านปูนตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านปูนระหว่างวังสวนมังคุด กับวัดระฆังโฆสิตาราม อยู่กลุ่มวังสวนมังคุด และพระราชวังหลัง เนื่องด้วยพระองค์เจ้าขุนเณร เป็นพระอนุชาต่างพระชนนี กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังหลัง แต่เดิมพระองค์เจ้าขุนเณรเป็นสามัญชน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสถาปนาให้มียศเป็นพระองค์เจ้า เนื่องด้วยกระทำความดีความชอบครั้งทำศึกไทยรบพม่าที่ลาดหญ้า¹ รัชกาลที่ 1 จึงได้พระราชทานวังให้เป็นที่ประทับที่ตำบลบ้านปูน ก่อนหน้าที่พระองค์เจ้าขุนเณรจะมาประทับที่วังนี้ เดิมจะตั้งนิเวศน์สถานอยู่ที่ใดไม่ปรากฏ วังที่สร้างขึ้นนี้คงจะเป็นวังขนาดเล็ก ไม่มีความสำคัญนัก และไม่ปรากฏว่ามีเชื้อสายอยู่ต่อมา คงมีแต่พระองค์เจ้าขุนเณรแต่พระองค์เดียว

ปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยของวัง คงปรากฏแต่ชื่อของสถานที่นั้นโดยที่ชาวบ้านในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังเคยเรียกทางเดินเข้าวัดระฆังโฆสิตาราม ด้านถนนอรุณอมรินทร์ ว่า “ตรอกเจ้าขุนเณร” แต่ในปัจจุบันชื่อนั้นได้เลือนหายไปหมดแล้ว

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระองค์เจ้าชายขุนเณร เป็นเจ้านายที่มีได้เป็นเชื้อสายในปฐมวงศ์ เป็นแต่เพียงร่วมพระบิดากับกรมพระราชวังหลัง ชื่อพระอินทรักษา ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ในรัชกาลที่ 1 แต่ไม่ปรากฏว่ามีเชื้อสายสืบต่อมา

วังสวนมังคุด

วังนี้เป็นวังเดิมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประทานแก่พระโอรส

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลสวนมังคุด ระหว่างวัดระฆังโฆสิตาราม กับพระราชวังหลัง² เดิมเป็นพระนิเวศน์สถานของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระพี่นางพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีไม่ปรากฏปีที่สร้าง ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระพี่นางพระองค์นั้น ได้เสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง จึงประทาน

¹ ขุนเณรได้ปลอมเป็นนายโจรปล้นสดมภ์ เสบียงอาหาร เพื่อตัดกำลังของกองทัพพม่า

² แต่เดิมนีมี 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านปูน ตำบลสวนมังคุด และตำบลสวนลั่นจี่ ส่วนพระราชวังหลังตั้งอยู่ตำบลสวนลั่นจี่ ปัจจุบันคือ ตำบลศิริราช อ้างจาก สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า หน้า 17

วังริมวัดโพธิ์

วังนี้เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระภักดาของพระเจ้าน้องนางเธอ ที่เป็นคนสามัญ และสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าในพระราชวงศ์จักรี

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ติดเขตเดิมของวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพน) ทางด้านทิศเหนือ ตรงที่สร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ที่นี้เป็นที่ตั้งบ้านเดิมของหม่อมมุก¹ ซึ่งขณะนั้น รับราชการเป็นตำแหน่งนายกวอดหุ้มแพร มหาดเล็ก ครั้งกรุงธนบุรี ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ แห่งพระราชวงศ์จักรี จึงโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้ากุ และพระภักดา ที่บ้านเดิมของหม่อมมุกโดยหันหน้าวังออกถนนริมกำแพงเมือง ครั้นเมื่อสิ้นพระองค์เจ้ากุ (กรมหลวงนรินทรเทวี) และกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระโอรส 2 พระองค์ ได้ประทับต่อมา ครั้งรัชกาลที่ 3 มีพระราชประสงค์จะขยายเขตวัดโพธิ์ จึงโปรดฯ ให้รื้อวัง และสร้างวังใหม่ พระราชทานให้กับพระโอรสของพระองค์เจ้ากุ และกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ทั้ง 2 องค์ ที่ใกล้ประตูสะพานหัน ซึ่งต่อมาได้สร้างเป็นวังบูรพาภิรมย์ ในรัชกาลที่ 5

ปัจจุบันวังริมวัดโพธิ์ได้ถูกรื้อไปหมดแล้ว พื้นที่ดินนั้นได้กลายมาเป็นที่ตั้งของวิหารพระไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ ด้านหนึ่งติดถนนท้ายสนาม ส่วนตลาดท้ายสนามได้ย้ายไปตั้งอยู่ริมแม่น้ำ กลายเป็นส่วนหนึ่งของตลาดท่าเตียน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระองค์เจ้าหญิงกุ หรือที่เรียกกันว่า “เจ้าครอกวัดโพธิ์” มีพระภักดาพระนามเดิมว่า หม่อมมุก บุตรเจ้าพระยามหาสมบัติ ในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ สิ้นชีพิตักษัย ในปี พ.ศ. 2358 ในรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาพระอัฐิ เป็นกรมหลวงนรินทรเทวี เป็นต้นราชสกุล นรินทรกุล ณ อยุธยา มีพระโอรส 2 พระองค์ คือ

1. พระองค์เจ้าชาย ฉิม ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนรินทรเทพ
2. พระองค์เจ้าชาย เจ่ง ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์

รายละเอียดของพระประวัติอยู่ในเรื่องวังถนนมหาชัย

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นสุดสภาพการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากพื้นที่วังอยู่ในเขตของการขยายวัดโพธิ์ จึงโปรดฯ ให้รื้อวังเพื่อสร้างวิหารพระไสยาสน์

¹ พระภักดาของ พระองค์เจ้ากุ พระเจ้าน้องนางเธอต่างพระชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติ และเพื่อบำเหน็จความชอบ
แก่คนสามัญและยกขึ้นเป็นเจ้า

วังริมวัดโพธิ์

วังบ้านปูน

วังสวนมังกุด

วังปากคลองวัดชนะสงคราม

วังท่าเตียน

วังคลังสินค้า

วังริมป้อมจักรเพชร

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง มุมวังอยู่ตรงศาลเจ้าที่เน ๑ สะพานวัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) กำแพงวังอยู่ติดกับกำแพงวัด¹ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ของสมเด็จพระที่นั่งเธอฯ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ เพื่อรักษาพระนครทางด้านทิศใต้ ได้ประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2437 เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์สิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าโปรดฯ ให้เจ้านายต่างกรมหรือพระองค์เจ้าพระองค์ใดประทับต่อมา

ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยของวัง บริเวณของวังส่วนหนึ่งได้ถูกสร้างเป็นถนนจักรเพชร เมื่อตอนที่มีการรื้อป้อมจักรเพชรและกำแพงเมือง และคงมีบางส่วนคงอยู่ในเขตของที่ตั้งการไฟฟ้านครหลวงปัจจุบัน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระนามเดิม ต้น พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระที่นั่งเธอฯ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ กับเจ้าขรรค์เงิน ไม่ทราบปีที่ประสูติ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2347 ทรงเป็นต้นราชสกุล เทพหัสดิน ณ อยุธยา

สรุป

วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อทำหน้าที่รักษาพระนครด้านทิศใต้เพื่อเป็นประธานในการระวังป้องกันพระนครทางด้านนี้ สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 1

---

¹วัดเลียบ เป็นวัดที่เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงปฏิสังขรณ์ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า...
ตำนานวังเก่า หน้า 14

ประตู่วังวิมป้อมพระสุเมรุ ถนนพระอาทิตย์

สรุป

พระนิเวศน์เดิม เป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เพราะเป็นพระนิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีเจ้านายถึง 2 พระองค์ที่ประทับที่นี่ ได้ทรงอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 จากนั้นจึงเป็นที่ประทับของพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 จากนั้นจึงเป็นที่ประทับของพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล 3 รัชกาล เข้าเป็นพื้นที่เดียวกัน รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานเป็นกรมทหารเรือ จึงสิ้นสุดการเป็นวัง

วังริมป้อมพระสุเมรุ

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่หลังป้อมพระสุเมรุ ปากคลองบางลำภู ระหว่างถนนพระอาทิตย์ต่อถนนพระสุเมรุ ที่ตั้งของวังนี้เป็นพระนิเวศน์เดิมของเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างกำแพงเมืองของพระนครแนวกำแพงเมืองใต้ผ่านกลางที่ดินแปลงนี้ เลี้ยวที่ปากคลองบางลำภู ไปทางทิศตะวันออก แล้วสร้างป้อมพระสุเมรุเป็นป้อมใหญ่ ประจำพระนครทางด้านเหนือ รัชกาลที่ 1 จึงได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ซึ่งเป็นพระอนุชา เสด็จไปประทับที่วังนี้ เพื่อรักษาพระนครทางด้านทิศเหนือ

หลังจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดประทับต่อมา เนื่องจากพระภูมิเจ้าที่ร้ายแรงนัก¹

ปัจจุบันยังคงมีทรากประตูวังเป็นกำแพงก่ออิฐแดง ไม่ฉาบปูน มีต้นไทรใหญ่ขึ้นที่ประตู และมีศาล ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “ศาลกรมหลวงประจักษ์ฯ” ตั้งอยู่หน้าประตูนี้ด้วย

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เป็นพระโอรสองค์หนึ่งในสายปฐมวงศ์แต่ต่างพระชนม์กับรัชกาลที่ 1 เป็นพระอนุชาของค็น้อย พระนามเดิม “ลา” พระองค์ได้ติดตามองค์สมเด็จพระปฐมบรมราชชนกขึ้นไปอยู่เมืองพิษณุโลก ครั้นเสด็จสวรรคตได้ปลงพระศพ แล้วเชิญพระอัฐิมาถวายรัชกาลที่ 1 จึงสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2350 ทรงเป็นต้นราชสกุลเจษฎางกูร ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อทำหน้าที่รักษาพระนครทางด้านทิศเหนือ สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 1

¹สมเด็จพระมหาพรหมคณาจารย์, ตำนานวังเก่า, หน้า 14.

เรือนหลังกลาง ลดพื้นที่กว้างข้างเหนือ มีประตูออกทางด้านหน้า นัยว่าเดิมคงจะมีเฉลียงแล่นผ่านตลอด

เรือนหลังข้างใต้ กั้นฝา 4 ด้านรวมทั้งด้านใน ทำประตูออกหอกกลาง 1 ช่อง เรือนหลังข้างใต้นัยว่าเป็นหอนอน ทำยกพื้นสูงขึ้นกว่าหอกกลาง

เรือนหลังข้างใต้และข้างเหนือ ทำช่องหน้าต่างงามเป็นพิเศษ คือทำพนักหย่องเป็นลูกทรงกลิ้งแบบอย่างของพนักหย่องเรือนนี้ไปปรากฏเป็นหย่องประจำช่องพระบัญชาของพระบัญชาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกแห่งหนึ่ง

ลักษณะของหอไตรที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

เรือนหลังข้างเหนือ กั้นฝา 3 ด้าน ข้างในเรือนเปิดเป็นโถง ทำพนักลูกทรงกลิ้งกันไว้แต่เพียงเตี้ย ๆ เรือนหลังนี้นัยว่าเป็นหอนั่งมาแต่เดิม

2. โบสถ์ของวัดวงศมูลวิหาร ในบริเวณพระนิเวศน์เดิมนี มีวัดอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่า “วัดวงศมูลวิหาร”¹ ตั้งอยู่กลางที่ค่อนมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2459 วัดวงศมูลวิหาร เสื่อมสภาพลง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกเลิกเป็นที่สงฆ์ต่อไป มอบให้กระทรวงมหาดไทยรักษา แต่ให้คงเป็นสมบัติของพระพุทธศาสนาอยู่อย่างเดิม และให้คงพระอุโบสถไว้ ฉะนั้นที่บริเวณวัดทั้งหมดจึงรวมเข้าเป็นเขตพระนิเวศน์เดิม ยังคงไว้แต่พระอุโบสถหลังเดียว ที่เปิดให้ประชาชนได้เข้ามาสักการในวันพระ และเปิดใช้ในกิจกรรมของกองทัพเรือโดยเฉพาะ สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับโบสถ์หลังนี้ คือ องค์พระประธานมิได้หันพระพักตร์ไปสู่ทิศตะวันออกตามรูปยาวของโบสถ์ แต่กลับหันหน้าไปทางทิศเหนือ² โดยหันพระพักตร์เข้าหาด้านแคบของโบสถ์

อาคารในพระนิเวศน์เดิม ปัจจุบัน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระนิเวศน์เดิม ให้เป็นที่ทำการทหารเรือแล้ว สิ่งปรากฏอยู่ในปัจจุบันคือ กำแพงที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ทราบได้ว่า ณ ที่นี้คือ พระนิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่วนอาคารที่ยังปรากฏอยู่ในสภาพปัจจุบัน คืออาคารที่ทำการของทหารเรือ ที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน และอาคารดังกล่าวนี้กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว

¹วัดวงศมูลวิหาร เป็นวัดที่กรมขุนธิดเบศรีบรรพตทรงสร้างขึ้นข้างหลังวัง แต่สร้างค้างอยู่ ครั้นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดฯ ให้กรมหมื่นอนันตการฤทธิซึ่งได้ประทับอยู่ที่พระนิเวศน์เดิมนั้นมาเป็นแม่กองสร้างวัดใหม่จนแล้ว พระราชทานนามว่า “วัดวงศมูลวิหาร”

²ที่ต้องหันพระพักตร์พระพุทธรูปไปด้านเหนือ เพราะเมื่อกรมขุนธิดเบศรีบรรพตทรงสร้างพระอุโบสถ โดยหันพระอุโบสถไปทางทิศตะวันออก เป็นต้นเหตุให้พระองค์ทรงประชวรบ่อย ๆ เพราะพระอุโบสถหันหน้าเข้าหาดำหนัก แสดงว่าตำแหน่งต้องอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และแม่น้ำ พระองค์จึงได้ทรงหันพระพักตร์พระพุทธรูปไปทางทิศเหนือ และหันหน้าพระอุโบสถไปทางทิศนั้นด้วย

ไม้จันทน์ลาย บานประตูทางขึ้น

ทวย พระนิเวศน์เดิม

จวนเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปัจจุบันตั้งอยู่ที่วัดระฆังโฆสิตาราม

กำแพงแสดงที่หมายของพระนิเวศน์เดิม ปัจจุบันคือที่ตั้งของกรมอุทการเรือ

เจ้านาย 3 พระองค์ที่ประทับ ณ วังริมพระนิเวศน์เดิมนี ทรงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นเจ้าพี่เจ้าน้องร่วมเจ้าจอมมารदानววม ดังนั้นจึงปลูกวังอยู่ใกล้กัน มีพระนามและพระประวัติ ดังนี้

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมรมนตรี** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายปาน พระราชโอรสองค์ที่ 4 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณักรักษ์ และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารदानววม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2337 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่น อมรมนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4

2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเสื่อ** พระราชโอรสองค์ที่ 16 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณักรักษ์ และเป็นองค์ที่ 4 ในเจ้าจอมมารदानววม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2349 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล พยัคฆเสนา ณ ออยุธยา

3. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายกระต่าย** พระราชโอรสองค์ที่ 18 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณักรักษ์ และเป็นองค์ที่ 5 ในเจ้าจอมมารदानววม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2350 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3

สิ่งก่อสร้างในพระนิเวศน์เดิมนียังคงสภาพอยู่ในปัจจุบัน

1. **หอนั่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** เป็นตำหนักดั้งเดิมและรื้อมาปลูกสร้างถวายเป็นวัดระฆังโฆสิตาราม ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกดำรงพระยศเป็นพระราชวรินทร์ รับราชการครั้งกรุงธนบุรี กล่าวกันว่า “หอนั่ง” หลังนี้เมื่อได้ถวายเป็นเรือน 2 หลัง เชื่อมด้วยนอกชาน หลังหนึ่งเป็นหอนอน หลังหนึ่งเป็นหอนั่ง ตอนกลางเป็นนอกชาน ฝาเรือนเป็นแบบฝาส้วม บ้างก็ว่าหลังคา มุงจาก

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ได้สร้างพระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ได้โปรดฯ ให้สร้าง “หอรระฆัง” ขึ้นข้างพระอุโบสถทางด้านทิศใต้ และนาระฆังที่ขุดได้จากวัดระฆังโฆสิตาราม ไปประดิษฐาน ณ หอรระฆังนั้น ส่วนบริเวณที่ขุดระฆังได้ในวัดระฆัง ได้สร้างเป็นสระกรุดด้วยอิฐ สอดด้วยดินเหนียว และย้าย “หอนั่ง” ของรัชกาลที่ 1 มาสร้างในสระนั้น พร้อมทั้งตกแต่ง “หอนั่ง” เสียใหม่ให้งดงาม โดยเปลี่ยนจากฝาส้วมเป็นฝาปะกน เปลี่ยนหลังคาเป็นมุงกระเบื้องดินเผา เขียนรูปภาพภายในหอ ตกแต่งคันทวยเป็นต้น และสันนิษฐานว่าได้มีการสร้างเสริมหลังคา ส่วนที่เป็นนอกชานนั้นขึ้น จึงกลายเป็นอาคาร 3 หลัง และดัดแปลงประโยชน์ใช้สอยจาก “หอนั่ง” กลายเป็น “หอไตร”¹

หอไตรกลางสระหลังนี้ ได้ประดิษฐานอยู่กลางสระเป็นเวลาเกือบ 200 ปี โครงสร้างโดยเฉพะเสาในส่วนที่ฝังดินอยู่ใต้บาดคอดินจึงได้มีการย้าย “หอไตร” มาสร้างขึ้นใหม่ทางทิศใต้ของโบสถ์ และได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์จนเกือบแล้วเสร็จ²

¹ในวัดระฆังฯ ยังมี “หอไตร” อีกหลังหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับกุฎเจ้าอาวาส ซึ่งท่านเจ้าอาวาสสันนิษฐานว่าเป็นหอไตรซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่สร้างวัดระฆังฯ

²สัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม, 21 ธันวาคม 2524

พระบรมราชชนกเสด็จปราบดาภิเษก ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ในปี พ.ศ. 2325 ต่อมาพระราชทานอุปราชภิเษก เป็นพระมหากุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2349 จนตลอดรัชกาลที่ 1 จึงได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ 16 ปี เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2367 พระชนมพรรษา 58 ปี

2. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระนามเดิม จ้อย พระราชโอรสองค์ที่ 7 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2316 พระบรมราชชนก ได้สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2325 ต่อมาเลื่อนเป็นกรมหลวงฯ แล้วเลื่อนเป็นพระบัณฑูรน้อยเมื่อ พ.ศ. 2350 ได้พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหากุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปี พ.ศ. 2352 ทรงดำรงพระยศเป็นพระมหากุปราชอยู่ 8 ปี ทิวศต เมื่อปี พ.ศ. 2360 พระชนมายุ 37 ปี

3. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมขุนธึเบศร์บวร พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายประยงค์ พระราชโอรสองค์ที่ 2 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กับเจ้าจอมมารदानวดี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2334 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นธึเบศร์บวร รัชกาลที่ 4 เลื่อนเป็นกรมขุนธึเบศร์บวร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400 ทรงเป็นต้นราชสกุล บรยงกะเสนา ณ อุรุทยา

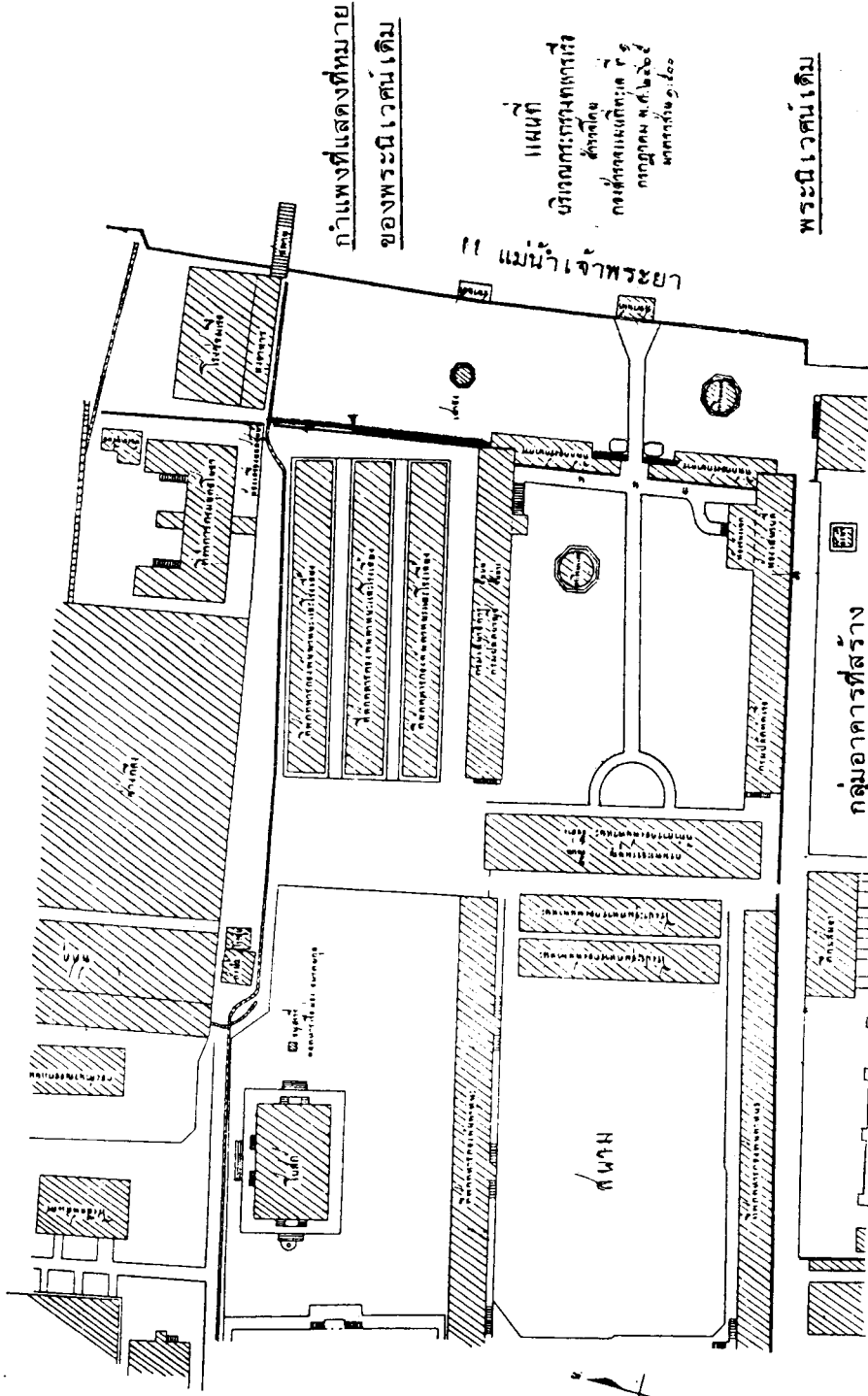
4. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายยุคินทร พระราชโอรสองค์ที่ 32 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กับเจ้าจอมมารदान้อยเล็ก ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2355 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอนันตการฤทธิ เมื่อ พ.ศ. 2410 กำกับกรมช่างทหารในฉนวน สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2423 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ยุคินทร ณ อุรุทยา

ในระหว่างที่กรมขุนธึเบศร์บวร เสด็จประทับที่พระนิเวศน์เดิมนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ซึ่งเป็นพระราชบิดา ได้โปรดฯ ให้สร้างวังที่ริมพระนิเวศน์เดิม 3 วังพระราชทานพระราชโอรส 3 พระองค์ ซึ่งรวมเจ้าจอมมารดาเดียวกับกรมขุนธึเบศร์บวรรายละเอียดของวังริมพระนิเวศน์เดิม มีดังต่อไปนี้

วังริมพระนิเวศน์เดิม วังที่ 1 สันนิษฐานว่าอยู่ตอนใต้ของพระนิเวศน์เดิม กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ 2 สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นอมรมนตรี เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานเป็นที่กรมทหารเรือ

วังริมพระนิเวศน์เดิม วังที่ 2 สันนิษฐานว่าอยู่ด้านหลังของพระนิเวศน์เดิม รัชกาลที่ 2 สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าเสื่อ เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 แล้วหม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมา จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงรวมเป็นที่กรมทหารเรือ

วังริมพระนิเวศน์เดิม วังที่ 3 สันนิษฐานว่าอยู่ด้านหลังของพระนิเวศน์เดิม ติดวังที่ 2 รัชกาลที่ 2 สร้างพระราชทานพระองค์เจ้ากระต่าย ซึ่งร่วมเจ้าจอมมารดากับพระองค์เจ้าเสื่อ ประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว วังนี้คงจะรวมกับวังที่ 2

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
เป็นกระทรวงทหารเรือ

พระนิเวศน์เดิม

ที่ตั้ง พระนิเวศน์เดิมตั้งอยู่ที่ปากคลองมอญ ฝั่งธนบุรี อาณาเขตของพระนิเวศน์เดิมไม่มีหลักฐานปรากฏที่ชัดเจน เท่าที่มีหลักฐานพอจะอนุมานได้ว่า พระนิเวศน์เดิมมีอาณาเขตดังนี้

ด้านทิศตะวันออก	จดแม่น้ำเจ้าพระยา
ด้านทิศเหนือ	ติดกับเขตวัดบางวัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม)
ด้านทิศตะวันตก	จดถนนบ้านขมิ้น (ถนนอรุณอมรินทร์)
ด้านทิศใต้	ติดกับเขตวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม)

ประวัติพระนิเวศน์เดิม

สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ทรงย้ายนิเวศน์สถานมาจากที่บ้านเดิม (บ้านอัมพวา) มาทรงตั้งเป็นจวนที่ประทับ ที่ปากคลองมอญ ฝั่งธนบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2311 ครั้นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีแล้ว ได้เสด็จมาประทับที่พระบรมมหาราชวัง ฝั่งกรุงเทพฯ พระราชนิเวศน์เดิมนี้จึงเรียกว่า จวนเดิม

อย่างไรก็ตามเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้สร้างวังพระราชทานพระเจ้านั่งยาเธอ และพระเจ้าหลานเธอ เพื่อรักษาพระนครตามที่ตั้งต่าง ๆ กันแล้วนั้น ยังโปรดฯให้พระนิเวศน์เดิม เป็นที่ประทับของพระราชโอรส คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร トラบจนปี พ.ศ. 2328 จึงได้ย้ายไปประทับยังพระราชวังเดิม (ซึ่งต่อมาได้อุปราชภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปี พ.ศ. 2349 แต่ยังคงเสด็จประทับที่พระราชวังเดิม ตลอดรัชกาลที่ 1) เมื่อพระนิเวศน์เดิมว่างลง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดฯให้พระราชโอรสคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์เสด็จประทับต่อมา จนได้รับอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในปี พ.ศ. 2352 จึงย้ายไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล กรมขุนธิเบศร์บวรพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้เสด็จประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯให้กรมหมื่นอนันตการฤทธิ พระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ประทับต่อมา จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2411 หลังจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระนิเวศน์เดิม ให้สร้างเป็นที่ทำการทหารเรือและขยายเขตออกมาให้กว้างขวางให้พอกับการใช้ในราชการ พร้อมกันนั้นโปรดฯให้สร้างกำแพงมีใบเสมาไว้เป็นเครื่องหมาย¹ ให้ปรากฏว่าเป็นที่ตั้งของพระนิเวศน์เดิม

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระนามเดิม จิม พระราชโอรสองค์ที่ 4 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระราชสมภพในปี พ.ศ. 2310 เมื่อ

¹ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, *ตำนานวังเก่า*, หน้า 19 - 22

สมภพเมื่อ พ.ศ. 2351 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พ.ศ. 2375 กำกับกรมทหารปืนใหญ่ ต่อมารัชกาลที่ 4 พระราชทานบรรดาราชภิเชก เป็นสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 พระชนมพรรษา 58 ปี

6. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายนวม เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 49 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2351 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นทรงกรม เป็นพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นวงศาสนิท เมื่อ พ.ศ. 2385 ได้ทรงว่าราชการในตำแหน่งต่าง ๆ คือ ทรงกำกับกรมหมอในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาทรงกำกับราชการกรมมหาดไทย พระคลังสินค้า และเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 4 สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2413 พระชนม์ 63 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

7. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีฯ พระราชโอรสองค์ที่ 28 ของรัชกาลที่ 4 ในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2399 เป็นพระอนุชา รวมพระชนกชนนีของรัชกาลที่ 5 ได้ทรงกรมเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2418 ต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์เมื่อ พ.ศ. 2428 ทรงว่าราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการกระทรวงพระคลัง รับราชการสืบมาจนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2443 พระชันษา 44 ปี¹ ทรงเป็นต้นราชสกุล จักรพันธ์ ณ อยุธยา

สรุป

จะเห็นได้ว่า ที่ตั้งของพระราชวังเดิมมีความสำคัญมาก ในเชิงยุทธศาสตร์มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี ตลอดจนถึงกรุงเทพฯ ส่วนเจ้านายที่เสด็จมาประทับที่พระราชวังเดิมนี้นับแต่เป็นเจ้านายองค์สำคัญ และมีบทบาทในราชการ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนั้น ๆ ความสำคัญของพระราชวังเดิมจึงเหมาะสมกับฐานะและตำแหน่งของเจ้านายที่มีความสำคัญในราชการ เป็นการระวังรักษาพระนครทางทิศนี้อีกโสดหนึ่งด้วย

ในด้านเป็นที่ตั้งของโรงเรียนนายเรือก็เป็นที่ ๆ เหมาะสมเพราะอยู่ใกล้แม่น้ำและยังใกล้กับพระนิวรณ์เดิม ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการกองทัพเรือ ง่ายต่อการควบคุมดูแล และเมื่อพระราชวังเดิมเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ก็สมควรจะเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการที่สืบเนื่องกับการป้องกันประเทศอย่างยิ่ง

¹เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ตั้งแต่เริ่มแรกออกวัง จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ที่วังนี้

โดยร่นกระเบื้องที่ยังไม่ชำรุดไปมุงส่วนในเสาประธานของท้องพระโรง ส่วนชายคาด้านนอกให้ซ่อมโดยการมุงจากไปพลางก่อน

ในปัจจุบัน ท้องพระโรงโถงได้รับการบูรณะไว้เป็นอย่างดี โดยมีพื้นตอนในเสาประธานปูด้วยหินอ่อนจากเมืองจีน ซึ่งสันนิษฐานว่าใช้มาตั้งแต่อดีต ส่วนรอบนอกที่เป็นเฉลียงที่กล่าวไว้ว่าเป็นกระเบื้องนำไว้นั้น เป็นหินอ่อนจากเมืองจีนเช่นกันแต่สีอ่อนกว่า

ส่วนที่เป็นหลังในมีการเปลี่ยนประตูหน้าต่าง เป็นบานกระจกรอบไม้ ไม่มีร่องรอยเดิมให้เหลืออยู่ ยกเว้นหน้าต่างเล็ก ๆ บางบานที่ยังคงปรากฏตัวบานเป็นไม้แบบใช้เดียวเป็นบานพับและยังมีหย่องจำหลักลายเหลืออยู่บ้าง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงธวัชบริบาล** พระนามเดิม บุญเมือง พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งเป็นสมเด็จพระพี่นางองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับพระอินทรรักษา¹ ประสูติหลัง พ.ศ. 2289² คงจะหลังปีนี้ไม่กี่ปี ไม่ทราบว่ามีกษัตริย์หรือทำราชการหน้าที่อะไร นอกจากจะคอยป้องกันรักษาพระนคร สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2328

2. **พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** ทุกรายละเอียดพระราชประวัติในบทที่ว่าด้วยวังพระนิเวศน์เดิม

3. **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี** ทุกรายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ในเรื่องวังคลังสินค้า

4. **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พระนามเดิมเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศา-อิศวรกระษัตริย์ ชัตติยราชกุมาร พระราชโอรสองค์ที่ 43 ในรัชกาลที่ 2 และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา พระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. 2347 ในรัชกาลที่ 2 เป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2366 ทรงผนวชเป็นครั้งที่ 2 เป็นพระภิกษุอยู่ไม่นาน สมเด็จพระราชบิดาก็เสด็จสวรรคต จึงได้ทรงผนวชต่อไปนานถึง 27 พรรษา เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ปรากฏในพงศาวดารว่าเป็นพระราชกษัตริย์ สมณศักดิ์เท่าเจ้าคณะรอง ได้เป็นเปรียญในรัชกาลที่ 3 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2393 เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2411 พระชนมพรรษา 65 ปี

5. **พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว** พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี เป็นโอรสองค์ที่ 50 ในรัชกาลที่ 2 กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราช

¹พระนามเดิม หม่อมเสม คางคางแห่งเจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายพระราชวังบวรฯ สมัยกรุงศรีอยุธยา สิ้นพระชนม์เสียตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก

²ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นเมื่อใด รับราชการในตำแหน่งใดในสมัยรัชกาลที่ 1 เพราะในเวลาที่รัชกาลที่ 1 สวรรคต เจ้านายพระองค์นี้ พระชันษา 39 ปี น่าจะมีราชการงานแผ่นดินที่จะต้องรับผิดชอบ แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ทราบแต่เพียงว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์มีหน้าที่ราชการต่าง ๆ มาก

4. ตำหนักสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพรรดิพงศ์ จัดเป็นที่พักและที่เรียนของนักเรียนชั่วคราว
5. เก๋งจีน 2 หลังคู่ จัดเป็นห้องกองรักษาการและเก็บของ
6. สร้างเรือนไม้ ริมกำแพงด้านใต้บนเขาดิน ให้เป็นที่รักษาพยาบาลนักเรียนเจ็บป่วย
7. สร้างโรงกายกรรมนอกกำแพงพระราชวัง ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ฝึกกายกรรม

และรับประทานอาหาร

ในสมัยหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงอาคารและสิ่งก่อสร้างในบริเวณพระราชวังเดิมมากมาย สิ่งที่ยังคงเหลืออยู่คือ อาคารที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแส ให้รักษาไว้เมื่อครั้งพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นโรงเรียนนายเรือยกเว้นศาลศิระปลาวาฬ ซึ่งพังทลายลงเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์สิ้นพระชนม์และไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ ส่วนที่รักษาพยาบาลครั้งเป็นโรงเรียนนายเรือได้ใช้เป็นสโมสรในปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับท้องพระโรงพระราชวังเดิม

ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ไม่ปรากฏหลักฐานว่าท้องพระโรงพระราชวังเดิมมีการก่อสร้างเป็นลักษณะใด แต่สันนิษฐานจากรูปร่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่าคงจะไม่มีเปลี่ยนแปลงในรูปแบบเท่าใดนัก เพราะรูปแบบของท้องพระโรงที่เห็นในปัจจุบัน เป็นลักษณะเดียวกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ต่อกับพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง โดยที่ท้องพระโรงที่เรียกว่าหลังในของพระราชวังเดิมยกฐานขึ้นสูงกว่าท้องพระโรงโถง กล่าวกันว่าท้องพระโรงพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ในรัชกาลที่ 1 ก็เป็นท้องพระโรงโถง ไม่มีฝาเช่นกัน เพิ่งจะมีการเปลี่ยนแปลงก่อฝาขึ้นในรัชกาลที่ 3

อย่างไรก็ดีปรากฏหลักฐานตามลายพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 เมื่อ ร.ศ. 119 เรื่อง การดีราคาตำหนัก ก่อนจะพระราชทานพระราชวังเดิมให้กับโรงเรียนนายเรือ เกี่ยวกับท้องพระโรงนี้ว่า

“.....ท้องพระโรง เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปอยู่ยกพื้นในประธานขึ้นไปสูง เฉลียงต่ำปูกระเบื้องนำว้าว หลังในที่เหมือนไพศาล ทิ้งโถรม ดังนี้...”

จะเห็นได้ว่าสมัยเมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิทไปประทับที่พระราชวังเดิม ได้มีการเปลี่ยนแปลงท้องพระโรง ในส่วนที่เป็นท้องพระโรงโถง โดยยกพื้นระหว่างในเสาประชนขึ้นให้สูง ส่วนเฉลียงรอบ ๆ นั้นปูกระเบื้องนำว้าว¹

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ได้เสด็จมาประทับและสิ้นพระชนม์ลงได้ประดิษฐานพระศพ ณ ท้องพระโรง ขณะนั้นท้องพระโรงคงจะอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมโดยเฉพาะหลังคาซึ่งมุงด้วยกระเบื้องไทย² รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ไปตรวจและจัดการซ่อมแซม

¹กระเบื้องนำว้าว คือกระเบื้องดินเผาสีแดงไม่เคลือบ ขนาดประมาณ 12” คูณ 12” เป็นกระเบื้องที่นิยมกันมากในสมัยก่อน ใช้ปูส่วนที่เป็นเฉลียงที่อาจจะถูกแดดฝนบ้าง

²กระเบื้องดินเผา

เป็นผู้ออกแบบสร้าง กล่าวกันว่าเป็นช่างคนเดียวที่สร้างพระที่นั่งมหาจักรี¹ แต่พระองค์ไม่โปรด จึงเสด็จมาประทับที่พระตำหนักที่ 2 ตั้งอยู่ริมกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้แม่น้ำ และได้สิ้นพระชนม์ ณ ตำหนักนี้

ตำหนักทั้ง 2 หลังนี้ หลังแรกได้ใช้เป็นโรงเรียนนายเรือ และหลังที่ 2 เรียกว่า ตำหนักนอก หรือ เก๋งจักรปึก ต่อมาได้รื้อสร้างใหม่ทั้ง 2 หลัง

ตำหนักหลังที่ 3 เป็นที่อยู่ของพระชายาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ (ม.ร.ว. หญิงสว่าง จักรพันธ์) เมื่อเป็นโรงเรียนนายเรือได้ใช้ตำหนักหลังนี้ เป็นที่พักอาจารย์

3.2 สระน้ำ ในการสร้างตำหนักทั้ง 3 หลัง ได้โปรดฯ ให้ขุดสระเดิมให้กว้างขึ้น สระนี้มีอยู่ตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่โดยให้ฝ่ายในใช้เป็นที่อาบน้ำและพายเรือเล่น สระนี้ไขน้ำเข้าออกได้ทางวัดท้ายตลาดหรือวัดโมลีโลกยาราม

3.3 เขาดิน ดินที่เกิดจากการขุดสระนี้สันนิษฐานว่าทรงนำมาถมเป็นเนินเรียกว่า เขาดิน เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของสระ ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าการสร้างอาคารขึ้นบนเขาดินในส่วนที่เรียกว่า “เขามอ”² และยังมีบางส่วนของ “เขามอ” หลงเหลืออยู่

3.3 ดิถีที่ทำการกองแผนที่ทางทะเล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ทรงสร้างดิถีที่ทำการกองแผนที่ทางทะเล ประทานให้กัปตันลอฟตัส ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระนิเทศชลธิ์ ตำแหน่งเจ้ากรมเซอร์เวทังน้ำ

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอาคารที่นำมาใช้เป็นโรงเรียนนายเรือ

เมื่อพระราชวังเดิมเปลี่ยนมาเป็นโรงเรียนนายเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้เป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือจึงจัดการก่อสร้างซ่อมแซมพระราชวังเดิม ตั้งแต่ พ.ศ. 2447-2448 (ร.ศ. 121 - 122) ดังต่อไปนี้

1. ดิถีใหญ่³ ได้เสริมขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ชั้นบนจัดเป็นห้องพักนักเรียน ชั้นกลางเป็นห้องเรียน ชั้นล่างเป็นที่ไว้ของ
2. ห้องพระโรง เป็นห้องฝึกสอนนักเรียนและเป็นที่ชุมนุมอาจารย์
3. พระตำหนักเก๋งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดเป็นที่ทำการของกรมยุทธศึกษา และกองแผนที่ทางทะเล

¹ไม่แน่ใจว่าเป็นองค์เดียวกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ผู้ออกแบบพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นช่างชาวอังกฤษชื่อ นายครูนิช - ผู้เขียน

²เขามอ คือเขาที่ก่อด้วยหินหลายขนาด สร้างเป็นภูเขาข่ม ๆ ตามแบบสิ่งใดหินของจีนมีการปลูกต้นไม้ขนาดเล็กที่เรียกว่าไม้กระไว้วที่เขามอนี้ด้วย

³สันนิษฐานว่าเป็นตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ หลังที่สร้างโดยช่างชาวอิตาเลียน ชื่อกาตู

ตำหนักทองของสมเด็จพระเจ้า
ตากสิน ปัจจุบันคือกุฎเจ้าอาวาส

หน้าจั่ว ตำหนักทอง

รายละเอียด หอองและฝา

สร้างศาลใหม่อีก เพียงแต่นำกระดูกปลาวาฬไปรวมไว้ที่ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เท่านั้น

1.6 พระตำหนักแก่งพระปิ่นเกล้าฯ พระตำหนักแก่งหลังนี้เป็นพระตำหนักที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับที่พระราชวังเดิมเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ครั้นพระองค์ได้รับพระราชทานบวรราชาภิเษก เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จึงได้เสด็จไปประทับที่พระบวรราชวัง

ปัจจุบันชั้นบนของพระตำหนักนี้ ใช้เป็นที่ทำการของผู้ชำนาญการกองทัพเรืออยู่ในความดูแลของสำนักงานเลขานุการกองทัพเรือ

2. สิ่งก่อสร้างที่เคยปรากฏอยู่ในพระราชวังเดิม แต่รื้อไปปลูกไว้ที่อื่น และยังปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน

2.1 ตำหนักพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นตำหนักที่ทรงกรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชวังเดิม เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ตำหนักทอง¹ ประวัตินี้กล่าวว่า เมื่อสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดไฟไหม้วัดระฆังโฆสิตาราม จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในวัดระฆังฯ โดยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดฯให้สร้างพระอุโบสถใหม่รวมทั้งขยายกุฏิสงฆ์ พร้อมกันนั้นได้มีการย้ายตำหนักทอง ซึ่งเป็นตำหนักกรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มาไว้ที่วัดระฆังฯ นี้ด้วย ปัจจุบันตำหนักทองหลังนี้ เป็นกุฏิเจ้าอาวาส

ลักษณะของตำหนัก เป็นแบบเรือนไทย ฝาปะกนขนาด 7 ห้อง ยกพื้นสูงโดยด้านหน้าลดพื้นเป็นพาไล ฝาภายนอกทาสีแดง ภายในทาสีเขียว ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นแบบเดียวกับตำหนักเขียว² ลักษณะเด่นของพระตำหนักนี้ คือมีฝาประจันห้องจำหลักลายเป็นรูปพระกรรมฐาน เมื่อปี พ.ศ. 2475 ได้มีการบูรณะตำหนักทองหลังนี้ เพราะทรุดโทรมมาก โดยเฉพาะเสาขาดคอดิน ท่านเจ้าอาวาสจึงได้แก้ไขโดยเปลี่ยนเสาชั้นล่างเป็นเสาปูน วางตงคานใหม่ ตำหนักทองจึงยังคงสภาพให้ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

2.2 ตำหนักแดง (ดูรายละเอียดประวัติของตำหนักแดงในบทที่ 2 เรื่องพระบรมมหาราชวัง)

ตำแหน่งที่ตั้งของตำหนักแดงในพระราชวังเดิมนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างไว้ที่ใด สันนิษฐานว่าจะสร้างอยู่ข้างแก่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงที่เป็นตำหนักใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ซึ่งสร้างขึ้นภายหลังที่ตำหนักแดงได้รื้อไปแล้ว

3. สิ่งก่อสร้างที่มีเอกสารกล่าวถึงแต่ได้รื้อถอนไปหมดสิ้นแล้ว³ คือ

3.1 ตำหนักที่ประทับ 3 หลัง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ทรงสร้างตำหนักที่ประทับขึ้น 3 หลัง ในสมัยที่เสด็จมาประทับที่พระราชวังเดิม หลังที่ 1 สร้างขึ้นโดยใช้ช่างชาวอิตาเลียน ชื่อกาตู

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พงศาวดารรัชกาลที่ 1,

²ตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเทพสุดา ที่ตั้งอยู่ที่วัดอมรินทราราม ธนบุรี

³บันทึกของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์

ป้อมวิชัยประสิทธิ์ ปากคลองบางกอกใหญ่

กำแพงชั้นในพระราชวังเดิม

แก่งคู่วังประตูประราชวังเดิม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ในระยะเวลาที่สร้างพระบรมมหาราชวัง ยังไม่แล้วเสร็จ พระองค์ยังคงประทับที่พระราชวังประมาณ 2 เดือนเศษ และเสด็จออกว่าราชการที่ท้องพระโรงนี้

ในสมัยที่เจ้านายหลายพระองค์เสด็จมาประทับที่พระราชวังเดิม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงใช้ท้องพระโรงเป็นที่ประทับหรือใช้ประโยชน์อื่นใด นอกจากในสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ได้ทรงใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีต่าง ๆ เช่น ทรงบำเพ็ญกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 4 และเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์สิ้นพระชนม์ ได้ใช้ท้องพระโรงเป็นที่ตั้งพระศพ

ปัจจุบันท้องพระโรงชั้นบนใช้เป็นห้องรับรองพิเศษ และเป็นห้องประชุมกองทัพเรือ ส่วนชั้นล่างใช้เป็นสถานที่ที่ประกอบงานพิธีของกองทัพเรือในบางโอกาส

1.2 ป้อมวิชัยประสิทธิ์ ที่ตั้งของป้อมนี้เป็นที่ตั้งของป้อมที่สำคัญ ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชื่อว่าป้อมวิชัยนรินทร์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้ทรงดัดแปลงป้อมวิชัยนรินทร์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้พระราชวัง และพระราชทานนามใหม่ว่า ป้อมวิชัยประสิทธิ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2314¹ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างพระนครใหม่ทางฝั่งตะวันออก จึงได้รื้อป้อมวิชัยนรินทร์ที่สร้างครั้งกรุงศรีอยุธยา² การรื้อป้อมในครั้งนั้น สันนิษฐานว่า อาจจะไปไม่หมดทั้งป้อมเพราะยังคงปรากฏกำแพงป้อมที่มุมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองบางกอกใหญ่ยังสมบูรณ์อยู่ ส่วนด้านหลังไม่ปรากฏกำแพงป้อมเท่าที่ควรจะเป็น อย่างไรก็ตามเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นโรงเรียนนายเรือ ป้อมวิชัยประสิทธิ์จึงอยู่ในความดูแลของกองทัพเรือตั้งแต่นั้นมา กรมศิลปากรได้ขึ้นบัญชีป้อมนี้เป็นโบราณสถานของชาติ และปัจจุบันกองทัพเรือได้ชักธงราชนาวีที่เสาชิงช้าเหนือป้อมนี้ และยังใช้เป็นสถานที่ยิงสลุด เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน

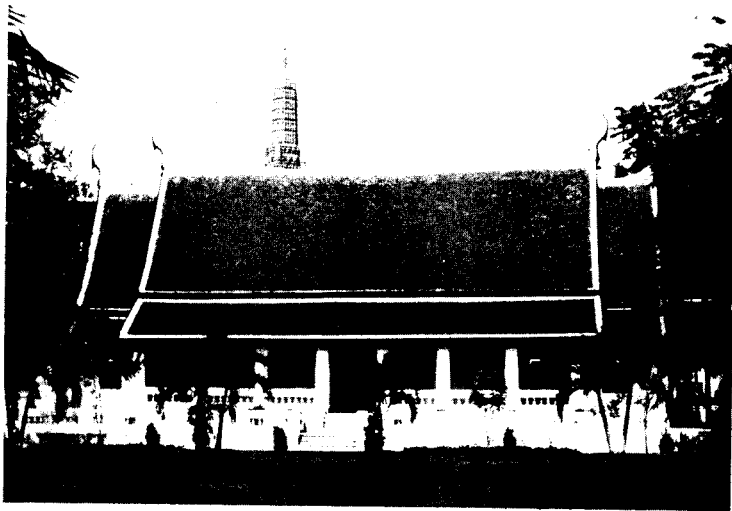
1.3 เก๋งคู่มิประตุ เก๋งจีน 2 หลังคู่เป็นเก๋งที่สร้างครั้งกรุงธนบุรี หลังในเป็นที่บรรทมของพระเจ้าตากสินมหาราช ลักษณะอาคารมีพื้นที่ชั้นล่างก่ออิฐโอบปูน ชั้นบนเป็นไม้สูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตรครึ่ง มีร่องเจาะไว้สำหรับลงพระบังคน และมีเจ้าพนักงานมาชะเอาไป เหตุนี้ก็เนื่องจากสมัยนั้นเกรงผู้ร้ายจะมาสวนพระทวาร ส่วนเก๋งหลังหน้านั้นไม่มีประวัติการใช้สอย

1.4 ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นศาลที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ทรงสร้างขึ้นแทนศาลหลังเก่าซึ่งพังทลายลง ส่วนศาลเดิมไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครสร้างและสร้างขึ้นเมื่อไร

1.5 ศาลศิระปะลาวาท เป็นศาลที่ตั้งอยู่ข้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ แต่เดิม เป็นเก๋งจีนชั้นเดียว ทำนองศาลเจ้าจีน มีกระดุกศิระปะลาวาพอยู่ในศาลเจ้า ศาลศิระปะลาวาพนี้พังลง เมื่อวันสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ วันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 119) ไม่มีการ

¹กรมยุทธศึกษาทหารเรือ, เอกสารจากกองประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ : กรมยุทธศึกษาทหารเรือ, 2523)

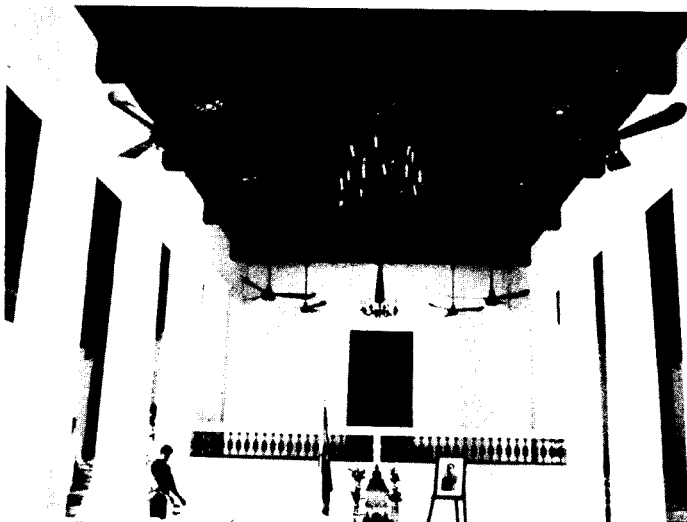
²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 83.

ท้องพระโรง พระราชวังเดิม

ด้านหลังของท้องพระโรง

ภายในท้องพระโรง

เจ้าอยู่หัว) ได้เสด็จประทับอยู่จนถึง พ.ศ. 2393 จึงได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อพระราชวังเดิมว่างลง จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเดิมประทับที่วังท้ายหีบเผย วังที่ 3¹ และวังริมแม่น้ำได้วัดพระเชตุพน ตามลำดับ มาประทับที่พระราชวังเดิม จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ ได้ประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ที่พระราชวังเดิม หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวังเดิม ให้เป็นโรงเรียนนายเรือ

ก่อนที่พระราชวังเดิมจะกลายมาเป็นโรงเรียนนายเรือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่พักของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนวริศรานุวัดติวงศ์ แต่ต่อมาทรงเห็นความสำคัญและความเหมาะสมที่จะให้เป็นที่ตั้งโรงเรียนนายเรือ เพราะเป็นที่ริมแม่น้ำและใกล้กับที่ว่าการทหารเรือซึ่งตั้งอยู่ที่พระนิเวศน์เดิม จึงได้พระราชทานให้เป็นโรงเรียนนายเรือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 119) แต่มีพระราชกระแสให้รักษาท้องพระโรงครั้งกรุงธนบุรี ตำแหน่งแห่งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และศาลศิระชะปลาวาฬไว้เป็นอนุสรณ์

โรงเรียนนายเรือตั้งอยู่ที่พระราชวังเดิมตลอดมาถึง พ.ศ. 2485 จึงได้ย้ายโรงเรียนนายเรือไปอยู่ที่สี่ตึกหีบชั่วคราว ทั้งนี้เพราะกรุงเทพมหานครถูกคุกคามจากภัยทางอากาศในสงครามโลกครั้งที่ 2 ครั้นสงครามสงบโรงเรียนนายเรือก็ได้ย้ายกลับมาที่พระราชวังเดิมตราบนานปี พ.ศ. 2492 จึงได้ดัดแปลงอาคารภายในพระราชวังเดิมให้เป็นที่ตั้งของกองบังคับการกองทัพเรือ และกรมการเงินทหารเรือ

ปัจจุบัน คือที่ตั้งของกองบัญชาการทหารเรือ

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังเดิม

ในระหว่างที่พระราชวังเดิม เป็นที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 แต่ละสมัยที่เจ้านายประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมนั้น คงจะได้มีการสร้างอาคารใหม่ รื้อถอนอาคารเก่า หรือโยกย้ายอาคารจากที่อื่นมาปลูก หรือย้ายอาคารจากพระราชวังไปปลูกที่อื่น ฉะนั้นสิ่งก่อสร้างที่จะกล่าวต่อไปนี้อาจจะแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. สิ่งก่อสร้างที่มีอยู่เดิมตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี ตลอดจนถึงก่อสร้างขึ้นใหม่ในสมัยที่เจ้านายเสด็จมาประทับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ที่ยังปรากฏอยู่ในพระราชวังเดิม
2. สิ่งก่อสร้างที่เคยปรากฏอยู่ในพระราชวังเดิม แต่รื้อไปปลูกไว้ที่อื่นที่ยังปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน
3. สิ่งก่อสร้างที่มีเอกสารกล่าวถึง แต่ได้รื้อถอนไปจนหมดสิ้นแล้ว

1. สิ่งก่อสร้างที่ยังปรากฏในพระราชวังเดิม

1.1 ท้องพระโรง เป็นท้องพระโรงที่สร้างครั้งพระราชวังเดิมเป็นพระราชวังหลวงของกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้ท้องพระโรงนี้ประกอบกิจการทั้งปวง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

---

¹เสด็จประทับอยู่ที่วังท้ายหีบเผย วังที่ 3 เป็นครั้งแรกที่ออกวัง ประทับอยู่จนถึง พ.ศ. 2385 รัชกาลที่ 3 โปรดให้ประทับที่วังริมแม่น้ำได้วัดพระเชตุพน จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงย้ายมาประทับที่พระราชวังเดิม

ป้องกันพระนครทางด้านนี้ด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว พระองค์จึงดัดแปลงพระราชวังเดิม เพื่อให้เหมาะสมกับที่จะเป็นที่ประทับของเจ้านาย เพราะพระราชวังเดิมมีประโยชน์ใช้สอยคนละอย่าง มีบริเวณกว้างขวางเกินความจำเป็น และประกอบกับที่ตั้งอยู่ติดวัดถึง 2 ด้าน พระองค์จึงโปรดให้กันเขตวังเข้าไปแคบกว่าเก่า สันนิษฐานว่าคงจะอยู่ภายในเขตกำแพงชั้นในเท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน ส่วนที่เป็นเขตพระราชวังเดิมชั้นนอก สันนิษฐานว่าคงจะเป็นที่อยู่ของข้าราชการบริพารของเจ้านายนั้น ๆ ที่เสด็จมาประทับ ณ พระราชวังเดิม จึงทำให้กลายเป็นเขตสาธารณะไป

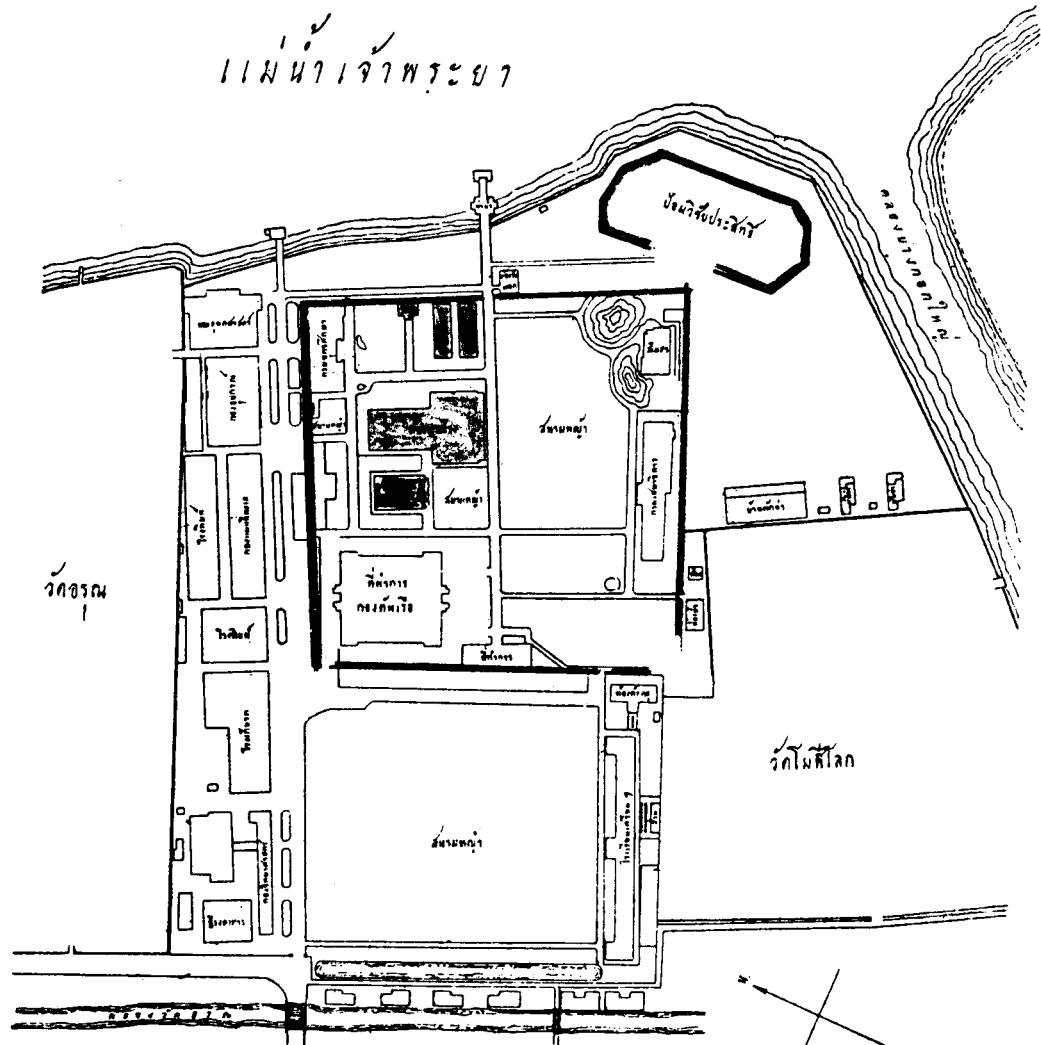
แต่อย่างไรก็ดี อาณาเขตของพระราชวังเดิม ไม่ได้มีหลักฐานทางเอกสารแน่นอนว่ามีขอบเขตที่ชัดเจนเพียงใด トラバจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นโรงเรียนนายเรือแล้ว ในปี พ.ศ. 2450 กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการหรือผู้บังคับการโรงเรียนนายเรือ ได้มีพระดำริที่จะขยายขอบเขตของโรงเรียนนายเรือออกไปทางด้านคลองวัดท้ายตลาด จึงได้ทรงซื้อที่ดินจากชาวบ้านและนำรั้วเหล็กมาล้อมไว้ และย้ายถนนสาธารณะ ซึ่งเดิมเลียบกำแพงชั้นในมาจัดทำใหม่ (ระหว่างคลองวัดท้ายตลาดกับแนวรั้วเหล็กที่ทรงทำใหม่) โดยทำเป็นถนนปูอิฐตะแคง¹ ต่อมาในสมัยน.อ. พระยาภาณุวงศ์ ได้มาเป็นผู้บังคับการโรงเรียนนายเรือ เมื่อปี พ.ศ. 2462 ได้สร้างบ้านพักของกรมยุทธศึกษาทหารเรือ บนถนนริมคลองวัดท้ายตลาดนี้ ได้กินที่ของถนนไปประมาณ 3 ใน 4 ของถนนเดิม จึงเหลือที่ของถนนเพียง 1 ใน 4 เท่าที่เห็นในปัจจุบัน

ประวัติของพระราชวังเดิม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงธิดานุเคราะห์ พระโอรสสมเด็จพระที่นั่งองค์ใหญ่ เสด็จมาประทับที่พระราชวังเดิมเพื่อทำหน้าที่ป้องกันรักษาพระนครทางฝั่งธนบุรี ได้ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งต่อมาได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ พระบรมมหาราชวัง หลังจากนั้นจึงได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสสมเด็จพระที่นั่งองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเดิมประทับอยู่ที่วังคลังสินค้าและเกิดไฟไหม้วังในสมัยต้นรัชกาลที่ 2 ประจวบกับพระราชวังเดิมว่างลง จึงได้เสด็จมาประทับจนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2365 ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเจริญพระชันษาออกวังได้จึงเสด็จมาประทับที่วังนี้ แต่พระองค์ได้ประทับอยู่ไม่นาน ก็เสด็จออกผนวช เมื่อ พ.ศ. 2466 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ในรัชกาลนี้พระองค์ได้โปรดฯ ให้พระราชวังเดิมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา และสมเด็จพระเจ้าจุฬามณี (ซึ่งต่อมาทรงบรรพชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

¹ การสร้างถนนในสมัยนั้นทำเป็นถนนปูอิฐ จะปูด้วยอิฐทางตั้งหรือเอาหน้าแคบขึ้นที่เรียกว่าปูด้วยอิฐตะแคง - ผู้เขียน

แผนที่เจ้าพระยา

มาตราส่วน 1:1000

แผนผังบริเวณพระราชวังเดิม

พระราชวังเดิม

พระราชวังเดิม คือพระราชวังหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทำการก่อสร้างเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี

ที่ตั้ง

พระราชวังเดิม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ปากคลองบางกอกใหญ่ ขนาบด้วยวัด 2 ข้าง คือวัดท้ายตลาด และวัดแจ้ง¹ ด้านหลังเป็นคลองวัดอรุณฯ ในสมัยกรุงธนบุรี คลองนี้เป็นแนวขอบเขตของกรุงธนบุรี สันนิษฐานว่าเป็นแนวคลองคูเมือง

ที่ตั้งของพระราชวังเดิมนี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของป้อมวิฆาเณนทร์ ครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ได้ทรงเลือกที่นี่เป็นที่ตั้งของพระราชวัง พร้อมทั้งรื้อป้อมวิฆาเณนทร์สร้างใหม่² และเปลี่ยนชื่อป้อมนี้เสียใหม่ว่า ป้อมวิชัยประสิทธิ์

อาณาเขตของพระราชวังเดิม

อาณาเขตของพระราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี สันนิษฐานว่าประกอบด้วยพื้นที่ 2 แห่ง คือ พื้นที่ที่อยู่ภายในกำแพงที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เรียกว่าพระราชวังเดิมชั้นใน และส่วนที่อยู่นอกกำแพงออกไป เรียกว่าพระราชวังเดิมชั้นนอก ซึ่งสันนิษฐานว่าอาณาเขตของพระราชวังเดิมชั้นนอกมีดังนี้

ด้านทิศเหนือ	จดคลองนครบาล ซึ่งเป็นคลองแนวเขตวัดแจ้ง
ด้านทิศตะวันออก	จดแม่น้ำเจ้าพระยา
ด้านทิศใต้	ส่วนหนึ่งจดคลองบางกอกใหญ่ มีป้อมวิชัยประสิทธิ์ตั้งอยู่ตรงมุม ³ อีกส่วนหนึ่งจดกับวัดท้ายตลาดหรือวัดโมลีโลกยารามในปัจจุบัน
ด้านทิศตะวันตก	จดแนวคลองหลังวัดอรุณราชวราราม

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงย้ายศูนย์การปกครองจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามาสู่ฝั่งตะวันออกแต่เพียงฝั่งเดียว พระราชวังเดิมหรือ พระราชวังหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงว่างลง และรัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริจะสร้างวังพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าหลานเธอ เพื่อเข้ารับราชการแผ่นดิน จึงได้รวมพระราชวังเดิมเข้าอยู่ด้วย มีเหตุผล 2 ประการ คือ

ประการแรก สถานที่ตั้งพระราชวังเดิมนี้ มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์เพราะตั้งอยู่หัวคู้่งน้ำ มีป้อมปราการสำหรับรักษาพระนครทางด้านใต้ฝั่งตะวันตก

ประการที่ 2 เป็นการประหยัดพระราชทรัพย์ในการสร้างวัง และขณะเดียวกันจะได้ทำหน้าที่ดูแล

¹วัดโมลีโลกยาราม และวัดอรุณราชวราราม

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 63

³มีหลักฐานปรากฏที่แผนที่ พ.ศ. 2465 ว่าที่ริมป้อมวิชัยประสิทธิ์เป็นที่ตั้งบ้านของหมอบลัดเลย์

พระนามและพระประวัติพระโอรสในกรมพระราชวังหลัง

1. **พระสัมพันธวงศ์เธอกรมหมื่นนราเทเวศร์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายปาน ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย แรม 1 ค่ำปีขาล พ.ศ. 2313 ในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนราเทเวศร์เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2350 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 10 แรม 13 ค่ำ ปีระกา พ.ศ. 2368 พระชันษา 56 ปี เป็นต้นราชสกุล ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา

2. **พระสัมพันธวงศ์เธอกรมหมื่นนเรศร์โยธี** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายบัว ประสูติเมื่อวันพุธเดือน 3 ขึ้น 11 ค่ำ ปีมะแม พ.ศ. 2318 ในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนเรศร์โยธี เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2350 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อวันศุกร์ เดือน 5 แรม 4 ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. 2374 พระชันษา 57 ปี ไม่มีโอรสธิดา

3. **พระสัมพันธวงศ์เธอกรมหลวงเสนีบริรักษ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายแดง ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 8 อุตตราสาฒ แรม 1 ค่ำ ปีระกา พ.ศ. 2320 ในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2350 ถึงรัชกาลที่ 3 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯเมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2375 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อวันเสาร์ เดือน 8 บุรพาสาฒ ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. 2377 พระชันษา 58 ปี เป็นต้นราชสกุล เสนีวงศ์ ณ อยุธยา

4. **พระสัมพันธวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายปฐมวงศ์** (เป็นพระองค์เจ้าองค์แรกที่ประสูติตั้งแต่ประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ จึงได้พระนามว่า พระองค์เจ้าปฐมวงศ์) ประสูติเมื่อปีขาล พ.ศ. 2325 ทรงผนวชอยู่วัดระฆัง จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3

วังทั้ง 4 วังนี้ มีหม่อมเจ้าและเชื้อสายของเจ้านายทั้ง 4 พระองค์ประทับและอยู่ต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

เมื่อถึง พ.ศ. 2417 บริเวณที่เคยเป็นเขตพระราชวังหลังได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกในสยาม โดยชาวอเมริกัน ชื่อ ดร.เฮาส์ และนางแฮเรียต เป็นผู้ก่อตั้ง โรงเรียนนี้ชื่อว่า โรงเรียนสตรีแฮเรียต เอ็ม เฮาส์ หรือที่เรียกว่า โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งเป็นจุดเริ่มแรกของความเจริญทางการศึกษาของสตรีไทย สองสามีภรรยาได้สร้างบ้านสามชั้นขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อใช้ในกิจการโรงเรียน ภายหลังกิจการโรงเรียนได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น จึงได้ย้ายโรงเรียนไปตั้งยังที่ใหม่¹ ส่วนบริเวณพระราชวังหลัง ได้เปลี่ยนแปลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นคือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงจัดตั้งโรงพยาบาลศิริราช ณ บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลังตั้งแต่นั้นมา

¹ย้ายไปตั้งอยู่ที่ถนนสุขุมวิท (ซอยวัฒนา) คือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยในปัจจุบัน

พระราชวังหลัง

ที่ตั้งและประวัติของวัง

พระราชวังหลัง สันนิษฐานว่าตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า ตำบลสวนลั่นจี ซึ่งเคยเป็นพระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี พระพี่นางพระองค์ใหญ่ ของรัชกาลที่ 1 เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ซึ่งได้ทรงสถาปนาเป็นกรมพระราชวังหลัง สาเหตุที่มีการตั้งวังบริเวณนี้ เพราะในสมัยกรุงธนบุรีบริเวณนี้มีป้อมปราการเป็นแนวป้องกันทางปากคลองบางกอกน้อยมาแต่เดิม ฉะนั้นเมื่อมีการสร้างวังขึ้นในบริเวณนี้ ก็เป็นการป้องกันรักษาพระนครทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น

พระนามและพระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

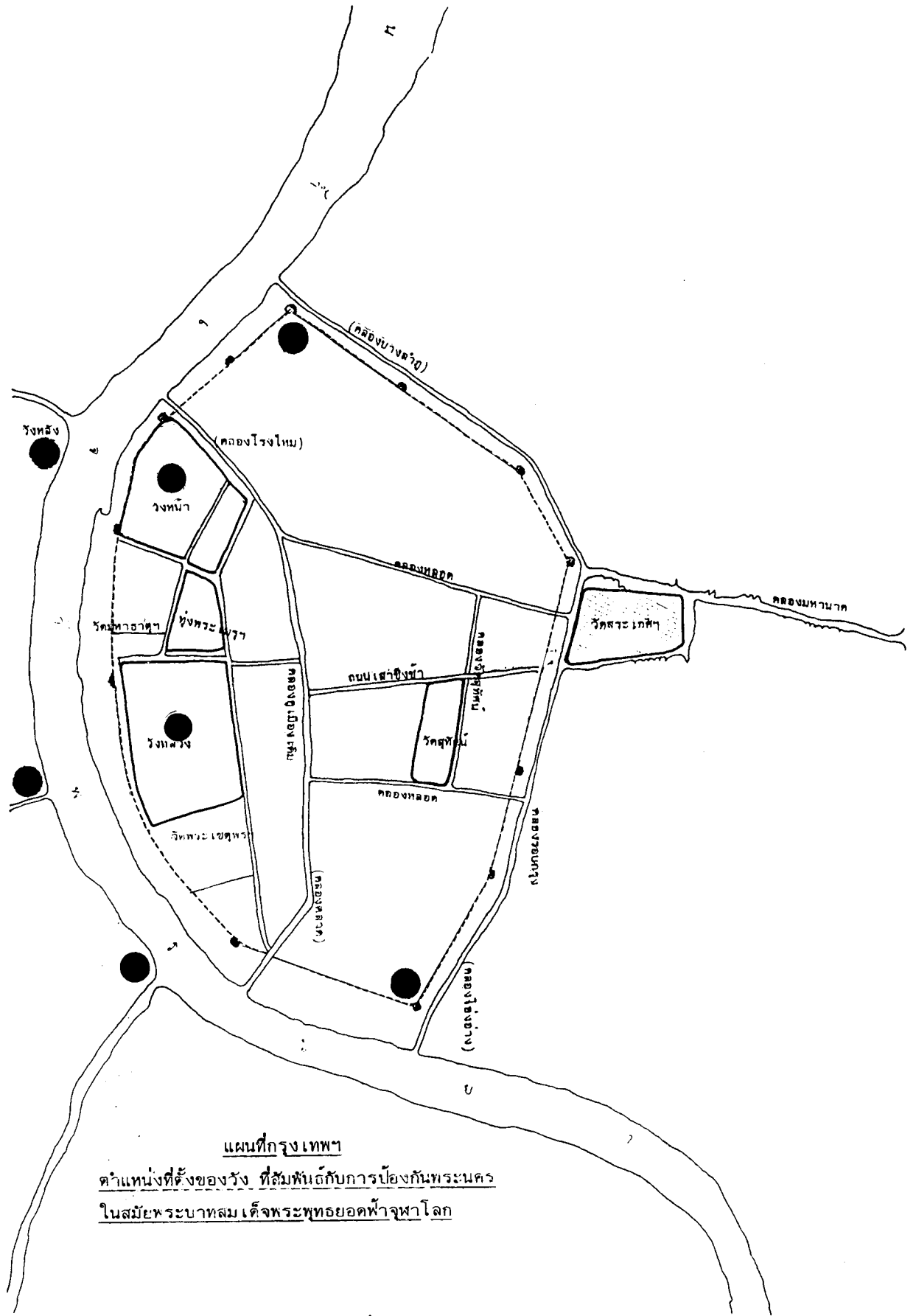
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือกรมพระราชวังหลัง เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของ สมเด็จพระที่นั่งเชลียงเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี กับ เจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายพระราชวังบวร ของกรุงศรีอยุธยา¹ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2289 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีพระนามเดิมว่า ทองอิน ได้รับราชการมาในสมัยกรุงธนบุรี เป็นพระยาสุริยาอภัย ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์และภายหลังรัชกาลที่ 1 ทรงเลื่อนเป็นกรมพระราชวังหลัง เสด็จทิวงคต เมื่อ พ.ศ. 2349 พระชันษา 61 ปี

หลังจากกรมพระราชวังหลังเสด็จทิวงคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้ทรงตั้งผู้ใดดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังหลังอีกเลย ซึ่งหมายความว่า ตำแหน่งกรมพระราชวังหลังได้สิ้นสุดลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1

ต่อมาบริเวณพระราชวังหลัง มีการแบ่งออกเป็นที่ตั้งของวัง 4 วัง เพื่อเป็นที่ประทับของพระราชโอรสในกรมพระราชวังหลัง มีทั้งสิ้น 4 พระองค์ คือ

1. วังใหญ่ เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนราเทเวศร์
2. วังกลาง เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนเรศร์โยธี
3. วังน้อย เป็นที่ประทับของกรมหลวงเสนีบริรักษ์
4. วังเดิม ซึ่งเป็นส่วนพระราชมณเฑียรเดิมของกรมพระราชวังหลัง ใช้เป็นที่ประทับของพระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง ประทับร่วมกับ พระองค์เจ้าหญิงกระจับ, พระองค์เจ้าหญิงจกกล ซึ่งเป็นพระธิดาและพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสอีก 1 พระองค์

¹ สันพระชนม์เสียตั้งแต่กรุงเก่า

แผนที่กรุงเทพฯ

ตำแหน่งที่ตั้งของวัง ที่สัมพันธ์กับการป้องกันพระนคร
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วังที่สร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่รักษาพระนคร

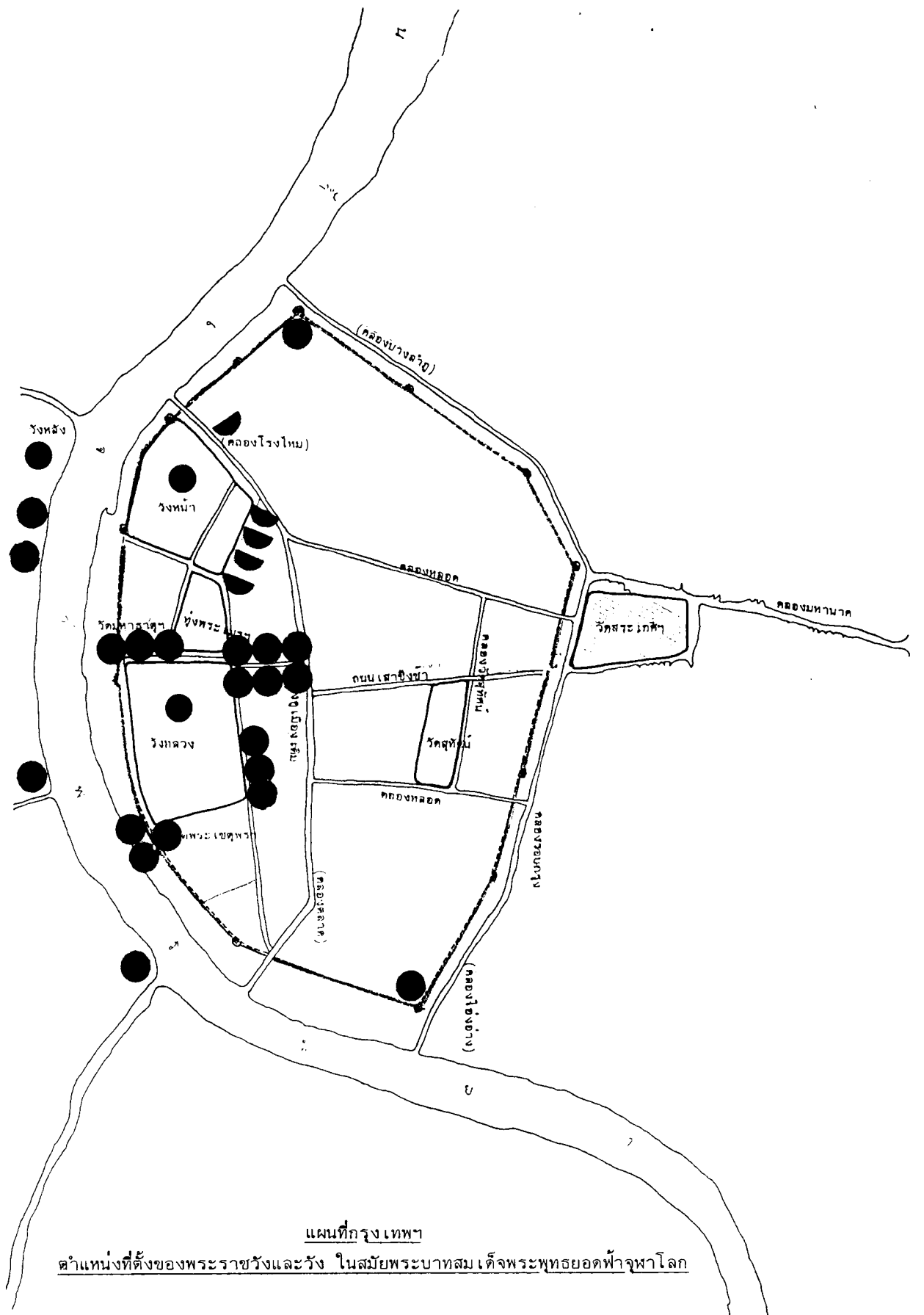
พระราชวังหลัง

พระราชวังเดิม

พระนิเวศน์เดิม

วังริมป้อมพระสุเมรุ

วังริมป้อมจักรเพ็ชร

แผนที่กรุงเทพฯ

ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังและวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระราชวัง และวัง
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก -
สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระนคร พร้อม ๆ กับการสร้างพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว ยังโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานอีกมากมาย แต่ละวังจะมีวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน และตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ต่าง ๆ การสร้างวังนี้มีได้สร้างขึ้นพร้อมกันทีเดียว แต่ใช้เวลาสร้างเป็น 2 ระยะคือ

ระยะแรก สร้างพร้อมกับการสร้างพระนคร พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล

ระยะหลัง มีการสร้างเพิ่มเติมตอนปลายรัชกาล เป็นวังสร้างใหม่ทั้งหมด ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำทั้งสิ้น โดยมีแนวขยายที่ตั้งวังคือ วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะสร้างต่อไปทางทิศใต้และทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ส่วนวังของพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจะตั้งเรียงรายไปทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกของพระราชวังบวรสถานมงคล

ในการอธิบายเรื่องวังที่จะกล่าวต่อไปทั้งหมดนี้ จะกล่าวโดยรวมกลุ่มของวังตามลักษณะดังนี้

1. วังที่สร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่รักษาพระนครตามจุดยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย พระราชวังเดิม พระนิเวศน์เดิม พระราชวังหลัง วังริมป้อมพระสุเมรุและวังริมป้อมจักรเพชร
2. วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติและเพื่อเป็นบำเหน็จความชอบแก่คนสามัญและทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า ประกอบด้วย วังริมวัดโพธิ์ วังบ้านปูน วังสวนมังคุด วังปากคลองวัดชนะสงคราม และวังริมแม่น้ำเจ้าพระยา 2 วัง คือ วังท่าเตียนกับวังคลังสินค้า
3. วังพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประกอบด้วย กลุ่มวังถนนหน้าพระลาน 3 วัง กลุ่มวังถนนหลักเมือง 6 วัง กลุ่มวังริมสนามชัย 3 วัง
4. วังพระราชโอรสสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ประกอบด้วยกลุ่มวังริมสนามวังหน้า 4 วัง

อาคารสิ่งก่อสร้างที่เริ่มสร้างมาเมื่อสองร้อยปีนั้นได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์และแก้ไขต่าง ๆ มาโดยลำดับ การก่อสร้างในพระบรมราชวังครั้งสำคัญที่สุดอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เท่านั้น จะเห็นว่าในรัชกาลที่ 1 สมัยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นสมัยเริ่มแรกของการมีตำแหน่งวังหน้า ในกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งที่สร้างขึ้นจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีให้ครบบริบูรณ์ตามตำแหน่งหน้าที่ อันเป็นประเพณี มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นการสร้างให้เหมือนของเดิมเพื่อเรียกขวัญและกำลังใจของราษฎรให้เข้มแข็ง เช่น สร้างพระราชวังบวรสถานมงคลให้อยู่ใกล้แม่น้ำ และให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นให้เหมือนกับที่มีในพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา แต่ในรัชกาลที่ 2 สมัยกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เสด็จมาประทับที่นั่น ที่วังหน้าว่างมา 7 ปี สิ่งต่างๆ ที่สร้างขึ้นไว้ในครั้งรัชกาลที่ 1 ยังอยู่บริบูรณ์ดี พระองค์จึงบูรณะปฏิสังขรณ์เพียงเล็กน้อย

ในรัชกาลที่ 3 กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล ใน พ.ศ. 2367 เป็นเวลาที่สร้างพระราชวังมาได้ประมาณ 40 ปีแล้ว ขณะนั้นพระราชสมณเฑียรทรงชำรุดทรุดโทรมมาก กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพจึงต้องบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ รวมทั้งทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ด้วยหลายอย่าง

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ตำแหน่งวังหน้าว่างมาถึง 18 ปี พระบรมราชวังจึงรกร้างหักพังไปทั่วทั้งวัง อีกประการหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดิน สิ่งต่างๆ ในสมัยนั้นนอกจากจะสร้างให้สมบูรณ์ตามที่มีอยู่เดิมแล้ว ยังมีสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ และเพื่อความสะดวกสบายเป็นส่วนพระองค์อีกด้วย นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับบัญชาทหารป็นใหญ่มาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป และโปรดทั้งวิชาการทหารบก ทหารเรือ เมื่อเสด็จมาประทับที่พระบรมราชวังทรงจัดตั้งทหารวังหน้าขึ้นทั้งทหารบก ทหารเรือ จ้างนายทหารอังกฤษมาเป็นครูฝึกจึงต้องสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในวังหน้า คือ โรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพยุทธและตึกดิน ส่วนโรงทหารเรื่อนั้น จัดตั้งที่ริมแม่น้ำข้างใต้ตึกหน้าแพ

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 พระราชสมณเฑียรและสถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้า ยังอยู่ในสภาพดี กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเพียงแต่สร้างพระที่นั่ง ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ให้เสร็จเท่านั้น ถึงแม้ว่าจะทรงตั้งโรงงานการช่างหลายอย่างขึ้นในวังหน้า ก็ใช้วิธีแก้ไขสถานที่ซึ่งมีมาแต่เดิมแล้วโดยมาก จะปลูกสร้างใหม่แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

อาคารและสิ่งก่อสร้างในพระราชวังบวรสถานมงคล ปัจจุบันได้ถูกรื้อทิ้งไปเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะชำรุดทรุดโทรม และประโยชน์ใช้สอยในอาคารเดิมไม่เหมาะสมกับหน่วยราชการใหม่ที่มาตั้ง จึงมีการสร้างอาคารใหม่ขึ้นหลายหลัง เพื่อความเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย แต่ขณะเดียวกันอาคารเก่าก็ยังอยู่ดังปรากฏอยู่ที่ทำการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและอาคารในวิทยาลัยช่างศิลป์ และนาฏศิลป์ ส่วนอาคารใหม่ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ คือที่ทำการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงละครแห่งชาติ และบางแห่งได้ดัดแปลงเป็นถนน และท้องสนามหลวง ในปัจจุบัน

4. สมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศัศกดิพลเสพ พระนามเดิม “พระองค์เจ้าชายอรุณหทัย” เป็นพระราชโอรสรัชกาลที่ 1 ประสูติ พ.ศ. 2328 รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศัศกดิพลเสพ เมื่อ พ.ศ. 2350 ต่อมารัชกาลที่ 2 โปรดฯให้กำกับราชการกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 3 พระราชทานอุปราชภิเษก เป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราช 8 ปี สวรรคต พ.ศ. 2375 พระชนมายุ 48 ปี

5. สมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม “สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑามณี” เป็นพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 พระราชอนุชาพร้อมพระชนกชนนีกับรัชกาลที่ 4 พระราชสมภพ พ.ศ. 2351 ในรัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พ.ศ. 2375 กำกับกรมทหารปืนใหญ่ รัชกาลที่ 4 พระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระบรมราชโองการ มีตำแหน่งเทียบเท่าพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 สวรรคตในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 พระชนมายุ 58 ปี

6. สมัยรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระนามเดิม “พระองค์เจ้าชายยอद्यิงยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร” เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2381 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เมื่อ พ.ศ. 2404 รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานอุปราชภิเษก เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทิวศตในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2428 พระชนมายุ 48 ปี

จะเห็นได้ว่าพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีกรมพระราชวังบวรฯ ถึง 2 พระองค์ พระองค์ที่ 1 เป็นพระอนุชา พระองค์ที่ 2 เป็นพระราชโอรส ส่วนในรัชกาลที่ 2 กรมพระราชวังบวรฯ เป็นพระอนุชาของรัชกาลที่ 2 แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 3 กรมพระราชวังบวรฯ คือ พระราชปิตุลา ของรัชกาลที่ 3 ในสมัยรัชกาลที่ 4 กรมพระราชวังบวรฯ คือ สมเด็จพระอนุชาของรัชกาลที่ 4 และในสมัยรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรฯ คือพระราชโอรสของสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้น รัชกาลที่ 5 ได้ยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ และมาใช้ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารแทน

การตั้งตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 เป็นการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลที่จะทรงเลือกบุคคลที่สมควรเพื่อสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ได้รับการเลือกจากที่ประชุมเสนาบดีและพระญาติวงศ์พร้อม ๆ กับการถวายตำแหน่งพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิณิตประชานาถ

สรุป

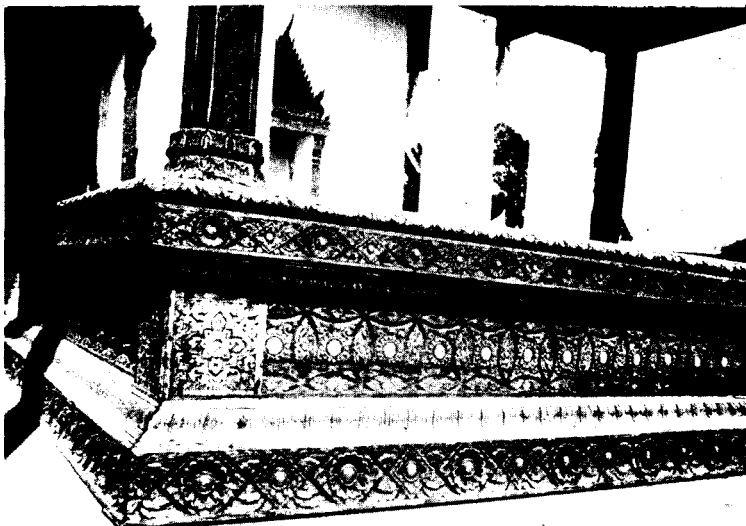
พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพระราชนิเวศน์ที่ประทับขององค์พระมหาอุปราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์มาตลอดชั่วอายุรวม 100 ปี มีสมเด็จพระบรมราชเจ้า มาประทับถึง 5 พระองค์ พระราชวังบวรฯ มีลักษณะการใช้สอยอาคารสิ่งก่อสร้างคู่เคียงกับพระบรมมหาราชวัง เป็นอันดับรองลงมาของประเทศที่เป็นทั้งศูนย์กลางการปกครอง เป็นที่รวมแห่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมหลายด้าน พระราชวังบวรฯ นี้ถือเป็นสมบัติของชาติอันล้ำค่าแห่งหนึ่ง ตั้งแต่เริ่มสร้างจนเปลี่ยนแปลงมาเป็นหน่วยราชการต่าง ๆ ดังปรากฏมาทุกวันนี้ ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วิทยาลัยช่างศิลป์ และนาฏศิลป์ โรงละครแห่งชาติและท้องสนามหลวงตอนเหนือ ฟากตะวันตก

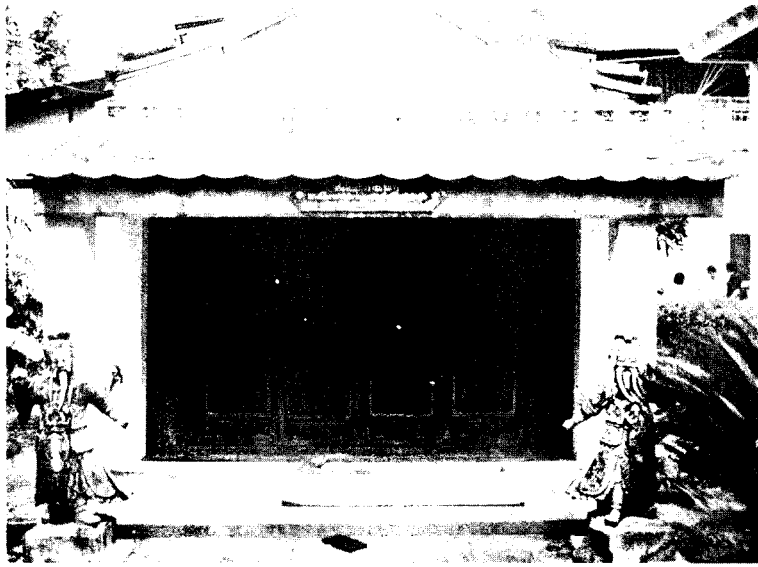
ศาลาตำราญวมหาชัย

พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศน์

ลายฐาน พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศน์

แก่งนุกิจราชบริหาร

ศาลาลงทรง

ศาลาสำราญมุขมาตย์¹

เดิมชื่อพระที่นั่งราชฤดี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ในบริเวณพระราชวังดุสิต ในรัชกาลที่ 6 เปลี่ยนชื่อเป็น ศาลาสำราญมุขมาตย์ และได้ย้ายมาปลูกในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในสมัยรัชกาลที่ 7

พระที่นั่งปฎิหาริย์ทักษิณ

เป็นพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งเสด็จประพาสพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม และได้ทอดพระเนตรปฎิหาริย์จากองค์พระปฐมเจดีย์ จึงได้ทรงสร้างพระที่นั่งองค์นี้ขึ้น ณ ที่ซึ่งได้ทอดพระเนตร พระราชทานนามว่าปฎิหาริย์ทักษิณ ต่อมาภายหลังได้ย้ายมาสร้างไว้ที่หน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพระราชวังบวรฯ ซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ตรงหน้าพระที่นั่งปฎิหาริย์ทักษิณ เป็นที่ประดิษฐานเทวรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ

ศาลาลงทรงของรัชกาลที่ 6

เดิมอยู่ที่พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ย้ายมาปลูกในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในสมัยรัชกาลที่ 7 เช่นเดียวกัน

เจ้านายที่เสด็จมาประทับที่วังหน้า

1. สมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระนามเดิม บุญมา เป็นพระอนุชา ร่วมพระชนกชนนีกับรัชกาลที่ 1 ดำรงพระยศข้าราชการครั้งสุดท้ายเป็น เจ้าพระยาสุรสีห์ ประสูติในสมัยกรุงเก่า รัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. 2286 ใน พ.ศ. 2325 พระชนมายุ 40 ปี ได้อุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช (วังหน้า) สวรรคตในรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2346 พระชนมายุ 60 ปี

2. สมัยรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระนามเดิม “จิม” พระราชโอรสรัชกาลที่ 1 พระราชสมภพ พ.ศ. 2310 รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ต่อมา พ.ศ. 2349 ทรงอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ต่อมา พ.ศ. 2352 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ระหว่างที่ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชได้เสด็จประทับอยู่ที่ประทับเดิม คือ พระราชวังเดิม ธนบุรี

3. สมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนาณรงค์ พระนามเดิม “สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจ้อย” พระราชโอรสรัชกาลที่ 1 พระอนุชาพร้อมพระราชชนนีกับรัชกาลที่ 2 ประสูติ พ.ศ. 2315 รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ ต่อมา พ.ศ. 2350 โปรดฯ ให้เลื่อนเป็นกรมหลวง แล้วเป็นพระบัณฑูรน้อย ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พ.ศ. 2352 เสด็จดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ 8 ปี สวรรคต พ.ศ. 2360 พระชนมายุ 37 ปี

¹จรัล จงกล, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), หน้า 89

สำหรับเขตพระราชฐานชั้นในทางด้านทิศตะวันตก และทิศใต้ ตำนกฝ้ายในว่างเปล่ามาก จึงโปรดฯ ให้กันตำหนักด้านใต้ออกเป็นข้างหน้าต่อนหนึ่ง จัดเป็นคลังเครื่องสรรพยุทธ์ ทำประตูใหม่ขึ้นตรงมุมนอน พระจันทร์ รื้อเขื่อนเพชรเดิม ก่อเป็นกำแพงโอบเสมาเหมือนกำแพงเดิมต่อไปด้านตะวันออก จนจดกำแพงรั้วเหล็กซึ่งทำใหม่ ในเขตพิพิธภัณฑสถาน

ใน พ.ศ. 2459 เจ้านายข้างในเหลืออยู่น้อยพระองค์ สมัครงจะเสด็จไปอยู่ ในพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดฯ ให้เจ้านายฝ่ายในพระบวรราชวัง เสด็จไปอยู่ในพระราชวังหลวง และโปรดให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง 4 พระองค์ ไปประดิษฐานไว้ที่วิหารพระธาตุ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนที่พระบวรราชวังนอกจากบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแล้ว ได้โปรดฯ ให้กระทรวงกลาโหมดูแลรักษาต่อมา

ต่อมาใน พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชมณฑลในพระราชวังบวรฯ ทั้งหมดให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ขึ้นอยู่กับราชบัณฑิตยสภา ในแผนกโบราณคดี มีหน้าที่จัดการพิพิธภัณฑสถานและตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน โดยสมเด็จพระยามหาวชิราวุฒินุภาพ ทรงเป็นผู้ดำเนินงานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปพิพิธภัณฑสถานใหม่ จึงทรงจัดพระที่นั่งคิวโมกษ์พิมานเป็นที่รวบรวมและจัดแสดงศิลปาจารย์สมุดไทย คัมภีร์โบราณ ตำรับตำราโบราณ ใช้ชื่อว่าหอพระสมุดวชิรญาณ

พ.ศ. 2476 รัฐบาลได้ตั้งกรมศิลปากรขึ้น พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครจึงเปลี่ยนมาสังกัดกองโบราณคดี กรมศิลปากร และประกาศตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครเป็น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2477

ใน พ.ศ. 2477 มีพระราชบัญญัติให้ออนกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตพระราชวังบวรฯ ตรงที่เคยเป็นบริเวณโรงทหาร ร.พัน 4 ร.พัน 5 และบริเวณคลังแสง ตำบลท่าพระจันทร์เนื้อที่ประมาณ 11,599 ตารางเมตร ให้แก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์¹ และในปี พ.ศ. 2478 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้รับที่ดินเพิ่มอีก รวมเป็นเนื้อที่ทั้งหมด 40, 128 ตารางเมตรหรือประมาณ 25 ไร่ เพื่อขยายกิจการของมหาวิทยาลัยโดยเปิดสอนวิชาต่างๆ มาจนถึงในปัจจุบัน

พ.ศ. 2505 กรมศิลปากรได้รับงบประมาณให้ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเพิ่มขึ้น 2 หลัง ทางด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของหมู่พระที่นั่งเดิม จึงต้องรื้อพระที่นั่งบวรบริวัติ และอาคารอื่นๆ ที่ผุพังออก รวมทั้งย้ายพระตำหนักแดงขึ้นมาอยู่หลังพระที่นั่งคิวโมกษ์พิมานดังที่เห็นอยู่ในทุกวันนี้

ในบริเวณพระบวรราชวังตรงที่ทำการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปัจจุบันนี้ ยังมีศาลาอีก 3 หลัง ซึ่งไม่ได้เป็นสิ่งก่อสร้างในพระราชวังหน้าอย่างใดทั้งสิ้น แต่ได้นำมาสร้างไว้เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้รู้จักคุณค่าและมีมือสถาปัตยกรรมไทยยุคต่างๆ เท่านั้นซึ่งมีดังนี้

¹ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น รัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยขึ้นใน พ.ศ. 2478 โดยใช้อาคารซึ่งเป็นโรงเรียนกฎหมาย อยู่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา (กรมประชาสัมพันธ์เดิม) เป็นที่ทำการต่อมา พ.ศ. 2477 จึงย้ายมาตั้งอยู่ในพระราชวังบวรฯ

ปลา มีกรงเลี้ยงนกต่าง ๆ มีกำแพงกันบริเวณพระที่นั่งนี้ต่างหากจากบริเวณพระที่นั่งบรมบรรพต จัดเป็นที่
รโหฐาน

ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวังบวรฯ หลังปี พ.ศ. 2428 จนถึงปัจจุบัน

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เสด็จทิวงคตใน พ.ศ. 2428 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศเป็นมกุฎราชกุมาร และประกาศ
พระราชกฤษฎีกา เลิกตำแหน่งพระมหากุปราชย์ฝ่ายหน้าใน พ.ศ. 2429 และเพื่อมิให้วังหน้าเป็นที่ร้าง จึงโปรดฯ
ให้แบ่งเป็นเขตดังนี้

เขตวังชั้นนอก ให้เป็นโรงทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ และให้ทหารบกวังหน้ามาสมทบอยู่ใน
กรมนั้น

เขตวังชั้นกลาง ให้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่พระที่นั่งอัคราวินิจฉัย พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
และพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน

เขตวังชั้นใน ยังมีเจ้านายทั้งพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระธิดากรม
พระราชวังบวรวิชัยชาญ เสด็จอยู่เป็นอันมาก จึงจัดรักษาเป็นพระราชวังมีเจ้าพนักงานรักษาหน้าที่อยู่เช่นเดิม
ครั้งล่วงมาอีกหลายปี ป้อมปราการสถานที่ในวังหน้าชำรุดทรุดโทรมลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า สถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้าที่ไม่สำคัญ หากจะบูรณะซ่อมแซมก็ไม่เกิด
ประโยชน์ ควรรักษาไว้แต่ที่สำคัญ จึงโปรดฯ ให้รื้อป้อมปราการสถานที่บริเวณชั้นนอกด้านตะวันออกเพียง
เขื่อนเพชรชั้นกลาง ดัดแปลงสนามวังหน้าเป็นส่วนหนึ่งของสนามหลวง¹

ใน พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประพาสนานาประเทศ
ในยุโรปครั้งแรก ทรงจัดการตกแต่งพระนครให้สวยงามยิ่งขึ้นจึงได้โปรดฯ ให้ทำถนนราชดำเนินใน และท้อง
สนามหลวงขยายต่อขึ้นไปข้างเหนือ โดยรื้อป้อมปราการสถานที่ต่างๆ ในเขตพระบรมราชวังต่อไปอีก เหลือไว้
แต่พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาศ

พร้อมกันนั้นพระองค์โปรดฯ ให้สร้างตึกขึ้นในสนามทางด้านเหนือ 3 หลัง เป็นที่ว่าการกระทรวง
ธรรมการแล้วเปลี่ยนมาใช้ราชการกระทรวงยุติธรรมและสร้างโรงไว้พระมหาพิชัยราชรถต่อลงมาข้างใต้

ที่ริมทางด้านตะวันตก โปรดฯ ให้รื้อสถานที่ของเดิม สร้างโรงทหารราบที่ 11 ขึ้นใหม่

ส่วนทางด้านตะวันออกตรงที่เป็นเขตพระราชฐานชั้นกลาง โปรดฯ ให้เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ ซึ่งแต่เดิมในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้ตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับประชาชน ขึ้นที่หอทองคอกเดียว
หรือศาลาสหทัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. 2417 และเปิดให้ประชาชนเข้าชมเฉพาะวาระพิเศษ
เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา ฯลฯ ครั้นทรงเลิกตำแหน่งวังหน้าแล้ว สถานที่ในพระบรมราชวังว่างลง จึงโปรด
ให้ย้ายพิพิธภัณฑสถานไปไว้ที่พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งอัคราวินิจฉัย
ใน พ.ศ. 2430

¹ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ อดิศัย และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ อดิศัย, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ*, (18 ธันวาคม 2461) หน้า 130

ด้านตะวันตกซึ่งเป็นด้านหน้ามีประตูบานพับ (บานเฟี้ยม) เป็นไม้แกะสลักและเขียนสี เป็นรูปเครื่องมรดกแบบจีน ด้านทิศเหนือของเก๋งมีประตูและหน้าต่างขนาดเล็ก อย่างละ 1 บาน เป็นของที่ทำเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง ด้านทิศใต้ ตอนบนเจาะเป็นช่องลมตลอดทั้งแนวผนัง ภายในเก๋งโครงหลังคาเป็นไม้ ไม่มีฝ้าเพดาน ที่ฝาสามด้านมีจิตรกรรมฝาผนัง ฝีมือช่างจีน มีอักษรกำกับไว้ตามภาพเป็นตอนๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารจีน และที่ตอนในสุดของเก๋งมีป้ายหินอ่อนสลักด้วยตัวทองว่า “เก๋งนุกิจราชบริหาร” ซึ่งทำขึ้นใหม่

ใน พ.ศ. 2505 กรมศิลปากรได้รื้อพระที่นั่งบวรบริวัติ ซึ่งชำรุดทรุดโทรมและย้ายเก๋งนุกิจราชบริหารหลังนี้ไปอยู่ตรงมุมสุดด้านหน้าของพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ต่อมาใน พ.ศ. 2516 กรมศิลปากรเห็นว่าเก๋งจีนชำรุดมาก จึงดำเนินการจัดหางบประมาณมาซ่อมแซมเก๋งจีนหลังนี้ให้คงสภาพเดิมเช่นที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

วัดบวรสถานสุทธาราศ

ในรัชกาลที่ 4 ภายหลังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ อยู่เสมอ จึงทรงมีพระราชดำริจะเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐาน เป็นประธานในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราศ เช่นเดียวกับพระแก้วมรกตเป็นประธานในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชวังหลวง จึงโปรดฯ ให้ก่อฐานชุกชีที่ตั้งบุษบกกลางพระอุโบสถ เขียนฝาผนังโบสถ์เป็นเรื่องตำนานพระพุทธรูปสี่องค์ ระหว่างช่องประตูหน้าต่างข้างบน เขียนรูปภาพเรื่องประวัติพระพุทธรูป 7 พระองค์ หรือ 28 พระองค์ หลังบานประตูหน้าต่างเขียนเทวรูป “อย่างอินดู” เช่นเดียวกับวัดสุทัศน์ และโปรดฯ ให้ทำพระพุทธรูปยืนของกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพซึ่งสร้างค้างอยู่จนเสร็จแต่ยังไม่ได้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์ไปประดิษฐานก็พอดีสิ้นรัชกาลที่ 4

ในรัชกาลที่ 5 เมื่อรื้อกำแพงพระราชวังบวรฯ ใน พ.ศ. 2443 แล้วจะพระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ โปรดฯ ให้แต่งพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราศเป็นพระเมรุพิमान ที่ประดิษฐานพระบรมศพ เวลาสมโภชและบำเพ็ญพระราชกุศล แทนพระเมรุใหญ่ท้องสนามหลวงอย่างแต่ก่อน ปลูกพระเมรุใหม่ที่พระราชทานเพลิงศพต่อออกมาข้างเหนือ ซึ่งต่อมาเป็นพระเมรุที่ทำการพระศพของเจ้านายหลายพระองค์ แต่เดิมมาที่วัดนี้ก็มักเป็นที่ไว้พระศพเจ้านายฝ่ายในของกรมพระราชวังบวรฯ อย่างหอรธรรมสังเวชในพระราชวังหลวง และทางด้านตะวันตกของวัดก็มีหอรพระมณเฑียรธรรม ได้สร้างไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 หลังคาเป็นทรงจีน ใช้เป็นที่ไว้พระอัฐิเจ้านายฝ่ายพระราชวังบวรฯ อย่างหอรพระนาคนในพระราชวังหลวง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระอัฐิตั้งกล่าวจึงย้ายไปบรรจุที่หลังพระประธานในวัดชนะสงคราม

พระที่นั่งสถาโรชรัตนประพาศ

คือพระที่นั่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงสร้างต่อมาจนสำเร็จ และได้เสด็จมาประทับที่พระที่นั่งองค์นี้ ลักษณะขององค์พระที่นั่งเป็นตึกขนาดย่อม 2 ชั้น ยาว 5 ห้อง ทำอย่างฝรั่งมีเฉลียงโถงข้างด้านหน้า ชั้นบนเป็นห้องพระบรรทมห้องหนึ่งกับห้องที่ประทับห้องหนึ่ง กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจึงทรงสร้างศาลาโถงเครื่องไม้เป็นชั้นเดียว ต่อออกมาข้างหน้า เป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถหลังหนึ่ง ข้างศาลาทำสวนปลูกไม้ดอก และมีน้ำพุ อ่างเลี้ยง

อาคารสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นหลังจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สวรรคตไปแล้ว จนถึง พ.ศ. 2428

พระที่นั่งบวรบริวัติ

เป็นพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างเป็นที่ประทับต่อมา พระที่นั่งบวรบริวัติเป็นเขตติดต่อกับบริเวณพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ซึ่งเป็นแบบฝรั่ง แต่มีประตูและกำแพงกัน ส่วนศาลาและสวนที่สร้างในบริเวณพระที่นั่งบวรบริวัติเป็นแบบจีนทั้งหมด คงจะทรงจัดเป็นแบบจีนบริเวณหนึ่ง และแบบฝรั่งบริเวณหนึ่ง เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะจัดเป็นที่สำหรับเสด็จออกประพาสฝ่ายใน

ตัวพระที่นั่งบวรบริวัติเป็นแก่งเงิน ยาว 5 ห้อง 2 ชั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับนั้น ชั้นบนมีห้องพระบรรทมหนึ่งห้อง และห้องที่ประทับหนึ่งห้อง ชั้นล่างเป็นที่อยู่ของพระเจ้าลูกเธอที่ตามเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดประทับพระที่นั่งบวรบริวัติ เพราะหันหน้ารับแดดตะวันตกร้อนมากจึงโปรดให้สร้างพระที่นั่งตึกแบบฝรั่งอีกองค์หนึ่ง¹ ต่อไปข้างเหนืออยู่ชิดกำแพงวังให้หันหน้ามาข้างใต้ แต่การสร้างพระที่นั่งหลังนี้ค้างอยู่จนสิ้นรัชกาลที่ 4

ในรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้เสด็จไปประทับอยู่ชั้นล่างของพระที่นั่งบวรบริวัติระยะหนึ่ง ก่อนที่จะเสด็จไปประทับที่พระที่นั่งสาโรชรदनประพาส

ภายหลังจากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคตแล้ว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้พระองค์เจ้าหญิงวรวงจันทร์² ประทับต่อมา

ในรัชกาลที่ 7 ทรงโปรดฯ ให้ใช้พระที่นั่งบวรบริวัติและตำหนักสวนกระต่ายเป็นส่วนหนึ่งของที่ทำการกองการสังคีต กรมศิลปากรต่อมา

ใน พ.ศ. 2505 พระที่นั่งบวรบริวัติชำรุดทรุดโทรมมาก จึงได้รื้อลงเพื่อก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเพิ่มเติม

แก่งนุกิจราชบริหาร³

เป็นแก่งเงิน สร้างอยู่ทางด้านนอกของประตูทางเข้าสู่พระที่นั่งบวรบริวัติถือกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระที่นั่งบวรบริวัติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น แต่การก่อสร้างยังค้างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างต่อจนเสร็จสมบูรณ์

แก่งนุกิจราชบริหารเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ชั้นเดียวกว้าง 4.40 เมตร ยาว 7.80 เมตร สูง 4.50 เมตร หลังคามุงกระเบื้องแบบจีน หน้าบันจั่ว และสันหลังคาเขียนสีเป็นลวดลายแบบจีน มีภาพบุคคลอยู่ที่หน้าจั่วทั้งสองด้าน ตอนกลางของสันหลังคา เขียนเป็นรูปดอกพุดตานและไถ่ฟ้า

¹คือพระที่นั่งสาโรชรदनประพาส

²พระธิดาองค์ที่ 5 ในเจ้าคุณจอมมารดาอม และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

³วชิรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “แก่งนุกิจราชบริหาร”, *ศิลปากร* 18 (เล่ม 6, 2518): 27 – 32

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในตู้เล็กอีกข้างหนึ่ง ทำเพดานและอัญมณีสำหรับตั้งเครื่องบูชาไว้ตรงที่ประดิษฐานพระบรมอัฐินั้น

ในรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกพระแท่นบรรทมซึ่งเป็นพระแท่นคู่ไปไว้ที่พระที่นั่งในพระราชวังบางปะอิน เวลาที่แขกเมืองต่างประเทศ เช่น ราชทูต ก็ทรงรับรองเลี้ยงดูที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์นี้

ปัจจุบันพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ จัดเป็นห้องพระบวรราชานุสรณ์ ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตำหนักแดง

ดูรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของตำหนักในหัวข้อเรื่องตำหนักแดงในพระบรมมหาราชวัง

หลังมีการจัดพระบวรราชวังเป็นพิพิธภัณฑสถานแล้ว ใน พ.ศ. 2470 สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอศมญาเจ้า ได้เสด็จมาประพาสพิพิธภัณฑสถานทรงเห็นตำหนักแดงชำรุดทรุดโทรมมาก จึงทรงบริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระตำหนักแดงให้มีสภาพดี เพื่อชนรุ่นหลังจะได้เห็นฝีมือสร้างอย่างประณีตของคนโบราณได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตนั้น พระบวรราชวังมีสภาพที่บริบูรณ์ดีไม่ชำรุดทรุดโทรมเหมือนเมื่อครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “ไม่ควรจะทิ้งพระบวรราชวังให้ร้างว่างเปล่าเหมือนอย่างแต่ก่อนแลตามราชประเพณี ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปประทับอยู่วังหน้าก็เคยมี”¹ ดังนั้นรัชกาลที่ 4 จึงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่เสด็จไปประทับเป็นประธานในพระบวรราชวังเนื่อง ๆ ซึ่งในขณะนั้นมีอาคารและสิ่งก่อสร้างที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ได้สร้างค้างไว้ จึงโปรดฯ ให้สร้างต่อมาจนสำเร็จ เช่น พระที่นั่งบวรบริวัติเป็นต้น ซึ่งจะกล่าวละเอียดในตอนต่อไป

ตำแหน่งของอุปราช (วังหน้า) ได้ว่างมา 3 ปี พ.ศ. 2411 รัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในเวลานั้นบรรดาพระราชมณเฑียรและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในพระบวรราชวังยังอยู่ในสภาพดี ดังนั้นการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมยังไม่มี จะมีแต่เพียงก่อสร้างอาคารและสถานที่ที่ยังทำค้างอยู่ให้เสร็จสมบูรณ์เท่านั้น คือ “พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส”

นอกจากนี้ก็สร้างโรงงานช่างขึ้นเล็กน้อย โดยปรับปรุงโรงงานเก่าที่มีอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงโปรดในช่างต่าง ๆ มาแต่เดิม จึงจัดตั้งโรงงานช่างขึ้นในวังหน้าหลายอย่าง เช่น ช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ ผลงานที่ทรงประดิษฐ์คิดทำออกมาล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีต พระองค์ประทับอยู่ที่พระบวรราชวัง 17 ปี ก็เสด็จทิวงคต พ.ศ. 2428 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสยามมกุฎราชกุมาร โดยประกาศพระราชกฤษฎีกาเลิกตำแหน่งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าแต่นั้นมา

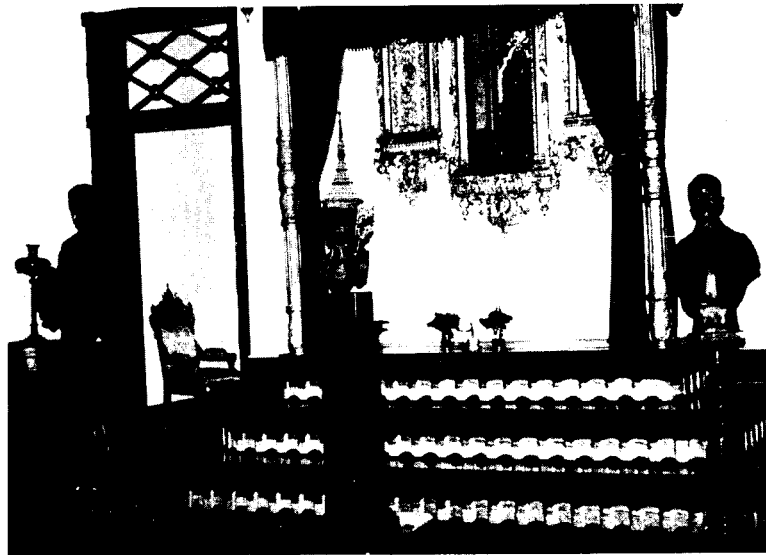
¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 71

ภายในห้องบรรทมพระที่นั่งอติเรตราชาสุสรณ์

เฉลียง

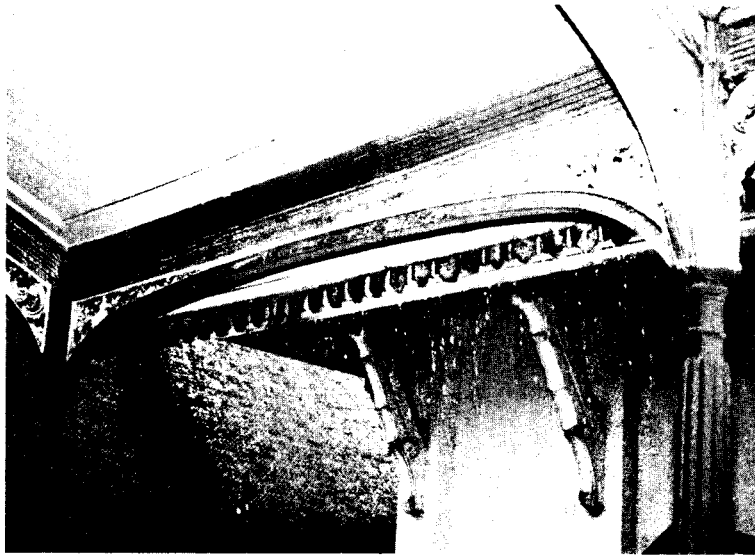
ภายในพระที่นั่งอติเรตราชาสุสรณ์

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์

ทางขึ้น

หลังคา ทางขึ้น

นอกจากพระราชมณเฑียรแล้ว ในเขตที่เป็นพระราชฐานชั้นกลางและชั้นนอกโปรดฯ ให้สร้าง
โรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพยุทธ และตึกดิน (ดูแผนที่วังหน้า) โรงทหารเรือ สร้างไว้ที่ริมแม่น้ำข้างใต้
หมู่ตำหนักแพวังหน้า อาคารและสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ล้วนแต่สร้างขึ้นตามพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทั้งสิ้น จะกล่าวรายละเอียดแต่ละอาคาร เท่าที่มีหลักฐานปรากฏอยู่ดังนี้

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์

เดิมที่ตรงนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะสร้างพระราชมณเฑียรใหม่เป็นที่ประทับ
แต่ที่พระบวรราชวังชั้นในคับแคบ จึงโปรดให้ขยายเขตชั้นในขึ้นไปข้างด้านเหนือ (เขตเดิมอยู่ตรงแนวถนน
ตั้งแต่ประตูสุดาษฎรมาทางตะวันออก) และให้หรือโรงละครซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ทรงสร้าง
ไว้แต่เดิมออก แล้วสร้างพระราชมณเฑียรใหม่ในที่นั้น เป็นกึ่งจีน โดยฝีมือประณีตบรรจง เมื่อสร้างเสร็จแล้ว
เสด็จประทับเผอิญประชวรเสาะและติดต่อมาไม่เป็นปกติ จึงเสมาดูกราบทูลว่าเพราะพระที่นั่งกึ่งที่ประทับ
นั้นสร้างในที่หวัชชั้ย ไม่ดีเป็นอัมภมกล จึงโปรดให้หรือพระที่นั่งกึ่งนั้นไปปลูกเสียนอกวัง¹ (ตรงที่สร้างโรง
กระชาปณเฑียร) ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้ย้ายพระที่นั่งกึ่งนี้ไปปลูกในพระราชวังดุสิต เป็นที่สำหรับ
เจ้านายวังหน้าไปประทับเวลาเสด็จขึ้นไปเฝ้า

เมื่อหรือพระที่นั่งกึ่งออกไปแล้ว จึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งใหม่ โดยประณีตบรรจง ในที่บริเวณ
เดียวกัน แต่เลื่อนไปทางตะวันออก ขนานนามว่า “พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์”

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างตามแบบอย่างตึกฝรั่งมีปล่องเตาผิงไฟที่ด้านสกัด
ทั้งสองข้าง ลักษณะเป็นตึก 9 ห้อง พื้น 2 ชั้น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทำเป็นมุขขึ้นจากภายนอก (เพราะ
ในสมัยนั้นยังถือกันว่าขึ้นทางใต้ถุน เป็นอัมภมกล)

ตัวพระที่นั่งด้านหน้า มีเฉลียงโถง 7 ห้อง ข้างในประธาน ตอนกลาง 3 ห้องกันเป็นห้องเสวย
ห้องต่อมาข้างใต้ 2 ห้อง ทำเป็นห้องพระบรรทม มีฝาเพี้ยมกระฉาก กันขวางอีกชั้นหนึ่ง ด้านใต้เป็นห้องเล็ก
1 ห้อง ยาวตลอดในประธาน เป็นห้องแต่งพระองค์ภายหลังได้โปรดฯ ให้ตั้งพระแท่นเล็กบรรทมที่ห้องนี้ด้วย

ที่มุมตะวันตกเฉียงใต้กันเป็นห้องสรง ด้านหลังเป็นเฉลียงทึบ กันเป็นห้องเก็บของ มีบันไดเล็ก
สำหรับพนักงานขึ้นลงและมีห้องอุ้มน้ำเครื่องอยู่ข้างหลังห้องเสวย ส่วนในประธานอีก 2 ห้อง ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือ
ของห้องเสวย เป็นห้องรับแขก เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เสด็จแปรพระราชฐาน
มาประทับในห้องนี้จนสวรรคต ติดกับห้องรับแขกเป็นห้องทรงพระอักษรและห้องพระสมุด ชั้นล่างเป็นที่
พนักงานอยู่ มีได้ใช้การอย่างใด

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้จัดห้องกลางซึ่งเป็นห้องเสวยเดิม เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิทำตู้ทองที่ผนังด้านในเรียงกัน 3 ตู้
แล้วเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจากหอพระอัฐิในพระบวรราชวัง มาประดิษฐาน
ไว้ที่ตู้ใหญ่ซึ่งอยู่กลาง พระอัฐิสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีไว้ในตู้เล็กข้างหนึ่ง พระบรมอัฐิพระบาท

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 11 (ภาคที่ 13-14)*, หน้า 90

ส่วนเขตพระราชฐานชั้นใน อันได้แก่ตำหนักฝ่ายในทั้งหลายก็ซ่อมใหม่หมดในครั้งนี้ด้วย ตำหนักหมู่ที่ควรกล่าวถึง คือ ตำหนักเจ้าฟ้าพิกุลทอง อีกแห่งหนึ่งที่ซ่อมและเปลี่ยนแปลงใหม่ในเขตพระราชฐานชั้นใน คือ พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก มีรายละเอียดต่อไปนี้

ตำหนักเจ้าฟ้าพิกุลทองหรือตำหนักเจ้าศิริจจา¹

เจ้าศิริจจา มีพระราชธิดาหนึ่งองค์ คือเจ้าฟ้าพิกุลทอง และได้รับยกย่องเป็นเจ้าฟ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ซึ่งต่อมา รัชกาลที่ 1 โปรดฯให้สถาปนาเป็น เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทร

ตัวตำหนักสร้างใหญ่โตและยกหลังคาเป็นสองชั้น มีมุขทั้งข้างหน้าข้างหลังคล้ายพระวิมาน จึงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชมณเฑียรเดิมของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่สร้างเป็นครั้งแรก ภายหลังสร้างพระวิมานใหม่แล้ว จึงพระราชทานให้เป็นพระตำหนักของเจ้าศิริจจา และเจ้าฟ้าพิกุลทองเสด็จอยู่ต่อมา เจ้าฟ้าพิกุลทองสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2353 แล้วไม่ปรากฏว่าผู้ใดอยู่ต่ออีก จนถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้เจ้าคุณจอมมารดาเอมอยู่ต่อมา และในรัชกาลที่ 5 โปรดให้พระองค์เจ้าวรวงศ์เธอเสด็จอยู่จนกระทั่งย้ายไปประทับที่พระที่นั่งบรมบริเวศน์

พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก

เป็นพระที่นั่งที่สร้างอยู่บนเกาะกลางสระอันเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งพิมานดุสิตาเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ซำรดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสร้างแก่งเงินขึ้น ณ ที่นี้ใหม่ ใช้เป็นที่ประพาสต่อมา ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของหอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พระราชมณเฑียร ในสมัยนี้ปรากฏว่า ได้ซ่อมแซมและเปลี่ยนแปลงบางอย่างในพระที่นั่งวสันตพิมาน เพื่อจัดเป็นที่พระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกันฝาเพ็ญตามยาวตลอดพระที่นั่งวสันตพิมานเป็นฝาประจันห้อง แทนม่านที่มีแต่เดิม แล้วตั้งพระแท่นแขวนเศวตฉัตรข้างในเหมือนห้องพระบรรทม ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระบรมมหาราชวัง

สำหรับพระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ ได้ทรงสร้างปราสาททองสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทั้ง 3 พระองค์ เป็นปราสาทยาว 3 ห้อง ห้องกลางที่ตรงยอดเป็นที่ตั้งพระอัฐิกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ 1 ยกพื้นสูงกว่าห้องสองข้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งพระอัฐิกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ 2 ข้างหนึ่ง กรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ 3 ข้างหนึ่ง เพราะฉะนั้นพระที่นั่งนี้จึงเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิมาตลอดจนเชิญพระอัฐิไปไว้ที่วิหารพระธาตุ ในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 5

3. อาคารและสิ่งก่อสร้างที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามพระราชหฤทัย ของพระองค์เอง คือพระราชมณเฑียรที่เสด็จประทับในพระบรมราชวัง การย้ายพระตำหนักแดงจากพระราชวังเดิมมาปลูกไว้ที่พระบรมราชวัง พระบรมราชวังใหม่ที่ริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือ²

¹ เจ้าศิริจจา เป็นน้องของพระเจ้ากาวิละ พระเจ้าเชียงใหม่ ในพงศาวดารเชียงใหม่เรียกว่า เจ้าศรีอินชา กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสู่ขอมาเป็นพระอัครชายา

² ดูรายละเอียดในเรื่อง “พระบรมราชวังใหม่” ซึ่งเป็นวังเจ้านายวังหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4

เรียก คงเรียกแต่พระที่นั่งสนามจันทร์เรื่อยมา

เสาชิง

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ในพระราชวังหลวงมีเสาชิงพระมหายมกุฏ ที่พระบวรราชวังก็มีเสาชิงพระจุฬามณี เป็นการเฉลิมพระเกียรติเช่นเดียวกัน ปัจจุบันรื้อหมดแล้ว

พลับพลาสูง

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ใช้เป็นที่ทอดพระเนตรฝึกซ้อมทหารบนกำแพง พระบวรราชวัง ด้านตะวันออก

ลักษณะเป็นพลับพลาโถง เสาไม้ หลังคาไม่มียอด เหมือนอย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในวังหลวง ในขณะนั้นเรียกว่า พระที่นั่งพลับพลาสูง ได้รื้อลงในรัชกาลที่ 5

ตำหนักแพ

สร้างเป็นเครื่องไม้ทำนองพระที่นั่งที่สร้างตรงท่าราชวรดิษฐ์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ตำหนักแพนี้สร้างขึ้นเป็นหมู่พระที่นั่ง 4 หลัง คือ พระที่นั่งมหรณพพิमान, พระที่นั่งชลสถานทิพวสน์, พระที่นั่งประพาสคงคา และพระที่นั่งนันทินาภิรมย์

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สร้างพระที่นั่งหมู่นี้ขึ้นเรียกว่า ตำหนักแพวังหน้า ลักษณะเป็นอาคารโครงสร้างไม้ หลังกลางเป็น 2 ชั้น มีฝา หันหน้ามุขลงแม่น้ำ และมีมุขโถงต่อจากหลังกลาง ขึ้นข้างเหนือมุขหนึ่ง ลงข้างใต้มุขหนึ่ง ทำนองพระที่นั่งสร้างที่ท่าราชวรดิษฐ์ในรัชกาลที่ 4

พระที่นั่งหลังนี้รื้อลงในรัชกาลที่ 5

2. อาคารและสิ่งก่อสร้างแทนของเดิมที่ชำรุดทรุดโทรม โดยถ่ายแบบอย่างในพระบรมมหาราชวังไปสร้างเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศก็มีหลายอย่าง เช่น โรงช้างต้น ม้าต้น การชักธงตราแผ่นดินที่ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวังก็โปรดฯให้ตั้งเสาชิง (ตั้งได้กล่าวมาแล้ว) ชิงพระจุฬามณี

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงของเดิม คือมีการขยายเขตวังชั้นกลางออกไปด้านตะวันออกและขยายเขตพระราชฐานชั้นในออกไปทางด้านเหนือ¹ จึงมีการสร้างประตูมหาโกศราชชั้นเป็นประตูชั้นกลาง ทำเป็นประตูสองชั้นอย่างประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวัง

นอกจากนี้ยังสร้างอาคารและสิ่งก่อสร้างในเขตพระราชฐานชั้นนอกที่ชำรุดทรุดโทรม โดยรื้อของเก่าแล้วสร้างใหม่ เปลี่ยนจากของเดิมที่เป็นเครื่องไม้ มาสร้างใหม่เป็นอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ก่ออิฐถือปูน โดยมาก ได้แก่ ทิมดาบ เขื่อนเพชร โรงช้าง โรงม้า ศาลาลูกขุน เป็นต้น

¹ มีข้อสังเกตว่า อาณาเขตของพระบวรราชวังไม่เคยขยาย คงมีอาณาเขตเท่าเดิมเหมือนเมื่อแรกสร้าง แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงภายในเขตพระราชฐานทั้งสอง คือชั้นในกับชั้นกลางที่ขยายเขตได้ภายใน เพราะ พระบวรราชวังมีสนามใหญ่ทางด้านตะวันออกเพื่อใช้เป็นที่พักหัดช้าง ม้า ผู้คนพลทหารฝ่ายวังหน้า เนื่องจากฝึกซ้อมนอกวังไม่ได้ จึงต้องกันไว้เป็นสนามกว้าง เมื่อจะสร้างสิ่งใหม่หรือขยายเขตมักจะขยายออกมาทางตะวันออกเสมอ

พระที่นั่งเอกอลงกฎ

ลายผ้า พระที่นั่งเอกอลงกฎ

ก. อาคารและสิ่งก่อสร้างที่สร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเกิดจากพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ทั้งสิ้น

ข. อาคารและสิ่งก่อสร้างแทนของเดิมที่ชำรุดทรุดโทรมไปให้กลับบริบูรณ์ดังเดิม

ค. อาคารและสิ่งก่อสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่นี้จะแยกกล่าวตามประเภทของอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ปฏิสังขรณ์ แล้วจึงจะสรุปเป็นเขตพระราชฐานทั้ง 3 เขตรวมในตอนท้าย

1. อาคารและสิ่งก่อสร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ ได้แก่ พระที่นั่งคชกรรมประเวศ พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก พระที่นั่งเอกอลงกฎ พระที่นั่งสนามจันทร์ เสาธง พลับพลาสูงที่ทอดพระเนตรการฝึกซ้อมทหารบนกำแพงพระบรมราชวัง พระตำหนักน้ำที่ทำตำหนักแพหมู่หนึ่ง ดังรายละเอียดในแต่ละอาคารและสิ่งก่อสร้างต่อไปนี้

พระที่นั่งคชกรรมประเวศ

สร้างในรัชกาลที่ 4 เพื่อจะให้เป็นที่ประทับในพระบรมราชวัง ซึ่งแต่เดิมไม่เคยมีปราสาทในพระบรมราชวังมาก่อน อยู่ข้างหน้ามุขพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ขนาดและรูปสัณฐานอย่างพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ในพระบรมมหาราชวัง มีเกยสำหรับขึ้นทรงช้างอยู่ข้างหน้าด้วย ปราสาทองค์นี้เป็นเครื่องไม้ ต่อมาผู้หักชำรุดทรุดโทรม รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้รื้อเหลือแต่ฐานปราสาท กับเกยข้างอยู่ข้างหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ จนทุกวันนี้

พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกและพระที่นั่งเอกอลงกฎ

สององค์นี้สร้างในรัชกาลที่ 4 เป็นพระที่นั่งโถงคู่กันอยู่บนกำแพงแก้วหน้าท้องพระโรง ตรงมุขข้างใต้องค์หนึ่ง ข้างเหนือองค์หนึ่ง มีเกยสำหรับทรงพระราชยานอยู่ข้างหน้าทั้งสองพระองค์ สร้างตามพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระราชวังหลวง พระที่นั่งแบบนี้แต่ก่อนเรียกกันว่า พระที่นั่งเย็น หมายความว่า เป็นพระที่นั่งโถงสำหรับประทับตากอากาศ

ปัจจุบันเหลืออยู่แต่พระที่นั่งเอกอลงกฎ ส่วนพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ชำรุดมาก จึงได้รื้อลง

พระที่นั่งสนามจันทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสร้างพระที่นั่งสนามจันทร์ในพระราชวังหลวงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งสนามจันทร์ขึ้นในพระบรมราชวัง เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศด้วย รูปแบบพระที่นั่งสนามจันทร์วังหน้า จึงถ่ายแบบพระที่นั่งสนามจันทร์ในพระราชวังหลวงไปหมดทุกอย่าง ผิดกันแต่ลวดลายที่เขียนทอง และพื้นไม้ใช้กระดานใหญ่แผ่นเดียว ส่วนที่ตั้งนั้นอยู่ที่ชานชาลาข้างซ้ายท้องพระโรงอย่างเดียวกัน เดิมตั้งชื่อใหม่แต่ไม่นิยม

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พระที่นั่งสนามจันทร์ ในพระราชวังบวรฯ คงจะมีนามว่า “พระที่นั่งสำราญราชจรยา” ต่อกับพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน และพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก เป็นนามคล้องกันเป็นชุดเดียว แต่ไม่นิยมเรียกนามนี้เลยสูญไป

1. สภาพของพระบรมราชวังในขณะนั้นกำลังชำรุดทรุดโทรมทั่วไป ข้าราชการวังหน้า ที่ได้ตามเสด็จไปแต่แรกเล่ากันว่า พระองค์เห็นสภาพของพระบรมราชวังแล้ว ถึงกับออกพระโอษฐ์ว่า “เออ อยู่ดี ๆ ก็ให้มาเป็นสมภารวัดร้าง”¹ ความข้อนี้ตรงกับคำบอกเล่าของพระครูธรรมวิธานอาจารย์ วัดมหาธาตุ² เกี่ยวกับสภาพของพระบรมราชวัง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 ว่า

.....เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่วังหน้านั้น วังหน้ากว้าง หักพังมาก ชุ่มประดูและหลังคาป้อมปราการรอบวังหักพังเกือบหมด กำแพงวังชั้นกลางก็ไม่เห็นมี ท้องสนามในวังหน้าชาวบ้านเรียกกันว่า “สวนพันชาติ” เพราะพันชาติตำรวจปลุกเฝ้าเรือนอาศัย แลขุดร่องทำสวนเต็มตลอดไปจนหน้าพระที่นั่งคิวโมกษ์พิมาน และพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ สถานที่ต่างๆ เช่น ศาลาลูกขุนและโรงช้าง เป็นต้น ของเดิมหักพังหมด.....”³

การที่รกร้างหักพังมาก คงจะเป็นเพราะว่า พระราชวังบรมราชวังมา 69 ปีแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีการปฏิสังขรณ์ ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ส่วนใหญ่เป็นการซ่อมแซมและสร้างใหม่เฉพาะพระราชมณเฑียร ส่วนอาคารต่างๆที่เป็นที่ทำงานของข้าราชการวังหน้า กำแพง ประตู ป้อม เป็นต้น มิได้มีการซ่อมแซมมาก่อนเลย อีกทั้งถูกทิ้งร้างขาดผู้ทำนุบำรุงเป็นเวลาถึง 18 ปี อาคารและสิ่งก่อสร้างจึงชำรุดทรุดโทรมมากไปทั่ววัง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องซ่อมแซมและสร้างใหม่เป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4

2. เพื่อให้สมพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสร้างอาคารใหม่ และซ่อมแซมครั้งใหญ่ เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพระบรมราชวังให้สมกับพระเกียรติยศที่เป็นที่ประทับของเจ้านายระดับเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง (The Second King) ดังปรากฏว่า อาคารสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกือบทั้งนั้น ทั้งพระราชมณเฑียรสถาน และเครื่องราชูปโภคทั้งปวงตลอดจนตำแหน่งขุนนาง ก็โปรดให้ตั้งขึ้นใหม่ โดยถือหลักว่า เครื่องเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับวังหลวงมีอย่างไร ก็ทรงมีพระราชดำริให้มีขึ้นทางวังหน้าในครั้งนั้นโดยมาก⁴

ด้วยเหตุผลดังกล่าวสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมีการปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งสุดท้าย เพราะหลังจากนี้ก็ไม่มีการปฏิสังขรณ์มากเท่าครั้งนี้ ส่วนใหญ่เท่ากับสร้างขึ้นใหม่ สถานที่ต่างๆ ที่เห็นกันในปัจจุบันนี้ เป็นการสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบทั้งสิ้น⁵ ดังจะแยกกล่าวในตอนต่อไป อาคารและสิ่งก่อสร้างในสมัยนี้ ถ้าจะแบ่งเป็นประเภทตามสาเหตุหรือประโยชน์ใช้สอยที่ต้องสร้างขึ้นมากพอจะแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้ดังนี้คือ

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,.....ตำนานวังหน้า, หน้า 60

² เป็นผู้ที่เคยเห็นสภาพของวังหน้าที่ร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ตอนปลาย จนวังหน้าได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ในรัชกาลที่ 4 ว่ามีสภาพแตกต่างกันมาก

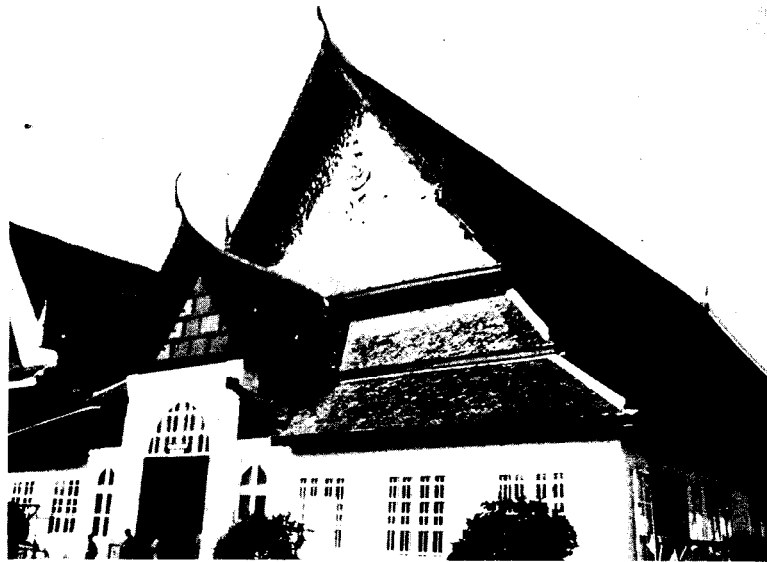
³ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,.....ตำนานวังหน้า, หน้า 60-61

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61

ทวารบาลวัดบวรสถานสุทธาราวาส

พระที่นั่งศิวโมกข์พิมานที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 3

ฐานทักษิณ วัดบวรสถานสุทธาราวาส

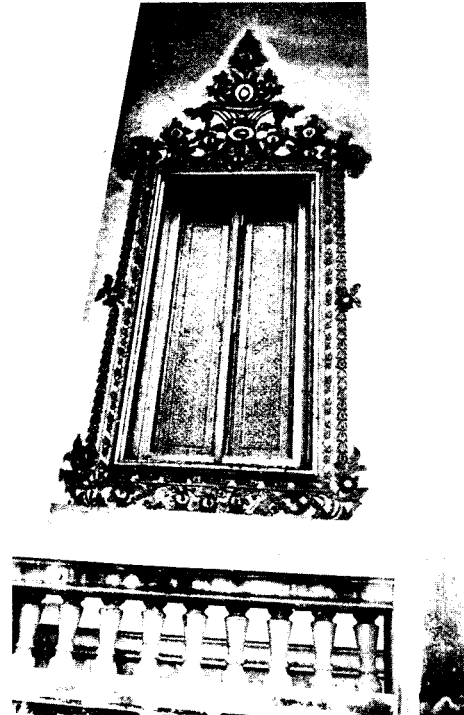
พระทวารและจิตรกรรมฝาผนัง วัดบวรสถานสุทธาราวาส

วัดบรรณสถานสุทธาราวาส วังหน้า ปัจจุบันคือส่วนหนึ่งของโรงเรียนนาฏศิลป์

ฐานทักษิณ

ลายละเอียดของหน้าต่าง

ทรงสร้างขึ้นใหม่ คือ วัดบวรสถานสุทธารวาส ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

วัดบวรสถานสุทธารวาส เรียกกันเป็นสามัญว่า วัดพระแก้ววังหน้า เพราะอยู่ในวังเหมือนกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชวังหลวง กรมพระราชวังบวรมหาคักดิพลเทพ รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างขึ้นใหม่ที่ลานพระราชวังบวรฯ ขึ้นนอกด้านเหนือ มีจดหมายเหตุเก่าว่า ในรัชกาลที่ 1 ที่ตรงนี้เป็นที่ประพาสของกรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้างตำหนักไว้ในสวนหลังหนึ่งต่อมาทรงอุทิศให้เป็นบริเวณที่พักนกกนางแม่นกกับพวกหลวงซีจำศีลภาวนา จึงเรียกกันว่า “วัดหลวงซี”

ในสมัยกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ รัชกาลที่ 2 นั้นไม่มีหลวงซีอยู่ กุฎีหลวงซีชำรุดทรุดโทรม จึงโปรดให้หรืออุทิศออกหมด ทำเป็นสวนเตี้ยกระต่าย เช่นพระราชวังหลวงที่กรุงเก่า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาคักดิพลเทพทรงดำริให้สร้างวัดจึงได้อุทิศที่บริเวณสวนกระต่ายนี้ สร้างวัดถายเป็นพุทธบูชา

กล่าวกันว่าทรงสร้างวัดบวรสถานสุทธารวาส เป็นการแก้บนครั้งเสด็จยกทัพไปปราบกบฏเวียงจันทน์ เดิมจะทรงสร้างเป็นยอดปราสาท จัดเตรียมตัวไม่ไว้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ มีรับสั่งให้ไปห้ามว่า ในพระราชวังบวรฯ ไม่มีธรรมเนียมที่จะมีปราสาท กรมพระราชวังบวรมหาคักดิพลเทพน้อยพระทัยมาก จึงโปรดให้แก้เป็นหลังคาจตุรมุขเช่นที่เห็นกันทุกวันนี้

กรมพระราชวังบวรมหาคักดิพลเทพ ทรงสร้างวัดบวรสถานสุทธารวาส อย่างประณีตบรรจง เสาะหาพระพุทธรูปที่เป็นของงาม ของแปลก และเครื่องศิลาโบราณต่าง ๆ มาตกแต่ง พระเจดีย์ก็ถ่ายแบบอย่างพระเจดีย์สำคัญ เช่น พระธาตุพนม เป็นต้น มาสร้างขึ้นหลายองค์ ทรงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปยืนขนาดสูง 6 ศอกองค์หนึ่ง สำหรับจะตั้งในพระอุโบสถ แต่ยังไม่ทันเสร็จ ก็ประชวรสวรรคตเสียก่อน

กรมพระราชวังบวรมหาคักดิพลเทพ เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังบวรฯ ได้ 8 ปี พระองค์ก็สวรรคตก่อนรัชกาลที่ 3 ถึง 18 ปี หลังจากที่ตั้งตำแหน่งวังหน้าว่างลง ก็ได้มีการสถาปนาเจ้านายพระองค์ใดขึ้นมาดำรงตำแหน่งดังกล่าว พระราชวังบวรฯ จึงร้างว่างเปล่ามาตลอด 18 ปีนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระเกียรติยศเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน มีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ได้โปรดฯ ให้แก้ไขประเพณีการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ให้สมกับพระเกียรติยศที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชขึ้นหลายประการ เช่น นามของวังหน้า ซึ่งเคยเรียกในราชการว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” ให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “พระบวรราชวัง” โปรดฯ ให้ใช้คำว่า “บรม” เป็นฝ่ายวังหลวง และคำว่า “บวร” เป็นฝ่ายวังหน้าคู่กัน ดังนั้นต่อไปนี้จะเรียกนามของวังหน้าว่า “พระบวรราชวัง” แทน “พระราชวังบวรสถานมงคล” ซึ่งเป็นนามเดิม

สมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระองค์เสด็จมาประทับที่พระบวรราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2393 จนถึง พ.ศ. 2408 เป็นเวลาร่วม 15 ปี ปรากฏว่ามีการปฏิสังขรณ์ สร้างอาคารสิ่งก่อสร้างใหม่อีกหลายแห่งและมีการเปลี่ยนแปลงเขตพระราชฐานในพระบวรราชวัง ทั้งนี้มีปัจจัยมาจากสภาพแวดล้อมและสาเหตุดังต่อไปนี้

การที่เปลี่ยนนามพระที่นั่งสุทธารวรรยนั้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เนื่องจาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งหลังหนึ่งทางวังหลวงและให้ชื่อว่า พระที่นั่งสุทธารวรรย กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ จึงเปลี่ยนให้แตกต่างกันไป อีกประการหนึ่งเพื่อจะให้ชื่อคล้องสัมผัสกับพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยที่สร้างใหม่ ประการสุดท้ายเมื่อสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยขึ้น ย้ายพระแท่นเศวตฉัตรไปไว้แล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ คงมีพระราชดำริจะจัดให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปให้ตรงกับลายที่เขียนผนังเป็นเครื่องพุทธบูชามาแต่เดิม แต่ไม่ได้พระราชทานพระพุทธรูปหิ้งคี่ขึ้นไป จะตั้งพระพุทธรูปองค์ใดเป็นประธานหาทราบไม่ ปรากฏว่ามีผู้พระธรรมสร้างขึ้นสำหรับตั้งในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เหมือนอย่างฝาประจันห้อง 3 ตู้ ลงรักเขียนทองลายรดน้ำด้านหนึ่ง เขียนสีเรื่องรามเกียรติ์ 3 ด้านทุกใบ เก็บคัมภีร์พระธรรมวงษาไว้ในตู้ทั้งสามนี้ และโปรดฯ ให้ใช้พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เป็นที่ให้อาจารย์บอกหนังสือพระสงฆ์ สามเณร เหมือนอย่างทางวังหลวงทำในปราสาทนั้นด้วย ส่วนการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ยังคงทำในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ดังแต่ก่อนมาจนตลอดรัชกาลที่ 5

ส่วนพระพุทธรูปหิ้งคี่ที่ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 หลังจากสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว พระราชวังบวรฯ วางอยู่ รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชดำริว่า พระพุทธรูปเงินทองและพุทธบูชาอยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์มาก ถ้าทิ้งไว้เกรงว่าจะมีผู้ร้ายลักไป จึงโปรดฯ ให้อัญเชิญมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานอยู่ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้อัญเชิญกลับไปไว้ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ดังเดิม ซึ่งเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับที่พระราชวังบวรฯ

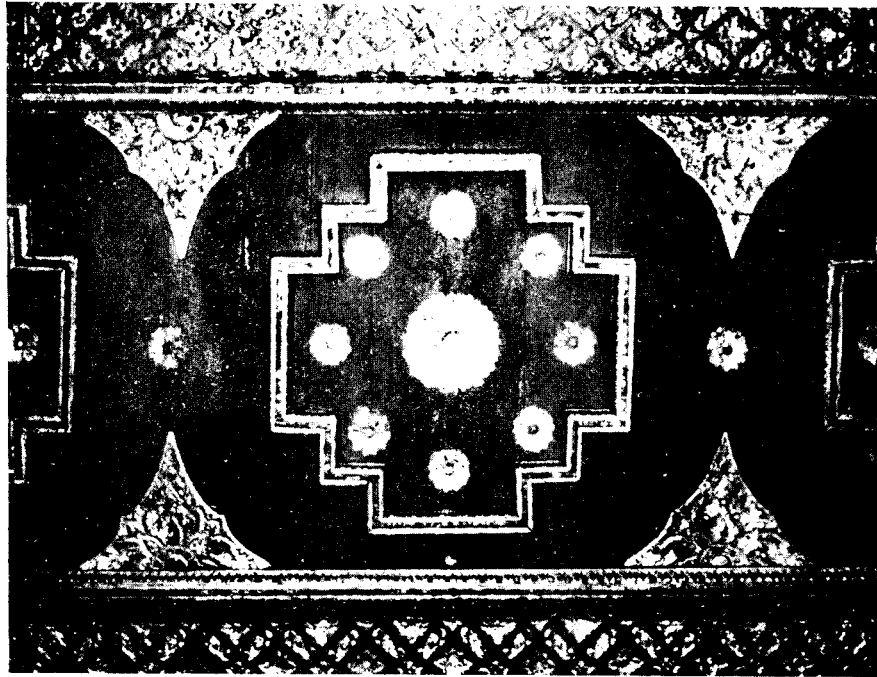
พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน¹ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานขึ้นโดยสร้างด้วยไม้ทั้งหลังและมีขนาดเล็กกว่าพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานที่ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เดิมพระที่นั่งนี้ใช้เป็นที่นั่งเสด็จออกขุนนาง ต่อมาใช้เป็นที่นั่งบำเพ็ญพระราชกุศลอย่างเดียว จึงเรียกกันว่า พระที่นั่งทรงธรรม เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตได้ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระศพด้วย

ต่อมาในรัชกาลที่ 3 กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ทรงริ้วของเดิมสร้างใหม่ทั้งหลังเป็นเครื่องก่ออิฐถือปูน ขยายให้ใหญ่โตขึ้น เป็นพระที่นั่งโถง มีฝาแต่ด้านใต้กับด้านตะวันตก เพราะเป็นเขตต่อกับข้างใน เมื่อสร้างเสร็จแล้ว พระที่นั่งนี้ก็ยังคงใช้เป็นที่นั่งบำเพ็ญพระราชกุศล ของสมเด็จพระบวรราชเจ้าเช่นเดิม จะเห็นได้ว่าพระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นที่นั่งสำหรับทำงเด็ก² เมื่องานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพิธีการบำเพ็ญพระราชกุศลเช่นกัน

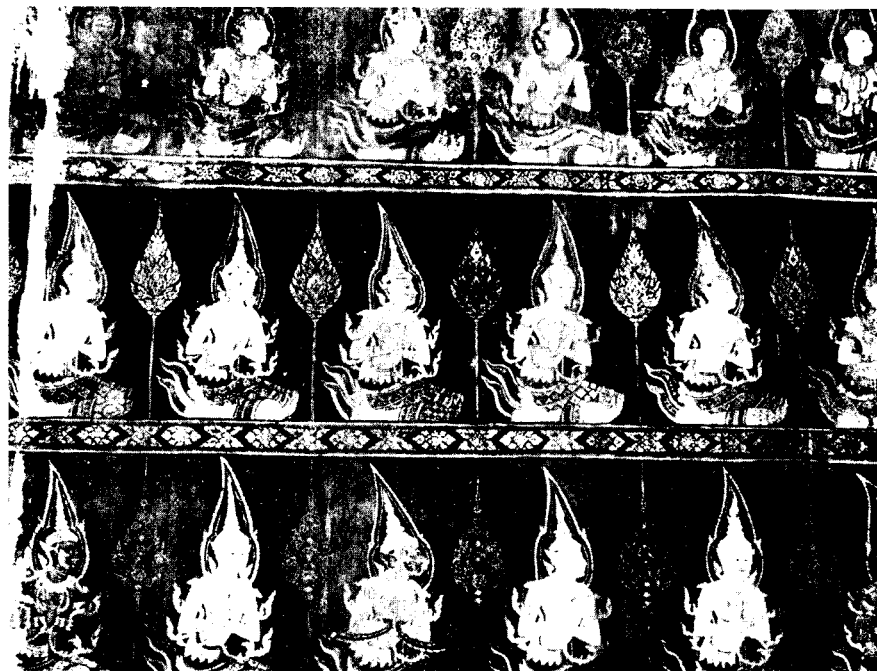
การปฏิสังขรณ์ในเขตพระราชฐานชั้นนอก ได้แก่ การสร้างพระอารามขึ้นในพระราชวังบวรฯ ทำนองเดียวกับพระอารามหลวงในเขตพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานที่สำคัญที่กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานว่า นามเดิม คือพระที่นั่งศิวโมกข์สถานซึ่งคล้องสัมผัสกับพระที่นั่งพิมานดุสิตา ทำให้นามพระราชมนต์ยครังรัชกาลที่ 1 คล้องกันได้หมดเป็นชุดเดียว

² พิธีบำเพ็ญพระราชกุศล ในงานพระบรมศพแบบจีน คล้ายกับการทำบุญอุทิศ

ลายพาดาน

เทพชุมนุม

วังถนนหลักเมือง

บริเวณตั้งแต่ศาลหลักเมือง ไปจนถึงริมคลองคูเมืองเดิม เป็นที่ตั้งของวังจำนวน 6 วัง เรียกว่า วังถนนหลักเมือง วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, วังที่ 4, วังที่ 5 และวังที่ 6 วังดังกล่าวนี้เป็นวังซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส และได้มีเจ้านายเสด็จประทับต่อมาอีกหลายพระองค์ ทั้งเจ้านายวังหลวง และวังหน้า ทั้ง 6 วังนี้ หันหน้าวังออกทางถนนหลักเมือง วังที่ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมืองปากเหนือ เรียกว่า วังที่ 1 วังที่ 3 และวังที่ 5¹ วังที่ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมืองปากใต้ เรียกว่า วังที่ 2 วังที่ 4 และวังที่ 6² ทั้งนี้นับจากศาลหลักเมือง เรียงไปหาคลองคูเมืองเดิม ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

วังถนนหลักเมือง วังที่ 1

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ทางปากเหนือของถนนหลักเมืองใกล้กับศาลหลักเมือง เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าชายสุริยา ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นรามอิศเรศร์ ในรัชกาลที่ 2 ได้เสด็จประทับจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายอยู่สืบมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อเพื่อสร้างโรงช้าง

ปัจจุบันวังนี้คือบริเวณที่ทำการขององค์การเชื้อเพลิง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระรามอิศเรศร์**^๑ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายสุริยา พระราชโอรสองค์ที่ 22 ของรัชกาลที่ 1 และที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาเพ็งใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2332 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นรามอิศเรศร์เมื่อ พ.ศ. 2359 ทำหน้าที่ว่าความรับสั่งและความฎีกาบ้าง ถึงรัชกาลที่ 3 ทรงเลื่อนเป็นกรมขุนรามอิศเรศร์ เมื่อ พ.ศ. 2375 ต่อมารัชกาลที่ 4 เลื่อนเป็นกรมพระรามอิศเรศร์ ๖ เมื่อ พ.ศ. 2394 สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2397 พระชันษา 66 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล สุริยกุล ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา** พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายนิลรัตน์เป็นราชโอรสองค์ที่ 57 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาพิมพ์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2354 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา เมื่อ พ.ศ. 2394 ต่อมาทรงกำกับกรมแสงปิ่นต้น กรมแสงหอกดาบ และได้กำกับช่างเงินโรงกระษาปณ์ ทำเงินเหรียญ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2410 พระชันษา 57 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นราชสกุล นิลรัตน์ ณ อยุธยา

¹ วังถนนหลักเมืองปากเหนือ วังที่ 1 วังที่ 3 และวังที่ 5 ปัจจุบันคือบริเวณที่ทำการขององค์การเชื้อเพลิง กรมอัยการและศาลเยาวชน

² วังถนนหลักเมืองปากใต้ วังที่ 2 วังที่ 4 และวังที่ 6 ปัจจุบันคือ ส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหม

วังถนนหลักเมือง วังที่ 2

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมืองปากใต้ ตรงข้ามกับวังถนนหลักเมือง วังที่ 1 เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าชายทับ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นจิตรภักดี ในรัชกาลที่ 2 ได้ประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 จึงได้โปรดฯ ให้พระองค์เจ้ามรกต ซึ่งเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 เสด็จไปประทับต่อมา ในรัชกาลที่ 4 พระองค์เจ้ามรกตได้ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสกลดิศย์สถาพร ประทับที่วังนี้ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าชุมแสง ในกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ 2 ประทับจนสิ้นพระชนม์ จึงรื้อวังสร้างโรงม้าแข่ง

ปัจจุบัน คือส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหม ริมคลองหลักเมือง

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจิตรภักดี** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทับ พระราชโอรสองค์ที่ 18 ของรัชกาลที่ 1 และเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2329 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นจิตรภักดี เมื่อ พ.ศ. 2356 ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ กรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2368 พระชันษา 39 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นราชสกุล ทักษิณ ฦ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสกลดิศย์สถาพร** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายมรกต พระราชโอรสองค์ที่ 51 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาทองดี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2351 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสกลดิศย์สถาพร เมื่อ พ.ศ. 2394 ทรงกำกับกรมช่างทหารในยุวน สิ้นพระชนม์เมื่อปีใดไม่ปรากฏ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล มรกต ฦ อยุธยา

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายชุมแสง** พระราชโอรสองค์ที่ 27 ของกรมพระราชวังบวร ในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารดาเล็ก ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2353 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล สหาวุธ ฦ อยุธยา

วังถนนหลักเมือง วังที่ 3

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมือง ถัดจากวังที่ 1 มาทางตะวันตก เป็นวังที่รัชกาลที่ 1 พระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าดารากร แต่ไม่เป็นที่แน่นอนว่า สร้างวังในสมัยรัชกาลที่ 1 หรือ รัชกาลที่ 2 เพราะเมื่อสิ้นรัชกาลที่ 1 พระองค์เจ้าดารากร มีพระชันษาเพียง 14 ปี จึงอาจจะสร้างวังที่ประทับในรัชกาลที่ 2 ต่อมาในรัชกาลที่ 3 พระองค์เจ้าดารากรได้ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ ได้เสด็จประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดมาประทับ หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนรื้อวังทำโรงช้างในรัชกาลที่ 5

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเทพ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายดารากร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 34 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาเพ็งใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2335 ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ โปรดฯ ให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2391 พระชันษา 57 ปี เป็นต้นราชสกุล ดารากร ณ อยุธยา

วังถนนหลักเมือง วังที่ 4

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ถัดจากวังถนนหลักเมืองวังที่ 2 มาทางตะวันออก เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน พระองค์เจ้าสุคนธ์รส ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ ในรัชกาลที่ 2 ได้เสด็จอยู่มากจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 2 จึงโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าชายโต พระอนุชา กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ เสด็จประทับต่อมา พระองค์เจ้าชายโต ได้รับสถาปนาเป็น กรมหลวงมหิศวรินทรากรม ในรัชกาลที่ 4 ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ พระองค์เจ้าหญิงสายสมร ซึ่งเป็นพระชนิษฐาภคินีร่วมเจ้าจอมมารดา ได้เสด็จประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 แล้วจึงรื้อวังสร้างตึกกระทรวงกลาโหม

ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหมริมถนนหลักเมือง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของพระราชโอรส เมื่อตอนปลายรัชกาล วังนี้มีเจ้านายมาประทับ 3 พระองค์ คือ

- 1. กรมหมื่นศรีสุเรนทร์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายคันทรรส พระราชโอรสองค์ที่ 20 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาพุ่ม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2330 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ เมื่อ พ.ศ. 2356 ได้ประทับอยู่วังนี้มาตลอดพระชันษา สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2359 พระชันษา 30 ปี
- 2. กรมหลวงมหิศวรินทรากรม** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายโต พระราชโอรสองค์ที่ 41 ของรัชกาลที่ 1 และเป็นองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2346 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอินทรอมเรศ ต่อมารัชกาลที่ 4 เลื่อนเป็นกรมหลวงมหิศวรินทรากรม เมื่อ พ.ศ. 2394 ทรงกำกับกรมแสงปี่นตัน มาแต่ในรัชกาลที่ 3 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2404 พระชันษา 59 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล มหากุล ณ อยุธยา
- 3. พระองค์เจ้าหญิงสายสมร** พระราชธิดาองค์ที่ 58 ของรัชกาลที่ 1 และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาเลี้ยง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2351 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2414 พระชันษา 64 ปี ได้ออกมาประทับที่วังนี้กับพระเชษฐา แล้วก็ยังประทับอยู่จนตลอดพระชันษา

วังถนนหลักเมือง วังที่ 5

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ต่อจากวังถนนหลักเมือง วังที่ 3 เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส คือ พระองค์เจ้ากล้วย ประทับอยู่เพียงระยะสั้นก็สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 1 ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 จึงโปรดฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิจิต ครั้นดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าสุทัศน์ พระอนุชาประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนรื้อวังในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อแต่งห้องสนามหลวง

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากล้วย พระราชโอรสองค์ที่ 10 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาภิสมวัน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2321 ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 1
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นไกรสรวิจิต พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุทัศน์ เมื่อทรงพระเยาว์ เรียกกันว่า “พระองค์โต” พระราชโอรสองค์ที่ 40 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาภินัน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2341 ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นไกรสรวิจิตเมื่อ พ.ศ. 2372 โปรดฯ ให้ทรงกำกับกรมสังฆการี กรมธรรมการ และได้ว่ากรมอาลักษณ์ และคลังเสื่อหมวก สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2389 พระชันษา 49 ปี เป็นต้นราชสกุล สุทัศน์ ณ อยุธยา

วังถนนหลักเมือง วังที่ 6

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ติดกับวังถนนหลักเมือง วังที่ 4 สันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน กรมหมื่นอินทรพิพิธ ครั้นดำรงพระยศเป็น พระองค์เจ้าทับทิม แต่ต่อมาในรัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้ไปประทับที่วังริมสนามชัย ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 2 และไม่มีเจ้านายประทับอยู่ต่อมา จนสร้างโรงใหม่ในรัชกาลที่ 3 และรื้อสร้างโรงทหารในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันคือ ส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหม ด้านริมถนนหลักเมือง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ¹ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทับทิม พระราชโอรสองค์ที่ 12 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาจันทา ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2326

¹ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้านายที่เสด็จประทับวังนี้ระยะหนึ่ง แล้วจึงย้ายไปประทับที่วังริมสนามชัย

ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอชั้นใหญ่ ต่อมารัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธ เมื่อ พ.ศ. 2356 โดยกำกับกรมช่างแสงใหญ่และกรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2363 พระชันษา 38 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล อินทรางกูร ณ อยุธยา

สรุป

วังถนนหลักเมืองทั้ง 6 วัง เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส 6 พระองค์ แต่สร้างไม่พร้อมกัน โดยสันนิษฐานจากพระชนมายุของเจ้านายพระองค์แรกที่ประทับที่วังทั้ง 6 วัง ในจำนวน 6 วังได้มีเจ้านายวังหลวง และเจ้านายวังหน้าได้ประทับต่อมา การเปลี่ยนแปลงเริ่มต้นที่วังที่ 6 ก่อน หมุดสภาพการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนอีก 5 วังที่เหลือ หมุดสภาพการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ วังริมถนนฟากใต้เปลี่ยนเป็นโรงทหาร ซึ่งปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหมริมถนนหลักเมือง และวังริมถนนฟากเหนือเปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหน่วยงานขององค์การเชื้อเพลิงและหน่วยงานในกระทรวงยุติธรรม

วังริมสนามชัย

บริเวณริมสนามชัยหน้าพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งของวัง 3 วัง เรียกว่า วังริมสนามชัย วังเหนือ วังริมสนามชัย วังกลาง และวังริมสนามชัย วังใต้ วังเหล่านี้เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรสในปลายรัชกาล

วังริมสนามชัย วังเหนือ

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย ทางด้านทิศเหนือ หน้าพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันออก เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส สันนิษฐานว่าเป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าทับทิม ได้ประทับที่วังที่ 6 ถนนหลักเมืองมาก่อน และย้ายมาประทับที่วังนี้ จนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 2 และโปรดให้กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ ครั้งดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าดวงจักร ประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ครั้งเป็นหม่อมเจ้าดิศ ซึ่งเป็นพระโอรส ได้ประทับต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้รื้อวังสร้างเป็นสวนสราญรมย์

ปัจจุบันวังริมสนามชัย วังเหนือ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชอุทยานสราญรมย์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอินทรพิพิธ รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ในวัง ถนนหลักเมือง วังที่ 6
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายดวงจักร พระราชโอรสองค์ที่ 35 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาปาน ประสูติ เมื่อ พ.ศ. 2335 ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ โปรดฯ ให้ทรงกำกับกรมช่างหล่อ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2389 พระชันษา 55 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล ดวงจักร ณ อยุธยา

วังริมสนามชัย วังกลาง

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย หน้าพระบรมมหาราชวัง ระหว่างวังริมสนามชัย วังเหนือ และวังใต้ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส คือ พระองค์เจ้าชายไกรสร ได้ประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้เป็นที่ประทับของพระราชโอรส คือพระองค์เจ้าคนเฒ่า ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสร้าง พระราชอุทยานสราญรมย์ ที่ริมสนามชัย ในบริเวณพื้นที่ของวังนี้ จึงได้โปรดฯ ให้สร้างวังใหม่พระราชทาน ในบริเวณที่เคย

เป็นสวน ริมคลองคูเมืองฝั่งตะวันตก ตั้งแต่เชิงสะพานหัวจรเข้ไปทางใต้ เรียกว่า ว่างสวนหลวง ว่างเหนือ กรมหมื่นนอมเรนทรบดีนทร์ได้ประทับอยู่ ที่ว่างนี้ตลอดพระชนมายุ ต่อมาว่างนี้ว่างจึงรื้อลงเพื่อสร้างกระทรวง เกษตรราชการ

ปัจจุบันบริเวณที่เคยเป็นวังริมสนามชัยวังกลาง ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอุทยานสราญรมย์

ส่วนว่างสวนหลวงว่างเหนือ ที่ได้ถูกรื้อเพื่อสร้างเป็นที่ว่าการกระทรวงเกษตรราชการ ดังกล่าวแล้ว ได้กลายเป็นที่ทำการกรมที่ดินกระทรวงมหาดไทย

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

วังริมสนามชัย วังกลาง มีเจ้านายเสด็จมาประทับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นจำนวน 2 พระองค์ คือ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นรักษัรณเรศ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายไกรสร พระราชโอรสในรัชกาลที่ 1 กับเจ้าจอมมารดา น้อยแก้ว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2334 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นรักษัรณเรศ โปรดให้ทรงกำกับกรมสังฆการี ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทรงกำกับกรมวัง และเลื่อนเป็นกรมหลวงรักษัรณเรศ เมื่อ พ.ศ. 2375 สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2391 พระชันษา 58 ปี ทรงเป็น ต้นราชสกุล พึ่งบุญ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนอมเรนทรบดีนทร์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายคณเฑาะ พระราชโอรสรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดา น้อยเมือง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2358 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนา เป็นกรมหมื่นนอมเรนทรบดีนทร์ เมื่อ พ.ศ. 2388 ทรงกำกับกรมช่างมุก พระองค์มีความสัมพันธ์กับกรมหมื่นรักษัรณเรศ ในฐานะที่มีพระชายาเป็นหม่อมเจ้าในกรมของกรมหมื่นรักษัรณเรศ สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. 2422 พระชันษา 64 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล คณเฑาะ ณ อยุธยา

วังริมสนามชัย ว่างใต้

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย ทางด้านทิศใต้ หน้าพระบรมมหาราชวังทางทิศตะวันออก เป็นวังที่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าชาย สุริยวงศ์ ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิสิขวัฒน์วิไชย ได้ประทับอยู่ที่วัง นี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้กรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระราชโอรสรัชกาลที่ 2¹ ประทับต่อมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสร้างพระราชอุทยานสราญรมย์ ที่ริมสนามชัย ในบริเวณพื้นที่ของวังนี้ รัชกาลที่ 5

¹ เดิมประทับอยู่ที่วังริมประตูสำราญราษฎร์ ว่างตะวันตก

จะพระราชทานวังอื่นเพื่อแลกกับวังริมสนามชัย วังใต้ แต่กรมขุนวรจักรธรานุภาพสัปดาห์จะทรงสร้างวังโดย
ลำพัง จึงทรงซื้อที่สวนริมถนนเจริญกรุง นอกกำแพงเมือง สร้างเป็นวังส่วนพระองค์¹

ปัจจุบันวังริมสนามชัยวังใต้ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชอุทยานสราญรมย์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิสุขวัฒนวิไชย** พระนามเดิม พระองค์
เจ้าชายสุริยวงศ์ พระราชโอรส ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดานวล ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2334 ต่อมารัชกาล
ที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสวัสดิวิไชย เมื่อ พ.ศ. 2372 ครั้นถึง พ.ศ. 2394 รัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนเป็น
กรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิสุขวัฒนวิไชย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าพระองค์รับราชการในหน้าที่ใด สิ้นพระชนม์
เมื่อ พ.ศ. 2396 พระชันษา 63 ปี

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ** รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่
ในวังริมประตูสำราญราษฎร์ วังตะวันตก

สรุป

วังริมสนามชัย ทั้ง 3 วัง เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาล
ที่ 5 โดยรื้อวังสร้างพระราชอุทยานสราญรมย์

¹ รายละเอียดเกี่ยวกับวังนี้ได้ใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงการกระดูกในตู้*, (พระนคร : โรงพิมพ์
ชัยฤทธิ์, 2514), หน้า 52-53.

วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
กลุ่มวังริมสนามวังหน้า 4 วัง

วังพระราชโอรสใน สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

วังริมสนาม วังหน้า

เมื่อสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 1 พร้อมทั้งสร้างพระบรมราชวัง ที่ระหว่างวัดสลัก¹ และริมคลองคูเมืองด้านเหนือเรียบร้อยแล้ว จนกระทั่งปี พ.ศ. 2346 ปรากฏว่ามีพระราชโอรสซึ่งเจริญพระชันษา สมควรจะเสด็จออกวังได้ จึงโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรสที่บริเวณสนามพระบรมราชวัง ด้านทิศตะวันออก จนจดคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) จำนวน 4 วัง เรียกว่า วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, และวังที่ 4, 3 วังแรกหันหน้าวังออกสู่สนามของพระบรมราชวัง วังที่ 4 หันหน้าวังออกคลองคูเมืองเดิม หลังวังติดกับวังที่ 3 มีรายละเอียดของแต่ละวังดังนี้

วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ตรงบริเวณอนุสรณ์อุทยานหรือแม่พระธรณีบีบมวยผม เป็นวังที่อยู่ตอนเหนือของวังแถวเดียวกัน กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าลำดวน พระราชโอรส ประทับอยู่จนถึง พ.ศ. 2346 กรมหมื่นเสนีเทพ พระอนุชา ได้ประทับอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อกรมหมื่นเสนีเทพสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมเจ้าในกรม มีหม่อมเจ้าพุ่ม รัชราชการในตำแหน่งหม่อมมาหลวณนั้นอาศัยอยู่ต่อมา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่ทราบปีใด ได้แบ่งพื้นที่วังออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่อยู่ริมคลองคูเมืองเดิม² ข้างเหนือสร้างเป็นวังของพระองค์เจ้าชายเรีงคนอง³ พระราชโอรสกรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสพ ส่วนข้างใต้คงไว้เป็นบ้านเรือนของลูกหลานในกรมหมื่นเสนีเทพอยู่ต่อมา

ครั้นถึงสมัยกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระองค์ได้แบ่งที่ตอนริมสะพาน⁴ สร้างวังกรมหมื่น

¹ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

² คลองหลอดในปัจจุบัน

³ เมื่อแรกที่ออกวัง ประทับอยู่ร่วมกับกรมหมื่นอนุภาพพิศาลศักดิ์ พระเชษฐาร่วมพระชนก ที่วังถนนพระอาทิตย์วังที่ 2 ต่อมาจึงย้ายมาประทับที่วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1

⁴ สันนิษฐานว่าเดิมเป็นสะพานโค้งใช้โครงเหล็ก คงจะสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ตอนต้น สะพานนี้ทอดข้ามคลองหลอดจากวังริมสนามวังหน้า วังที่ 1 ไปวังสะพานเสี้ยว วังที่ 3, วังที่ 4 ซึ่งปัจจุบันเป็นถนนและบริเวณด้านหน้าของโรงแรมรัตนโกสินทร์ สะพานดังกล่าวนี้ คือสะพานผ่านพิภพลีลาเดิม.....อ้างจาก ศิริชัย นฤมิตร เรขการ, *สะพานเก่า กรุงเทพ*, หน้า 74.

จรัสพรปฏิภาณอีกวังหนึ่ง ต่อมามีการสร้างถนนราชดำเนิน เมื่อคราวสร้างพระราชวังดุสิตและมีการตกแต่งพื้นที่สนามหลวงเสียใหม่ วังนี้จึงถูกรื้อไป ที่วังนั้นถูกสร้างเป็นถนนด้วย รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังใหม่ที่ริมถนนสามเสนปากตะวันตกตรงข้ามกับปากถนนอุทอง¹ กรมหมื่นจรัสพรฯ ประทับอยู่วังนี้จนตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบันคือบริเวณแผงหนังสือสนามหลวง แม่พระธรณีบีบมวยผม จนจตุรรมคลองหลอดรวมบริเวณที่เป็นถนนและที่ขายต้นไม้

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายลำดวน** พระราชโอรสองค์ที่ 2 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาชะ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2322 สิ้นพระชนม์ปี พ.ศ. 2346 พระชันษา 25 ปี

2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายอสุณี** พระราชโอรสองค์ที่ 8 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาขำ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2326 รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเสนีเทพ เมื่อ พ.ศ. 2351 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ประทับอยู่ที่วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1 หลังจากที่พระองค์เจ้าลำดวนสิ้นไปแล้ว คงจะประมาณปี พ.ศ. 2346 ก่อนหน้านี้จะประทับอยู่ที่วังไหนมาก่อนไม่ปรากฏหลักฐาน บางทีอาจจะประทับอยู่ที่วังนี้มาก่อนปี พ.ศ. 2346 ก็ได้ ทั้งนี้ไม่มีหลักฐานยืนยัน ทราบแต่เพียงว่าเป็นเจ้านายองค์ที่ 2 ที่มาประทับวังริมสนามวังหน้าวังที่ 1 ทรงเป็นต้นราชสกุล อสุณี ณ อยุธยา

3. **พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายเริงกนอง** เรียกกันว่า พระองค์ชายป๊อก พระราชโอรสองค์ที่ 18 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพ ในเจ้าจอมมารดาแอม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2372 พระองค์ได้ประทับอยู่ที่วังนี้จนถึงอายุ 54 ปี พ.ศ. 2425 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล นันทิศักดิ์ ณ อยุธยา

4. **พระเจ้าบวรวงศ์เธอกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายจรัญโรจน์ เรื่องศรี พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาช้อย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2399 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ เมื่อ พ.ศ. 2439 พระองค์ประทับที่วังนี้จนสมัยที่มีการสร้างถนนราชดำเนินใน จึงย้ายไปประทับวังริมถนนสามเสน จนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2450 พระชันษา 52 ปี เป็นต้นราชสกุล จรัญโรจน์ ณ อยุธยา

¹ สมัยรัชกาลที่ 5 เรียกว่า ถนนใบพร

วังริมสนามวังหน้า วังที่ 2

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้เป็นวังกลางระหว่างวังที่ 1 กับวังที่ 3 ในแถววังริมสนามวังหน้า รัชกาลที่ 1 พระราชทานเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอินทปัต ต่อมาเป็นที่ประทับของกรมขุนนราธิปไตย ทั้งสองพระองค์เป็นพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์จึงแบ่งวังนี้เป็นสองส่วน คือ ส่วนที่ติดคลองคูเมือง ให้เชื้อสายกรมขุนนราธิปไตยอยู่ต่อมา อีกส่วนหนึ่งทางริมสนาม โปรดฯ พระราชทานเป็นวังของพระองค์เจ้านันทวัน พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 5 เจ้านายองค์สุดท้ายที่มาประทับ คือ กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ ซึ่งพระองค์เคยประทับอยู่ที่วังสะพานเสี้ยววังที่ 1 ต่อมาได้แลกรับกับหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านันทวัน จึงย้ายมาประทับที่วังนี้ เมื่อวังริมสนามวังหน้า วังที่ 2 ถูกรื้อทำสนามหลวง รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังริมถนนสามเสน ให้เป็นที่ประทับต่อมา

ปัจจุบันที่ตั้งของวังจะอยู่ต่อจากแผงหนังสือท้องสนามหลวงและบางส่วนของกระทรวงยุติธรรม

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายอินทปัต** พระราชโอรสองค์ที่ 4 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาตัน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2323 สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2346 พระชันษา 24 ปี
2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนนราธิปไตย** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสังกะทัต พระราชโอรสองค์ที่ 21 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาฉิม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2332 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนราธิปไตย ต่อมาในรัชกาลที่ 4 เลื่อนเป็นกรมขุนนราธิปไตย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล สังกะทัต ณ อยุธยา
3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายนันทวัน** เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 36 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาหนู ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2396 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2434 พระชันษา 39 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล นันทวัน ณ อยุธยา
4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ** พระโอรสองค์ที่ 5 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในเจ้าจอมมารดาปริกเล็ก มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2413 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นชาญชัยบวรยศ เมื่อ พ.ศ. 2451 ได้เสด็จประทับอยู่จนวังถูกรื้อเพื่อแต่งท้องสนามหลวง รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังริมถนนสามเสน ให้เป็นที่ประทับ จนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2436 พระชันษา 51 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กาญจนวิชัย ณ อยุธยา

¹ บริเวณของวังปัจจุบันคือ ที่ทำการกรมสรรพากรและกรมธนารักษ์

วังริมสนามวังหน้า วังที่ 3

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ต่อจากวังที่ 2 มาทางใต้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรส คือ พระองค์เจ้าข้าง ซึ่งได้ประทับอยู่ไม่นานก็สิ้นพระชนม์ พระองค์เจ้าชายบัว พระอนุชา จึงได้ประทับต่อมา ไม่ปรากฏว่าประทับถึงปีใด ตราบจนสมัยรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้พระองค์เจ้าชายสุธารส พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จประทับต่อมา จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2436 จึงได้รื้อกลายเป็นสนามหลวงไป

ปัจจุบันที่ตั้งของวังส่วนหนึ่งเป็นท้องสนามหลวง และถนนหน้ากระทรวงยุติธรรม

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายข้าง พระราชโอรสองค์ที่ 6 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาปุย ประสูติ ปี พ.ศ. 2324 ไม่ปรากฏว่ารับราชการกรมใด พระองค์สิ้นพระชนม์ในขณะที่พระชันษายังน้อย ในรัชกาลที่ 3

2. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายบัว พระราชโอรสองค์ที่ 26 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาศรี เป็นต้นราชสกุล ปัทมสิงห์ ณ อยุธยา

3. พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายสุธารส เรียกกันว่า พระองค์จิ้น พระราชโอรสองค์ที่ 10 ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดากุหลาบ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2383 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2436 พระชันษา 54 ปี เป็นต้นราชสกุล สุธารส ณ อยุธยา

วังริมสนามวังหน้า วังที่ 4

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่หลังริมสนามวังหน้า วังที่ 3 หันหน้าวังออกคลองคูเมืองเดิม กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดฯ ให้สร้างขึ้นพระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าก้อนแก้ว ซึ่งได้ประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 3 ต่อมาเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าชายมิ่ง-พระอนุชา คงจะประทับอยู่ไม่นาน เพราะสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เช่นกัน พระองค์เจ้านพเก้า พระอนุชา ได้ประทับต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 4 จึงได้โปรดฯ ให้พระองค์เจ้ากำพูน พระราชโอรสกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2419 หม่อมเจ้าในกรมได้อยู่ต่อมา จนรื้อเพื่อสร้างตระรางลหุโทษ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และได้รื้อสร้างใหม่อีกเป็นที่ทำการของกระทรวงยุติธรรม¹ ในสมัยนั้น

---

¹ที่ทำการกระทรวงยุติธรรมปัจจุบัน เป็นอาคารที่ได้สร้างใหม่อีกครั้งในรัชกาลปัจจุบัน โดยรื้ออาคารหลังแรกที่ตั้งกระทรวงยุติธรรมออก

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายก้อนแก้ว** พระราชโอรสองค์ที่ 5 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาล่า ประสูติ พ.ศ. 2324 สิ้นพระชนม์ในสมัย รัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏว่ากำกับราชการใด สิ้นพระชนม์ปีใด
2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายมั่ง** พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาเกศ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2331 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3
3. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายนพแก้ว** พระราชโอรสองค์ที่ 37 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2338 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4
4. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากำพู** พระราชโอรสองค์ที่ 6 ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ในเจ้าจอมมารดาคำ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2360 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2419 พระชันษา 60 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กำภู ณ อยุธยา

สรุป

กลุ่มวังริมสนามวังหน้าทั้ง 4 วัง เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรส ในกรมพระราชวังบวรฯ มาตลอด ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้หมดสภาพเป็นวังกลายเป็นส่วนหนึ่งของสนามหลวง ถนนราชดำเนิน กระทรวงยุติธรรม แม่พระธรณีบีบมวยผม ทั้งนี้เพราะหลังจากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้เสด็จทิวงคตไปแล้ว รัชกาลที่ 5 ได้ยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ และเปลี่ยนมาเป็นตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร บรรดาเจ้านายที่ประทับที่วังดังกล่าวนี้ ส่วนมากได้สิ้นพระชนม์ วังต่าง ๆ จึงว่างลง เมื่อรัชกาลที่ 5 มีพระบรมราโชบายที่จะขยายเมืองไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และปรับปรุงท้องสนามหลวงให้ได้พื้นที่และรูปร่างที่เหมาะสม พร้อมทั้งปรับปรุงกระทรวงยุติธรรม จึงโปรดฯ ให้หรือวังกลุ่มนี้ทั้งหมด ส่วนเจ้านายที่ยังมีพระชนม์อยู่ ได้โปรดฯ ให้จัดหาที่ใหม่พระราชทาน

วังในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสเพื่อรับราชการแผ่นดิน แบ่งได้เป็น 2 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 เป็นระยะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาจะออกวังได้ในรัชกาลที่ 2

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาออกวังได้ในรัชกาลที่ 3

ดังที่กล่าวแล้วว่า วังเปรียบเสมือน “บ้านหลวง” และที่ทำงาน ฉะนั้นเมื่อวังในสมัยรัชกาลที่ 1 วังลง รัชกาลที่ 2 จึงโปรดฯ ให้พระราชโอรสบางพระองค์เสด็จไปประทับตามความเหมาะสม ส่วนบางพระองค์ก็ได้พระราชทานวังใหม่

ตำแหน่งที่ตั้งวังใหม่ ในระยะที่ 1 เป็นวังใหม่ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 จัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้ คือ กลุ่มวังริมสะพานช้างโรงสี ผังคลองคูเมืองด้านตะวันออกรวม 2 วัง วังริมถนนพระพิพิธฝั่งเหนือ เรียกว่า วังท้ายหีบเผย จำนวน 3 วัง วังริมถนนสนามชัย จำนวน 2 วัง และวังริมแม่น้ำระหว่างป้อมจักรเพชรตอนปากคลองตลาด 1 วัง

ตำแหน่งที่ตั้งวังใหม่ ในระยะที่ 2 เป็นวังใหม่ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จัดเป็นกลุ่มได้กลุ่มเดียวคือ กลุ่มวังริมประตูสำราญราษฎร์ จำนวน 3 วัง นอกจากนั้นคือ วังถนนบ้านหม้อ 1 วัง วังถนนจักรเพชร 1 วัง วังถนนสะพานหัวจรเข้ 1 วัง

ส่วนพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรส เพื่อรับราชการแผ่นดิน แบ่งได้เป็น 2 ระยะ คือ

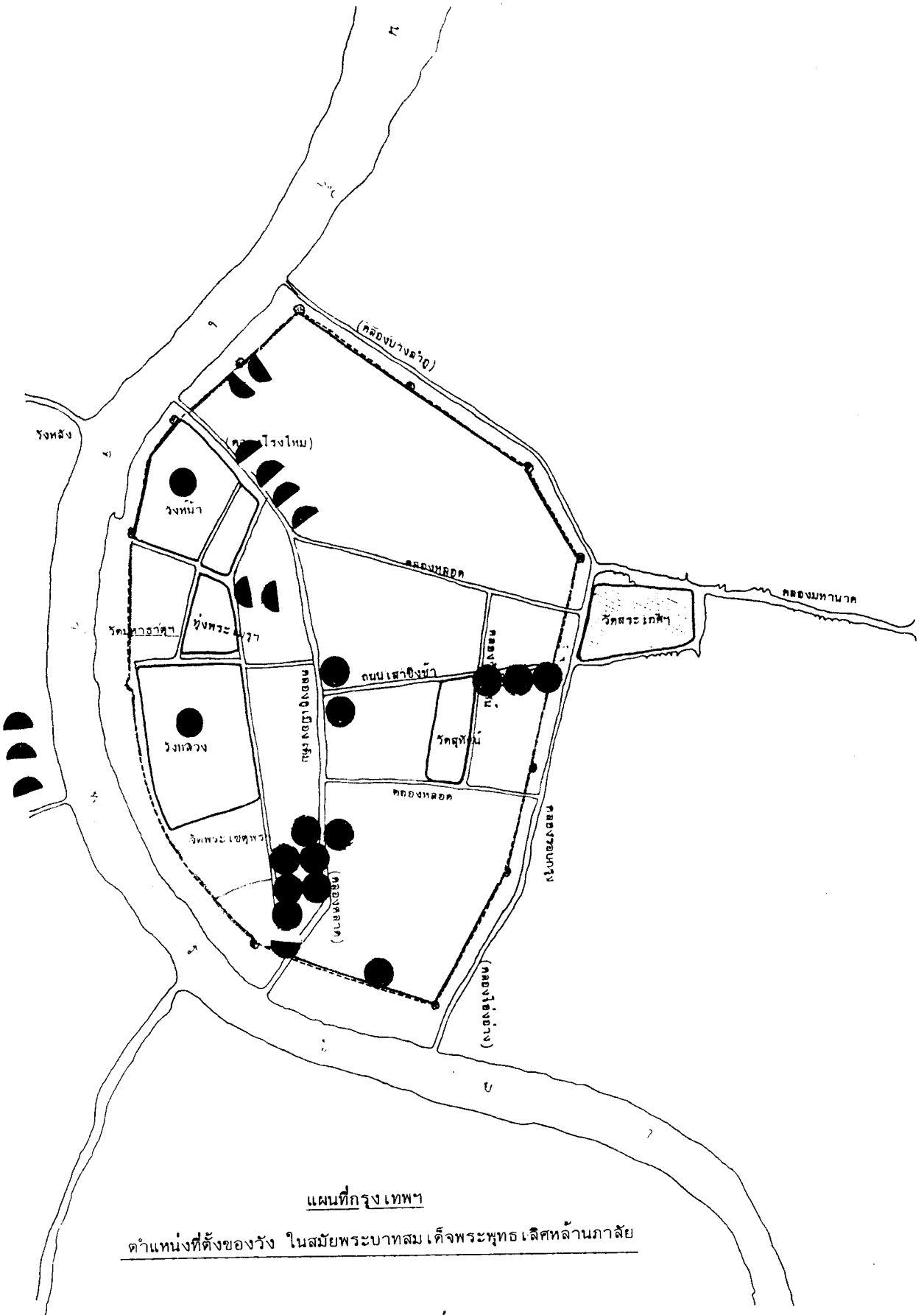
ระยะที่ 1 เป็นระยะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษาออกวังได้ในขณะที่กรมพระราชวังบวรฯ ยังทรงพระชนม์อยู่

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จสวรรคตแล้ว แต่พระโอรสทรงเจริญพระชันษาออกวังได้ในรัชกาลที่ 2 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน

ตำแหน่งที่ตั้งของวังใหม่ในระยะที่ 1 คือ วังถนนพระอาทิตย์ 1 วัง และวังริมพระนิเวศน์เดิม 1 วัง

ตำแหน่งที่ตั้งของวังใหม่ในระยะที่ 2 สามารถจัดเป็นกลุ่มได้ คือ วังสะพานเสี้ยว จำนวน 4 วัง วังริมพระนิเวศน์เดิม 2 วัง วังถนนโรงครก 2 วัง วังหลังวัดชนะสงคราม 1 วัง วังริมคลองบางลำภู 1 วัง วังคลองตลาด 1 วัง

ส่วนกรมพระราชวังหลัง ตำแหน่งนี้ได้ยกเลิกไปหลังจากที่กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขเสด็จทิวงคตไปแล้ว จึงไม่มีการสร้างวังพระราชโอรสอีกต่อไป

แผนที่กรุงเทพฯ

ตำแหน่งที่ตั้งของวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ที่สร้างขึ้นในระบะที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษา
ออกวังได้ในรัชกาลที่ 2

กลุ่มวังริมสะพานช้างโรงสี	2	วัง
กลุ่มวังริมถนนพระพิพิธฝั่งเหนือ (วังท้ายหับเผย)	3	วัง
กลุ่มวังริมถนนสนามชัย	2	วัง
วังริมแม่น้ำระหว่างป้อมจักรเพชรตอนปากคลองตลาด		

วังริมสะพานข้างโรงสีวังเหนือและวังใต้

ที่ตั้ง

ทั้งสองวังนี้ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) ใกล้สะพานข้างโรงสี ปัจจุบันคือสองฝั่งของถนนบำรุงเมือง วังเหนือตั้งอยู่ริมถนนเสาชิงช้า (บำรุงเมือง) ฟากเหนือ ส่วนวังใต้ตั้งอยู่ริมถนนเสาชิงช้า (บำรุงเมือง) ฟากใต้

ประวัติของวังริมสะพานข้างโรงสี วังเหนือ

รัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรส ที่วังริมสะพานข้างโรงสีวังเหนือ ได้เสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 วังนี้จึงตกเป็นของพระอนุชา ร่วมเจ้าจอมมารดาภิรมย์กับกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ คือ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา ได้เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมประทับอยู่สืบมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงซื้อวังนี้แล้วสร้างใหม่เพื่อพระราชทานกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 บริเวณวังได้เปลี่ยนแปลงไป โดยรัชกาลที่ 5 ได้ซื้อวังนี้และโปรดฯ ให้ตัดถนนผ่านวัง เรียกว่า ถนนแพร่งภูธร และพระราชทานชื่อบริเวณนี้ว่า ตำบลแพร่งภูธร พร้อมทั้งสร้างสถานีอนามัยขึ้นในบริเวณนี้ด้วย

หลังจากปี พ.ศ. 2440 ไปแล้ว วังริมสะพานข้างโรงสี วังเหนือ ได้แปรเปลี่ยนไปเป็นย่านชุมชนใหม่ กลายมาเป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์ มีถนนตัดผ่านจนไม่ปรากฏร่องรอยว่าแถวนี้เมื่อก่อนเคยเป็นวังมาก่อน ปัจจุบันเป็นถนนแพร่งภูธร และเรือนแถว อาคารพาณิชย์ของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 - รัชกาลที่ 5 มี 3 พระองค์ เป็นพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 สองพระองค์ โดยเป็นพี่น้องร่วมเจ้าจอมมารดา ส่วนองค์สุดท้าย เป็นพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ดังพระนามและพระประวัติต่อไปนี้

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสนธิทนเรนทร์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายไพฑูริย์ พระราชโอรสพระองค์ที่ 38 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาทิม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2345 ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ เมื่อ พ.ศ. 2379 สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2391 พระชันษา 47 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล ไพฑูริย์ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมแสง พระราชโอรสองค์ที่ 45 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาทิม เป็นพระอนุชา ร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกับกรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2348 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสรรพศิลป์ปรีชาเมื่อ พ.ศ. 2394 แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา ในปีเดียวกันนี้ ทรงกำกับกรมหมอนวด สิ้นพระชนม์

¹ หอพระสมุดวชิรญาณ, ราชสกุลวงศ์, หน้า 26

พ.ศ. 2404 พระชันษา 56 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล ชุมแสง ณ อยุธยา

3. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์คดี มีพระราชประวัติที่วังถนนแพร่งภูธรราชรูป

วังนี้เป็นวังเจ้านายสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้านายที่ประทับอยู่ เป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาเดียวกัน 2 พระองค์ และพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 จำนวน 1 พระองค์ ปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยของวัง นอกจากพระนามเจ้านายองค์สุดท้ายซึ่งปรากฏเป็นชื่อตำบลและถนน คือถนนแพร่งภูธร ที่อยู่มาจาก กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์คดี

ประวัติของวังริมสะพานข้างโรงสี วังใต้

รัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าเนียม ที่วังริมสะพานข้างโรงสีวังใต้ ประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 3 ก็สิ้นพระชนม์ เจ้านายที่เสด็จประทับต่อมาเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ (วังหน้า) 3 พระองค์ รวมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน คือพระองค์เจ้าชายสว่าง พระองค์เจ้าชายอุทัย พระองค์เจ้าชายแฉ่ง ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์เจ้าชายสว่างซึ่งมีพระชนม์ยืนนานมาถึงรัชกาลที่ 4 เพียงพระองค์เดียวก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2404 หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายเสด็จประทับต่อ เข้าใจว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 คงจะรื้อเพื่อสร้างเป็นศาลากระทรวงนครบาล

ปัจจุบันบริเวณวังเป็นที่ตั้งของกระทรวงมหาดไทย

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

มี 4 พระองค์ เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 1 พระองค์ และเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ 3 พระองค์ คือ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเนียม** พระราชโอรสองค์ที่ 30 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาหมื่นใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2343 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2367 พระชันษา 26 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล นิยมิศร ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายสว่าง** พระราชโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2358 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2404 พระชันษา 45 ปี

3. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายอุทัย** พระราชโอรสองค์ที่ 8 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติ พ.ศ. 2360 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2392 พระชันษา 33 ปี

4. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายแฉ่ง** พระราชโอรสองค์ที่ 15 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นองค์ที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาจิว ประสูติ พ.ศ. 2365 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2387 พระชันษา 23 ปี

สำหรับวังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้นี้ สันนิษฐานว่าคงจะรื้อก่อนวังเหนือ เพราะว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2404 ก็ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายอื่นมาประทับ ในขณะที่วังเหนือนั้นได้มีการสร้างใหม่บนที่วังเก่า ซึ่งกรมหมื่น ภูเรศธำรงค์ศักดิ์ ได้เสด็จมาประทับเป็นเวลาร่วม 20 ปีเศษ จึงรื้อเพื่อสร้างกระบวนนครบาลในสมัยรัชกาล ที่ 5

สรุป

วังริมสะพานช้างโรงสีทั้งสองวัง ได้สร้างขึ้นเมื่อสมัยรัชกาลที่ 2 เพื่อพระราชทานให้กับพระราชโอรส ต่อมาได้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ทั้งสองได้ถูกรื้อเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างกระบวนนครบาล และสถานีอนามัย

กลุ่มวังท้ายหีบเผย

ที่ตั้งของวัง

ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเก่าฝั่งตะวันตก เริ่มตั้งแต่ถนนศาลพระเสือเมืองลงไปข้างใต้เป็นวังที่ 1 ส่วนวังที่ 2 หันหน้าวังออกถนนสะพานหัวจรเข้ ซึ่งปัจจุบันคือสะพานอุบลรัตน์ ด้านหนึ่งของวังที่ 2 จะติดต่อกับวังที่ 1 ส่วนวังที่ 3 ตั้งอยู่ติดกับวังที่ 2 หันหน้าวังออกมาทางเดียวกับวังที่ 2 คือ หันมาทางถนนสะพานหัวจรเข้ด้วย

ประวัติของวัง

วังท้ายหีบเผยเป็นวังเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้านายที่ประทับที่กลุ่ม 3 วังนี้เป็นพี่น้องร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน ทั้ง 3 พระองค์ เมื่อสร้างเสร็จแล้วมีบริเวณวังติดต่อกัน เพียงแต่หันหน้าวังออกไปถนนถนนเท่านั้น รั้วกลุ่มนี้เป็นรั้วสร้างใหม่ ซึ่งรัชกาลที่ 2 สร้างพระราชทานแก่พระราชโอรส ดังนี้

วังท้ายหีบเผย วังที่ 1 พระราชทานกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เสด็จอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4

วังท้ายหีบเผย วังที่ 2 พระราชทานกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เสด็จอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4

วังท้ายหีบเผย วังที่ 3 พระราชทานกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ เสด็จอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แล้วทรงย้ายไปประทับวังบ้านหม้อ ส่วนวังนี้เป็นที่ประทับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ต่อมาจนถึง พ.ศ. 2385 รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้ไปประทับที่วังเดิมของสมเด็จพระยาเดชาดิศร (วังริมแม่น้ำข้างใต้วัดพระเชตุพน) เมื่อย้ายไปแล้ววังที่ 3 จึงรวมเข้าเป็นวังเดียวกับวังที่ 2 ซึ่งขณะนั้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ยังมีพระชนม์ชีพอยู่

ทั้ง 3 วังนี้ หลังจากเจ้านายสิ้นแล้ว ได้เป็นที่ประทับของหม่อมเจ้าไกรภมและเชื้อสายสืบมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับอีก ต่อมาวังทั้งสามได้ถูกรื้อเพื่อสร้างเป็นที่ทำการของหน่วยราชการกรมการรักษาดินแดน คือบริเวณที่ฝึกยิงปืน ยังปรากฏมาถึงทุกวันนี้

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์** (วังท้ายหีบเผย วังที่ 1) พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายพนมวัน พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของรัชกาลที่ 2 และที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ พ.ศ. 2337 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ทำหน้าที่ราชการโดยทรงกำกับพระนครบาล รัชกาลที่ 3 เลื่อนเป็นกรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ได้ว่ากรมพระคชบาลอีก จนถึงรัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนเป็นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ฯ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2399 ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระชันษา 62 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลพนมวัน ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์** (วังท้ายหีบเผย วังที่ 3) พระนามเดิม

¹ ถนนพระพิพิธ ชื่อตามกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์

พระองค์เจ้าชายกุญชร พระราชโอรสองค์ที่ 22 ของรัชกาลที่ 2 และที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ พ.ศ. 2341 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ทรงกำกับกรมม้า สมัยรัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนเป็นกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ฯ เมื่อ พ.ศ. 2394 ได้ว่าราชการในกรมพระคชบาลอีกกรมหนึ่ง¹ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2406 พระชันษา 65 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล กุญชร ณ อยุธยา

3. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (วังท้ายหีบเผย วังที่ 2) พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทินกร พระราชโอรสองค์ที่ 35 ของรัชกาลที่ 2 และที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ พ.ศ. 2344 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็น กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ พ.ศ. 2394 ได้ว่ากรมพระนครบาลอยู่ 5 ปี ซึ่งเดิมจะทรงรับราชการในกรมใดไม่ปรากฏแน่ชัด อาจจะทรงปฏิบัติราชการในกรมพระนครบาลกับกรมพระพิพิธฯ มาก่อน พระองค์สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2399 ปีเดียวกับกรมพระพิพิธฯ พระชันษา 56 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล ทินกร ณ อยุธยา

4. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ในพระราชวังเดิม ธนบุรี

สรุป

กลุ่มวังท้ายหีบเผยเป็นกลุ่มเจ้านายร่วมพระชนกชนนี และทรงปฏิบัติราชการในกรมเดียวกัน ทำนองว่าจะกำกับกรมพระนครบาล และกรมพระคชบาล สืบเนื่องกันมา ส่วนเจ้านายพระองค์สุดท้ายที่มาประทับที่วังท้ายหีบเผยวังที่ 3 ก็เสด็จมาประทับเพียงไม่กี่ปีก็ย้ายไปประทับที่อื่น วัง 3 วัง จึงยุบรวมเป็น 2 วัง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และต่อมาได้เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการทหาร ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

¹ สันนิษฐานว่า หลัง พ.ศ. 2394 ไปแล้วกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์คงจะมีได้ทรงปฏิบัติราชการในกรมใดเพราะปรากฏว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 พระอนุชาทั้งสองพระองค์ได้ทรงปฏิบัติราชการในกรมทั้งสองต่อมา คือ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงกำกับกรมพระคชบาล และกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ทรงกำกับกรมพระนครบาล

วังถนนสนามชัย

ที่ตั้ง

วังกลุ่มนี้ตั้งอยู่ริมถนนพระพิพิธด้านทิศใต้ และถนนสนามชัย วังหันหน้าออกถนนสนามชัย โดยที่ วังที่ 1 ติดถนนพระพิพิธ และวังที่ 2 ติดวังที่ 1 ไปทางใต้ ส่วนวังที่ 3 ได้แยกวังที่ 2 ออกเป็น 2 วัง หันหน้าวังออกถนนสนามชัยตรงข้ามกับวังที่ 5 ท้ายวัดพระเชตุพน

ประวัติของวัง

วังถนนสนามชัย วังที่ 1 และวังที่ 2 เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน พระราชโอรส 2 พระองค์คือ กรมหมื่นสุนทรธิบัติ และกรมหมื่นเสพสุนทร ต่อมา รัชกาลที่ 3 ได้โปรดฯ ให้แบ่งวังที่ 2 สร้างเป็นวังที่ 3 ขึ้น เพื่อพระราชทานพระราชโอรส คือ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ

วังถนนสนามชัย วังที่ 1

สถานที่ตั้งของวังนี้สันนิษฐานว่าเป็นบ้านเดิมของเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งไปตั้งอัฐกรรมคราวตีเมืองทวายในรัชกาลที่ 1 และตั้งอยู่ใกล้หอกลอง¹ วังนี้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นสุนทรธิบัติ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 ได้เสด็จประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2374 เกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในบริเวณใกล้เคียงจนลุกลามมาถึงวังที่ 1 และกินบริเวณไปถึง 2 ฝั่งคลอง กรมหมื่นสุนทรธิบัติสิ้นพระชนม์ในเพลิง ต่อมารัชกาลที่ 3 จึงได้พระราชทานที่วังนี้ สร้างเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าเรณู พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 ซึ่งได้เสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนรัชกาลที่ 5 จึงได้ริ้อสร้างโรงทหาร และสุดท้ายวังนี้ได้กลายเป็นที่ทำการของกรมการรักษาดินแดนในปัจจุบัน

วังถนนสนามชัย วังที่ 2

วังนี้ตั้งอยู่ติดกับวังถนนสนามชัย วังที่ 1 หันหน้าวังออกถนนสนามชัย เป็นที่ประทับของกรมหมื่นเสพสุนทร พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 กรมหมื่นเสพสุนทรได้เสด็จประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ต่อมารัชกาลที่ 3 พระราชทานให้กรมหมื่นถาวรยศ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่วังถนนจักรเพชรมาก่อน กรมหมื่นถาวรยศได้เสด็จประทับอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5

วังถนนสนามชัย วังที่ 3

วังนี้แบ่งพื้นที่วังที่ 2 มาสร้างเป็นวังที่ 3 โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ พระราชโอรส และได้เสด็จประทับอยู่จนถึงรัชกาล

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 50.

ที่ 5 ได้โปรดฯ ให้ย้ายไปประทับที่วังถนนหน้าพระลานวังตะวันตกแทนกรมขุนราชสีหวิกรม ส่วนวังที่ 3 นี้ รัชกาลที่ 5 พระราชทานให้กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ต่อมากกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ถวายที่สร้างโรงทหาร¹ แล้วได้ย้ายไปประทับที่วังสะพานเสี้ยว วังที่ 5

ปัจจุบันที่ตั้งของวังถนนสนามชัยทั้ง 3 วัง เป็นที่ทำการของกรมการรักษาดินแดน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุนทรธิติ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกล้วยไม้ พระราชโอรสองค์ที่ 8 ในรัชกาลที่ 2 และเจ้าจอมมารดาสวน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2334 ต่อมารัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสุนทรธิติ สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. 2374 พระชันษา 41 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล กล้วยไม้ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเสพสุนทร** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกุสุมา พระราชโอรสองค์ที่ 13 ในรัชกาลที่ 2 และเจ้าจอมมารดากรุด ประสูติ พ.ศ. 2335 ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเสพสุนทร สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล กุสุมา ณ อยุธยา

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเรณู** พระราชโอรสองค์ที่ 26 ในรัชกาลที่ 2 และเจ้าจอมมารดาบุณาค ประสูติ พ.ศ. 2342 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล เรณูนนท์ ณ อยุธยา

4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นถาวรยศ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชัตติยา พระราชโอรสองค์ที่ 52 ในรัชกาลที่ 2 และเจ้าจอมมารดา พะวา ประสูติ พ.ศ. 2352 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นถาวรยศ เมื่อ พ.ศ. 2394 ได้ว่ากรมฝึพาย และช่างเหลาราวปืน สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2416 ต้นรัชกาลที่ 5 พระชันษา 65 ปี

5. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ** รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติ อยู่ในเรื่องวังถนนหน้าพระลาน วังตะวันตก

สรุป

วังถนนสนามชัยทั้งสามวัง เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้านายที่เสด็จประทับเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 จำนวน 4 พระองค์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3 จำนวน 1 พระองค์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 จำนวน 1 พระองค์ ทั้งสามวังมีเจ้านายเสด็จประทับอยู่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 จนถึงรัชกาลที่ 5 และได้รื้อเปลี่ยนแปลงเป็นโรงทหาร และกลายมาเป็นกรมการรักษาดินแดนในปัจจุบัน

¹ กรมการรักษาดินแดนปัจจุบัน

วังริมแม่น้ำ ใต้วัดพระเชตุพน

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้ของวัดพระเชตุพน ริมถนนมหาราช มีอาณาเขตของวังด้านหนึ่งติดกับวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส คือสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศร ในที่ซึ่งเป็นมรดกทางเจ้าจอมมารดา เสด็จอยู่มาจนถึงรัชกาลที่ 3 จึงได้ไปประทับที่วังริมถนนมหาชัย วังใต้ เพื่อเป็นประธานในการรักษาพระนครทางด้านทิศตะวันออก ไกล่ประตุสะพานหัน ส่วนวังริมแม่น้ำนี้ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ ทรงสันนิษฐานว่า “ทำนองสมเด็จพระยาเดชาดิศร จะถวายคืน” วังนี้ว่างลง รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปประทับ ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 จึงย้ายไปประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ตอนนั้นสันนิษฐานว่า วังเจ้านายที่สร้างเมื่อครั้งรัชกาลที่ 2 อาจจะชำรุดผุพังไป เพราะหลังจากที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้เสด็จไปประทับที่อื่นแล้ว รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานที่ดินของวังริมแม่น้ำแก่เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี)¹ และไม่ได้เป็นวังเจ้านายอีกต่อไป

ปัจจุบัน คือบริเวณบ้านเมตตา ของศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง ถนนมหาราช

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. สมเด็จพระยาเดชาดิศร พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายมั่ง พระราชโอรสองค์ที่ 15 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาใหม่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2336 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเดชาดิศร ทรงกำกับกรมพระอาลักษณ์ มาจนตลอดพระชนมายุ ในรัชกาลที่ 3 ทรงเลื่อนเป็นกรมขุนเดชาดิศร เมื่อ พ.ศ. 2375 ได้เลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศรฯ ในหน้าที่กำกับกรมพระอาลักษณ์และเพิ่มการกำกับกรมนาในรัชกาลที่ 4 สิ้นพระชนม์ที่วังถนนมหาชัย วังใต้ เมื่อ พ.ศ. 2402 พระชันษา 67 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นราชสกุล เดชาติวงศ์ ณ ออยุธยา

2. กรมหลวงวงศาธิราชสนิท รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ในพระราชวังเดิม

¹ ต้นสกุลบูรณศิริ ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะที่บ้านติดต่อกันอยู่ทางเหนือที่ดินแปลงนี้ได้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนต่อมาของบุตรหลานพระยาธรรมจรรยา (เจริญ) ผู้เป็นบุตรชายใหญ่ของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 41

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ที่สร้างขึ้นในระยที่พระราชโอรสทรงเจริญพระชันษา
ออกวังได้ ในรัชกาลที่ 3

กลุ่มวังริมประตูตำราญราษฎร์ 3 วัง

วังถนนบ้านหม้อ

วังถนนจักรเพ็ชร

วังริมสะพานหัวจรเข้

วังริมประตูสำราญราษฎร์

วังตะวันออก วังกลาง วังตะวันตก

ที่ตั้ง

กลุ่มวังริมประตูสำราญราษฎร์ ตั้งอยู่สุดถนนทางประตูสำราญราษฎร์ ซึ่งปัจจุบันบางส่วนเป็นบริเวณที่ตั้งของสถานีตำรวจสำราญราษฎร์ และตึกแถวอาคารพาณิชย์ ระหว่างถนนบำรุงเมืองและถนนมหาชัย

ประวัติของวัง

วังริมประตูสำราญราษฎร์ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาอำภา ทั้ง 3 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ พระราชทานวังตะวันออก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระราชทานวังตะวันตก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเกตุ พระราชทานวังกลาง แต่วังที่ได้รับพระราชทานนี้มิได้สร้างวังถาวร เพียงแต่สร้างตำหนักชั่วคราว ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระองค์เจ้าชายเกตุสิ้นพระชนม์ พอดีวังถนนมหาชัย วังกลางว่างลง รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์เสด็จไปประทับที่วังถนนมหาชัย และโปรดฯ ให้กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ไปประทับวังเก่าที่ริมสนามชัย วังใต้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เจ้านายทั้งสามพระองค์เป็นที่น้องร่วมเจ้าจอมมารดาได้ประทับอยู่ที่ตำหนักพักชั่วคราว เข้าใจว่าเดิมยังไม่มีการแบ่งเขตวัง พื้นที่ของวังริมประตูสำราญราษฎร์เป็นผืนเดียวกัน กรมหมื่นภูบาลฯ กับกรมขุนวรจักรฯ เห็นจะประทับอยู่พระองค์ละฝ่าย เจ้าจอมมารดาอยู่กลาง พระองค์เจ้าชายเกตุเป็นพระองค์น้อย เสด็จอยู่กับเจ้าจอมมารดาจึงอยู่กลาง ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 แล้ว ต่อมาที่ดินของวังทั้งสามจึงแบ่งเป็นวังตะวันออกและวังตะวันตก เพียง 2 วัง

ก่อนหน้าที่กรมหมื่นภูบาลฯ จะย้ายไปจากวังนี้ ได้ทูลถวายที่วังตะวันออก แต่รัชกาลที่ 4 ทรงขอซื้อเพื่อพระราชทานเป็นที่วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ส่วนกรมขุนวรจักรฯ ก็ได้ทูลถวายที่วังตะวันตกซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงขอซื้อไว้เช่นกัน เพื่อพระราชทานเป็นที่วังกรมหมื่นราชศักดิ์โสทร

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชาย กปิตลา พระราชโอรสองค์ที่ 59 ของรัชกาลที่ 2 และเป็นองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาอำภา ประสูติ พ.ศ. 2357 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2394 ได้ว่ากรมพระอาลักษณ์ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2425 พระชันษา 60 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กปิตลา ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนวรจักรธรานุภาพ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายปราโมช พระราชโอรสองค์ที่ 61 ของรัชกาลที่ 2 และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาอำภา ประสูติ พ.ศ. 2359 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ เมื่อ พ.ศ. 2394 เลื่อนเป็นกรมขุนฯ พ.ศ. 2410 ทรงเคยปฏิบัติราชการในกรมต่างๆ คือ ทรงกำกับกรมพระนครบาล กรมหมอ กรมช่างเคลือบ ช่างหุงกระเจก

กรมฉนวนหก กรมท่า และได้ชำระความรับสั่ง ล้นพระชนม์ พ.ศ. 2415 พระชันษา 57 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ปราโมช ณ อยุธยา

3. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายเกษร พระราชโอรสองค์ที่ 64 ของรัชกาลที่ 2 และเป็นองค์ที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาอำภา ประสูติ พ.ศ. 2361 ล้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 4

สรุป

วังริมประตูสำราญราษฎร์ เป็นวังที่รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาอำภาทั้งสามพระองค์ ซึ่งได้ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ต่างองค์ต่างย้ายไปประทับที่วังอื่น ตามที่รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานให้ใหม่ ส่วนที่วังริมประตูสำราญราษฎร์ได้มีการสร้างวังใหม่พระราชทานให้เป็นวังของกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ และวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ดังจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องวังในสมัยรัชกาลที่ 4

วังบ้านหม้อ

ที่ตั้ง

ที่ตั้งของวังบ้านหม้อปัจจุบันคือ บ้านเลขที่ 128 ถนนอัษฎางค์ ตรงข้ามกับกรมการรักษาดินแดน อาณาเขตของวังบ้านหม้อในอดีตมีดังนี้

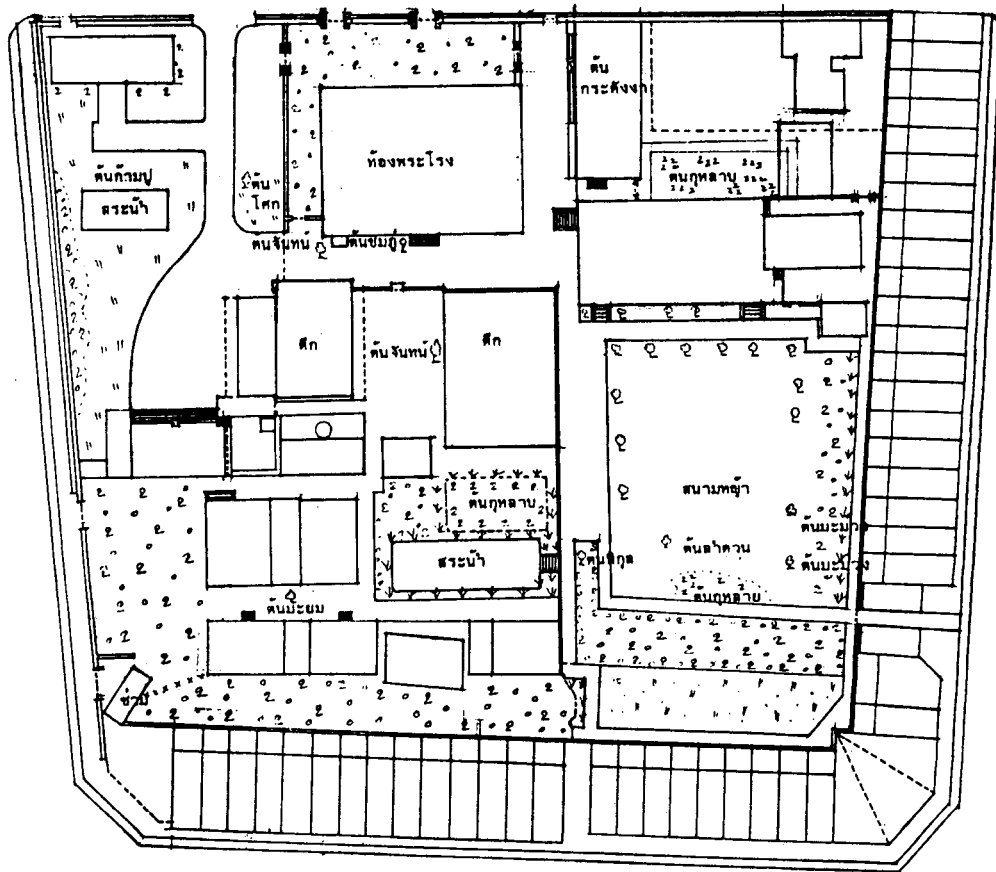
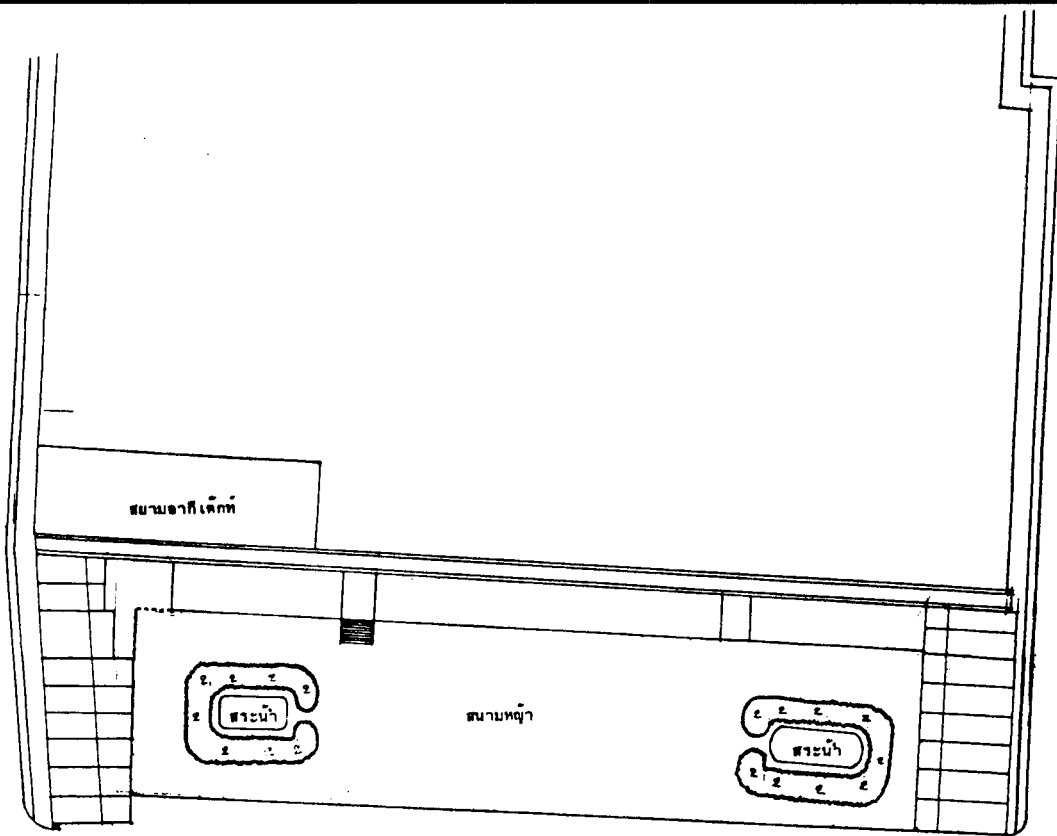
ทิศเหนือ	จดที่ดินเอกชน
ทิศตะวันออก	จดถนนบ้านหม้อ
ทิศใต้	จดถนนพาทูร์ด
ทิศตะวันตก	จดถนนอัษฎางค์

ประวัติของวัง

กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ได้รับพระราชทานวังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นที่ประทับแห่งแรกที่วังท้ายหับเผย วังที่ 3¹ แต่ประทับตำหนักชั่วคราวมาตลอดสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในปี พ.ศ. 2375 เกิดไฟไหม้วังกรมหมื่นสุนทรธิบดี ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับวังท้ายหับเผย วังที่ 1 ไฟไหม้ตลอดไปจนถึงบ้านหม้อ จึงเกิดเป็นที่ว่างขึ้น กรมพระพิทักษ์เทเวศร์จึงได้ย้ายวังไปสร้างใหม่ตรงที่ว่างดังกล่าว คือบริเวณคูเมืองด้านตะวันออก ซึ่งนับได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของวังบ้านหม้อ แต่ขึ้นมา ส่วนวันเวลาที่แน่นอนในการสร้างวังบ้านหม้อนั้นไม่ปรากฏ สันนิษฐานว่าคงจะหลัง พ.ศ. 2374 ไม่นานนัก กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ได้เสด็จประทับที่วังนี้มาโดยตลอด จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พระโอรสองค์ใหญ่คือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสิงหนาทราชคฤงคารฤทธิ (พระนามเดิม หม่อมเจ้าชายสิงหนาท) ได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2411 ทรงบัญชาการกรมพระอัครราช กรมมหรสพ พระองค์เจ้าสิงหนาทฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2423

เมื่อพระองค์เจ้าสิงหนาทฯ สิ้นพระชนม์ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) บุตรพระองค์เจ้าสิงหนาทฯ ได้อยู่สืบมา เมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ถึงแก่อนิจกรรม พระยาศรีกฤดากร (ม.ล. วรารักษ์ กุญชร) บุตรเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ได้อยู่ที่วังบ้านหม้อนี้แทน พระยาศรีกฤดากรภายหลังได้เลื่อนเป็นพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ปัจจุบัน ม.ล. แฉล้ม กุญชร ธิดาคคนที่ 27 ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้ดูแลรักษา “วังบ้านหม้อ” สืบต่อมาจนทุกวันนี้

¹ บริเวณท้ายหับเผยมีวังเรียงกัน 3 วัง รัชกาลที่ 2 พระราชทานพระราชโอรสร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน องค์ละวัง คือกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิ และกรมพระพิทักษ์เทเวศร์

แผนที่
บริเวณบ้านเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์
ตำบลบ้านหม้อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มาตราส่วน ๑ : ๕๐๐

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชาย กุญชร พระราชโอรสองค์ที่ 22 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ ในปี พ.ศ. 2341 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ว่าการกรมม้า ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเลื่อนเป็นกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ว่า การกรมคชบาลอีกกรมหนึ่งด้วย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2406 พระชันษา 65 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กุญชร ณ อยุธยา

สิ่งก่อสร้างในวัง

วังบ้านหม้อสร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งนอกเหนือไปจากพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล ส่วนที่ยังคงปรากฏเป็นอนุสรณ์ที่สำคัญยิ่ง ของสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 คือท้องพระโรง ซึ่งถือเป็นแบบฉบับท้องพระโรงของวังเจ้านายระดับพระองค์เจ้า ถึงแม้ว่าท้องพระโรงได้มีการต่อเติมบางส่วนเพื่อประโยชน์ใช้สอยในระยะหลังบ้าง แต่ส่วนใหญ่ยังคงปรากฏให้เห็นลักษณะอย่างเด่นชัด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ลักษณะสถาปัตยกรรมของท้องพระโรงเป็นอาคารไม้ ฝาปะกน ทรงไทย เป็นโรงชั้นเดียว ไม่มีมุขลด หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี ประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา นาคสะดุ้ง หางหงส์ท้าวด้วยสีดินแดง ทางเข้าท้องพระโรงอยู่ทางด้านถนนอัมรินทร์ ยกเป็นแท่นก่ออิฐพร้อมด้วยบันได ประตุนหน้าต่างเป็นบานไม้แผ่นเดียว แบบใช้เดือยเป็นบานพับ ที่กรอบหน้าต่างประดับด้วยหย่องไม้จำหลักลายภายในท้องพระโรง มีฝ้าและฝาเป็นไม้ทาสีน้ำตาล ส่วนหนึ่งทางด้านทิศตะวันออกกันฝ้าด้วยไม้ มีประตูทางเข้าซึ่งกรอบบานจำหลักลวดลายปิดทอง เป็นแบบศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากจีน

นอกเหนือจากท้องพระโรงแล้ว ด้านหน้าท้องพระโรงยังมีศาลาหรือพลับพลาหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบพลับพลาสมัยรัชกาลที่ 5 โดยที่ขอบชายคาประดับด้วยไม้จำหลักลายโดยรอบ

วิเคราะห์จากแผนที่ซึ่งเป็นบ้านเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ไม่ปรากฏปี พ.ศ. จะเห็นได้ว่าอาณาเขตของวังบ้านหม้อ ล้อมรอบด้วยห้องแถว 2 ด้าน คือด้านถนนพารุทธ์ และถนนบ้านหม้อ ด้านถนนอัมรินทร์เป็นรั้ว และด้านทิศเหนือติดกับร้านสยามอาคีเต็กอิมพอร์ต ภายในบริเวณมีการแบ่งเป็นสัดส่วนสันนิษฐานว่าล้อมรอบด้วยกำแพงเตี้ย ๆ แบบกำแพงแก้วในพระบรมมหาราชวัง มีการแบ่งเป็นส่วนท้องพระโรง ซึ่งมีประตูทางเข้าจากกำแพงแก้ว 2 ทาง ทางด้านทิศเหนือ และที่ท้องพระโรงมีบันไดหลังเชื่อมติดต่อกับอาคารกลุ่มหนึ่งที่ล้อมรอบด้วยกำแพงเช่นกัน สันนิษฐานว่าเป็นส่วนที่พักอาศัย ด้านหน้าซึ่งเป็นทิศเหนือของท้องพระโรง เป็นสนามรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านทิศตะวันออกของท้องพระโรงเป็นหมู่อาคารอีกกลุ่มหนึ่ง และทิศตะวันออกของส่วนที่พักอาศัยเป็นสนามหญ้า ที่ประตูทางเข้าจะมีเรือนซึ่งสันนิษฐานว่า สำหรับข้าราชการบริพารที่ดูแลคนเข้าออก ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ต้นไม้ที่ปลูกในวัง มักจะประกอบด้วยต้นโศก ต้นจันทร์ ต้นกระดังงา และต้นพิกุล ซึ่งนิยมปลูกไว้ใกล้บ้าน ส่วนนอกนั้นเป็นไม้ดอกและไม้ผล ประเภทมะม่วง เป็นต้น

จากแผนที่ดังกล่าวพอจะสรุปได้ว่า การจัดผังบริเวณของวัง ซึ่งจะยึดถือวังบ้านหม้อ เป็นแบบฉบับเท่าที่ทำได้ในปัจจุบัน จะมีการแบ่งเป็นส่วนท้องพระโรง ใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ และส่วนที่ประทับหรือ

ที่พิทกาศัย ก็มีการกันเป็นสัดส่วนแยกจากกันโดยเฉพาะ แบบฉบับดังนี้สันนิษฐานว่าคงจะแยกเป็นฝ่ายหน้า และฝ่ายใน เช่นในพระราชวัง

สรุป

วังบ้านหม้อ เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อเจ้าของวังสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ทายาทและเชื้อสาย ยังคงครอบครองวัง มาจนทุกวันนี้

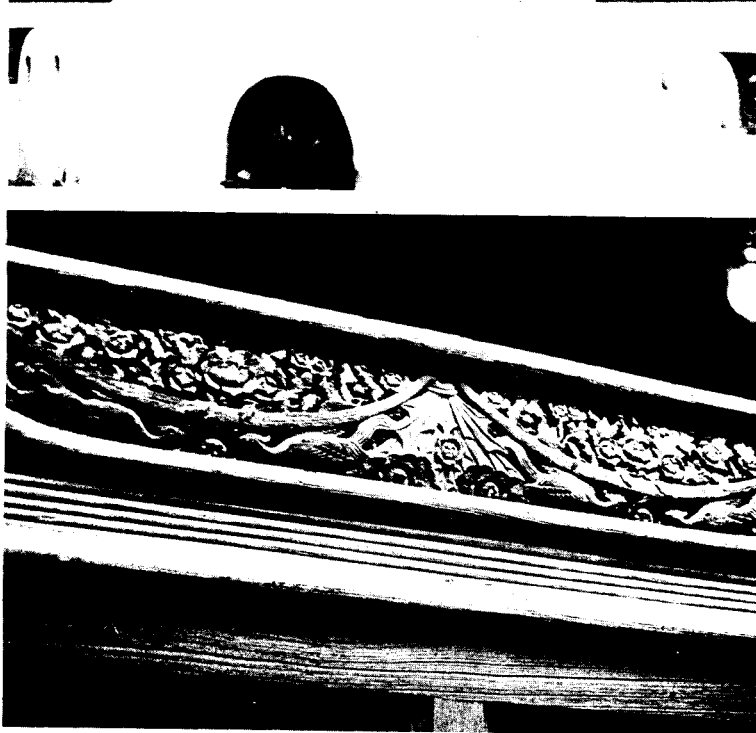
ท้องพระโรง วังบ้านหม้อ

ท้องพระโรงวังบ้านหม้อ

ทางขึ้นท้องพระโรง

หย่อม

วังถนนจักรเพชร

ที่ตั้ง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนจักรเพชร ตรงบริเวณโรงเรียนสวนกุหลาบและโรงเรียนเสาวภา (ตามถนนจักรเพชรไปทางวัดราชบูรณะยังมีวังเจ้านายอีกวังหนึ่งซึ่งอยู่ติดกับวัดราชบูรณะ คือ วังริมป้อมจักรเพชร¹ ซึ่งอยู่คนละฝั่งถนนกับวังถนนจักรเพชร)

ประวัติของวัง

วังนี้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 คือ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ในที่ดินที่เป็นบ้านของเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ทรงได้รับมรดกจึงสร้างวัง ณ ที่นั้น พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้าและเชื้อสายได้อยู่ต่อมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงซื้อวังนี้เพื่อทำโรงเรียนและสร้างตึกแถว ในสมัยนั้นบริเวณที่เคยเป็นวัง อยู่ตรงสนามสามัคยาจารย์ ปัจจุบันบริเวณนี้ได้กลายเป็นอาคารพาณิชย์ โรงเรียนเสาวภาและโรงเรียนสวนกุหลาบ

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกลาง พระราชโอรสองค์ที่ 44 ของรัชกาลที่ 2 เป็นโอรสองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด ประสูติเมื่อ พ.ศ.2348 ทรงกำกับกรมช่างทองมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2394 ได้ทำหน้าที่ว่าความศาลราชตระกูล ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ตลอดมา พ.ศ. 2417 ได้เลื่อนเป็นกรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ได้ 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2419 พระชันษา 73 ปี นับเป็นเจ้านายที่มีพระชันษายืนยาวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 - รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล วัชรวิวงศ์ ณ อยุธยา

วังริมสะพานหัวจรเข้

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ถนนสะพานหัวจรเข้² (ถนนพระพิพิธ) ฝั่งใต้ ติดกับหลังวังถนนสนามชัยวังที่ 1 ซึ่งเดิม

¹ วังริมป้อมจักรเพชร เป็นวังเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 1

² คือสะพานอุบลรัตน์ปัจจุบัน เดิมทีเดียวเรียกว่า สะพานบ้านหม้อ แล้วเปลี่ยนมาเรียกเป็นสะพานหัวจรเข้ สันนิษฐานว่าคงจะเรียกตามรูปหัวจรเข้ ซึ่งทำด้วยไม้ติดอยู่ปลายสะพานทั้งสองข้าง ข้างละสองหัว ตอนแรกยังเป็นสะพานไม้ กว้างประมาณ 5 สอก ต่อมาเรือทั้ง เพื่อสร้างเป็นคอนกรีต เปิดใช้เมื่อ พ.ศ. 2458 เรียกชื่อสะพานตามพระนามของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาถ พระอัครชายาในรัชกาลที่ 5 ในฐานะผู้ทรงสร้างสะพานนี้

พื้นที่ของวังคงจะเคยเป็นพื้นที่ผืนเดียวกันมาก่อน ดังพระนิพนธ์ในตำนานวังเก่าตอนหนึ่งกล่าวว่า “ดูเหมือนจะแบ่งเขตที่วังที่ 1 นั้นเองมาสร้างวังนี้”¹

ประวัติของวัง

วังนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อพระราชทานกรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาล พระราชโอรสรัชกาลที่ 2 ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่วังสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ที่วังริมแม่น้ำ ได้วัดพระเชตุพน ยังไม่มีที่วังส่วนพระองค์ รัชกาลที่ 3 จึงสร้างวังใหม่พระราชทานที่ริมถนนพระพิพิธนี้ ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุจนถึงพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนรื้อทำโรงพยาบาล ปัจจุบันคือ แผนกคลัง กองยกบัตร กรมพลธิการทหารบก

พระนามและพระราชประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาล พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอรุณวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 58 ของรัชกาลที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาเอม ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2355 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นวรศักดิ์ดาพิศาล เมื่อ พ.ศ. 2394 ได้ว่ากรมกองแก้วจินดา และกรมช่างหล่อ รัชกาลที่ 5 ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาลสุพัฒนาการสวัสดิ เมื่อ พ.ศ. 2417 ถึงพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2431 พระชันษา 76 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล อรุณวงศ์ ณ อยุธยา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราทิศา, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 38.

วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์

กลุ่มวังริมพระนิเวศน์เดิม	3	วัง
(รายละเอียดอยู่ในพระนิเวศน์เดิม ในรัชกาลที่ 1)		
กลุ่มวังสะพานเสี้ยว	4	วัง
วังถนนโรงครก	2	วัง
วังหลังวัดชนะสงคราม		
วังถนนพระอาทิตย์		
วังริมคลองบางลำภู		
วังคลองตลาด		

วังพระราชโอรสใน- สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ วังสะพานเสี้ยว

ในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังจำนวน 4 วัง เพื่อพระราชทานพระราชโอรส 4 พระองค์ ที่เชิงสะพานเสี้ยว¹ ริมคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) เรียงกัน มาถึงคลองหน้าวัดบูรณศิริ เรียกว่า วังสะพานเสี้ยว วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, วังที่ 4 ต่อมาในรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรสเพิ่มอีก 1 วัง ที่หน้าวัดบูรณศิริ เรียกว่า วังสะพานเสี้ยว วังที่ 5

วังสะพานเสี้ยวทั้ง 5 วังนี้ สร้างขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน แต่ไม่พร้อมกัน จะกล่าวประวัติของแต่ละวัง ดังนี้

วังสะพานเสี้ยว วังที่ 1

ประวัติของวัง

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทาน พระองค์เจ้ากุมริน ได้ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์เจ้าอนุช ได้ประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้กรมหมื่นชาญชัยวรยศประทับต่อมาไม่นานได้ขอแลกเปลี่ยนวัง ไปประทับที่วังริมสนามวังหน้า วังที่ 2 และให้หม่อมเจ้าในกรมบริรักษ์นรินทรฤทธิและหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านันทวัน² ที่ประทับอยู่ริมสนามวังหน้า วังที่ 1 มาประทับที่วังนี้แทน จนถึงรัชกาลปัจจุบัน วังนี้จึงเปลี่ยนสภาพไป กลายเป็นที่ทำการของกรมสรรพากร และกรมธนารักษ์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายกุมริน พระราชโอรสองค์ที่ 11 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2345 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล กุมรินทร ณ อยุธยา

¹ สะพานเสี้ยว อยู่บริเวณหน้ากรมสรรพากรปัจจุบัน

² หม่อมเจ้าจรูญสุกสวัดี นันทวัน ประทับอยู่ที่วังนี้จนถึง พ.ศ. 2406 ได้ประชวรด้วยพระโรคชรา และสิ้นพระชนม์ ณ วังที่ประทับเชิงสะพานเสี้ยว ถนนจักรพงษ์ ...อ้างจาก *พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าจรูญสุกสวัดี นันทวัน พ.ศ. 2406)

2. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายนุช** พระราชโอรสองค์ที่ 14 ของกรมพระราชวังบวรมหาคัศกิดิพลเสพ และเจ้าจอมมารดาเฟื่อง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2364 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2417 พระชันษา 54 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล อนุชะศัคดี ณ อยุธยา

3. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ** รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ที่วังริมสนามวังหน้า วังที่ 2

สรุป

วังนี้เป็นวังที่ประทับของเจ้านายวังหน้า ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และเชื้อสายได้อยู่สืบมา จนถึงรัชกาลปัจจุบัน จึงเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนหนึ่งของการทำกรมสรรพากร และกรมธนารักษ์

วังสะพานเสี้ยว วังที่ 2

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานพระองค์เจ้าโย ได้ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายอยู่สืบมาจนรื้อทำถนนจักรพงษ์ และกรมสรรพากร

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายโย พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ในเจ้าจอมมารดาศิลา ประสูติ เมื่อ พ.ศ. 2350 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นราชสกุล รังสีเสนา ณ อยุธยา

วังสะพานเสี้ยว วังที่ 3

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานกรมหมื่นอมเรศรัศมี ได้ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 แล้วเชื้อสายอยู่ต่อมาจนรื้อวัง เพื่อสร้างถนนราชดำเนินใน ตอนเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรศรัศมี พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายภูมเรศ พระราชโอรสองค์ที่ 13 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2346 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมเรศรัศมี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5

วังสะพานเสี้ยว วังที่ 4

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานพระองค์เจ้าชายทับทิมเสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 พระองค์เจ้าชายสีสังข์ ได้เสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาล

ที่ 3 เช่นกัน ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จไปประทับต่อหรือไม่ เพราะกว่าจะก่อสร้างถนนในสมัยรัชกาลที่ 5 รางนี้อาจจะว่างโดยถูกทิ้งร้างไป หรืออาจจะมีเชื้อสายในพระองค์เจ้าชายสีสังข์อยู่ต่อมา แต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน ปัจจุบันบริเวณวังถูกสร้างเป็นถนนราชดำเนิน และโรงแรมรัตนโกสินทร์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายทับทิม** พระราชโอรสองค์ที่ 19 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ในเจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2351 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3

2. **พระองค์เจ้าสีสังข์** พระราชโอรสองค์ที่ 33 ของกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2356 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ทรงเป็นต้นราชสกุล สีสังข์ ณ อยุธยา

วังสะพานเสี้ยว รางที่ 5

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทาน พระองค์เจ้าอินทวงศ์ ตั้งแต่ตอนปลายรัชกาลที่ 3 ได้ประทับอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมอาศัยอยู่สืบมา ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 พระราชทานเป็นวังหลวงประจักษ์ศิลปาคม¹ ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2467 หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายอยู่ต่อมาจนทุกวันนี้²

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

มี 3 พระองค์ เป็นเจ้านายจากวังหน้า 2 พระองค์ วังหลวง 1 พระองค์ คือ

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินทวงศ์** พระราชโอรสองค์ที่ 20 ของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ในเจ้าจอมมารดาพัน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2372 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2398 พระชันษา 27 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4

2. **พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายวรรัตน์ เรียกกันว่า พระองค์โตใหญ่ พระราชโอรสองค์ที่ 12 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาเกศ ประสูติเมื่อพ.ศ. 2384 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เมื่อพ.ศ. 2424 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2449 พระชันษา 66 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล วรรัตน์ ณ อยุธยา

สรุป

วังสะพานเสี้ยวทั้ง 5 ราง ตั้งอยู่เรียงลำดับจากเชิงสะพานเสี้ยวเรื่อยไปจนถึงหน้าวัดบูรณศิริ เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 บางส่วนหมดสภาพความเป็นวังในรัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างถนนราชดำเนินใน และถนนอัษฎางค์

¹ ก่อนที่จะมาประทับที่วังนี้ เคยประทับอยู่ที่วังสนามชัย รางที่ 3

² สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 83.

วังถนนโรงครก

ที่ตั้งและประวัติของวัง

ที่ตั้งของวังนี้ ไม่ปรากฏชัดเจนว่า อยู่ที่ใดแน่นอน สันนิษฐานว่า วังถนนโรงครก ตั้งอยู่ตรงกับถนนพระจันทร์ ด้านทิศใต้ของวังริมสนามวังหน้า วังที่ 3 และวังที่ 4 ไปทางกรมอัยการและศาลเยาวชนที่ตั้งนี้แบ่งเป็น 2 วัง เป็นวังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส 2 พระองค์ คือ พระองค์เจ้าสาททิพัทกร และกรมหมื่นอนันตการฤทธิ ซึ่งร่วมพระชนกชนนี

พระองค์เจ้าสาททิพัทกร ได้ประทับที่วังถนนโรงครก วังที่ 1 มาตลอดพระชนมายุ ส่วนกรมหมื่นอนันตการฤทธิประทับที่วังถนนโรงครก วังที่ 2 จนถึงรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้ย้ายไปประทับที่พระนิเวศน์เดิม หลังจากนั้นวังทั้ง 2 นี้ มิได้มีเจ้านายพระองค์ใดประทับอีก

ปัจจุบันวังทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงยุติธรรม และที่ทำการของศาลแพ่ง

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ และเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก มีพระราชโอรส 3 พระองค์ คือ

1. สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงผนวชอยู่วัดมหาธาตุ แล้วเสด็จไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร จนตลอดพระชนมายุ

2. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสาททิพัทกร พระราชโอรสองค์ที่ 28 ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ประสูติ พ.ศ. 2353 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3

3. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายยุคัณทร ภายหลังเสียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ในเรื่องวังพระนิเวศน์เดิม ได้รับพระราชทานวังถนนโรงครกวังที่ 2

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 สำหรับเป็นที่ประทับของพระราชโอรส 2 พระองค์ ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ หมดสภาพวังในรัชกาลที่ 4 สันนิษฐานว่า ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของส่วนหนึ่งของกระทรวงยุติธรรม และที่ทำการของศาลแพ่ง

วังหลังวัดชนะสงคราม

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมคลองวัดชนะสงครามทางด้านหลังวัด ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวังปากคลองวัดชนะสงคราม เป็นวังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ โปรดฯ ให้สร้างขึ้น เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้ารัชนิกร ได้ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ หลังจากนั้นเชื้อสายได้ยึดต่อมา

ปัจจุบันกลายเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายรัชนิกร พระราชโอรสองค์ที่ 35 ของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารดาพลับ (จินตรา) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2357 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 2 สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล รัชนิกร ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เพื่อเป็นที่ประทับของพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 4 ภายหลัง ได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน

วังถนนพระอาทิตย์

ในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทาน พระราชโอรสที่ริมถนนพระอาทิตย์ เรียกว่า วังริมถนนพระอาทิตย์ วังที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรส ที่ริมถนนพระอาทิตย์เช่นกัน แต่ต่างตำแหน่งที่ตั้งเรียกว่า วังถนนพระอาทิตย์วังที่ 2

วังถนนพระอาทิตย์วังที่ 1

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนพระอาทิตย์ เขตวังอยู่ติดกับวังวิมป้อมพระสุเมรุ (วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา) ต่อลงมาทางใต้ ที่ตั้งของวังนี้ เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดี ฝ่ายพระราชวังบวรฯ เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เพื่อพระราชทานกรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศกดิเดช ได้ประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมประทับต่อมา จนถึงเชื้อสาย คือเจ้าพระยาวรวงศ์พิษณุ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา)¹

ปัจจุบันบางส่วนของวังเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท บางส่วนเป็นที่ทำการของสถาบันวัฒนธรรมเยอรมัน ตรงข้ามพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศกดิเดช พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายวงศ์-อิศเรศ พระราชโอรสองค์ที่ 8 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กับเจ้าจอมมารดาสำลี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2343 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศกดิเดช พ.ศ. 2405 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2417 พระชันษา 75 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเจ้านายที่มีพระชันษายืนยาวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นต้นราชสกุล อิศรเสนา ณ อยุธยา

วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 2

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนพระอาทิตย์ ใกล้คลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) ที่ตั้งของวังนี้ เป็นบ้านเดิมของเสนาบดีวังหน้าครั้งรัชกาลที่ 1 เป็นวังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน กรมหมื่นอานุกาพิศาลศักดิ์ ได้ประทับที่วังจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พระองค์เจ้าชายวรวิภากร ณ ราชกุมาร ได้ประทับต่อมาตลอดพระชันษา หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายอยู่ต่อมา

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 47.

ปัจจุบันบางส่วนของวัง เชื้อสายในราชตระกูลวรวิฑู ฌ อยุธยา ยังปกครองอยู่ และบางส่วนคือ บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของโรงเรียนอัมพรไพศาล¹ ถนนพระอาทิตย์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุภาพพิศาลศักดิ์ พระนามเดิม คือ พระองค์เจ้าชายเกสรฯ พระราชโอรสองค์ที่ 9 ของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 กับเจ้าจอมมารดาคุ้มเล็ก ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2360 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอนุภาพพิศาลศักดิ์เมื่อ พ.ศ. 2408 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2416 พระชันษา 57 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เกสรฯ ฌ อยุธยา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายวรวิฑูอิทธิราชกุมาร พระราชโอรสองค์ที่ 15 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ กับเจ้าจอมมารดาป้อม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2416 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2485 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล วรวิฑู ฌ อยุธยา

สรุป

วังเจ้านาย 2 วังนี้ สร้างบนที่ดินที่เคยเป็นที่บ้านของเสนาบดี วังหน้ารัชกาลที่ 1 ปัจจุบันเชื้อสายยังอาศัยอยู่ในบริเวณวัง ส่วนตัวอาคารของเดิมหมดสภาพไป อาคารที่เห็นในปัจจุบัน บางหลังสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6

---

¹ปัจจุบัน โรงเรียนดังกล่าวได้เปลี่ยนสภาพเป็นหอพัก

วังริมคลองบางลำภู

ในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชโอรส 1 วัง ที่ริมคลองบางลำภู นอกกำแพงเมืองใกล้วัดบวรนิเวศน์วิหาร เรียกว่าวังที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรส 2 องค์ ที่ริมคลองบางลำภูฝั่งเหนือ นอกกำแพงเมืองใกล้สะพานนรรัตน์ เรียกว่า วังที่ 2 และวังที่ 3 ตามลำดับ ในที่นี้จะกล่าวแต่วังริมคลองบางลำภูวังที่ 1 ส่วนวังริมคลองบางลำภูวังที่ 2 และวังที่ 3 นั้นมีรายละเอียดอยู่ที่เรื่องพระราชวังและวังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

วังริมคลองบางลำภู วังที่ 1

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมคลองบางลำภู นอกกำแพงเมืองใกล้วัดบวรนิเวศน์วิหาร สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าสุทวอน ได้ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ ในรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดประทับต่อมา

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทวอน พระราชโอรสองค์ที่ 39 ของกรมพระราชวังบวร มหาเสนานุรักษ์ และเจ้าจอมมารดามี (บุษบา) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2360 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3

วังคลองตลาด

ในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ โปรดฯให้สร้างวังพระราชทาน พระราชโอรสที่ริมคลองตลาด 1 วัง เรียกว่า วังคลองตลาดวังที่ 1 และต่อมารัชกาลที่ 3 โปรดฯให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรส 1 วัง ในที่ดินแปลงเดียวกัน เรียกว่าวังคลองตลาดวังที่ 2

วังคลองตลาด วังที่ 1

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ได้โปรดฯให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส คือ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ ที่บ้านเดิมของบิดาเจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นสิทธิสุขุมการ ได้ประทับที่วังนี้มาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมประทับต่อมาจนรื้อทำถนน 3 สายมาบรรจบกัน คือ ถนนราชินี ถนนสนามชัย และถนนมหาธาตุ

วังคลองตลาด วังที่ 2

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส คือ พระองค์เจ้าจินดา ได้ประทับที่วังนี้ไม่นานก็สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นไม่มีเจ้านายพระองค์ใดประทับต่อมา

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานว่า ทั้ง 2 วัง อาจจะเป็นวังเดียวกัน แล้วมาแบ่งแยกเป็น 2 วัง ในภายหลัง

ปัจจุบันเป็นบริเวณเชิงสะพานเจริญรัชต์ ตรงข้ามสถานีตำรวจพระราชวังตรงทางสามแพร่ง ที่ถนนราชินี ถนนสนามชัย และถนนมหาธาตุ มาบรรจบกัน ยาวตลอดมาตามถนนราชินี

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ** พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายรองทองเสด็จออกวังในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 38 ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ และเจ้าจอมมารดาแก้ว (อิเหนา) ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2359 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสิทธิสุขุมการเมื่อ พ.ศ. 2410 ได้ทรงบังคับโรงทอง สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2419 พระชันษา 61 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลรองทอง ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายจินดา** พระราชโอรสองค์ที่ 50 ของรัชกาลที่ 3 และเจ้าจอมมารดาพลับ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2370 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2392 พระชันษา 23 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3

สรุป

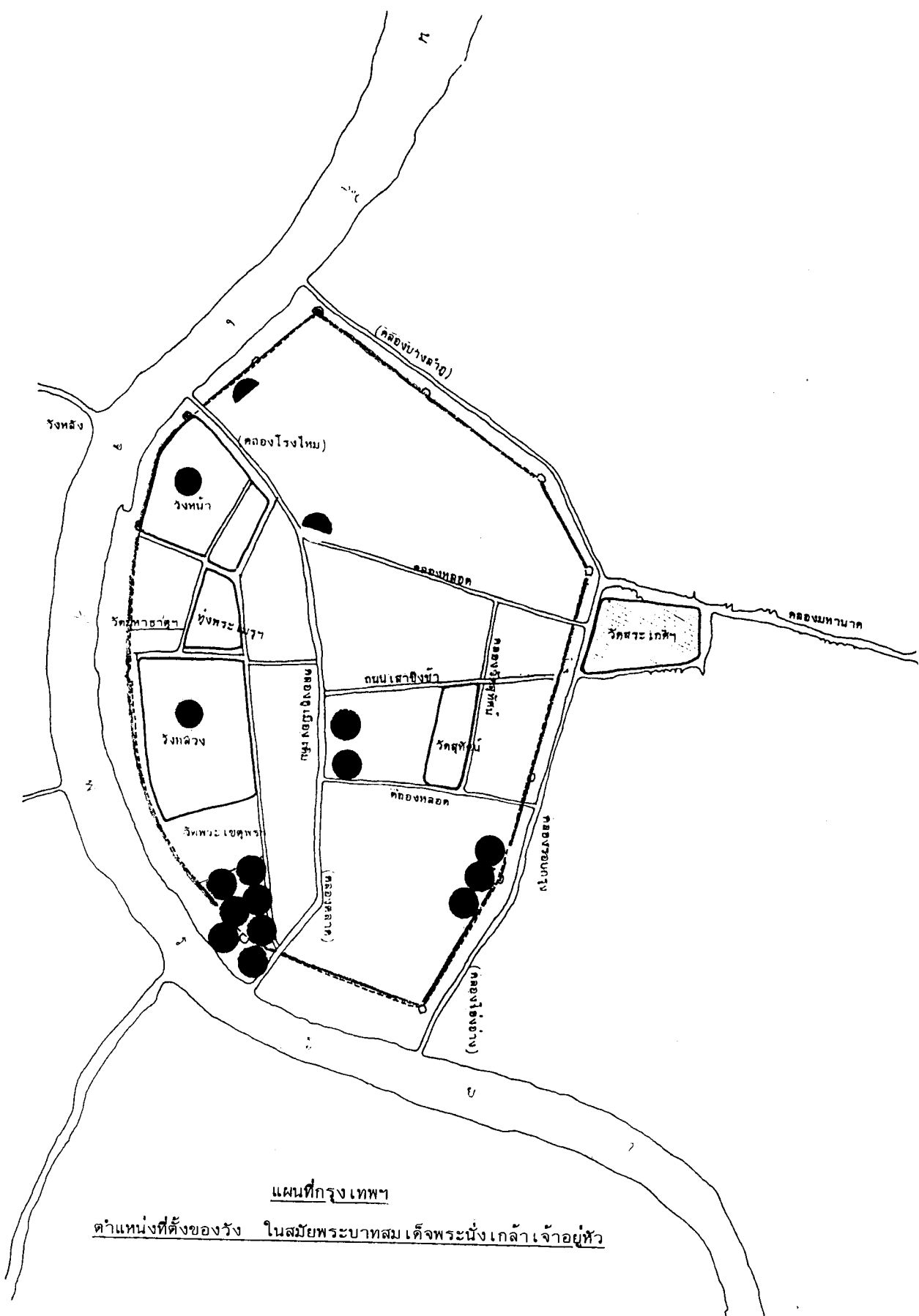
วังที่ 1 สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ส่วนวังที่ 2 รัชกาลที่ 3 สร้างเป็นที่ประทับของพระราชโอรส สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยรื้อทำถนน

วังในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างวังเพื่อพระราชทานพระราชโอรสที่เจริญพระชันษาออกวังได้ มี 2 ระยะเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ในรัชกาลที่ 3 การสร้างวังใหม่พระราชทานพระราชโอรสสร้างได้หมดทุกวังในรัชกาลที่ 3 จึงจะกล่าวรวมกันไป ส่วนพระราชโอรสบางพระองค์ได้พระราชทานวังเดิมที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ตำแหน่งที่สร้างวังใหม่สามารถรวมเป็นกลุ่มได้คือ กลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพน จำนวน 5 วัง กลุ่มวังถนนมหาชัย 3 วัง กลุ่มวังริมแม่น้ำเหนือ และได้ป้อมมหาฤกษ์ 2 วัง วังถนนเฟื่องนคร 2 วัง วังริมคลองสะพานถ่าน 1 วัง (รายละเอียดเกี่ยวกับวังริมคลองสะพานถ่านอยู่ที่วังในสมัยรัชกาลที่ 4)

ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ ได้พระราชทานวังที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ของวังหน้าบ้าง สร้างวังใหม่เพียง 2 วัง คือสร้างวังถนนพระอาทิตย์เพิ่มขึ้นอีก 1 วัง เรียกว่าวังถนนพระอาทิตย์วังที่ 2 และวังสะพานเสี้ยว เพิ่มขึ้นอีก 1 วัง เรียกว่า วังสะพานเสี้ยววังที่ 5 ซึ่งในหัวข้อนี้จะไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับวังพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 นี้ เพราะมีรายละเอียดอยู่ที่วังในสมัยรัชกาลที่ 2 ในกลุ่มวังถนนพระอาทิตย์ กับกลุ่มวังสะพานเสี้ยวแล้ว

แผนที่กรุงเทพฯ
ตำแหน่งที่ตั้งของวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มวังท้ายวัดพระเชตุพน	5	วัง
กลุ่มวังถนนมหาชัย	3	วัง
กลุ่มวังริมแม่น้ำเหนือและใต้ป้อมมหาฤกษ์	2	วัง
วังถนนเฟื่องนคร	2	วัง
วังถนนสนามชัย	วังที่ 3	

วังท้ายวัดพระเชตุพน

ที่ตั้งของวัง

บริเวณพื้นที่สามเหลี่ยมชายธง ตั้งแต่ถนนมหาราช ถนนสนามชัย ถนนชอยหลังวัดพระเชตุพน (ชอยเศรษฐากร) มาบรรจบกันที่สะพานเจริญรัช เป็นที่ตั้งของวัง 5 วัง

ทั้ง 5 วังนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส 5 พระองค์ โดยเรียกบริเวณนี้ว่า วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, วังที่ 4 และวังที่ 5 ตำแหน่งที่ตั้งของวังที่ 1 และวังที่ 3 หันหน้าวังออกถนนสนามชัย ที่ตั้งของวังที่ 2 และวังที่ 4 หันหน้าวังออกถนนมหาราช วังที่ 5 ตั้งอยู่ตรงสามเหลี่ยมชายธง โดยทั้ง 5 วัง หันหลังวังชนกัน ดังมีรายละเอียดต่อไป

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1

ประวัติของวัง

วังนี้เป็นวังเหนือหันหน้าวังออกถนนสนามชัย หลังวังติดกับวังที่ 2 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ซึ่งเป็นพระราชโอรส ได้เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมประทับอยู่สืบมา จนถึงต้นรัชกาลที่ 5 วังนี้ว่างลง พระองค์จึงพระราชทานวังนี้แก่กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช และโปรดฯ ให้สร้างตำหนักใหม่ พระราชทานกรมหมื่นอดิศรอุดมเดชด้วย ได้ประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 6 กรมหลวงอดิศรอุดมเดช จึงย้ายไปประทับที่วังใหม่ริมแม่น้ำที่ถนนพระอาทิตย์ ประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ ส่วนวังเดิม รัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้ซื้อที่วังนี้สร้างสถานที่สำหรับราชการ

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์** พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายโกเมน พระราชโอรสองค์ที่ 11 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาเฟื่องประสูติ เมื่อ พ.ศ. 2358 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2404 พระชันษา 46 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล โกเมน ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุขสวัสดิ์ พระราชโอรสองค์ที่ 23 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นองค์ที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ประสูติ เมื่อ พ.ศ. 2398 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช เมื่อ พ.ศ. 2419 เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งปลัดกองทัพบก รัชกาลที่ 6 ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงอดิศรอุดมเดช เมื่อ พ.ศ. 2456 เป็น

¹ วังดังกล่าว ถูกทำลายเสียหายหมด ด้วยภัยทางอากาศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ปัจจุบัน บริเวณวังเป็นทำนองปูนทราย ของเอกชน

นายพลโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกองพล แล้วเลื่อนเป็นจเรพาหนะทหารบก สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2468
ในรัชกาลที่ 6 พระชันษา 71 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 2

ประวัติของวัง

เป็นวังเหนือ หันหน้าวังออกถนนมหาธาตุ ด้านหลังวังติดด้านหลัง วังที่ 1 รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานกรมหมื่นอมเรนทรพดินทร พระราชโอรส ต่อมาโปรดฯ ให้กรมหมื่นอมเรนทรพดินทร เสด็จไปประทับที่วังอื่น¹ รัชกาลที่ 3 พระราชทานวังนี้แก่พระองค์เจ้าสายองเสด็จอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 4 วังนี้ว่างอยู่จนถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์จึงพระราชทานแก่ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ พระราชโอรสรัชกาลที่ 4 แต่กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ยังคงประทับอยู่ที่วังกรมหลวงอดิศร (วังที่ 1) ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน ไม่ได้สร้างตำหนักใหม่ที่วังที่ 2 กรมหมื่นทิวากรฯ ได้ประทับอยู่กับพระเชษฐาเรื่อยมา ภายหลังจึงไปทรงซื้อที่ส่วนพระองค์ สร้างวังริมแม่น้ำ ณ ตำบลสามเสน ข้างเหนือวัดสัมเกลียง² ประทับอยู่ที่วังนี้มาจนตลอดพระชนมายุ ส่วนวังเดิมที่ริมวัดพระเชตุพน วังที่ 2 เข้าใจว่าทิ้งร้างอยู่ จนถึงรัชกาลที่ 6 หลัง พ.ศ. 2458 ไปแล้ว วังนี้จึงถูกรื้อทำเป็นสถานที่ราชการไป³

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นอมเรนทรพดินทร** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายคเนจร พระราชโอรสองค์ที่ 12 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาน้อยเมืองประสูติเมื่อ พ.ศ. 2358 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมเรนทรพดินทร เมื่อ พ.ศ. 2388 ทรงกำกับกรมช่างมุก สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2421 ในรัชกาลที่ 5 พระชันษา 64 ปี ต้นราชสกุล คเนจร ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายลายอง** พระราชโอรสองค์ที่ 39 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาวัน มีพระชันษาน้อย ทรงออกวังได้ไม่กี่ปีก็สิ้นพระชนม์ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า สิ้นพระชนม์เมื่อใด ทราบแต่เพียงว่าประสูติเมื่อ พ.ศ. 2367 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค พระราชโอรสองค์ที่ 30 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระโอรสองค์ที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2400 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ เมื่อ

¹ ย้ายไปอยู่ที่วังริมสนามชัย วังกลาง เสด็จอยู่ที่วังนี้มาจนสร้างเป็นสวนสราญรมย์ ในรัชกาลที่ 5 จึงย้ายไปประทับอยู่ที่วังสร้างใหม่ ริมคลอง คูเมืองเดิมปากตะวันตก ตั้งแต่เชิงสะพานหัวจรเข้ ลงไปทางใต้ ไม่ปรากฏที่ตั้งวังใหม่ชัดเจน ปัจจุบันคือแถวเชิงสะพานอุบลรัตน์

² วัดราชผาติการาม ใกล้เชิงสะพานกรุงธน ดูรายละเอียดเกี่ยวกับวังใหม่ในเรื่องวังกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54

พ.ศ. 2439 ทรงกำกับกรมช่างมุก สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2458 พระชันษา 59 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นต้นราชสกุล เกษมศรี ณ อยุธยา

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 3

ประวัติของวัง

วังนี้เป็นวังกลางอยู่ระหว่างวังที่ 1 กับวังที่ 5 หันหน้าวังออกถนนสนามชัย รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าจันทรา ซึ่งเป็นพระราชโอรส เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2393 รัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานวังนี้แก่พระองค์เจ้าเปียกประทับอยู่ 5 ปี จึงได้สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2398 ตรงกับรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏว่าพระองค์เจ้าจันทราประทับอยู่ที่นี่หรือไม่ เวลานั้นผ่านไปไม่ต่ำกว่า 15 ปีขึ้นไป รัชกาลที่ 5 จะสร้างวัดราชบพิธ ซึ่งจะต้องเข้าไปในที่ของวังสะพานท่านที่ประทับของกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ พระองค์จึงโปรดให้กรมหลวงบดินทรฯ ย้ายมาประทับอยู่ที่วังนี้ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2446 เมื่อกรมหลวงบดินทรฯ สิ้นแล้ว หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 คงจะหลังปี พ.ศ. 2458 จึงสร้างสถานที่ราชการขึ้นในบริเวณวังนี้

สำหรับวังนี้ เจ้านายที่มาประทับมี 3 พระองค์ด้วยกัน ล้วนเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 3 ถึงแม้ว่าเจ้านายพระองค์ที่ 3 จะเข้ามาประทับที่วังนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากวังถูกหรือสร้างเป็นวัดราชบพิธ ก็ยังเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 3 ทั้งสามพระองค์ประทับที่วังนี้จนตลอดพระชันษา สิ้นพระชนม์ที่วังนี้ ทั้ง 3 พระองค์

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายจันทรา** พระราชโอรสองค์ที่ 14 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาจาด ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2358 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2393 พระชันษา 37 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จันทรา ณ อยุธยา
2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเปียก** พระราชโอรสองค์ที่ 27 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาเหม็น ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2362 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2398 พระชันษา 37 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ปิยากร ณ อยุธยา
3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสิงหราช พระราชโอรสองค์ที่ 48 ของรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาล้าย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2369 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ เมื่อ พ.ศ. 2409 ทรงกำกับกรมพระอาลักษณ์ ต่อมารัชกาลที่ 5 เลื่อนเป็นกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ เมื่อ พ.ศ. 2419 โปรดให้ทรงกำกับกรมอักษรพิมพการ และกำกับศาลรับสั่งชำระความราชตระกูล แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณฯ เมื่อ พ.ศ. 2439 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2446 พระชันษา 77 ปี เป็นต้นราชสกุล สิงหราช ณ อยุธยา

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 4

ประวัติของวัง

เป็นวังที่อยู่ตรงกลางระหว่างวังที่ 2 กับวังที่ 5 ผนังด้านข้างออกถนนมหาธาตุ สร้างตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เพื่อพระราชทานให้กรมหมื่นภูมินทร์ภักดี ตั้งแต่เริ่มออกวัง เสด็จอยู่มาจนถึงสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2417 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 จึงรื้อสร้างเป็นสถานที่ราชการ คือ สร้างเป็นที่ทำการศาลาแยกธาตุ¹

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทร์ภักดี พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายลดาวัลย์ พระราชโอรสองค์ที่ 16 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2358 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูมินทร์ภักดี โปรดฯ ให้ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่มาตลอดพระชันษา สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2417 ตรงกับรัชกาลที่ 5 พระชันษา 60 ปี เป็นต้นราชสกุล ลดาวัลย์ ณ อยุรยา

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 5

ประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของพื้นที่สามเหลี่ยมชายธง ท้ายวัดพระเชตุพน เข้าใจว่าวังนี้จะเล็กคับแคบ โดยพิจารณาจากการโยกย้าย เข้าออกของเจ้านาย และเหตุผลที่ย้าย มักจะเป็นเพราะวังคับแคบ วังนี้ตั้งอยู่ถนนสองสายขนานข้าง คือถนนมหาธาตุ มาบรรจบกับถนนมหาชัย² ที่เชิงสะพานเจริญรัก ทำให้เกิดเป็นมุมสามเหลี่ยม พื้นที่ของวังไม่สามารถจะขยับขยายออกไปได้ ทำให้เป็นที่แออัด จึงจำเป็นต้องมีการโยกย้ายหรือแลกเปลี่ยนวังอื่นเพื่อความเหมาะสม ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจพระราชวัง ซึ่งด้านหลังสถานีตำรวจติดกับกระทรวงพาณิชย์

วังที่ 5 นี้เข้าใจว่าเดิมสร้างพระราชทานกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์แรกของรัชกาลที่ 3 ที่ได้กำหนดออกวัง ครั้นต่อมาทำนองจะทรงพระราชดำริเห็นว่าคับแคบนัก จึงสร้างวังพระราชทานใหม่ที่ริมแม่น้ำเหนือปากคลองตลาดได้ป้อมมหาฤกษ์ ก่อนหน้าที่จะมาประทับที่วังริมแม่น้ำ ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงมีพระอิสริยยศศักดิ์ เป็นหม่อมเจ้า ประทับอยู่วังท่าพระกับพระราชบิดา (กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) เมื่อสมเด็จพระชนกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงได้รับการสถาปนาเปลี่ยนพระอิสริยยศศักดิ์

¹ ทัศนะเนื่องในการเสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ณ กระทรวงเศรษฐกิจ เมื่อ 21 สิงหาคม 2515 (พระนคร : กระทรวงเศรษฐกิจ, 2515) หน้า 43

² บริเวณเชิงสะพานเจริญรัก จะมีถนนจักรเพชรมาบรรจบอีกสายหนึ่ง กลายเป็นทางสามแพร่ง เพราะฉะนั้นวังจึงตั้งอยู่ที่ทางสามแพร่ง

เป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า ตามพระราชประเพณี เมื่อวังริมแม่น้ำสร้างเสร็จ พระองค์เสด็จอยู่มาจนถึงสิ้นพระชนม์

ส่วนวังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 5 รัชกาลที่ 3 พระราชทานเป็นที่ประทับของกรมหมื่นอุดมรัตนราษีอยู่หลายปี จนถึงรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงเห็นว่า วังที่ 5 คับแคบและแต่เดิมรัชกาลที่ 3 จะพระราชทานแก่กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ แต่กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2382 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ที่วังริมแม่น้ำสี่บมา สมควรที่จะคืนวังริมแม่น้ำแก่หลวงตามพระราชประเพณีเดิม แต่เนื่องจากพระโอรสและพระธิดาของกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์หลายพระองค์ได้รับราชการทำคุณประโยชน์แก่แผ่นดิน และยังเป็นพระญาติวงศ์ที่สนิทสนมใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 4 ด้วย พระองค์จึงใช้วิธีแลกเปลี่ยนวัง โดยพระราชทานวังริมแม่น้ำแก่กรมหมื่นอุดมรัตนราษี พระอนุชาของกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ พระองค์เจ้ามงคลเลิศกับหม่อมเจ้าองค์อื่นในกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มาอยู่ที่วังที่ 5 พระองค์เจ้ามงคลเลิศสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ซึ่งเป็นพระอนุชา เสด็จอยู่ต่อมาจนถึงสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2439 ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 จึงสร้างสถานที่สำหรับราชการ เป็นสถานีตำรวจนครบาลพระราชวังดังได้กล่าวมาข้างต้น

สรุปแล้วเจ้านายที่ประทับอยู่วังที่ 5 จะมีอยู่ 2 ราชสกุล คือสายกรมหมื่นอุดมรัตนราษี และสายกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ สับเปลี่ยนกันอยู่ 2 วัง คือวังที่ 5 กับวังริมแม่น้ำได้ป้อมมหาดูทุกซ์ จนกระทั่ง 2 วัง ได้กลายเป็นสถานที่ราชการไปในภายหลัง

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 7 ของรัชกาลที่ 3 และเป็นองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2355 รัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2381 พระองค์เป็นพระบิดาสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2382 พระชันษา 28 ปี ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาพระอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระราชมาตามหัยกาเธอ (ตา) ของรัชกาลที่ 5 เป็นต้นราชสกุล ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชาย อรรณพ พระราชโอรสองค์ที่ 32 ของรัชกาลที่ 3 และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาพึงประสูติเมื่อ พ.ศ. 2363 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราษี กำกับกรมสังฆการี และธรรมการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2409 พระชันษา 47 ปี เป็นต้นราชสกุล อรรณพ ณ อยุธยา

สรุป

วังท้ายวัดพระเชตุพนทั้ง 5 วัง เป็นวังที่รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรส มีพระราชโอรสรัชกาลที่ 3 ประทับอยู่ จำนวน 9 พระองค์ พระราชโอรสรัชกาลที่ 4 จำนวน 2 พระองค์ ทั้ง 5 วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 6 และได้กลายมาเป็นสถานที่ราชการทั้งหมด คือ สถานีตำรวจพระราชวังและกระทรวงพาณิชย์ ในปัจจุบัน

วังถนนมหาชัย

ที่ตั้งของวัง

วังถนนมหาชัย ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญในแง่การรักษาพระนครทางด้านทิศตะวันออกใกล้ประตูสะพานหัน เพราะบริเวณนั้นเป็นต้นทางที่จะไปสำเพ็ง¹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริว่าสมควรจะมีเจ้านายที่มีความสำคัญในราชการเสด็จไปประทับเป็นประธาน ณ ที่นั้น เช่นเดียวกับที่รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างวังที่ริมป้อมจักรเพชร ปากคลองโอ่งอ่าง และให้เจ้านายองค์สำคัญไปประทับเพื่อรักษาพระนครด้านทิศใต้ วังถนนมหาชัยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศตะวันออก	จดถนนมหาชัย
ทิศเหนือ	จดวังกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ทิศตะวันตก	จดถนนอนุสาวรีย์
ทิศใต้	จดถนนพายุวัด

ประวัติของวัง

วังถนนมหาชัย เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น แบ่งเป็น 3 วัง คือ วังเหนือ วังกลาง และวังใต้ ทั้งสามวังหันหน้าวังออกถนนมหาชัย

วังถนนมหาชัยวังเหนือ	เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์
วังถนนมหาชัยวังกลาง	เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนรินทรเทพ
วังถนนมหาชัยวังใต้	เป็นที่ประทับของสมเด็จพระยาเดชาดิศร ต่อมาเป็นที่ประทับของกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์

สาเหตุที่โปรดฯ ให้สร้างวังทั้ง 3 วังนี้ก็เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ที่วัดพระเชตุพน สถานที่ที่จะสร้างวิหาร เป็นที่ตั้งของวังกรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องนางพระองค์น้อย ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่วังขณะนั้นเป็นที่ประทับของกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ และกรมหมื่นนรินทรเทพ พระราชโอรสในกรมหลวงนรินทรเทวี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ และกรมหมื่นนรินทรเทพ ที่ถนนมหาชัย เรียกว่า วังเหนือ และวังกลาง ตามลำดับ

พร้อม ๆ กันนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริเห็นว่า กรมขุนเดชาดิศร² พระราชโอรสรัชกาลที่ 2 เป็นเจ้านายองค์สำคัญที่สมควรจะเป็นประธานในการรักษาพระนครด้านทิศตะวันออกใกล้ประตูสะพานหัน จึงโปรดฯ ให้ย้ายที่ประทับจากวังริมแม่น้ำ ครั้งรัชกาลที่ 2 มาประทับที่ วังถนนมหาชัย

¹ สำเพ็ง เป็นบริเวณชุมชนที่มีคนจีนปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เป็นชุมชนที่รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้ย้ายมาจากบริเวณระหว่างวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) วัดสลัก (วัดมหาธาตุ) เพื่อสร้างพระบรมมหาราชวัง เมื่อปี พ.ศ. 2325

² เลื่อนเป็นกรมพระยาเดชาดิศร ในรัชกาลที่ 4

วังใต้ จนสิ้นพระชนม์ และกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ได้ประทับต่อมา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วังทั้งสามเสื่อมสภาพลง เพราะเจ้านายที่เสด็จประทับต่อมาได้สิ้นพระชนม์ลงเป็นส่วนมาก รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้รื้อพื้นที่วังทั้งสามเป็นวังเดียว และสร้างวังพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชอนุชาพร้อมพระชนก พระชนนี วังนี้เรียกกันว่า วังบูรพาภิรมย์ เสด็จมาประทับเป็นประธานในการรักษาพระนครด้านทิศตะวันออก ใกล้ประตูสะพานหัน¹ เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติมาในรัชกาลที่ 3

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระสัณพันธุวงศ์เธอ กรมหมื่นนรินทรเทพ** พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายฉิมพระราชโอรสองค์ใหญ่ของกรมหลวงนรินทรเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2323 ในแผ่นดินสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี สิ้นพระชนม์สมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ทราบว่าเป็นปี พ.ศ. ไດ

2. **พระสัณพันธุวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์** พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายแจ้งพระราชโอรสองค์น้อยของกรมหลวงนรินทรเทวี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2329 ที่วังริมวัดโพธิ์ สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2375 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 พระชันษา 46 ปี

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์** รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติ อยู่ในเรื่องวังริมประตูสำราญราษฎร์

4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระยาเดชาดิศร** รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ในเรื่องวังริมแม่น้ำ (ใต้วัดพระเชตุพน)

สรุป

วังถนนมหาชัย เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีความสำคัญในแง่การรักษาพระนครทางด้านทิศใต้ ต่อมาได้สร้างวังใหม่บนพื้นที่เดิม ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ดำรงความสำคัญเหมือนครั้งรัชกาลที่ 3

¹ หนังสือข้าราชการ (court) เล่ม 1 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา เมื่อ พ.ศ. 2466), หน้า 512 - 513 (แผ่นที่ 334 ออกวันอังคาร เดือน 4 แรม 12 ค่ำ)

วังริมแม่น้ำ เหนือ และ ใต้ ป้อมมหาฤกษ์ ที่ตั้งและประวัติของวัง

บริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนมหาราช ตรงข้ามกับวังท้ายวัดพระเชตุพนวิสุทธิ 5 (เป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจพระราชวัง) ติดกับคลองตลาด (คลองหลอด) เป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง หนึ่งคือป้อมมหาฤกษ์ หนึ่งคือวังริมแม่น้ำ เหนือ ป้อมมหาฤกษ์ เรียกว่า วังริมแม่น้ำ ใต้ ป้อมมหาฤกษ์ หนึ่งคือวังเหนือ ป้อมมหาฤกษ์ ติดบ้านเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งต่อมาเป็นวังแรกของกรมพระยาเดชาดิศร พระราชโอรสรัชกาลที่ 3 เรียกว่า วังริมแม่น้ำ เหนือ ป้อมมหาฤกษ์ ประวัติการสร้างสันนิษฐานว่า วังริมแม่น้ำ ใต้ ป้อมมหาฤกษ์ สร้างขึ้นก่อนวังริมแม่น้ำ เหนือ ป้อมมหาฤกษ์ เพราะเจ้านายที่เสด็จมาประทับที่วังเหนือ มีพระชันษาน้อยกว่าเจ้านายที่เสด็จประทับที่วังใต้ ถึง 13 ปี รายละเอียดของแต่ละวังมีดังนี้

วังริมแม่น้ำ ใต้ ป้อมมหาฤกษ์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คือ กรมหมื่นมณฑลพิทักษ์ เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ ถึงรัชกาลที่ 4 พระราชทานเป็นวังของกรมหมื่นอุดมรัตนราษี พระอนุชา เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ หม่อมเจ้าในกรมประทับอยู่ต่อมา จนสร้างเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย (โรงเรียนราชินีล่าง) ในรัชกาลที่ 5

พระนามและพระประวัติของกรมหมื่นมณฑลพิทักษ์ และกรมหมื่นอุดมรัตนราษี มีรายละเอียดอยู่ที่วังท้ายวัดพระเชตุพน วิสุทธิ 5

วังริมแม่น้ำ เหนือ ป้อมมหาฤกษ์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทานพระราชโอรส คือ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ ครั้นสิ้นพระชนม์แล้ว จึงพระราชทานกรมหมื่นภูดิศราชหฤทัย ซึ่งได้เสด็จอยู่มาจนสิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ 5 พระราชทานเป็นที่วังสมเด็จพระยาเทวะวงศัวโรปการ¹ พระราชโอรสรัชกาลที่ 4 เสด็จประทับเพียงระยะเวลาหนึ่ง แล้วเสด็จไปประทับที่วังริมคลองสะพานถ่าน (วังพระองค์เจ้าอุณากรรณ) ที่วังนี้จึงโปรดฯ ให้สร้างเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย (โรงเรียนราชินีล่าง) ในรัชกาลที่ 5

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 42 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2368 สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2392 พระชันษา 25 ปี

¹ วังนี้ได้เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนาถไชยเมื่อเสด็จออกวัง ในระหว่างที่วังริมคลองสะพานถ่านยังสร้างไม่เสร็จ ซึ่งพระองค์ได้เสด็จประทับร่วมกับสมเด็จพระยาเทวะวงศัวโรปการ แต่พระองค์เจ้าอุณากรรณฯ ได้เสด็จสิ้นพระชนม์เสียก่อน รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังริมคลองสะพานถ่านให้กับสมเด็จพระยาเทวะวงศัวโรปการ อ้างจากสมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ..... ตำนานวังเก่า, หน้า 57, 85.

2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบตีราชหฤทัย พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอมฤต พระราชโอรสองค์ที่ 45 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาแก้ว ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2367 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูบตีราชหฤทัย ทรงกำกับกรมอักษรพิมพการ รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้ทรงกำกับกรมหมอนวด หมอยา สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2413 พระชันษา 44 ปี

3. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติที่วังเทเวศน์

สรุป

วังทั้ง 2 นี้ รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระราชโอรส มีพระราชโอรสรัชกาลที่ 3 เสด็จอยู่ ทั้ง 2 วังนี้ 4 พระองค์ พระราชโอรสรัชกาลที่ 4 จำนวน 1 พระองค์ วังนี้สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 5 จึงกลายมาเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย (โรงเรียนราชินีล่าง) จะเห็นได้ว่าโรงเรียนราชินีล่าง เป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง ขนาบล้อมมหาฤกษ์ ฉะนั้นเมื่อรวม 2 วังคงจะมีการรื้อล้อมมหาฤกษ์ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางออกในรัชกาลที่ 5 เพื่อรวมพื้นที่ทั้งสองเข้าเป็นผืนเดียวกัน

วังถนนเฟื่องนคร วังเหนือ และวังใต้ ที่ตั้งและประวัติของวัง

บริเวณที่เป็นกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง คือ วังถนนเฟื่องนคร วังเหนือ และวังใต้ ตั้งอยู่ที่ริมถนนเฟื่องนคร โดยมีอาณาเขตในปัจจุบัน ดังนี้

ทิศเหนือ	เป็นบริเวณเกี่ยวกับกระทรวงมหาดไทย ซึ่งในสมัยนั้นคือกระทรวงนครบาล
ทิศใต้	ติดอาณาเขตวัดราชบพิธ ซึ่งในสมัยนั้นเป็นวังของกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
ทิศตะวันออก	ติดถนนเฟื่องนคร
ทิศตะวันตก	ติดถนนอัษฎางค์ ซึ่งในสมัยนั้น สันนิษฐานว่ายังไม่มียถนน เป็นแต่เพียงทางเดินริมคลองคูเมือง (คลองหลอด)

ทั้ง 2 วัง นี้เป็นพื้นที่เดียวกัน โดยวังถนนเฟื่องนคร วังเหนือ หันหน้าวังออกถนนเฟื่องนคร ส่วนวังใต้ หันหน้าวังออกถนนอัษฎางค์ หรือออกสู่คลองคูเมือง (คลองหลอด) มีรายละเอียดของแต่ละวังดังนี้

วังถนนเฟื่องนคร วังเหนือ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังนี้ พระราชทานพระองค์เจ้าสุพรรณ พระราชโอรส ซึ่งภายหลังสถาปนาเป็น กรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธิบาล ก่อนปี พ.ศ. 2389 วังนี้หันหน้าวังออกถนนเฟื่องนคร หลังวังจดคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) พื้นที่ของวังอยู่ในเขตทางด้านใต้ของศาลาว่าการกระทรวงนครบาล¹ พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้าในกรมประทับต่อมาจนสร้างเป็นศาลากระทรวงนครบาล ในรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันเป็นบริเวณด้านทิศใต้ของกระทรวงมหาดไทยติดถนนเฟื่องนคร ติดกับกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธิบาล พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุพรรณ พระราชโอรสองค์ที่ 46 ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาข้า ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2369 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทรธิบาล เมื่อ พ.ศ. 2403 โปรดให้ทรงกำกับช่างทำการต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงเลื่อนเป็นกรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธิบาล เมื่อ พ.ศ. 2419 สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2427 พระชันษา 59 ปี ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นราชสกุล สุพรรณ ณ อยุธยา

วังถนนเฟื่องนคร วังใต้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังนี้ พระราชทานพระองค์เจ้าชมพูนุท พระราชโอรส ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ สันนิษฐานว่าหันหน้าวังออกถนนเฟื่องนคร ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างวัดราชบพิธ ได้ทรงสร้างตำหนักพระราชทานจึงได้หันหน้าวังออกถนนอัษฎางค์ พื้นที่ของวังตั้งอยู่ที่กรมการปกครองในปัจจุบัน กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์เสด็จประทับที่วังนี้ ตลอด

¹ กระทรวงมหาดไทย

พระชนมายุ จึงได้ริ่เพื่อสร้างกระทรวงโยธาธิการ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อมาเปลี่ยนนามเป็นกระทรวงคมนาคม ในสมัยรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ. 2484 กระทรวงคมนาคมได้ย้ายไปอยู่ที่ตึกกระทรวงยุติธรรมเดิมที่ทำข้างวังหน้า ที่ทำการเดิมจึงกลายมาเป็นศาลากลางจังหวัดพระนครและธนบุรี ต่อมาได้รื้อตึกที่ทำการนั้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้สร้างอาคารขึ้นใหม่เป็นกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย จนทุกวันนี้

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายชมพูนุท เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 49 ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดา สัมฤทธิ์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2370 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจริญผลพูลสวัสดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2409 ทรงกำกับช่างกระดาศช่างเขียนผู้หญิง ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงเลื่อนเป็นกรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2421 โปรดฯ ให้ทรงกำกับมหาดเล็ก ช่างกระดาศช่างเขียนผู้หญิง และคลังพินาศอากาศ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2435 พระชันษา 67 ปี ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นราชสกุล ชมพูนุท ณ อยุธา

สรุป

ทั้ง 2 วังนี้ รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชโอรส มีเจ้านายรัชกาลที่ 3 ประทับอยู่ 2 พระองค์ และเชื้อสายอยู่ต่อมาจนกลายเป็นสถานที่ราชการ วังทั้ง 2 นี้สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันคือ ที่ตั้งของกรมการปกครอง

วังถนนสนามชัย วังที่ 3

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย ตรงกับวังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 5 (สถานที่ตำรวจพระราชวังในปัจจุบัน) เป็นวังที่รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้แบ่งที่วังสนามชัย วังที่ 2 (สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1) มาสร้างขึ้นเพื่อพระราชทานกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ซึ่งได้เสด็จอยู่มาจนถึง พ.ศ. 2411 จึงย้ายไปประทับที่วังท่าพระ ส่วนวังนี้ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม¹ พระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ได้ประทับต่อมา แล้วถวายที่สร้างโรงทหารในรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันคือส่วนหนึ่งของกรมการรักษาดินแดน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ** รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ในเรื่องวังถนนหน้าพระลานวังตะวันตก

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่ พระราชโอรสองค์ที่ 25 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2398 รัชกาลที่ 5 สถาปนาเป็นกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เมื่อ พ.ศ. 2424 เป็นนายพลตรี บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวัง เคยเป็นแม่ทัพปราบฮ่อทางแดนมณฑลอุดร เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง กระทรวงกลาโหมและเคยเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2442 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2467 พระชันษา 69 ปี เป็นต้นราชสกุล ทองใหญ่ ณ อยุธยา

สรุป

เป็นวังที่รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระราชโอรส มีเจ้านายรัชกาลที่ 3 เสด็จอยู่ 1 พระองค์ เจ้านายรัชกาลที่ 4 เสด็จอยู่ 1 พระองค์ วังนี้สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 5 และได้กลายมาเป็นโรงทหารหรือส่วนหนึ่งของกรมการรักษาดินแดนในปัจจุบัน

¹ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ได้ย้ายไปประทับที่วังสะพานเสี้ยว วังที่ 5 เสด็จสิ้นพระชนม์ที่วังนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2467

พระราชวังและวัง
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึง รัชกาลปัจจุบัน

พระราชวังและวังในสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสเพื่อ
รับราชการแผ่นดิน แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 เป็นระยะที่พระราชโอรสเจริญพระชันษาออกวังได้ เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่พระราชโอรสเจริญพระชันษาออกวังได้ ในรัชกาลที่ 4 และได้ลงมือ
ปลูกตำหนักพระราชทานบ้างแล้วบางส่วน

ระยะที่ 3 เป็นระยะที่พระราชโอรสเจริญพระชันษาออกวังได้ ในรัชกาลที่ 5 แต่รัชกาลที่ 4
ได้เตรียมที่ดินพระราชทานไว้ให้แล้ว

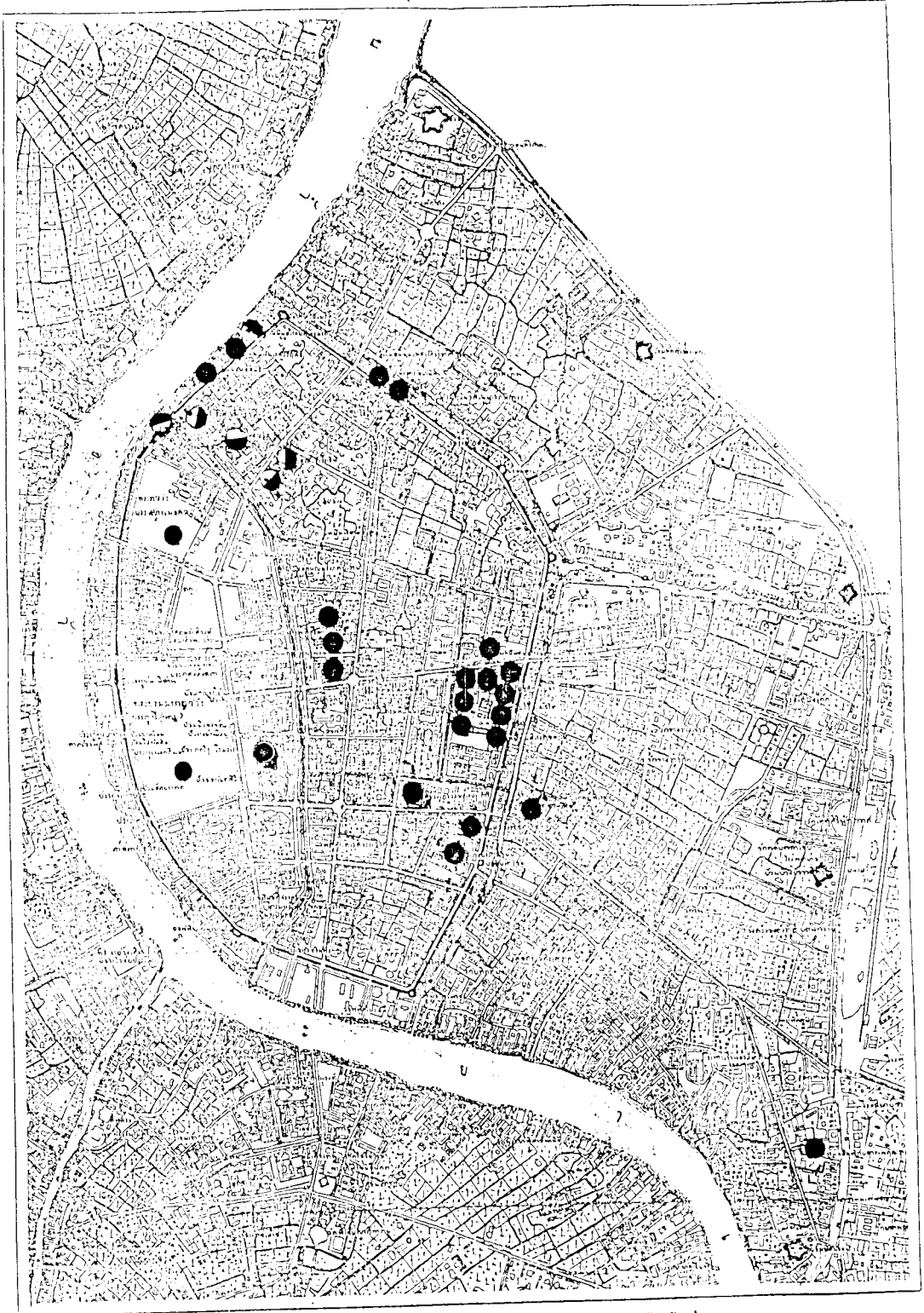
พร้อมกันนั้นก็ยังมีพระราชโอรสบางพระองค์ที่โปรดฯ ให้ไปประทับที่วังเดิมที่สร้างขึ้นครั้งรัชกาล
ก่อนจำนวนหนึ่ง ซึ่งในภายหลังมักจะไปสร้างวังส่วนพระองค์ขึ้นในที่แห่งใหม่

ในรัชกาลนี้ ได้เริ่มมีการสร้างพระราชวังขึ้นหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ด้วย
วัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน ส่วนพระราชวังที่จะกล่าวนี้ ครอบคลุมเฉพาะพระราชวังที่สร้างขึ้นในกรุงเทพฯ คือ
พระราชวังนันทอุทยาน พระราชวังปทุมวัน และพระราชวังสราญรมย์

ตำแหน่งที่ตั้งของวังในระยะที่ 1 เป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่เมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
คือวังริมคลองบางลำภู 2 วัง

ตำแหน่งที่ตั้งของวังในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5
คือกลุ่มวังท้ายวัดโพธิ์ ซึ่งเป็นวังครั้งรัชกาลที่ 2 กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองทั้ง 2 ฝั่ง จำนวน 6 วัง วังริมถนน
มหาชัย 5 วัง วังริมถนนตะนาว 3 วัง วังริมแม่น้ำเลียบถนนพระอาทิตย์ 3 วัง วังริมถนนเจริญกรุง 1 วัง

แผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๗๕

ตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวังและวัง ในแผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๗๕

ส่วนวังพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างวังเพื่อพระราชทานพระราชโอรส เป็น 3 ระยะ เช่นกันคือ

ระยะที่ 1 เป็นระยะที่พระราชโอรสเจริญพระชันษาออกวังได้ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีพระชนม์อยู่ ระยะนี้มี 3 พระองค์ แต่สร้างวังใหม่เพียง 1 วัง ส่วนอีกสองพระองค์โปรดฯให้ประทับที่วังเการิมสนามวังหน้า วังที่ 3 กับวังสะพานเสี้ยว วังที่ 5

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว มีพระราชโอรสที่เจริญพระชันษา สมควรจะออกวัง 7 พระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดที่วังพระราชทาน โดยจัดแบ่งที่พระบวรราชวังใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างอยู่ โดยแบ่งเป็น 4 ส่วน พระราชทานแก่พระราชนัดดา 4 พระองค์ และสร้างวังใหม่พระราชทาน 3 วัง

ระยะที่ 3 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 มีพระราชโอรสซึ่งเป็นชั้นเล็กของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ออกวัง 4 พระองค์ ทรงสร้างใหม่ 2 วัง ส่วนอีก 2 พระองค์ ประทับอยู่ที่วังเก่า คือ วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1 และวังที่ 2

ตำแหน่งที่ตั้งของวังพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จะตั้งอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือทางด้านฝั่งตะวันออกของคลองคูเมืองเดิมเป็นส่วนใหญ่ คือวังริมแม่น้ำเจ้าพระยา 2 วัง วังหน้าวัดชนะสงครามและถนนข้าวสาร 2 วัง และวังปากคลองวัดชนะสงคราม 1 วัง

พระราชวังที่สร้างขึ้นในพระนครและธนบุรี

พระราชวังปทุมวัน

พระราชวังนันทอุทยาน

พระราชวังสราญรมย์

พระบรมราชวังใหม่

พระราชวังปทุมวัน

ที่ตั้งและประวัติของพระราชวัง

พระราชวังปทุมวัน ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบฝั่งใต้ เป็นที่นาหลวง เรียกว่า ทุ่งบางกะปิ ที่นาค่าบสนี้ มีบัวหลวงมากมายมาแต่เดิม เมื่อโปรดฯให้สร้างสระบัวขึ้นใหม่ จึงเรียกค่าบสนี้ว่า ปทุมวัน และพระราชทานนามพระราชวังนี้ว่า พระราชวังปทุมวัน วัตถุประสงค์ที่ทรงสร้างพระราชวังนี้ขึ้นเพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และให้ประชาชนไปเล่นเรือได้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยโปรดฯให้ขุดสระใหญ่ 2 สระ ติดต่อกัน สระด้านเหนือ เป็นที่เสด็จประพาส และสระด้านใต้ โปรดฯให้ประชาชนไปเล่นเรือได้ ดินที่ขุดจากสระทำเป็นเกาะใหญ่น้อยหลายเกาะ ที่ฝั่งโปรดฯให้ถมเป็นสวน แล้วขุดคลองไขน้ำจากคลองแสนแสบ และทำทางเรือเข้าในสระ ที่ฝั่งสระทางด้านเหนือไปจดฝั่งคลองแสนแสบ เป็นที่ตั้งบริเวณพลับพลาที่เสด็จประทับ มีพระที่นั่ง 2 ชั้น สำหรับประทับแรมอยู่ ริมสระมีพลับพลาที่เสด็จออก และโรงละคร พร้อมทั้งตำหนักฝ่ายในครบถ้วน พร้อมกันนั้นที่ริมสระด้านตะวันตก โปรดฯให้สร้างวัดใกล้พระราชวังวัดหนึ่ง ชื่อวัดปทุมวนาราม และให้อาณาประชาราษฎร์มาอยู่ตั้งแต่แรกสร้างด้วย

เมื่อแรกสร้างพระราชวังปทุมวัน ยังไม่มีถนนจากพระนครออกไป ต้องเสด็จแต่ทางเรือ จึงดูเหมือนเป็นสถานที่อยู่ห่างไกลพระนคร เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับแรมเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2400 จึงต้องมีหมายรับสั่งให้มีการรักษาพระนครเหมือนกับพระองค์เสด็จประพาสตามหัวเมือง ต่อมาจึงได้มีการสร้างถนนต่อจากประตูเมืองออกมาเป็นถนนบำรุงเมือง และถนนพระรามที่ 1 ในภายหลัง

ในรัชกาลที่ 5 สระปทุมวัน ยังเป็นที่ราษฎรไปเล่นแข่งเรือกันในฤดูน้ำเดือน 11 และเดือน 12 ทุกปี ได้โปรดฯให้มีการปฏิสังขรณ์พระราชวังขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาสระตื้นเขินหมด จึงพระราชทานให้เป็นที่โรงทหาร ครั้นย้ายทหารไปอยู่ที่อื่นแล้ว ได้ใช้เป็นที่แสดงกิจกรรมพิเศษ เช่นการกสิกรรม เป็นต้น

ในรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย¹ เสด็จกลับจากการศึกษาในประเทศยุโรป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้พระราชวังปทุมวันนี้ ให้สร้างวังเป็นที่ประทับมาตลอดจนถึงพระชนม์ ในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2466 วังตกเป็นของพระชายา คือหม่อมเจ้าหญิง บุญจิราธร จุฑาธุช ซึ่งต่อมาได้สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2523 ทายาทจึงครอบครองต่อมา

อาณาเขตของวังในปัจจุบันคือ

ทิศเหนือ	จดคลองแสนแสบ
ทิศใต้	จดถนนพระราม 1
ทิศตะวันออก	จดถนนราชปรารภ
ทิศตะวันตก	จดวัดปทุมวนาราม

¹ รัชกาลที่ 5 ทรงกะที่จะสร้างวังพระราชทาน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยไว้ที่ริมแม่น้ำระหว่างวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กับวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา แต่ยังไม่ได้สร้าง

ในอาณาเขตดังกล่าวนี้ได้ถูกแบ่งเป็นพื้นที่หลายส่วนดังนี้

1. บริเวณตำหนักที่ประทับเดิม
2. บริเวณสวน สระน้ำ และเกาะ ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4
3. บริเวณวิทยาลัยอินทราชัย
4. ศูนย์การค้าราชประสงค์
5. ที่ทำการกรมตำรวจริมถนนพระรามที่ 1

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฑาธุชธราดิลก พระราชโอรสรัชกาลที่ 5 และเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 8 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2435 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เมื่อ พ.ศ. 2447 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ได้รับปริญญาแบชเลอร์ ออฟ อาร์ต ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เสด็จกลับมารับราชการ ในรัชกาลที่ 6 เป็นตำแหน่งอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงธรรมการ และเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2466 พระชันษา 32 ปี เป็นต้นราชสกุล จุฑาธุช ณ อยุธยา

สรุป

รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างพระราชวังปทุมวันขึ้นเพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่บางส่วนได้ถูกตัดแปลงเป็นที่ทำการของทหาร ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานให้เป็นที่สร้างวังใหม่ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ปัจจุบันบริเวณของพระราชวังส่วนหนึ่งยังคงสภาพเป็นที่อยู่ของทายาท นอกนั้นเป็นที่ทำการของกรมตำรวจ วิทยาลัยอินทราชัย และศูนย์การค้าราชประสงค์

สระเดิมครั้งเป็นพระราชวัง
ปทุมวัน

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์
อินทราชัย ตำนกัประดอม

ตำหนักน้ำ

ลายเพดานภายในตำหนัก

พระราชวังนันทอุทยาน

ที่ตั้งของพระราชวัง

พระราชวังนันทอุทยาน หรือสวนนันทอุทยาน ปัจจุบันเรียกกันว่า สวนอนันต์ อยู่ริมคลองมอญฝั่งธนบุรี มีอาณาเขตในปัจจุบันดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนซอยโรงพยาบาลธนบุรี ซึ่งเดิมเป็นลำรางสาธารณะ ¹
ทิศใต้	จดคลองมอญ
ทิศตะวันออก	จดถนนบ้านช่างหล่อ
ทิศตะวันตก	จดถนนอิสรภาพ

ประวัติความเป็นมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังนันทอุทยาน เพราะทรงพระราชปรารภว่า ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระองค์แล้ว พระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งยังทรงพระเยาว์รวมทั้งเจ้าจอมมารดาในพระองค์ อาจลำบาก จะอยู่ในพระบรมมหาราชวังต่อไป ก็จะทำให้คิดวางแผนแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ซื้อสวนในคลองมอญฝั่งเหนือ สร้างพระราชวังนันทอุทยานขึ้น ทำเป็นที่เสด็จประพาส และเตรียมไว้สำหรับเป็นที่อยู่ของพระราชโอรสและพระราชธิดา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตเสียก่อน จึงหมดปัญหาที่ทรงปรารภไว้

ครั้นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ชายทรงพระเจริญขึ้นหลายพระองค์ ถึงเวลาที่ต้องสร้างวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานที่สวนนันทอุทยานทั้งตำบล และพระตำหนักที่ประทับ ซึ่งทรงสร้างไว้ แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตำหนักข้างในซึ่งเตรียมไว้ให้พระเจ้าลูกเธอ กับเจ้าจอมมารดานั้น โปรดให้หรือไปสร้างเป็นตำหนักต่าง ๆ ตามวังของพระเจ้าลูกเธอตั้งต่อไปนี้²

1. **กรมหลวงพิชิตปรีชากร** (วังริมถนนมหาชัย ต่อวังบูรพาภิรมย์ทางด้านเหนือมาจดถนนเจริญกรุง)
2. **กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์** (วังริมสะพานช้างโรงสี ฝั่งเหนือ)
3. **กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์** (วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ตรงต่อกับถนนที่ใกล้ประตูสำราญราษฎร์)
4. **กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร** (วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ ต่อวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ มาทางตะวันตก)
5. **กรมขุนสิริวัชรวิเศษ** (วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ ต่อวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรมาทางตะวันตก)

¹ สัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาส, วัดระฆังโฆสิตาราม, 1 ธันวาคม 2524

² สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชทานภาพ, *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14: ภาคที่ 25 เรื่องสถานที่และวัตถุซึ่งสร้างในรัชกาลที่ 4*, หน้า 279

ในรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้พระราชทานที่พระตำหนักในสวนนันทอุทยานให้เป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ เมื่อโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษย้ายไปตั้งที่โรงเรียนสวนนันทาลัย¹ แล้ว พระองค์จึงพระราชทานที่สวนนันทอุทยานให้เป็นที่ทำการของทหารเรือ

การก่อสร้างพระราชวังนันทอุทยาน

รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นนายงานก่อสร้างพระราชวังใน พ.ศ. 2400 ซึ่งมีพระตำหนักที่เสด็จประทับ และตำหนักข้างในอีกหลายหมู่ มีเขื่อนเพชรล้อมรอบ แล้วขุดคลองต่อจากคลองมอญเข้าไปจนถึงที่ประทับ การก่อสร้างยังไม่ทันเสร็จ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ก็ถึงพิราลัย จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นนายงานก่อสร้างต่อมา และได้ยุติการก่อสร้างใน พ.ศ. 2408²

เมื่อโปรดฯ ให้รื้อถอนตำหนักข้างในไปสร้างเป็นตำหนักตามวังของพระเจ้าลูกยาเธอ จำนวน 5 วัง ดังกล่าวแล้ว และในรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้พระราชทานที่สวนนันทอุทยานให้เป็นที่ทำการของทหารเรือ พระตำหนักที่ประทับก็รื้อลงเพราะผุพัง จึงไม่เหลืออะไรให้ปรากฏว่า เป็นพระราชวังเก่าอีกเลย

¹ โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน

² พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในปีเดียวกัน

พระราชวังสราญรมย์

พระราชวังสราญรมย์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ริมถนนสนามไชย มีอาณาเขตในปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดกับถนนสราญรมย์
ทิศใต้	ติดถนนบำรุงเมือง
ทิศตะวันออก	ติดกับกรมแผนที่ทหารบก
ทิศตะวันตก	ติดกับถนนมหาชัย

ประวัติความเป็นมา

ในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ประมาณ พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ญ) เมื่อยังเป็นพระยาบรมมรัตนราชพัลลภ เป็นแม่กองสร้างพระราชวังขึ้นที่ตึกดินเก่า ใกล้พระบรมมหาราชวัง ทางด้านตะวันออก พระราชทานนามว่า “พระราชวังสราญรมย์”

มูลเหตุที่สร้างพระราชวังสราญรมย์นี้ เนื่องด้วยในตอนปลายของแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชันษาและทรงผนวชพระแล้ว จะทรงมอบเวนพระราชสมบัติพระราชทาน ส่วนพระองค์จะเสด็จออกไปประทับที่พระราชวังสราญรมย์เป็นตำแหน่งพระเจ้าหลวง ทรงช่วยแนะนำราชการแผ่นดินไปจนตลอดพระชนมายุ แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อนไม่ได้เป็นไปดังพระราชประสงค์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงโปรดฯ ให้สร้างต่อจนแล้วเสร็จ และได้พระราชทานพระราชวังสราญรมย์นี้ ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ใหญ่ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์เมื่อแรกออกวัง ครั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ใหญ่ เสด็จไปประทับพระราชวังเดิมแล้ว จึงพระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อย เจ้าฟ้าว กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้เสด็จประทับอยู่จนสร้างวังบูรพาภิรมย์เสร็จแล้วจึงทรงย้ายไปเมื่อทรงตั้งสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เป็นเสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ จึงได้โปรดฯ ให้พระราชวังนี้เป็นศาลาว่าการกระทรวงต่างประเทศอยู่คราวหนึ่ง ต่อมาจัดเป็นที่รับเสด็จเจ้านายต่างประเทศ เช่นทรงรับรองแกรนด์ดุ๊กซาร์วิทส์¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2445 ได้เสด็จเข้าประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ จนกระทั่งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 รวมเวลาที่ประทับที่พระราชวังสราญรมย์นี้ 8 ปี ต่อจากนั้นเสด็จประทับ ณ พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังอื่น ๆ ในฐานะทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2443

พระราชวังสราญรมย์ ด้านถนน
สนามไชย

ภายในกอร์ต

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวังสราญรมย์ให้เป็นศาลาว่าการกระทรวงต่างประเทศและสถานที่รับรองเจ้านายต่างประเทศ นอกจากนี้เมื่อทรงฟื้นฟูศิลปวิทยาไทย ทรงตั้งโขนหลวงขึ้นที่พระราชวังสราญรมย์นี้ มีเหล่ามหาดเล็กในพระองค์เป็นตัวละคร เรียกกันว่า “กรมโขนหลวง” และพระราชทานชื่อใหม่ว่า “กรมมหรสพ” สร้างโรงละครในสวนสราญรมย์ เป็นอาคารทำด้วยไม้ พระราชวังสราญรมย์ ได้ทำการซ่อมและเปลี่ยนแปลงหลายครั้งด้วยกันคือ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ พระราชทานให้พระยาเทเวศร์วงศ์-วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ พร้อมด้วยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี และเจ้าหมื่นเสมอใจราช เป็นแม่งานคุมการซ่อมแซมพระราชวังสราญรมย์นี้ ตัวตึกเป็นของเดิมโดยมาก สิ่งที่สร้างขึ้นใหม่คือ มุขบันไดด้านใต้ตึกที่บรรทมทางด้านทิศตะวันออกหลังหนึ่ง ซ่อมรั้วรอบด้านพระราชวัง ปลุกต้นมะขามหน้าวัง และจากถนนท่าราชวรดิษฐ์ตลอดมาถึงถนนท่าพระ แต่เดิมทางห้องสนามไชยมีโรงทหารม้าตลอด ให้หรือโรงทหารและขยายเขตพระราชวังสราญรมย์ออกมาต่อห้องสนามไชย¹

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ซ่อมและสร้างแปลงใหม่ทั้งวัง ปัจจุบันพระราชวังสราญรมย์ได้ใช้เป็นที่ทำการของกระทรวงการต่างประเทศ และสวนสราญรมย์

สิ่งก่อสร้างในพระราชวัง

สิ่งก่อสร้างที่ยังคงปรากฏอยู่ในพระราชวังนี้มีเพียงหลังเดียว คือตำหนักที่ประทับที่ได้ถูกรื้อบางส่วนลงเพื่อขยายงานของกระทรวงการต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2515

ลักษณะของตำหนักในอดีต สันนิษฐานว่าเป็นอาคาร 2 หลัง มีมุขกระสันเชื่อมระหว่าง 2 หลังนี้ ทำเป็นที่ว่างตรงกลาง ต่อมาได้รื้อออกส่วนหนึ่ง คงเหลืออาคารในปัจจุบันเพียงหลังเดียว ในอดีตคงจะมีทางเข้าอยู่ทางด้านสวนสราญรมย์ซึ่งเป็นด้านทิศใต้ เป็นการเน้นทางเข้าอาคารให้หันหน้าไปสู่สวนเช่นเดียวกับการวางอาคารของพระราชวังแบบยุโรป² ฉะนั้นอาคารที่ปรากฏในปัจจุบัน ด้านถนนสนามไชยจะเป็นด้านข้างของตัวตำหนัก

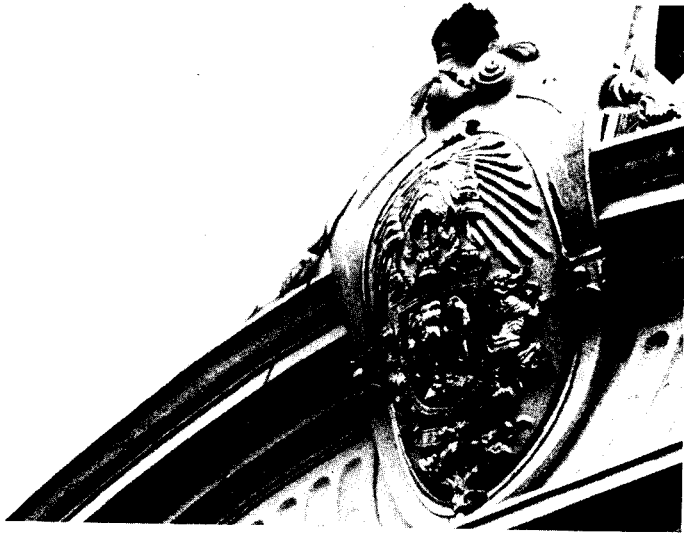
ลักษณะอาคารที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นอาคารก่ออิฐ ถือปูน สูง 2 ชั้น มี 3 มุข ที่หน้าจั่วมุขกลางเป็นรูปมงกุฎประดับฉัตรสองข้าง ตอนล่างเป็นรูปข้างสามเศียร สองข้างข้างมีตราราชสีห์และคชสีห์ ส่วนหน้าจั่วของมุขทั้ง 2 ด้าน ประดับด้วยตราพระเกี้ยวทั้งสองมุข

ภายในชั้นล่างเป็นที่ทำการของแผนกต่าง ๆ ส่วนชั้นบนจัดเป็นห้องรับรอง ห้องประชุม ห้องเลี้ยงรับรอง และห้องพักผ่อน ซึ่งแต่ละห้องมีการตกแต่งประดับประดาต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะที่ฝ้าเพดานและที่ขอบประตูหน้าต่าง สันนิษฐานว่าในอดีต อาคารส่วนนี้คงจะใช้เป็นที่รับรองเช่นเดียวกับในปัจจุบัน

ส่วนด้านหลังของอาคารที่เป็นตำหนักเดิมนี เป็นอาคารที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่โดยเชื่อมกันด้วยคานค้ำ

¹ บางครั้งเรียกว่า สนามหน้าจักรวรรดิ เลียนแบบสนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ครั้งกรุงศรีอยุธยา

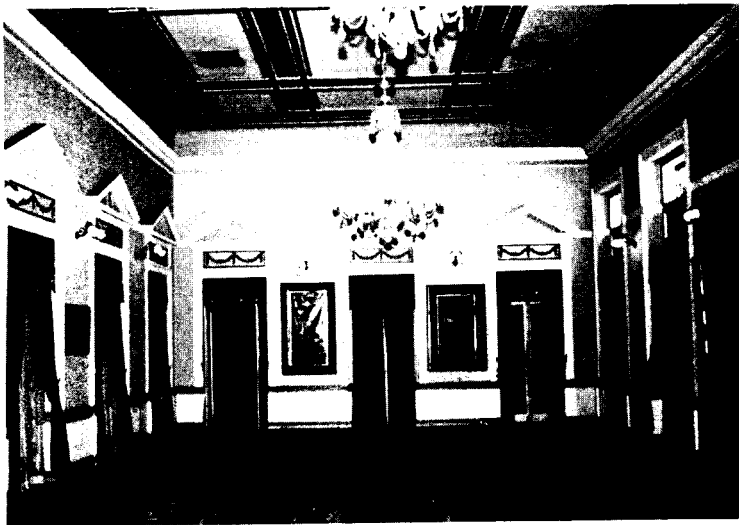
² พระราชวังที่สมบูรณ์แบบ จะต้องมีส่วนสวนตัว และทางเข้าพระราชวังจะหันหน้าไปทางทิศนั้น

รายละเอียดการตกแต่งพระราชวัง
สราญรมย์

ภายในห้องรับรอง

ที่น่าสนใจคือ ยังคงนำบางชิ้นส่วนของอาคารเดิม เช่นชายคาไม้จำหลักหายไปประดับที่ชายคาที่สร้างขึ้นใหม่ ในระดับเดียวกันกับอาคารเดิม ก่อให้เกิดความกลมกลืนกันบ้างระหว่างอาคารเก่าและอาคารใหม่ ซึ่งสูงกว่าอาคารเดิมหลายชั้น

ลักษณะการใช้สอยที่เด่นของพระราชวังสราญรมย์คือ สร้างขึ้นเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อโปรดฯให้พระราชโอรสขึ้นครองราชย์ และพระองค์เป็นที่ปรึกษา

พระนามของเจ้านายที่ประทับ

พระราชวังสราญรมย์มีเจ้านายเสด็จมาประทับรวม 3 พระองค์ ทั้งสามพระองค์ล้วนแต่ประทับที่พระราชวังนี้เป็นการชั่วคราวเมื่อทรงออกวังครั้งแรก ก่อนที่จะเสด็จไปประทับที่วังอื่นอย่างถาวรต่อไป คือ

1. **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์** เสด็จมาประทับเมื่อแรกออกวัง ต่อมาจึงไปประทับที่พระราชวังเดิม ผังธนบุรี เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์
2. **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช** เสด็จมาประทับเมื่อแรกออกวัง จนสร้างวังบูรพาภิรมย์เสร็จแล้วจึงเสด็จไปประทับที่วังบูรพา เสด็จอยู่จนสิ้นพระชนม์
3. **สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ** เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากศึกษาวิชาการในยุโรป ได้ประทับที่วังนี้ก่อน ต่อมาจึงไปประทับที่พระตำหนักจิตรลดารัตนบุรี ในเขตวังปารุสกวัน เมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว มิได้เสด็จกลับมาประทับที่วังนี้อีก

ข้อที่น่าสนใจก็คือ เจ้านายที่เสด็จมาประทับล้วนเป็นบุคคลที่สำคัญใกล้ชิด กับองค์พระมหากษัตริย์ คือ องค์ที่ 1 องค์ที่ 2 เป็นพระอนุชา ร่วมพระชนกและพระชนนีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และองค์ที่ 3 เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

สรุป

พระราชวังสราญรมย์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์ตามพระราชดำริที่ว่า พระองค์จะสละราชสมบัติให้พระราชโอรสเมื่อถึงเวลาอันสมควร แล้วพระองค์จะเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังมาประทับที่พระราชวังนี้ แต่พระราชวังสราญรมย์ยังสร้างไม่เสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระราชวังนี้ได้มีการสร้างต่อจนเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับชั่วคราวของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 และเคยใช้เป็นสถานที่ทำการของกระทรวงการต่างประเทศ ตลอดจนเป็นที่รับรองเจ้านายต่างประเทศ ต่อมาได้โปรดฯ ให้เป็นที่ประทับแห่งหนึ่งของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ประทับอยู่จนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานพระราชวังนี้ให้เป็นที่ทำการของกระทรวงการต่างประเทศอีก ซึ่งได้เป็นสถานที่ราชการดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน

พระราชอุทยานสราญรมย์

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนางสุนันทาฯ

พระบรมราชวังใหม่

ที่ตั้งและประวัติของวัง

พระบรมราชวังใหม่เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ขยายเขตพระบรมราชวังเดิมออกมา มาทางริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือ พระราชทานนามว่า พระบรมราชวังใหม่ วังนี้ตั้งอยู่ระหว่างวังสะพานเสี้ยว วังที่ 1 กับวังกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ¹ เหตุที่จะสร้างวังใหม่เพิ่มขึ้นมานั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ ได้นิพนธ์ถึงวังนี้ว่า

.....ได้ยินมาว่าเดิมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งกังเงินขึ้นเป็นที่ประทับในพระบรมราชวัง ครั้นเสด็จไปประทับที่พระที่นั่งกังเงินนั้น เผอญประชวรเสาะแสะไม่มีเวลาปกติ จึงเสวยยาพิษว่าพระที่นั่งกังเงินนั้น ปลูกผิดหวงจื้อ² เป็นอัมภมกล จึงโปรดฯ ให้หาที่แล้วรื้อแก่งไปปลูกเป็นวังใหม่ หมายจะเสด็จไปประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ ที่นั้น...³ จากพระนิพนธ์นี้แสดงว่าเหตุผลที่ต้องสร้างพระบรมราชวังเพิ่มขึ้นอีกนั้นเป็นเพราะตำแหน่งที่ตั้งของพระที่นั่งกังเงินไม่ถูกต้องทุกทาง อันอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์ต้องประชวรบ่อย ๆ

พระบรมราชวังใหม่นี้ คงจะมีได้มีเพียงพระที่นั่งกังเงินเท่านั้น คงมีอาคารอื่นอีกภายในเขตพระบรมราชวังใหม่นี้ เพราะเมื่อพระองค์สวรรคต มีพระเจ้าลูกเธอยังไม่ได้ออกวังหลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้แบ่งพื้นที่พระบรมราชวังใหม่นั้น เป็นที่วังของพระองค์เจ้าลูกเธอซึ่งเจริญพระชันษาสมควรจะออกวัง 4 พระองค์ คือ

พระองค์เจ้าชายภาณุภาค พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ ได้รับพระราชทานพระที่นั่งกังองค์ละครึ่งหนึ่ง⁴

พระองค์เจ้าชายยุคนธร และพระองค์เจ้าชายกระจ่าง ได้รับพระราชทานองค์ละส่วนในพระบรมราชวังใหม่ ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะเป็นอาคารหลังอื่นที่สร้างขึ้นในเขตพระบรมราชวังใหม่นี้ แต่มิได้ระบุว่าเป็นอาคารแบบใด ซึ่งคงจะไม่ใช่พระที่นั่งกัง

เจ้านายสี่พระองค์ ได้ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงสิ้นพระชนม์หมด หลังปี พ.ศ. 2431 ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับอีก คงเป็นที่อยู่อาศัยของหม่อมเจ้าและเชื้อสายสืบมา จนถึง พ.ศ. 2443 รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างโรงกระษาปณ์สิทธิการ ตรงที่ตั้งพระบรมราชวังใหม่

¹ ปัจจุบันคือ พิพิธภัณฑ์แห่งชาติหอศิลป์ กรมศิลปากร สรรพากรเขต กระทรวงการคลัง และที่อยู่อาศัย อาคารพาณิชย์ของเอกชน

² หวงจื้อ หรือ ฮวงซุ้ย หมายถึงผิดทิศทางลมและทางน้ำ ทำให้เกิดมีเหตุเภทภัย ต่อผู้อาศัย และผู้สร้าง เป็นความเชื่อถือตามธรรมเนียมจีน - ผู้เขียน

³ สมเด็จพระมหาธรรมราชาฯ...ตำนานวังเก่า, หน้า 72

⁴ ก.จ.ช. ร.5 ค. 10/8 เรื่องจัดสร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ (18 ธ.ค. 117 - 21 มี.ค. 119) เกี่ยวกับรายงานเสนาบดีสภา เรื่องที่วังพระองค์เจ้าวิไลและพระองค์เจ้าไชยรัตน์

เมื่อจะต้องรื้อพระบรมราชวังใหม่เพื่อสร้างโรงกระษาปณ์สิทธิการดังกล่าว รัชกาลที่ 5 ทรงปรารถนาเสียดายพระที่นั่งงั๋งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ทรงสร้างด้วยฝีมือช่างอย่างประณีต จึงโปรดฯ ให้รื้อ¹ ไปปลูกไว้ในพระราชวังดุสิต สำหรับเป็นที่พักของพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเวลาเสด็จไปเฝ้าฯ ถาแปรสถานไปประทับเป็นครั้งเป็นคราว²

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

เจ้านายที่เสด็จมาประทับที่พระบรมราชวังใหม่ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น คือ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายภาณุภาค** พระราชโอรสองค์ที่ 18 ในเจ้าจอมมารดาเยี่ยม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2388 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2431 พระชันษา 44 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลภาณุภาค ณ อยุธยา
2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายเบญจรงค์** พระราชโอรสองค์ที่ 21 ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2388 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2419 พระชันษา 32 ปี
3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายยุคนทร** พระราชโอรสองค์ที่ 23 ในเจ้าจอมมารดาเยี่ยม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2391 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2426 พระชันษา 35 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ยุคนทรานนท์ ณ อยุธยา
4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายกระจ่าง** พระราชโอรสองค์ที่ 29 ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน ทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระชนกชนนี กับพระองค์เจ้าชายเบญจรงค์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2392 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2419 ปีเดียวกันกับพระองค์เจ้าชายเบญจรงค์ สิ้นพระชนม์หลังพระเชษฐาเพียง 3 เดือน พระชันษา 28 ปี

พระบรมราชวังใหม่ได้รื้อหมดไป เมื่อ พ.ศ. 2443 โดยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานเงิน 40 ชั่ง แก่หม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าภาณุภาค สำหรับทดแทนเพื่อไปสร้างวังใหม่

ส่วนที่เป็นเขตที่ประทับของพระองค์เจ้าชายยุคนทรเดิม ในช่วงเวลาที่จะรื้อเพื่อทำโรงกระษาปณ์นั้นปรากฏว่าเป็นที่ประทับของหม่อมเจ้าในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดิวรางสวัสดิ์³ 6 องค์ รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานเงิน องค์ละ 32 ชั่ง⁴ สำหรับจัดซื้อที่ดินและจ้างเหมารื้อย้ายตำหนักไปปลูกในที่แห่งอื่น

¹ พระที่นั่งงั๋งเงิน รื้อครั้งนี้เป็นครั้งที่ 2 ครั้งแรกปลูกสร้างอยู่ในเขตวังหน้า ต่อมาย้ายออกไปตั้งที่พระบรมราชวังใหม่สมัยรัชกาลที่ 4 และย้ายเป็นครั้งที่ 2 ไปปลูกอยู่ในเขตพระราชวังดุสิต ซึ่งปัจจุบันรื้อแล้ว

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 73

³ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5 ค. 10/8 เรื่องจัดสร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ (16 ธ.ค. 117 - 21 มี.ค. 119)

⁴ เอกสารชุดเดียวกัน

สรุป

พระบรมราชวังใหม่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่ทันเสร็จพระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้แบ่งเป็น 4 ส่วน ทำเป็นวังเจ้านายของพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 4 พระองค์ ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากเจ้านายทั้ง 4 สิ้นพระชนม์แล้ว ได้มีการรื้อวังเพื่อสร้างโรงพระยาสูบซึ่งย้ายมาจากในพระบรมมหาราชวัง เป็นโรงพระยาสูบมาถึงรัชกาลปัจจุบัน จึงย้ายไปที่อื่น ส่วนโรงพระยาสูบเดิมบางส่วนได้มอบให้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร อาคารทั้งหมดลงทะเลเป็นอนุรักษ ไว้เป็นสมบัติของชาติสำหรับอนุชนรุ่นหลัง¹

ทุกวันนี้

¹ ที่หน้าบันของโรงพระยาสูบซึ่งย้ายมาอยู่ที่หน้าบันของโรงพระยาสูบ กรมศิลปากร ของรัชกาลที่ 5 ปรากฏอยู่

วังที่สร้างขึ้นเมื่อแรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
กลุ่มวังริมคลองบางลำภู 2 วัง

วังริมคลองบางลำภู

วังกลุ่มนี้มีทั้งหมด 3 วัง วังริมคลองบางลำภูวังที่ 1 สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 มีรายละเอียดอยู่ในเรื่องวังสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

วังริมคลองบางลำภู วังที่ 2 และวังที่ 3

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังที่ตั้งอยู่ริมคลองบางลำภู นอกกำแพงเมือง ใกล้สะพานนรรัตน์ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุภาณินาถพระราชโอรสที่ประสูติก่อนรัชกาลที่ 4 จะเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชและประทับที่วัดบวรนิเวศน์วิหาร กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ได้ตามเสด็จไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ฯ ด้วย และเกิดประชวรพระโรคเรื้อรัง พระพงค์นรินทร์พี่ชายพระอินทอภัย¹ จึงรับไปรักษาพยาบาลที่บ้านพระพงค์นรินทร์จนหายเป็นปกติ กรมหมื่นมเหศวรฯ จึงเสด็จประทับอยู่ที่บ้านพระพงค์นรินทร์ จนเจริญพระชันษาออกวังได้ รัชกาลที่ 4 จึงดำรัสวานพระพงค์นรินทร์ให้หาซื้อที่สร้างวัง ที่ใกล้บ้านนั่นเอง ทั้ง 2 พระองค์ประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าและเชื้อสายในกรมได้อยู่ต่อมา

ปัจจุบัน คือตลาดนานา ริมนนสามเสน เชิงสะพานนรรัตน์ และที่อยู่อาศัยของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายนพวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 1 ของรัชกาลที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2365 ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เมื่อ พ.ศ. 2396 ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง ต่อมาทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติด้วยประมาณ 5 ปี สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2410 พระชันษา 46 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นต้นราชสกุล นพวงศ์ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุภาณินาถ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐา พระราชโอรสองค์ที่ 2 ของรัชกาลที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาน้อย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2367 ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นวิษณุภาณินาถ เมื่อ พ.ศ. 2399 ได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ก่อนพระเชษฐา 5 ปี ใน พ.ศ. 2405 พระชันษา 38 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สุประดิษฐ์ ณ อยุธยา

สรุป

วังริมคลองบางลำภู ทั้ง 3 วัง เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 4 สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 4 เจ้านายที่ประทับทั้ง 2 วัง กำกับกรมพระคลังมหาสมบัติเหมือนกัน

¹ เป็นบิดาของเจ้าจอมมารดาเล็ก และเป็นคุณตาของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุภาณินาถ

**วังที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**

กลุ่มวังริมถนนมหาชัย	5 วัง
กลุ่มวังริมถนนตะนาว	3 วัง
กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้	3 วัง
กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ	2 วัง
กลุ่มวังริมคลองสะพานถ่าน	2 วัง
วังกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวดี	
วังสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ	(วังวรดิศ)
วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	(วังตลาดน้อย)
กลุ่มวังริมแม่น้ำ เลียบถนนพระอาทิตย์	4 วัง

วังริมถนนมหาชัย

ที่ริมถนนมหาชัย ฝั่งตะวันตก แนวกำแพงเมือง นับตั้งแต่ประตูสะพานหันไปจดวังริมถนน บำรุงเมืองฝั่งใต้ เป็นที่ตั้งของวังที่สร้างขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 จำนวน 5 วัง วังดังกล่าวนี้ ประกอบด้วย วังสมเด็จเจ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร วังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย วังกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา และวังสมเด็จเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งต่อกับวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ที่ตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมืองฝั่งใต้

ทั้ง 5 วังนี้ เป็นที่ประทับของพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 บางวังได้เริ่มสร้างในสมัยที่รัชกาลที่ 4 ยังทรงพระชนมายุอยู่ แต่บางวังรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชทาน วังดังกล่าวมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วังบูรพาภิรมย์ : วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์ วรเดช

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย ใกล้ประตูสะพานหัน สร้างบนพื้นที่เดิมของวังเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 3 คือเดิมเป็นที่ตั้งของวังสมเด็จเจ้า กรมพระยาเดชาดิศร วังกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ และวังกรมหมื่นนรินทรเทพ รวม 3 วัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังใหม่บนพื้นที่เดิมนี้ พระราชทานสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งเป็นพระอนุชาร่วมพระชนกชนนี ก็ด้วยวัตถุประสงค์จะให้รักษาพระนครทางด้านทิศใต้ เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 วังที่สร้างขึ้นใหม่นี้พระราชทานนามว่า “วังบูรพาภิรมย์”

วังบูรพาภิรมย์ ได้มีการวางศิลาฤกษ์เมื่อ ปี พ.ศ. 2418 โดยจ้างมหาสถาปนิกชาวยุโรปชื่อ มิสเตอร์ยุกิงแกรซี เป็นผู้ทำการและสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2424 ลักษณะของตำหนักเป็นแบบ นีโอคลาสสิก (NEO-CLASSIC) ยุคเรอเนซองซ์ (RENAISSANCE) มีขนาดกว้างขวางมาก วังนี้มีได้ใช้เฉพาะเป็นที่ประทับของสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นเท่านั้น แต่เนื่องด้วยทรงดำรงตำแหน่งสูงในราชการ อีกทั้งเป็นพระอนุชาที่ใกล้ชิดขององค์พระมหากษัตริย์ที่วังนี้จึงได้เป็นที่รับรองเจ้านายต่างประเทศ รองลงมาจากพระราชวังอีกด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการรื้อประตูสามยอด และกำแพงพระนครด้านนี้ออก สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช จึงโปรดฯ ให้สร้างตึกแถวตั้งแต่เชิงสะพานภาณุพันธุ์ ผ่านหน้าวังบูรพาภิรมย์ ไปจดถึงสะพานเหล็ก แล้วให้เอกชนมาเช่าเป็นร้านขายของ¹

¹ เป็นต้นว่า ห้าง บี. กริม แอนโก

ต่อมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ขณะดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี ได้เสด็จทิวศต ในปี พ.ศ. 2471 ในรัชกาลที่ 7 หม่อมเจ้าในกรมประทับต่อมา ภายหลังได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงเรียนชื่อ โรงเรียนวังบูรพาภิรมย์ โดยใช้ตำหนักเป็นสถานที่เรียน จนถึงสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พระทายาทได้ขายวังบูรพาภิรมย์ให้กับเอกชน ซึ่งต่อมาได้รื้อวังออกทั้งหมด สร้างขึ้นเป็นโรงพยาบาลนตรี และศูนย์การค้าที่เรียกว่า ย่านวังบูรพา ในปัจจุบัน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

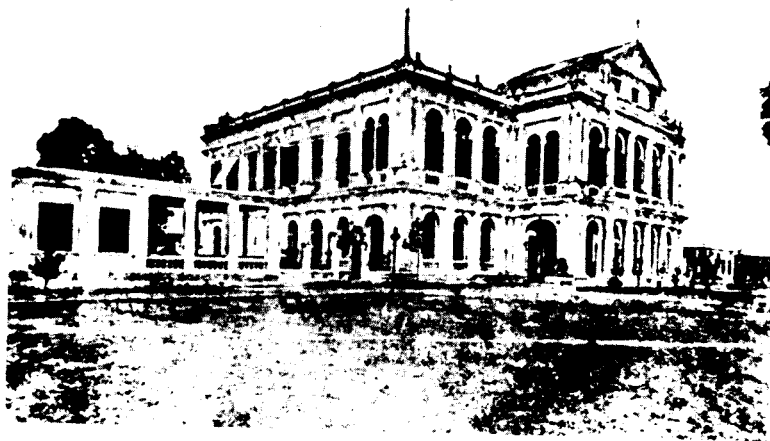
จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 45 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นองค์ที่ 4 ในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2402 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อ พ.ศ. 2424 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ เมื่อ พ.ศ. 2428 ทรงรับราชการทหารเป็นนายพลเอก ราชองครักษ์เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการ กระทรวงกลาโหม เคยได้เป็นราชทูตพิเศษ เสด็จประเทศญี่ปุ่นครั้งหนึ่ง ยุโรปครั้งหนึ่ง เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ เมื่อ พ.ศ. 2454 ดำรงพระยศทางทหารเป็นจอมพลทหารบก จอมพลเรือ ราชองครักษ์ และเป็นจเรทหารบก ทหารเรือทั่วไป ถึงรัชกาลที่ 7 พระองค์ทรงเป็นอภิรัฐมนตรีและทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชปิตุลา บรมวงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อ พ.ศ. 2468 เสด็จทิวศตในรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2471 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ภาณุพันธุ์ ณ ออยุธยา

ประตูทางเข้าวังบูรพาภิรมย์

ภายในท้องพระโรงตั้งพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ตึกที่ประทับ

วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร

ที่ตั้งและประวัติของวัง

อยู่ริมถนนมหาชัย และริมถนนเจริญกรุง ด้านหนึ่งติดกับวังบูรพาภิรมย์ วังนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ รับเป็นธุระเลือกหาที่และสร้างวัง¹ กรมหลวงพิชิตปรีชากรประทับอยู่ที่นี้ตลอดพระชนมายุ วังนี้ต่อมาเป็นที่ประทับของหม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายสืบมา

อนึ่ง วังนี้เคยเป็นที่ประทับของกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ระยะหนึ่ง ก่อนที่พระองค์จะเสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิต²

ปัจจุบัน คือบริเวณที่เป็นอาคารพาณิชย์ มุมถนนเจริญกรุง ต่อถนนมหาชัย ถัดย่านการค้าวังบูรพาขึ้นมาทางเหนือ

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายคัคณางค์คุณคุณพระราชโอรสองค์ที่ 20 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาพืง ประสูติ พ.ศ. 2398 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อ พ.ศ. 2419 และเลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2428 ดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีศาลรับสั่งชำระความฎีกา และเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสาน ต่อมาดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดี กระทรวงยุติธรรม สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2452 พระชันษา 55 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล คัคณางค์ ณ อยุธยา

2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช พระราชโอรสองค์ที่ 37 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาพืง ทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระชนกชนนีกับกรมหลวงพิชิตปรีชากร ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2400 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เมื่อ พ.ศ. 2428 เลื่อนเป็นกรมขุนฯ เมื่อ พ.ศ. 2443 ดำรงตำแหน่งเป็นนายพลตรี ราชองครักษ์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน เสนาบดีกระทรวงวังในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2455 ได้ดำรงตำแหน่งสมุหมนตรีเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2465 ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระชันษา 66 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ชุมพล ณ อยุธยา

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบหมายให้เป็นธุระของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เพราะทรงมอบกรมหลวงพิชิตฯ ให้เป็นหลานของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

² เจ้านายพระองค์นี้ได้รับพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างวังที่ริมถนนบำรุงเมือง แต่ยังไม่ได้สร้างวัง จึงประทับอยู่ที่วังของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระชนกชนนี ต่อมาได้ย้ายไปประทับที่ตำหนักในพระราชวังดุสิต เนื่องจากต้องปฏิบัติราชการใกล้ชิดกับพระราชสำนัก ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง

สรุป

เป็นวังที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 มีเจ้านายประทับอยู่ 2 พระองค์ ในระยะเริ่มแรก ซึ่งทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพี่น้องกัน สมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์หนึ่งได้ย้ายไปประทับที่อื่น เจ้านายที่วังนี้ เคยดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสานมาแล้วทั้งสองพระองค์

วังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

ที่ตั้งวังเดิม

อยู่ริมถนนมหาชัย ต่อวังกรมหมื่นพงศาติศกรมทิพย์ไปทางใต้ และอีกด้านหนึ่งเป็นเรือนจำคลองเปรม โดยมีตรอกค้ำกั้นระหว่างวังกับคุก จึงเรียกวังเดิมของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยว่า “วังตรอกค้ำ”¹

ที่ตั้งวังใหม่

อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลสามเสน ริมถนนขาว ตั้งอยู่ติดกับวังกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ และถนนสุโขทัย

ประวัติของวังตรอกค้ำ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังใหม่พระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พระตำหนักที่ประทับเป็นสามชั้น มีชั้นสี่ขนาดเล็กเรียกว่า หอพระ² พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ที่วังนี้หลายปี จึงได้ย้ายไปสร้างวังใหม่ที่ริมแม่น้ำ ณ ตำบลสามเสน เนื่องจากเหตุผลหลายประการ คือ

1. กลัวไฟไหม้ ดังคำในบันทึกความทรงจำบางเรื่อง ของ ม.จ.หญิงประสงค์สม บริพัตร ตอนหนึ่งว่า “อยู่วังตรอกค้ำนี้ไม่ค่อยสบาย เพราะต้องหวาดกลัวอยู่บ่อย ๆ พอถึงหน้าแล้งมักจะมีไฟไหม้ปีละหลายครั้ง ไหม้ใกล้ ๆ วังก็มี”³

2. ที่ตั้งของวังอยู่ในย่านชุมชนที่แออัดและอยู่ติดกับคุก มีตรอกค้ำคั่นก็ถึงคุกและเคยมีนักโทษแหกคุกออกมาทางด้านวัง ได้จุดไฟเผาโรงงานในคุกด้วย ทำให้ตกใจมาก เพราะวังด้านที่ติดคุกนี้เป็นโรงรถม้าและเรือนคนใช้ ซึ่งเป็นหลังคาจากทั้งสิ้น⁴ ต่อมากระทรวงนครบาลได้ซื้อที่บ้านราษฎร ซึ่งอยู่หลังวังนี้เพื่อขยายเป็นคุกอีก ยิ่งทำให้ลำบากยิ่งขึ้นอีกเพราะถูกล้อมด้วยคุกถึง 2 ด้าน ซึ่งไม่เหมาะสมกับการจะเป็นที่ตั้ง

¹ หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม บริพัตร, *บันทึกความทรงจำบางเรื่อง*, หน้า 40 - 41

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43

ของวัง เนื่องจากสิ่งแวดล้อมไม่ดีพอ บางครั้งก็มีสิ่งรำคาญใจต่อคนในวังตรอกคำนี้ ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำ “วันไหนคนคุกกินปลาร้า และแกงหน่อไม้เปรี้ยว ก็ทราบโดยได้กลิ่นเวลาทำ เพราะใกล้กันมาก”

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยไม่ค่อยได้ประทับอยู่ที่วังเนื่องจากติดราชการ ในพระบรมมหาราชวังเสมอ ถ้าเกิดเหตุร้าย 2 ประการดังที่กล่าวมา ก็อาจจะแก้ปัญหาไม่ทัน ดังนั้น “ด้วยเหตุเหล่านี้ เสด็จพอจึงได้คิดไปซื้อที่สวนสามเสนทำวังอยู่ใหม่”¹

เมื่อทรงย้ายวังจากตรอกคำไปอยู่วังใหม่ ที่วังตรอกคำก็ได้ถวายนเพราะเป็นที่หลวง แต่ตัวตำหนักนั้นได้ขอพระราชทานถวายขายไป² ไม่ปรากฏว่าจะโปรดให้เจ้านายพระองค์ใดมาประทับต่ออีก เพราะต่อมาได้สร้างเป็นคุกทั้งหมด ดังนั้นในปัจจุบันจึงไม่พบร่องรอยของหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าครั้งหนึ่งเคยเป็นวังเจ้านายมาก่อน สิ่งที่ปรากฏคือ อาคารส่วนหนึ่งของเรือนจำลพบุรุษ คลองเปรม

ประวัติของวังถนนขาว ตำบลสามเสน

ที่ตั้งของวังนี้เข้าใจว่าเป็นที่ดินมรดกของเจ้าจอมมารดาห่ม และกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย คงจะย้ายมาประทับที่วังใหม่เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2439³ ลักษณะของพื้นที่ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยา และถนนขาว ด้านทิศเหนือติดถนนสุขุทัย และด้านทิศใต้ติดวังกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ เนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 15 ไร่

เนื่องจากกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย นิยมทำการค้าและใช้พื้นที่วังให้เป็นประโยชน์ ดังนั้นพื้นที่ของวังติดแม่น้ำเจ้าพระยา จึงถูกตัดแปลงเป็นคานเรือ และให้ชาวจีนเช่า ส่วนพื้นที่ติดถนนขาว ได้ให้ชาวสวนทำร่องและปลูกผัก เพราะที่ดินในบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์มาก แต่หลังจากประมาณปี พ.ศ. 2443 พื้นที่ของวังได้ถูกแบ่งออกเป็น 4 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

1. บริเวณตำหนักใหญ่ เป็นที่ประทับของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย, ชายาและพระโอรสพระธิดา
2. บริเวณเรือนของเจ้าจอมมารดาห่ม และหม่อม 2 คน
3. บริเวณบ้านพระราชมัทย์ (ยุคตเสวี)
4. บริเวณบ้านของหม่อม และพระโอรส พระธิดา

ปัจจุบัน บริเวณของวังนี้ได้เปลี่ยนแปลงเป็นส่วนหนึ่งของหอพักวิทยาลัยพยาบาล โรงพยาบาลวชิระ และส่วนหนึ่งกลายเป็นท่าทรายของเอกชน

สิ่งก่อสร้างในวัง²

1. ตำหนักใหญ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป สร้างราวปี พ.ศ. 2443

¹ หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม บริพัตร, *บันทึกความทรงจำบางเรื่อง*, หน้า 44 .....ทรงย้ายไปอยู่วังใหม่ก่อนตามเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116)

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

⁴ คำบอกเล่าของ ม.ร.ว.กิติวัฒนา ปกมนตรี ธิดา พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าฯ วัฒนไชย

เป็นอาคารสูง 3 ชั้น มีโดมกลมเล็ก ๆ บนยอด หลังคามุงกระเบื้องเคลือบแบบอิตาลี สีแดง ตัวตึกทาสีเทา ประตุนหน้าต่างแคบและสูง เนื่องจากกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยไม่โปรดลมเพราะทรงประชวรหืด ภายในแต่ละชั้นมีห้องใหญ่ ๆ ประมาณ 2 ห้อง ได้ถูกก่ออิฐทับ

2. **เรือนของเจ้าจอมมารดาห่วง** เป็นเรือนที่เก่าที่สุดในวัง สร้างประมาณ พ.ศ. 2430 เป็นเรือนไม้สักทั้งหลัง สูง 2 ชั้น ทาสีเขียว (เรียกว่าเรือนเขียว) หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเทา ประตุนหน้าต่างเป็นบานเกล็ดขนาดใหญ่ ด้านเหนือเป็นห้องหูกเหลี่ยมเชื่อมด้วยบันไดกับด้านใต้ซึ่งเป็นห้องชุด 3 ชุด มีระเบียงรอบทั้งชั้นบน และชั้นล่าง มีลักษณะเดียวกัน

3. **ตำหนักแบบชาวของกรมหมื่นมหิศรฯ** เป็นตำหนักที่ประทับเมื่อแรกย้ายมาใหม่ ประมาณ ปี พ.ศ. 2439 เป็นอาคารหลังคาสูงแบบชาว (เสด็จมาเมื่อปี พ.ศ. 2438) ฝาก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาวสลับแดง ประตูหน้าต่างยาวถึงพื้น มีขอรับข้อสับแบบชาว พื้นตำหนักเป็นพื้นซีเมนต์ ทางด้านเหนือของตำหนักมีครัว และมีเตาเผาอิฐ และกระเบื้อง

4. **เรือนหม่อม** เป็นเรือนที่สร้างขึ้นหลังสุด ลักษณะเป็นเรือนไม้ ทาสีเทาสูง 2 ชั้น มี 3 ห้อง

5. **ตำหนักพระองค์วิวัฒนไชย** เป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป สร้างในสมัยรัชกาลที่ 7

6. **โรงครัวไทย (เก่า)**

7. **โรงครัวฝรั่ง (ใหม่)**

8. **เตาเผาอิฐ (เก่า)**

9. **แนววางโอ่ง กิมตั้ง**

10. **เนินดิน**

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายไชยันตมงคล ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 76 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาห่วง ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2408 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เมื่อ พ.ศ. 2438 ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงวังและกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่มีพระปรีชาสามารถมาก เป็นที่ยกย่องและเชื่อถือในวงการธนาคารและการคลังระหว่างประเทศ นอกจากนี้ยังดำรงพระยศเป็นนายพันเอกราชองครักษ์ ลิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2450 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 พระชันษา 44 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ไชยันต์ ณ อุทยาน

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อพระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ตั้งอยู่ที่ริมถนนมหาชัย พระองค์ได้ประทับอยู่หลายปี จึงย้ายไปประทับอยู่ที่วังส่วนพระองค์ ริมแม่น้ำ ณ ตำหนักสามเสน เนื่องจากวังเดิมตั้งอยู่ในย่านชุมชนที่แออัดและอยู่ติดกับคุก อีกทั้งเกรงว่าจะเกิดไฟไหม้ จึงเป็นเหตุให้ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ ประทับที่วังริมแม่น้ำจนตลอดพระชนมายุ

วังกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย ระหว่างวังกรมหมื่นมิตถราชหฤทัย กับวังสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระอนุชาคือ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา สันนิษฐานว่าประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบัน เป็นบริเวณอาคารพาณิชย์ ด้านเหนือของเรือนจำกลางริมถนนมหาชัย

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายจันทรทัตจุฑาธาร พระราชโอรสองค์ที่ 51 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติ พ.ศ. 2403 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา เมื่อ พ.ศ. 2439 ดำรงตำแหน่งราชการ เป็นอธิบดีกรมพยาบาล จนถึงรัชกาลที่ 6 ได้เป็นมหาอำมาตย์ตรีในกระทรวงยุติธรรม สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2475 พระชันษา 72 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จันทรทัต ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อพระราชทานให้กับพระราชนุชา คือ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา ปัจจุบันนี้ได้รื้อวังไปแล้ว บริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นอาคารพาณิชย์ไปหมด

วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย ระหว่างวังกรมหมื่นวิจิตรวราณปริชา และวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชอนุชา คือสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ลงมือสร้างตำหนักแต่ยังไม่ทันแล้วเสร็จ สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงผนวชและดำรงสมณเพศอยู่จนตลอดพระชนมายุไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับอีก

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายมกุษยนาคมานพ พระราชโอรสองค์ที่ 47 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาแพ เป็นพระอนุชาของกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2402 ต่อมาทรงผนวชในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงแปลพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญ 5 ประโยค ได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสฯ ทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะเจ้าคณะรอง เมื่อ พ.ศ. 2424 ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชอาคันตุกะเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกฯ แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงฯ ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสฯ ทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพะมหาสมณ เป็นประธานสงฆบริษัททั่วพระราชอาณาเขต ตั้งแต่ พ.ศ. 2453 ต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพะมหาสมณเจ้า พ.ศ. 2464 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2464 พระชันษา 62 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 6

สรุป

วังนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระราชอนุชา แต่สร้างยังไม่ทันเสร็จ เจ้าของวังได้เสด็จออกทรงผนวชและดำรงสมณเพศอยู่ตลอดพระชนมายุ จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่า วังนี้ได้สร้างเสร็จเมื่อไร มีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับแทนหรือไม่ และในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงสภาพวังเป็นอย่างไร ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับหัวข้อดังกล่าวนี้เลย

วังริมถนนตะนาว วังถนนแพรงภูธร วังถนนแพรงสรรพศาสตร์ และวังถนนแพรงนรา

บริเวณตั้งแต่สี่กั๊กเสาชิงช้า ริมถนนตะนาว ติดต่อกับศาลเจ้าพ่อเสือ จะประกอบไปด้วยถนนซอยที่สำคัญ 3 สาย คือถนนแพรงภูธร ถนนแพรงสรรพศาสตร์ และถนนแพรงนรา ซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งของวัง 4 วัง คือวังของกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ส่วนวังที่ 4 ซึ่งเป็นวังของพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ ตั้งอยู่ติดกับวังกรมหมื่นภูเรศฯ ด้านริมคลองคูเมืองเดิม

ประวัติของวัง

วังกลุ่มนี้เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดหาที่พระราชทาน บางวังยังได้โปรดฯ ให้รื้อตำหนักในพระราชวังนั้นทูลุยกษัตริย์มาสร้างพระราชทานด้วย บางวังก็สร้างตำหนักขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังรายละเอียดของแต่ละวังดังนี้

วังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

วังนี้เป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่ บนพื้นที่วังเก่าคือ วังริมสะพานช้างโรงสีวังเหนือ ซึ่งเดิมเป็นวังของกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชาพระราชโอรสรัชกาลที่ 2 มาก่อน หลังจากที่กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา สิ้นพระชนม์แล้ว วังริมสะพานช้างโรงสีทรุดโทรมมากและมีพื้นที่ว่างอยู่ จึงสร้างวังใหม่พระราชทานกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ โดยรัชกาลที่ 4 โปรดให้รื้อตำหนักข้างในที่พระราชวังนั้นทูลุยกษัตริย์มาหมู่ 1 สร้างเป็นตำหนักที่ประทับกรมหมื่นภูเรศฯ ประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมได้อยู่ต่อมาจนขายวังให้รัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างตึกแถวและตัดเป็นถนนแพรงภูธร บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งตัวตำหนัก ปัจจุบันคือตรงที่เป็นสถานีอนามัยแพรงภูธร

วังพระองค์เจ้าชายกาพย์กนกรัตน์

วังนี้เป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม ติดกับวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ รัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้างตำหนัก ยังไม่ทันเสร็จ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์สิ้นพระชนม์ ไม่ทันได้เสด็จอยู่ ดังนั้นวังนี้จึงว่างลงไม่มีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับอยู่ต่อ จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 ได้ซื้อวัง จึงสันนิษฐานว่ารัชกาลที่ 5 คงจะโปรดฯ ให้สร้างตึกแถว หรือเปลี่ยนแปลงเป็นสถานที่ราชการ รวมเป็นกลุ่มเดียวกับวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

วังกรมหลวงสรรพสาตศุภกิจ

เป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์กับวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยมีด้านทิศตะวันออกติดถนนตะนาว ทิศตะวันตกติดถนนอัษฎางค์ กรมหลวงสรรพสาตศุภกิจ ได้เสด็จประทับอยู่ ตลอดพระชนมายุ ต่อมาวังนี้ได้ถูกรื้อเพื่อตัดถนนเชื่อมระหว่างถนนอัษฎางค์กับถนนตะนาว สองข้างถนนตัดใหม่ เป็นตึกแถวและที่อยู่อาศัยของเอกชน ถนนนี้มีชื่อตามพระนามของเจ้าของวัง คือ ถนนแพรงสรรพศาสตร์

ลักษณะและสภาพของวังในอดีต พอจะทราบเลา ๆ ได้จากคำบอกเล่าของคนที่เคยมีเคหะสถานอยู่แถววังนี้คือ

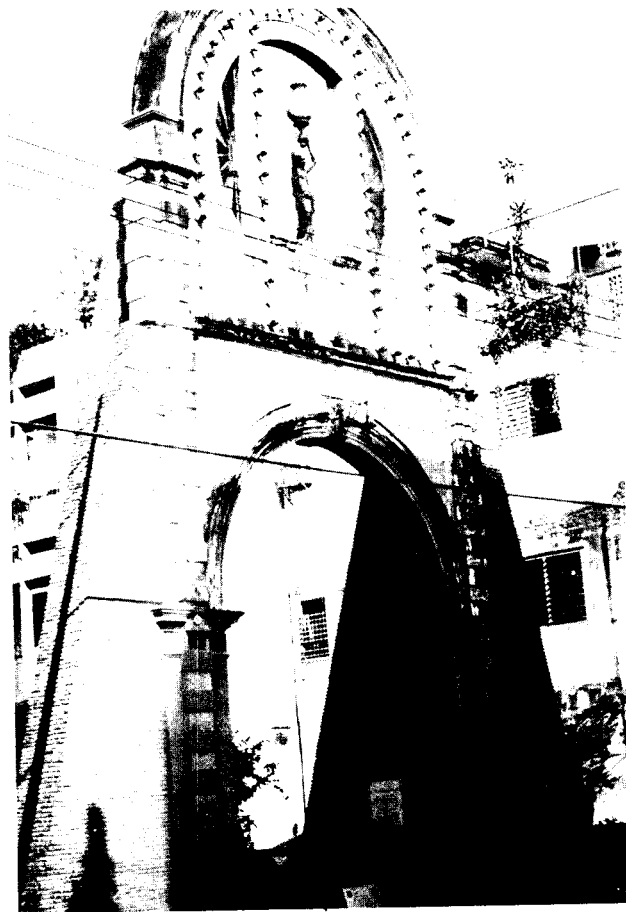
“.....ต่อจากวังกรมพระนราธิป ก็ถึงวังกรมหลวงสรรพสาตศุภกิจ .....ทรงกำกับกรมช่างมหาดเล็ก หรือจะเรียกอย่างชาวบ้านก็ว่าเป็นช่างทองหลวง.....ตรงปากตรอกกำแพงนี้เป็นตึก 3 ชั้น ค่อนข้างใหญ่ เรียกกันว่า “ห้างแกรลิต” ติดกับห้างแกรลิตไปตามถนนตะนาว.....ราว 5 - 6 ห้องจึงถึงประตูทางเข้าวัง จากประตูก็เป็นตึกแถว 2 ชั้น เรื่อยไปจนถึงตรอกเล็กข้างศาลเจ้าพ่อเสือเป็นหมดเขตวัง.....

.....ประตูทางเข้าวังนั้น ทำเป็นช่องกว้างใหญ่ สูงขนาดตึก 2 ชั้น ข้างบนทำเป็นกรอบโค้งครึ่งวงกลม กรอด้วยกระจกสีต่าง ๆ ได้กรอบลงมาทำเป็นตุ๊กตาหม่อมโตขนาดเท่าคนถือคบไฟชู.....

.....จากประตูทางเข้าวังเป็นถนนค่อนข้างกว้าง ตรงลี้ยวเข้าไปถึงตัวตำหนักซึ่งอยู่เลยครึ่งทางเข้าไปเล็กน้อย.....สังเกตดูบริเวณทางเข้านี้จะแบ่งเป็นสองตอน ตอนแรกตั้งแต่.....เป็นตอนที่ฝรั่งและพวกช่างทองอยู่ ไม่เกี่ยวกับพวกในวัง ตั้งแต่รั้วกันตึกเล็กเข้าไปก็มีลักษณะเหมือนสวนดอกไม้ มีกุหลาบยาวออกไปจนเกือบถึงตัวตำหนัก มีเรือนไม้ปลูกอย่างดี เรียงเป็นระยะไปราว 2 - 3 หลัง ดูเป็นบริเวณวังแท้ทั้งหมด.....

.....ตัวตำหนักเป็นตึกใหญ่ค่อนข้างใหญ่โตมาก ประตูทางเข้าตำหนักเป็นบานใหญ่ คล้ายเป็น 3 ช่อง พื้นเป็นมัน เข้าใจว่าปูด้วยหินอ่อน¹.....”

¹ บุนนิจรัตมาตรา, เมื่อวานนี้ตอนกรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 21-24.

ประตូវังกรมสรรพาสตรีศุภกิจ

วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

เป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ริมถนนตะนาวติดกับวังกรมหลวงสรรพสาตร - ศุภกิจ โดยมีด้านทิศตะวันออกติดถนนตะนาว ด้านทิศตะวันตกติดถนนอัษฎางค์ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้เสด็จประทับอยู่ที่วังตลอดพระชนมายุ สันนิษฐานว่าระหว่างที่ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้มีการตัดถนนที่เรียกว่า ถนนแพรงนราฯ ผ่านกลางวัง พร้อมกับสร้างตึกแถวสองข้างถนนนั้น เว้นไว้แต่ประตูทางเข้าวัง เช่นเดียวกับ วังกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ และที่บริเวณนี้ยังมีโรงละครของกรมพระนราฯ คือโรงละครปรีดาลัย ซึ่งเป็นโรงมหรสพที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ยกเว้น แต่ส่วนหนึ่งของวัง ที่เป็นโรงเรียนตะละภัฏเท่านั้น

ลักษณะและสภาพของวังในอดีต อธิบายจากคำบอกเล่าของผู้อยู่อาศัยในบริเวณนี้ ดังนี้

.....ถัดวังกรมหมื่นภูเรศฯ มาเป็นวัง กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ (ภายหลังเป็นกรมพระ)¹ วังนี้ตัดถนนจากถนนบ้านตะนาวตรงลี้ไปจดถนนอัษฎางค์ เรียกว่า ถนนแพรงนรา ถนนนี้อยู่ ก่อนมาทางวังกรมหมื่นภูเรศ.....ตอนปลายที่ออกถนนอัษฎางค์สร้างเป็นเรือนไม้หลังใหญ่ จะเป็นที่อยู่ของใครไม่ทราบ แต่อยู่ในเขตวังกรมพระนราฯ ทางฝั่งขวาของถนนแพรงนราจาก ถนนตะนาวเข้าไปเป็นตึกแถวเช่นเดียวกับฝั่งซ้ายเป็นตึกแถว เข้าไปราวครึ่งถนนแพรงนรา (เห็น จะเกือบ 20 ห้อง) ก็ถึงประตูวังตั้งแต่ประตูวังนี้ไปไม่เป็นห้อง แต่ข้างบนสูงจากพื้นถนนราว 5 - 6 คอก ทำเป็นเฉลียงยื่นออกมากว้างราวสักวาหนึ่ง ยาวไปตามถนนราวสัก 3 - 4 วา ตั้งเสา และมีหลังคาคลุม มีลูกกรงสูงราวสัก 2 คอก ตลอดเฉลียงนี้ทำอย่างดี ต่อเฉลียงเข้าไปข้างใน ก็คือตัวตำหนัก ต่อตำหนักเข้าไปก็เป็นเรือนไม้อย่างดีหลายหลัง.....

.....ส่วนทางด้านถนนตะนาวนั้น ตรงหัวถนนทางซ้ายเป็นตึกแถวถนนแพรงภูธร.....ถึง ตรอกเล็ก ๆ ตรอกเล็กนี้เรียกว่า ตรอกกำปะนี ตรอกนี้เป็นเหมือนเขตคั่นระหว่างวังกรมพระนราฯ กับวังกรมหลวงสรรพสาตรฯ.....เนื้อที่วังกรมพระนราธิปฯ ที่ตัดเป็นถนนแพรงนรา มีตึก แถวสองฟากประมาณว่า เกือบครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ทั้งหมด ตัววังหรือตำหนักอยู่ราวครึ่งหนึ่งของ ถนนแพรงนรา ต่อไปจนถนนอัษฎางค์ ส่วนอีกครั้งที่อยู่หลังตึกแถว ถนนตะนาวเป็นที่โถง..... ที่ว่างนี้เอง ต่อมาได้กลายเป็นโรงละครสวยงามโรงใหญ่ที่ชื่อ “ละครปรีดาลัย” เป็นละครร้อย ครั้งแรกที่มีในประเทศไทย².....

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับทั้ง 4 วัง

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูเรศฯรังสรรค์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทวีถวัลยลาภ

¹ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ได้เลื่อนเป็นกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2464 ในสมัย รัชกาลที่ 6

² ขุนวิจิตรมาตรา, เมื่อวานนี้ตอนกรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 15-19.

ส่วนหนึ่งของวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ไม้จำหลักลายวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

พระราชโอรสองค์ที่ 24 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2398 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2419 ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2440 พระชันษา 42 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ทวีวงศ์ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายกาพย์กนกรัตน์** เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 41 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2401 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงดำรงพระยศเป็นพันตรีราชองครักษ์ ทรงบังคับการกรมทหารมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2422 พระชันษา 22 ปี

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 34 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2400 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ พ.ศ. 2431 ทรงกำกับการกรมช่างมหาดเล็ก ต่อมาทรงเลื่อนเป็นกรมขุนฯ พ.ศ. 2448 และดำรงพระยศเป็นนายพันเอกราชองครักษ์ ในรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ พ.ศ. 2455 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2462 พระชันษา 63 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ทองแถม ณ อยุธยา¹

4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร พระราชโอรสองค์ที่ 56 ของรัชกาลที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาเขียน ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2404 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ พ.ศ. 2432 ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ ในตำแหน่งรองเสนาบดี ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ฯ เมื่อ พ.ศ. 2464 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2474 พระชันษา 70 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล วรวรรณ ณ อยุธยา

สรุป

วังกลุ่มนี้เป็นวังของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น มีการสร้างวังขึ้นใหม่ทุกวัง และอายุของวังสั้นสุดลง เมื่อเจ้านายที่ประทับอยู่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ที่วังได้ถูกตัดเป็นถนนเชื่อมระหว่างถนนตะนาว และถนนอัษฎางค์ ภายในบริเวณวังทั้งสามได้กลายเป็นตึกแถวริมถนนสามสายดังกล่าว ยกเว้นแต่ที่วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ที่ยังคงมีอาคารส่วนหนึ่งภายในวัง ปัจจุบันคือ โรงเรียนตะละภักฎวิทยา

¹พระราชโอรสในเจ้าจอมมารดาสังวาลย์ที่ทรงกรมฯ และกำกับราชการสำคัญมี 2 พระองค์ คือ 1. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่) เป็นต้นราชสกุล ทองใหญ่ ณ อยุธยา 2. กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ (พระองค์เจ้าชายทองแถมถวัลยวงศ์) เป็นต้นราชสกุล ทองแถม ณ อยุธยา เจ้าจอมมารดาสังวาลย์มีพระราชโอรส 3 พระองค์ (สิ้นแต่ยังทรงพระเยาว์ 1 องค์) และเป็นพระองค์เจ้าหญิง 1 องค์ แต่ละองค์ต่างมีพระนามแปลความหมายว่า “ทอง”

วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ และวังริมคลองวัดสุทัศน์¹

ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ เป็นที่ตั้งของวัง 3 วัง เรียงกัน ตามลำดับจากทิศตะวันออกมาทิศตะวันตก นับตั้งแต่ประตูสำราญราษฎร์ ริมถนนมหาชัย จนถึงคลองวัดสุทัศน์ (ถนนศิริพงษ์) ทั้งสามวังนี้เป็นวังที่สร้างขึ้นใน สมัยรัชกาลที่ 4 วังดังกล่าวคือ วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร และวังกรมขุนสิริรัชสังกาศ

ส่วนทางด้านริมคลองวัดสุทัศน์ (ถนนศิริพงษ์) ติดกับวังกรมขุนสิริรัชสังกาศ เป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง โดยหันหน้าวังออกคลองวัดสุทัศน์ เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 วังดังกล่าวคือ วังกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ และวังกรมหมื่นพงศาติศรมหิป ดังรายละเอียดที่จะกล่าวแต่ละวังต่อไป

วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

วังนี้ตั้งอยู่บนพื้นที่เดิมที่เคยเป็นวังของกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์มาก่อน² รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างใหม่พระราชทานโดยโปรดฯ ให้หรือตำหนักที่พระราชวังนั้นทูลทูลยานส่วนหนึ่งมาเป็นตำหนักของกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ เสด็จอยู่ที่วังนี้จนถึงรัชกาลที่ 6 จึงย้ายไปประทับที่วังถนนพระราม 1³ ส่วนที่วังเดิมได้รื้อเพื่อสร้างโรงพักกองตระเวนตำบลประตูสำราญราษฎร์⁴ ซึ่งปัจจุบันเป็นสถานีตำรวจสำราญราษฎร์ และตึกแถวอาคารพาณิชย์

วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

วังนี้ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์กับวังกรมขุนสิริรัชสังกาศ ตั้งอยู่บนพื้นที่เดิมที่เคยเป็นวังของกรมขุนวรจักรธรานุภาพมาก่อน⁵ รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างใหม่พระราชทานโดยโปรดฯ ให้หรือตำหนักที่พระราชวังนั้นทูลทูลยานส่วนหนึ่ง⁶ มาสร้างเป็นตำหนักของกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร คงจะ

¹ คลองวัดสุทัศน์ในปัจจุบัน ถูกถมเป็นถนนชื่อถนนศิริพงษ์

² .....“พื้นที่เดิมเป็นวังกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ทั้งวัง กับ วังพระองค์เจ้าเกตุด้วยกิ่งหนึ่ง.....” อ้างจาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 82.

³ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ประทับอยู่ที่วังใหม่ถนนพระราม 1 จนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2467 ต่อมาวังนี้ได้ตัดถนนภายใน และแบ่งกันในระหว่างทายาท ปัจจุบันคือบริเวณที่เรียกว่าซอยเกษมสันต์ หน้าสนามกีฬาแห่งชาติ

⁴ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 46.1/71 สั่งแปลนสร้างโรงพักกองตระเวนตำบลประตูสำราญราษฎร์

⁵ .....“เดิมเป็นวังกรมขุนวรจักรธรานุภาพทั้งวังกับวังพระองค์เจ้าเกตุครึ่งวัง.....” อ้างจาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 83

⁶ สมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้หรือตำหนักฝ่ายในซึ่งเตรียมไว้สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ เสด็จอยู่ กับเจ้าจอมมารดา ที่พระราชวังนั้นทูลทูลยาน เพื่อสร้างเป็นตำหนักตามวังพระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ คือกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์, กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร และกรมขุนสิริรัชสังกาศ

1. วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุกรมมณีนันทนโรทัย
2. วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวราหัตถ์ดิไลโมตร
3. วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
4. วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ
5. ตลาดเตาชิงช้า
6. บริเวณวัดสุทัศน์เทพวราราม ถ่ายเมื่อ 28 สิงหาคม 2465

ประทับอยู่ที่วังนี้จนตลอดพระชนมายุ แล้วหม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมัจฉาหรือวัง ทำสถานีตำรวจนครบาลสำราญราษฎร์
ในเนื้อที่บางส่วนของวัง

ปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นตึกแถวที่อาศัยของเอกชนและเป็นบางส่วนของสถานีตำรวจนครบาลสำราญ
ราษฎร์ ตรงช่วงที่อยู่ตรงข้ามกับโรงเรียนเทเวศร์วิทยาลัย

วังกรมขุนสิริวัชรสังาศ

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมือง ในที่ระหว่างวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร กับวังกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์
ซึ่งวังด้านหนึ่งติดคลองวัดสุทัศน์ ที่วังนี้เดิมเป็นบ้านพระยาเทพอรชุน รัชกาลที่ 4 ทรงซื้อพระราชทานและ
โปรดฯ ให้หรือบางส่วนของตำแหน่งที่พระราชวังนั้นทูลทวยานมาสร้างใหม่ให้เป็นตำแหน่งที่ประทับของกรมขุน
สิริวัชรฯ พระองค์ได้เสด็จอยู่ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้าในกรม¹ ได้อยู่ต่อมา

ปัจจุบันบริเวณวังได้กลายเป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์ ข้างโรงเรียนเบญจมราชาลัย ต่อถนนบำรุงเมือง

วังกรมหมื่นพงศาติศรมหิป

วังนี้ตั้งอยู่ริมคลองวัดสุทัศน์ (ถนนศิริพงษ์) ด้านหลังจดวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร² และอีก
ด้านหนึ่งจดวังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้าง
พระราชทานพระราชโอรส คือ กรมหมื่นพงศาติศรมหิป พระองค์ได้ประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้า
ในกรมคงจะอยู่ต่อมา

ปัจจุบันบริเวณวังเป็นตึกแถวของเอกชน ริมถนนศิริพงษ์ ซึ่งเป็นคลองวัดสุทัศน์เดิม

วังกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์

วังนี้ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมขุนสิริวัชรสังาศ³ กับวังกรมหมื่นพงศาติศรมหิป พระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ ซึ่งเป็นพระอนุชา พระองค์ได้
ประทับที่วังนี้จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงสร้างวังใหม่ที่ตำบลมักกะสัน จึงย้ายไปประทับที่วังสร้างใหม่ ถวาย
ที่วังเดิมและตำแหน่งให้ตั้งเป็นโรงเรียนสตรี ทรงอุทิศสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงตั้งชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนเบญจมราชาลัย”

ส่วนวังใหม่ที่ตำบลมักกะสัน ในปัจจุบันนี้พื้นที่วังส่วนใหญ่ได้ปลูกสร้างเป็นอาคารพาณิชย์และ
ที่อยู่อาศัย ซอยวิเศษวงศ์ ถนนราชปรารภ

¹ “หม่อมเจ้าอุปพันรพงศ์ หม่อมเจ้าชายใหญ่ได้รับมรดกอยู่ต่อมา” .....อ้างจาก สมเด็จพระบรมราชา
ดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 84

² กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรและกรมหมื่นพงศาติศรมหิป เป็นพี่น้องร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน

³ กรมขุนสิริวัชรสังาศ และกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ เป็นพี่น้องร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับทั้ง 5 วัง

1. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเกษมสันต์ โสภาคย์ พระราชโอรสองค์ที่ 26 ของรัชกาลที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาแพ ประสูติ พ.ศ. 2399 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2426 ทรงดำรงตำแหน่งราชการเป็นอธิบดี ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ถึงรัชกาลที่ 6 ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2456 ทรงเป็นกรรมการศาลฎีกา สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2467 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เกษมสันต์ ณ อยุธยา

2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกมลสาเลสวรรค์ พระราชโอรสองค์ที่ 27 ของรัชกาลที่ 4 และเป็นองค์ที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติ พ.ศ. 2399 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร เมื่อ พ.ศ. 2426 ได้ทรงกำกับช่างทองหลวง สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2474 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นต้นราชสกุล กมลสาณ์ ณ อยุธยา

3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสิริวัชรวิฑูริย์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายศรีสิทธิไชย พระราชโอรสองค์ที่ 33 ของรัชกาลที่ 4 และเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติ พ.ศ. 2400 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสิริวัชรวิฑูริย์ เมื่อ พ.ศ. 2426 เลื่อนเป็นกรมขุนสิริวัชรวิฑูริย์ พ.ศ. 2448 ทรงรับราชการเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง เป็นอธิบดีศาลฎีกา เป็นราชเลขาธิการฝ่ายกฎหมาย สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2458 พระชันษา 54 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นต้นราชสกุล ศรีวัชร ณ อยุธยา

4. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพงศาติศกรมหิปี** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายไชยานุชิต พระราชโอรสองค์ที่ 54 ของรัชกาลที่ 4 และเป็นองค์ที่ 7 ในเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติ พ.ศ. 2404 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพงศาติศกรมหิปี เมื่อ พ.ศ. 2441 ได้เป็นอธิบดีกรมพิพิธภัณฑ์ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2478 พระชันษา 74 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ชยางกูร ณ อยุธยา

5. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์** พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายวัฒนวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 63 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นองค์ที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาบัว ประสูติ พ.ศ. 2406 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ พ.ศ. 2438 เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ เป็นอัครราชทูตประจำกรุงปารีส ต่อมาเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลกรุงเก่า มณฑลปราจีน สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2466 พระชันษา 61 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นต้นราชสกุล วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา

สรุป

วังเจ้านายทั้ง 5 วัง นี้ตั้งอยู่ติดกันตั้งแต่ถนนบำรุงเมือง จดคลองวัดสุทัศน์ วังเจ้านายเหล่านี้เป็นวังที่สร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เจ้านายที่ประทับล้วนแต่เป็นพระราชโอรส ในรัชกาลที่ 4 ทั้งสิ้น ในจำนวนนี้มีเจ้านายที่เป็นพี่น้องร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกันสองกลุ่ม

วังริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ วังกรมพระสมมตอมรพันธ์ วังสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

บนถนนบำรุงเมืองปากเหนือ ตรงข้ามกับกลุ่มวังดังกล่าวข้างต้นมาแล้วยังมีที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เตรียมไว้เพื่อพระราชทานเป็นวังพระราชโอรสอีก 3 พระองค์ คือสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กรมพระสมมตอมรพันธ์ และกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ โดยกำหนดที่ตั้งดังนี้

1. วังกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวังกรมพรหมวรานุรักษ์
2. วังกรมพระสมมตอมรพันธ์ ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
3. วังสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวังกรมขุนสิริรัชสังกาศ

ปรากฏว่าที่วังทั้งสามได้สร้างวังจริง ๆ เพียง 1 วัง คือ วังของกรมพระสมมตอมรพันธ์ ส่วนกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์นั้นไม่ได้สร้างวังเพราะเดิมเสด็จประทับอยู่วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน¹ ต่อมาได้เสด็จไปราชการมณฑลอีสานประทับอยู่ที่เมืองอุบลหลายปี ครั้นเสด็จกลับมาได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง จึงประทับอยู่ที่ตำหนักในบริเวณพระราชวังดุสิต² จนตลอดพระชนมายุ หาได้สร้างวังในที่ที่ได้รับพระราชทานไม่

ส่วนวังสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ที่อยู่ตรงกันข้ามกับวังกรมขุนสิริรัชสังกาศนั้น ยังมีได้ทันสร้างวังใหม่ รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานวังเก่าที่ริมแม่น้ำตอนเหนือป้อมมหาฤกษ์ อันเป็นวังกรมหมื่นภูตยอก่อนนั้น เสด็จอยู่ที่วังนั้นกับพระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดา³ คือพระองค์เจ้าชายอุณากรรณนันทนรไชย⁴ ต่อมาได้ย้ายไปประทับที่วังสร้างใหม่ริมสะพานถ่าน ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงย้ายไปประทับที่วังเทวะเวสม์ ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงโปรดฯ ให้สร้างวังนี้ที่ริมแม่น้ำ ตำบลบางขุนพรหม ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ส่วนที่วังเดิมที่ริมถนนบำรุงเมืองก็ไม่ปรากฏว่า จะมีการสร้างวังใหม่ หรือโปรดฯ พระราชทานให้เจ้านายองค์ใดไปประทับไม่ (ดูรายละเอียดต่อในวังริมสะพานถ่าน) ดังนั้นในที่นี้จะกล่าวถึงวังกรมพระสมมตอมรพันธ์เพียงวังเดียวเท่านั้น

¹ เจ้าจอมมารดาพืง

² คำบอกเล่าของบุคคลในราชตระกูล “ชุมพล” ตำหนักของกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ตั้งอยู่ที่บริเวณกรุงเสื่อ สวนสัตว์ดุสิต เขตดินวนา

³ เจ้าจอมมารดาเปี่ยม ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็น “สมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา” ในสมัยรัชกาลที่ 6

⁴ พระองค์เจ้าชายอุณากรรณนันทนรไชย ได้รับพระราชทานที่วังตรงริมสะพานถ่าน เมื่อสร้างวังเสร็จ ปรากฏว่าพระองค์เจ้าชายอุณากรรณฯ ได้สิ้นพระชนม์เสียก่อน รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานให้เป็นวังของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

วังกรมพระสมมตอมรพันธ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

ตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ ตรงข้ามกับวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานที่วังให้ แล้วมาสร้างวังในสมัยรัชกาลที่ 5 วังนี้มีอาณาเขตติดวัดเทพธิดา ปัจจุบันมีถนนสำราญราษฎร์คั่นอยู่ สมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการรื้อประตูสำราญราษฎร์ เพื่อขยายถนนและทำสะพานคอนกรีตข้ามคลองรอบกรุงอีกฟากหนึ่ง สะพานนี้มีชื่อว่า “สะพานสมมตอมรมารค”¹ ตามชื่อของกรมพระสมมตอมรพันธ์ เสด็จอยู่ที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ หม่อมเจ้าในกรมได้อยู่สืบมา²

ปัจจุบันบริเวณวังเป็นโรงเรียนเทพศิรินทร์วิทยาลัย และบางส่วนเป็นตึกแถวที่อยู่อาศัยของเอกชนริมถนนบำรุงเมือง และยังมีตำหนักของหม่อมเจ้ามงคลประวดี ในกรมพระสมมตอมรพันธ์เหลืออยู่หลังหนึ่ง อยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าสวัสดิประวดี พระราชโอรสองค์ที่ 49 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาหุ่น³ ประสูติ พ.ศ. 2403 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ พ.ศ. 2429 เลื่อนเป็นกรมขุนฯ พ.ศ. 2443 เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขาธุการ และเป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระสมมตอมรพันธ์ฯ เป็นสมุหมนตรี เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เมื่อ พ.ศ. 2454 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2458 พระชันษา 57 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นต้นราชสกุล สวัสดิกุล ณ อยุธยา

สรุป

วังริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือเป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินสำหรับสร้างวังให้พระราชโอรส 3 พระองค์ โดยตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมือง แต่ปรากฏว่าสร้างเพียง 1 วัง คือ วังของกรมพระสมมตอมรพันธ์ ส่วนอีก 2 พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ที่วังอื่น วังกรมพระสมมตอมรพันธ์ได้คงสภาพของวังเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน บางส่วนของวังได้เปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นโรงเรียน ตึกแถวที่อยู่อาศัยของเอกชน ยังคงเหลือบางส่วนที่เป็นตำหนัก ซึ่งอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

¹เจ้าจอมมารดาหุ่น เป็นท้าวทรงกันดาลในรัชกาลที่ 5

²ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.ร. 9/79 การขยายถนนประตูสำราญราษฎร์และสร้างสะพานสมมตอมรมารค (8 มี.ค. 120 - 8 มี.ย. 121)

³หม่อมเจ้ามงคลประวดี ในกรมพระสมมตฯ เป็นเจ้าของวังสืบมา.....สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 86

ตำหนักพระโอรส ในวังกรมพระสมมตอมรินทร์

รายละเอียดปูนปั้นกรอบหน้าต่าง

จากการศึกษาเกี่ยวกับบริเวณกลุ่มวังที่ตั้งอยู่ริมประตูสำราญราษฎร์ บนถนนบำรุงเมืองทั้งสองฟาก และบนถนนมหาชัย ตอนต่อกับกลุ่มวังถนนบำรุงเมืองฟากใต้ พอจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. เป็นวังพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างพระราชทานและเตรียมที่วังพระราชทาน ซึ่งส่วนหนึ่งได้สร้างตำหนักเป็นที่ประทับตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 ยังดำรงพระชนม์อยู่ และส่วนหนึ่งได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

2. ที่ตั้งของวังเจ้านายที่ร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน จะตั้งติดกันเช่นเดียวกับในอดีต เช่นที่รัชกาลที่ 2 ได้พระราชทานวังริมประตูสำราญราษฎร์ฝั่งใต้ เป็นวังของพระราชโอรสในเจ้าจอมมารดาอำภา 3 พระองค์ ดังรายละเอียดที่เคยกล่าวแล้ว

3. บรรดาเจ้านายที่เสด็จประทับที่กลุ่มวังนี้ มักจะเป็นเจ้านายที่ดำรงตำแหน่งสำคัญในราชการ จึงอาจจะเป็นนโยบายที่จะให้พระราชโอรสช่วยรักษาพระนครทางด้านประตูทางเข้า-ออก ที่สำคัญของเมืองทางด้านนี้ด้วย

4. บรรดาวังกลุ่มนี้ มีเจ้านายเสด็จประทับเพียงพระองค์เดียว จนสิ้นพระชนม์หรือย้ายไปประทับที่อื่น แต่อย่างไรก็ตามที่บริเวณนี้เป็นที่หลวง จึงได้มีการถวายที่วังคืน เช่น กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ และกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์

5. บรรดาวังกลุ่มนี้ มีเจ้านายเสด็จประทับอยู่จนถึงปลายรัชกาลที่ 5 พื้นที่วังจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นหน่วยราชการบ้าง โรงเรียนบ้าง ตึกแถวบ้าง トラบจนรัชกาลที่ 7 วังกลุ่มนี้จึงหมดสภาพการเป็นวัง อาคารที่เป็นตำหนักที่รื้อลงครั้งสุดท้าย คือตำหนักกรมพระสมมตอมรินทร์ และตำหนักกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

6. ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานทางวัตถุ ที่แสดงว่าเป็นที่ตั้งของวังมาก่อนเลย

วังริมคลองสะพานถ่าน

บริเวณริมคลองสะพานถ่าน หรือคลองวัดราชบพิธ เคยเป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง วังหนึ่งตั้งอยู่ริมสะพานถ่าน คือวังพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนครไชย ซึ่งต่อมาเป็นวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และต่อมาได้รื้อเพื่อสร้างตลาดบำเพ็ญบุญ ส่วนอีกวังหนึ่งตั้งอยู่ริมคลองสะพานถ่าน คือวังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ซึ่งต่อมาได้รื้อเพื่อสร้างวัดราชบพิธในรัชกาลที่ 5 ในที่นี้จะกล่าวถึงรายละเอียดเฉพาะวังริมสะพานถ่านเท่านั้น ส่วนวังริมคลองสะพานถ่าน ให้ดูรายละเอียดในเรื่องวังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ วังเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 3

วังพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนครไชย

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมสะพานถ่าน ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณตรงข้ามโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุง ที่เป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์ ในระหว่างถนนตีทอง ถนนอุณากรรณ จนจดเขตวัดสุทัศน์เทพวราราม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนครไชย พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ในที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้ให้ขณะนั้นพระองค์เจ้าอุณากรรณฯ ประทับอยู่ที่วังริมแม่น้ำตอนเหนือป้อมมหาฤกษ์ กับพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารดา คือพระองค์เจ้าชายเทวัญอุไทยวงศ์ ยังไม่ทันที่วังนี้จะสร้างเสร็จ ปรากฏว่าพระองค์เจ้าชายอุณากรรณฯ สิ้นพระชนม์เสียก่อน¹ ดังนั้นเมื่อสร้างเสร็จแล้ว รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานให้เป็นที่พักของกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ² ประทับอยู่ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงย้ายไปประทับที่วังใหม่ ริมแม่น้ำตำบลบางขุนพรหม ส่วนวังริมสะพานถ่าน ซึ่งเป็นวังที่ใหญ่มาก เป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบยุโรป ได้ถูกรื้อลงสร้างเป็นตลาดสมัยใหม่ เรียกว่าตลาดบำเพ็ญบุญ ต่อมาได้รื้ออีกเปลี่ยนสร้างเป็นศูนย์การค้าบำเพ็ญบุญ ปัจจุบันเป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์ของเอกชน

วังใหม่ที่ตำบลบางขุนพรหม มีชื่อว่า **วังเทวะเวสม์** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ได้ประทับที่นี้จนสิ้นพระชนม์ หม่อมเจ้าในกรมได้ยู่สืบมา ปัจจุบันบริเวณที่เป็นตำหนักริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข ส่วนบริเวณใกล้เคียงได้แบ่งปันกันเป็นที่ประทับของทายาท ริมถนนสามเสน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, ...ตำนานวังเก่า, หน้า 78

² พระยศในขณะนั้น

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับวังริมสะพานถ่าน

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายอุณากรรณอนันตนครไชย พระราชโอรสองค์ที่ 29 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาเปี่ยม ประสูติ พ.ศ. 2399 เป็นนายร้อยตรีทหารมหาดเล็ก สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2416 พระชันษา 18 ปี

2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ราชเลขาธิการพระประวัติ อยู่ในเรื่องวังเทวะเวสม์

สรุป

วังริมสะพานถ่าน เป็นวังที่รัชกาลที่ 5 สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 มีเจ้านายรัชกาลที่ 4 เสด็จประทับ 1 พระองค์ หลังจากนั้นได้ย้ายไปประทับที่อื่น สิ้นสุดการเป็นวังประมาณรัชกาลที่ 6 และได้กลายมาเป็นตลาดบำเพ็ญบุญ และปัจจุบันคือ ศูนย์การค้าบำเพ็ญบุญ และอาคารพาณิชย์ของเอกชน

วังเทวะเวสม์

ที่ตั้งของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน มีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จดวังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ
ทิศใต้	จดวังบางขุนพรหม หรือวังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ทิศตะวันออก	จดถนนสามเสน
ทิศตะวันตก	จดแม่น้ำเจ้าพระยา

ประวัติของวัง

ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ซื้อที่ริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ ตอนริมคลองวัดสุทัศน์ (ตรงข้ามกับวังกรมขุนสิริวัชรลึงค์) พระราชทานแต่ยังไม่ทันได้สร้างวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานวังเก่าริมแม่น้ำเหนือป้อมมหาฤกษ์ ซึ่งเป็นวังกรมหมื่นภูบติราชหฤทัยเสด็จอยู่มาก่อนให้สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการประทับอยู่ที่วังนี้กับพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนครไชย พระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดา ต่อมาพระองค์เจ้าอุณากรรณฯ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2416 จึงได้พระราชทานที่วังของพระองค์เจ้าอุณากรรณฯ ที่ริมสะพานถ่านเพื่อสร้างวัง แล้วประทับอยู่ ณ วังนี้ต่อมา ปัจจุบันวังนี้รื้อทำตลาดบำเพ็ญบุญ แล้วรื้ออีกสร้างเป็นศูนย์การค้าบำเพ็ญบุญ

สมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ตำบลบางขุนพรหม ชื่อวังเทวะเวสม์ จึงทรงย้ายไปอยู่วังนี้ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2466 พระทายาท จึงแบ่งกันเป็นหลายส่วน

พ.ศ. 2493 กระทรวงสาธารณสุขซึ่งมีที่ทำการอยู่ ณ วังสุโขทัย โดยเช่าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2485 จะต้องย้ายออกไปเพื่อให้สำนักพระราชวังจัดเตรียมวังสุโขทัยให้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีใช้เป็นที่ประทับ จึงได้ขออนุมัติซื้อวังเทวะเวสม์เป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข รวม 3 ครั้ง ได้อาคาร 6 หลัง มีเนื้อที่ 14 ไร่ 3 งาน 9 วา¹ แล้วย้ายที่ทำการกระทรวงมาอยู่ ณ วังเทวะเวสม์ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2493 ได้ปรับปรุงเขื่อนริมน้ำเจ้าพระยาจากเดิมที่เป็นไม้มาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กให้ถาวรและสวยงามยิ่งขึ้น

พ.ศ. 2505 กระทรวงสาธารณสุขได้ขอซื้อที่ดินของหม่อมเจ้า อัจฉราจวี เทวกุล พร้อมทั้งสิ่งก่อสร้างมีตึก 3 ชั้น¹ อีกหลังหนึ่ง เพื่อขยายบริเวณที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเทวีญอไทยวงศ์ พระราชโอรสองค์ที่ 42 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และองค์ที่ 2 ในสมเด็จพระปิยมหาราช ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2401 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เมื่อปี พ.ศ. 2424 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ ปี พ.ศ. 2429 เป็นราชเลขานุการ แล้วเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรป ในรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระเทวะวงศ์วโรปการฯ เมื่อปี พ.ศ. 2454 เป็นสมุหมนตรี แล้วเลื่อนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการฯ เมื่อปี พ.ศ. 2459 เป็นมหาอำมาตย์นายก คงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง เมื่อปี พ.ศ. 2465 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2466 พระชันษา 66 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เทวกุล ณ อยุธยา

ตึกหลักในวังเทวะเวสม์

¹กระทรวงสาธารณสุข, “ประวัติและผลงานของสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข”, อนุสรณ์ครบ 15 ปี 2485 - 2500 (พระนคร : กระทรวงสาธารณสุข, 2500), หน้า 85

วังเทวะเวสม์ ปัจจุบันคือ
กระทรวงสาธารณสุข

ค้ำหนักในวังเทวะเวสม์

วังกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติ

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลสามเสนข้างเหนือวัดสัมเกลียง¹ โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดวังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
ทิศใต้	ติดวัดสัมเกลียง
ทิศตะวันออก	ติดถนนขาว
ทิศตะวันตก	ติดแม่น้ำเจ้าพระยา

ประวัติของวัง

เดิมพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติประทับที่วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 2 ตั้งแต่เริ่มเสด็จออกวัง โดยประทับร่วมกับกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน พระองค์ไม่ได้ปลูกตำหนักใหม่ในวังนี้ ต่อมาภายหลังจึงทรงซื้อที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตตำบลสามเสน ติดกับวัดสัมเกลียง ริมถนนขาวสร้างเป็นวังส่วนพระองค์ เป็นที่ดินหน้าแคบแต่ยาวตั้งแต่ถนนขาว จดแม่น้ำเจ้าพระยา

กรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติได้ทรงสร้างที่ประทับลักษณะเป็นตำหนักไม้ 2 ชั้น มีหอพระบรมอัฐิอยู่ชั้นที่ 3 ตัวตำหนักตั้งอยู่กลางที่ ด้านหน้ามีโรงละคร ซึ่งใช้เป็นที่ทรงดนตรี ส่วนด้านริมถนนทางเข้าเป็นรั้วกล้วยไม้ใหญ่ ที่ทรงริเริ่มเลี้ยงกล้วยไม้เป็นพระองค์แรกในประเทศไทย

เมื่อกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติสิ้นพระชนม์ลง ม.จ. พูนศรีเกษม เกษมศรี ซึ่งเป็นโอรสทรงดัดแปลงวังเป็นโรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์ และใช้อาคารตำหนักเป็นที่ประทับ ต่อมาเมื่อ ม.จ. พูนศรีเกษม เกษมศรี ได้สิ้นพระชนม์ลง โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์จึงได้ย้ายไป ณ สถานที่ใหม่ ส่วนวังยังเป็นสิทธิ์ของทายาทสกุล “เกษมศรี” จนทุกวันนี้

ในปัจจุบันตัวตำหนักได้ถูกดัดแปลงไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ คงเหลือแต่ส่วนชั้นบนเหนือทางเข้าและอัฒจันทร์ด้านหน้า อย่างไรก็ตามเค้าโครงของอาคารยังเห็นชัดที่เพดาน ห้องชั้นบนซึ่งเป็นเพดานไม้ ปิดทับด้วยไม้จำหลักกลายเป็นกรอบเน้นเฉพาะจุดที่ติดดวงโคมหรือพัดลมเท่านั้น ส่วนชั้นล่างยังคงเหลือแต่มุขที่จอดรถ อัฒจันทร์และเสาโครงสร้างที่รับตัวตำหนักชั้นบนยังคงสภาพตำหนักของเดิมอยู่

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเกษมศรี ศุภโยค พระราชโอรสองค์ที่ 30 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2400 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นทิวารวงศ์ประวัตติ เมื่อ พ.ศ. 2439 ทรงกำกับกรมช่างมุก สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2458 พระชันษา 59 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล เกษมศรี ณ อยุธยา

¹วัดราชผาติการาม

สรุป

วังนี้เป็นวังเจ้านายส่วนพระองค์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าของวังได้ประทับอยู่มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายอยู่กันสืบมาจนปัจจุบัน

ส่วนอาคารเดิม ตำนกัวังกรมหมื่นทิวากร
วงศ์ประวดี

อัฒจันทร์ทางขึ้น

ไม้ฉลุลาย

วังวรดิศ : วังสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ที่ตั้ง

อยู่ริมถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ มีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ จดถนนหลานหลวง

ทิศตะวันออก จดวังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

ทิศตะวันตก จดถนนหลานหลวง ซึ่งปัจจุบันเป็นอุโมงค์

ทิศตะวันตกเฉียงใต้ จดบ้านเจ้าพระยาพระเสด็จ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)

ทิศใต้ จดถนนดำรงรักษ์ (ตรอกซำเตี้ยเดิม)

ประวัติของวัง

วังวรดิศเป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งสร้างขึ้นที่ถนนหลานหลวง เมื่อเสด็จออกวังในครั้งแรกได้ประทับที่วังริมถนนเจริญกรุงปากเหนือเชิงสะพานดำรงสถิตย์ วังนี้เป็นที่ประทับของพระยาอภัยภูธร (ดิศ) ซึ่งทรงได้รับมรดก เสด็จประทับที่วังนี้เรื่อยมาตลอด ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อเมืองขยายตัวได้มีการสร้างอาคารรอบ ๆ วังที่เชิงสะพานดำรงสถิตย์มากขึ้น ทำให้ตำแหน่งที่ประทับถูกบังลม จึงทรงดำริจะย้ายที่ประทับมาปลูกสร้างใหม่ที่ถนนหลานหลวง ซึ่งเป็นที่ของเจ้าจอมมารดาชุ่ม พระชนนี ในเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ ค่าก่อสร้างตัวตึกนั้นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างพระราชทาน และได้เสด็จพระราชดำเนินในงานขึ้นวังใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2454² สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ประทานโอวาทซึ่งเป็นอมตะว่า

“คนดีจะบำเพ็ญประโยชน์ให้คนอื่นตลอดจนชาติบ้านเมืองของตนเองได้ ต้องมีความสามารถ จัดกิจการบ้านเรือนของตนเองให้เรียบร้อยเสียก่อน ไม่รกเป็นรังหนู ไม่ใช่เงินกินรายได้ในการกินอยู่เล่นหัว หากกินในไม่ช้าก็ตกเป็นลูกหนี้ บังเกิดความร้อน หนี้ติดตัว ร้อนหนักเข้าก็พาให้แสวงหาเงินใช้หนี้ด้วยการทุจริตต่าง ๆ เลยเสียชื่อเสียง ต้องโทษทัณฑ์.....”

วังวรดิศได้เป็นที่ประทับของหม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นบ้างในบางส่วนของวัง แต่อย่างไรก็ดีตัวตึกที่ประทับยังคงรักษาไว้ในสภาพเดิม นับว่าเป็นตัวอย่างของตึกเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ยังคงเหลืออยู่ในสภาพสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในปัจจุบัน และ ม.ร.ว. สังขดิศ ดิศกุล³ ได้จัดให้เป็นพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ เปิดให้ผู้สนใจเข้าชมได้

¹ เจ้าจอมมารดาชุ่ม ธิดาพระยาอภัยภูธร (ดิศ โรจนดิศ)

² มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ, *ขุนมนุญคนสำคัญสำคัญแห่งยุคสยามใหม่ พระประวัติสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ* (พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร), (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ, 2523)

³ ม.ร.ว. สังขดิศ ดิศกุล เป็นบุตรคนที่ 2 ของหม่อมเจ้า จุลดิศ ดิศกุล ซึ่งเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปัจจุบัน ม.ร.ว. สังขดิศ ดิศกุล เป็นเจ้าของและผู้ดูแลรักษาวัง

สิ่งก่อสร้างในวัง

ตำหนักที่ประทับสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก สถาปนิกผู้ออกแบบเป็นชาวเยอรมัน ชื่อ Carl Dorhring ซึ่งเป็นผู้ออกแบบพระราชวังบ้านปืน เมืองเพชรบุรี และวังบางขุนพรหม (วังของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต) ตำหนักนี้สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2454 เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 50,000 บาท ได้มีเจ้านายและผู้อื่นที่ได้ช่วยเหลือการสร้างตำหนักครั้งนี้คือ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ประทานหลังคา กั้นแดดบันไดหลัง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ประทานกระเบื้องเกาเขยอุมหลังคาตำหนัก และเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) กับข้าราชการมหาดไทยถวายเครื่องกลอนหน้าต่างประตูและขอสับทั้งหมด

ตำหนักที่ประทับมี 3 ชั้น หน้าวังหันหน้าไปทางถนนหลานหลวงซึ่งเป็นทิศเหนือ ชั้นล่างเป็นห้องจีน ห้องรับแขก ห้องเสวย มีเฉลียงทางด้านหน้า และระเบียงทางด้านหลัง ชั้นที่สองเป็นห้องบรรทม¹ ห้องแต่งพระองค์ ห้องทรงพระอักษร ห้องกลาง และห้องพระหรือห้องพระบรมอัฐิ ซึ่งเป็นมุขเหนือทางเข้าตำหนัก ชั้นที่สามเป็นห้องใต้หลังคาใช้เป็นห้องเก็บของ

ลักษณะสถาปัตยกรรมของตำหนัก เป็นแบบตะวันตกมีหลังคาทรงสูงมุงด้วยกระเบื้อง มีหน้าต่างระบายอากาศ (Dormer Window) เป็นรูปหลังคา ตัวอาคารมีลักษณะเด่น โดยเน้นตรงมุมของอาคาร มีการตกแต่งเป็นเสาขนาดใหญ่ ตัวเสาปั้นปูนลักษณะคล้ายกลีบบัว โดยทั่วไปประตูและหน้าต่างเป็นรูปโค้ง ตัวบานเป็นกระจก ตอนบนของขอบหน้าต่างเป็นลายปูนปั้น ภายในอาคารเป็นพื้นไม้ ฝาฝ้าอิฐฉาบปูน ไม่มีการตกแต่งที่ประตูหน้าต่างหรือฝ้าแต่ประการใด

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายดิศวรรุमारเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 57 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2404 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2429 เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการเมื่อปี พ.ศ. 2433 เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยุโรปเมื่อปี พ.ศ. 2434 เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2435 ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2443 ในรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2454 ทรงว่าการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยสำหรับพระนคร เป็นเสนาบดีกระทรวงมรุทธารช และเป็นนายพลเอก ในรัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงว่าราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ คือ เป็นอภิรัฐมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมทั้งได้ทรงนิพนธ์หนังสือที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ไว้เป็นอันมาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อปี พ.ศ. 2486 พระชันษา 81 ปี เป็นต้นราชสกุล “ดิศกุล ณ ออยุธยา”

สรุป

วังเดิมสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยตั้งอยู่ที่ริมถนนเจริญกรุง ฟากเหนือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จประทับอยู่หลายปี จึงได้ย้ายมาอยู่วังใหม่ที่ถนน

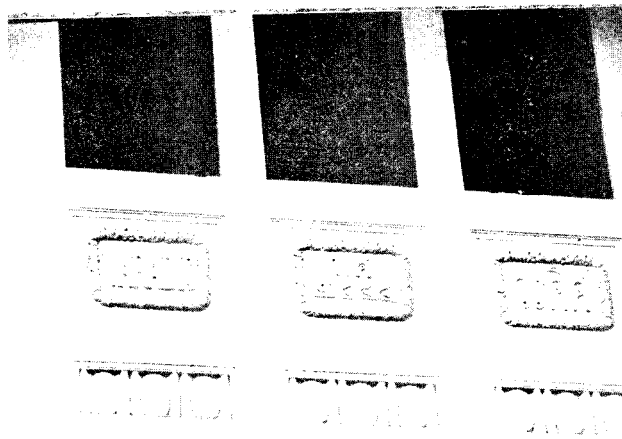
¹ปัจจุบันเป็นห้องเก็บวัสดุสำคัญของพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ

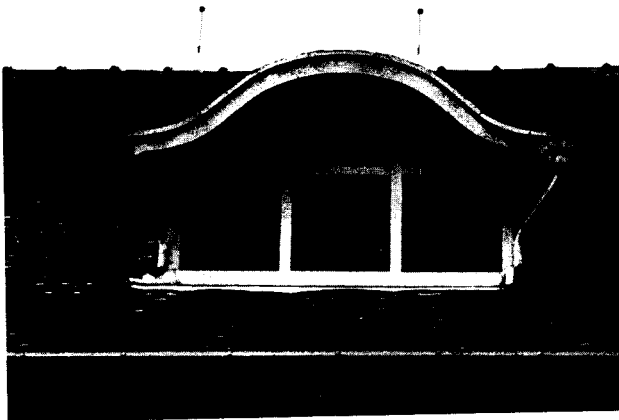
หลานหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วังนี้ได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระยา-
ดำรงราชานุภาพมาตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันยังคงสภาพของวังอยู่ซึ่งบางส่วนได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ
บางส่วนยังคงเป็นที่ประทับของหม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสาย

วังวรดิศ

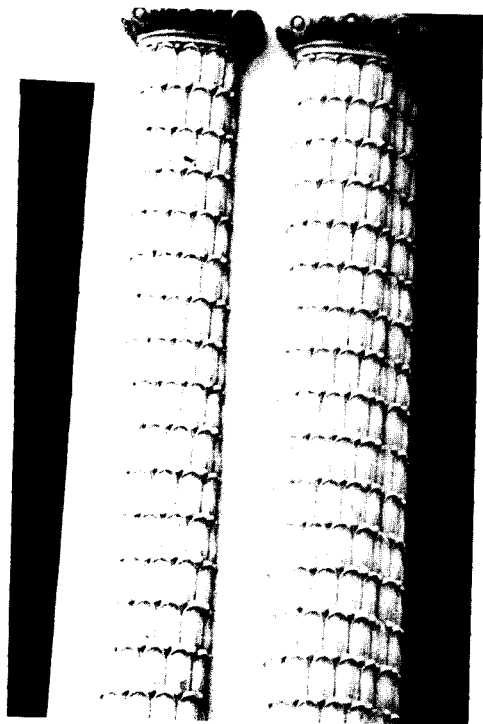
ปายช้อวัง

ช่องระบายลมที่หลังคา

ด้านหน้าวังวรดิศ

ลายปูนปั้นเสาตู้วังวรดิศ

ภายในวังวรดิศ

วังตลาดน้อย : วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

ที่ตั้งของวัง

เดิมกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ประทับอยู่ที่วังริมแม่น้ำที่ได้ปากคลองตลาด แล้วย้ายมาประทับที่วังใหม่ ตั้งอยู่ริมถนนเจริญกรุงปากเหนือตรงตลาดน้อย เชิงสะพานพิทยเสถียรปัจจุบัน

ประวัติของวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำริที่จะจัดหาที่สร้างวังพระราชทานกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ โดยทรงปรารถนาจะพระราชทานที่ดินแนวถนนบำรุงเมือง แต่เจ้าจอมมารดาวาด¹ ซึ่งเป็นพระชนนี ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ดินที่ปากคลองตลาด ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งของบ้านพระยาอภัยพิพิธ (สุน) ต้นสกุลของบรรพบุรุษของท่าน และตกมาเป็นที่หลวง เป็นที่สร้างวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้พระราชทานตามความประสงค์

ในรัชกาลที่ 5 เมื่อกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาทรงลาผนวช พ.ศ. 2419 ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่วังปากคลองตลาดพร้อมกับเจ้าจอมมารดาวาด² ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้นได้ทรงรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กและออฟฟิศหลวง (ภายหลังเรียกว่ากรมราชเลขาธิการ) ต่อมาได้โปรดฯ ให้เป็นผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารโดยเสด็จกรมหมื่นเรศวรฤทธิไปประจำอยู่ ณ สถานทูตที่ลอนดอน เมื่อเสด็จกลับมาใน พ.ศ. 2428 ได้ประทับอยู่ที่วังปากคลองตลาดดังเดิม ซึ่งพระตำหนักที่วังนี้ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงเขียนแบบสร้างตามพระอัธยาศัย เนื่องจากเป็นที่ริมแม่น้ำจึงมีเรือบรรทุกกะปิ น้ำปลา จากแม่น้ำแม่กลองมาเช่าที่จอดอยู่เป็นจำนวนมาก³

เมื่อรัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสคือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ จึงทรงขอแลกวังปากคลองตลาดกับที่แห่งใหม่ที่ตำบลตลาดน้อย โดยโปรดฯ ให้กรมพระคลังข้างที่จัดสร้างวังใหม่ถวายกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาที่ริมถนนเจริญกรุง ปากเหนือ จึงทรงย้ายไปประทับที่วังใหม่นี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2456 พระโอรสและพระธิดาได้อยู่ต่อมา

พื้นที่วังตลาดน้อยเป็นเนื้อที่ปอกลง ทางด้านถนนเจริญกรุงซึ่งเป็นหน้าวังนี้แคบมาก พอสร้างเป็นถนนเข้าไปเท่านั้น ส่วนตำหนักนั้นออกแบบสร้างโดยพระคลังข้างที่ แม้จะใหญ่โตกว่าตำหนักของเจ้านายโดยมากที่เป็นชั้นเดียวกันก็ดี แต่ก็อยู่ไม่สบาย เพราะกั้นด้านที่เป็นทางลมไว้หมดนอกจากห้องเครื่อง ซึ่งต่อมาใช้เป็นห้องบรรทม และมีห้องเล็ก ๆ ซึ่งใช้เป็นห้องทรงพระอักษร แต่ทำสนามใหญ่โตสวยงามสมพระเกียรติยศมาก⁴

¹ เจ้าจอมมารดาวาด หรือ “ท้าววรจันทร์”

² กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร “ท้าววรจันทร์” ใน *ขุนบรมพระนิพนธ์* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2517) หน้า 291

³ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *อดีตชีวประวัติ* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิริธรรมสาร, 2517), หน้า 41 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม 2517)

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

ปัจจุบันวังเดิมริมแม่น้ำปากคลองตลาด เป็นที่ตั้งตลาดปากคลองตลาด ส่วนวังใหม่ที่ริมถนนเจริญกรุงคือตลาดน้อยนั้นต่อมาถูกรื้อลงปลูกสร้างอาคารพาณิชย์และยังเป็นทรัพย์สินของทายาทในราชสกุลโสณกุล อยู่ ส่วนพระโอรสคือพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ต่อมาได้เฉลิมพระยศขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ในรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงย้ายไปประทับที่วังอันเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ที่ถนนเพชรบุรี ซึ่งอยู่ตรงกันกับวังสระปทุม ข้ามปากคลอง¹

พระนามและประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต พระราชโอรสองค์ที่ 61 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาวาด ซึ่งเป็นท้าววรจันทร์ ในรัชกาลที่ 5 ประสูติในปี พ.ศ. 2405 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เมื่อปี พ.ศ. 2434 เลื่อนเป็นกรมขุนฯ เมื่อปี พ.ศ. 2443 เป็นนายพันเอกราชของครักษ์ ได้เป็นที่รักษาประจำสถานทูตในประเทศอังกฤษ และอเมริกา ต่อมาเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลภาคพายัพ เป็นเสนาบดีกระทรวงมูรธาธร กระทรวงโยธาธิการและกระทรวงวัง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2456 พระชันษา 52 ปี เป็นต้นราชสกุล โสณกุล ณ อยุธยา

สรุป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานวังบริเวณปากคลองตลาดให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอแลกเปลี่ยนวังปากคลองตลาดกับที่แห่งใหม่ที่ตำบลตลาดน้อย กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาได้ประทับที่วังตลาดน้อยมาตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันวังนี้ได้เปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์ ซึ่งยังเป็นทรัพย์สินของทายาทในราชสกุล โสณกุล อยู่

ตึกที่พักที่ประทับ

วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *อดีตข้าบระวัติ*, หน้า 113

วังริมแม่น้ำ เลียบถนนพระอาทิตย์

บริเวณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ใต้ท่าช้างวังหน้าจนถึงป้อมพระสุเมรุ เป็นที่ตั้งของวัง 4 วัง เมื่อแรกสร้าง วังทั้ง 4 วังนี้ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง หันหน้าวังลงสู่แม่น้ำ หลังวังชิดกำแพงเมือง ติดต่อกับภายในเมืองโดยประตูของกุดหรือเจาะกำแพงเมืองเป็นบางแห่ง จนในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงได้รื้อกำแพงเมืองด้านนี้ออก ส่วนที่เป็นหลังวังจึงกลายเป็นหน้าวัง ติดกับถนนพระอาทิตย์ และในรัชกาลเดียวกันนี้ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมพระสวัสดิวัตน์วิเศษฐ์เพิ่มขึ้นอีก 1 วัง จึงรวมวังที่บริเวณนี้ได้ทั้งสิ้น 5 วัง ดังต่อไปนี้

วังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใต้ท่าช้างวังหน้า ที่ตรงนี้เดิมเคยเป็นที่ทำการแต่งเรือกำปั่นรบของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ มีหน้าที่ทำการตบแต่งเรือกำปั่นรบ จึงประทับอยู่ที่วังนี้มาจนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2429 หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายมาประทับอยู่ต่อจนสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้รวมกิจการของทหารเรือทั้งหมดไว้เป็นหน่วยเดียวกัน วังนี้จึงถูกรื้อไปในที่สุด

ปัจจุบันคือบริเวณเชิงสะพานพระปิ่นเกล้าและตรงที่เป็นอาคารของสโมสรพนักงานเทศบาลกรุงเทพมหานคร

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายหัสตินทร-พระราชโอรสองค์ที่ 19 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาหนู ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2388 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ เมื่อ พ.ศ. 2424 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2429 พระชันษา 42 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล หัสตินทร ณ อยุธยา

วังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำระหว่างวังกรมพระสวัสดิวัตน์วิเศษฐ์ และวังกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ที่ดินวังนี้เป็นที่มรดก จึงได้มาสร้างเป็นวังที่ 2 ของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยย้ายมาจากวังท้ายวัดพระเชตุพนวังที่ 1 กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ได้ประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2468 หม่อมเจ้าในกรมประทับอยู่ต่อมา ภายหลังตำหนักและเรือนต่าง ๆ ถูกภัยทางอากาศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำลายเสียหายหมด

ปัจจุบันบริเวณที่เป็นวัง กลายเป็นท่าขนอิฐปูนทรายของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติอยู่ที่วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1

วังกรมพระนเรศวรฤทธิ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำระหว่างวังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช กับวังกรมหมื่นสวัสดิวัดขำรังสรรค์ หน้าวังหันออกแม่น้ำ หลังวังออกถนนพระอาทิตย์ เดิมที่วังนี้เป็นที่บ้านของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) ซึ่งเป็นปู่ของเจ้าจอมมารดากลิ่น¹ ที่ดินนี้ตกทอดมาถึงบิดาของเจ้าจอมมารดากลิ่น เมื่อกรมพระนเรศวรฤทธิ์ประสูติ จึงได้ยกที่บ้านให้เป็นมรดกแก่กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เมื่อถึงกำหนดออกวัง รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทาน

ต่อมา พ.ศ. 2460 รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานเงินเนื่องในวันประสูติครบ 5 รอบ ของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ให้สร้างตำหนักหลังใหม่ขึ้นคือ วังมะลิวัลย์ ส่วนตำหนักเก่านั้น เจ้าจอมมารดาจึงอยู่ต่อไปตามเดิม กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ได้ประทับอยู่ที่วังนี้มาจนสิ้นพระชนม์หลังเจ้าจอมมารดากลิ่นเพียงเล็กน้อย ใน พ.ศ. 2468 และตั้งพระโกศที่ตำหนักหลังนี้คู่กัน หลังจากนั้นที่ดินและบ้านมะลิวัลย์ เป็นของทายาท มีพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรัญศักดิ์ กฤดากร พระโอรสองค์ที่ 1 ทรงเป็นผู้จัดการมรดก

สมัยรัชกาลที่ 7 องค์ผู้จัดการมรดก ได้ทูลเกล้าฯ ถวายที่ดินและบ้านทั้งหมด เพื่อทรงใช้หนี้เงินที่ยืมไปจากกรมพระคลังข้างที่ ที่ดินและวังมะลิวัลย์ จึงตกเป็นสิทธิ์ของกรมพระคลังข้างที่ เมื่อ พ.ศ. 2469 และตกเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ตั้งแต่ พ.ศ. 2480

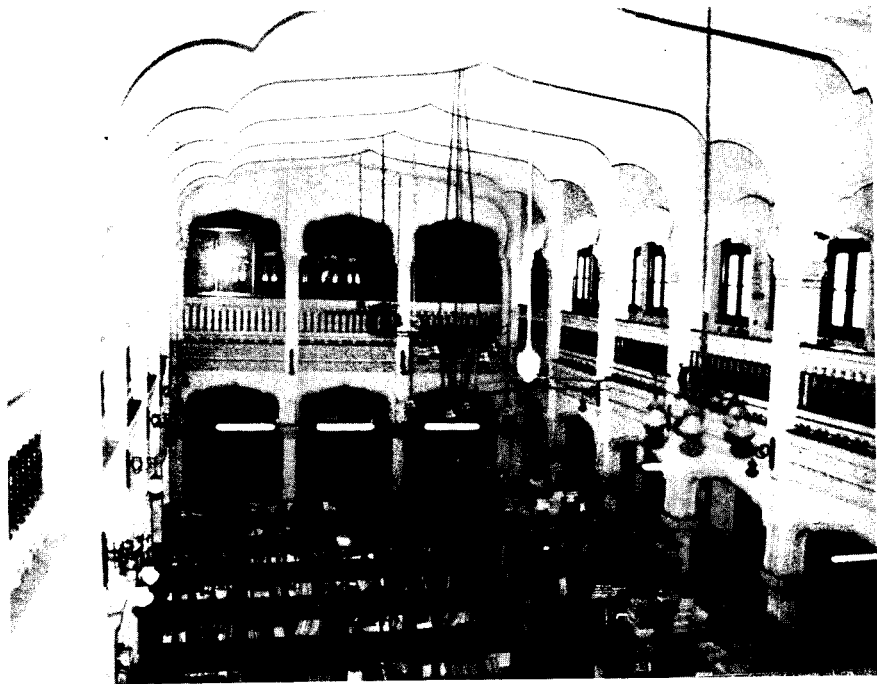
ต่อมากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เช่าที่ดินและอาคารจากสำนักงานทรัพย์สินเพื่อใช้เป็นที่พักการขององค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ (FAO) จนถึงปัจจุบัน

ขณะนี้องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติได้ปลูกสร้างอาคารใหม่ขึ้นอีกหลังหนึ่ง จึงได้ย้ายที่ทำการไปอยู่อาคารหลังใหม่ ส่วนวังมะลิวัลย์ใช้เป็นที่พักการห้องสมุดขององค์การเท่านั้น

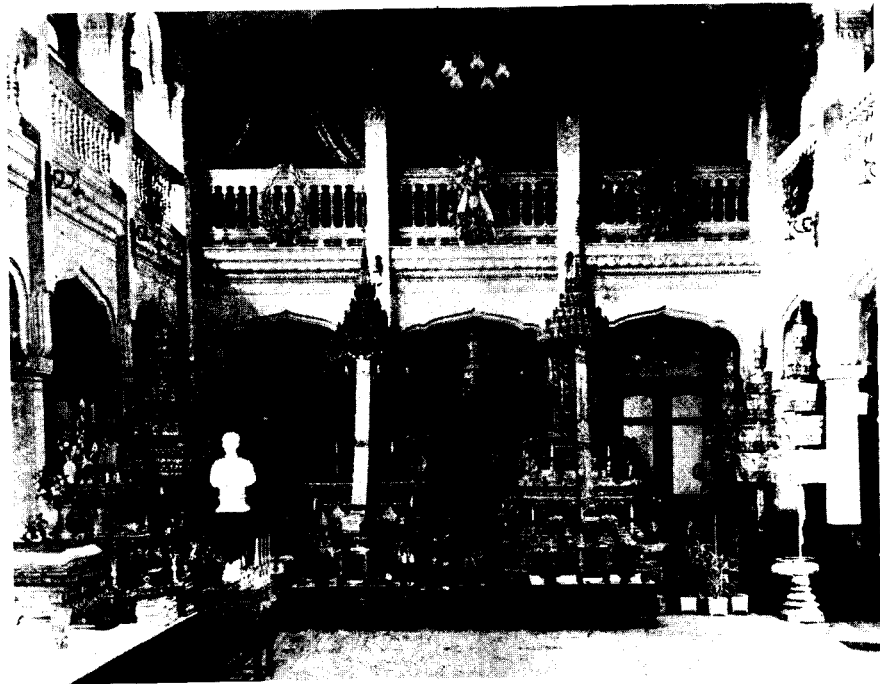
พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดากลิ่น ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2398 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เมื่อ พ.ศ. 2418 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2442 ทรงเป็นราชทูตประจำกรุงลอนดอนและอเมริกา เป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาลและกระทรวงโยธาธิการ ในรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระนเรศวรฤทธิ์ พ.ศ. 2454 เป็นสมุหมนตรีเสนาบดีกระทรวงมณฑล

¹ต้นสกุลชแสน เชื้อสายมอญ ได้ทำพินัยกรรมถวายที่ดินเป็นมรดกตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

ภายในท้องพระโรง ปัจจุบันเป็นห้องสมุดขององค์การฯ

ภายในท้องพระโรงในอดีตตั้งพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวร-
ฤทธิ์และศพเจ้าอมรรดาภลิน

พ.ศ. 2468 สิ้นพระชนม์ พระชันษา 71 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กฤดากร ณ อยุธยา

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างซึ่งยังปรากฏอยู่ในวังเพียงอาคารเดียว คือตัวตำหนัก ออกแบบโดยนายอี มัณฑะเพรดี สถาปนิกชาวอิตาลี¹ ซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่ที่กรมศิลปากร และอยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ตัวตำหนักนี้เป็นอาคารสูง 2 ชั้น ทอดยาวไปตามทิศเหนือ และใต้ โดยหันด้านหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะอาคารภายนอกเป็นแบบเรียบง่าย จุดเด่นที่ท้องพระโรง² ซึ่งเป็นห้องโถงสูงใหญ่ ตอนบนมีระเบียง (gallery) เดินได้รอบ ที่หัวเสาตกแต่งลายปูนปั้นอย่างวิจิตรบรรจง

วังกรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใต้ป้อมพระสุเมรุ เดิมเป็นที่บ้านข้าราชการวังหน้าอยู่ก่อน ต่อมากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงซื้อที่ริมแม่น้ำแปลงนี้เพื่อพระราชทานเป็นวังใหม่ให้กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์ ซึ่งเป็นพระราชอนุชา

กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์มาประทับอยู่ วังริมแม่น้ำ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2433 และต่อมารัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้เป็นที่รับแขกเมือง

ในรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานวังนี้ให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ³ ประทับต่อมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2482

ปัจจุบันเป็นสำนักงานของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์ พระราชโอรสองค์ที่ 20 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าคุณจอมมารดาेम ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2388 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2424 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2433 พระชันษา 46 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล นวรัตน์ ณ อยุธยา

¹นายอี มัณฑะเพรดี เปลี่ยนชื่อเป็นไทยว่า นายเอกฤทธิ หมั่นเพินดี เคยเป็นอาจารย์สอนที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้อาศัยอยู่ในประเทศไทยจนสิ้นชีวิต

²ปัจจุบันคือ ห้องสมุดขององค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ

³พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ พระนามเดิม หม่อมเจ้าคำรบ ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ

วังกรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์

ดูรายละเอียดที่ วังมณีนพธรรม 1

สรุป

วังริมแม่น้ำเลียบบถนนพระอาทิตย์ เป็นวังของเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมีเจ้านายวังหลวง 3 พระองค์
วังหน้า 2 พระองค์ สร้างขึ้นในระยะเวลาต่าง ๆ กันและสิ้นสุดการเป็นวังในระยะเวลาต่างกันด้วย

ตึกหน้าที่พัก วังกรมพระนครสวรรค์ ปัจจุบันคือที่ทำการขององค์การ
อาหารและเกษตรกรรม (FAO)

ด้านหน้าตึก

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

วังริมถนนข้าวสาร

วังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

วังหน้าวัดชนะสงคราม

กลุ่มวังริมถนนหลังวัดชนะสงคราม 2 วัง

วังใหม่ : วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

ที่ตั้งของวังใหม่

ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมปากเหนือ ภายในเขตกำแพงเมือง “เขตวังตั้งแต่ถนนพระอาทิตย์มาจนต่อเขตวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (คือที่สร้างโรงพยาบาลนี้)”¹

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้ซื้อที่ซึ่งเป็นบ้านของเจ้าพระยาธรรมาฯ ซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ สร้างวังใหม่อาจจะเพื่อพระองค์เองเสด็จไปประทับ ดังรายละเอียดจากพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงวังใหม่ไว้ว่า

“..... พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวังใหม่วังหนึ่งที่ริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือ ตรงที่เป็นโรงพยาบาลทหารทุกวันนี้ ทำทางฉนวนออกจากพระบวรราชวัง ข้ามคลองไปจนถึงวังใหม่ วังใหม่นี้สร้างเป็นอย่างตึกฝรั่งทั้งวัง ว่าจะไว้เป็นที่เสด็จแปรเสนาฯไปประทับสำราญพระอิริยาบถ แต่ยังไม่ทันแล้วก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานให้เป็นวัง กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว....”¹

หรือบางกระแสกล่าวว่า เพื่อพระราชทานพระราชโอรส คือกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ² แต่อย่างไรก็ดี กรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็ได้เสด็จประทับที่วังนี้ จนรับอุปราชภิเษก ในรัชกาลที่ 5 เป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ จึงได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ เดิม ส่วนวังใหม่นี้โปรดฯ ให้แบ่งเป็น 2 วัง ด้านทิศตะวันออกพระราชทานให้เป็นวังของพระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาส พระโอรสองค์ใหญ่ ส่วนด้านทิศตะวันตกพระราชทานพระองค์เจ้าชายชัยรัตนโรภาสพระโอรสที่ทรงพระเมตตามาก³ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จประทับจนถึงปี พ.ศ. 2441 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีความประสงค์จะสร้างโรงกระษาปณ์สิทธิการ ครั้งแรกจะสร้างตรงที่เป็นวังใหม่นี้⁴ แต่ภายหลังได้เลื่อนไปสร้างตรงที่เป็นหมู่พระบวรราชวังใหม่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เลื่อนไปสร้างเพราะยังทรงเสียดายอาคารเดิมที่ในวังใหม่อยู่ และเกรงว่าถ้าสร้างตึกโรงกระษาปณ์ฯ เป็นอาคารใหม่จะไม่เข้ากับตึกเก่า แต่อย่างไรก็ตามวังใหม่นี้ในปลายรัชกาลที่ 5 ได้มีการรื้อวังเพื่อสร้างโรงพยาบาลส่วนหนึ่งได้สร้างเป็นโรงพยาบาลทหาร (หน่วยเสนารักษ์) ปัจจุบันยังมีอาคารที่เป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 หลังหนึ่ง โดยสังเกตได้จากลักษณะอาคาร ซึ่งเป็นแบบตะวันตก มีหน้าบัน เป็นรูปกากบาท

¹พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้า ขจรศุภสวัสดิ์ นันทวัน 20 กรกฎาคม 2496) หน้า 16

²สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,....ตำนานวังเก่า, หน้า 91 - 92

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴กองจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5 ค10/6 เรื่องจัดสร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ (16 ธ.ค. 117 - 21 มี.ค. 119

ของกาชาด และมีตราแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ข้างใต้เขียนว่า “รัตนโกสินทร์ ศก 112” ตรงกับ พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นปีที่จัดตั้ง “สภาอุณาโลมแดง” ขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

ปัจจุบัน วังใหม่ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 5 โดยเปลี่ยนแปลงเป็น หน่วยราชการของกรมข้าวทหารบกและที่ตั้งปัจจุบันมิได้อยู่ริมคลองคูเมืองเดิม ดังที่กล่าวข้างต้น แต่ตั้งอยู่เชิงสะพานพระปิ่นเกล้า ริมนนเจ้าฟ้า ส่วนคลองคูเมืองเดิม ได้ถูกปิดเป็นถนน คลองคูที่เคยมีใกล้วังใหม่ ได้กลายเป็นถนนและอาคารสถานที่ราชการไปหมด

สิ่งก่อสร้างในวังใหม่

ลักษณะของการสร้างตำหนักในวังใหม่นี้ เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นอิทธิพลของต่างชาติที่มีต่อสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ดังพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ดังนี้

“... พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงซื้อที่สร้างวังพระราชทานกรมพระราชวังบวรฯ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เสด็จอยู่วังนี้จนรับอุปราชภิเษกในรัชกาลที่ 5 แต่เดิมสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กะว่าจะให้กรมพระราชวังบวรฯ จึงให้ไปถ่ายแบบตึกที่เมืองสิงคโปร์ มาสร้างตำหนักขึ้น และให้ทำสะพานข้ามคลองและทำถนนเป็นทางเสด็จตั้งแต่วังเข้าไปจนถึงพระราชวังบวรฯ คนทั้งหลายจึงเรียกวังนี้ว่า “วังใหม่” แต่ต่อมากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จเข้าไปประทับในพระราชวังบวรฯ.....¹

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

1. **กรมพระราชวังบวรฯ** เมื่อสมัยยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ในเรื่อง พระบวรราชวัง
2. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายวิลัยวรวิลาส** พระโอรสองค์ที่ 4 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในเจ้าจอมมารดาเข็ม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2411 ไม่ทราบปีที่สิ้นพระชนม์ เป็นต้นราชสกุล วิลัยวงศ์ ณ อยุธยา
3. **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายชัยรัตนโรภาส** พระโอรสองค์ที่ 23 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในเจ้าจอมมารดาปริกใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2419 สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2440 สมัยรัชกาลที่ 5 พระชันษา 22 ปี

สรุป

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นไว้เป็นที่เสด็จแปรเสด็จไปประทับสำราญพระอิริยาบถ แต่ยังไม่เสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราช

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,.... *ตำนานวังเก่า*, หน้า 91 - 92

ทานให้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเมื่อกรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้รับอุปราชภิเษกในรัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสสองพระองค์ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ วังนี้ได้คงสภาพวังอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2441 ก็สิ้นสุดการเป็นวังโดยรื้อแล้วสร้างเป็นที่ทำการของหน่วยราชการในกระทรวงกลาโหม ซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นที่ทำการของกรมข้าวทหารบก

วังริมถนนข้าวสาร : วังกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ

ที่ตั้งและประวัติของวัง

อยู่ริมถนนข้าวสารปากใต้ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างพระราชทานกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประทับอยู่ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 เสด็จจ้อยจนตลอดพระชนมายุถึงสมัยรัชกาลที่ 6

ปัจจุบันวังนี้เป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์ ริมถนนข้าวสาร

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณะวงศ์¹ พระราชโอรสองค์ที่ 35 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเจ้าจอมมารดาขลิบ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2396 ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเมื่อ พ.ศ. 2446 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2456

สรุป

วังนี้ได้สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้หมดสภาพวังเปลี่ยนแปลงเป็นตึกแถวอาคารพาณิชย์

1. มีเกียรติประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับเจ้านายพระองค์นี้ ใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงการลูกในตู้* หน้า 59 - 60

วังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

ที่ตั้งของวัง

ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน ฟากตะวันตกตรงข้ามปากถนนอุทอง

ประวัติของวัง

เดิมกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณเคยประทับอยู่ที่วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1 ครั้นมีการสร้างถนนราชดำเนินใน และตกแต่งสนามหลวง วังนี้จึงถูกเรียกคืน เพื่อรื้อสร้างถนนและแต่งเป็นส่วนหนึ่งของสนามหลวง รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังให้ใหม่ที่ริมถนนสามเสน กรมหมื่นจรัสพรฯ ประทับอยู่ที่วังนี้จนตลอดพระชนมายุ¹ ปัจจุบันเป็นที่ว่างเปล่าหน้าหอสมุดแห่งชาติ ทางด้านเหนือติดกับทางเข้าท่าवासกรี

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ ราชละเอยัดเกี่ยวกับพระราชประวัติอยู่ใน วังริมสนามวังหน้า วังที่ 1

วังหน้าวัดชนะสงคราม : วังพระองค์เจ้าโตสินี

ที่ตั้ง

อยู่ริมถนนจักรพงษ์ตรงข้ามวัดชนะสงคราม ปัจจุบันคือ บริเวณตึกแถวอาคารพาณิชย์ ถนนจักรพงษ์ ระหว่างตรอกมะยมกับถนนข้าวสาร อยู่ห่างจากวังกรมหมื่นนรวิวัฒน์สุภากร

ประวัติของวัง

เดิมเป็นที่บ้านของข้าราชการในกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์เจ้าชายโตสินี ได้รับมรดกจากคุณตา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชทานวังใหม่ ณ ที่บ้านนี้ ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันเป็นบ้านเรือนของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายโตสินี พระราชโอรสองค์ที่ 34 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาภิบาล เรียกกันทั่วไปว่า พระองค์โตเล็ก ประสูติ พ.ศ. 2394 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2458 พระชันษา 65 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นต้นราชสกุล โตชะณีย์ ณ ออยุธยา

¹สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ,...ตำนานวังเก่า, หน้า 93

วังริมถนนหลังวัดชนะสงคราม

ที่ตั้ง

ตั้งอยู่ริมถนนหลังวัดชนะสงคราม ใกล้เคียงกับพระบรมราชวังใหม่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประวัติของวัง

ไม่ปรากฏว่ามีรายละเอียดเกี่ยวกับวังทั้งสองแต่อย่างใด ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาচারราชานุภาพ “ตำนานวังเก่า” เพียงแต่กล่าวไว้สั้น ๆ หน้า 91 ว่า “พระองค์เจ้าสนั่น ได้พระราชทานที่วังริมถนนหลังวัดชนะสงคราม” และหน้า 114 ว่า “พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานบ้านพันเงินซึ่งตกเป็นของหลวง อยู่ใกล้วัดราชสิทธิารามแขวงจังหวัดธนบุรี เป็นที่วังประทับอยู่ที่วังนี้จนตลอดพระชนมายุ”

ครั้งต่อมาได้มีการสร้างโรงกระษาปณ์สิทธิการที่พระบรมราชวังใหม่ วัง 2 วังนี้คงจะอยู่ในข่ายที่ถูกหรือด้วยปรากฏว่ามี หนังสือราชการจากหอรัษฎากรพิพัฒน์ ถึงรัชกาลที่ 5¹ เกี่ยวกับการตกลงชดใช้ค่าเรือถอนวังเจ้านาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับตรงกับวังของพระองค์เจ้าสนั่นและพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ว่ามีพระบรมราชานุญาตจ่ายเงิน 70 ชั่ง สำหรับเป็นค่าเรือปลูกวังใหม่ของ 2 พระองค์ที่กล่าวแล้ว

แสดงว่าเดิมเจ้านาย 2 พระองค์ คงจะมีวังอยู่ติดกัน ซึ่งคงจะตั้งอยู่ที่หลังวัดชนะสงคราม ติดกับพระบรมราชวังใหม่ ต่อมาเมื่อมีการสร้างโรงกระษาปณ์จึงแยกย้ายไป โดยพระองค์เจ้าสนั่นย้ายไปอยู่ที่บ้านหลวงยศรัทษา ริมวัดชนะสงครามอีกด้านหนึ่ง ส่วนพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรคงจะย้ายไปสร้างใหม่ที่ว่างเปล่าได้ตำหนักแพฝ่ายพระราชวังบวร² โดยได้รับพระราชทานเรือนหลังหนึ่ง กว้าง 9 คอก ยาว 5 วา มีเฉลียงสามด้าน กว้าง 5 คอก มุงสังกะสี จะประทับอยู่ที่ใหม่หรือไม่ หรือจะประทับอยู่ที่ใหม่ระยะหนึ่งแล้วจึงค่อยย้ายไปที่บ้านพันเงิน ข้างวัดราชสิทธิาราม ฝั่งธนบุรี ทั้งนี้ไม่มีหลักฐานอื่นยืนยันแน่นอน เพียงแต่มีพระนิพนธ์ “ตำนานวังเก่า” เท่านั้นที่ระบุว่า พระองค์ประทับอยู่ที่วังบ้านพันเงิน จนสิ้นพระชนม์ที่นี้³

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

1. พระองค์เจ้าชายสนั่น พระราชโอรสองค์ที่ 55 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระราชโอรสองค์น้อยสุด) ในเจ้าจอมมารดาอ่อน ประสูติ พ.ศ. 2400 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2456 พระชันษา

¹ กองจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5 ค 10/8 เรื่องจัดสร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ (16 ธ.ค. 117 - 21 มี.ค. 119) หนังสือราชการหอรัษฎากรพิพัฒน์ เลขที่ 217/5433

² สันนิษฐานว่าที่ว่างเปล่านั้นคงอยู่ริมน้ำ มาทางด้านข้างโรงเรียนนาฏศิลป์ ปัจจุบัน

³ สมเด็จพระบรมพระยาচারราชานุภาพ...ตำนานวังเก่า, หน้า 144

57 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สายสนั่น ณ ออยุธยา

2. พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร พระโอรสองค์ที่ 14 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ใน จอมมารดา ม.ล. นวม ปาลกะวงศ์ ประสูติ พ.ศ. 2415 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2461 พระชันษา 47 ปี ทรงเป็น ต้นราชสกุล สุทัศนีย์ ณ ออยุธยา

สรุป

วังเจ้านายสองวังนี้ เดิมคงอยู่หลังวัดชนะสงคราม ติดหมู่พระบรมราชวังใหม่ ต่อมาได้ย้ายออกมาเมื่อสมัยสร้างโรงกระษาปณ์ เพราะฉะนั้นที่วังทั้งสองปัจจุบันคงจะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณโรงกระษาปณ์สิทธิการ ทางด้านหลัง

พระราชวังและวัง

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างวังมากกว่าสมัยอื่น วังที่สร้างขึ้นนี้แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์กับเจ้าของวังได้ 3 กลุ่มคือ

1. **วังของพระเจ้าน้องยาเธอฯ** ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรรดาพระเจ้าน้องยาเธอฯ ยังไม่ได้ออกวังเป็นส่วนใหญ่ วังกลุ่มนี้ได้รับพระราชทานที่สร้างวังมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลก่อนมาสร้างวังใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5

2. **วังของพระบรมวงศานุวงศ์** ตั้งอยู่ในเขตริมสนามชัย 3 วัง เนื่องจากรัชกาลที่ 5 จะสร้างพระราชอุทยานสราญรมย์ เขตพระราชอุทยานถูกที่วังทั้งสาม พระองค์จึงพระราชทานวังใหม่แทนวังเดิมทั้ง 3 วัง โดยจัดที่ตั้งวังใหม่ตรงริมคลองคูเมืองเดิมปากตะวันตก ตั้งแต่เชิงสะพานหัวจรดเข้าไประหว่างได้ 2 วัง อีก 1 วัง ตั้งอยู่ที่ริมถนนเจริญกรุง ซึ่งเจ้าของวังสมัครจะทรงสร้างวังส่วนพระองค์

3. **วังของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5** การสร้างวังจะผิดกับรัชกาลก่อน ๆ ใน 2 ประเด็นต่อไปนี้เป็น ประเด็นแรก การสร้างวังส่วนใหญ่จะสร้างต่อเมื่อพระราชโอรสเสด็จกลับจากการไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรป โดยมีพระราชประสงค์จะให้เจ้าของวังเลือกแบบอย่างตามพอพระหฤทัย ไม่สร้างวังเป็นแบบเดียวกันอย่างรัชกาลก่อน ๆ ประเด็นที่สอง ตำแหน่งที่ตั้งของวังจะสร้างที่ชานพระนครในสมัยนั้น โดยถือแนวถนนเป็นเกณฑ์แทนการถือแม่น้ำเป็นเกณฑ์ วังจะหันหน้าออกสู่ถนนมิได้หันหน้าลงแม่น้ำดังเช่นแต่เดิม ทั้งนี้มีการสร้างถนนใหม่หลายสาย ซึ่งเท่ากับเป็นการขยายเขตพระนครให้กว้างขวางออกมทางด้านเหนือ ด้านตะวันออก และด้านใต้

ในการสร้างวัง แบ่งได้เป็น 2 ระยะ คือ

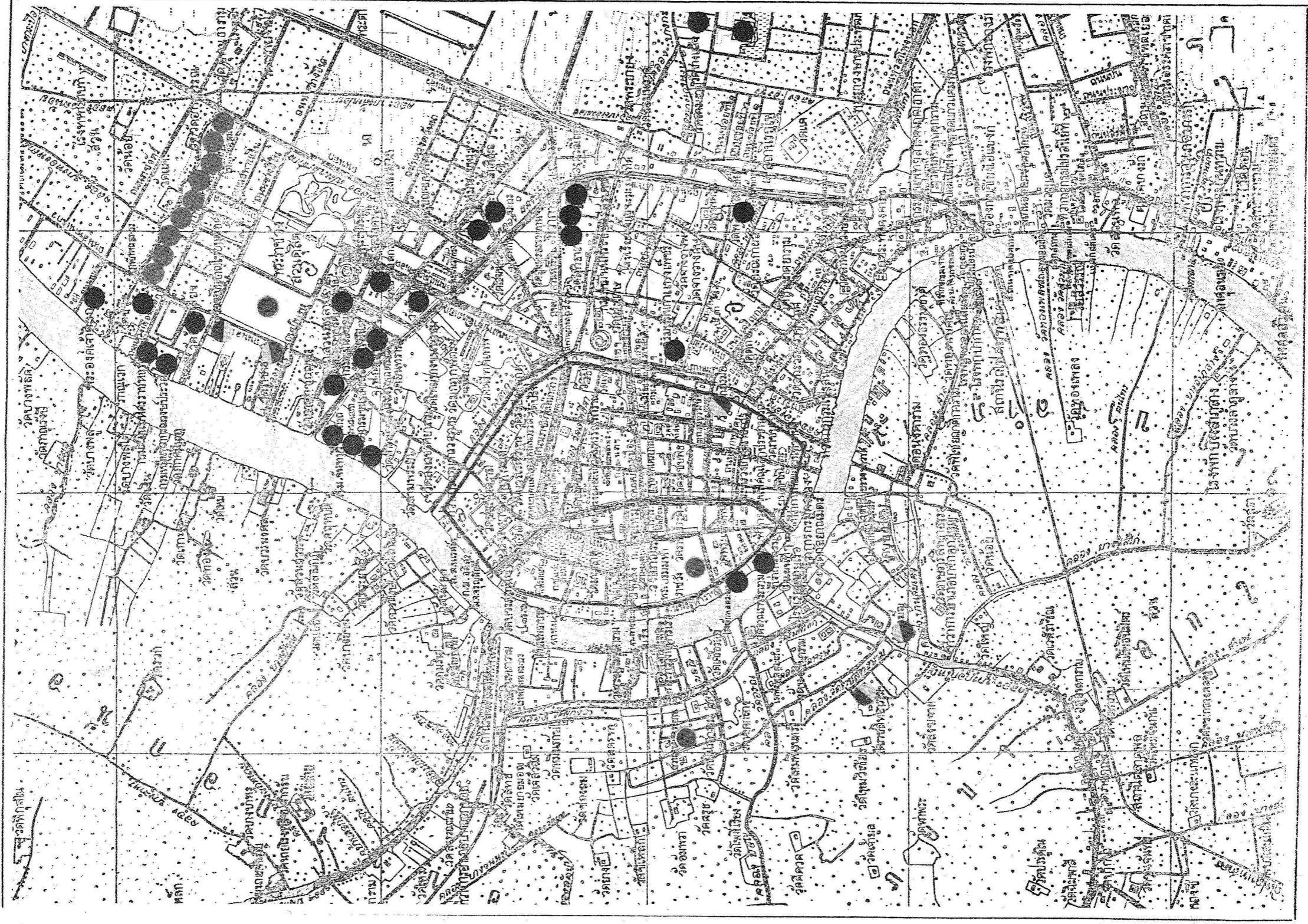
ระยะแรก เป็นระยะที่สร้างวังใหม่ให้พระเจ้าน้องยาเธอฯ และพระญาติวงศ์เมื่อต้นรัชกาล

ระยะหลัง เป็นระยะที่สร้างวังใหม่ให้พระราชโอรส ซึ่งส่วนใหญ่จะสร้างเมื่อทรงสำเร็จการศึกษาเสด็จกลับมาเมืองไทยแล้ว มักจะเป็นช่วงเวลาตอนปลายรัชกาล

ตำแหน่งที่ตั้งของวังในระยะแรก จะตั้งเป็นกลุ่มริมถนนบำรุงเมืองฝั่งใต้ 3 วัง กลุ่มวังริมถนนบำรุงเมืองฝั่งเหนือ 3 วัง กลุ่มวังริมถนนตะนาว 3 วัง กลุ่มวังริมถนนพระรามที่ 1 2 วัง กลุ่มริมแม่น้ำ 4 วัง ทั้งหมดนี้ได้กล่าวแล้วในเรื่องวังสมัยรัชกาลที่ 4

ตำแหน่งที่ตั้งของวังในระยะหลังจะรวมกลุ่มอยู่ริมถนนพระรามที่ 1 3 วัง ริมถนนเบญจมาศ 1 วัง กลุ่มวังที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ของพระราชวังดุสิต 3 วัง กลุ่มวังในตำบลบางขุนพรหม 3 วัง ริมถนนลูกหลวง 4 วัง ริมถนนสามเสน 2 วัง ริมถนนกรุงเกษม 3 วัง ริมถนนหลวง 2 วัง และริมถนนพญาไท 1 วัง

แผนที่กรุงเทพฯ ๗ พ.ศ. ๒๔๕๓

ตำแหน่งที่ตั้งของพระบรมราชวังและวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้ ได้มีการสร้างพระราชวังขึ้นหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 4 สำหรับพระราชวังที่กล่าวถึงในที่นี้ มี 2 แห่งคือพระราชวังสวนดุสิต และวังพญาไท

ส่วนวังพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ มีทั้งสร้างวังใหม่และพระราชทานวังเก่า ในสมัยนี้มีพระราชโอรสที่เจริญพระชันษาออกวังได้ 10 พระองค์ ซึ่งแต่ละวังไม่ค่อยจะมีรายละเอียดมากนัก แม้แต่ในพระนิพนธ์ตำนานวังเก่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขาดหลักฐานและคำบอกเล่ายืนยันทราบแต่เพียงเลา ๆ ว่า ตำแหน่งที่ตั้งของวังเก่าวังใหม่ทั้ง 10 วัง จะตั้งอยู่ตรงริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือ คือวังเดิมของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วน ริมถนนสามเสนปากตะวันตก 1 วัง หลังวังบูรพาภิรมย์ 1 วัง ตั้งอยู่ทางฝั่งธนบุรี 2 วัง ส่วนอีก 3 พระองค์ประทับอยู่ที่บ้านคุณตาริมถนนเฟื่องนคร ตรอกถนนบ้านตะนาว และที่ริมแม่น้ำใต้ตึกหน้าแพวังหน้า

พระราชวังที่ทรงสร้างใหม่ในพระนคร

พระราชวังดุสิต

สวนสุนันทา

วังพญาไท

พระราชวังสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวังดุสิต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากการประพาสที่ทวีปยุโรป แล้วในปี พ.ศ. 2440 พระองค์ได้เสด็จประพาสที่สวนต่อท้องนาทุ่งสามเสน ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นที่เย็นสบายดี จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินตอนชายทุ่งนาในระหว่างคลองผดุงกรุงเกษม จนถึงคลองสามเสน แล้วสร้างพลับพลาขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2442 เป็นที่เสด็จประทับแรม ทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถในวันว่างจากพระราชภารกิจ¹ และพระราชทานนามว่า “สวนดุสิต” ต่อมาเมื่อทรงขยายพระนครไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยโปรดฯ ให้ตัดถนนสามเสน ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินนอก ตามแบบฉบับที่ได้ทอดพระเนตรมาแล้วจากทวีปยุโรป พื้นที่ “สวนดุสิต” สามารถติดต่อกับบริเวณภายในพระนครได้สะดวก จึงโปรดฯ ให้สร้างที่ประทับถาวรขึ้น และเสด็จเข้ามาประทับที่พระบรมมหาราชวัง เฉพาะเมื่อมีพระราชพิธีต่าง ๆ เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับที่พระราชวังนี้จนตลอดรัชกาล และเสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ในปี พ.ศ. 2453

ที่ตั้งของพระราชวัง

พระราชวังดุสิตในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอาณาเขตในขอบเขตของถนนที่มีชื่อเรียกกันในปัจจุบันดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จดถนนสุขุโขทัย
ทิศตะวันออก	จดถนนพระรามที่ 5
ทิศใต้	จดถนนศรีอยุธยา
ทิศตะวันตก	จดถนนสามเสน

อาณาเขตดังกล่าวนี้ประกอบไปด้วยพื้นที่ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งคือเขตพระราชฐาน และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของวังพระราชโอรสบางพระองค์ สวนส่วนพระองค์ ตลอดจนที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็ก และที่อยู่ของข้าราชการบริพาร ฯลฯ

ในส่วนของเขตพระราชฐาน แต่เดิมมีอาณาเขตในขอบเขตของถนนที่มีชื่อเรียกกันปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จดถนนราชวิถี (เดิมเรียกว่า ถนนช้างฮี้)
ทิศตะวันออก	จดถนนอุทองโน (เดิมเรียกว่า ถนนใบบัว)

¹สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ราชานุกาฬ, ...ตำนานวังแก้ว, หน้า 94

พระเนตรพระราชวังและพระราชอุทยาน ทำให้ทรงพระสำราญ จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้มีพระราชประสงค์จะสร้างวัง หรือปรับปรุงพระราชวัง ในแบบที่ได้เคยทอดพระเนตรมาแล้ว

6. สืบเนื่องจากข้อ 5 การสร้างพระราชวังสวนดุสิต ก็เพื่อเป็นที่รับรองบุคคลชั้นนำในต่างประเทศ ที่พระองค์เสด็จประพาส ซึ่งต่อไปคงจะเข้ามาเยี่ยมเยียนประเทศไทยเป็นการตอบแทน

ประวัติการเรียกชื่อพระราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพลับพลาชั่วคราวบนพื้นที่นี้ เพื่อเป็นที่ประทับแรม ในปี พ.ศ. 2440 จึงได้พระราชทานนามว่า “สวนดุสิต” ครั้นต่อมาเมื่อได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งที่ค่อนข้างถาวรขึ้นแล้ว และเสด็จพระราชดำเนินมาประทับบ่อยครั้งขึ้น จึงได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วังสวนดุสิต”¹ ที่พระราชทานนามดังนี้ก็ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. วังนี้ พระองค์ได้ทรงซื้อที่ดินด้วยเงินพระคลังข้างที่ ซึ่งถือว่าเป็นเงินที่ทรงใช้จ่ายส่วนพระองค์ ไม่เกี่ยวกับเงินพระคลังมหาสมบัติ ฉะนั้นเมื่อสร้างเป็นที่ประทับแล้ว ต่อมาเมื่อเสด็จสวรรคตลง “วังสวนดุสิต” จะเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ที่พระราชโอรสและพระราชธิดาจะมีสิทธิ์โดยตรง

2. การเรียกชื่อ “วังสวนดุสิต” เป็นการบ่งฐานะของวังไปในตัวแล้วว่า ไม่เกี่ยวกับการที่จะเป็นของหลวงในอนาคต

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อปี พ.ศ. 2449 พระที่นั่งอัมพรสถานสร้างเสร็จ และมีการเฉลิมพระที่นั่งองค์นี้แล้ว พระองค์โปรดฯ ที่จะเสด็จมาประทับแรมเป็นเวลานาน ๆ และทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ ขึ้นเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีได้ เช่นเดียวกับที่ทรงปฏิบัติในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงโปรดฯ ให้ประกาศเปลี่ยนนาม “วังสวนดุสิต” เป็น “พระราชวังสวนดุสิต” ในปี พ.ศ. 2452

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า การสร้างพระราชวังสวนดุสิต ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ทำให้เป็นการขยายเขตพระนครให้แผ่ไพศาลออกไป “พระราชวังสวนดุสิต” จึงเป็นพระราชวังที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมขึ้น ตามพระราชดำริเดิมของรัชกาลที่ 5 และประกาศให้เรียกว่า “พระราชวังดุสิต” ตัดคำว่า “สวน” ออกไป²

การก่อสร้างพระราชวังดุสิต

การก่อสร้างพระราชวังดุสิต เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2442 โดยสร้างเป็นพลับพลาชั่วคราวขึ้น และได้เสด็จมาประทับแรมในวันที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจ ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 ได้โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับ

¹ราชกิจจานุเบกษา, (เล่ม 15, ร.ศ. 117) หน้า 543

²ประกาศรัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 128)

พระที่นั่งอัมพรสถาน

องค์แรกขึ้นในพระราชวัง โดยโปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่ง มณฑลรัตนโรจน์¹ ที่เกาะสีชัง มาสร้างเป็นพระที่นั่งไม้ขนาดใหญ่ ลักษณะเป็นแบบ “ห้องชุด” แต่มีประตูติดต่อกัน ทรงวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2443 (ร.ศ. 119) พระราชทานนามพระที่นั่งนี้ว่า “พระที่นั่งวิมานเมฆ” ได้มีการเฉลิมพระที่นั่งเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาประทับที่ “พระที่นั่งวิมานเมฆ” นี้พร้อมพระมเหสี พระสนมเอก และพระราชธิดาหลายพระองค์

พร้อม ๆ กับการสร้างพระที่นั่ง วิมานเมฆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้โปรดฯ ให้สร้างเรือนแบบไทยขึ้นหมู่หนึ่ง พระราชทานนามว่า “เรือนต้น” เพื่อใช้เป็นที่เสด็จให้ประชาชนที่พระองค์ได้ทรงรู้จักมักคุ้นเมื่อครั้ง “เสด็จประพาสต้น”² มาเฝ้าแทนที่ “เรือนต้น” นี้ ในที่ที่มีบรรยากาศที่คุ้นเคยของประชาชน มีการขึ้นเรือนต้น ในปี พ.ศ. 2444

ต่อมาจึงทรงมีพระราชดำริที่จะสร้าง พระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้น เพื่อเป็นที่ประทับและทรงพระสำราญในเวลาเสด็จประพาส ที่สวนดุสิตนี้³ พระที่นั่งองค์นี้ได้เริ่มก่อสร้าง ในปี พ.ศ. 2445 และสร้างเสร็จ ในปี พ.ศ. 2449 และได้พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอัมพรสถาน” โดยมีพระสถิตย์นิมานการเจ้ากรมโยธาธิการเป็นผู้กะแบบ และต่อมาเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการมาคุมงานต่อ เมื่อ พ.ศ. 2449⁴ พระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการก่อสร้างและการตกแต่ง รวมทั้งเครื่องตกแต่งทุกชนิดที่จะนำมาประดับที่พระที่นั่ง⁵ อย่างละเอียดละออ มีการเฉลิมพระที่นั่ง อัมพรสถาน เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2449 (ร.ศ. 125)

หลังจากการเฉลิมพระที่นั่งอัมพรสถานเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาประทับที่พระราชวังดุสิตบ่อยขึ้น จนกลายเป็นที่ประทับถาวรในกาลต่อมา พร้อม ๆ กับการสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน ได้มีการจัดระเบียบของพระราชวังดุสิต ให้เป็นเขตพระราชฐาน ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน อย่างถาวร โดยโปรดฯ ให้ขุดคลองใหญ่น้อย สร้างสะพาน สร้างถนนภายในและภายนอก สร้างสวน จัดเป็นภูมิทัศน์อันร่มรื่นภายในเขตพระราชวัง สร้างกำแพงและประตูรอบพระราชวัง พร้อมทั้งสร้างตำหนักขนาดต่าง ๆ

¹พระที่นั่ง “มณฑลรัตนโรจน์” อยู่ ที่เกาะสีชัง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2435 (ร.ศ. 111) แต่ยังไม่ทันเสร็จ ก็เกิดกรณีพิพาท ร.ศ. 112 กับฝรั่งเศส การสร้างจึงชะงักไป เพราะอยู่ห่างไกล และพระองค์ยังมิได้เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลแถบนี้อีก จนถึง พ.ศ. 2443 พระองค์ได้เสด็จประพาสเกาะสีชัง ทรงมีพระราชดำริว่า เกาะสีชังในเวลานั้นไม่ใช่ที่เสด็จประพาสเนื่อง ๆ ยังไม่จำเป็นต้องมีพระที่นั่งถาวร สมควรที่จะรื้อพระที่นั่งนี้ไปปลูกที่วังสวนดุสิต จะได้เป็นที่ประทับแรม ได้โดยสะดวกทุกเมื่อ จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดฯ ให้พระราชโยธาเทพ (กร หงสกุล) เป็นนายงานรื้อพระที่นั่งมาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆ

²คือปลอมแปลงพระองค์เป็นสามัญชน ไปทำความรู้จัก และรู้ความทุกข์ สุข ของประชาชน

³ราชกิจจานุเบกษา 19 (14 ธันวาคม 2445) : 744

⁴พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)*, หน้า 67 และ 96.

⁵ดูรายละเอียด *สำเนาพระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)*

เรือนต้นพระราชวังดุสิต

พระที่นั่งอัมพรสถาน และ พระที่นั่งอุดร

พระราชทานพระมหาลี พระราชเทวี พระสนมเอก และพระราชธิดาขึ้นอีกหลายหลัง ในพื้นที่ที่จัดแบ่งเป็นส่วนพระองค์ เรียกว่า “สวน” และได้พระราชทานชื่อสวน ถนน ประตู และคลองเหล่านั้น เป็นศัพท์จีนตามชื่อของเครื่องลายคราม ที่โปรดฯ เล่นกันในสมัยนั้น

นอกจาก พระที่นั่งอัมพรสถาน พระที่นั่งวิมานเมฆแล้ว ยังโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นอีก 2 องค์ คือพระที่นั่งอภิเชษฐาศรี และพระที่นั่งราชฤทธิรุ่งโรจน์ ขึ้นในปี พ.ศ. 2450 ด้วยวัตถุประสงค์จะให้เป็นที่เสด็จออกมหาสมาคม และประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตรเพื่อประกอบงานพระราชพิธีต่าง ๆ ได้ และเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอรุณศรีรัชสมโภช ตามลำดับ มีพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่ง ในวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126)¹ พร้อมกันนั้นโปรดฯ ให้สร้างตำหนักขึ้นที่เกาะกลางสวน เรียกว่า “เกาะสน” จำนวน 6 ตำหนัก พระราชทานพระเจ้าน้องนางเธอ พระราชธิดา ในรัชกาลที่ 4 เสด็จอยู่ตำหนักละพระองค์บ้าง 2 พระองค์บ้าง รวม 8 พระองค์² มีพระราชพิธีขึ้นตำหนัก วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126)

นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้สร้างพลับพลาในสวนขึ้นอีกหลายหลัง พร้อมทั้งพระราชทานชื่อ ตามชื่อพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังที่ถูกรื้อไปแล้ว เป็นต้นว่า พระที่นั่งราชฤดี พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ฯลฯ

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จกลับจากการประพาสทวีปยุโรป เป็นครั้งที่ 2 แล้ว ได้โปรดฯ ให้ขยายเขตพระราชฐานด้านหลังพระราชวังดุสิต แบ่งบริเวณเป็นเขตพระราชอุทยาน ส่วนพระองค์ พร้อมทั้งจะเป็นที่ประทับถาวรของพระราชธิดา เจ้าจอมมารดา ที่อยู่ของเจ้าจอมและข้าราชการในพระองค์ ในกรณีที่พระองค์ได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว พระราชอุทยานนี้ได้พระราชทานนามว่า “สวนสุนันทา” ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

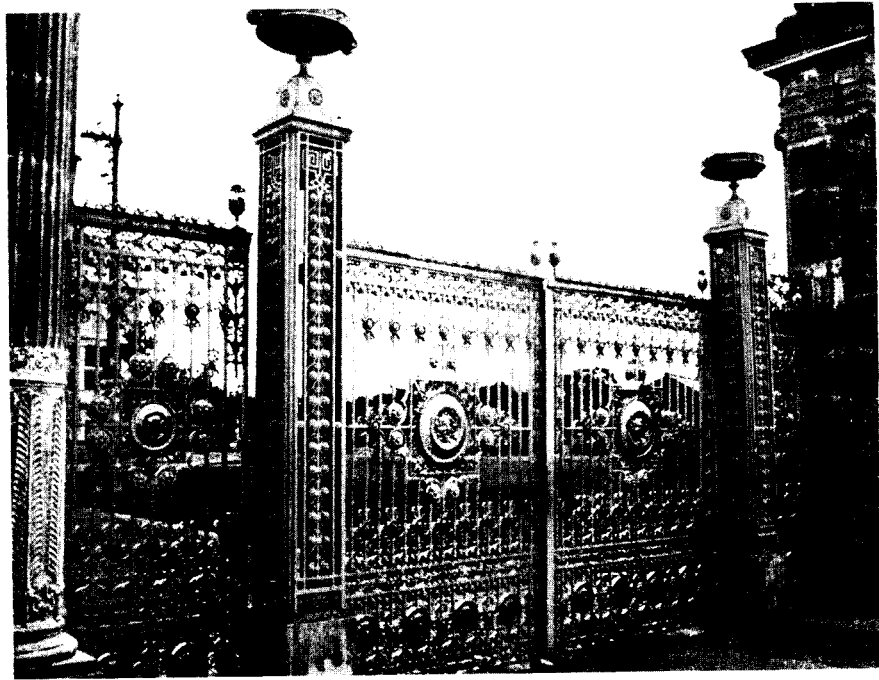
พร้อมกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ตามพระราชดำริ ที่จะใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นที่เสด็จออกมหาสมาคมได้เช่นเดียวกับพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง แต่ยังไม่ได้เริ่มขึ้น ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน รัชกาลที่ 6 จึงได้ทรงสร้างต่อจนแล้วเสร็จ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้าง “สวนจิตรลดา” ขึ้นบนพื้นที่แห่งหนึ่งในบริเวณระหว่างพระราชวังดุสิต กับวังพญาไท ริมถนนช้างฮี (ราชวิถี) เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและประทับแรม โดยสร้างพระตำหนักขึ้นหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า “พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน” นอกจากนั้นที่สวนจิตรลดานี้ รัชกาลที่ 6 ยังโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เป็นที่ออกร้านในงานรื่นเริงฤดูหนาวสำหรับประชาชนเรียกว่า งานวัดเบญจมบพิตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จัดขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 7 นอกจากจะเสด็จประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถานแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้เสด็จประทับที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นครั้งคราว จึงโปรดฯ ให้ผนวก “สวนจิตรลดา” เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต พร้อมทั้งโปรดฯ ให้สร้างสนามกอล์ฟหลวงสวนจิตรลดาขึ้น

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุราชกิจรายวัน พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126), หน้า 44.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

ประตูห้วยเทพสโมสร

ประตูภูธรลีลาศ

เพื่อเป็นที่ทรงออกกำลังกาย

ในปัจจุบัน พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เป็นที่ประทับขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้มีการดัดแปลงพระตำหนักจิตรลดารโหฐานหลายครั้ง เพื่อให้เหมาะกับที่ประทับ และยังได้โปรดฯ ให้สร้าง “ศาลาดุสิตาลัย” ซึ่งออกแบบโดยหม่อมราชวงศ์มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกประจำสำนักพระราชวัง เพื่อทรงใช้เป็นศาลาเอนกประสงค์ ให้คณะบุคคลจำนวนมากได้เฝ้าฯ เหนออย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังได้โปรดฯ ให้สร้างตำหนักพระราชทาน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ ซึ่งออกแบบโดยหม่อมหลวง สันรญา อิศรเสนา เนื่องในการอภิเษกสมรส ในเขตสวนจิตรลดา ต่อไปด้วย

ส่วนที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

แบบแผนของพระราชวังดุสิต

พระราชวังดุสิต ได้มีการแบ่งอาณาเขตออกเป็นพระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน เช่นเดียวกับแบบแผนของพระราชวังโดยทั่วไป แต่การแบ่งพระราชฐานชั้นต่าง ๆ ที่พระราชวังดุสิตนี้ ไม่สู้เคร่งครัดเหมือนพระบรมมหาราชวังซึ่งมี “เขื่อนเพชร” เป็นกำแพงแบ่งเขตอย่างชัดเจน แต่ที่นี้มีการแบ่งโดยใช้ภูมิทัศน์เข้ามาเป็นเส้นแบ่ง มีการขุดคลองใหญ่อยู่ภายในระหว่างพระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน พระราชทานชื่อคลองในเขตพระราชฐานนี้ว่า คลองเม่งเส็ง คลองลำน้ำค คลองรางเงิน คลองคาบแผ่นกระจก และคลองร่องไม้หอม มาบรรจบกันที่อ่างหยก ซึ่งคลองดังกล่าวนี้เป็นคลองเชื่อมต่อกันได้โดยตลอด และทำหน้าที่เปรียบเสมือนถนนเชื่อมต่อบริเวณ “สวน” ที่เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน อ่างหยกนี้ทำหน้าที่เปรียบเสมือนคลองที่แบ่งแยกบริเวณระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งเป็นที่ประทับของฝ่ายใน ที่ริมอ่างหยกนี้ เป็นที่ตั้งของ “เรือนต้น” ดังที่กล่าวแล้วอีกด้วย

ประตูและถนนของพระราชวังดุสิต

การแบ่งเขตพระราชฐานชั้นกลาง กับพระราชฐานชั้นใน แบ่งโดยรั้วและถนน มีประตูติดต่อกันระหว่างพระราชฐาน จำนวน 6 ประตู

โดยรอบของพระราชฐานนี้ เป็นรั้วสูง ก่ออิฐ ฉาบปูน มีประตูโดยรอบ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานชื่อประตูชั้นนอก และประตูชั้นในของพระราชวังเป็นศัพท์จีน หรือมีความหมายเกี่ยวกับจีน ส่วนมากเป็นชื่อของเครื่องลายคราม คือ ประตูทวง ประตูณี ประตูเต่า (ประตูหน้า) ประตูเขียน ประตูโลโต ประตูเล่าหั้น ประตูกิเลน ประตูปลา (ประตูหน้า) ประตูค่างขาว ประตูสี่แฉ่ ประตูนกกรอ ประตูนกกระเรียน ประตูนกดำ ประตูกบ ประตูไก่ฟ้า ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานชื่อประตูเหล่านี้ใหม่ โดยประตูชั้นนอก เรียกลำดับนับตั้งแต่ประตูหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ไปทางซ้ายดังต่อไปนี้

ประตูทางด้านทิศใต้

1. ประตูทวยเทพสโมสร เป็นประตูหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ด้านถนนเบญจมาศ (หน้า

ประตูปราสาทเกียรติราช

ประตูปราสาทเทวฤทธิ์

พระลาน พระบรมรูปทรงม้า)

2. ประตูธรลีลาศ เป็นประตูสกัดของถนนใบพร
3. ประตูวานถลีลาศ เป็นประตูจากถนนใบพร ไปสู่ท่าวาสุกรี
4. ประตูบุษบาสุวรรณค์ เป็นประตูสกัดถนนสัมมอใน (ถนนภายใน) ทางด้านทิศใต้

ประตูทางด้านทิศตะวันตก

1. ประตูสุนันทาทวาร เป็นประตูจากถนนบัว (ถนนภายใน) ไปสู่สวนสุนันทา

ประตูทางด้านทิศเหนือ

1. ประตูปราสาทเกียรติราช เป็นประตูสกัดถนนสัมมอใน (ถนนภายใน) ทางด้านทิศเหนือ
2. ประตูปราสาทเทวฤทธิ์ เป็นประตูสกัดถนนพุดตาลใน (ถนนภายใน) ออกไปกรมยานยนต์ ซึ่งปัจจุบันเป็นทางเข้าด้านเหนือของรัฐสภา

ประตูทางด้านทิศตะวันออก

1. ประตูประสิทธิ์สุรเดช เป็นประตูออกจากกิมดาบกรมวัง ไปตำหนักกรมหลวงสรรพสิทธิ ประสงค์ ปัจจุบันเป็นทางเข้าด้านหน้าของรัฐสภา
2. ประตูประเสริฐราชศักดิ์ เป็นประตูระหว่างโรงช้าง 2 โรง
3. ประตูสำนักนิเวศพล เป็นประตูทางเข้ากองรักษาการรักษาราชวัง
4. ประตูถกเกียรติอนันต์ เป็นประตูด้านหน้าตรงกับพระที่นั่งอนันตสมาคม ไปสระอโนดาช (ปัจจุบันคือ สวนสัตว์ดุสิต เขตดินวนา)

ส่วนประตูชั้นในของพระราชวังดุสิต มี 6 ประตู นับเรียงลำดับจากทิศเหนือมาทางทิศใต้ ดังต่อไปนี้คือ

1. ประตูคนธรรพ์รักษา เป็นประตูสกัดถนน¹ ไปสวนหงษ์
2. ประตูพิทยารสถิต เป็นประตูจากถนนเด็ก² ไปสวนหนังสือเล็ก
3. ประตูเทวฤทธิ์พิทักษ์ เป็นประตูออกพระที่นั่งอภิเชษฐดุสิตด้านเหนือ ไปพลับพลาโรงช้าง
4. ประตูเทวศักดิ์ภิรมย์ เป็นประตูระหว่างโรงรักษาการณ์ของทหารมหาดเล็กไปโรงรักษาการณ์กรมทหารรักษาวัง
5. และ 6. ประตูพรหมโคภิน และประตูอินทรโคภิน เป็นประตูติดต่อกันระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถาน กับพระที่นั่งอนันตสมาคม ทางด้านทิศเหนือ และได้ตามลำดับ ทั้งสองประตูนี้เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน

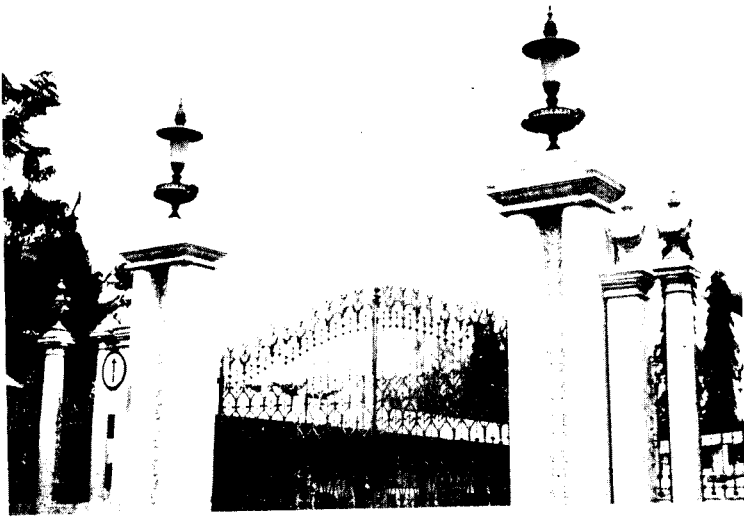
ส่วนถนนภายในพระราชฐานนั้น ก็ได้พระราชทานชื่อเป็นศัพท์จีน เช่นเดียวกันได้แก่

1. ถนนเข้าพระที่นั่งอัมพรสถาน

- 1.1 ถนนมังกรย้อม เป็นถนนวงนอก เข้าสู่ด้านหลังของพระที่นั่งอัมพรสถาน

---

¹ และ ² เป็นถนนภายในพระราชฐาน

ประตูประสิทธิ์สุรเดช

ประตูสำนักนิเวศพล

ประตูกลเกียรติอนันต์

- 1.2 ถนนหงษ์ยอม เป็นถนนวงใน เข้าสู่ด้านหน้าของพระที่นั่งอัมพรสถาน
- 1.3 ถนนเต็กไต้ เป็นถนนตัดขวาง ระหว่างถนนมังกรยอม และถนนหงษ์ยอม

2. ถนนผ่าน “สวน” ซึ่งเป็นที่ประทับของฝ่ายใน

- 2.1 ถนนสามมือใน เป็นถนนขนานกับคลองเม่งเส็ง และคลองรางเงิน
- 2.2 ถนนโถ เป็นถนนขนานกับคลองลำนาค
- 2.3 ถนนบัว เป็นถนนไปออกประตูสุนันทาทวาร

3. ถนนแบ่งเขตพระราชฐานชั้นนอก

3.1 ถนนเต็ก เป็นถนนแยกจากถนนโถ ขนานคลองร่องไม้หอม ผ่านหน้าพระที่นั่งอภิเชษก
ดุสิตสิ้นสุดที่การัดทวาร

4. ถนนในพระราชฐานชั้นนอก

4.1 ถนนพุดตาลใน เป็นถนนเริ่มต้นที่ประตูปราสาทเทวฤทธิ์ ขนานกับถนนเต็ก สิ้นสุดที่
พระที่นั่งอนันตสมาคม

4.2 ถนนเถาอุ่น เป็นถนนเล็ก เลียบรั้วพระราชวัง เป็นทางบริการ เริ่มต้นที่การัดทวาร
ริมประตูสำนักนิเวศพล ไปสู่ถนนโถ

ตำแหน่งที่ประทับของฝ่ายใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานที่ดินแต่ละแปลง ทางด้านทิศเหนือ
และทิศตะวันตกของพระราชฐาน และโปรดฯ ให้สร้างตำหนักและเรือนพักขึ้นเป็นเขตฝ่ายใน ที่ดินแต่ละ
แปลงนี้มีคำนำหน้าว่า “สวน” และมีชื่อเป็นลาย “กิมตั้ง” ของเครื่องถ้วยและเครื่องลายครามทั้งสิ้น สวน
ต่าง ๆ มีชื่อและพระนามของเจ้านายที่ประทับที่สวนนั้น ๆ ดังต่อไปนี้

1. สวนสี่ฤดู เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ สวน
นี้ตั้งอยู่ใกล้ประตูไถ่ฟ้า
2. สวนหงษ์ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี สวนนี้ตั้ง
อยู่ใกล้ประตูนกร้อย สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จมาประทับที่นี่ในปี พ.ศ. 2445 ภายหลังเจ้านายพระองค์อื่น โดยที่ก่อน
หน้านั้นได้เสด็จไปรักษาพระองค์ที่ศรีราชา
3. สวนนกไม้ เป็นที่ประทับของพระนางเจ้าฯ สุขุมลมารศรี พระราชเทวี และสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร
4. สวนบัว เป็นที่ประทับของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
5. สวนบัวเปลว เป็นห้องเครื่องต้น
6. สวนฝรั่งกังไส เป็นที่ประทับของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี
7. สวนภาพผู้หญิง เป็นที่ประทับของกรมขุนสุพรรณภาควดี พระองค์เจ้าสุพักตรวิไลยพรรณ
เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ และเจ้าจอมเรียม

8. **สวนไม้สามอย่าง** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอัจฉรพรรณนิรัชกัญญา และเจ้าจอมมารดาตลับ

9. **สวนเขาไม้** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี

10. **สวนเบญจมาศ** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ และเจ้าจอมมารดาชุ่ม

11. **สวนพุดตาล** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ พระองค์เจ้าอดิสัยสุริยาภา เจ้าจอมมารดาอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมเอื้อง เจ้าจอมอาบ เจ้าจอมแก้ว เจ้าจอมแสง และเจ้าจอมแถม

12. **สวนบัวไฟ** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอัปพันตรีปชา พระองค์เจ้าทิพยาลังการและเจ้าจอมมารดาแสง สวนนี้ตั้งอยู่ใกล้ประตูสี่แฉ

13. **สวนม้าสน** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าประเวศวรสมัย

14. **สวนผักชีหอม** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าศศิ พงศ์ประไพ

15. **สวนหนังสือเล็ก** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าปีเอตริศภัทรายุวดี และพระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ

16. **สวนโปิยเขียน** เป็นที่อยู่ของเจ้าจอมมารดาโหมต

17. **สวนม้าสน** เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าวรลักษณาวดี

18. **สวนห้องเครื่อง**

นอกจากสวนดังกล่าวแล้ว ยังโปรดฯ ให้สร้างตำหนักในบริเวณพระราชฐานชั้นในขึ้น 3 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 เรียกว่า กลุ่ม 6 ตำหนัก สร้างบนเกาะกลางสวนเรียกว่า “เกาะสน” พระราชทานเป็นที่ประทับของพระเจ้าน้องนางเธอ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 แบ่งออกเป็นกลุ่มตำหนักหลังเหนือ และกลุ่มตำหนักหลังใต้ กลุ่มละ 3 หลัง

ตำหนักด้านเหนือ	หลังที่ 1	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา
	หลังที่ 2	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ และพระองค์เจ้าไชยดวง
	หลังที่ 3	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้ากาญจนการ
ตำหนักด้านใต้	หลังที่ 1	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอรุณวดี
	หลังที่ 2	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้านารีรัตนา และพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี
	หลังที่ 3	เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน

กลุ่มที่ 2 เรียกว่า ตำหนักโปิยแกมเขียน และตำหนักเล่งหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระราชโอรส เมื่อยังไม่เจริญพระชันษาพอออกวังได้

ตำแหน่งโป๊ยแก๊งเซียน เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา
ตำแหน่งเล่งหนิง เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย และ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

กลุ่มที่ 3 เรียกว่าตำแหน่งบนเกาะกวาง เป็นตำแหน่งที่ประทับของกรมหลวงวรวงศ์สุธา พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เจ้าจอมมารดาวาด และพนักงานพระภุชญา

ในปี พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม¹ ทางด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน เพื่อใช้เป็นที่ออกมหาสมาคมได้เช่นเดียวกับพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง โดยมีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นผู้อำนวยการ และมีนายตมโฆเป็นนายช่างออกแบบ นาย อี้ ยี โลโก เป็นวิศวกร นาย ซี อาร์ เลกกี เป็นนายช่างใหญ่ และ นาย ซี ริ โกลี และ นาย กี้ บี เป็นช่างเขียนภาพ แต่การก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม สำเร็จบริบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2458 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6

พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นพระที่นั่งที่สร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมยุคเรอเนซองซ์ โดยแท้ ภายนอกประดับด้วยหินอ่อน ซึ่งสั่งมาจากประเทศอิตาลี ภายในมีภาพเขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของพระราชวงศ์จักรี ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 ประดับบนส่วนโค้งของโดม จำนวน 6 ภาพ

ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวังดุสิต

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคตลงแล้ว ในปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ทำการก่อสร้างพระที่นั่งที่ยังค้างอยู่จนแล้วเสร็จ และได้เสด็จประทับที่พระราชวังดุสิต ต่อมา แต่ไม่เสมอไป เพราะโปรดที่จะประทับตามพระราชวังต่าง ๆ เพื่อให้มีการดูแลรักษา ให้คงสภาพดี ส่วนในเขตรอบนอกของพระราชวังก็ได้โปรดฯ ให้สร้างโรงเรียนวชิราวุธขึ้นที่ริมคลองเปรมประชา

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังเสด็จประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถานบ้าง พระตำหนักจิตรลดารโหฐานบ้าง พระราชวังดุสิตจึงยังเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ตลอดมาทั้ง 3 รัชกาล

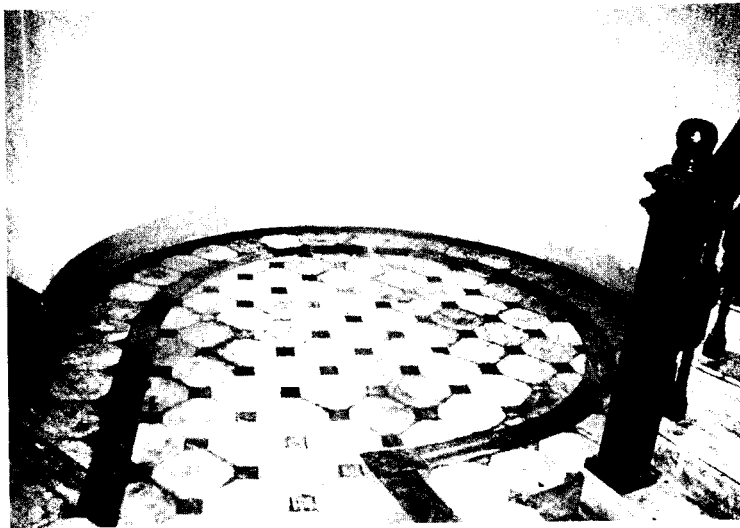
ภายหลังปี พ.ศ. 2475 มีความเปลี่ยนแปลงในพระราชวังดุสิตหลายประการ พระที่นั่งอนันตสมาคม ได้กลายเป็นที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ส่วนรอบนอกของพระราชวังบริเวณสระอโนดาต เขาดิน ได้กลายมาเป็นสวนสัตว์ดุสิต เขาดินวนา และเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการทหารหลายหน่วยเช่น กรป.กลาง กรมสวัสดิการทหารบก ฯลฯ และท้ายที่สุดในเขตพระราชฐาน ด้านทิศตะวันออก ได้เป็นที่ตั้งของรัฐสภา ซึ่งเป็นที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในปัจจุบัน

ส่วนในเขตพระราชฐานที่เคยเป็นส่วน ที่ประทับของพระมหาลี พระราชเทวี ตลอดจนพระราชธิดา เจ้าจอม และข้าราชการบริพาร ได้กลายเป็นที่ทำการของทหาร และ “สวนบัว” เพียงแห่งเดียว ได้กลายมาเป็น

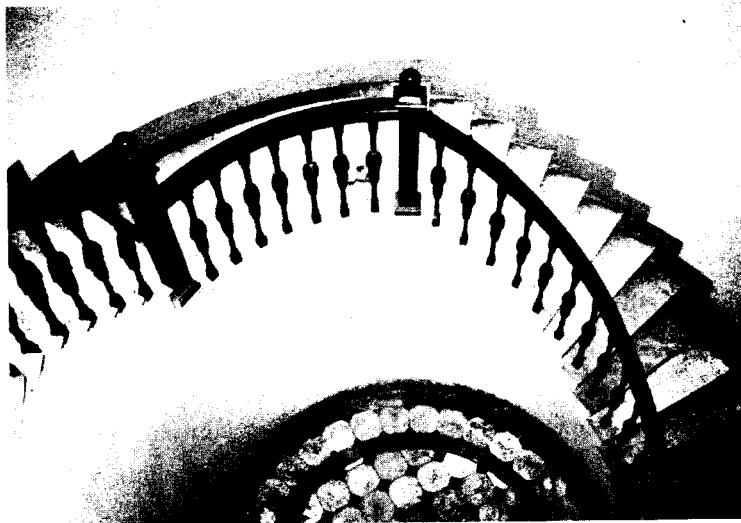
¹ ชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นพระที่นั่งหลังประธานในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อครั้งพระที่นั่งองค์นี้ เพราะหมดสภาพลง รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้นำชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคมมาเป็นชื่อพระที่นั่งในพระราชวังดุสิต

ตำหนักในพระราชวังดุสิต ปัจจุบัน
คือหอพักนักศึกษามหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์

ลายพื้น

บันไดเวียน

โรงช้างพระราชวังดุสิต

ตําหนักในพระราชวังดุสิต

หอพักนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในเขตพระราชฐานที่ยังคงเหลือเพียงส่วนน้อย เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สยามมกุฎราชกุมาร ในรัชกาลปัจจุบัน

สรุป

พระราชวังดุสิตเป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งแรกเป็นเพียงพลับพลาที่ประทับแรมใน
ยามที่ว่างจากพระราชภารกิจ มีนามว่า “วังสวนดุสิต” ต่อมาโปรดที่จะประทับที่นี้เป็นการถาวร จึงมีการก่อสร้าง
อาคารต่าง ๆ ขึ้นมาอีกหลายหลัง และตกแต่งอาณาบริเวณอย่างสวยงาม พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงฐานะของวังนี้
เป็น “พระราชวังสวนดุสิต” พระองค์ได้เสด็จประทับที่นี้จนสวรรคตที่พระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งเป็นพระที่นั่ง
องค์หนึ่งในพระราชวังนี้ หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว พระราชวังสวนดุสิตได้เป็นที่ประทับ
ของพระมหากษัตริย์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีพระนามใหม่ว่า “พระราชวังดุสิต” ตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 6
มีอาณาบริเวณกว้างขวางกว่าเมื่อแรกสร้าง คือ รวมเขตของสวนสุนันทา และสวนจิตรลดาเพิ่มขึ้นด้วย

หลังปี พ.ศ. 2475 พระราชวังนี้ส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นที่ทำการของหน่วยราชการต่าง ๆ
รวมทั้งที่เป็นสวนสัตว์ดุสิต และที่ทำการของรัฐบาล ยังเหลือเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่คงสภาพเป็นเขตพระราชวัง
ที่ประทับขององค์พระประมุขปัจจุบัน

สวนสุนันทา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาประทับที่พระราชวังดุสิตเป็นการถาวร และหลังจากได้เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่ 2 แล้ว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชอุทยานขึ้นทางด้านหลังของพระที่นั่งอัมพรสถาน โดยให้มีลักษณะแบบสวนป่า และมีบรรยากาศแบบบ้านนอก แต่อยู่ในวัง เพื่อเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถได้เป็นส่วนพระองค์ และต่อมา ยังได้ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างที่ประทับในวันหน้า สำหรับเจ้านายฝ่ายในของพระองค์ ในบริเวณนี้ด้วย และพระราชทานนามสวนนี้ว่า “สวนสุนันทา” แต่การสร้างพระราชอุทยานครั้งนี้ มิได้สำเร็จตามพระราชประสงค์ เพราะได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดฯ ให้สร้างต่อมา และมีเจ้านายเสด็จเข้าไปประทับตามพระราชประสงค์เดิมทุกประการ

ที่ตั้งของสวนสุนันทา

สวนสุนันทาตั้งอยู่ทางด้านหลังของเขตพระราชฐาน ซึ่งแต่เดิมคงจะเป็นที่ว่างระหว่างถนน 4 สาย คือถนนตะพานทอง (ถนนสามเสน) ถนนดวงดาวใน (ถนนราชสีมา) และถนนโบพร (ถนนอุทงนอก) ถนนซังฮี (ถนนราชวิถี) จึงโปรดฯ ให้ขยายเขตพระราชฐานออกไปถึงถนนตะพานทอง และขยายถนนให้ใหญ่ขึ้นเท่าถนนซังฮี และถนนโบพร เอาถนนดวงดาวใน มาเป็นถนนภายในพระราชวัง พร้อมทรงคาดการณ์ว่าเมื่อสร้างเสร็จแล้ว จะโปรดฯ ให้รื้อกำแพงพระราชฐานด้านหลังออก รวมบริเวณสวนสุนันทาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชฐาน แต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน การรื้อกำแพงด้านหลังจึงระงับไป เพียงแต่มีทางติดต่อจากเขตพระราชฐาน ทางด้านถนนบ่วย เพียงประตูเดียว และรัชกาลที่ 6 จึงได้พระราชทานนามประตูนี้ว่า “สุนันทาทวาร”

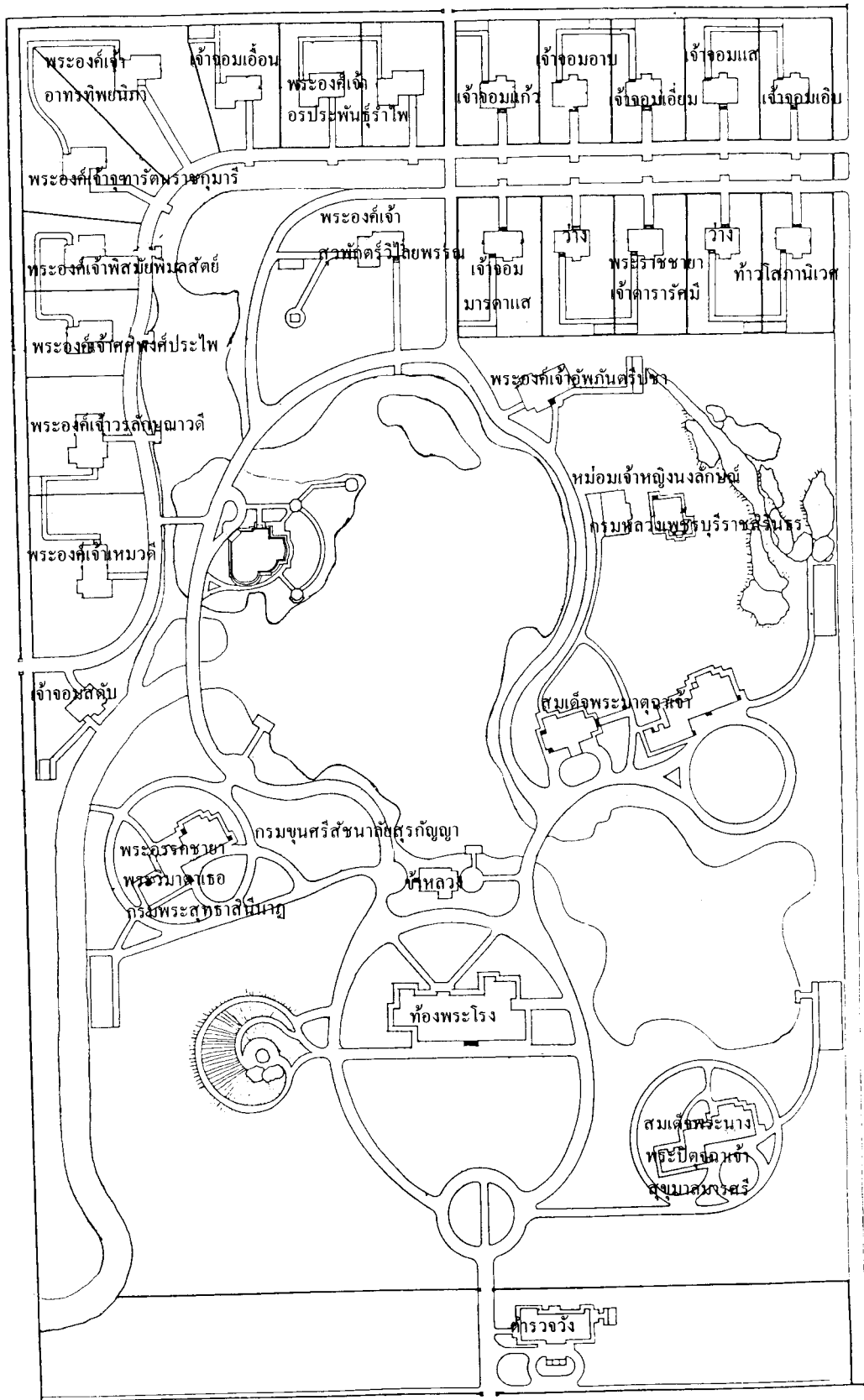
สวนสุนันทามีอาณาเขตติดต่อกับถนน 4 ด้าน ดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนซังฮี (ถนนราชวิถี)
ทิศตะวันออก	จดถนนดวงดาวใน (ถนนราชสีมา)
ทิศใต้	จดถนนโบพร (ถนนอุทงนอก)
ทิศตะวันตก	จดถนนตะพานทอง (ถนนสามเสน)

แบบแผนการสร้างสวนสุนันทา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างสวนสุนันทาครั้งนี้โดยพระราชทานแนวความคิด และขั้นตอนการดำเนินงาน ไว้อย่างละเอียดละออ กับเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ผู้อำนวยการก่อสร้างดังต่อไปนี้¹

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)*, หน้า 89 - 92.

แผนผังสวนสุนันทา

1. ให้อายุเขตสวนไปถึงแนวคลอง ริมถนนสามเสน ขยายคลองให้กว้างขึ้น และทำหน้าที่เป็นคูของวัง
  2. ฝั่งคลองด้านทิศตะวันตก (ด้านถนนสามเสน) จะต้องมีถนนริมคลองกว้าง 8 คอก สำหรับเดินรักษาวัง
  3. ในขั้นต้น จะยังไม่รื้อกำแพงพระราชฐานด้านตะวันตก (ด้านถนนราชสีมา) แต่จะเจาะประตูขนาดเล็ก (ปัจจุบันคือ ประตูสุนันทาทวาร) ระหว่างสวนบัว กับสวนสี่ฤดู เป็นทางตรงไปถึงสวนนอก (สวนสุนันทา) เมื่อสร้างสวน และตำหนักต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว จึงจะรื้อกำแพงพระราชฐานด้านตะวันตกออกผนวกสวนเข้าไว้ในวัง
  4. ลักษณะการจัดภูมิทัศน์ ให้ขุดคลองขนาดใหญ่ (ทรงเรียกว่าแม่น้ำด้วน) หักจากไปตามพื้นที่ให้คลองนี้กว้างบ้าง แคบบ้าง ที่กว้างที่สุดประมาณ 40 เมตร
  5. ที่หัวแหลมของคลอง ให้เป็นที่ตั้งของพลับพลา ตั้งในตำแหน่งให้มองเห็นน้ำได้ทั้งทิศเหนือและทิศตะวันออก
  6. ให้ตั้งเรือนแพที่ด้านเหนือตรงกับลำน้ำซึ่งจะแลเห็นได้ไกล ทั้งนี้เพื่อให้บังเงาเรือนในเวลาบ่าย
  7. กำหนดให้สร้าง "เขาดิน" และปลูกต้นไม้สูง ในตำแหน่งทิศตะวันตกเฉียงใต้ เพื่อก่อให้เกิดร่มเงาในเวลาบ่าย
  8. ทางด้านทิศเหนือของสวน ให้สร้างตำหนักพระราชทานพระราชธิดา
  9. ส่วนหลังตำหนักออกไปถึงกำแพงหลัง ควรจะเป็นไปอย่างวัง เบนสตอพ เมืองเดินมาร์ค คือมีสวนใกล้ตำหนัก ถัดสวนไปเป็นลานหญ้า เรียกว่า เมโด (meadow) ปลูกไม้ครีมี 2 ข้าง จะเห็นเป็นทัศนียภาพ ของป่าเขียว มีถนนเล็กแอบไปตามชายไม้ทั้ง 2 ข้าง
  10. ทางด้านตะวันออก พ้นจากริมฝั่งน้ำ ควรเป็นสวนผลไม้
  11. ส่วนที่พ้นจากถนนริมฝั่งน้ำ ฟากตะวันตก ควรจะเป็นป่าต่อกับป่าหลังเรือนที่อยู่ฟากเหนือของเมโด (meadow) ลักษณะเป็นป่าบ้านนอก ทรงเรียกว่าเปอตีต์ ตรีอานอง (PETIT TRIANON)
  12. เมื่อออกจากป่าจึงถึงสวนผัก ซึ่งจะตั้งอยู่ท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ ลักษณะคล้ายถางป่าปลูกผัก
  13. อาณาเขตของสวนที่ทรงมีพระราชดำริครั้งนี้จะกว้าง 8 เส้น และยาว 13 เส้น
- ส่วนสวนสุนันทาที่มาสสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น คงจะได้ดำเนินรอยตามพระราชดำริทุกประการ ยกเว้นแต่ สวนสุนันทา มิได้รวมเข้าเป็นอาณาเขตของพระราชฐานชั้นในตามวัตถุประสงค์เดิม แต่สวนสุนันทา ล้อมรอบด้วยกำแพงก่ออิฐฉาบปูน เป็นเอกเทศของตนเอง มีทางเข้าใหญ่อยู่ทางด้านถนนใบพร (อุทงนอก) และมีทางบริการทางด้านถนนสามเสน ที่ประตูทางเข้านี้เป็นที่ตั้งของตำราวจวัง และมีรั้วชั้นที่ 2 กันเป็นเขตพระราชฐานชั้นในอีกชั้นหนึ่ง

ภายในบริเวณสวนสุนันทา มีสระขนาดใหญ่และขนาดเล็ก อยู่ 2 สระ เชื่อมต่อถึงกัน และมีทางไวน้ำเข้าสู่สระนี้ติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่รอบสระเป็นที่ตั้งของตำหนักเจ้านายที่มีพระอิสริยยศสูง และมีขนาดตำหนักใหญ่กว่าตำหนักทั่วไป ที่ใกล้สระด้านทิศใต้ เป็นที่ตั้งของห้องพระโรง ที่มีชื่อว่า พระที่นั่งนงคราญสโมสร เป็นพระที่นั่งเอกประสงค์ของเจ้านายฝ่ายในที่ประทับอยู่ในสวนสุนันทา

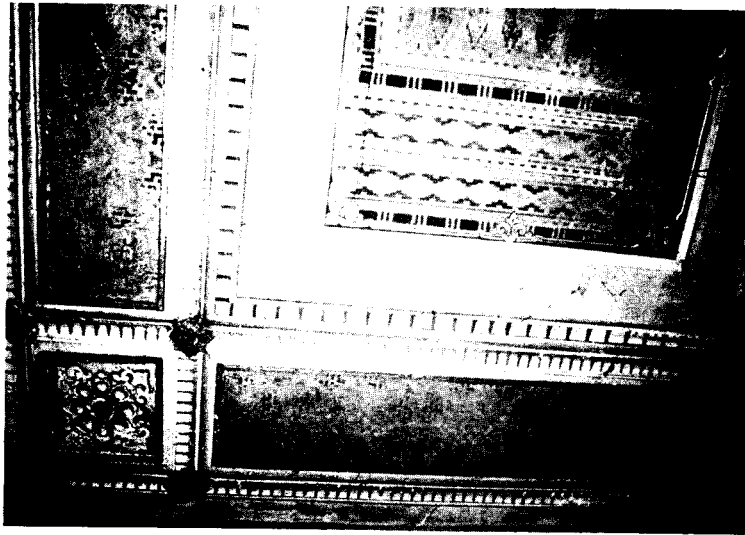
ตําหนักในสวนสุนันทา

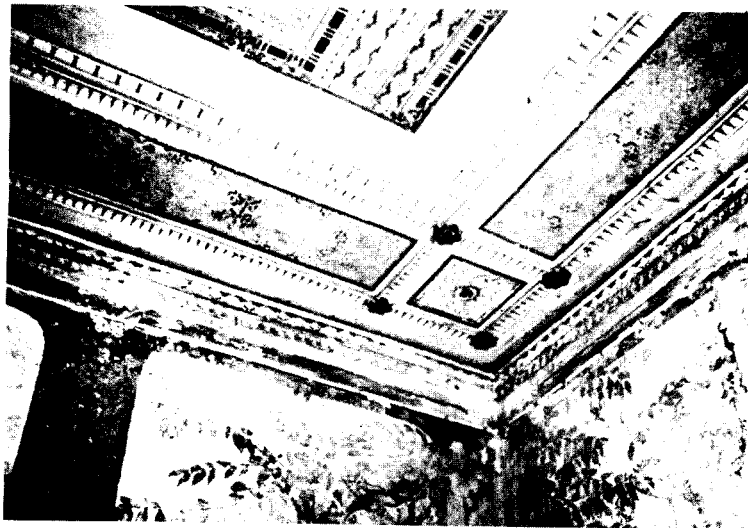
ตําหนักในสวนสุนันทา

ลายไม้จำหลักลาย และลายปูนปั้น
ที่เสา

ภายในห้องพระ

ด้านทิศเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือของสวนสุนันทา เป็นที่ตั้งของตำหนักพระราชธิดา รัชกาลที่ 5 ตามพระราชประสงค์เดิม โดยจัดสร้างเป็นตำหนักเรียงกัน 2 แถวคั่นด้วยคูระหว่างกลาง มีถนนหรือทางเดินเลียบริมคูทั้ง 2 ฝั่ง แต่ตำหนักทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีตำหนักเรียงกันแถวเดียวหันหน้าตำหนักลงสู่สระน้ำใหญ่ แต่แต่ละตำหนักจะกันรั้วเดี่ยว แบ่งขอบเขตระหว่างกัน

ส่วนทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีเขาดินปลูกต้นไม้สูงตามพระราชดำริ ของรัชกาลที่ 5 และทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเขาดินอีกแห่งหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นเขาดินที่เกิดจากการขุดสระทั้ง 2 สระ ในกลางสวน และที่ใกล้เขาดินด้านนี้เป็นที่ตั้งของตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

สิ่งก่อสร้างในสวนสุนันทา

ดังที่กล่าวแล้วว่า สวนสุนันทา สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ให้เป็นสวนส่วนพระองค์ และที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในของรัชกาลที่ 5 ฉะนั้นสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏในสวนสุนันทา จะเป็นอาคารที่เกี่ยวข้องกับการพักอาศัยเพียงประการเดียว แต่มีขนาดไม่เท่ากัน พอจะแบ่งตามที่ตั้งได้เป็น 2 แบบ ดังต่อไปนี้

1. **ตำหนักแบบที่ 1** คือตำหนักที่ประทับของพระมเหสีและสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชธิดา ตำหนักดังกล่าวนี้ จะตั้งอยู่รายรอบสระ หรือไม่ก็ตั้งอยู่ในตำแหน่ง ใกล้ทางเข้าของสวนสุนันทา ด้านทิศใต้ ตำหนักดังกล่าวประกอบด้วย

1.1 **ตำหนักของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า¹** สมเด็จพระเจ้าฟ้าทรงปลูกตำหนักในระยะหลังของรัชกาลที่ 6 แต่ไม่ได้เสด็จมาประทับ เพราะได้ทรงสร้างตำหนักส่วนพระองค์แล้วที่วังสระปทุม ตำหนักนี้จึงเป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภาพรรณพิไล และพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า วาปีบุษบาภร

1.2 **ตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร** ตั้งอยู่ใกล้กับตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี

ทั้ง 2 ตำหนักนี้ ตั้งอยู่ใกล้เขาดิน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

1.3 **ตำหนักพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี²** (ในแผนที่เรียกว่า ตำหนักสมเด็จพระนาง) ตั้งอยู่ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระที่นั่งนงคราญสโมสร เป็นตำหนักหลังใหญ่ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรีฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ต่อมา 2 พระองค์แรกได้เสด็จไปประทับที่วังบางขุนพรหม และกรมหลวงทิพยรัตนฯ ได้เสด็จตามไปประทับภายหลัง คงเหลือแต่หม่อมเจ้าที่ทรงอุปถัมภ์ประทับต่อมา

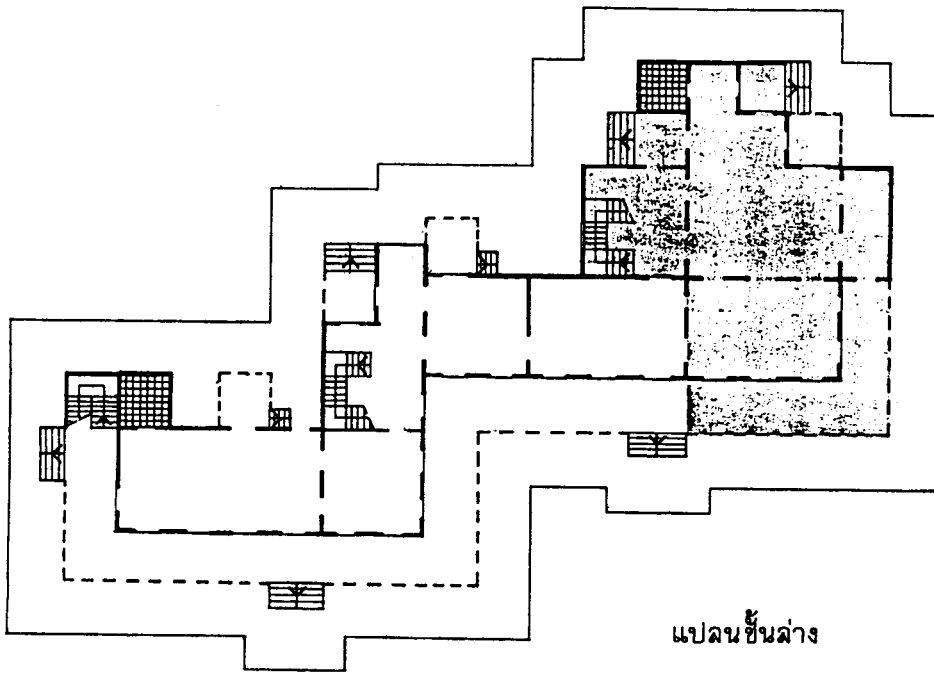
¹ ปัจจุบัน ก่อที่ตั้งโรงเรียนละอออุทิศ

² ปัจจุบันก่อก่อที่ตั้งโรงเรียนข้าราชการกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ดิฉันมีชื่อใหม่ว่า อาคารสุวัฒนา

แผนผัง townhouse

ที่ประทับของ ๓ พระองค์ (TOWNHOUSE)

ในสวนสุนันทา

แปลนชั้นล่าง

- เฉลียงพระองค์ วาปีฯ
- เฉลียงพระองค์ ประภาฯ
- เฉลียงพระองค์ เขียวภาฯ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา , พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๕ ,

(กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช , ๒๕๒๔) , หน้า ๗๔

1.4 **ตำหนักของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา**¹ (ในแผนที่เรียกว่า พระอรรคชายา) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก เป็นตำหนักแบบเดียวกับ 1.3 ตำหนักนี้เป็นที่ประทับของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ และสมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตร์ดิยง กรมขุนอุทองเขตต์ดิยงรี ใกล้ ๆ กับตำหนักนี้ มีตำหนักขนาดเล็กตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ของตำหนักใหญ่ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามลีนพดาราช กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกาย²

2. **ตำหนักแบบที่ 2** เป็นตำหนักที่ประทับของพระราชธิดา เจ้าจอมมารดา หรือเรือนเจ้าจอม³ ตั้งอยู่ริมรั้วด้านทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตำหนักหรือเรือนดังกล่าวนี้มีทั้งขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก ประมาณ 21 ตำหนัก และบางตำหนักก็ยังปรากฏหลักฐานอยู่ดังรายพระนามและรายนามของเจ้าของต่อไปนี้

- แถวที่ 1**
- 2.1 เรือนเจ้าจอมเอิบ
  - 2.2 เรือนเจ้าจอมแสด
  - 2.3 เรือนเจ้าจอมเอี่ยม
  - 2.4 เรือนเจ้าจอมอาบ
  - 2.5 เรือนเจ้าจอมแก้ว
  - 2.6 ตำหนักพระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ
  - 2.7 ตำหนักพระองค์เจ้า อติสัณสุรียภา และเจ้าจอมมารดาอ่อน⁴
  - 2.8 เรือนเจ้าจอมเอื้อน และเจ้าจอมแถม⁵
  - 2.9 ตำหนักพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา⁶
  - 2.10 ตำหนักพระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี⁷
  - 2.11 ตำหนักพระองค์เจ้าพิศมัยพิมลสัตย์⁸
  - 2.12 ตำหนักพระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพ⁹
  - 2.13 ตำหนักพระองค์เจ้าลักษณาวดี¹⁰

¹ ปัจจุบัน คือตึกอำนวยการของวิทยากรสวนสุนันทา ตึกที่ 27 ซึ่งมีชื่อใหม่ว่า ตึกสายสุทธานพดล

² ปัจจุบันรื้อไปหมดแล้ว ปลูกสร้างเป็นโรงเรียนประถมสาธิตวิทยาลัยครูสวนสุนันทา

³ ที่พักของเจ้าจอม เรียกว่า “เรือน”

⁴ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียน ตึกบุตรข้าราชการพลเรือน

⁵ ปัจจุบันนี้มีชื่อว่า ตึก เอื้อน อาซวี แดมดวลย์

⁶ ปัจจุบันตำหนักนี้ มีชื่อว่า ตึกอาทรทิพนิวาสน์

⁷ ปัจจุบันตำหนักนี้มีชื่อว่า ตึกจุฑารัตนาภรณ์

⁸ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียน ภาควิชาอุตสาหกรรมศิลป์ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา มีชื่อว่า ตึก

พิศมัยพิมลสัตย์

⁹ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียน มีชื่อว่า ตึกศศิพงศ์ประไพ

¹⁰ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารฝึก ของภาควิชาพลศึกษา มีชื่อว่า ตึกวรลักษณางค์

ตักถ้ายสุทรานพดล

สวนในสวนสุนันทา

ตำหนักในสวนสุนันทา

- 2.14 ตำนานพระองค์เจ้าเหมวดี¹
 2.15 เรือนเจ้าจอม ม.ร.ว.สดับ และ ม.ร.ว.เจียด²
- แถวที่ 2**
- 2.1 เรือนท้าวโสภานิเวศ
 2.2 ตำนานกว้าง
 2.3 ตำนานพระราชยา เจ้าดารารัศมี
 2.4 ตำนานกว้าง
 2.5 เรือนเจ้าจอมมารดาแล
 2.6 ตำนานพระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ³

และยังมีตำหนักขนาดใหญ่อีกหลังหนึ่ง⁴ ตั้งอยู่บนเกาะ ในสระใหญ่ มีถนนภายในตัดผ่าน ไม่ปรากฏหลักฐานว่า เป็นตำหนักของเจ้านายพระองค์ใด

ลักษณะของตำหนักในสวนสุนันทา ส่วนมากมีลักษณะเหมือนกันทั้งรูปแบบ และการทาสี สามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

1. ตำหนักขนาดใหญ่ เป็นตำหนักตึก ยกพื้นสูงประมาณ 1.00 เมตร สูง 2 ชั้น มีหลังคาทรงสูง มุงด้วยกระเบื้องว่าว ภายในตำหนักแบ่งเป็นส่วน ๆ คล้ายจะเป็น “อาคารชุด” ติดต่อกันได้ แต่บางหลังก็มีลักษณะพิเศษแตกต่างกันออกไป ลักษณะภายในส่วนมากจะเป็นกลุ่มห้องเรียงกันไป ยกเอียงกัน แต่ละชุดมีบันไดทางขึ้นลงแยกกัน แต่เชื่อมด้วยเฉลียงด้านหน้ายาวตลอด มีหน้าต่างเป็นบานกระทุ้งตอนกลาง เป็นเกล็ดไม้ เปิดถึงพื้น ภายในมีลูกกรงไม้ ตำหนักขนาดใหญ่นี้ ในปัจจุบันทาสีไม่เหมือนกัน แต่ในอดีตอาจจะเป็นสีเดียวกันหมด

2. ตำหนักขนาดเล็ก เป็นตำหนักตึก ยกพื้นสูงประมาณ 2.00 เมตร ตอนบนสูง 2 ชั้น หลังคาทรงสูง มุงด้วยกระเบื้องว่าว ภายในเป็นห้องเรียงกัน ด้านหน้ามีเฉลียง ลื่นสุดที่ห้องสำคัญห้องหนึ่ง ที่เฉลียงมีหน้าต่างเป็นบานกระทุ้ง ตอนกลางเป็นเกล็ดไม้ เปิดถึงพื้น ลักษณะเดียวกับตำหนักใหญ่ ภายในตำหนักมีบันได 2 ทาง หัวท้ายบันไดหนึ่งเป็นบันไดใหญ่ อีกบันไดหนึ่งเป็นบันไดบริการ ใกล้เคียงกับบันไดบริการนี้มีห้องทรง ส่วนใต้บันไดเป็นห้องน้ำขนาดเล็ก ตำหนักขนาดเล็กนี้ ทาสีเหลืองเหมือนกันหมดทุกหลัง

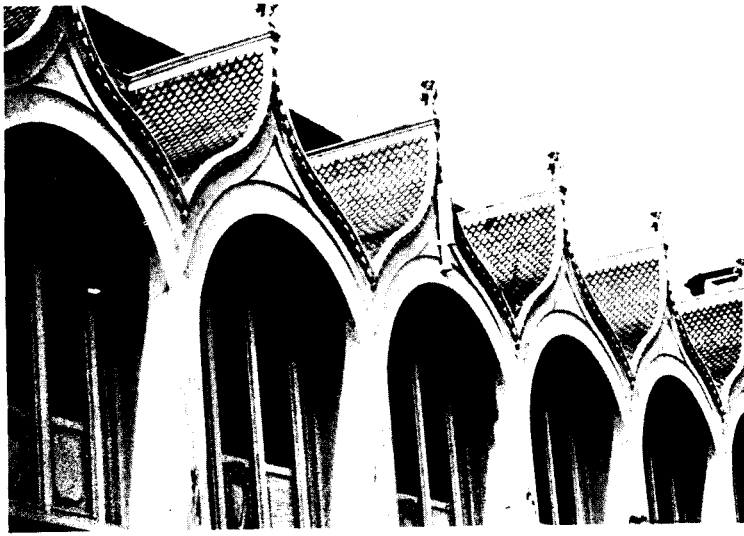
พระที่นั่งนงคราญสโมสร ภายในสวนสุนันทา นอกจากจะมีการสร้างสวน สร้างตำหนัก และเรือนต่าง ๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างท้องพระโรงขึ้นองค์หนึ่ง พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งนงคราญสโมสร” ในปี พ.ศ. 2465 ท้องพระโรงนี้ทำหน้าที่เป็นศาลาเอนกประสงค์ที่เจ้านายฝ่ายในจะใช้ในการบำเพ็ญพระกุศล หรือจัดงานรื่นเริงได้ตามพระอัธยาศัย เคยมีการจัดงานใหญ่หลายครั้ง

¹ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียนของคณะวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มีชื่อว่า ตึกเหมวดีพิทักษ์

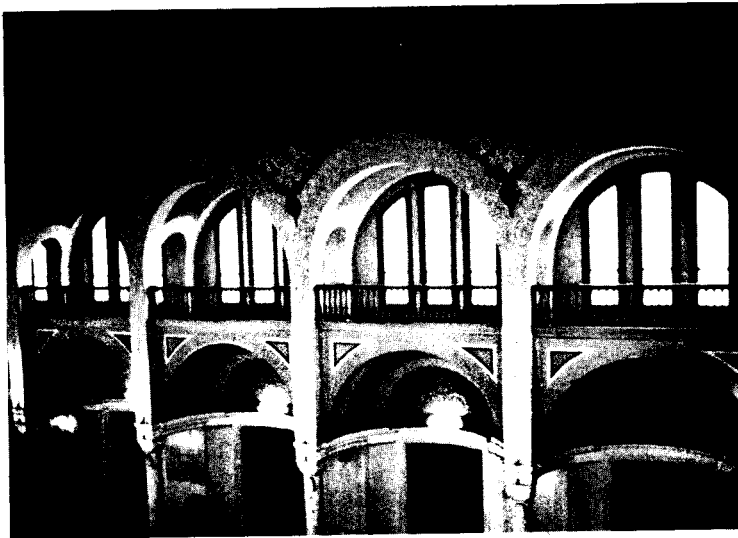
² ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียน ภาควิชาคหกรรมศาสตร์ มีชื่อว่า อาคาร สดับ สนธิ เจียด เกษม

³ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารเรียน มีชื่อว่า สุวพักตร์นิเวศน์

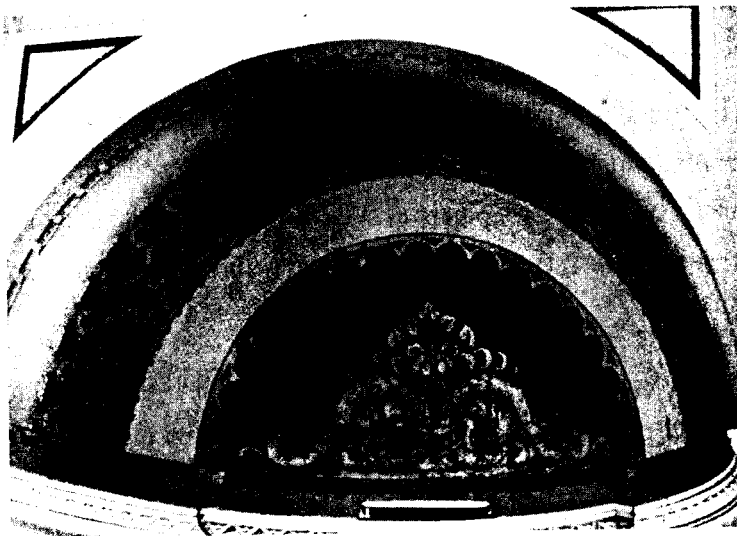
⁴ ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของอนุสาวรีย์ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา กุมารรัตน์

ด้านหน้าพระที่นั่งนงคราญสโมสร

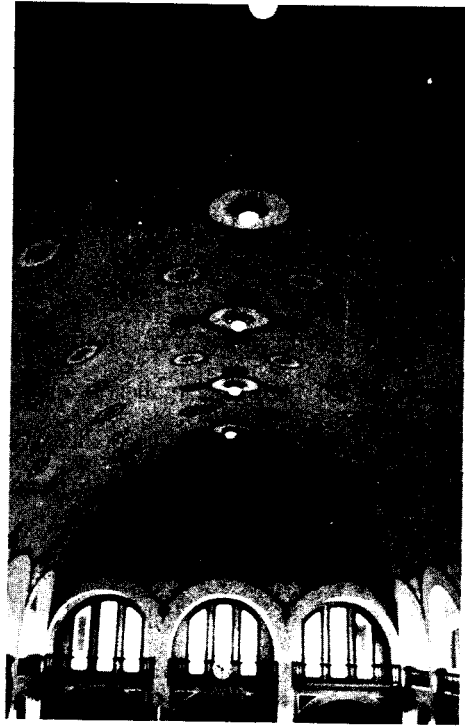
ระเบียงรอบพระที่นั่งนงคราญสโมสร

ลายเขียนแบบปูนเปียกพระที่นั่งนงคราญสโมสร

ระเบียงชั้นบนพระที่นั่งนงคราญสโมสร

ภายในพระที่นั่งนงคราญสโมสร

ที่พระที่นั่งนี้ เช่นงานฉลองพระชนมายุครบ 60 ปี ของสมเด็จพระเจ้า พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เคยเป็นที่ตั้งพระโกศของพระวิมาดาเธอ และได้มีพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระที่นั่งนี้ เป็นต้น

ลักษณะสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งนงคราญสโมสร มีหลักฐานที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติปรากฏว่า แต่เดิมพระที่นั่งองค์นี้มีวัดอุประสงค์จะสร้างเป็นตำหนักขนาดใหญ่หลังหนึ่ง และต่อมาได้เปลี่ยนวัดอุประสงค์มาเป็นสร้างห้องพระโรงหลังนี้แทน โดยอาศัยโครงรากเดิม ซึ่งสร้างเป็นแบบกำแพงรับน้ำหนัก (wall bearing)

รูปแบบของสถาปัตยกรรม ภายในเป็นแบบห้องพระโรง โครงหลังคาคอนกรีตเสริมเหล็กแบบโครงสร้าง shell มีระเบียง (gallery) โดยรอบห้องโถง ซึ่งเป็นจุดรับน้ำหนักหลังคา โดยใช้ โครงสร้างเป็นรูปโค้ง (arch) ตอนล่างที่รับระเบียง (gallery) เป็นเสากลม หัวเสาเป็นบัวปูนปั้น ระหว่างเสาเป็นผนังโค้ง ตอนบนเขียนรูปสีแบบปูนเปียก (fresco) เป็นลวดลาย ตอนล่างเป็นประตูบานไม้แบบลูกฟักกระดานคูณ

ภายนอก มีลักษณะเป็นอาคาร 2 ชั้น คลุมด้วยหลังคาทรงสูง ครอบคลุมโครงสร้าง shell ชั้นบนมีหน้าต่างโดยรอบ ที่กรอบหน้าต่างปูนปั้นเป็นรูปโค้งแหลม (pointed arch) ลักษณะละม้ายไปทางรูปแบบของ โบสถ์ เซนต์ มาร์ค (SAINT MARK) ประเทศอิตาลี ชั้นล่างมีประตูโดยรอบ เปิดสู่เฉลียงกว้างภายนอก มีบันไดใหญ่ขึ้นเฉลียงทางด้านหน้า และบันไดรอง 2 ข้างทางด้านหลังซึ่งด้านหนึ่งมีห้องน้ำ ห้องแต่งตัวชายหญิง อีกด้านหนึ่งเป็นห้องเตรียมอาหาร

พระที่นั่งนงคราญสโมสร เป็นพระที่นั่งที่มีความสำคัญมากในแง่วิวัฒนาการ ทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทย เพราะเป็นอาคารประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงอิทธิพล และความก้าวหน้าของระบบโครงสร้างแบบ shell ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนี้ แต่ได้นำมาใช้ในประเทศไทย เป็นเวลาเกือบ 100 ปีมาแล้ว และโครงสร้างดังกล่าวนี้ยังยืนหยัดปรากฏให้เห็นอย่างสมบูรณ์มาจนทุกวันนี้ ส่วนในแง่การตกแต่ง แสดงถึงความวิจิตรประณีตบรรจงที่หาที่ติมิได้ และยังมีภาพเขียนแบบปูนเปียก ที่ปัจจุบันได้เลิกเทคนิคแบบนี้ไปแล้ว จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ไว้เป็นสมบัติของชาติ

ความเปลี่ยนแปลงของสวนสุนันทา ภายหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตจนถึงปัจจุบัน

หลังจากรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต ปรากฏว่า แนวพระราชดำริต่าง ๆ เกี่ยวกับการสร้างสวนสุนันทานั้น รัชกาลที่ 6 ได้ทรงจัดดำเนินการต่อมาหลายอย่างตามที่พระบรมชนกนาถ เคยมีพระราชดำริไว้ เช่น ทรงตั้งพระทัยจะให้เป็นที่พักอาศัยของข้าราชการสำนักฝ่ายในของรัชกาลที่ 5 พระองค์ก็โปรดฯ ให้มีการดำเนินการก่อสร้างต่อมา โดยมีเจ้าพระยายมราช เป็นผู้อำนวยการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ที่เป็นตำหนักและเรือนจำนวน 32 ตำหนัก และได้โปรดฯ ให้สร้างห้องพระโรงขึ้น² ในปี พ.ศ. 2465

ปรากฏว่าเมื่อการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว บรรดาเจ้านายฝ่ายในของรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ก็

¹ เริ่มก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ต่อ ตั้งแต่ พ.ศ. 2454

² พระที่นั่งนงคราญสโมสร

ยังคงประทับอยู่ในเขตตำหนักเดิมที่ในพระราชวังดุสิต ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนรัชกาลก็ตาม ซึ่งพอจะสรุปเหตุผล¹ ได้ดังนี้

ตอนต้นรัชกาลที่ 6 พระองค์ยังไม่มีพระมเหสี พระชายา หรือแม้แต่เจ้าจอม จึงมักจะประทับแวดล้อมอยู่กับข้าราชการบริพารส่วนนอก อีกทั้งไม่โปรดที่จะประทับอยู่แต่ในพระราชวังในพระนคร โปรดแปรพระราชฐานไปประทับนอกพระนครบ่อย ๆ เช่น พระราชวังสนามจันทร์ เพราะฉะนั้นถึงแม้จะเปลี่ยนรัชกาลใหม่แล้วก็ตาม จะไม่กระทบกระเทือนถึงเจ้านาย และข้าราชการสำนักฝ่ายในของพระบรมชนกนาถเท่าใดนัก² ดังนั้น ตำหนักที่สร้างเสร็จในสวนสุนันทา ในระยะนั้น จึงว่างอยู่ช่วงหนึ่ง จนเมื่อรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้านายฝ่ายใน และข้าราชการบริพารในรัชกาลที่ 5 จึงทยอยแยกย้ายออกมาประทับที่สวนสุนันทา ซึ่งมีบางองค์ที่เสด็จออกไปประทับที่วังเจ้านายอื่น มิได้เข้ามาประทับในสวนสุนันทา แต่ก็มีเจ้านายฝ่ายในและข้าราชการสำนักอยู่กันอย่างคับคั่งในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นไปตามแนวพระราชดำริ ของรัชกาลที่ 5 ที่เคยมีมาก่อนว่า ถ้าสิ้นพระองค์แล้ว บรรดาเจ้าจอมที่มีพระราชธิดา และเจ้าจอมทั้งหลายจะลำบาก เพราะพระองค์เป็นผู้ที่มีครอบครัวมาก โอกาสที่จะฝากฝังให้ใครดูแล หรือรับเป็นภรรยา ก็จะลำบาก ส่วนเจ้าจอมมารดาที่มีพระราชโอรสคงไม่มีปัญหา เพราะอาจจะไปอยู่วังของพระราชโอรสได้ สมควรที่พระองค์จะต้องเตรียมสถานที่ไว้เป็นที่อยู่อาศัยของบรรดาสมาชิกในครอบครัวของท่านสืบไป เมื่อพระองค์สิ้นไปแล้ว ปรากฏว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2462 เป็นต้นไป สวนสุนันทาก็ได้เป็นที่ประทับและที่อยู่อาศัยของบรรดาพระราชธิดา เจ้าจอมมารดา เจ้าจอม และข้าราชการบริพาร นอกจากจะเป็นอุทยานที่สวยงามแล้ว ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ได้กล่าวถึงบรรยากาศในสวนสุนันทาตั้งแต่ พ.ศ. 2462 - พ.ศ. 2475 อันเป็นช่วงเวลาที่เจ้านายฝ่ายใน และข้าราชการสำนักในรัชกาลที่ 5 อาศัยอยู่ย่นัว่า

“.....สวนสุนันทาในระหว่าง พ.ศ. 2462 - 2475 อันเป็นยุคที่พระราชวงศ์ฝ่ายในรัชกาลที่ 5 ประทับอยู่ย่นั เป็นสถานที่สวยงามน่ารื่นรมย์แห่งหนึ่ง ตอนกลางบริเวณกว้างใหญ่ไพศาลนั้นเป็นสระใหญ่ ประกอบด้วยคูคลอง ซึ่งมีลักษณะคดเคี้ยวเหมือนสระและคูเกิดขึ้นตามธรรมชาติ มีเกาะแก่ง และโขดหินเนินดินน้อยใหญ่ ซึ่งร่มรื่นด้วยเงาพฤษภานานาชนิด มีตำหนักอันเป็นที่ประทับของพระมเหสี พระราชธิดา และบาทบริจาริกาใหญ่น้อยเรียงรายอยู่บนพื้นที่ราบ บนโขดหินเนินดิน และริมฝั่งคูคลอง แต่ละตำหนักต่างก็ทำสวน และปลูกไม้ดอกนานาชนิดอย่างงดงาม อันเป็นที่เจริญตา ยิ่งนัก.....”³

ครั้นถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีผลกระทบถึงเจ้านายที่ประทับอยู่ในสวนสุนันทา เนื่องจากการจับกุมเจ้านายบางองค์เป็นองค์ประกัน ถึงแม้จะไม่ใช่เจ้านายฝ่ายหญิงในสวนสุนันทา

¹ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, *สวนสุนันทาในอดีต*, หน้า 26-28

² แต่มีเจ้านายบางกลุ่มย้ายกลับไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเมื่อมีการย้ายเข้าไปอยู่ในสวนสุนันทาบ้างแล้ว เจ้านายฝ่ายในองค์อื่น ๆ จึงย้ายตามไปประทับอยู่ในสวนสุนันทา

³ เรื่องเดิม

แต่ก็มีส่วนทำให้เกิดความคลอนแคลนไม่ไว้วางใจว่า จะปลอดภัยหรือไม่ อีกประการหนึ่งรัฐบาลสมัยนั้นได้ยึดวังเจ้านาย สถานที่สำคัญหลายแห่งไว้เป็นหน่วยราชการ เจ้านายต่าง ๆ และข้าราชการสำนักจึงแยกย้ายกันออกมาประทับและอยู่ข้างนอกสวนสุนันทา บ้างก็ไปประทับที่ต่างประเทศ เช่น พระองค์เจ้าหญิงเหมวดี เสด็จไปประทับที่ปารีส สิงคโปร์ และชวา¹ เป็นต้น เพราะฉะนั้น สวนสุนันทาซึ่งเคยรุ่งเรืองมีผู้คนอยู่คับคั่งจึงเงียบเหงาลง ถูกทอดทิ้งให้เป็นปากร้าง ตำแหน่งต่าง ๆ ข้าราชการทุจริต

ต่อมาใน พ.ศ. 2486 สวนสุนันทาได้ถูกยกให้เป็นของกระทรวงธรรมการส่วนหนึ่ง คือบริเวณที่เป็นวิทยาลัยครูสวนสุนันทา และวิทยาลัยครูสวนดุสิต ตอนนั้นยังให้คงบางตำแหน่งไว้ เช่น พระที่นั่งนงคราญสโมสร ตำแหน่งสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, ตำแหน่งสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรีว และตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ต่อมาจึงให้เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ กระทรวงมหาดไทย คือเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยการปกครอง และสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ส่วนกรรมสิทธิ์ในสถานที่ทั้งหมดยังคงเป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการดังกล่าวมาแล้ว

สรุป

สวนสุนันทาส่งสร้างขึ้นเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นพระราชอุทยาน และที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในของพระองค์ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต แต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ พระองค์ก็ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน มาเสร็จเรียบร้อยในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้ใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในของรัชกาลที่ 5 มาจนถึงภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เจ้านายต่าง ๆ และข้าราชการได้แยกย้ายกันออกมาประทับที่อื่น สวนสุนันทาจึงร้างว่างเปล่าอยู่ระยะหนึ่ง รัฐบาลจึงยกให้เป็นสถานที่ตั้งของหน่วยราชการต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงมหาดไทย ซึ่งปัจจุบันคือสถานที่ตั้งของวิทยาลัยครูสวนสุนันทา วิทยาลัยครูสวนดุสิต วิทยาลัยการปกครอง และสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 8 ส.บ. 2.53 เล่ม 9 2.5/165

วังพญาไท

วังพญาไทเป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2452 เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและใช้เป็นที่ปลูกทดลองธัญญาพืชต่าง ๆ เพราะพระองค์มีความสนพระทัยในด้านกสิกรรม อันเป็นผลเนื่องมาจากการได้เสด็จไปต่างประเทศ และได้ทอดพระเนตรเกี่ยวกับการกสิกรรม จึงทรงตั้งพระทัยจะใคร่ริเริ่มทดลอง ทำนา ทำสวนครัว เลี้ยงไก่ เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม พร้อมทั้งเป็นการประทับพักผ่อนพระอิริยาบถไปด้วยในตัว

ที่ตั้งของวังพญาไท

เดิมเป็นที่สวนริมคลองสามเสนต่อกับทุ่งพญาไท เมื่อสร้างพระราชวังดุสิตแล้ว ตัดถนน “ซังฮี้” (ถนนราชวิถี) ผ่านไปทางสวนนั้น จึงโปรดฯให้ซื้อที่สวนผักตอนหนึ่ง ทำนาตอนหนึ่ง แล้วสร้างตำหนักสำหรับเสด็จประพาสขึ้น พระราชทานนามว่า “ตำหนักพญาไท” ที่ที่ตั้งกล่าวนี้อาณาเขตทิศเหนือ ติดถนนซังฮี้ (ถนนราชวิถี) ทิศใต้ ติดคลองสามเสน มีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่

ที่วังพญาไทนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้มีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งนาแห่งนี้หลายครั้งติดต่อกัน และยังได้โปรดฯให้สร้างโรงพระราชพิธีไว้ที่ฝั่งใต้ของถนนซังฮี้ (ถนนราชวิถี) ตรงข้ามกับฝั่งพระตำหนัก ทรงเรียกโรงพระราชพิธีนี้ว่า “โรงนา” เมื่อถึงฤดูทำนาและประกอบพระราชพิธีแล้ว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้เสด็จลงทรงนำเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จลงทรงดำนาด้วยพระองค์เอง เป็นการประเดิมชัยในการเพาะปลูกธัญญาพืช สำหรับเกษตรกรทั่วไปอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาประทับและทรงพระสำราญที่วังพญาไทได้เพียงระยะเวลาอันสั้น หลังจากได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ฤดูห่มงคล ขึ้นเรือนใหม่เพียงไม่กี่เดือนก็ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน ในปี พ.ศ. 2453

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้เสด็จแปรพระราชฐานจากพระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิตคืนสู่พระบรมมหาราชวัง กลับไปประทับที่พระที่นั่งสุทลาศรีอิทธิมัย อีกครั้งหนึ่ง แต่เนื่องด้วยทรงเสียพระราชหฤทัย ในการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก จึงทรงพระประชวรเรื้อรังตั้งแต่นั้นมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทูลเชิญเสด็จมาประทับที่วังพญาไทนี้อีกครั้งหนึ่ง เป็นการรักษาพระองค์ชั่วคราวในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริจะถวายพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิตเป็นที่ประทับ แต่ไม่โปรด ตรีสขอให้สร้างพระที่นั่งถวายใหม่ ณ สวนสุนันทา ต่อมาภายหลังรับสั่งว่าเสด็จประทับที่วังพญาไทก็ทรงสบายดี จึงงดสร้างพระที่นั่งใหม่ที่สวนสุนันทา

ในการเสด็จมาประทับที่วังพญาไท ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถครั้งนี้ มีผู้ตามเสด็จมากมาย เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย สมเด็จพระเจ้า

ตึกหน้าพญาไท ถ่ายเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463

ลูกยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกคักดิเดช กรมขุนศุโขทัยธรรมราชา¹ พระราชโอรสในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งเสด็จกลับจากยุโรป เพื่อมาร่วมงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการประทับชั่วคราวก่อนเสด็จกลับไปศึกษาต่อ บรรดาพระราชโอรสได้ทรงเห็นสมควรในอันที่จะเชิญเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฐ์² พระอนุชากรมพระชนก ชนนี้ ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นพระประยูรญาติที่สนิทกว่าผู้อื่นมาประทับอยู่ด้วย เพื่อจะได้เป็นเสมือนหนึ่งพระอภิบาลที่ปรึกษาและแก้แสบเหงา อีกทั้งยังช่วยดูแลเหตุการณ์ทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณอีกด้วย เนื่องจากที่ประทับที่สร้างขึ้นเดิมนั้นมีเฉพาะพระตำหนักที่ประทับ และตำหนักฝ่ายในเพียงหลังเดียว จึงต้องมีการแก้ไขดัดแปลงโรงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญของเดิมซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามถนนกับพระตำหนัก เป็นที่ประทับของกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฐ์และพระชายา โรงนาที่แต่เดิมมิได้เป็นเฉพาะแต่โรงพระราชพิธีเท่านั้นยังเคยเป็นโรงละครมาก่อน ครั้นดัดแปลงเป็นที่ประทับไปแล้ว รัชกาลที่ 6 จึงโปรดให้ปลูกปะรำสำหรับเป็นโรงละครขึ้นใหม่ในสวนผัก³ เป็นการชั่วคราว

บรรดาพระประยูรญาติที่ตามเสด็จมาประทับที่วังพญาไทนั้น นอกจากกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฐ์แล้ว ยังมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร⁴ พระราชนัดดา 2 พระองค์คือ พระองค์เจ้าภานุพันธุ์ยุคล และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระประยูรญาติที่ทรงชบเลี้ยงมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และข้าราชการบริพารที่ทรงโปรดปรานและรับใช้ใกล้ชิดสนิทอีกมากมาย

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้เสด็จประทับที่ตำหนักพญาไทจนตลอดพระชนมายุเป็นเวลารวม 10 ปี จึงได้เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2463 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรสถานขึ้นใหม่เป็นที่ประทับในวังพญาไท โดยโปรดฯ ให้หรือพระตำหนักที่ประทับครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงออกทั้งหมด ยกเว้นห้องพระโรง และโปรดฯ ให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองพระที่นั่งใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2465 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับที่วังพญาไทนี้ จนเสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468.

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคตแล้ว วังพญาไทมิได้ใช้เป็นที่ประทับอีกต่อไป ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงวังพญาไท เป็น “โรงแรมพญาไท” อยู่ระยะหนึ่ง โดยกรมรถไฟหลวง (การรถไฟแห่งประเทศไทย) ได้เช่าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ดัดแปลงพระที่นั่งที่ประทับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตัวโรงแรม ระยะต่อมาได้ใช้วังพญาไทเป็นที่ตั้งของสถานีวิทยุ

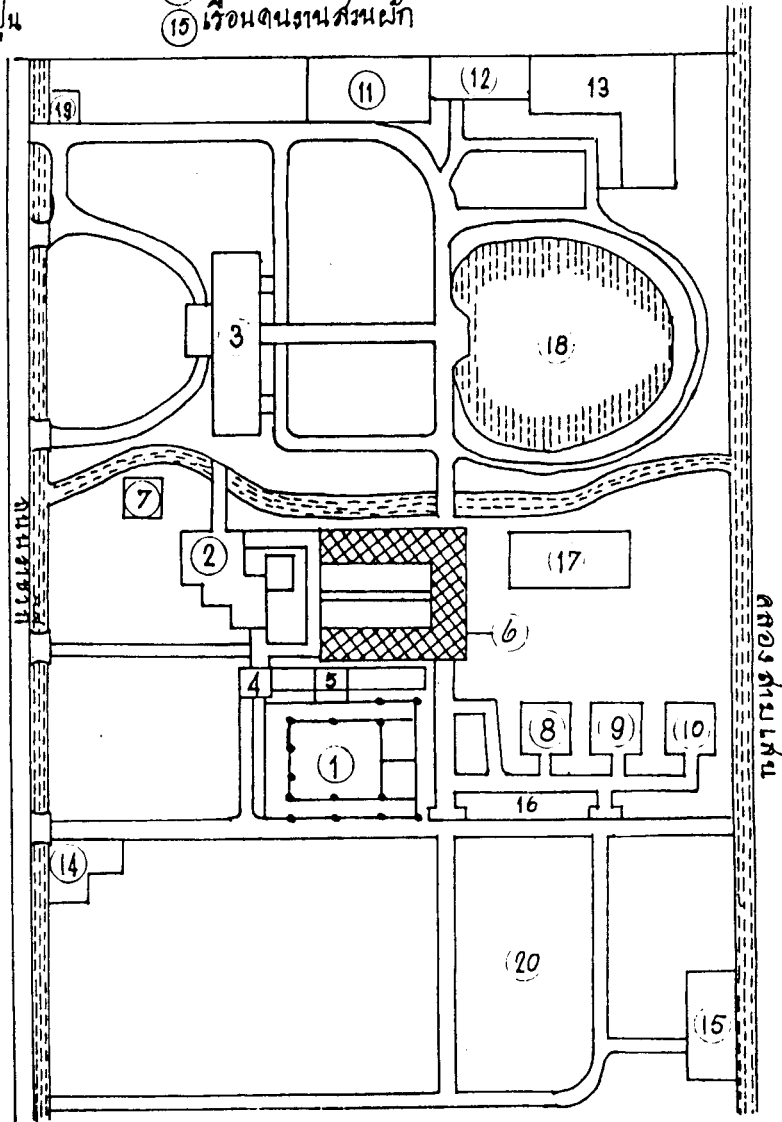
¹ นางอมรรตุมารักษ์ *พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง* (พระนคร : แพรวพิทยา, 2509), หน้า 396.

² พระยศในขณะนั้น

³ นางอมรรตุมารักษ์, *พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ...*, หน้า 309.

⁴ พระราชธิดา ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงอุปการะเป็นพระราชธิดาในพระองค์

① ท้องพระโรง ส.พ.	⑧ เรือนกรมวัง	⑯ โรงรถหลวง
② พระตำหนักใหญ่	⑨ เรือนมหาดเล็ก	⑰ ตำรับ
③ พระตำหนักฝ่ายใน	⑩ เรือนแพทย์หลวง	⑱ สระน้ำใหญ่
④ หอสูง	⑪ ห้องดูเรือ	⑲ ศาลากรมโยชน (เขมยักษ์)
⑤ ตู้หนักทองพระธนา	⑫ เรือนข้าหลวง	⑳ สมนต์
⑥ ซุ้มเหล็กเฟื่องฟ้า	⑬ กองทหารราชองครักษ์	
⑦ ตำหนักญี่ปุ่น	⑭ เรือนดนตรีสนม	

แผนผังวังจันทน์ พ.ศ. 2452 - 2465
(ไม่มีมาตราส่วน)

ชื่อ “7PJ” ของรัฐบาล หลังจากนั้น วังพญาไทได้กลายเป็นสถานพยาบาลของกองทัพบก โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานให้ มีเนื้อที่บริเวณวัง 63 ไร่ 3 งาน 54 ตารางวา เมื่อทหารบกได้รับพระราชทานวังพญาไทมา จึงได้ย้ายกองเสนาธิการที่ 1 (ปากคลองหลอด) มาตั้งที่วังพญาไทและให้ชื่อว่า กองเสนาธิการจังหวัดทหารบกกรุงเทพ และได้เปิดสถานพยาบาลแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. 2475 ต่อมาในปี พ.ศ. 2489 จึงได้ตั้งเป็นโรงพยาบาลทหารบกขึ้นตรงกับกรมการแพทย์ทหารบกมีชื่อเรียกใหม่ว่า “โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า” จนทุกวันนี้

แบบแผนและสิ่งก่อสร้างในวังพญาไท

การก่อสร้างวังพญาไท แบ่งได้เป็น 2 ระยะคือ

ระยะที่หนึ่งเป็นการก่อสร้างตั้งแต่เริ่มสร้างวังพญาไทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จประทับจนสวรรคต

ระยะที่สอง เป็นการก่อสร้างพระราชมณฑียรสถานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการก่อสร้างทั้งสองระยะนี้ เป็นการก่อสร้างที่มีแบบแผนแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง จึงจะกล่าวในรายละเอียดแยกจากกันดังนี้

ระยะที่ 1 ตามที่กล่าวแล้วว่า ลักษณะที่ตั้งของวังพญาไท ตั้งอยู่ริมถนนชิงอี (ถนนราชวิถี) และด้านหลังเป็นคลองสามเสน ภายในบริเวณวังมีทางระบายน้ำจากคลองสามเสนมาสู่ทุ่งพญาไท ชาวบ้านเรียกกันว่าคลองพญาไท ด้วยลักษณะนี้จึงได้มีการวางแผนผังวังพญาไท โดยอาศัยคลองพญาไทนั้น เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างฝ่ายหน้าและฝ่ายใน โดยทิศตะวันออกของคลอง เป็นที่ตั้งของพระตำหนัก และถัดจากพระตำหนักไปเป็นสวนผัก ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของคลอง เป็นตำหนักฝ่ายใน และทางด้านทิศใต้ ผังตรงข้ามของถนนชิงอีเป็นที่นา และเป็นที่ตั้งของ “โรงนา” หรือโรงพระราชพิธี ตามที่กล่าวแล้ว นอกจากนั้นคงจะประกอบไปด้วยเรือนพักข้าราชการบริพารต่าง ๆ ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน พร้อมทั้งกรมทหารราชองครักษ์ ที่ริมประตู ทางเข้า - ออก

ครั้นมาถึงสมัยที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จมาประทับในช่วง 10 ปีหลัง สันนิษฐานว่าคงจะได้มีการสร้างท้องพระโรง¹ เรือนกรมวัง เรือนมหาดเล็ก เรือนแพทย์หลวง เรือนชาวที่ วลว เพิ่มขึ้นในภายหลังพร้อมทั้งเจาะประตูทางเข้า - ออก ทางด้านฝ่ายในเพื่อเป็นทางเสด็จของเจ้านายฝ่ายในโดยเฉพาะ และมีศาลากรมโขนเฝ้าประตูอยู่ริมถนนทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ รายละเอียดของอาคารที่ก่อสร้างขึ้นในสมัย พ.ศ. 2452 - พ.ศ. 2463 มีดังนี้

1. กลุ่มอาคารด้านทิศตะวันออก

¹ยังปรากฏพระนามย่อ ส.ผ. ที่ส่วนบนของท้องพระโรงปัจจุบันคือ สโมสรและสันตนาคร สำหรับทหารบาดเจ็บ

ตําหนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถวังพญาไท

ตําหนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

1.1 พระตำหนักที่ประทับ เป็นตำหนักไม้รูปเกือบสี่เหลี่ยมจัตุรัส หอชั้นบนมีทางเดินเป็นปีกออกไปสองข้าง ทางด้านตะวันตกและตะวันออก เป็นสะพานยาวทอดไปเชื่อมต่อกับอาคารอีกสองด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกไปต่อกับพระตำหนักที่มียอดสูงสี่เหลี่ยมแหลมเรียกกันว่า “หอสูง” สำหรับชักราชินีประจำพระองค์ ส่วนเฉลียงทางเดินที่เป็นสะพานด้านตะวันตกนั้นมีทางข้ามคลองพญาไทไปเชื่อมต่อกันกับตำหนักฝ่ายใน¹ ภายในพระตำหนักประดับตกแต่งอย่างสวยงามและจัดส่วนหนึ่งเป็นห้องรับแขกผู้ที่มาคอยเฝ้าบ้าง เป็นห้องทรงพระสำราญของพระราชนัดดาบ้าง มุมทางด้านตะวันออกของพระตำหนักเป็นชานจอร์จพระที่นั่งซึ่งอยู่ใต้ “หอสูง” ถัดจากนี้เป็นเฉลียงและอัฒจันทร์สำหรับเสด็จขึ้นพระตำหนักชั้นบนได้ ห้องต่าง ๆ ที่อยู่ชั้นบนพระตำหนักนี้ มีทั้งสิ้น 5 ห้องคือ

- ห้องโถงใหญ่ตรงกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยทรงใช้เป็นห้องรับแขกและเป็นห้องเสวยในบางครั้ง

- ห้องเสวย อยู่ติดห้องโถงกลาง มาทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ เดิมเคยเป็นห้องเสวยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังได้จัดเป็นห้องพระบรรทมของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อเสด็จมาประทับ ณ ที่นี้เป็นการถาวร การตกแต่งภายในเป็นแบบเรียบ ๆ ไม่พิเศษกว่าห้องอื่น ๆ

- หอพระกุษา เป็นห้องเล็ก ๆ ติดห้องพระบรรทม เป็นห้องสำหรับเก็บเครื่องใช้ประจำพระองค์ เช่นพระกุษาทรงในแต่ละวัน และห้องเก็บของ ๆ พระราชนัดดา มีประตูเปิดออกไปสู่พระเฉลียงด้านหลัง

- ห้องบรรทมเดิมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นห้องใหญ่อีกห้องหนึ่งเรียกว่า “ห้องพระบรรทมขาว” เป็นห้องที่พระองค์เตรียมไว้ เมื่อเสด็จมาประทับที่พญาไท ภายหลังใช้เป็นห้องบรรทมของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เป็นการชั่วคราวก่อนเสด็จกลับไปศึกษาที่ยุโรป

1.2 หอพระกุษา เป็นอาคารชั้นครึ่งตั้งอยู่ใกล้พระตำหนักหอสูง ชั้นบนของหอนี้แบ่งเป็น 2 ห้อง คือ ห้องพระกุษา และเป็นคลังเก็บเครื่องใช้ส่วนพระองค์ รวมทั้ง เป็นที่อยู่ของนางสนองพระโอษฐ์ต้นห้องพระบรรทม และเป็นที่พักของหม่อมเจ้าหญิงที่มาประทับร่วมด้วยอีกหลายพระองค์ ส่วนชั้นล่างเป็นที่พักของนางสนองพระโอษฐ์ซึ่งทำหน้าที่สำเร็จราชการทั่วไปในพระราชกิจเฉพาะวังพญาไท ห้องกลางเป็นห้องเสวยเครื่องว่าง และอีกห้องหนึ่งเป็นห้องของผู้สำเร็จราชการทั่วไปในพระราชสำนักสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง จากพระตำหนักหอสูงมีทางลงไปสู่ตำหนักหอพระกุษา และมีบันไดลงสู่ชั้นล่างอีกด้านหนึ่งของอาคารนี้²

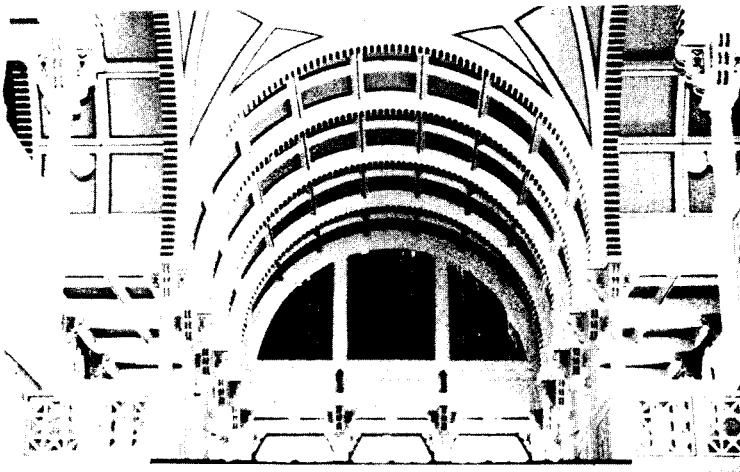
1.3 ท้องพระโรง เป็นอาคารที่เชื่อมต่อกับพระตำหนักด้วยทางเดินมีหลังคาคดลม ท้องพระโรงนี้

¹ นางอมรรตุมารักษ์ พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ..... หน้า 346 - 347

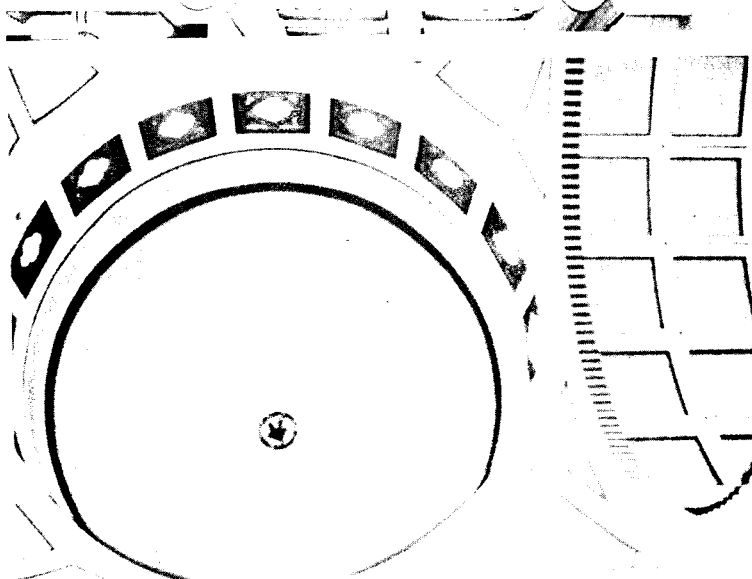
² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ท้องพระโรง ส.ผ.

ท้องพระโรง ส.ผ.

ภายในท้องพระโรง ส.ผ.วังพญาไท

สร้างขึ้นภายหลังหมู่พระตำหนักที่ประทับ ลักษณะเป็นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เป็นห้องพระโรง ใช้เป็นที่สำหรับประกอบพิธีทางศาสนาในงานพระราชกุศลต่าง ๆ เช่นงานเฉลิมพระชนมพรรษา ในวันธรรมดาก็ใช้เป็นที่ยอมรับรองแขกส่วนพระองค์ที่มาเฝ้า บางครั้งก็เป็นโรงละคร โรงภาพยนตร์ ตามแต่โอกาส ด้านหลังห้องพระโรงเป็นห้องเล็ก ๆ สำหรับมหาดเล็กกับกรมวัง เข้าเวรรักษาการณ์ประจำวัน อีกห้องหนึ่งเป็นห้องที่มีโทรศัพท์สำหรับติดต่อภายนอก - ภายในวังพญาไท รอบห้องพระโรงด้านนอกเป็นชานชาลาหินอ่อนโดยรอบ ด้านหน้ามีชายคากว้างใช้เป็นที่ยอดรถพระที่นั่ง

1.4 พระตำหนักญี่ปุ่น ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของสนามหน้าห้องพระโรง ริมคลองพญาไท ได้ต้นประดู่ใหญ่ ไม่ห่างจากพระตำหนักที่ประทับและพระตำหนักฝ่ายในมากนัก เป็นเรือนไม้ชั้นเดียวเตี้ย ๆ ฝาบุกระดาษ มีบานประตูเลื่อน หน้าต่างกลม เป็นเรือนหกเหลี่ยมสร้างตามแบบญี่ปุ่นแท้ ๆ รวมทั้งเครื่องประดับตกแต่ง เช่นรูปภาพประดับฝาผนัง กระถางแจกันดอกไม้ โคมไฟเป็นศิลปะแบบญี่ปุ่น จึงเรียกเรือนไม้นี้ว่า “พระตำหนักญี่ปุ่น” เรือนหลังนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับพระตำหนักที่ประทับ เพื่อเป็นที่ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถเป็นที่สำราญพระราชหฤทัย ภายหลังยังเคยใช้เป็นที่พักชั่วคราวของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เมื่อยังไม่มีวังของพระองค์เอง

2. กลุ่มอาคารด้านทิศตะวันตก

2.1 พระตำหนักฝ่ายใน ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของคลองพญาไท ที่เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างฝ่ายหน้าฝ่ายใน อาคารทอดยาวไปตามทิศตะวันออก - ตะวันตก หันด้านยาวของตำหนักไปสู่อุทิศใต้ ด้านถนนซึ่งมี ด้านหน้าของตำหนักมีสนามเป็นรูปโค้งตามแนวถนนที่มีประตูทางเข้าโดยเฉพาะสำหรับเจ้านายฝ่ายใน ตำหนักนี้ขึ้นบนแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ด้านทิศตะวันออกเป็นที่ประทับของ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงองค์แรก และด้านทิศตะวันตกเป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ มีบันไดขึ้นลงคนละทาง ส่วนชั้นล่างเป็นที่อยู่ของข้าราชการ

2.2 เรือนข้าหลวง เป็นเรือนบังกาลายาว มีเฉลียงทั้งหน้าและหลังเดินถึงกันได้ตลอด อาคารทาสีเขียว จึงเรียกกันว่า “เรือนเขียว” ตั้งอยู่แถวสระน้ำใหญ่ด้านหลังวังซึ่งอยู่คนละด้านกับเรือนข้าราชการฝ่ายชาย คือจะอยู่ด้านทิศตะวันตกของวังพญาไท ใกล้คลองสามเสน เรือนข้าหลวงจะปลูกอยู่ติดกับห้องเครื่อง เป็นเรือนพักขนาดใหญ่มีไม่น้อยกว่า 2 หลัง แต่ละอาคารมีห้องกว้างพออยู่ได้ห้องละ 2 คน ในหนึ่งหลังจะมีห้องหลายห้อง

2.3 ห้องเครื่อง ตัวอาคารเป็นตึกชั้นเดียวกว้างยาวมาก แบ่งเป็นส่วน ๆ สำหรับประกอบอาหาร และเป็นที่พักของพนักงานด้วย

เรือนพักข้าราชการ

นอกจากพระตำหนักสำคัญ ๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีอาคารอีกหลายหลังอยู่ในบริเวณวังพญาไท คือเรือนพักข้าราชการ เป็นเรือนบังกาลาไม้อีสเทิร์นหลังใหญ่ ปลูกเรียงกันเป็นระยะ ๆ หลายหลัง เป็นที่พักของผู้ที่มีหน้าที่ต่าง ๆ กันคือ

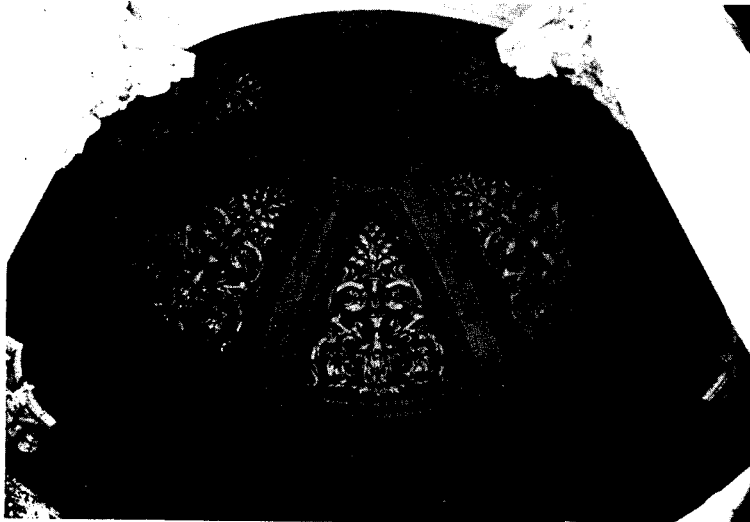

สวนโรมัน วังพญาไท

สวนโรมัน

พาดานโคม สวนโรมัน

เรือนกรมวัง มี 2 หลัง เป็นที่พักของกรมวัง และเด็กชายที่เป็นหม่อมเจ้า และหม่อมราชวงศ์ ซึ่งอยู่ในอุปการะของสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง

เรือนมหาดเล็ก มีประมาณ 2 หลัง ซึ่งเป็นที่พักของจางวางมหาดเล็ก พักรวมกับมหาดเล็กอื่น ๆ 3 - 4 คน

เรือนแพทย์หลวง มี 1 หลัง เป็นที่พักของแพทย์หลวงประจำพระองค์

เรือนพักของพนักงานชาวที่ เรือนหลังนี้ใกล้ประตูรั้วทางออกไปสู่สวนผัก เป็นที่พักของมหาดเล็กทั่วไป

เรือนคนงานสวนผัก เป็นเรือนไม้อยู่ติดคลองสามเสนด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวังพญาไท

โรงรถหลวง ตั้งอยู่ด้านหลังของวังพญาไท ใกล้เรือนกรมวัง และเรือนมหาดเล็ก

กองทหารราชองครักษ์ เป็นตึกอยู่ริมถนนซังฮี้ ด้านตะวันออกของวัง ติดกับประตูออกสู่ถนน ทำหน้าที่รักษาการณ์ประตูหน้าของวัง และทำหน้าที่อัญเชิญธงราชินีขึ้นลง ในแต่ละวัน

ศาลากรมโขน ตั้งอยู่ติดประตูท้ายวัง ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ริมถนนซังฮี้ ทำหน้าที่ดูแลรักษาทางเข้า - ออกของวัง ส่วนในเขตที่อยู่ระหว่างฝ่ายหน้าและฝ่ายใน คือบริเวณพระราชอุทยานหลังพระตำหนักที่ประทับและเรือนข้าราชการบริวาร จะมีรั้วพุ่มระหงหนาทึบบังตลอดเขตฝ่ายในและฝ่ายหน้า มีซุ้มประตูสองข้าง เป็นคูหาชั้นเดียว เป็นที่อยู่ของหัวหน้าพนักงานกรมโขนทั้งชายชวา เรียกว่า ประตูกรมโขน เป็นประตูอยู่ภายในวังพญาไท

สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ประทับ ณ พระตำหนักพญาไทรวมเวลาได้ประมาณ 10 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2453 จนถึง พ.ศ. 2463 ก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้หรือพระตำหนักพญาไทส่วนซึ่งเคยเป็นที่ประทับครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ไปปลูกใหม่ที่วัดราชาธิวาส อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระราชชนนี ตำหนักดังกล่าวยังปรากฏหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้

ระยะที่ 2 แผนผังในการสร้างพระราชมณเฑียรสถานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนรูปแบบจากระยะที่ 1 หลายประการ โดยที่มิได้ทรงยึดถือ “คลองพญาไท” เป็นกายแบ่งฝ่ายหน้า - ฝ่ายในเหมือนเดิม แต่ได้โปรดฯ ให้หรือพระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงออกเกือบหมด ยกเว้นท้องพระโรงเพียงหลังเดียว และโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่ด้านหลังของพระที่นั่งองค์เดิม¹ แล้วแบ่งพื้นที่ด้านริมถนนซังฮี้ (ถนนราชวิถี) ทั้งหมด เป็นฝ่ายหน้า ส่วนท้องพระโรงและหมู่พระที่นั่งเป็นเขตฝ่ายใน ด้านหลังพระที่นั่งจัดเป็นสวนแบบเรขาคณิต เรียกว่า “สวนโรมัน” พร้อมกันนั้นได้ขุดสระใหญ่น้อย เชื่อมต่อจากคลองพญาไท จัดเป็นภูมิทัศน์อันร่มรื่นที่ด้านหลังของพระที่นั่ง จนจดคลองสามเสน

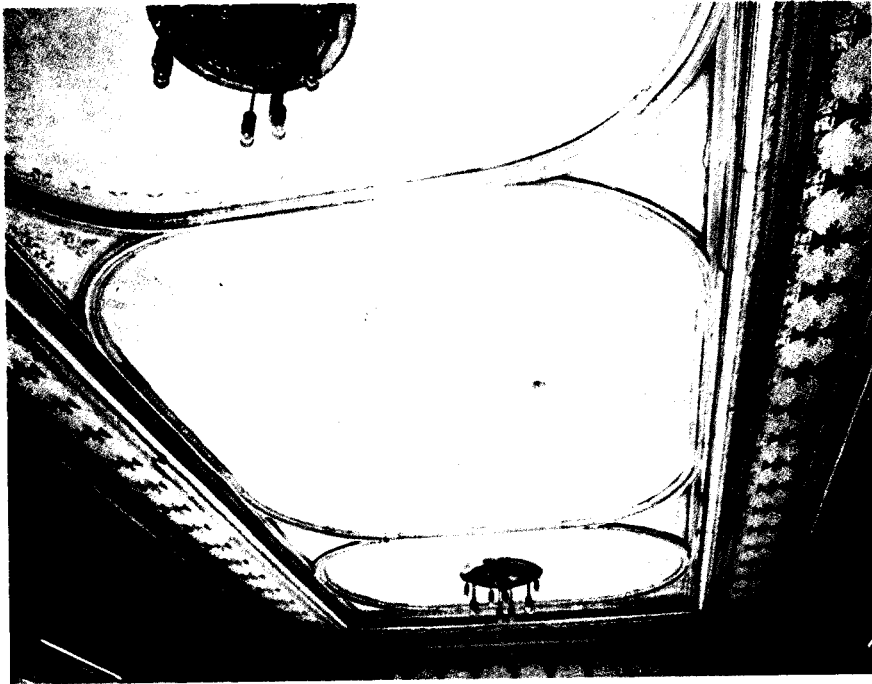
หมู่พระที่นั่งที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยพระที่นั่งจำนวน 4 หลัง บางหลังเกือบเป็นอาคารหลังเดียวกัน แต่เรียกคนละชื่อ บางหลังเชื่อมต่อกันด้วยสะพานคอนกรีต ในระดับชั้นสอง แต่การสร้างพระที่นั่งดังกล่าวนี้สันนิษฐานว่ามิได้สร้างขึ้นพร้อมกัน พระ-

¹ ในปัจจุบันจึงกลายเป็นว่าท้องพระโรง ตั้งอยู่ด้านหน้าของหมู่พระที่นั่งที่สร้างทั้งหมด - ผู้เขียน

พระที่นั่งพิมานจักรี

ลายเพดาน วังพญาไท

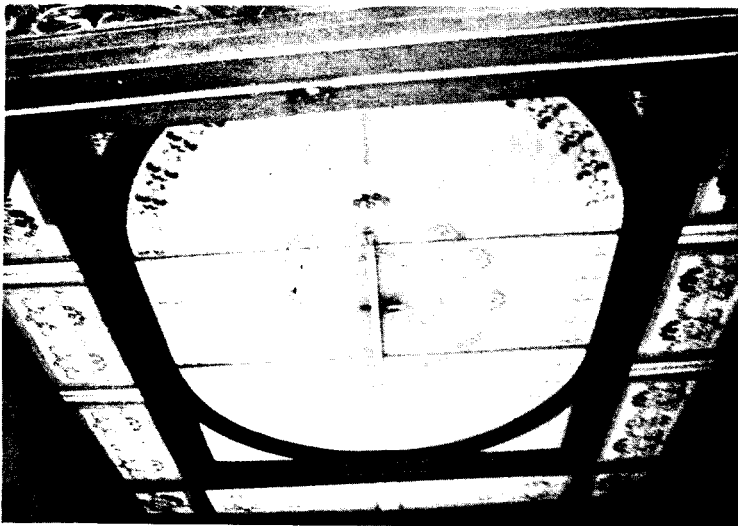
ลายเพดาน มุขห้องบรรทม

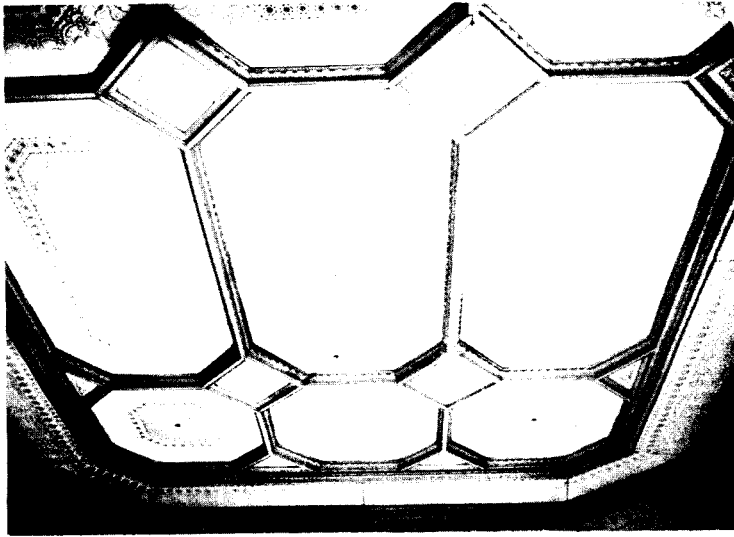

ลายเพดานห้องบรรทม

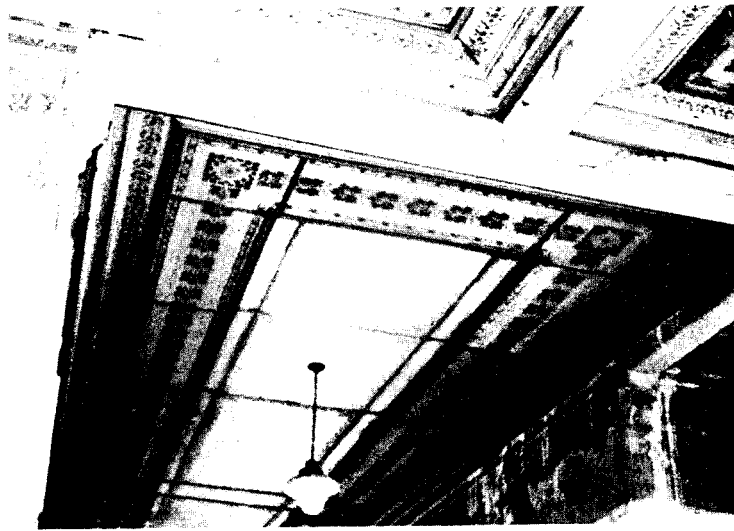

ลายเพดาน

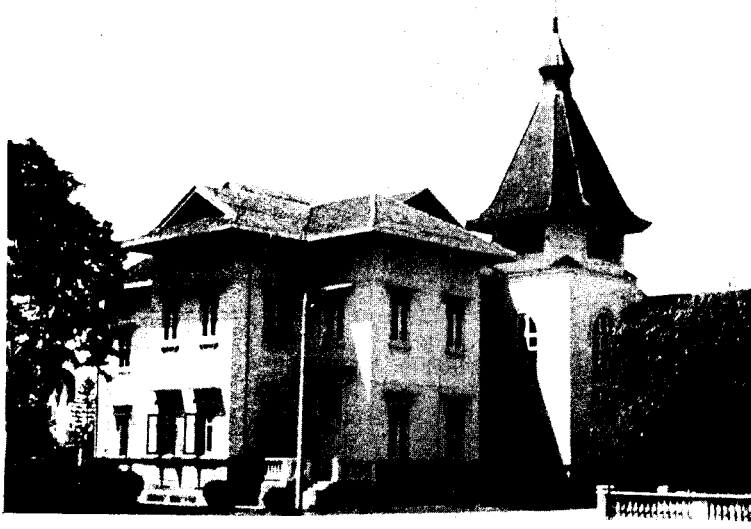

ลายเพดาน

ลายเพดาน

พระที่นั่งศรีสุทธานิวาส

ส่วนต่อเติมใหม่วังพญาไท

ทางเข้าส่วนต่อเติมใหม่

ที่นึ่งดังกล่าวประกอบด้วย

1. **พระที่นั่งไวกุณฐเทพยสถาน** ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งพิมานจักรี แต่เดิมเป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น ก่ออิฐ ฉาบปูน แต่ได้มีการต่อเติม ชั้น 3 ขึ้นภายหลัง โดยชั้นที่ต่อใหม่จัดเป็นห้องบรรทม โดยมีห้องทรงอยู่ติดกับห้องบรรทม มีสิ่งที่น่าสนใจในห้องบรรทมนี้ คือที่เพดานมีภาพเขียนแบบที่เรียกว่า เขียนบนปูนเปียก (fresco) เป็นรูปกามเทพถือพิณ

2. **พระที่นั่งพิมานจักรี** เป็นพระที่นั่งองค์ประธานของหมู่พระที่นั่งนี้ เป็นอาคารก่ออิฐ ฉาบปูนสูง 2 ชั้น โดยชั้นบนเป็นที่ประทับ มีห้องที่สำคัญ 4 ห้อง ด้วยกันคือ

ห้องโถงกลางเป็นห้องเสด็จออกให้เฝ้าส่วนพระองค์ หรือเสวยแบบง่าย ๆ ภายในตกแต่งแบบยุโรป มีเตาผิง ก่อเป็นประธานของห้อง ประดับด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ภายใต้ฉัตรหมวกงู

ห้องบรรทม พร้อมห้องทรง อยู่ทางด้านทิศตะวันออก ภายในตกแต่งลายเพดานงดงามด้วยภาพเขียน (fresco) เป็นภาพคัมภีร์พระพุทธศาสนา แบบเขียนบนใบลาน

ห้องที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก เขียนภาพ (fresco) บนเพดาน เป็นลายดอกไม้

ห้องใต้โถง เป็นห้องทรงพระอักษร ยังปรากฏตู้หนังสือแบบติดที่ (built in) ปรากฏอยู่

ชั้นล่างประกอบไปด้วยห้องเช่นเดียวกับชั้นบน ด้านหลังของพระที่นั่งนี้เป็นบันได ซึ่งนับเป็นเขตติดต่อระหว่างฝ่ายหน้า และฝ่ายใน¹ พระที่นั่งองค์นี้มีลักษณะพิเศษ คือเป็นพระที่นั่งที่มียอดโถงสูง มีฝ้าผนังตอนบนใกล้เพดาน และเพดานเป็นภาพเขียน แบบปูนเปียก (fresco) เป็นลายดอกไม้งดงามมาก ที่บานประตู เป็นไม้จำหลักลายปิดทอง ตอนบนเหนือบานประตูจารึกพระปรมาภิไธย ย่อ “รร 6”

ต่อมาได้มีการต่อส่วนหน้าของพระที่นั่งพิมานจักรี เป็นที่จอดรถพระที่นั่ง และที่พักคอยของผู้มาคอยเฝ้า

3. **พระที่นั่งศรีสุทธินิเวศ** หรือแต่เดิมพระราชทานนามว่า พระที่นั่งลักษมีพิลาส ตามพระนามของพระนางลักษมีลาวัณ พระชายา พระที่นั่งองค์นี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งพิมานจักรี เป็นพระที่นั่งสูง 2 ชั้น ก่ออิฐ ฉาบปูน มีโดมขนาดเล็ก มีทางเชื่อมกับพระที่นั่งพิมานจักรีในระดับชั้นสอง พระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นที่รับรองของเจ้านายฝ่ายใน ลักษณะเด่นของพระที่นั่งองค์นี้คือ ที่ฝ้าผนังตอนใกล้เพดานและเพดานเขียนภาพปูนเปียก (fresco) เป็นลายดอกไม้ และที่ห้องสำคัญเป็นภาพชาย หญิง และแกะเป็นรูปเขียนแบบตะวันตก

4. **พระที่นั่งเทวราชสภารมย์** เป็นท้องพระโรงเดิมที่ยังเหลืออยู่ และยังปรากฏพระปรมาภิไธยย่อ “สผ” อยู่ตอนบนใกล้หลังคา ภายในเป็นท้องพระโรงโถงทาสีฉูดฉาดหลายสี

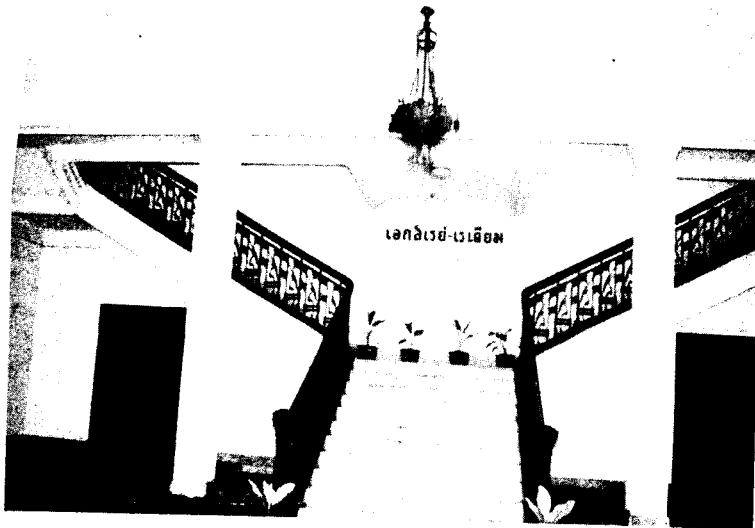
5. **พระที่นั่งอุดมวนาภรณ์** ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งไวกุณฐเทพยสถาน เป็นอาคารสูง 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูน ไม่มีการตกแต่ง ฝา และฝ้าเพดาน เช่น พระที่นั่งองค์อื่น แต่มีการประดับ

¹คำบอกเล่าของคุณกมลลา สุจริตกุล ภรรยานายกวดหุ้มแพร, มหาดเล็กห้องพระบรรทม ในรัชกาลที่ 6

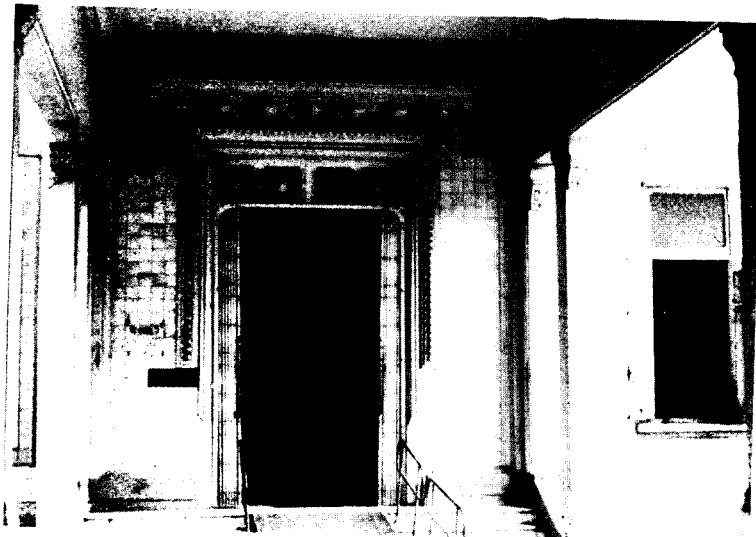

เหล็กหล่อบันไดเวียน

บันได-ตำหนัก (เดิม)
อุดมวารณ์

ประตูทางเข้า-ตำหนักอุดมวารณ์ (เดิม)

ตํานักอุดมวารณ

บันไดเวียน

ด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาวแทน สันนิษฐานว่าเป็นพระที่นั่งที่สร้างขึ้น ซึ่งแต่เดิมอาจจะไม่เกี่ยวกับหมู่พระที่นั่ง 3 องค์แรก แต่ต่อมาภายหลังเมื่อมีความจำเป็น จึงจัดเป็นที่พักของคุณพระสุจริตสุตดา พระสนมเอก และพระนางเจ้าสุวัทนาพระราชเทวี ในภายหลัง¹ จึงได้มีการต่อสะพานเชื่อมในระดับชั้นที่ 2 ในปี พ.ศ. 2465² พระที่นั่งองค์นี้ชั้นบนคล้ายจะเป็นห้องชุด 2 ชุด เหมือนกันทั้งซ้ายขวา มีบันไดชั้นกลางและแยกเป็นบันได 2 ข้าง ชั้นล่างเป็นห้องโถงกว้าง

ตำหนักฝ่ายใน และเรือนพักของข้าราชการ สร้างพร้อมกับพระที่นั่งใหม่

ตำหนักฝ่ายใน มี 3 ตำหนัก ดังนี้

1. ตำหนักเมขลาจุ้ย อยู่ริมสระน้ำข้างพระที่นั่งศรีสุทธิพิลาส เป็นเรือนไม้สัก 2 ชั้น หลังคา มุงกระเบื้องมีขนาดใหญ่โตนัก ภายในมีสระสวน ใช้เป็นที่สรงน้ำหลังจากทรงเครื่องใหญ่ แล้ว

2. ตำหนักอรุวดีโสภา

3. ตำหนักเมนะบังอร

ตำหนักฝ่ายหน้ามี 3 ตำหนักคือ

1. ตำหนักสุกรีพทรงยศ

2. ตำหนักองคตฤทธิรุท

3. ตำหนักวายุบุตรใจหาญ

ดุสิตธานี

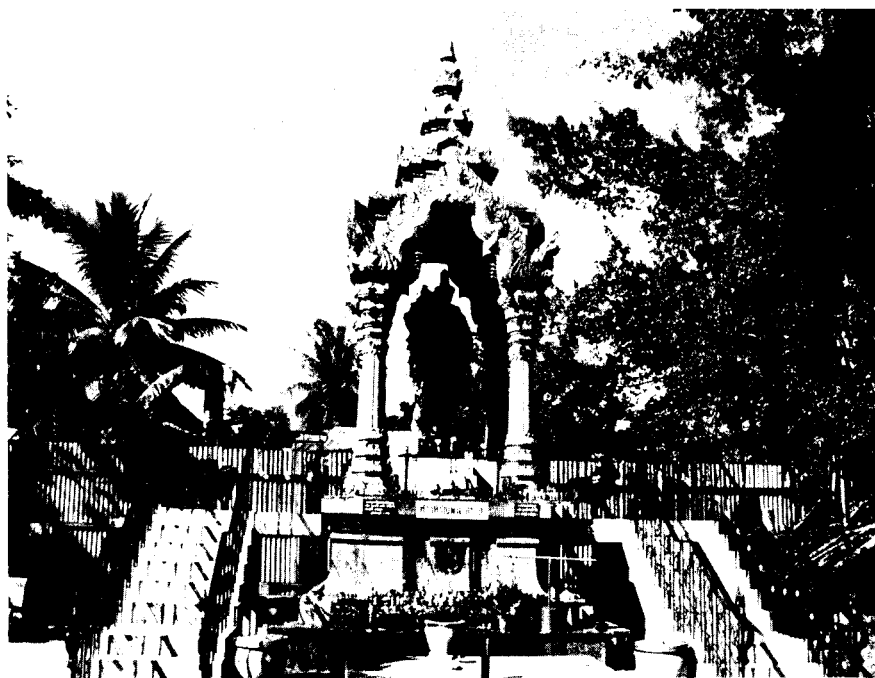
เมื่อสร้างพระที่นั่งและตำหนักต่าง ๆ แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งเมื่อวันที่ 16 - 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2465 รวมเวลาสร้างทั้งสิ้นสองปี ขณะที่เสด็จประทับ ณ วังปทุมธานี พระองค์ได้โปรดฯ ให้สร้าง “เมืองดุสิตธานี” ขึ้นที่บริเวณสวนอันกว้างใหญ่หลังพระที่นั่งต่าง ๆ ด้านติดคลองสามเสน สร้างเป็นเมืองจำลองขนาดใหญ่อยู่ในพื้นที่ประมาณ 2 ไร่เศษ อาคารจำลองแต่ละหลังถอดแบบมาจากของจริง เช่นพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง วัด ห้างร้าน โรงภาพยนตร์ โรงแรม ภัตตาคาร บ้านพักของเอกชนมากมาย ต้นไม้ต้นเดียว ๆ และห้วยพิเศษที่ส่งตรงมาจากญี่ปุ่น มีแม่น้ำอยู่กลางเมืองซึ่งมีหลายคูกิ่ง ที่ปากแม่น้ำมีกระโจมไฟตึกศุลกากร เวลากลางคืนทุก ๆ ตึกจะเปิดไฟฟ้าสว่างไสวน่าดู ข้าราชการในราชสำนักจะเช่าหรือซื้อบ้านเหล่านี้แข่งขันกันประดับตกแต่ง มีการฝึกหัดการปกครองแบบประชาธิปไตย และมีสภาพแบบเมืองในประเทศอังกฤษ มีหนังสือพิมพ์ประจำเมืองชื่อ “ดุสิตสมัย” มีนิตยสารรายสัปดาห์ชื่อ “ดุสิตสมิต” ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงนิพนธ์เรื่องลงเสมอ

ศาลท้าวหรัญ

นอกจาก “ดุสิตธานี” แล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างศาลเทพารักษ์ ทำนองเดียวกับศาลพระภูมิ

¹ คำบอกเล่าของคุณภมา สุจริตกุล ภรรยานายกวคหุ้มแพร มหาดเล็กห้องพระบรรทม ในรัชกาลที่ 6

² มีแบบแปลนที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

ศาลท้าวหิรัญชู

ตำหนักเมฆลารูจี

ประจำบ้านทั่ว ๆ ไป และหล่อแบบของท้าวหิรัญพนาสูร (ฮู) เป็นเทพารักษ์ประจำวังพญาไท ทำพิธีบวงสรวงเป็นครั้งแรก เมื่อเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2465 เรียกว่า “ศาลท้าวหิรัญ”

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. 2468 แล้ว วังพญาไท มิได้ใช้เป็นวังที่ประทับอีกต่อไป และได้กลายมาเป็น “โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ” จึงได้มีการสร้างอาคารเกี่ยวกับสถานพยาบาลขึ้นมากมาย ส่วนพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ได้ใช้เป็นที่ทำการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกรมการแพทย์ทหารบก ส่วนอาคารที่ไม่สำคัญได้ถูกรื้อออกไปหมดสิ้น เมื่อปี พ.ศ. 2514 ได้มีการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขนาดเท่าพระองค์จริง ทรงเครื่องจอมทัพไทย ประดิษฐานอยู่หน้าห้องรับรองของโรงพยาบาล ทำพิธีเปิดเมื่อปี พ.ศ. 2515

สรุป

วังพญาไทสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และใช้พื้นที่ในบริเวณของวังเป็นที่ปลูกทดลองธัญพืชต่าง ๆ มีการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่วังพญาไทในรัชกาลนี้ด้วย เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้เสด็จมาประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุเป็นเวลาร่วมสิบปี เมื่อวังนี้ว่างลง รัชกาลที่ 6 ได้เสด็จประทับต่อมา ครั้งถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ไม่มีเจ้านายเสด็จมาประทับ จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของราชการมาจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มแรกเป็นโรงแรมพญาไท ดำเนินการโดยกรมรถไฟหลวง ต่อมาเป็นสถานีวิทยุ และมาเป็นโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าจนทุกวันนี้

วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กลุ่มวังริมถนนพระรามที่ 1

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ (วังสระปทุม)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย (พระราชวังปทุมวัน)

วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์พินิต (วังบางขุนพรหม)

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (วังปารุสกวัน)

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา (วังสวนกุหลาบ)

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนศุโขทัยธรรมราชา

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

วังกรมหลวงปราจิณกิติบดี

วังกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (วังมหานาค)

วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน (วังบ้านดอกไม้)

วังกรมหมื่นพิชัยมหิทธิโรดม

วังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร (วังสะพานขาว)

วังกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส

วังสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร

วังพระราชโอรส

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วังริมถนนพระรามที่ 1

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังปทุมวัน ในปี พ.ศ. 2400 ถึงแม้ว่าการสร้างพระราชวังครั้งนี้จะเป็นการสร้างเพื่อเป็นที่เสด็จประพาสประทับแรมชั่วคราว และใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นทางเสด็จพระราชดำเนินก็ตาม แต่ก็ยังเป็นผลที่ก่อให้เกิดแนวทางคมนาคมทางบกขึ้น โดยมีการสร้างถนนพระรามที่ 1 ต่อจากถนนบำรุงเมือง ในสมัยต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ริมถนนพระรามที่ 1 เป็นที่ตั้งของวัง 5 วัง รวมทั้งพระราชวังปทุมวันสมัยรัชกาลที่ 4 วังดังกล่าวคือ วังกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสยาม วังกรมหลวงสงขลานครินทร์ และวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งในอดีตคือพระราชวังปทุมวัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ยังได้ทรงซื้อที่ดินที่ริมถนนพระรามที่ 1 นี้ สร้างวังสวนพระองค์ขึ้นอีกด้วย วังดังกล่าวนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วังกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนพระราม 1 ฟากเหนือ อำเภอปทุมวัน ใกล้วังใหม่ของกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ซอยเกษมสันต์ หน้าสนามกีฬาแห่งชาติ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยช่างกลปทุมวัน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินริมถนนพระราม 1 ฟากเหนือ ในอำเภอปทุมวัน ให้กรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์สร้างวังเป็นที่ประทับ แต่ยังไม่ได้สร้างตำหนัก

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จไปศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จกลับมารับราชการเป็นนายพลตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จยุโรป จึงสันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับในรัชกาลนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ในปี พ.ศ. 2453 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่วังพญาไท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้กรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ซึ่งเป็นพระอนุชาไปประทับอยู่ด้วย โดยให้ตัดแปลงโรงราชพิธีจรดพระนังคัลเดิมที่เรียกว่า “โรงนา” ตรงข้ามกับพระตำหนัก ให้เป็นที่ประทับของกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์กับพระชายาเป็นการชั่วคราว¹

¹นางอมรรตุมารักษ์, พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ..., หน้า 270.

ตำหนักเดิม

ลายปูนปั้นและไม้จตุลดาตำหนักเดิม

เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2463 แล้ว กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ได้เสด็จกลับไปประทับที่วังริมถนนพระราม 1 อำเภอปทุมวันตามเดิม และได้รับพระราชทานเงินให้สร้างตึก 2 ชั้นต่อเชื่อมกับตำหนักหลังเก่า¹

ต่อมารัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ และได้พระราชทานวังที่ถนนพระอาทิตย์² โดยประทับที่อาคารเก่า ซึ่งมีมาแต่เดิม และต่อมาได้ย้ายไปประทับที่ตำหนักหลังใหม่ ออกแบบโดยหม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร ซึ่งตำหนักทั้ง 2 หลังนั้นยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ภายหลัง พ.ศ. 2476 กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ เสด็จไปประทับที่ปิ่นัง และสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2478

ตำหนักทั้ง 2 หลังนี้ ภายหลังตกมาเป็นสมบัติของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ กระทรวงสาธารณสุขได้เช่าไว้ให้เป็นที่ทำการของ กองทุนสงเคราะห์เด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) และสำนักงานวางแผนงานสื่อสารเพื่อการพัฒนาแห่งองค์การสหประชาชาติ (DTCP)

เมื่อมีการประกาศใช้ พรบ.พาณิชย์นาวี วันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2521 จึงทำให้เกิดสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการพาณิชย์นาวี มีฐานะเป็นกรม สังกัดกระทรวงคมนาคมขึ้น แต่ขาดสถานที่ทำการ จึงขอเช่าที่แปลงตรงหัวมุมถนนพระอาทิตย์ จากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อปลูกสร้างอาคารใหม่ ในขณะที่รื้ออาคารใหม่นี้ กระทรวงสาธารณสุขได้อนุมัติให้ใช้สถานที่ชั้นบนซึ่งว่างอยู่เป็นที่ทำการของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการพาณิชย์นาวีได้ จึงได้ย้ายมาอยู่ตั้งแต่วันที่ 19 เมษายน 2523 เป็นต้นมา

ปัจจุบันบริเวณซึ่งเป็นที่ประทับครั้งแรกเมื่อเริ่มออกวังที่ปทุมวัน คือ โรงเรียนช่างกลปทุมวัน ส่วน “โรงนา” ที่ประทับ เมื่อวังพญาไทเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถหรือไปหมดแล้ว ส่วนวังริมถนนพระอาทิตย์เป็นที่ทำการชั่วคราว ของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการพาณิชย์นาวี ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งกระทรวงสาธารณสุขได้เช่าไว้เป็นที่ทำการของกองทุนสงเคราะห์เด็กแห่งสหประชาชาติ และสำนักงานวางแผนงานสื่อสารเพื่อการพัฒนาแห่งองค์การสหประชาชาติ

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ ประสูติ เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2408 เป็นพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ในเจ้าจอมมารดาเปี่ยม³ ในรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จกลับมารับราชการ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2441 เป็นนายพลตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และได้เป็นราชทูตพิเศษเสด็จยุโรป ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2456 เป็นอธิบดีศาลฎีกา เลื่อนเป็นกรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ฯ เมื่อ พ.ศ.

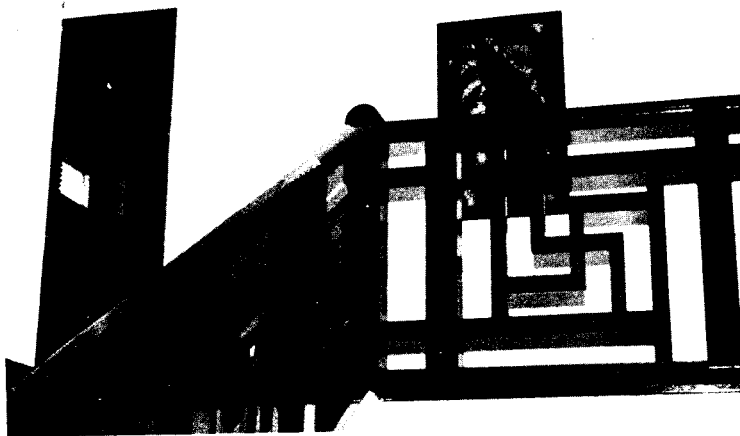
¹ กชช. 56 จ 25/29 สร้างตำหนักกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ตำบลสระปทุมวัน หนังสือเจ้าพระยาธรรมานุภรณ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2456.

² สัมภาษณ์ ม.จ.วิสาทิศ กฤดากร, 24 มกราคม 2525.

³ ในรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระปิยมาวดีศรีพัชรินทรมาตา

ตําหนักสร้างใหม่ สมัยรัชกาลที่ ๖

2466 ถึงรัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ขึ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 8 ที่เมืองป็นัง เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2478 พระชันษา 70 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สวัสดิวัดน ณ อยุธยา

วังกรมหลวงสวัสดิวัดนวิศิษฎ์

วังกลางทุ่ง : วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ที่ตั้งและประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานพระราชโอรส คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ที่ทุ่งปทุมวัน เรียกว่า วังกลางทุ่ง ได้สร้างพระตำหนักใหญ่ ขึ้นหลังหนึ่ง มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบตะวันตก เรียกกันว่า ตำหนักวินเซอร์ ต่อมาเมื่อพระราชประสงค์ จะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อศึกษาราชการแผ่นดิน เช่นเดียวกับที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระองค์เสด็จประทับที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระ-บรมมหาราชวัง จึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นที่โรงแสงเก่า¹ แต่สร้างยังไม่ทันแล้วเสร็จ สมเด็จพระบรม-โอรสาธิราชฯ ได้เสด็จทิวคตเสียก่อน

ปัจจุบันวังกลางทุ่ง คือ บริเวณสนามกีฬาแห่งชาติ กรมพลศึกษา ถนนพระรามที่ 1

พระนามและพระราชประวัติของเจ้าของวัง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระนามเดิม สมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ พระราชโอรสองค์ที่ 20 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 1 ใน สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2421 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2429 ได้ทรงกำกับกรมมหาดเล็ก สวรรคตใน รัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2437 พระชันษา 17 ปี

¹ที่ตั้งของพระที่นั่งบรมพิมาน

วังสระปทุม

ที่ตั้งของวัง

วังนี้ตั้งอยู่มุมถนนพระรามที่ 1 และถนนพญาไท ฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีอาณาเขตดังนี้คือ

ทิศเหนือ	จดคลองแสนแสบ
ทิศตะวันออก	จดคลองริมวัดปทุมวนาราม
ทิศใต้	จดถนนพระรามที่ 1
ทิศตะวันตก	จดถนนพญาไท

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานที่ริมถนนปทุมวัน (ถนนพระรามที่ 1) พากเหนือจดคลองแสนแสบ เพื่อสร้างเป็นวังสำหรับพระราชโอรส คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ แต่เนื่องด้วยขณะนั้นได้เสด็จไปทรงศึกษาที่สหรัฐอเมริกา จึงยังไม่ได้ทรงสร้างพระตำหนัก จนสิ้นรัชกาลที่ 5 ต่อมาในปี พ.ศ. 2459 สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี ซึ่งเป็นพระราชชนนี ได้โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักเขียวในวังสระปทุม และได้ย้ายเข้าไปประทับ¹ ที่ตำหนักนั้น ต่อมาเมื่อทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว ได้สร้างพระตำหนักเป็นที่ประทับตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบันบริเวณวังได้แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของโรงแรมชั้นหนึ่ง

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ พระนามเดิม สมเด็จเจ้าฟ้าชายมหิตลอดุลยเดชฯ พระราชโอรสองค์ที่ 69 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 7 ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี ประสูติเมื่อเดือนยี่ ขึ้น 3 ค่ำ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2434 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เมื่อปี พ.ศ. 2446 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วไปศึกษาวิชาทหารเรือ ในประเทศเยอรมนี ได้เป็นนายพันเอกทหารบก และนายนาวาเอกทหารเรือ และเป็นราชองครักษ์พิเศษ ต่อมาเสด็จไปทรงศึกษาวิชาแพทย์ในอเมริกา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2472 ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2472 ในรัชกาลที่ 8 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชบิดาฯ เมื่อปี พ.ศ. 2477 พระชันษา 43 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลมหิตล ณ อยุธยา

¹ สมเด็จเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, *พระราชบิดาในรัชกาลที่ 5*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524)

ด้านหน้า พระตำหนักสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี วังสระปทุม

ด้านหลัง พระตำหนัก

ด้านหน้า พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชินี พระ-
พันวัสสาอัยยิกาเจ้า วังสระปทุม

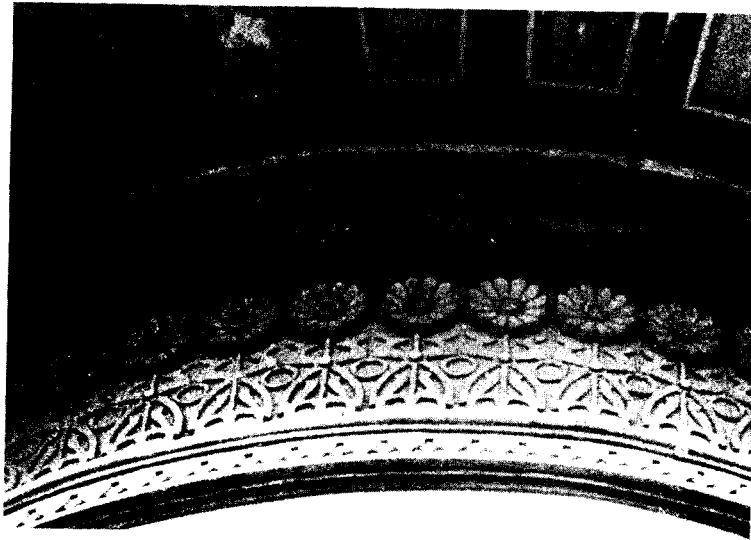
พระตำหนักหอวังสระปทุม

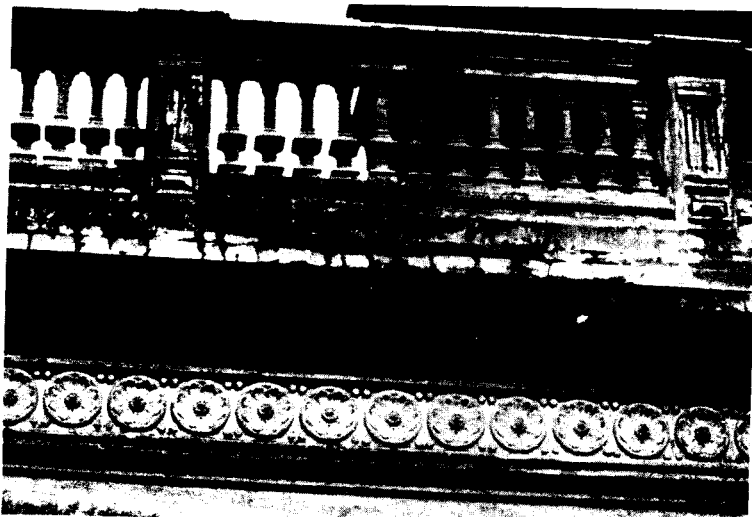
เรือนข้าราชการบริพาร

บันไดใหญ่ ภายในพระตำหนัก

ลายปูนปั้นที่ฝาโกดังเพดานชายคา

ลายปูนปั้นที่ระเบียงพระตำหนัก

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างในวังสระปทุมที่สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มเป็นที่ประทับ ยังคงปรากฏอยู่เกือบครบบริบูรณ์ มีรายละเอียดดังนี้

1. **พระตำหนักเขียว** เป็นพระตำหนักที่สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดฯ ให้สร้างขึ้น และได้เสด็จประทับที่ตำหนักนี้ในปี พ.ศ. 2459.

2. **พระตำหนักใหญ่** เป็นพระตำหนักที่สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีฯ ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับโดยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการวางอาคารและการวางห้องต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ทรงชักชวนไม้ขีดเรียงเป็นรูปร่างห้อง จึงทำให้ตำหนักนี้ได้รับลมใต้เต็มที และทุกห้องได้รับลมเสมอภาคกัน ที่พระตำหนักนี้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ได้เสด็จประทับจนตลอดพระชนมายุ

พระตำหนักนี้ตั้งอยู่เกือบกลางที่ เป็นตำหนัก 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนทาสีเหลืองลักษณะเด่นของพระตำหนักอยู่ที่ฝาผนังตอนใกล้เพดานชั้นบน ปั้นปูนเป็นรูปลายดอกไม้ฝังงดงามมาก

3. **พระตำหนักสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์** พระตำหนักนี้ตั้งอยู่ใกล้ถนนพญาไท และเป็นตำหนักที่สร้างขึ้นหลังสุด โดยมีหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร เป็นสถาปนิก ลักษณะพระตำหนักเป็นแบบอังกฤษ พระตำหนักนี้เป็นที่ประทับของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ จนตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันตำหนักนี้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

4. **เรือนข้าราชการบริพาร** แบ่งการสร้างได้เป็น 2 ครั้ง

ครั้งแรกเป็นเรือนข้าราชการบริพารที่สร้างพร้อมกับพระตำหนักใหญ่ เป็นเรือนชั้นเดียว สร้างด้วยไม้ทาสีเขียว ที่ขอบเชิงชายและช่องลมเป็นไม้ฉลุลาย ซึ่งเป็นแบบที่นิยมกันมากครั้งรัชกาลที่ 5 ต่อรัชกาลที่ 6

ครั้งหลังเป็นเรือนข้าราชการบริพารที่สร้างพร้อมกับพระตำหนักสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นอาคารก่ออิฐ ฉาบปูน สูง 2 ชั้น มีลักษณะละม้ายกับพระตำหนัก

สรุป

วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นวังที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานที่ดินไว้ให้สร้างวัง แต่พระตำหนักได้มาสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในรัชกาลปัจจุบัน

วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบุรีอินทราชนัย

รายละเอียดอยู่ในเรื่อง พระราชวังปทุมวัน

วังจันทร์เกษม

สถานที่ตั้ง

วังจันทร์เกษมตั้งอยู่บนถนนราชดำเนินนอก ใกล้กับสะพานมัฆวานรังสรรค์ มีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จดถนนพิษณุโลก
ทิศใต้	จดถนนลูกหลวง
ทิศตะวันออก	จดถนนราชดำเนินนอก
ทิศตะวันตก	จดถนนราชสีมา

อาณาเขตของวังจันทร์เกษมนี้ถ้าดูตามลักษณะของกำแพงรอบวังซึ่งมีใบเสมาตามแนวกำแพงโดยรอบ ตามแบบฉบับของวังชั้นเจ้าฟ้า จะเห็นได้ว่าอาณาเขตของวังทางทิศตะวันตกคงจะจดคลองเม่งเส็งในชั้นเดิม และต่อมาได้มีการขยายอาณาเขตของวังออกไปข้ามคลองเม่งเส็งจนจดถนนราชสีมาดังปัจจุบัน เพื่อให้สร้างเป็นโรงละครและทิมจึงทำให้มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตกเป็น 2 ชั้น โดยประตูชั้นนอกอยู่ติดกับถนนราชสีมาและประตูชั้นในอยู่ตามแนวกำแพงเดิมทางฝั่งตะวันออกของคลองเม่งเส็ง

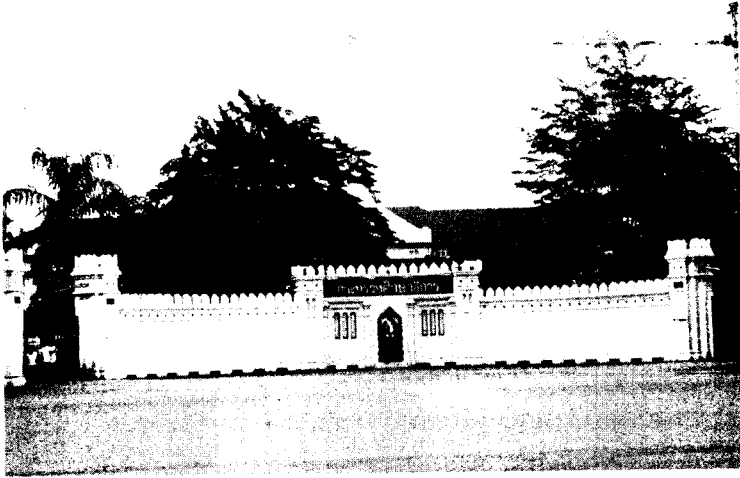
ประวัติของวัง

ตามหลักฐานที่ปรากฏ วังจันทร์เกษมสร้างขึ้นโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในสมัยที่ยังดำรงพระยศ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร แต่ก็ไม่ได้เสด็จมาประทับยังวังนี้ เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อนที่วังจันทร์เกษมจะแล้วเสร็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจึงเสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 และไม่ได้เสด็จมาประทับ ณ วังจันทร์เกษม ตามหลักฐานของวังก็ไม่ปรากฏว่าได้มีเจ้านายองค์ใดได้เสด็จมาประทับ ณ วังนี้เช่นกัน

เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างวังจันทร์เกษม

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในสมัยยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จไปศึกษาวิชาการที่ยุโรป รัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริที่จะสร้างวังริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณหน้าวัดราชบูรณะพระราชทานเป็นที่ประทับ ครั้นได้เฉลิมพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช การสร้างวังหน้าวัดราชบูรณะจึงได้ระงับไป หลังจากเสด็จกลับจากต่างประเทศ จึงโปรดฯ ให้มาประทับที่พระราชวังสราญรมย์เป็นการชั่วคราว ซึ่งในขณะนั้น รัชกาลที่ 5 ได้ทรงสร้างพระราชวังสวนดุสิต จึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักสวนจิตรลดาขึ้น (พระตำหนักหลังเหนือในบริเวณวังปารุสกวันปัจจุบัน) เพื่อพระราชทานให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้ใช้เป็นที่ประทับ และอยู่ใกล้กับพระราชวังสวนดุสิต

เนื่องจากในวังปารุสกวันคับแคบและยังมีตำหนักที่ประทับของเจ้าฟ้าจักรพงษ์อยู่ในนั้นด้วย รัชกาลที่ 5 จึงทรงดำริที่จะสร้างวังพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชใหม่ ให้สมพระเกียรติยศและมีวังของพระองค์เอง ดังนั้นจึงได้โปรดฯ ให้สร้างวังจันทร์เกษมขึ้น ณ บริเวณที่เป็นสถานที่ตั้งกระทรวงศึกษาธิการ

วังจันทร์เกษม

ประตู วังจันทร์เกษม

อาคารที่ตั้งเดิมของตํานักใหญ่
ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักงาน
ปลัดกระทรวง

ในปัจจุบัน

การก่อสร้างตำหนักที่ประทับในวังจันทร์เกษมได้ลงมือก่อสร้างฐานรากไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2453¹ แต่บังเอิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน ตัวตำหนักจึงไม่แล้วเสร็จในสมัยนั้น การก่อสร้างวังจันทร์เกษมที่ได้ดำเนินในภายหลัง ในรัชกาลต่อมาจึงเพียงเป็นการก่อสร้างอาคารให้แล้วเสร็จตามแผนผังเดิม มิได้มีลวดลายวิจิตรพิสดารตกแต่งภายในดังเช่นวังเจ้าฟ้าทั่ว ๆ ไป คงจะเนื่องจากไม่ได้ใช้เป็นที่พักประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อีกต่อไป

เมื่อวังจันทร์เกษมสร้างเสร็จแต่มิได้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้พระราชทานพระตำหนักใหญ่เป็นที่ตั้งสถานพยาบาลสำหรับข้าราชการบริพารแทน ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นโรงเรียนการเรือน จนถึง พ.ศ. 2483 โรงเรียนการเรือนย้ายไปอยู่ทางด้านหลังพระตำหนัก (บริเวณคุรุสภาปัจจุบัน) และกระทรวงธรรมการได้ย้ายเข้ามาตั้งอยู่แทนพระตำหนักใหญ่จึงเป็นที่ตั้งของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงศึกษาธิการหรือกระทรวงธรรมการเดิมนั่นเอง

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างของเดิมในวังจันทร์เกษมที่ยังคงปรากฏอยู่ในขณะนี้ มีอาคารเพียงหลังเดียว คือ

พระตำหนักใหญ่ เป็นที่ตั้งสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ หลักฐานสำคัญที่ปรากฏ ณ พระตำหนักใหญ่คือ ที่หน้าบันซึ่งซ้อนกันอยู่ 2 ชั้น² หน้าบันชั้นนอกซึ่งทำขึ้นใหม่ เป็นรูปเสมาธรรมจักร สัญลักษณ์ของกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนหน้าบันชั้นในเป็นหน้าบันของเดิม เป็นรูปพระกัศยบบนพานแว่นฟ้า มีฉัตรขนานสองข้าง พานซึ่งทูนพระเกี้ยวนี้อยู่บนหัวช้าง 3 เศียร ทางด้านซ้ายของช้างเป็นรูปราชสีห์ถือรวงข้าว และเศียร ส่วนด้านขวาของช้างเป็นรูปคชสีห์ถือดาบและโล่ ด้านล่างใต้ช้างสามเศียรมีอักษรว่า “ราชวัลลภ” หน้าบันนี้มีพร้อมกับการสร้างพระตำหนักใหญ่ และกำแพงโดยรอบประตูทางเข้าด้านถนนราชดำเนินนอก ประตูด้านถนนพิษณุโลก ประตูทางเข้าจากถนนราชสีมา ประตูมุมกำแพงเชิงสะพานมัชฌิมารังสรรค์ และประตูมุมกำแพงทิศตะวันตกเฉียงใต้ริมคลองเม่งเส็ง

ตามประวัติ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างอาคารเพิ่มเติมทางฝั่งตะวันตกของคลองเม่งเส็ง และถนนราชสีมาเป็นโรงละครและโรงโขน รวมทั้งที่พักของตัวละคร อาคารทั้งสองหลังนี้ได้ใช้เป็นหอพักของนักเรียนฝึกหัดครูประถมมัธยมในเวลาต่อมา ในปัจจุบันเรือนต่าง ๆ ที่เป็นโรงละคร โรงโขน ได้ถูกรื้อออกไปจนหมด และได้กลายมาเป็นที่ตั้งของคุรุสภา และห้องสมุดคุรุสภา

¹ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ. 8.1/24 ทำวังจันทร์สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หนังสือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ถึงกรมขุนสมมุติอมรพันธ์ (ร.ศ. 129)

² คำบอกเล่าของคุณทิวา เคลือบโสภาก หัวหน้าพัสดุ กองคลัง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ในการนำชมหน้าบันและประตูกำแพงบางประตู ซึ่งปัจจุบันได้ถูกปิดกั้นด้วยอาคาร และสิ่งก่อสร้างใหม่

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับเพื่อให้เหมาะสมกับพระเกียรติยศของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สร้างขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ยังไม่แล้วเสร็จ พอดีสิ้นรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงได้ย้ายไปประทับที่พระราชวังดุสิต การสร้างวังนี้จึงเปลี่ยนแปลงไป โดยสร้างเป็นอาคารให้เสร็จตามแผนผังเดิม แต่มิได้มีลวดลายวิจิตรหรือตกแต่งอื่นใด ดังเช่นวังเจ้านายทั่ว ๆ ไป เมื่อสร้างเสร็จได้ใช้เป็นสถานที่ราชการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มแรกให้เป็นสถานพยาบาล ต่อมาเป็นโรงเรียนการเรือน และเป็นที่ทำการของกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน

ประตูด้านหลัง

หน้าบ้านของเดิมที่สำนักงานปลัดกระทรวงในปัจจุบัน

วังบางขุนพรหม

ที่ตั้ง

วังบางขุนพรหม หรืออีกนัยหนึ่งวังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน มีอาณาเขตของวังดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จดวังเทวะเวสม์ หรือกระทรวงสาธารณสุขในปัจจุบัน
ทิศใต้	จดถนนท่าเกษม
ทิศตะวันตก	จดแม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศตะวันออก	จดถนนสามเสน

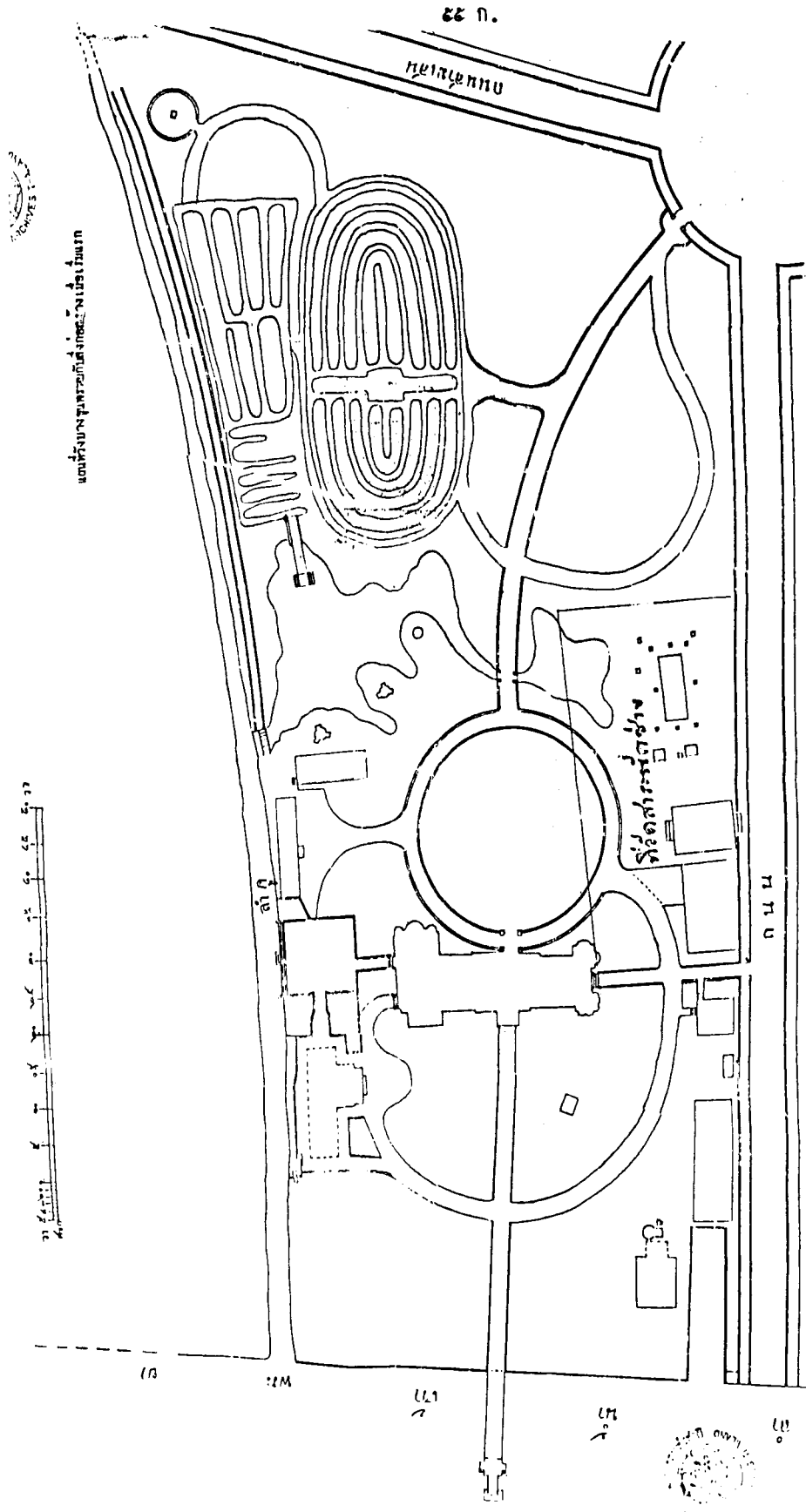
พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายบริพัตรสุขุมพันธ์ฯ พระราชโอรสองค์ที่ 33 ของรัชกาลที่ 5 ในพระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี ประสูติ พ.ศ. 2424 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนมไหสุริยสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2434 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วไปศึกษาวิชาทหารบกในประเทศเยอรมนี เสด็จกลับมารับราชการทรงเปลี่ยนพระนามกรมเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2444 ในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่ง เสนาธิการทหารบก แล้วเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ ถึงรัชกาลที่ 6 เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พ.ศ. 2454 เป็นนายพลเรือเอก แล้วเป็นจอมพลเรือ 1 ราชองครักษ์ เป็นจอมพลตำแหน่ง เสนาธิการทหารบก เป็นอุปนายกแห่งสภาภาชาตสยามปี พ.ศ. 2463 สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2487 พระชนมายุ 63 ปี

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

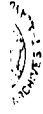
นอกจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต องค์เจ้าของวังแล้ว ยังมีเจ้านายที่ได้เสด็จมาประทับในภายหลังที่วังบางขุนพรหมนี้อีก 3 พระองค์ คือ

- 1. พระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี** พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าคุณจอมมารดา สาลี ประสูติในปี พ.ศ. 2404 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นพระนางเจ้าพระราชเทวี รัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุชมลมารศรี พระอัครราชเทวี เมื่อ พ.ศ. 2468 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 ในปี พ.ศ. 2470 พระชนมายุ 65 ปี
- 2. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงสุทธาทิพยรัตน์** พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 และพระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี ประสูติปี พ.ศ. 2420 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. 2446 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ปี พ.ศ. 2465 พระชนมายุ 46 ปี
- 3. พระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา** พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 และเจ้าคุณจอมมารดา สาลี ประสูติในปี พ.ศ. 2407 เป็นพระชนนีขุภักดี ในพระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี เป็นอธิบดีทรงบัญชาการ

๕๕ ป.

ถนนพหลโยธิน

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

อาคารเรียน

ถนน

10

20

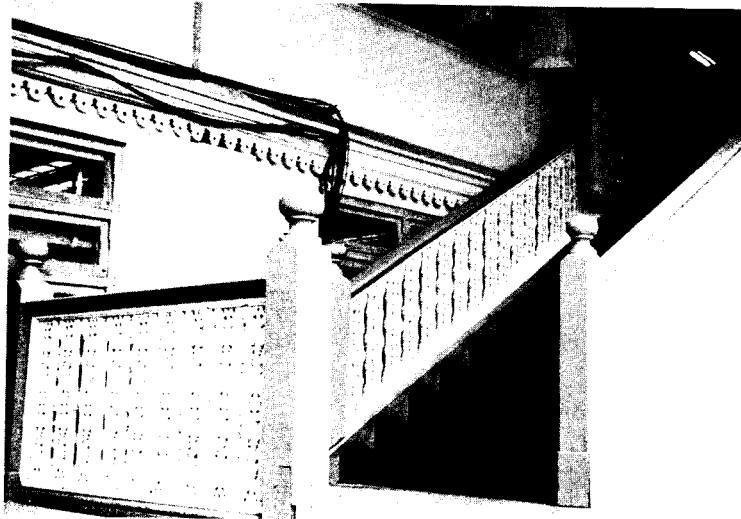
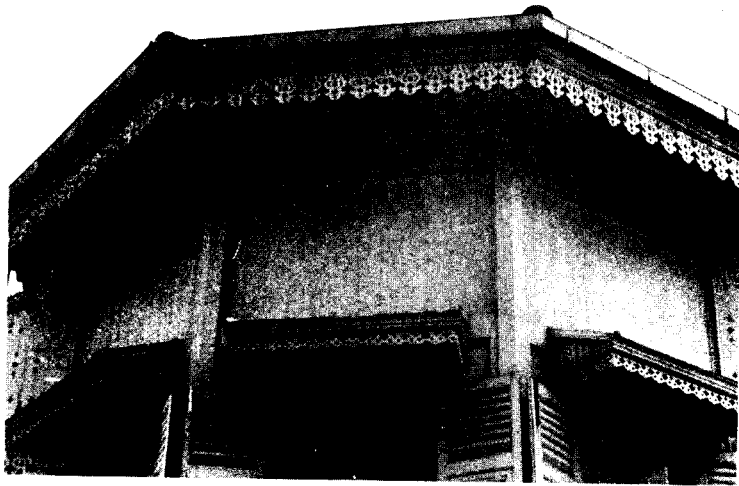
30

40

50

ตําหนักหอ

ไม้จําหลักลาย - บันไดตําหนักไม้

รักษาภายในพระราชวัง ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ในรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2470 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2501 พระชนมายุ 94 ปี

ประวัติของวัง

เมื่อปี พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริที่จะสร้างวังพระราชทาน สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์¹ ซึ่งขณะนั้นเสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศเยอรมนี ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 จึงได้ทรงซื้อที่ใกล้วัดสารพัดช่าง ริมน้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันออก มาจดถนนสามเสน จากราชวรจํานวน 15 ราย ด้วยเงินพระคลังข้างที่ ซึ่งเป็นเงินที่ไม่เกี่ยวกับเงินราชการแผ่นดิน² พระราชทานเป็นกรรมสิทธิ์แก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ ต่อมาได้ทรงซื้อที่ดินเพิ่มเติมจนจดถนน 2 ด้านคือ ด้านทิศตะวันออกจดถนนสามเสน และทิศใต้จดถนนท่าเกษม แต่ภายในที่ผืนใหญ่นี้เป็นที่ตั้งของวัดสารพัดช่าง ซึ่งมีโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ฯลฯ อยู่ด้วย อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดฯ ให้ก่อสร้างตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ โดยมีพระสถิตยนิมานการ เจ้ากรมโยธาธิการเป็นผู้รับไปทำ แต่มีปัญหาเรื่องการก่อสร้างจะต้องรื้อศาลาการเปรียญทิ้งหลัง และยังคงย้ายพระอุโบสถวัดสารพัดช่างซึ่งตั้งอยู่กลางที่อีกด้วย กระจับกับมีปัญหาไม่เรียบร้อยเกี่ยวกับเรื่องเงินที่กรมโยธาธิการรับไปทำ การสร้างตำหนักจึงไม่ได้ดำเนินต่อไป ทรราชสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ได้เสด็จกลับจากทรงศึกษาวิชาการจากต่างประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2446 จึงได้ทรงขอพระราชทานเงินจํานวน 1,000 ชั่ง จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาทรงดำเนินการเอง โดยทรงสั่งวัสดุก่อสร้าง ทรงจัดหาช่างเอง หรือบางอย่างที่ไร้ประโยชน์เพราะเป็นของเก่า เช่น หมอน้ำเรืออรรถเรศร์รัตนาคณที่ชำรุดก็ขอพระราชทานมาดัดแปลงเป็นถังเก็บน้ำ เป็นต้น การก่อสร้างตำหนักใหญ่ยังไม่แล้วเสร็จ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ ก็ได้เสด็จมาประทับ ณ วังบางขุนพรหม โดยประทับที่ตำหนักไม้ 3 ชั้น ที่สร้างขึ้นชั่วคราวและทรงใช้เป็น “ตำหนักหอ” เมื่อทรงอภิเษกสมรสด้วย และได้มีการขึ้นตำหนักใหญ่เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2449 ส่วนปัญหาเรื่องการย้ายวัดสารพัดช่างหมดไป ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการทำผาติกรรม คือ ย้ายวัดสารพัดช่างไปรวมกับวัดสามพระยา และได้ทรงสร้างถาวรวัตถุถวายไปที่วัดสามพระยาเป็นอันมาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต พระนางเจ้าสุโขทัยมหาราชินี พระราชเทวี ได้ทรงคืนตำหนักในพระบรมมหาราชวังและเสด็จประทับ ณ สวนสุนันทา พระราชวังดุสิต ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตระเตรียมไว้เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน ต่อมาได้ประชวรด้วยไข้มาเลเรีย จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต รัชกาลที่ 6 เสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่วังบางขุนพรหม ดังนั้นประมาณปี พ.ศ. 2456 พระนางเจ้าสุโขทัยมหาราชินี จึงได้โปรดฯ ให้สร้างตำหนักเป็นที่ประทับขึ้นอีกหลังหนึ่งทางด้านหลังของตำหนักใหญ่หันด้านยาวของตำหนักไปทางทิศใต้ มีสะพานชั้นบนเชื่อมถึงกัน และให้มีลวดบัวลายปูนปั้นที่สัมพันธ์กับตำหนักใหญ่ ตำหนักดังกล่าวนี้เรียกกันว่า “ตำหนักสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์”

¹ พระยศในขณะนั้น

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, รัชกาลที่ 5 ป. 1.3/8 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 พระราชทานที่ดินให้เป็นสิทธิ์แก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์

ทัศนียภาพของตึกใหญ่วังบางขุนพรหม (ด้วยความเอื้อเฟื้อจาก
ธนาคารแห่งประเทศไทย)

ด้านหน้า ตึกใหญ่ วังบางขุนพรหม

ตึกใหญ่

ดังที่กล่าวแล้วว่า วังบางขุนพรหม เป็นที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์ รวมทั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ พระเชษฐภคินีของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2460 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ มีพระประสงค์จะมีตำหนักส่วนพระองค์จึงทรงขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย พระราชโอรสในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ออกแบบถวายเป็นตึกชั้นเดียวขนาดเล็ก ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้แม่น้ำ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ ได้ทรงใช้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ในเวลากลางวันตลอดพระชนม์ชีพ ตำหนักนี้เรียกว่า “ตำหนักเล็ก”

นอกเหนือจากตำหนักที่กล่าวมาแล้วทั้ง 4 ตำหนัก ยังมีอาคารและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น ตำหนักน้ำ เป็นตำหนักตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างกันมากในสมัยนั้น และอาคารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก

ในปี พ.ศ. 2475 วังบางขุนพรหม ต้องถูกยกให้รัฐบาลเพราะคณะราษฎรเรียกร้อง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตฯ จึงได้เสด็จไปประทับ ณ เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย และสิ้นพระชนม์ที่นั่น เมื่อวังบางขุนพรหมได้ตกเป็นของรัฐบาลในปี พ.ศ. 2476 จึงได้ใช้เป็นกรมยุทธการทหารบก และในปี พ.ศ. 2477 ได้โอนที่ดินทั้งหมดมาเป็นของกระทรวงกลาโหม

ต่อมาในปี พ.ศ. 2481-2485 ได้ใช้เป็นกรมยุทธนาทหารบก และในระหว่างนี้ได้มีการปลูกสร้างอาคารบ้านพักของนายทหาร ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดถนนสามเสนใช้เป็นบ้านรับรอง

ในปี พ.ศ. 2485 กรมยุทธนาทหารบกได้ย้ายไปอยู่ที่วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เขตนางเลิ้ง วังบางขุนพรหมจึงได้เป็นที่ทำงานของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และพุทธสมาคม

พ.ศ. 2488 ธนาคารแห่งประเทศไทยที่ได้เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2483 โดยใช้อาคารในพระราชฐานชั้นนอกของพระบรมมหาราชวังเป็นที่ทำการ จึงได้ย้ายเข้าไปอยู่ ณ ที่ทำการใหม่ในบริเวณวังบางขุนพรหม

ในปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลดำริที่จะคืนวังบางขุนพรหมแก่พระทายาท และได้ดำเนินการในทางกฎหมายไปเกือบจะเรียบร้อยแล้ว แต่ด้วยสาเหตุบางประการทำให้บุคคลที่รับเรื่องไปทำเรื่องหาย ฉะนั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2502 ได้มีการพิจารณาเรื่องนี้กันใหม่ แต่รัฐบาลใหม่นี้ถือว่า การตกลงดังกล่าวไม่ผูกพันกับรัฐบาลชุดนี้ เรื่องการคืนวังบางขุนพรหมจึงระงับไป

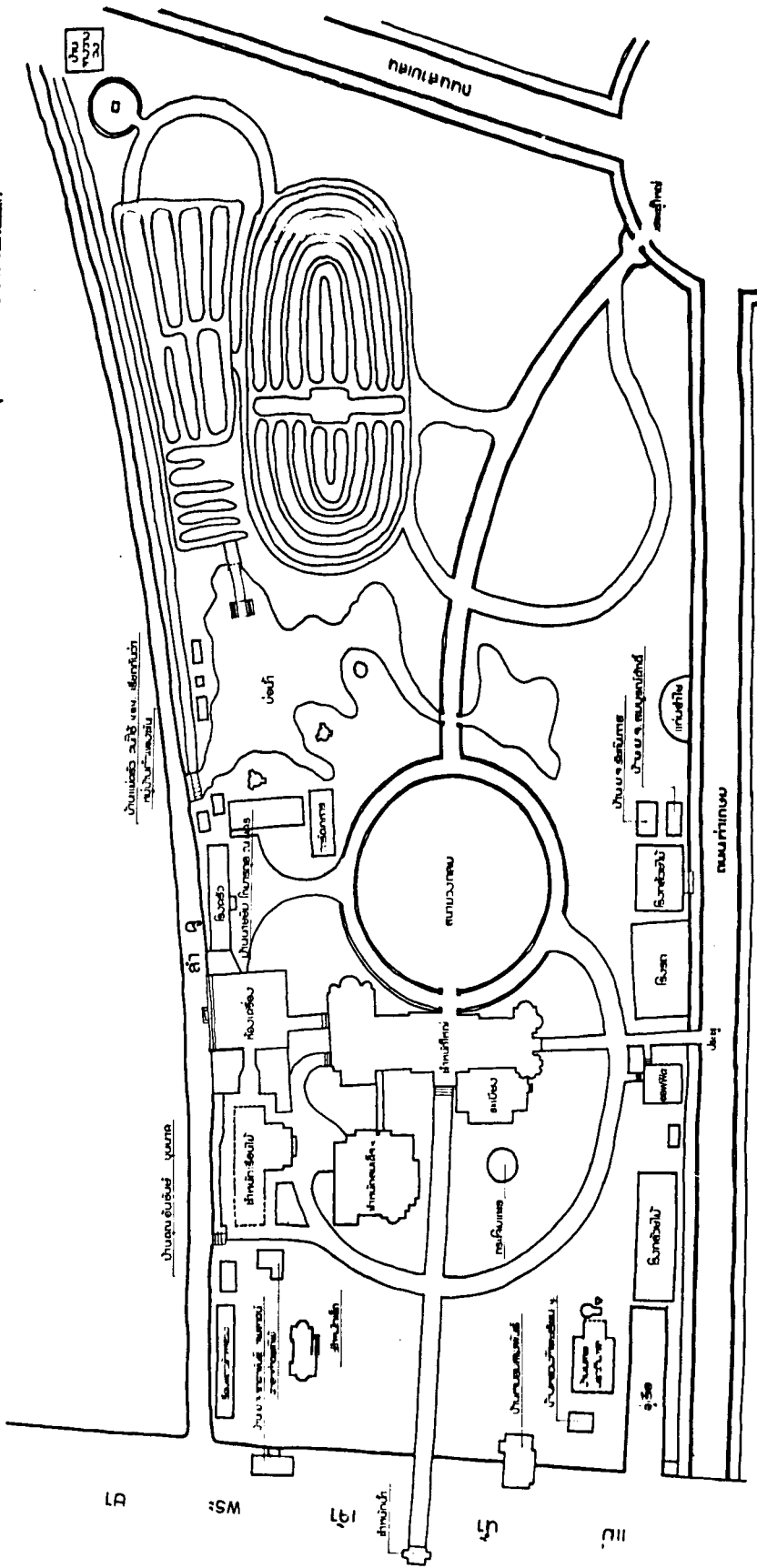
พ.ศ. 2497 สถานีโทรทัศน์ช่อง 9 ได้ปลูกสร้างสถานีขึ้น ณ ที่ซึ่งเคยเป็นโบสถ์ของวัดสารพัดช่าง และกันอาณาเขตเป็นสัดส่วนของสถานีแยกจากธนาคารแห่งประเทศไทย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 นายปวย อึ้งภากรณ์ ได้เสนอขอให้ธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นผู้ครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินวังบางขุนพรหม และคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติ แต่ธนาคารต้องเสียค่าธรรมเนียมให้กับสถานีโทรทัศน์ และอาคารรับรองของทหารด้วยเงินจำนวนหนึ่ง ฉะนั้นวังบางขุนพรหมที่เคยรุ่งเรืองดังมาในอดีตในฐานะที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์ ได้กลายมาเป็นธนาคารแห่งประเทศไทยโดยสมบูรณ์

สิ่งก่อสร้างในวังบางขุนพรหม

สิ่งก่อสร้างในวังบางขุนพรหม ซึ่งเป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

แผนที่ผังเมืองของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

เกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี ส่วนใหญ่คือตำหนักที่ประทับตั้งแต่ตำหนักชั่วคราว ตำหนักใหญ่ขององค์ท่านเจ้าของวัง และตำหนักของเจ้านายที่เสด็จมาประทับด้วยในภายหลัง แล้วยังมีตำหนักน้ำ และเรือนข้าราชการบริพารต่าง ๆ รวมทั้งเรือนต้นไม้ ซึ่งเป็นที่ทรงงานอดิเรกด้วย

ส่วนสิ่งก่อสร้างที่เกิดขึ้นหลังจากเปลี่ยนกรรมสิทธิ์จากองค์ท่านเจ้าของวังมาสู่รัฐบาลก็ได้มีการ รื้อถอน และก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกมากมาย ฉะนั้นจึงจะกล่าวเฉพาะสิ่งก่อสร้างที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. **ตำหนักไม้** หรือที่เรียกอีกนัยหนึ่งว่า ตำหนักหอ เป็นตำหนักสูง 3 ชั้น ชั้นล่างเป็นฝาอิฐ ส่วนชั้น 2 และ 3 เป็นฝาไม้ ตำหนักชั้นที่ 3 นั้นไม่ได้สร้างเต็มเนื้อที่เท่าชั้น 1 และ 2 คือสร้างเป็นห้อง ส่วนพระองค์ เฉพาะที่บรรทมห้องแต่งพระองค์และห้องน้ำเท่านั้น ชั้น 2 เป็นห้องเสวย ห้องทรงอักษร และทรงพักผ่อน ชั้นล่างเป็นห้องเก็บของ และเป็นที่อยู่ของข้าราชการบางคนด้วย ต่อมาเมื่อเสด็จขึ้นประทับ ตำหนักใหญ่แล้ว ตำหนักนี้ได้กลายมาเป็นที่อยู่ของบุคคลที่ใกล้ชิด เช่นพระพี่เลี้ยง เจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ที่ คั่นเคย รวมไปถึงพระราชวงศ์บางองค์อีกด้วย

เมื่อวังบางขุนพรหมได้กลายมาเป็นของรัฐบาล ตำหนักไม้ก็ได้ใช้เป็นสถานที่ราชการมาโดยตลอด ตราบจนทุกวันนี้

ตำหนักไม้ เป็นตำหนักที่สร้างขึ้นแบบตำหนักชั่วคราวไม่ได้มีแบบแผนเฉพาะตัวที่จะจัดให้เป็น ตำหนักงดงาม นอกจากเป็นตำหนักกว้าง ๆ ใช้ได้เอนกประสงค์ ยกเว้นเฉพาะส่วนที่เป็นห้องบรรทมในชั้นที่ 3 ซึ่งก็มีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับคฤหาสน์ในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ดีคุณค่าของตำหนักไม้มีอยู่ด้วยกัน 2 ประการ ประการแรกคือเป็นตำหนักประวัติศาสตร์ ประการที่ 2 คือ ลายจำหลักไม้ที่เชิงชายก็ดี ที่ลูกกระเบงก็ดี เป็นสิ่งซึ่งชี้ให้เห็นยุคสมัยของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีเหลืออยู่น้อยแห่งในกรุงเทพมหานคร

2. **ตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต** หรือที่เรียกว่า ตำหนัก ใหญ่ในอดีต และตึกใหญ่ในปัจจุบัน ตำหนักนี้ออกแบบโดยสถาปนิกชาวเยอรมัน ชื่อ นายคาล ดอริง (Dr. Karl Seigfried Dohring) ซึ่งเคยมาประจำอยู่ในประเทศไทย และได้ออกแบบพระราชวังบ้านปืนที่ จังหวัดเพชรบุรี และตำหนักที่วังวรดิศอีกด้วย

ลักษณะอาคาร โดยทั่วไปเป็นอาคารแบบที่เรียกว่า บารอก (BAROQUE) ของยุโรป เป็นตำหนัก สูง 2 ชั้นมีส่วนที่เป็น 3 ชั้น เฉพาะตอนมุมที่ยกเป็นหอค้อย เพื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิ ตัวตำหนักทอดยาว ไปตามทิศเหนือใต้ โดยหันด้านยาวและหันห้องต่าง ๆ ไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา มีทางเดินอยู่ที่คตตะวันออก และมีทางเข้าซึ่งเป็นทางเสด็จจัดเป็นมุขที่เทียบรถที่ประทับ อยู่ทางทิศตะวันออกหรือด้านถนนสามเสน ส่วนที่ใกล้ ปลายสุดของตำหนัก ทำเป็นมุขยื่นออกมาเพื่อเน้นจุดจบของอาคาร ตอนบนของอาคารเป็นหลังคาทรงสูง มุม ของหลังคาเป็น 2 ระดับ ประกอบด้วยหน้าต่างที่หลังคาเรียกว่า Dormer window เรียงรายไป โดยเฉพาะ ส่วนที่เป็นมุขจะเป็นหน้าต่างแบบนี้ถึง 3 ด้าน จุดเด่นของตำหนักนี้ภายนอกอยู่ที่ลวดลายปูนปั้นที่กรอบหน้าต่าง และที่ผนังตอนชิดหลังคาที่ทำด้วยฝีมืออันวิจิตร ส่วนภายในมีการเน้นความสำคัญที่โถงบันได ซึ่งเป็นการเน้น ที่เว้นว่าง (space) อย่างงดงามที่สุด พร้อมด้วยลวดลายลูกกรงเหล็กหล่อและลายปูนปั้นบัวหัวเสาที่ระเบียง ชั้นบนด้วยฝีมือวิจิตรบรรจง

ลักษณะการใช้สอยอาคาร ชั้นบนจะเป็นห้องที่สำคัญ 2 ห้อง คือห้องที่ใช้เป็นที่รับแขกส่วน

ภายในโถง ตำนานใหญ่

ตึกใหญ่

พระองค์ และใช้เป็นทีประกอบพิธีต่าง ๆ ห้องทั้งสองนี้ตั้งอยู่ใกล้กับโถงบันได จะเห็นได้ว่ามีการตกแต่ง ลวดบัวที่เพดาน กรอบหน้าต่างงดงามพิเศษไปกว่าห้องอื่น ๆ และในชั้นนี้เป็นห้องบรรทม ห้องแต่งพระองค์ และห้องสรองอยู่ด้วย ส่วนชั้นล่างจะเป็นห้องรับแขกใหญ่ ห้องเสวย ห้องทรงอักษร ฯลฯ ซึ่งด้านหลังเป็น เจดีย์ใหญ่หันหน้าไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา การตกแต่งลวดบัวที่เพดาน ที่กรอบบานหน้าต่างประตู มีการเน้น เป็นพิเศษเช่นเดียวกับชั้นบน

ต่อมาได้มีการต่อตำหนักใหญ่ทางด้านทิศใต้เป็นห้องบรรทมของพระชายา ซึ่งมีพระอนามัยไม่สมบูรณ์ โดยต่อเป็นห้องบนเจดีย์ทางด้านทิศนั้น จะเห็นได้จากรูปแบบของหน้าต่างที่ไม่เหมือนกับหน้าต่างทั่วไปของ ตำหนัก เป็นหน้าต่างกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่มีลวดลายปูนปั้น (ส่วนทั่วไปตอนบนเป็นหน้าต่างรูปโค้ง มีลวดลายวิจิตร) พร้อมกันนี้ได้สร้างอัฒจันทร์ไม้เป็นรูปโค้ง สำหรับขึ้นลงของพระชายาโดยเฉพาะ ไม่ปะปน กับอัฒจันทร์ใหญ่

ปัจจุบันธนาคารแห่งประเทศไทย ได้ใช้ห้องบรรทมที่ต่อใหม่เป็นที่ทำงานของผู้ว่าการ ส่วน ห้องรับแขกพิเศษชั้นบนได้ดัดแปลงเป็นห้องประชุม และห้องพระบรมอัฐิได้กลายเป็นห้องพระไป นอกนั้น ได้ดัดแปลงเป็นห้องทำงานของฝ่ายต่าง ๆ ของธนาคาร

3. ตำหนักสมเด็จ เป็นตำหนักที่ประทับของพระนางเจ้าสุภามาลมารศรี พระราชเทวีในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชชนนีของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก่อสร้าง ขึ้นในปี พ.ศ. 2456 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำหนักองค์นี้คนในวังเรียก กันว่า “ตำหนักใหม่” トラบจนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา พระราชเทวี เป็นสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุภามาลมารศรี พระอัครราชเทวี คนในวังจึงเรียกตำหนักนี้ว่า “ตำหนัก สมเด็จ” ต่อมาตำหนักนี้ได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร ในปี พ.ศ. 2458 และกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ในปี พ.ศ. 2466 ตามลำดับ

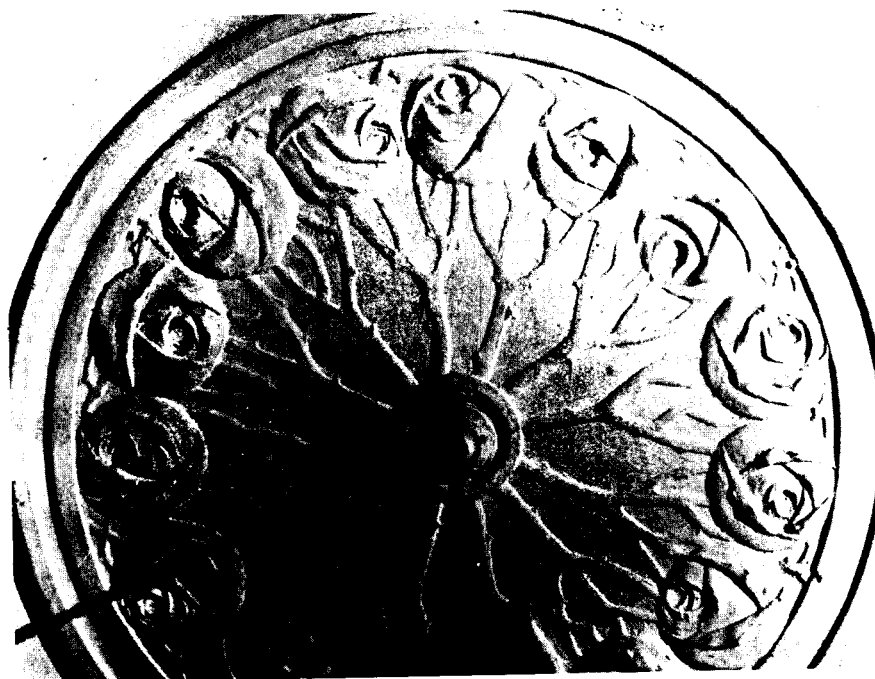
ลักษณะอาคาร เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูง 2 ชั้น ทอดยาวไปทางทิศตะวันออกและทิศ ตะวันตก มีทางเดินชั้นบนเชื่อมกับตำหนักใหญ่ ลักษณะภายนอกอาคารคล้ายกับตำหนักใหญ่ โดยมีหลังคา ทรงสูงมีมุมของหลังคาเป็น 2 ระดับ มีลวดลายปูนปั้นที่กรอบหน้าต่าง ประตู เช่นเดียวกัน แต่เป็นคนละแบบ โดยเน้นความอ่อนหวานสมเป็นตำหนักของเจ้านายฝ่ายใน เป็นต้นว่า ลายเพดานปั้นปูนเป็นลายกุหลาบ หรือ มีช่องลมเป็นไม้จำหลักลายอย่างวิจิตร ฝาภายในประดับด้วยไม้จำหลักลาย แต่ลักษณะของหน้าต่างไม่เหมือนกัน คือ ตำหนักใหญ่เป็นหน้าต่างโค้ง แต่ตำหนักสมเด็จเป็นหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเน้นลวดลายปูนปั้นน้อยกว่า แต่ภายในวิจิตรกว่าโดยเฉพาะในแง่งานจำหลักลายไม้ที่ส่วนตกแต่งต่าง ๆ¹

ลักษณะการใช้สอย ชั้นบนเป็นห้องบรรทมของพระราชเทวีและยังเป็นห้องบรรทมของสมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร และของพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตด้วย

¹ผู้เขียนไม่มีสิทธิ์ได้เข้าไปสำรวจด้วยตนเองเพราะเป็นเขตหวงห้าม แต่ได้บรรยายจากภาพที่ธนาคาร แห่งประเทศไทยให้ยืมมา

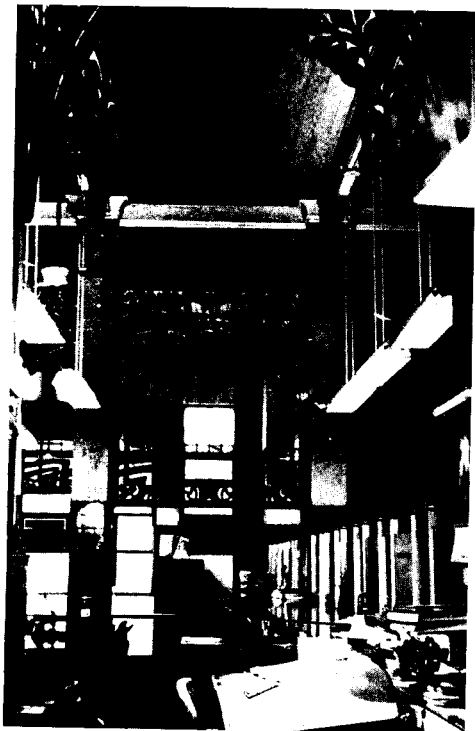

ตำหนักสมเด็จพระนางสุขุมลมารศรีพระราชเทวี

ลายปูนปั้นที่เพดาน ตำหนักสมเด็จพระนางสุขุมลมารศรี (ด้วยความเอื้อเฟื้อจากธนาคารแห่งประเทศไทย)

ภายในตำหนักสมเด็จฯ (ด้วยความเอื้อเฟื้อ
จากธนาคารแห่งประเทศไทย)

ไม้จำหลักลายตำหนักสมเด็จฯ (ด้วยความ
เอื้อเฟื้อจากธนาคารแห่งประเทศไทย)

ต่อมาเมื่อกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ซึ่งเป็นพระชนนีษฐภคินีของพระราชเทวี ได้เสด็จมาประทับด้วย จึงได้มีการต่อเติมตำหนักถวายเป็นที่ประทับทางด้านทิศตะวันตก

ปัจจุบันธนาคารแห่งประเทศไทยได้ใช้ตำหนักนี้ หรือที่เรียกว่า “ตึกเล็ก” เป็นที่ทำงานของธนาคาร

4. ตำหนักเล็ก เป็นตำหนักที่ประทับส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2460 ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

ลักษณะอาคาร เป็นอาคารชั้นเดียวขนาดเล็ก ยกพื้นจากพื้นดินประมาณ 1.00 เมตร เป็นแบบเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งปั้นปูนเหมือน 2 ตำหนักที่กล่าวแล้ว หลังคาทรงสูง หน้าต่างเป็นบานเกล็ดไม้แบบบานกระทุ้ง ภายในประดับฝาด้วยไม้

ในสมัยหนึ่งตำหนักนี้เป็นที่ทำงานของพุทธสมาคม จึงเรียกว่า “ตึกพุทธ” ต่อมาธนาคารแห่งประเทศไทยได้ใช้เป็นตึกเลี้ยงรับรอง และภายหลังได้รื้อลงเพื่อสร้างโรงอาหารของธนาคาร

5. ตำหนักน้ำ เป็นตำหนักที่บรรทมอีกแห่งหนึ่งของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต แต่เดิมเป็นท่อน้ำใช้จืดเร็วแบบท่อน้ำหัวไป ต่อมาได้มีการต่อห้องชั้นบนและขยายให้กว้าง และใช้เป็นห้องบรรทมและห้องประทับ ส่วนข้างล่างกันเป็นห้องรับแขกอีกด้วย

เมื่อธนาคารแห่งประเทศไทยได้ดำริจะสร้างโรงพิมพ์ธนบัตรขึ้น จึงอาศัยตำหนักน้ำเป็นที่ทำงาน และรื้อลงเมื่อทำเขื่อนริมแม่น้ำ ในปี พ.ศ. 2521

นอกเหนือจากตำหนัก 5 หลัง ดังที่กล่าวแล้ว ยังมีอาคารและสิ่งก่อสร้างภายในวังบางขุนพรหม อีกหลายแห่ง เป็นต้นว่า เรือนหม่อมสมพันธ์ โรงกล้วยไม้ ออฟฟิศ และเรือนข้าราชการ ฯลฯ

ปัจจุบันธนาคารแห่งประเทศไทย ได้สร้างอาคารสำนักงานใหญ่ของธนาคารขึ้นที่เคยเป็นสนามริมถนนสามเสน อาคารนี้ออกแบบโดยบริษัท เดอ เวเกอร์ (De Weger) ประเทศเนเธอร์แลนด์

สรุป

วังบางขุนพรหม เป็นวังของพระราชโอรส รัชกาลที่ 5 ที่มีหน้าที่สำคัญในราชการ ต่อมาวังบางขุนพรหมได้เปลี่ยนเป็นของรัฐบาล กลายเป็นที่ทำงานของธนาคารแห่งประเทศไทย

วังบางขุนพรหมในอดีตเคยรุ่งเรืองงดงามด้วยสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรมอย่างยอดเยี่ยม โดยการออกแบบของชาวต่างประเทศ จากเยอรมันนี่ แต่ ณ ที่เดียวกันนี้ คนละยุคสมัย มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มขึ้นใหม่ โดยช่างต่างประเทศอีกเช่นกัน แต่คนละประเทศคือ เนเธอร์แลนด์ ที่ชี้ให้เห็น อิทธิพลของงานสถาปัตยกรรมของชาติต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทต่อสถาปัตยกรรมในประเทศไทย

วังสมเด็จจว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

ที่ตั้งของวัง

วังนี้อีกนัยหนึ่งเรียกว่า วังปารุสกวัน ตั้งอยู่ริมถนนราชดำเนินนอก มีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดถนนศรีอยุธยา
ทิศใต้	ติดถนนพิษณุโลก
ทิศตะวันออก	ติดถนนราชดำเนินนอก
ทิศตะวันตก	ติดสถานีวิทยุกองพลที่ 1 รักษาพระองค์

ประวัติของวัง

ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และสมเด็จจว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จะเสด็จกลับจากทรงศึกษาในยุโรป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เตรียมที่จะสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสทั้งสองที่ริมแม่น้ำหน้าวัดราชบูรณะ ก่อนมาทางด้านถนนจักรเพ็ชร¹ ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้ทรงสร้างพระราชวังใหม่ที่ตำบลสวนดุสิต ความสำคัญของพระบรมมหาราชวังจึงลดน้อยลงไป เพราะพระองค์โปรดฯ ที่จะเสด็จประทับที่พระราชวังดุสิตมากกว่า จึงได้โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับสำหรับพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ใกล้ๆ กับพระราชวังดุสิต คือ พระตำหนักจิตรลดา (พระตำหนักหลังเหนือ) และพระตำหนักปารุสกวัน (พระตำหนักหลังใต้)² ในบริเวณสวนปารุสกวัน เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และสมเด็จจว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถตามลำดับ ต่อมาได้โปรดฯ ให้สร้างวังจันทร์เกษม³ ที่ริมถนนเบญจมาศ (ราชดำเนินนอก) ต่อต่อกับถนนลูกหลวงเชิงสะพานม้ฆวานรังสรรค์ เป็นที่ประทับ เพื่อให้เหมาะสมกับพระเกียรติยศของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ แต่ยังไม่แล้วเสร็จ พอสิ้นรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงได้ย้ายไปประทับที่พระราชวังดุสิต

ในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้รวมพระตำหนักจิตรลดากับพระตำหนักปารุสกวัน เป็นบริเวณเดียวกัน พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จจว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทั้งสองหลัง โดยรื้อกำแพงที่กั้นเขตระหว่างวังทั้งสองออกคงไว้แต่กำแพงรอบนอก และ

¹ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ราชานุภาพ, ...ตำนานวังแก้ว, หน้า 104-105.

² ทั้งสองตำหนักนี้ เมื่อแรกสร้างเป็นส่วนหนึ่งของงบประมาณการสร้างพระราชวังดุสิตจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ในพระคลังข้างที่ ส่วนที่ดินริมแม่น้ำวัดราชบูรณะ ไม่มีการสร้างวังส่วนพระองค์ของสมเด็จจว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ดังนั้นเมื่อพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว วังปารุสกวันจึงตกเป็นของหลวง

³ ปัจจุบันคือ บริเวณที่ตั้งกระทรวงศึกษาธิการและคุรุสภา หลักฐานที่เหลืออยู่ คือตำหนักใหญ่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ประตูนว และกำแพงโอบล้อมที่แสดงให้เห็นว่าสถานที่นี้เคยเป็นวังเจ้าฟ้าม่าก่อน

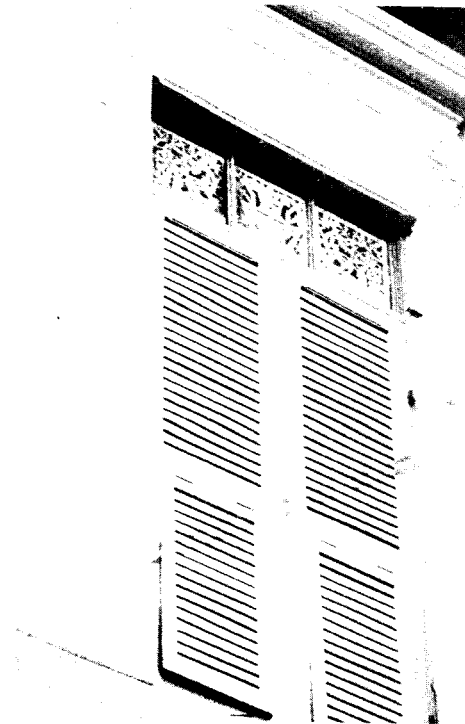
ด้านหน้า พระตำหนักจิตรลดารัตนบุรี

รายละเอียดกันสาด

วังปารุสกวัน

ระดับตราจักรและกระบอง¹ ไว้ที่ประตูกำแพงทุกประตูรอบบริเวณ ซึ่งยังปรากฏหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้ พระตำหนักจิตรลดารับการปรับปรุงใหม่ ส่วนมากใช้สำหรับเป็นเรือนรับรองแขก มีการตกแต่งใหม่ตามแบบตะวันตก แต่มีได้ทำลายโครงสร้างเดิม

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถได้เสด็จทิวงคตไปแล้ว พระตำหนักได้ตกเป็นของหลวง และกลายเป็นที่ทำการของกองสื่อสารกรมตำรวจและกรมประมวลข่าวกลาง โดยกองสื่อสารกรมตำรวจตั้งอยู่ที่พระตำหนักจิตรลดาร และกรมประมวลข่าวกลางตั้งอยู่ที่พระตำหนักปารุสกวัน

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเป็นวัง ยังปรากฏอยู่ที่พระตำหนักจิตรลดาร และพระตำหนักปารุสกวัน ส่วนที่เป็นเรือนข้าราชการบริวารนั้นได้ถูกตัดแปลงไปหมดแล้ว คงเหลือแต่สวนและศาลาซึ่งทรุดโทรมหมดสภาพการใช้สอย

พระตำหนักจิตรลดาร

เป็นตำหนัก 2 ชั้น ก่ออิฐ ฉาบปูน ลักษณะของตำหนักเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก มีลวดลายปูนปั้นประดับอย่างวิจิตร กันสาดหน้าต่างเป็นรูปโค้งลวดลายแบบเดียวกับพระที่นั่งอัมพรสถาน สันนิษฐานว่าคงจะก่อสร้างในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ชั้นล่างประกอบด้วยห้องต่าง ๆ ที่สำคัญ คือห้องโถงใหญ่ ซึ่งคงจะเป็นห้องพระโรงในสมัยก่อน มีการตกแต่งฝาประดับด้วยไม้จำหลักลายงดงาม ส่วนชั้นบนปีกด้านทิศใต้ เป็นห้องชุดที่ประกอบไปด้วยห้องบรรทม ห้องทรงพระอักษรหรือห้องรับแขกส่วนพระองค์ ห้องแต่งพระองค์ และห้องทรง ซึ่งห้องชุดดังกล่าวนี้มีการตกแต่งลวดบัวที่ฝา ฝาเพดานและบานประตู ครอบประตูดังงาม ส่วนห้องอื่น ๆ มีการตกแต่งน้อยกว่าห้องชุดดังกล่าว

พระตำหนักปารุสกวัน เดิมเป็นตึก 2 ชั้น² ก่ออิฐฉาบปูน ลักษณะตำหนักเป็นแบบตะวันตก ต่อมาได้ต่อเติมเป็น 3 ชั้น โดยชั้น 3 เป็นห้องชุด ประกอบด้วย ห้องบรรทม ห้องแต่งพระองค์และห้องทรง มีห้องพระและห้องพระบรมอิฐอยู่ที่ชั้นนี้ด้วย ส่วนชั้นสองเป็นที่อยู่ของหม่อมคัททริน ลักษณะเป็นห้องชุดประกอบด้วยห้องนอน ห้องแต่งตัว ห้องน้ำ ห้องเขียนหนังสือ และห้องนั่งเล่นส่วนตัวของหม่อม ต่อมาได้มีการตัดแปลงเจดียงกันเป็นห้องทรงอักษรของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ชั้นล่างเป็นห้องรับรองแขก และห้องพักผ่อน ประกอบด้วยห้องโถงใหญ่ใช้เป็นห้องพระโรง ห้องรับแขกส่วนพระองค์และของหม่อม ห้องเสวย มีเจดียงใหญ่ สำหรับพักผ่อนและเล่นกีฬาในร่ม และยังมีห้องชุดสำหรับรับรองแขกอีกด้วย³

ในบริเวณวังปารุสกวัน มีสวนที่สวยงาม มีภูเขาจำลอง 3 ลูก และมีถ้ำขนาดใหญ่ มีคลองกว้างและยาวตลอดบริเวณวัง แต่ปัจจุบันสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ทรุดโทรมหมดสภาพการใช้สอย

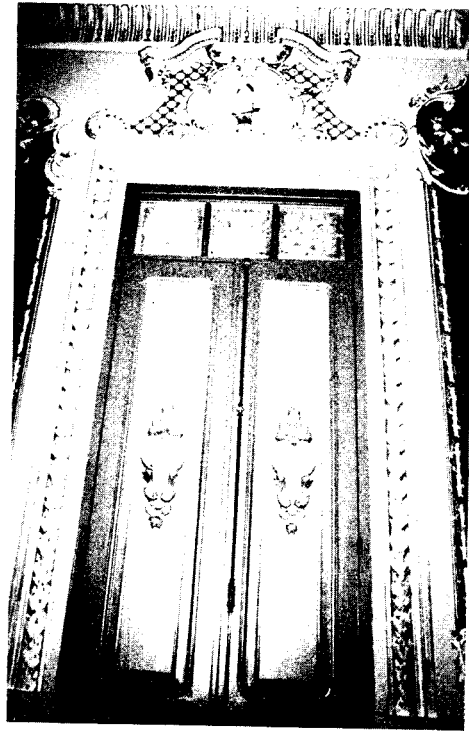
¹เป็นเครื่องหมายประจำพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

²พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ *เกิดวังปารุสก* เล่ม 1, หน้า 39-40.

³ที่พระตำหนักปารุสกวันนี้ ผู้วิจัยไม่มีโอกาสได้ถ่ายภาพ และศึกษาอาคาร เพราะกรมประมวลข่าวกลางไม่ตอบจดหมายอนุญาต นอกจากให้เจ้าหน้าที่มาแจ้งว่าเป็นเขตหวงห้ามเกรงความลับจะรั่วไหล

ลายเพดาน ห้องพระโรง

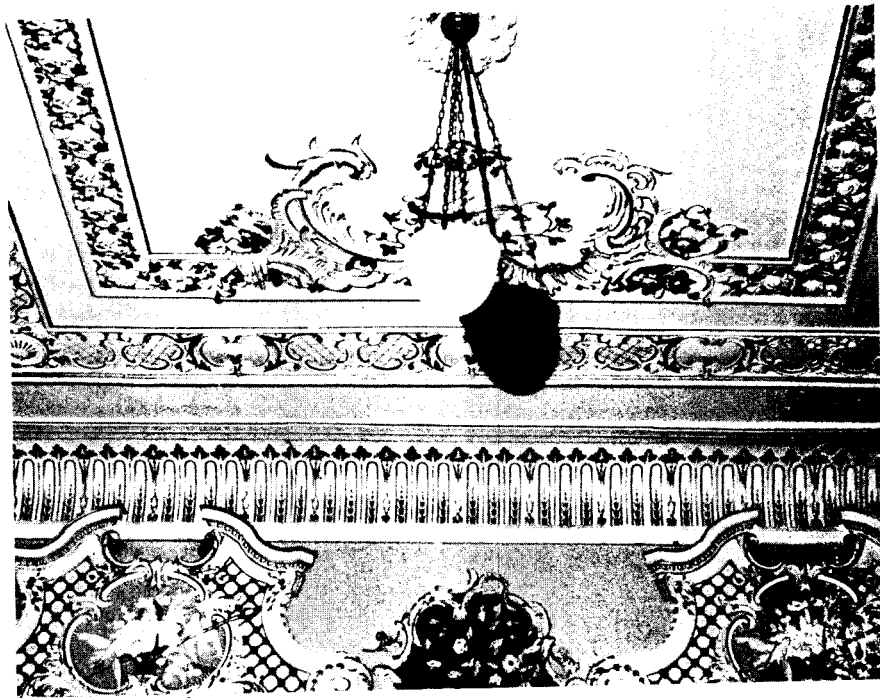
รายละเอียด ชุมพระทวารห้องทรงอักษร

รายละเอียด ชุมพระทวารห้องทรงอักษร

ลายปูนปั้น ชุมพระทวารค้ำนอกทั่วไป

เพดานห้องทรงอักษร

ลายเพดานทั่วไป

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนาถ พระราชโอรสองค์ที่ 40 ของรัชกาลที่ 5 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2425 ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เมื่อ พ.ศ. 2435 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปประทับอยู่ในราชสำนักสมเด็จพระเจ้านิโคลัสที่ 2 ประเทศรัสเซีย ทรงเล่าเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเป็นโรงเรียนนายทหารบกด้วยของประเทศรัสเซีย ทรงสอบได้ชั้นสูงสุด ระหว่างที่ประทับอยู่ที่ยุโรปในระยะหลังทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นราชทูตพิเศษประจำยุโรปด้วย เมื่อศึกษาสำเร็จแล้ว ได้เสด็จกลับมารับราชการในรัชกาลที่ 5 ดำรงตำแหน่งเป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งเสนาธิการทหารบก เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้ทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กแทนพระองค์ แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. 2454 เลื่อนเป็นนายพลโท นายพลเอกและเป็นจอมพลทหารบก ราชองครักษ์ คงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก เสด็จทิวงคตเมื่อ พ.ศ. 2463 ที่เมืองสิงคโปร์ พระชนมายุ 38 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลจักรพงษ์ ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ใกล้กับพระราชวังดุสิต โดยโปรดฯ ให้สร้างเป็นพระตำหนัก 2 หลัง คือ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน และพระตำหนักปารุสกวัน เพื่อให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถตามลำดับ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 สวรรคต สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงได้ย้ายไปประทับที่พระราชวังดุสิต ส่วนสองตำหนักดังกล่าวได้ถูกรวมเป็นบริเวณเดียวกัน รัชกาลที่ 6 พระราชทานให้เป็นวังของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ประทับอยู่ต่อมาจนตลอดพระชนมายุ วังนี้ได้ตกเป็นของหลวง ปัจจุบันใช้เป็นที่พักการของหน่วยราชการในกรมตำรวจ

วังสวนกุหลาบ : วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

ที่ตั้งของวัง

วังสวนกุหลาบเป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ตั้งอยู่ที่มุมถนนราชสีมา กับถนนศรีอยุธยา โดยทางด้านทิศเหนือติดกับถนนอุทงใน และทิศตะวันออกติดกับสวนอัมพร ซึ่งอาณาเขตดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอัษฎางค์เดชาวุธ พระราชโอรสองค์ที่ 62 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว และพระราชโอรสองค์ที่ 7 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2432 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ. 2441 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารบกถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2459 เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล เลื่อนเป็นนายพลเรือเอกผู้กำกับราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อปี พ.ศ. 2466 สิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2467 พระชันษา 35 ปี

ประวัติของวัง

แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริที่จะพระราชทานที่วังสำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาที่วังริมแม่น้ำตอนใต้ปากคลอง (ตลาด) คูเมืองเดิม ครั้นเสด็จกลับจากทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้ทรงศึกษาราชการอยู่ใกล้พระองค์ จึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักชั่วคราวที่สวนดุสิต ตรังริมถนนใบโพ¹ พระราชทานนามว่า "สวนกุหลาบ" สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จประทับอยู่ตลอดรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้ขยายเขตที่สวนกุหลาบออกไปให้กว้างขวางกว่าเก่า สร้างพระตำหนัก และท้องพระโรงพระราชทานเป็นอาคารถาวร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2467

ที่วังนี้ครั้งหนึ่งเป็นที่ทำการของรัฐบาล โดยเป็นที่ตั้งของกองอำนาจการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ซึ่งต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่สวนรื่นฤดี ใน พ.ศ. 2507² ต่อมากกรมสวัสดิการทหารบกบางส่วนได้ย้ายจากสวนพฤกษศาสตร์มาอยู่แทน โดยใช้เป็นที่ทำการของกองออมทรัพย์ และกองแผนและโครงการ

¹ถนนอุทงใน ในปัจจุบัน

²สัมภาษณ์ พ.อ. กิตติ ทรงสุวรรณ, หัวหน้ากองแผนและโครงการ, 27 สิงหาคม 2524.

สิ่งก่อสร้างในวัง

ในปัจจุบันยังปรากฏอาคารที่สร้างขึ้นครั้งเป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา อยู่หลายหลังรวมทั้งรั้วและทิม ที่อยู่ของกองรักษาการณ์ของวัง

ในอดีตทางเข้าวังสวนกุหลาบสันนิษฐานว่าอยู่ด้านถนนศรีอยุธยา ปรากฏว่ามีประตูทางเข้าออก โดยมีถนนเดิมเป็นรูปโค้งไปสู่ตัวตำหนัก พร้อมทั้งอาคารที่สันนิษฐานว่าเป็นที่ทำการติดเข้ามาจากประตูทางเข้าเล็กน้อย ที่ประตูทางเข้าออกด้านนี้ยังปรากฏรูปปูนปั้นเป็นรูป “กุหลาบ” สัญลักษณ์ของ “สวนกุหลาบ” ทางด้านทิศตะวันออกยังปรากฏประตูออกสู่ถนนริมคลองเม่งเส็ง มีพระนามของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นี้อยู่ ส่วนประตูทางเข้าด้านถนนราชสีมา ซึ่งปัจจุบันเป็นประตูทางเข้าใหญ่ยังมีทิมของกองรักษาการณ์อยู่ที่ริมรั้ว

ตำหนักที่ประทับ เป็นตำหนักสูง 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูน หลังคาทรงสูง ลักษณะเป็นตำหนักที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีหอคอยสูงหลังคายอดแหลมเป็นลักษณะเด่น ทางเข้าด้านทิศเหนือมีเสาก่ออิฐฉาบปูนหัวเสาปั้นเป็นรูปดอกบัว

ท้องพระโรง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำหนัก มีถนนโค้งรูปวงกลมเป็นทางเชื่อมระหว่างตำหนักกับท้องพระโรง ตรงกลางเป็นสนามหญ้า ตัวท้องพระโรงลักษณะเป็นแบบท้องพระโรงโถง รูปจตุรมุข โดยมีมุขด้านทิศตะวันออก-ตะวันตก ยาวกว่ามุขเหนือและใต้ ที่ประตูแบบบานเฟี้ยม เป็นบานลูกฟัก ทาสีฉูดฉาด ซึ่งสันนิษฐานว่าได้มีการซ่อมแซมมาแล้วหลายครั้ง แต่คงจะรักษาแนวทางการใช้สีของเดิมไว้ ภายในท้องพระโรงตอนบนมีระเบียง (gallery) โดยรอบ และตอนกลางเป็นระเบียงกว้าง ซึ่งอาจจะใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรลงมาชั้นล่างได้ ท้องพระโรงนี้ฝาผนังเหนือประตู มีลายเขียนแบบปูนเปียก (fresco) ประดับอยู่ด้วย เสารับโครงสร้างภายในตอนระเบียงชั้นบน (gallery) เป็นเสาไม้มีโครงสร้างตอนหัวเสาทาสีฉูดฉาดเช่นเดียวกับประตู

สรุป

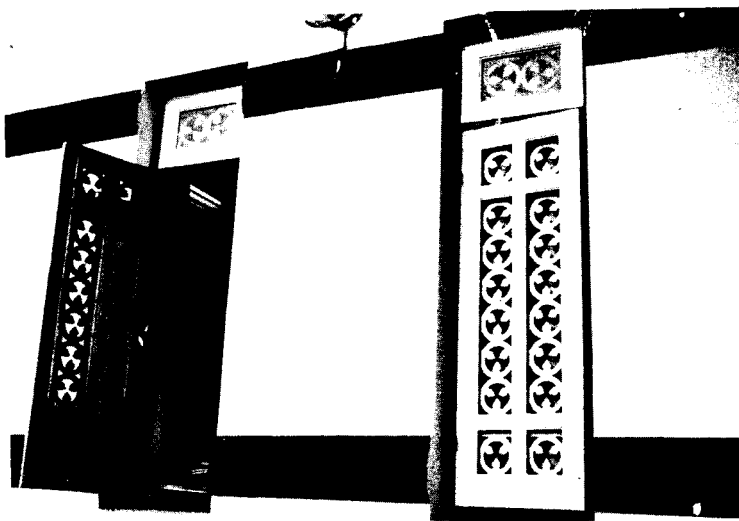
วังสวนกุหลาบ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต มีเจ้านายประทับเพียงพระองค์เดียว สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ทำการของทหาร

ประตูทางเข้าในปัจจุบัน วังสวน
กุหลาบ

วังสวนกุหลาบ

ไม้จำหลักลาย และลายปูนปั้น
ด้านหน้าตำหนัก

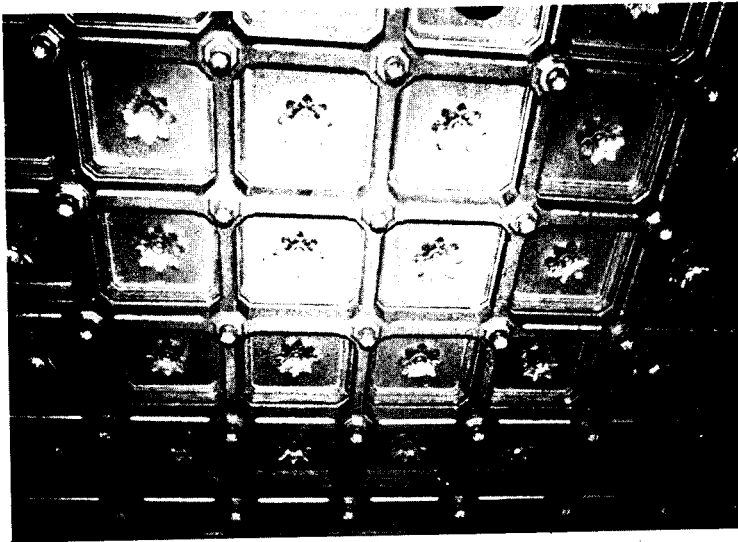
ห้องพระโรง วัดพนมกุหลาบ

ทางเข้าห้องพระโรง

หน้าต่างเหนือทางเข้าห้องพระโรง

เพดานห้องพระโรง วังสวนกุหลาบ

เก้าอี้เขนจตุลยา

วังสุโขทัย

วังสุโขทัย คือวังที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา

ที่ตั้งของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนด้านตะวันตกและริมคลองสามเสน โดยมีอาณาเขตดังนี้

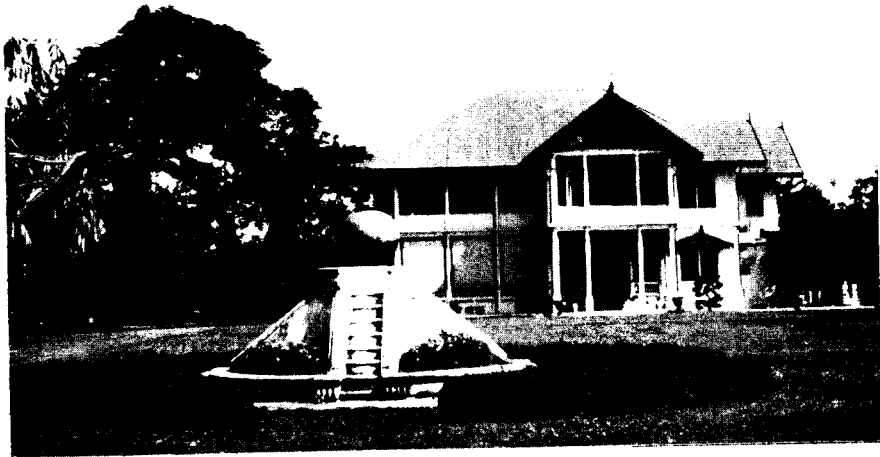
ทิศเหนือ	จดคลองสามเสน
ทิศใต้	จดถนนขาว
ทิศตะวันตก	จดบ้านเรือนเอกชน
ทิศตะวันออก	จดถนนสามเสน

พระราชประวัติเจ้าของวัง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 76 ของรัชกาลที่ 5 และองค์ที่ 9 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. 2436 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เมื่อ พ.ศ. 2448 ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารเป็นนายพันโท ราชองครักษ์ เมื่อสมัยรัชกาลที่ 6 ดำรงตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบกชั้นปฐม ต่อมาเป็นนายพันเอก ปลัดกรมเสนาธิการทหารบก แล้วเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ 2 พ.ศ. 2468 รัชกาลที่ 6 ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงวรวงศ์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใน พ.ศ. 2468 และพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยใน พ.ศ. 2475 ต่อมาใน พ.ศ. 2476 เสด็จประพาสอังกฤษ เพื่อรักษาพระองค์ และทรงสละราชสมบัติใน พ.ศ. 2477 พระองค์เสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2484 พระชนม์พรรษา 48 ปี

ประวัติของวัง

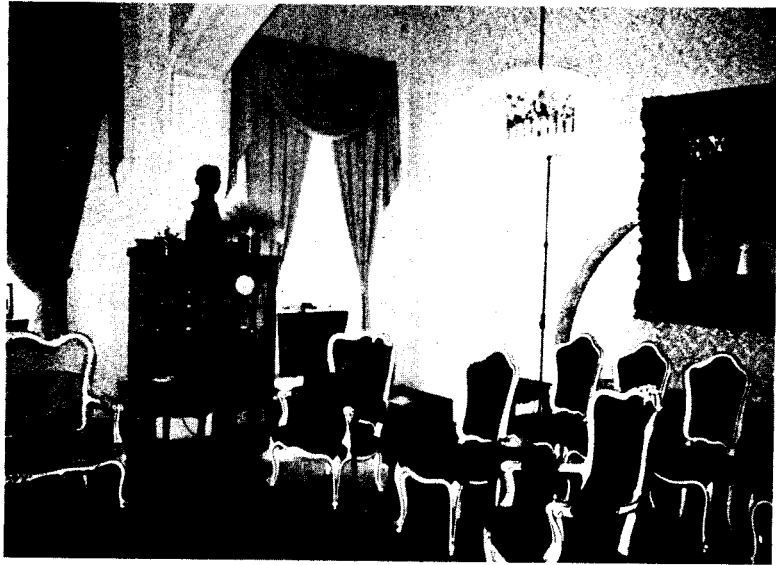
เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เสด็จกลับจากทรงศึกษาในยุโรป รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานที่ดินสำหรับสร้างวังที่ถนนสามเสน ฟากตะวันตก ริมคลองสามเสน และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้โปรดฯ ให้สร้างตำหนักหอ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา กับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี ในปี พ.ศ. 2461 พระราชทานให้เป็นของขวัญในการอภิเษกสมรสและพระราชทานเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่จนสิ้นรัชกาลที่ 6 และในปี พ.ศ. 2468 เมื่อได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เฉลิมพระปรมาภิไธยเป็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ย้ายไปประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบอบประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกลับมาประทับที่วังสุโขทัยอีกคำรบหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2475 และในปี พ.ศ. 2476 วังสุโขทัยว่างลงอีกครั้ง เมื่อรัชกาลที่ 7 เสด็จประพาสอังกฤษ และประทับอยู่ที่นั่นจนสวรรคต

พระตำหนักที่ประทับ วังสุโขทัย

วังโขงท้าย

ประตูง่าหลักลาย

หลังจากนั้นไม่นาน วังสุโขทัยได้ถูกยึดเป็นสถานที่ราชการ เป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข ระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่วังเทเวศน์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ในรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จกลับประเทศไทย และประทับอยู่ที่วังสระปทุม ช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อรอการซ่อมวังสุโขทัยตามที่รัฐบาลได้ถวายเป็นที่ประทับ ต่อมาจอมพลแปลกพิบูลสงคราม มีนโยบายจะคืนวังสุโขทัย แต่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีไม่ทรงปรารถนาจะรับคืน เพราะพระองค์ไม่ทรงมีทายาท ทรงปรารถนาแต่เพียงจะประทับตราบเท่าพระชนม์ชีพเท่านั้น ฉะนั้นวังสุโขทัยจึงเป็นของรัฐบาลจนปัจจุบัน¹

สิ่งก่อสร้างในวัง

ภายในวังสุโขทัยมีตำหนักที่น่าสนใจอยู่ 3 ตำหนัก คือ พระตำหนัก ตำหนักไม้ และตำหนักน้ำ ซึ่งทั้งสามตำหนักนี้มีทางเดินเชื่อมมีหลังคาคลุมถึงกันหมด โดยที่พระตำหนักเชื่อมกับตำหนักน้ำในระดับชั้นล่าง และพระตำหนักเชื่อมกับตำหนักไม้ในระดับชั้นสอง ที่ว่างระหว่างพระตำหนักกับตำหนักไม้จัดเป็นสวนเป็นลานปลูกกระเบื้องดินเผา ส่วนที่ว่างหลังพระตำหนักกับตำหนักน้ำเป็นสระสระที่สร้างขึ้นภายหลังจากที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีและแพทย์เสนอให้ทรงออกกำลังกายด้วยการว่ายน้ำ

วังสุโขทัยมีทางเข้าตรงมุมของถนนสามเสนและถนนขาว ซึ่งเป็นลักษณะทางเข้าเช่นเดียวกับวังบางขุนพรหม จากประตูทางเข้ามีถนนผ่านสนามกว้างไปสู่องค์พระตำหนักที่ทอดยาวไปตามทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยหันด้านยาวขององค์พระตำหนักไปทางทิศใต้ ตำหนักไม้และตำหนักน้ำก็วางตำหนักเช่นเดียวเดียวกับพระตำหนัก โดยหันด้านยาวของตำหนักไปทางทิศใต้ ส่วนโรงรถและเรือนข้าราชการจัดสร้างเป็นกลุ่มตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระตำหนัก

1. **ตำหนักไม้** เป็นตำหนักที่ประทับชั่วคราว บางครั้งใช้เป็นที่รับแขกหรือพระประยูรญาติที่เสด็จมาประทับด้วย เป็นตำหนัก 2 ชั้นสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง ด้านข้างมีทางเชื่อมไปสู่ พระตำหนักใหญ่ ด้านหน้ามีมุขยื่นมาเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปหกเหลี่ยม รอบ ๆ องค์ตำหนักมีเฉลียงเดินได้เกือบรอบ ลักษณะโครงสร้างน่าสนใจตรงที่ฝาผนังเป็นแบบฝาไม้บังใบตีทางนอน มีแคร่ไม้อยู่ด้านนอก

2. **พระตำหนักใหญ่** เป็นตำหนักที่ประทับ 2 ชั้น โครงสร้างก่ออิฐฉาบปูนเรียบ พระบัญชาเป็นบานกระຈกตอนบนไม่มีกันสาด พระทวารเป็นบานไม้ลูกฟัก กระดานคุน ภายในมีการตกแต่งฝ้าเพดาน เฉพาะส่วนที่เป็นห้องสำคัญ เช่น ห้องรับแขกเป็นต้น ต่อมาในภายหลังสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ได้มีการเสริมลิฟท์ขึ้นทางด้านหลังของพระตำหนัก และมีการต่อห้องบนส่วนที่เคยเป็นเฉลียงเชื่อมกับตำหนักไม้ เป็นห้องพยาบาล และชั้นล่างเป็นห้องรับแขกส่วนพระองค์

3. **ตำหนักน้ำ** เป็นตำหนักไม้ตั้งอยู่ริมคลองสามเสน สันนิษฐานว่าสร้างพร้อม ๆ กับพระตำหนักใหญ่ ลักษณะเป็นแบบตำหนักโปร่ง ๆ มีห้อง 2 ข้าง ตรงกลางเป็นทางลงสู่คลองสามเสน พระทวารและพระบัญชาเป็นบานเกล็ดไม้ที่ชายคาตำหนักน้ำมีไม้จำหลักลายอยู่โดยรอบ กล่าวกันว่า ในอดีตสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

¹สัมภาษณ์ ม.ร.ว. ปัทมาภรณ์ จักรพันธุ์ ที่วังสุโขทัย, 12 พฤศจิกายน 2524.

ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเสด็จประทับพักผ่อนพระอิริยาบถเนื่อง ๆ

นอกจากสามตำหนักนี้แล้วยังมีโรงรถและเรือนข้าราชการบริพารอีกหลายหลังที่สร้างขึ้นในรูปทรงและลวดลายที่ละม้ายตำหนักนี้ แต่ลดความงามลง

สรุป

วังศุโขทัย เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังคงสภาพความเป็นวังมาจนปัจจุบัน เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7

ตำหนักนี้

วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

ที่ตั้งของวัง

วังนี้ติดถนนสามด้าน ตั้งอยู่ริมถนนประชาธิปไตย ถนนลูกหลวง และถนนราชสีมาตรงข้ามคุรุสภา อาคารกระทรวงศึกษาธิการ และอีกด้านหนึ่งติดกับวังกรมหลวงปราจิณกิติบดี

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายยุคลทิฆัมพร พระราชโอรสองค์ที่ 41 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นองค์ที่ 1 ในหม่อมเจ้าสาย (ซึ่งทรงสถาปนาเป็นพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในรัชกาลที่ 5 และทรงสถาปนาเป็นพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ในรัชกาลที่ 7) ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2425 เจริญพระยศเป็นเจ้าฟ้าเมื่อปี พ.ศ. 2431 ทรงเพิ่มพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหมื่นลพบุรีาติศร เมื่อปี พ.ศ. 2434 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ได้แบชเลอร์ออฟ อาร์ต จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เสด็จกลับมารับราชการ เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เมื่อปี พ.ศ. 2449 ได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นนายพลโทราชองครักษ์ สมุหนมนตรี ตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ในรัชกาลที่ 7 ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงฯ เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. 2468 เป็นอภิรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2473 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นต้นราชสกุล ยุคล ณ อยุธยา

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างวังพระราชทานที่ริมถนนลูกหลวงต่อถนนดวงดาว (ถนนราชสีมาใต้) สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ได้เสด็จประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2475 วังจึงตกเป็นของพระชายา คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมณฑล

ในปี พ.ศ. 2488 หลังสงครามโลก พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมณฑลทรงขายวังให้กับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เมื่อปรับปรุงสถานที่เสร็จแล้วในปี พ.ศ. 2490 จึงใช้เป็นที่ทำการของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และบริษัทในเครือ¹

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างของเดิมที่ยังคงปรากฏอยู่ในขณะนี้มีเพียงอาคารหลังเดียวคือ

ตึกหนักที่ประทับ ซึ่งเป็น 2 ชั้นก่ออิฐ ฉาบปูน ลักษณะเป็นอาคารแบบตะวันตก ประตูหน้าต่างเป็นรูปโค้ง ตัวบานเป็นกระจก ตอนบนไม่มีกันสาดแต่มีการตกแต่งปูนปั้นที่ขอบหน้าต่างตอนบนแทน ตรงทางเข้ามีมุขยื่นออกมาเป็นที่จอดรถ ด้านหลังจัดเป็นคอร์ท มีสวนแบบเรขาคณิตอยู่ภายในคอร์ทนั้น

¹สัมภาษณ์ สุจินต์ คัมภ์เกตุร, หัวหน้ากองช่าง, 7 กันยายน 2524.

ชั้นล่างภายใน มีเครื่องตกแต่งเป็นแบบฝรั่ง โดยมีรูปปั้นหินอ่อนติดผนังเขียนว่า Ave Maria ภายในห้องที่สันนิษฐานว่าเป็นห้องรับแขกมีการตกแต่งลายเพดานงดงามเป็นพิเศษ ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ทำการของ กองคลัง โถงบันไดมีภาพเขียนแบบจีนติดที่ผนัง

ส่วนชั้นบนที่ห้องโถงกลางมีชุดรับแขกแบบจีนฝังมุก ซึ่งเป็นสมบัติครั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์เสด็จประทับอยู่ พร้อมกันนี้มีห้องพระซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูป ภายในตู้ซึ่งเป็นแบบจีนบานตู้เป็นไม้เขียนลายแบบจีนเรื่องทศชาติ ลงรักปิดทอง มุขด้านทิศใต้ซึ่งเป็นห้องบรรทม ปัจจุบันเป็นห้องทำงานของผู้อำนวยการ ส่วนด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีหอคอยเป็นรูปโดม มีบันไดเวียนขึ้นไปชั้นบน สันนิษฐานว่าเป็นหอไว้พระบรมอัฐิ ซึ่งเป็นแบบฉบับของอาคารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5

สรุป

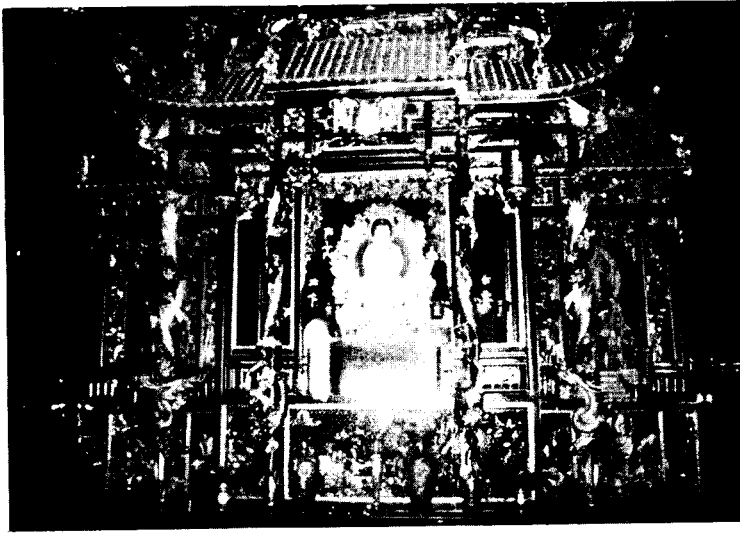
วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นวังที่อยู่ติดกับถนนสามสาย คือถนนลูกหลวง ถนนราชสีมา และถนนประชาธิปไตย ลักษณะของอาคารในวังเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ได้ประทับอยู่ที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ วังนี้มีสภาพเป็นวังเจ้านายอยู่จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อมา พ.ศ. 2490 จึงเปลี่ยนสภาพจากการเป็นที่ประทับ มาเป็นที่ทำการของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และบริษัทในเครือมาจนถึงปัจจุบัน

Ave Maria

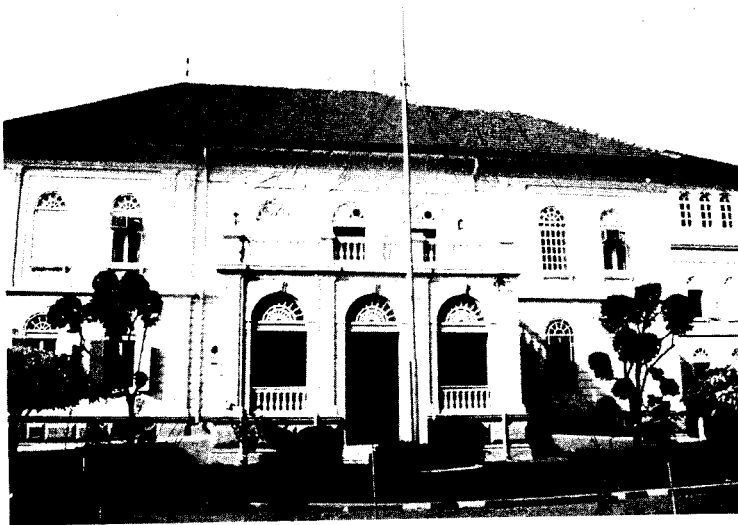
บันไดเวียนขึ้นหอพระบรมอัฐิ

ห้องพระ

ลายประดับหน้าต่าง

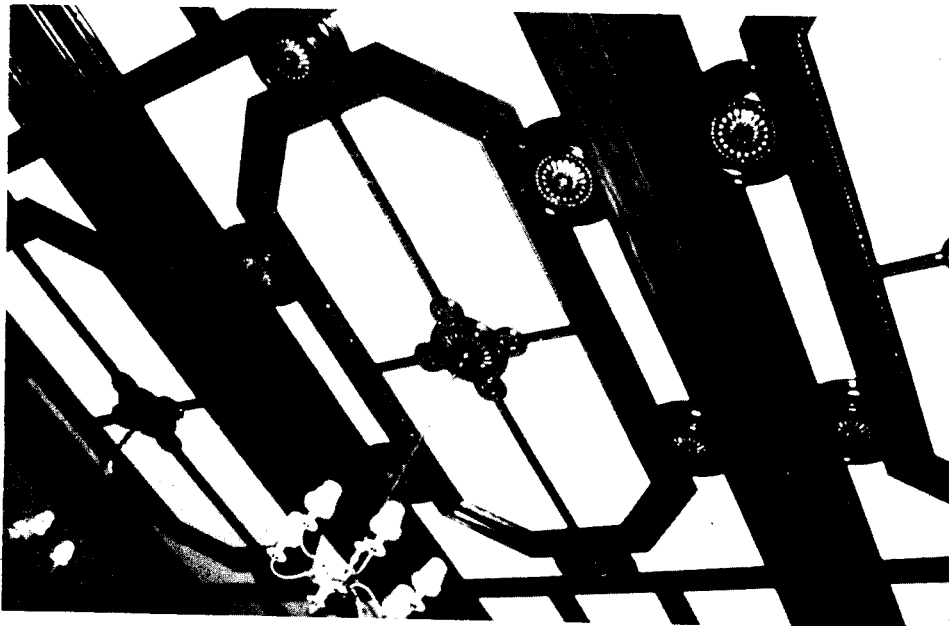
วังกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

หน้าต่าง

โถงบันได

เพดานห้องสำคัญ

วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

ที่ตั้งของวัง

วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใต้ปากคลองผดุงกรุงเกษม โดยมีอาณาเขตในปัจจุบันดังนี้

ทิศใต้	ติดวังเทวะเวสม์หรือที่ตั้งของกระทรวงสาธารณสุข
ทิศตะวันตก	ติดแม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศเหนือ	ติดถนนริมคลองผดุงกรุงเกษม
ทิศตะวันออก	ติดวัดนรนาถ

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้ซื้อที่ดินจากข้าราชการและเอกชน จำนวน 17 ราย¹ ด้วยเงินพระคลังข้างที่ พระราชทานกรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระราชโอรสองค์ใหญ่ เพื่อตระเตรียมไว้สร้างวัง เมื่อครั้งกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าลูกยาเธอ และกำหนดจะเสด็จกลับจากไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศในปี พ.ศ. 2438² การสร้างตำหนักที่ประทับและอาคารที่เกี่ยวข้องเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2439 กรมพระจันทบุรีนฤนาถได้เสด็จประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ ต่อมาได้มีการแบ่งที่ดินกันในระหว่างทายาท และหลายองค์ได้ปลูกตำหนักในส่วนแบ่งเหล่านั้น ส่วนตำหนักใหญ่ได้ขายให้กับพระยาอนิรุทธเทวา ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ทำงานของบริษัทเอกชน

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกิติยากรวรลักษณ พระราชโอรสองค์ที่ 12 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาอ่วม ประสูติในปี พ.ศ. 2417 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ เมื่อปี พ.ศ. 2445 ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ถึงรัชกาลที่ 6 เป็นสมุหมนตรี เลื่อนเป็นกรมหลวงวรวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2454 แล้วเลื่อนเป็นกรมพระจันทบุรีนฤนาถว เมื่อปี พ.ศ. 2459 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลัง และเป็นนายกลสภายุทธพยานิชย์เมื่อปี พ.ศ. 2465 เป็นสภานายกแห่งสภาการคลัง เมื่อปี พ.ศ. 2466 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 7 ปี พ.ศ. 2474 พระชันษา 57 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กิติยากร ณ อยุธยา

¹ กษ. รัชกาลที่ 5 ขร 8. 1/8 เรื่องเงินทำวังพระราชกุมาร (11 ก.ย. 112-3 ม.ค. 117) ที่ 162/8397.

² กษ. รัชกาลที่ 5 บ. 1.3/25 พระราชหัตถเลขาพระราชทานที่ตำบลบางขุนพรหม ปากคลองผดุงกรุงเกษม ฝั่งใต้ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นสิทธิแก่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ (24 มี.ค. 115)

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างเมื่อครั้งแรกสร้างวังประกอบด้วย ตำหนัก, โรงรถม้า, ติกแถวสำหรับฝ้ายหน้า, ติกแถวเรือนของฝ้ายใน, คริวไฟ, ศาลาท่าน้ำ, สะพานยาวตรงท่าน้ำ, ประตูออกถนนมีห้อง 2 ข้าง กำแพงทึบกันบริเวณ และรั้วไม้ฐานก่ออิฐถือปูนด้านถนนและแม่น้ำ รั้วปีกไม้กันเขตหลังวัง ถนนก่ออิฐ ถนนทูปอิฐ และบันไดท่าน้ำฝ้ายใน 2 สะพาน¹

สิ่งก่อสร้างที่ยังปรากฏหลักฐานอยู่ในปัจจุบันคือ ตำหนักที่ประทับและตำหนักน้ำ นอกจากนี้เป็นตำหนักที่ประทับของพระโอรส และพระธิดาของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งสร้างขึ้นในภายหลัง

สรุป

วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนสามเสน เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานทั้งที่ดินและสร้างตำหนักพระราชทานเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนพระองค์ สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 7

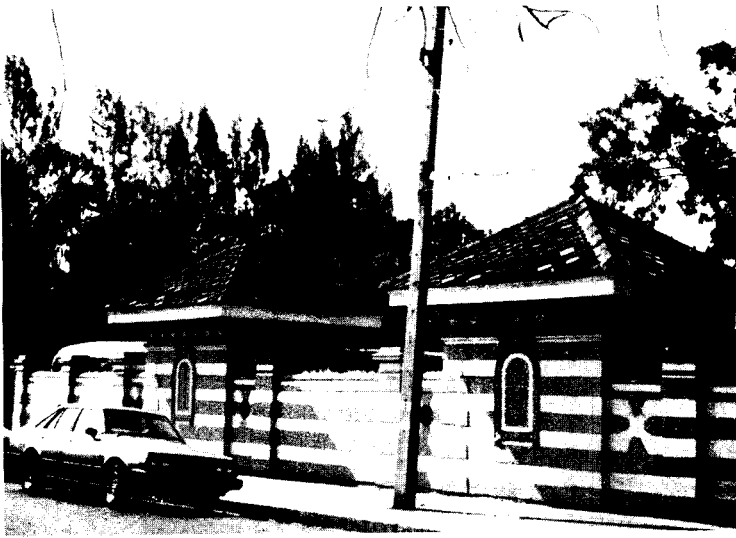

ตำหนักน้ำ

ตำหนักที่ประทับ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ขศ. 8.1/6 เรื่องเงินทำวังพระราชกุมาร (11 ก.ย. 112-3 ม.ค. 117). ที่ 162/8397.

ท่าแพวงกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

บ้านปลัดกรม

วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ที่ตั้งของวัง

วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนฝั่งตะวันตก ด้านแม่น้ำเจ้าพระยา แขวงสะพาน
เทเวศร์นฤมิตร ตรงข้ามกับวังกรมหลวงปราจิณกิติบดี

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหลวงราชบุรี
ดิเรกฤทธิ์ ที่ริมถนนสามเสนฝั่งตะวันตก ริมสะพานเทเวศร์นฤมิตร และได้เสด็จประทับอยู่ที่วังนี้มาตลอด
พระชนมายุ

ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยครูอาชีวศึกษา กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ และได้เปลี่ยนเป็น
วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเทเวศร์ กระทรวงศึกษาธิการ

สิ่งก่อสร้างในวังที่เป็นอาคารเดิมครั้งเป็นวังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ไม่มีเหลืออยู่เลย

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายรพีพัฒนศักดิ์
พระราชโอรสองค์ที่ 14 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชโอรสองค์ที่ 2 ในเจ้า
จอมมารดาตลับ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2417 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ได้แบชเลอร์ ออฟอาร์ต
มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่น
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2442 ในรัชกาลที่ 6 เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ
เมื่อปี พ.ศ. 2455 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2463 พระชันษา 47 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล
รพีพัฒน์ ณ อยุธยา

วังกรมหลวงปราจิณกิติบดี

ที่ตั้งของวัง

วังกรมหลวงปราจิณกิติบดี ตั้งอยู่ริมถนนลูกหลวงต่อกับถนนสามเสนปากตะวันออก เชียงสะพานเทเวศร์นฤมิตร ด้านหนึ่งติดกับวังเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ตรงข้ามกับวังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทาน กรมหลวงปราจิณกิติบดีที่ริมถนนลูกหลวง ต่อกับถนนสามเสนฝั่งตะวันออก เชียงสะพานเทเวศร์นฤมิตร และได้เสด็จประทับที่วังนี้มาตลอดพระชนมายุ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 วังนี้ได้ประสบภัยทางอากาศ ทายาทจึงได้ปลูกอาคารขึ้นใหม่เป็นอาคารพาณิชย์และที่อยู่อาศัย

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายประวิตรวัฒนอดม พระราชโอรสองค์ที่ 15 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2418 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราจิณกิติบดี เมื่อปี พ.ศ. 2445 ได้เป็นราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ ถึงรัชกาลที่ 6 เป็นสมุหมนตรี เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2454 เป็นเสนาบดีตำแหน่งราชเลขาธิการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ปี พ.ศ. 2462 พระชันษา 45 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ประวิตร ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อให้เป็นที่ประทับของกรมหลวงปราจิณกิติบดี ซึ่งได้ประทับอยู่ที่วังนี้มาตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันวังนี้ได้หมดสภาพไปแล้ว กลายเป็นอาคารพาณิชย์และที่อยู่อาศัยซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเทเวศร์ เชียงสะพานเทเวศร์นฤมิตร

วังมหานาค : วังจอมพลกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ที่ตั้ง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษมฝั่งเหนือคลองมหานาค เนื้อที่ประมาณ 21 ไร่ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนดำรงรักษ์
ทิศใต้	จดคลองมหานาค
ทิศตะวันออก	จดถนนกรุงเกษม
ทิศตะวันตก	จดถนนดำรงรักษ์

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระนามเดิม พระองค์เจ้าจิริประวัติวรเดช พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าจอมมารดาทับทิม¹ ประสูติ ในปี พ.ศ. 2419

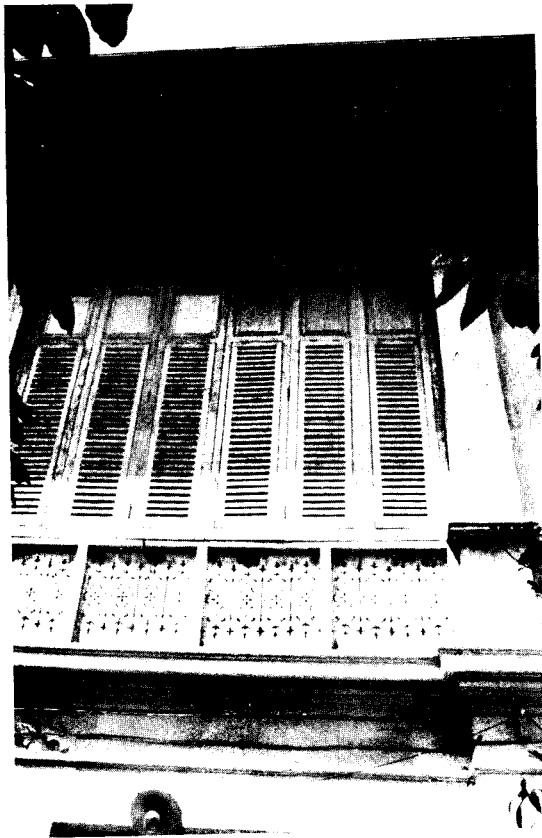
กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษเมื่อพระชนมายุได้ 9 ปี และศึกษาวิชาการทหารบกในประเทศเดนมาร์ก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ. 2440 ก่อนจะเสด็จกลับคืนพระนครทรงพระราชดำริว่า กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช มีพระชนมายุและได้ทรงศึกษาวิชาการสมควรจะกลับมารับราชการได้แล้ว จึงโปรดฯ ให้โดยเสด็จกลับมารับราชการ เมื่อแรกเสด็จกลับมาทรงรับราชการในตำแหน่งปลัดทหารบก และเป็นเสนาธิการทหารบกคนแรก ในปี พ.ศ. 2441 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ในปี พ.ศ. 2443 ได้เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการในปี พ.ศ. 2444 และในปลายปีนี้ทรงเป็นราชทูตพิเศษต่างพระองค์ไปราชการพิเศษที่ยุโรป ต่อมาได้เลื่อนพระยศเป็นนายพลโทในปี พ.ศ. 2446 และนายพลเอกในปี พ.ศ. 2449 ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ พ.ศ. 2454 ทรงดำรงตำแหน่งจอมพลทหารบก เสนาบดีกระทรวงกลาโหม พร้อมทั้งได้รับพระราชทานจอมพลอีกด้วย กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2456 พระชนมายุ 38 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จิริประวัติ ณ อยุธยา

ประวัติวัง

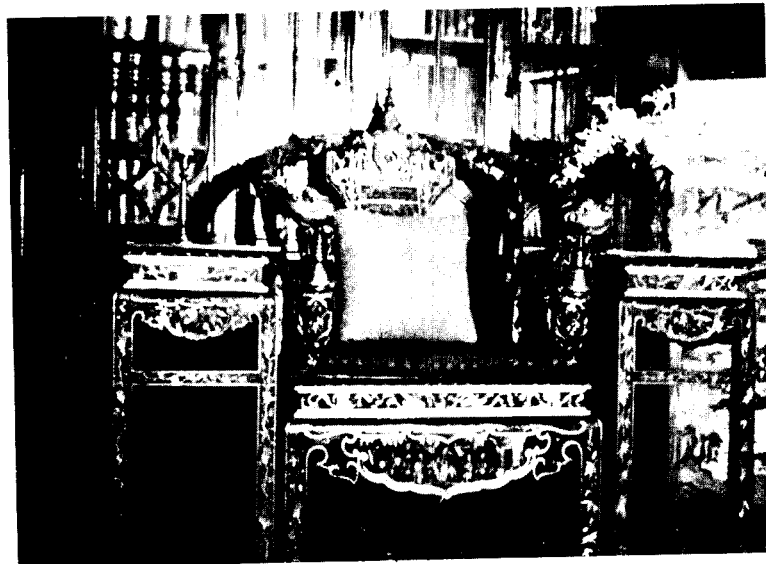
เมื่อแรกที่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชเสด็จกลับจากประเทศเดนมาร์ก ในปี พ.ศ. 2440 ได้ประทับที่ตึกซึ่งเป็นที่ว่ากระทรวงเกษตรธิการ ซึ่งว่างอยู่ ทรราชจนปี พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานที่ริมถนนกรุงเกษมฝั่งเหนือคลองมหานาค สร้างเสร็จแล้วจึงได้เสด็จประทับที่วังนั้นตลอดพระชนมายุ

เมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชสิ้นพระชนม์แล้ว วังได้ถูกแบ่งเป็นหลายส่วน ส่วนที่เป็นตึกหน้า

¹เจ้าจอมมารดาทับทิม ธิดาพระยาอภัยนริศกามาตย์ (ดิศ โรจนดิศ)

ส่วนหนึ่งของตำหนักวังกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

เก้าอี้จอมพล

ใหญ่ได้รื้อตัวตำหนักและปลูกสร้างเป็นตลาดมหานาค ส่วนที่เป็นที่ประทับของพระธิดา ยังคงเป็นที่อยู่อาศัยของทายาทในราชสกุล จิตรประวัติ

สิ่งก่อสร้างในวัง

วังนี้หันหน้าวังไปทางทิศตะวันออก ตัวตำหนักเป็นอาคารสูง 3 ชั้น แบบตะวันตกสมัยเรอเนซองส์ ตอนปลาย ลักษณะของตำหนักแบ่งเป็น 3 ส่วน ตำหนักใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นที่ประทับของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชและพระชายา ส่วนปีกทางด้านซ้ายเป็นที่ประทับของพระธิดา ปีกทางด้านขวาเป็นที่ประทับของโอรส ทั้ง 2 ปีกนี้มีสะพานเชื่อมกับตำหนักใหญ่ สองชั้นล่างเป็นที่ประทับ ชั้นที่สามมียอดเป็นโดม เป็นหอพระบรมอัฐิของเจ้านาย

นอกจากตัวตำหนักดังกล่าวแล้ว ทางด้านขวาของตัวตำหนักเป็นอาคารแถวซึ่งเป็นที่พักของทหารและมหาดเล็ก มีกองบังคับการทหารร่วมอยู่ด้วย ทางด้านหน้าของตำหนักเป็นสนามซ้อมม้า ส่วนทางท้ายวังเป็นสวนผักผลไม้ต่าง ๆ¹

สรุป

วังมหานาคสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อให้เป็นที่ประทับของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษม ผังเหนือกลองมหานาค สถาปัตยกรรมที่สร้างเป็นแบบตะวันตกสมัยเรอเนซองส์ ตอนปลาย วังนี้ได้คงสภาพวังมาตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 วังจึงถูกแบ่งเป็นหลายส่วน ซึ่งต่อมาบางส่วนของวังได้รื้อออกเพื่อสร้างเป็นตลาดมหานาค แต่ยังมีบางส่วนที่เหลือเป็นที่ประทับของทายาทในราชสกุล จิตรประวัติ

---

¹คำบอกเล่าของทายาทราชสกุล จิตรประวัติ

วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

ที่ตั้งและประวัติของวัง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนลูกหลวง ตอนต่อปากคลองเปรมประชากรปากใต้ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรสคือ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ชาวบ้านทั่วไปเรียกวังนี้ว่า “วังนางเลิ้ง” สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2445 และรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้มีพระราชพิธีขึ้นตำหนักใหม่ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2445¹

หลังจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ได้สิ้นพระชนม์ลงแล้วคงจะมีการขายวังให้แก่รัฐบาล โดยปรากฏหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. 2485 กรมยุทธนาทหารบกได้ย้ายจากวังบางขุนพรหม มาตั้งที่วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ปัจจุบันบริเวณวังได้กลายเป็นสถานศึกษา คือวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตพณิชยการพระนคร โดยยังคงเหลืออาคารไม้ขนาดเล็กอยู่หลังหนึ่งเป็นอนุสรณ์ อาคารดังกล่าวนี้สอบถามจากบุคคลในราชตระกูล “อาภากร” ได้ความว่า เป็นเรือนของหม่อมคนหนึ่งของเสด็จในกรมฯ ส่วนตำหนักใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างพระราชทานนั้นได้ถูกรื้อไปหมดแล้ว

ข้อน่าสังเกตสำหรับวังกรมหลวงชุมพรฯ ประการหนึ่ง คือกำแพงวังซึ่งยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เป็นกำแพงที่มีใบเสมาโดยรอบ กำแพงลักษณะนี้ใช้เฉพาะตำแหน่งของสมเด็จพระเจ้าฟ้าเท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่าพระองค์ได้รับการยกย่องเสมอชั้นเจ้าฟ้า เมื่อมีการสร้างวังจึงปรากฏว่าสร้างกำแพงวังในรูปแบบของวังเจ้าฟ้าด้วย

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 28 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาโหมด² ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2423 เมื่อทรงพระเยาว์ทรงศึกษาอักษรสมัยในพระบรมมหาราชวังแล้ว ได้เป็นนักเรียนโรงเรียนหลวง ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ

¹ ราชกิจจานุเบกษา(พ.ศ. 2445) : 257

² เจ้าจอมมารดาโหมดและเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นหลานสาวของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในชั้นแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่องเป็นพระสนมเอก ต่อมาได้เป็นเจ้าจอมมารดา พระราชธิดาและพระราชโอรส ซึ่งเดิมดำรงพระยศเป็นเพียง “พระเจ้าลูกยาเธอ” “พระองค์เจ้า” ก็ได้รับการยกย่องเทียบเท่าชั้นเจ้าฟ้า ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณ แต่งตั้งพระองค์เจ้าชายอาภากรเกียรติวงศ์ เป็นกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ อังจาก

กรมศิลปากร, กองหอสมุดแห่งชาติ “ประกาศเพิ่มยศศักดิ์เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์” จ.ศ. 1230 เอกสารแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก เลขที่ 102 มัดที่ 6/8 (สมุดไทยดำ) และ

ชัชศรี บุณนาค สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ บทศึกษาเฉพาะกรณี: ภาวะผู้นำทางการบริหาร (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2509) หน้า 25-27

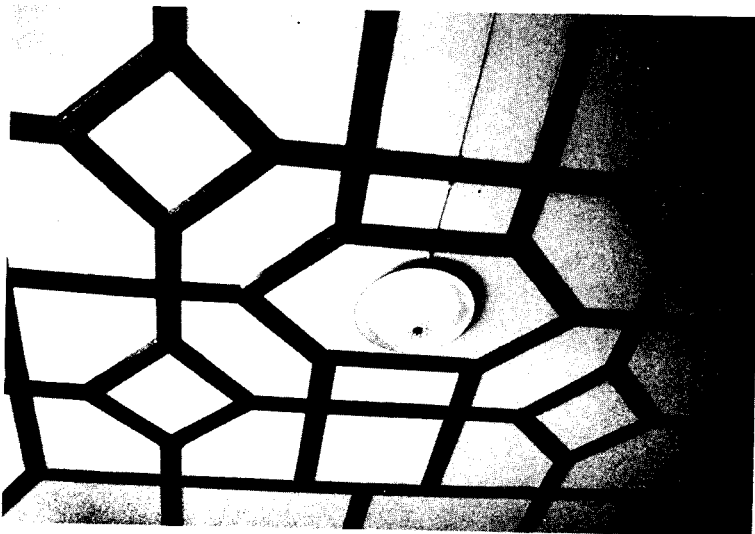

กำแพงวัง

เรือนของหม่อม

วงกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

ทรงศึกษาอยู่ จนโสกันต์ เมื่อ พ.ศ. 2436 รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการ ณ ประเทศอังกฤษเป็นเวลา 7 ปี ทรงศึกษาวิชาการทหารเรือ จนสอบวิชาได้ถึงชั้นนายเรือแล้วจึงเสด็จกลับถึงประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2443 นับเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ทรงศึกษาวิชาทหารเรือสำเร็จมาจากต่างประเทศ โปรดฯให้พระองค์รับราชการทหารเรือตั้งแต่นั้น มีตำแหน่งดังนี้

- พ.ศ. 2443 – 2446 ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการ ร.ล. มุรธาวิไลสวัสดิ์ และต่อมาทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการกรมทหารเรืออีกตำแหน่งหนึ่ง
- พ.ศ. 2446 – 2448 ทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บังคับการกรมทหารเรือ
- พ.ศ. 2448 – 2453 ทรงดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรืออีกตำแหน่งหนึ่ง
- พ.ศ. 2454 เสด็จออกจากราชการเป็นนายทหารกองหนุนชั่วคราว รวมเวลาที่ทรงรับราชการครั้งแรกประมาณ 11 ปี
- ในช่วง พ.ศ. 2454 – 2460 เมื่อเสด็จในกรมออกจากราชการทหารเรือแล้ว ได้เป็นหมอยาไทย เทียวรักษาโรคราษฎร พระองค์ตั้งพระนามเองว่า “หมอพร” ทรงเรียนตำรายาไทยกับ พระยาพิษณุ หมอหลวง
- พ.ศ. 2460 ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งจเรทหารเรือ
- พ.ศ. 2460 – 2465 ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ
- พ.ศ. 2465 – 2466 ทรงรักษาราชการตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ
- 1 เม.ย. – 19 พ.ค. 2466 ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือรวมเวลาที่ทรงรับราชการในครั้งหลังประมาณ 6 ปี
- 19 พ.ค. 2466 สิ้นพระชนม์ ทรงเป็นต้นราชสกุล อากาศ ณ อยุธยา

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นที่ประทับของกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ หลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว วังนี้ก็ได้เปลี่ยนสภาพเป็นสถานศึกษาจนถึงปัจจุบัน

วังบ้านดอกไม้ : วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

ที่ตั้งของวัง

วังบ้านดอกไม้เป็นที่ประทับของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ตั้งอยู่ริมถนนหลวงพากเหนือ ต่อกับถนนบริพัตร

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายบรมจัตยากร พระราชโอรสองค์ที่ 35 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาวาด ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2425 ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารช่างในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน เมื่อปี พ.ศ. 2449 และได้เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล และเป็นจเรการช่างทหารบก ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งแม่ทัพน้อย แล้วเลื่อนเป็นกรมขุนฯ เมื่อปี พ.ศ. 2459 แล้วได้ทรงบัญชาการกรมรถไฟหลวง และเลื่อนเป็นนายพลเอกทหารบก เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ ปี พ.ศ. 2465 ในรัชกาลที่ 7 ได้เฉลิมพระยศเป็นกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เมื่อทรงพ้นจากหน้าที่ราชการเมื่อ มิถุนายน พ.ศ. 2475 ได้เสด็จไปประทับที่สิงคโปร์ และสิ้นพระชนม์ที่นั่น เมื่อปี พ.ศ. 2479 พระชันษา 57 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ฉัตรไชย ณ อยุรยา

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานที่ริมถนนหลวงพากเหนือ ตอนต่อถนนบริพัตร ให้สร้างวังเป็นที่ประทับของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และได้เสด็จประทับที่วังนี้มาตลอดจนปี พ.ศ. 2475 จึงได้ให้รัฐบาลเช่าไป ซึ่งปรากฏว่าเป็นที่ทำการของกรมป่าไม้ ส่วนในระยะต่อมาได้ขายไปเป็นที่ราชพัสดุ ในปี พ.ศ. 2510 กระทรวงอุตสาหกรรมได้ขอใช้สถานที่ชั้นล่างเป็นที่ทำการของศูนย์ส่งเสริมน้ำตาลทราย ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็นสำนักงานอ้อยและน้ำตาล ในปัจจุบันหน่วยงานนี้ขึ้นอยู่กับสำนักงานปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม

ในปี พ.ศ. 2511 โรงงานกระดาษบางปะอิน ได้โอนหน่วยงานไปขึ้นอยู่กับกรมโรงงานอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมด้วย เนื่องจากที่ทำการเดิมที่ซอยราชครูคับแคบ จึงได้ย้ายไปอยู่ชั้นบนของตึกนี้ เมื่อปี พ.ศ. 2516 สรุปได้ว่าที่วังนี้กลายเป็นที่ทำการของสองหน่วยงานในกระทรวงอุตสาหกรรม

สิ่งก่อสร้างในวัง

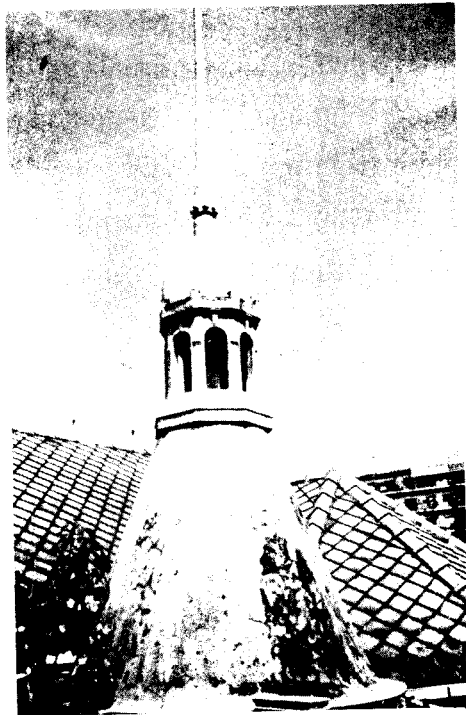
ในปัจจุบันยังปรากฏอาคารที่ก่อสร้างขึ้นครั้งเป็นวังของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน แต่เพียงหลังเดียวคือตึกที่ก็ยังใช้เป็นที่ทำการ ส่วนนอกนั้นไม่ปรากฏอาคารอื่นใดเหลืออยู่เลย

ตึกหลัก แต่เดิมเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูน สูง 2 ชั้น¹ หลังคามุงกระเบื้อง วางอาคารทอดยาวไป

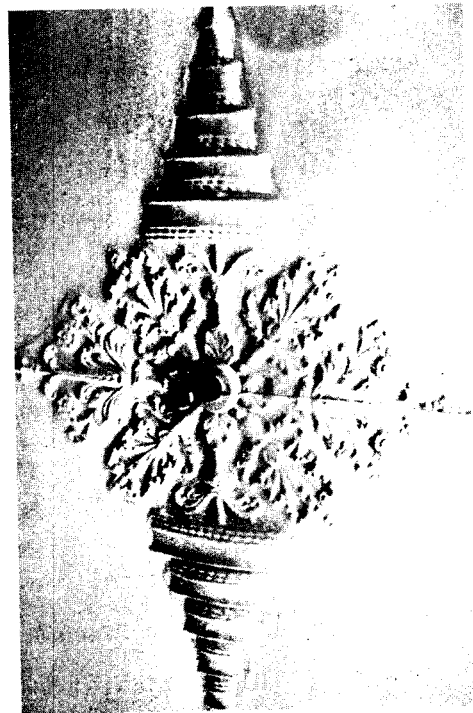
¹ สันนิษฐานจากภาพถ่ายเดิม

วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

โดม

ลายปูนปั้นที่เพดาน

ตามทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยหันด้านยาวซึ่งเป็นด้านหน้าไปทางทิศใต้ ทางเข้าอยู่ทางด้านถนนหลวงมีถนนตรงเข้าสู่ตำหนัก ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยต่อเติมมุขด้านหน้าซึ่งตอนล่างเป็นที่จอดรถ และต่อเติมอาคารขึ้นเป็นอาคารสูง 3 ชั้น เฉพาะด้านทิศตะวันออกพร้อมกับสร้างหอคอยซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน โดยมีบันไดเวียนขึ้นไปสู่หอคอยนั้น และยังมีทางออกไปสู่ระเบียงศาลาฟ้า ตั้งอยู่ชิดกับสิ่งก่อสร้างรูปโดมมีปล่องตอนบนซึ่งไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่าใช้ประโยชน์อะไร

ลักษณะอาคารเป็นแบบตะวันตกมีการตกแต่งลวดบัวลายปูนปั้นที่ตอนบนของหน้าต่างภายนอกโดยรอบ ส่วนภายในมีการตกแต่งเพดานโดยการปั้นปูนเป็นลายประดับเพียงเล็กน้อย

สรุป

วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 7 กลายเป็นที่ทำการรัฐบาล

วังกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม

ที่ตั้งและประวัติของวัง

แต่เดิมกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม ได้รับพระราชทานที่สร้างวังที่ริมถนนกรุงเกษม ตอนมุมถนน หลานหลวงด้านเหนือ¹ แต่กรมหมื่นพิชัยฯ โปรดฯ ที่จะสร้างวังที่บ้านเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (ซึ่งเป็น เจ้าคุณตา) ที่ทรงได้รับมรดก ตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำได้ตลาดท่าเตียน² นอกกำแพงเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงรับซื้อที่นั้นไว้ และสร้างตำหนักพระราชทานกรมหมื่นพิชัยฯ ประทับที่วังนี้ จนตลอดพระชนมายุ

เนื่องด้วยที่ตั้งของวังอยู่นอกกำแพงเมือง กรมหมื่นพิชัยฯ จึงขอพระราชทานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฎี๋อประตูช่องกุศกำแพงเมืองออก เพื่อทำเป็นทางรถเข้าไปยังตัวตำหนักได้สะดวก ในปี พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 122)³ ต่อมาได้มีการพระราชพิธีขึ้นตำหนัก ในวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 126) ได้ประทับที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 ทายาทได้ประทับต่อมา และภายหลังได้ขายให้แก่เอกชน เพื่อปลูกสร้างอาคารพาณิชย์

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

กรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายเพ็ญพัฒน์พงศ์ พระราชโอรส องค์ที่ 38 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาจรูญ ประสูติ ในปี พ.ศ. 2425 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม เมื่อปี พ.ศ. 2451 ได้เป็นตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 พระชันษา 28 ปี เป็นต้นราชสกุล เพ็ญพัฒน์ ณ อยุธา

สรุป

วังกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา นอกกำแพงเมือง เป็นที่มรดกทางเจ้าจอมมารดา สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 5 กลายเป็นของเอกชน

1. ต่อมาเป็นบ้านเจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์ และบ้านพระยาสุรียานุวัตร ปัจจุบันเป็นสำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และสำนักงานสถิติแห่งชาติ

2. ตั้งอยู่ถนนมหาราช ปัจจุบันคือ ย่านการค้าด้านใต้ของตลาดท่าเตียน มีถนนตัดผ่านบริเวณวัง ลงสู่แม่น้ำ เรียกว่า “ซอยเพ็ญพัฒน์”

3. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 5 มธ 8.1/27 เรื่องซ่อมตึกริมน้ำที่บ้านเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (26 ก.ย. 121 - 4 มี.ค. 126)

วังสะพานขาว : วังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

ที่ตั้ง

วังนี้ตั้งอยู่ระหว่างกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช กับถนนหลานหลวง ตำบลกรุงเกษม มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนหลานหลวง
ทิศตะวันออก	จดถนนกรุงเกษม
ทิศตะวันตก	จดวังวรดิศ
ทิศใต้	จดถนนดำรงรักษ์ ต่อกับวังของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระนามเดิม พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 42 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 2 ของเจ้าจอมมารดาทับทิม ประสูติในปี พ.ศ. 2426

กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกรได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการทหารเรือในประเทศอังกฤษและได้เป็นนายเรือตรี ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเลในสมัยรัชกาลที่ 5

ถึงรัชกาลที่ 6 เป็นราชองครักษ์ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อ พ.ศ. 2455 เลื่อนเป็นนายพลเรือโท ราชองครักษ์ตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ แล้วเป็นจเรทหารเรือ เลื่อนเป็นกรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกรเมื่อปี พ.ศ. 2463 แล้วเลื่อนเป็นนายพลเรือเอก ดำรงตำแหน่งเสนาบดีทหารเรือ เมื่อ พ.ศ. 2467

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อ พ.ศ. 2474 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้รวมการทหารบก และทหารเรือเข้าเป็นกระทรวงเดียวกัน และโปรดฯ ให้กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2490 พระชนมายุ 64 พรรษาทรงเป็นต้นราชสกุล วุฒิชัย ณ อยุรยา

พระนามและพระประวัติเจ้านายที่ประทับ

พระองค์เจ้าหญิงประเวศราวสมัย เป็นพระราชธิดาองค์ที่ 26 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาทับทิม ประสูติ ณ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม 4 ค่ำ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2442 ทรงประสูติสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2487 ที่วังตำบลดมหนาด อำเภอป้อมปราบ พระชนมายุ 66 ปี

เจ้าจอมมารดาทับทิม เป็นธิดาพระยาอภัยพันธุริกาภมาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) มีพี่สาวต่างมารดา คือ เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในรัชกาลที่ 4 และเจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ 4 มีน้องสาวต่างมารดา คือ เจ้าจอมมารดาแส ในรัชกาลที่ 5

เจ้าจอมมารดาทับทิม มีพระราชโอรส 2 พระองค์ กับพระราชธิดา 1 พระองค์ คือ

1. พระองค์เจ้าชายจิรประวัติวรเดช
2. พระองค์เจ้าหญิงประเวศราสมัย
3. พระองค์เจ้าชายวุฒิไชยเฉลิมลาภ

เจ้าจอมมารดาทับทิมเกิดเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม ปีมะเส็ง พ.ศ. 2400 ถึงอสัญกรรม ณ บางปะอิน เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2481 อายุ 82 ปี

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อปี พ.ศ. 2450 โดยพระราชทานที่ดิน¹ชิดกับวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน เมื่อสร้างวังเสร็จโปรดฯ ให้มีพิธีขึ้นตำหนัก เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2450 และได้เสด็จประทับที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกรสิ้นพระชนม์แล้ว ปี พ.ศ. 2493 กระทรวงมหาดไทยได้ซื้อที่ดินส่วนหนึ่งพร้อมทั้งอาคารจากทายาท เพื่อใช้เป็นที่ทำการของกรมประชาสัมพันธ์และได้ย้ายกรมประชาสัมพันธ์จากวังสราญรมย์มาตั้งอยู่ที่นี้ และได้ปลูกสร้างอาคารใหม่ขึ้นอีกหลายหลัง แต่ยังคงเก็บตำหนักใหญ่ไว้เป็นที่ทำการ โดยชั้นล่างใช้เป็นที่ทำการของกองบริการชุมชน และชั้นบนเป็นที่ทำการของกองสัมมาอาชีวะสงเคราะห์ฝึกอาชีพหญิง

ที่ดินส่วนที่เหลือได้กลายเป็นตลาดวุฒิไชย และอาคารพาณิชย์

สิ่งก่อสร้างในวัง

สิ่งก่อสร้างที่ยังปรากฏอยู่ในวังมีเพียงหลังเดียวคือ ตำหนักที่ประทับของกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

ลักษณะตำหนักเป็นอาคารแบบตะวันตก 3 ชั้น อาคารหันหน้าไปทางทิศเหนือ แต่ทางเข้าวังเข้าทางด้านทิศตะวันตกคือถนนกรุงเกษม มีตำหนักของพระองค์เจ้าหญิงประเวศราสมัย ซึ่งแต่เดิมประทับในพระบรมมหาราชวังย้ายมาประทับที่วังสะพานขาวนี้ในภายหลัง ตัวตำหนักใหญ่เป็นที่ประทับของกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระชายา โอรสและพระธิดา บนชั้นสองมีห้องเก็บพระบรมอัฐิของเจ้านายต่าง ๆ มีระเบียงยื่นออกมาทางทิศตะวันออก ชั้นที่สาม มีบันไดเวียนขึ้นทางด้านหลังพระตำหนัก ทางด้านหน้าพระตำหนักมีสระรอบ มีสะพานข้าม ด้านหลังตำหนักมีบ้านของเจ้าจอมมารดาทับทิมซึ่งในตอนแรกเมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชขึ้นพระตำหนักที่วังมหานาคได้ทูลขอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เจ้าจอมมารดาทับทิมมาอยู่ที่วังใน พ.ศ. 2444 อยู่มาจนกระทั่งกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2456 เจ้าจอมมารดาทับทิมจึงย้ายมาอยู่ที่วังสะพานขาว หน้าตำหนักใหญ่มีพลับพลายาวสีขาว หน้าร้อนใช้เป็นที่เลี้ยงข้าวแช่และโปรยทาน

¹ บางกระแสกล่าวว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมมุนี ประทานให้กับกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่ออภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าพร้อมเพราพรรณ พระธิดาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมมุนี

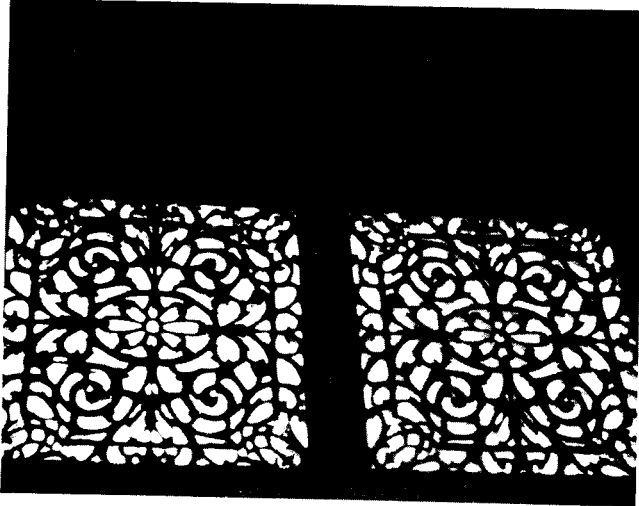

สรุป

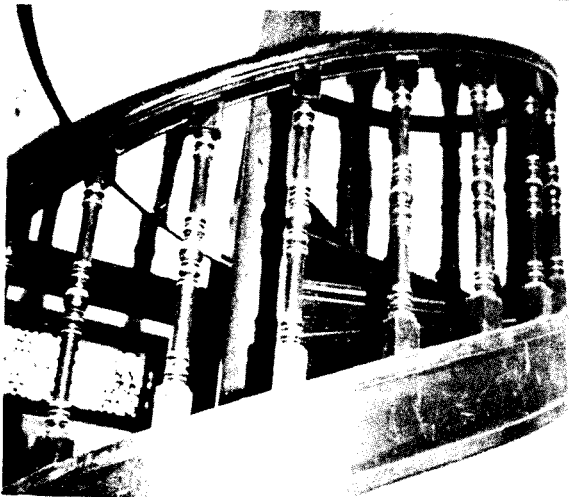
วังนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 สิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลที่ 8 และได้กลายเป็นที่ทำการรัฐบาล

พระตำหนัก วังกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

ไม้ฉลุลายเหนือหน้าต่าง

บันไดเวียน

วังกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี

ที่ตั้งของวัง

วังกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี ตั้งอยู่ริมถนนนครไชยศรีฝั่งใต้ ต่อกับที่ตั้งพระราชทานพระราชชายา เจ้าดารารัศมี¹ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายดิถนพรัฎฐ พระราชโอรสองค์ที่ 44 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเจ้าทิพเกษร ชาว เชียงใหม่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2427 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและเยอรมัน เป็นดอกเตอร์วิทยาศาสตร์ วิเซนซ์ฟท์ ในมหาวิทยาลัยทูปิงเงน ในรัชกาลที่ 5 เป็นอำมาตย์เอก เจ้ากรมพลัมกัณฑ์ กระทรวงมหาดไทย ถึงรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี เมื่อ พ.ศ. 2455 และเลื่อนเป็นมหาอำมาตย์ตรี คงดำรงตำแหน่งในกระทรวงมหาดไทย สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ. 2455 พระชันษา 29 ปี

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี ที่ริมถนนนครไชยศรีฝั่งใต้ และได้เสด็จประทับอยู่ที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันเป็นที่ทำการไฟฟ้ากรุงเทพฯ สาขาสามเสน

---

¹พระราชชายาในรัชกาลที่ 5

วังกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส

ที่ตั้งของวัง

วังนี้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส ตั้งอยู่ที่ริมถนนลูกหลวงตอนต่อถนนนครสวรรค์ฝั่งใต้

พระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายสุริยง-ประยูรพันธุ์ พระราชโอรสองค์ที่ 46 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นองค์ที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาโหมด ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2427 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นมหาอำมาตย์ตรี ตำแหน่งอธิบดีโรงกระดาษปณ ในรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส เมื่อปี พ.ศ. 2457 เป็นมหาเสวกตรีตำแหน่งผู้ตรวจการกรมศิลปากร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 พระชันษา 36 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สุริยา ณ ออยุธยา

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาสที่ริมถนนลูกหลวง ตอนต่อถนนนครสวรรค์ฝั่งใต้ และได้เสด็จประทับที่วังนี้มาตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบันวังนี้เป็นที่ทำการของรัฐบาล คือที่ทำการส่วนการทะเบียนและบัตรของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ส่วนอาคารครึ่งเป็นวังกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส ไม่มีเหลืออยู่เลย ตัวตำหนักได้ถูกรื้อไปเมื่อไม่นานมานี้และได้สร้างอาคารขึ้นใหม่ทั้งหมด

ตำหนักสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

วังสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ที่ตั้งของวัง

ตั้งอยู่ริมถนนวิบูลย์ ใกล้เคียงสถานทูตอเมริกัน โดยด้านหน้าติดถนนวิบูลย์ และด้านหลังติดซอยร่วมฤดี

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินสร้างวังที่ริมถนนหลวงปากใต้ ตรงกับวัดเทพศิรินทราวาส แต่ยังมีได้สร้างตำหนักที่ประทับ ๓ ไร่ ๓ งาน ๓๖ ตารางวา สมัยรัชกาลที่ ๖ หลังจากที่เสด็จกลับจากศึกษา ณ ประเทศในยุโรปแล้ว จึงได้สร้างตำหนักที่ประทับขึ้นเป็นการชั่วคราวแต่ยังมีได้สร้างตำหนักถาวร ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้สร้างวังที่ประทับใหม่เป็นส่วนพระองค์ ที่ริมถนนวิบูลย์ เสด็จประทับ ณ วังนี้จนตลอดพระชนม์ชีพ

ปัจจุบันวังตกเป็นของทายาทในราชสกุล รังสิต

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายรังสิตประยูรศักดิ์ พระราชโอรสองค์ที่ ๕๒ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และองค์ที่ ๒ ในเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์เนื่อง สนิทวงศ์ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและเยอรมัน มหาวิทยาลัยไฮเดิลแบร์ค ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นชัยนาทนเรนทร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นมหาอำมาตย์โท ตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย เลื่อนเป็นกรมขุนฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ในรัชกาลปัจจุบัน เป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงเป็นประธานองคมนตรี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๓ เลื่อนเป็นกรมพระชัยนาทนเรนทรฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๓ สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรฯ ทรงเป็นต้นราชสกุล รังสิต ณ อยุธยา

ตำหนักสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

วังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

วังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จจิวคงคตแล้วมีพระโอรสที่เจริญพระชันษาออกวังได้หลายพระองค์ รัชกาลที่ 5 จึงได้จัดหาวังพระราชทาน โดยบางพระองค์พระราชทานวังใหม่ บางพระองค์โปรดฯ ให้ประทับกับพระญาติ ที่ตั้งของวังไม่รวมเป็นกลุ่ม แต่กระจัดกระจายไปตามที่ต่าง ๆ กัน และต่อมาบางพระองค์ได้ทรงซื้อที่สร้างวังส่วนพระองค์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ

เดิมกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญประทานวังสะพานเสี้ยว 1 ต่อมาได้แลกวังกับหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านันทวัน¹ จึงย้ายมาประทับที่วังริมสนามวังหน้าวังที่ 2 ประทับอยู่จนเมื่อจะทำถนนราชดำเนิน รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานวังสร้างใหม่ให้ที่ริมถนนสามเสนปากตะวันตกตอนใกล้กับถนนซังฮี² กรมหมื่นชาญชัยฯ ประทับอยู่ที่วังนี้มาจนตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบันบริเวณวังเป็นอาคารร้านค้าของเอกชน ที่ตรงมุมถนนราชวิถีฝั่งใต้
รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติ อยู่ในวังริมสนามวังหน้า วังที่ 2

2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

รัชกาลที่ 5 พระราชทานที่วังตรงที่บ้านลาว อยู่ตรงมุมถนนอนุสาวรีย์ตัดกับถนนเจริญกรุง ปากตะวันตกซีกใต้ คืออยู่หลังวังบูรพาภิรมย์ ปัจจุบันเป็นอาคารร้านค้าของเอกชน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ พระโอรสองค์ที่ 9 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดาเลี่ยมใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2414 ต่อมา รัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2470 พระชันษา 56 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กัลยาณะวงศ์ ณ อุรุทยา

3. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร

รัชกาลที่ 5 พระราชทานบ้านพันเงินซึ่งตกเป็นที่หลวง อยู่ใกล้วัดราชสิทธิาราม ฝั่งธนบุรี เป็นที่สร้างวัง ประทับอยู่ที่วังนี้จนตลอดพระชนมายุ³

¹รายละเอียดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนวังอยู่ในวังริมสนามวังหน้า วังที่ 2 และวังสะพานเสี้ยว วังที่ 1

²ถนนราชวิถี

³สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส,....ตำนานวังเก่า, หน้า 114. (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับวังนี้ที่วังริมถนน

พระนามและพระประวัติของเจ้านายที่ประทับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 14 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดา ม.ล.นวม ปาลกะวงศ์ ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2415 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2461 พระชันษา 47 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล สุทัศน์ย์ ณ อยุธยา

4. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายโสภาสไพศาลรัศมี

เสด็จอยู่วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ที่ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ สิ้นพระชนม์เสียก่อนได้พระราชทานที่วัง พระองค์เป็นพระโอรสองค์ที่ 16 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดา ม.ร.ว.กสิป ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2416 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2440 พระชันษา 25 ปี

5. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายรุจาวรฉวี

ประทับอยู่ที่บ้านพระยาภักดีภูบาล ซึ่งเป็นคุณตา ที่ตรอกบ้านตะนาว¹ พระองค์เป็นพระโอรสองค์ที่ 19 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดาสมบุญ ประสูติ พ.ศ. 2417 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2478 พระชันษา 61 ปี เป็นต้นราชสกุล รุจจวิชัย ณ อยุธยา พ.ศ. 2426

6. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายวิบูลยพร ณรังษี

ประทับอยู่ที่บ้านพระยาจันทรงไร ซึ่งเป็นคุณตา ที่ริมแม่น้ำใต้ตำหนักแพวังหน้า จนตลอดพระชนมายุ² พระองค์ทรงเป็นโอรสองค์ที่ 21 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดาเขียวเล็ก ประสูติ พ.ศ. 2419 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2451 พระชันษา 51 ปี เป็นต้นราชสกุล วิบูลยพรรณ ณ อยุธยา

7. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ์

ประทับอยู่ที่บ้านพระยาภิรมณเศียร ซึ่งเป็นคุณตาที่ริมถนนเฟื่องนคร ตอนริมคลองคูเมืองเดิมปากใต้ ประทับอยู่จนตลอดพระชนมายุ³ พระองค์ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ 27 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในจอมมารดาสาอด ประสูติ พ.ศ. 2426 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2453 พระชันษา 28 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล วิสุทธิ์ ณ อยุธยา

8. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

รัชกาลที่ 5 พระราชทานที่วังตรังริมคลองบางกอกใหญ่ ปากใต้ ณ ตำบลบ้านมอญ ฝั่งธนบุรี ต่อมาได้เสด็จไปประทับที่วังส่วนพระองค์ตรงถนนประมวญ ปัจจุบันยังคงเป็นของทายาท

¹สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์...ตำนานวังเก่า, หน้า 114

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

วังถนนประมวญ : กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

ที่ตั้งของวัง

วังถนนประมวญเป็นที่ประทับของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตั้งอยู่ที่มุมถนนสีลม และถนนประมวญ

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายรัชนี้แจ่มจรัส เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 22 ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และพระราชโอรสองค์ที่ 2 ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2419 ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงเป็นปลัดกรมและผู้แทนเจ้ากรม กรมธนบัตรเมื่อปี พ.ศ. 2444 ทรงเป็นอธิบดีกรมกระษาปณ์สิทธิการเมื่อ พ.ศ. 2447 และเป็นอธิบดีกรมตรวจและกรมสารบัญชี เมื่อ พ.ศ. 2457 ในรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เมื่อ พ.ศ. 2456 ทรงเป็นอธิบดีบัญชีกลาง เป็นรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ เป็นกรรมการร่างกฎหมาย ในรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นอุปนายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร และรับตำแหน่งประจำที่ราชบัณฑิตยสภา เมื่อทรงออกจากราชการใน พ.ศ. 2476 ได้ทรงตั้งโรงพิมพ์ประมวญมารคขึ้นที่วังถนนประมวญ ทรงออกหนังสือพิมพ์รายอาทิตย์ “ประมวญมารค” และ “ประมวญสาร” นอกจากนั้นทรงออกหนังสือพิมพ์รายวัน “ประมวญวัน” และพระองค์ทรงเขียน “หน้า 5” ในหนังสือพิมพ์ประมวญวันและประมวญมารค เป็นประจำ โรงพิมพ์ประมวญมารคถูกระเบิดในสงครามโลกครั้งที่ 2 เสียหายหมด เมื่อปี พ.ศ. 2486 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อปี พ.ศ. 2488 พระชันษา 69 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล รัชนี้ ณ อยุธยา

ประวัติของวัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ที่ริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งใต้ ที่ตำบลบ้านมอญในแขวงจังหวัดธนบุรี ต่อมากรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงสร้างวังที่ประทับส่วนพระองค์ที่ถนนประมวญ และเสด็จประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ

ปัจจุบันวังนี้ยังเป็นที่พักของโอรสกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และบางส่วนได้เป็นอู่รถยนต์ที่เรียกว่า อู่ประมวญ

สรุป

พระโอรสกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ส่วนใหญ่จะประทับอยู่ตามบ้านพระญาติ และพระราชทานที่สร้างวังให้ต่างไปจากที่เคยเป็นที่ตั้งวังเจ้านายสายกรมพระราชวังบวรฯ คือพระราชทานที่ดินฝั่งธนบุรี หลังวังบูรพาภิรมย์ หรือทดแทนให้แถวถนนสามเสน หลังจากนั้นวังเจ้านายสายวังหน้าก็สิ้นสุดลง ไม่มีการพระราชทานวังเจ้านายสายนี้อีก เพราะได้ยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

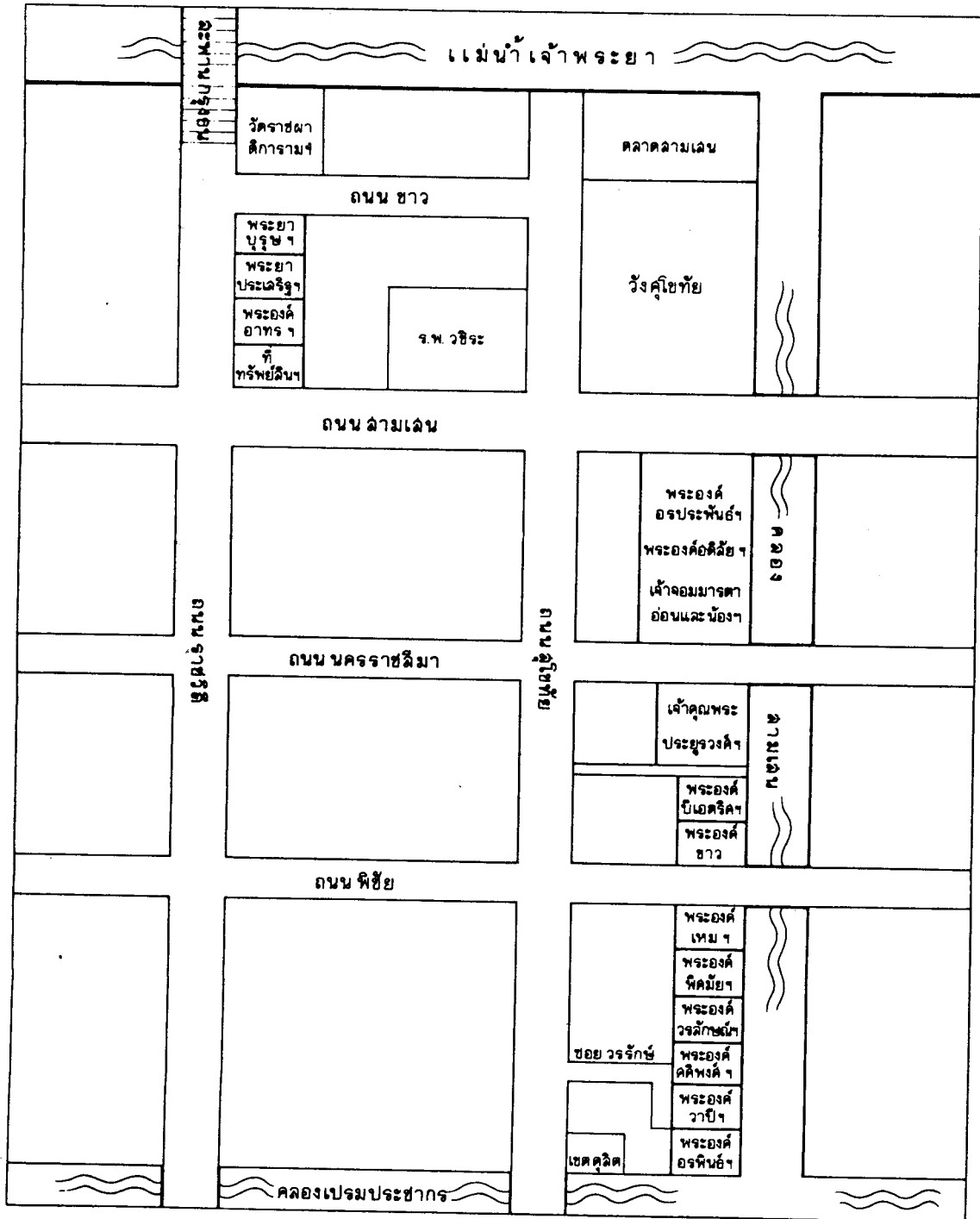

ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

วังที่ประทับของพระราชธิดาใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วังสวนนอก

แผนที่ "ล่วนนอก" ¹

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้าปกเกล้าฯ วัฒนมา, พระราชพิธีในรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524), หน้า 94.

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้าปกเกล้าฯ วัฒนมา, พระราชพิธีในรัชกาลที่ 5, หน้า 94.

วังพระราชธิดา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วังสวนนอก

ที่ตั้งและประวัติของสวนนอก

บริเวณริมคลองสามเสน ตั้งแต่ถนนสามเสนถึงคลองเปรมประชากรเป็นที่ตั้งของกลุ่มวังที่เรียกว่า “สวนนอก” โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดวังสุโขทัย ถนนสามเสน
ทิศใต้	จดคลองเปรมประชากร
ทิศตะวันออก	จดคลองสามเสน
ทิศตะวันตก	จดถนนสุโขทัย

“สวนนอก” นี้ เป็นที่ดินซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซื้อไว้พระราชทาน เจ้าจอมมารดาที่มีแต่พระราชธิดา สำหรับปลูกเรือนเป็นที่อยู่อาศัยของตนเอง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชวังดุสิตเป็นที่ประทับใหม่นั้น ทรงมีพระราชดำริว่า ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เจ้าจอมที่มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์ชายก็ออกไปอยู่วังกับพระโอรสได้ เจ้าจอมที่ไม่มีพระเจ้าลูกเธอก็เป็นอิสระ จะอยู่ที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ แต่เจ้าจอมที่มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์หญิงเท่านั้นจะลำบากที่สุด เพราะไม่มีวังพระโอรสจะอยู่ และไม่มีอิสระที่จะไปอยู่ที่ไหนก็ได้ จะต้องจำใจอยู่แต่ในพระราชวัง จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินตามริมคลองสามเสนทางฝั่งใต้ ซึ่งต่อกับบริเวณสวนดุสิต แบ่งพระราชทานเป็นสิทธิ แก่บรรดาเจ้าจอมมารดาที่มีแต่พระราชธิดาคณะบ้าน จะได้มีที่อยู่เป็นของตนเอง หลังจากพระองค์สวรรคตแล้ว

ปรากฏว่าเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ได้พระราชทานเป็นคนแรก และได้ทูลขอสร้างเรือน และย้ายออกจากพระบรมมหาราชวังไปอยู่บ้านที่สวนนอก พ.ศ. 2447¹ นอกจากนั้นได้พระราชทานให้แก่เจ้าจอมมารดาอีกหลายท่าน มีรายชื่อดังต่อไปนี้

1. **เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์ย้อย อิศรางกูร** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอรพินท์เพ็ญภาค
2. **เจ้าจอมมารดาพร้อม** พระราชธิดาที่มีพระชนม์อยู่ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวาปีนุชบากร
3. **เจ้าจอมมารดาจันทร์** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศศิพงศ์ประไพ

¹สมเด็จพระบรมราชาธิบดีราชานุภาพ, *ประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์*, (พระนคร : หอสมุดกลาง 09, 2515), หน้า 207 - 208.

4. **เจ้าจอมมารดาสุด** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวรลักษณาวดี
5. **เจ้าจอมมารดาเรือน** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์
6. **เจ้าจอมมารดาเหม** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดี
7. **เจ้าจอมมารดาแสง** พระราชธิดาที่มีพระชนม์อยู่ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอัปพันตรีปชว (พระองค์ขาว) และพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงทิพยาลังการ
8. **เจ้าจอมมารดาแสง** พระราชธิดาที่มีพระชนม์อยู่คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงปีเอตริศภัทราวุดี และพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเจริญศรีชนมายุ
9. **เจ้าคุณจอมมารดาแพ¹** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลลักษณ์สุนทรศักดิ์กุลยวดี² พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงสุวพักตร์วิไลยพรรณ และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงบัณฑิตพรพรรณวโรภาส
10. **เจ้าจอมมารดาอ่อน** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอดิสัยสุริยาภา
11. **เจ้าจอมมารดาชุ่ม** พระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอาทาทิพยนิภา และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์

แต่ในขณะที่ได้รับพระราชทานที่ดินที่สวนนอกนั้น เจ้าจอมมารดาและพระราชธิดาทั้งหลายยังมีที่อยู่และที่ประทับในพระราชวังดุสิต ส่วนสวนสุนันทาซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มก่อสร้างไว้ นั้นยังไม่เสร็จ ในรัชกาลที่ 6 จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยายมราชดำเนินการก่อสร้างสวนสุนันทาต่อไป รวมทั้งตำหนักต่าง ๆ อีก 32 หลัง เสร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. 2462³

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเมหสี และข้าราชการบริพารฝ่ายในของพระองค์มากขึ้นในพระราชวังดุสิต ข้าราชการบริพารฝ่ายในของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทยอยแยกย้ายออกไปอยู่นอกพระราชวังกับพระราชโอรสหรือพระประยูรญาติ พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏปิยมหาราชปดิวรีดา พระอัครชายาในรัชกาลที่ 5 จึงทูลขอพระบรมราชานุญาตต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเสด็จไปประทับ ณ สวนสุนันทา พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ก็ได้มาประทับและอยู่ที่สวนสุนันทาในคราวเดียวกันนั้น

ภายหลัง พ.ศ. 2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่ประทับอยู่ในสวนสุนันทาไม่มั่นใจความปลอดภัย จึงค่อยทยอยกันออกไปจากสวนสุนันทา และได้เสด็จไปประทับยังต่างประเทศ เช่น ชวา สิงคโปร์ ปีนัง ฯลฯ บรรดาเจ้าจอมต่าง ๆ

¹ ในรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์

² ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *สำเนาพระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์ ถึง เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับ ประวิติเจ้าพระยายมราช*, หน้า 132.

ก็ค่อยทยอยออกไปพำนักอยู่ ณ ต่างจังหวัดด้วย ต่อเมื่อเหตุการณ์เป็นปกติแล้ว เจ้าจอมและพระราชธิดา จึงได้มาปลูกตำหนัก ในที่สวนนอกซึ่งได้รับพระราชทานเป็นสิทธิ์ส่วนตัว ดังกล่าวมาแล้ว และมีวังที่ไม่ได้สร้าง 2 วัง คือ

1. **วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวรลักษณาวดี** (เจ้าจอมมารดาสุด) พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2469

2. **วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเป็ตรีศัทธาวยุดี** (เจ้าจอมมารดาแสง) พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2456 ส่วนพระชนิษฐภคินีรวมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเจริญศรีชนมายู สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2459

๔

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรพินท์เพ็ญภาค

ที่ตั้ง

วังนี้อยู่ที่ถนนพระราม 5 ริมคลองเปรมประชากร ตัดกับคลองสามเสนปากตะวันตกซีกใต้

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรพินท์เพ็ญภาค ประทับอยู่ที่วังนี้ต่อมาจากสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2478 ได้ทรงทำพินัยกรรมทูลเกล้าฯ ถวายวังแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ซึ่งได้พระราชทานวังนี้แก่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาสทิธินฤมล พระชายากรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ต่อมาวังตกเป็นของพระทายาท พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร

ปัจจุบันเป็นสถานีตำรวจสุสิต

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรพินท์เพ็ญภาค ประสูติเมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2416 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ย้อย อิศรางกูร พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2478 พระชันษา 62 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร

ที่ตั้ง

อยู่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ใต้วังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรพินท์เพ็ญภาคขึ้นไป

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร ทรงเริ่มสร้างพระตำหนักในที่ดินที่ทรงเป็นเจ้าของร่วมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไล เพราะเจ้าจอมมารดาพร้อมถึงอนิจกรรมไปนานแล้ว ให้ชื่อว่า วังวาริชเวสม์ วังนี้สร้างเสร็จและมีพิธีขึ้นตำหนักใหม่ ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2476

แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย์ไม่โปรดที่นี่จึงเสด็จไปประทับที่วังริมถนนวิบูลย์
เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย์สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. 2491 แล้ว
วังวารีชเวศม์ตกเป็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร แต่พระองค์เดียว

ปัจจุบันยังเป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษบากร ประสูติเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.
2434 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาพร้อม

ปัจจุบันยังมีพระชนม์อยู่

ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

เฉลียงด้านหน้า

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศศิพงค์ประไพ

ที่ตั้ง

อยู่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ซอยวรวิเศษ ถัดวังวารีชเวศม์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงวาปีนุชบากร

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศศิพงค์ประไพ ประทับอยู่ที่วังนี้ต่อมา จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2477

ปัจจุบันวังตกเป็นของหลวง

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงศศิพงค์ประไพ ประสูติเมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2424 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2477 พระชันษา 53 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์

ที่ตั้ง

อยู่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ติดกับวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดี ต่อมาได้เสด็จประทับที่วังริมถนนวิฑู

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์ ประทับอยู่ที่วังริมคลองสามเสน แต่ต่อมา ย้ายไปประทับที่วังริมถนนวิฑู จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2479

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัตย์ ประสูติเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2424 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาเรือน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479 พระชันษา 55 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดี

ที่ตั้ง

วังตำหนักทองอยู่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ติดกับถนนพิชัยทางทิศตะวันตก ต่อมาได้เสด็จประทับที่วังราชทัณฑ์ ตั้งอยู่ชอยมหาดเล็กหลวง 1 ถนนราชดำริ

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดี ทรงสร้างตำหนักขึ้นในที่พระราชทานที่สวนนอก ให้ชื่อว่าตำหนักทอง

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ตำหนักทองถูกสะเก็ดระเบิดชำรุดกลับมาประทับอีกไม่ได้ จึงทรงซื้อที่ดินชอยทะเลที่หัวหิน และตั้งชื่อบ้านว่า “อรฉัตร” ใช้เป็นที่ประทับถาวรต่อไป เมื่อเสด็จเข้ากรุงเทพฯ ก็ประทับพักอยู่ที่สวนนอก ณ เรือนของพระญาติพระยาบุศยรัตย์ ที่ไม่ได้ถูกสะเก็ดระเบิดพังไปในสมัยเดียวกับตำหนักทอง

ในรัชกาลปัจจุบัน พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา ทรงเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดีไม่มีที่ประทับที่สมควรในกรุงเทพฯ จึงทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โปรดฯ ให้พระคลังข้างที่จัดสร้างวังราชทัณฑ์ ที่ชอยมหาดเล็กหลวง 1 ถนนราชดำริ กรุงเทพฯ จึงทรงอพยพจากหัวหินเข้ามาประทับ ณ วังราชทัณฑ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2497

ส่วนตำหนักอรฉัตรที่หัวหินนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้หรือแล้วสร้างพระราชทานให้ใหม่ใน พ.ศ. 2502 ด้วย

ใน พ.ศ. 2513 ทรงมีพระชงฆ์ไม่สู้ดี เสด็จขึ้นลงประทับชั้นบนตำหนักด้วยความลำบาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ พระราชทานต่อตำหนักด้านหลัง เป็นตำหนักใหม่ชั้นเดียวอีกหนึ่งหลัง และได้ประทับ ณ ตำหนักใหม่นี้มาจนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2515

ปัจจุบันวังราชทัณฑ์เป็นของพระคลังข้างที่

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเหมวดี ประสูติเมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2435 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาหม่อม พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2515 พระชันษา 79 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอัปภัทรวิมลราช ที่ตั้ง

อยู่ริมคลองสามเสน ติดกับถนนพิชัยทางทิศตะวันออก

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอัปภัทรวิมลราชทรงอุทิศทรัพย์เก็บเงินปลูกตึก 2 ชั้นขึ้นในที่ดินส่วนพระองค์ แล้วทรงยกตึกหลังนี้ให้เป็นโรงเรียนประทานนามว่า ขัติยาภิเษมคฤง ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น อัปภัทรวิมลคฤง

เมื่อพระองค์เสด็จออกจากสวนสุนันทา จึงไม่ได้ประทับ ณ ตึกนั้นกลับไปประทับในเรือนเล็ก ๆ แทน จนกระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2477

ปัจจุบัน วังเป็นของเอกชน และผู้ทรงอุปการะ

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอัปภัทรวิมลราช ประสูติเมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2432 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาแส มีพระชนนีชื่อบุคินีร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงทิพยาลังการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอัปภัทรวิมลราชสิ้นพระชนม์เมื่อ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477 พระชันษา 45 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ และ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอดิสรุยาภา
ที่ตั้ง

อยู่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ติดถนนราชสีมาเหนือทางทิศตะวันออก

ประวัติของวัง

วังนี้ชื่อ สวนปาริฉัตต์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพประทับอยู่กับพระชนิษฐภคินี คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอดิสรุยาภา และเจ้าจอมมารดาอ่อน มาจนตลอดพระชนม์ชีพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2476 และพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอดิสรุยาภา สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2506

ปัจจุบันวังเป็นของพระญาติ

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ ประสูติเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2428 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาอ่อน สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 พระชันษา 48 ปี

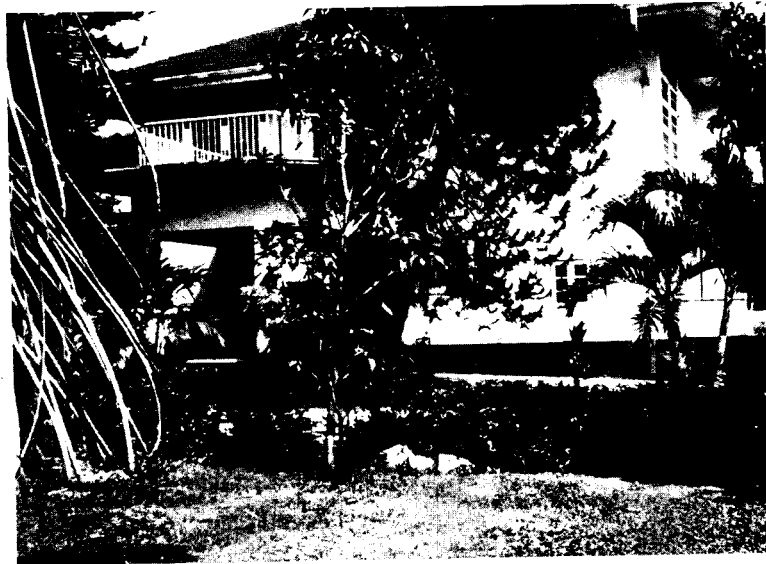
พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอดิสรุยาภา ประสูติเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2432 เป็นพระชนิษฐภคินีร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกันกับพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2506 พระชันษา 74 ปี

ตำหนักพักผ่อนหลังแรก ริมคลองสามเสน

ตำหนักเจ้าจอมมารดาอ่อน

ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิสรุ สุริยาภา

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา ที่ตั้ง

อยู่ที่ถนนราชวิถี ใกล้ศิริพยาบาล

ประวัติของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา เสด็จออกไปประทับที่วังสวนนอก ถนนราชวิถี ซึ่งเจ้าจอมมารดาได้รับพระราชทาน ใน พ.ศ. 2475 ใน พ.ศ. 2477 พระองค์ทรงสร้างตำหนักส่วนพระองค์ให้ชื่อว่าตำหนักทิพย์ วังนี้อยู่ใกล้กับบ้านของพระญาติ คือ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) พระยาประเสริฐสุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) ซึ่งเป็นน้องของเจ้าจอมมารดาชุ่มทั้งสองคน พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2501

ปัจจุบันวังเป็นของพระญาติ

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

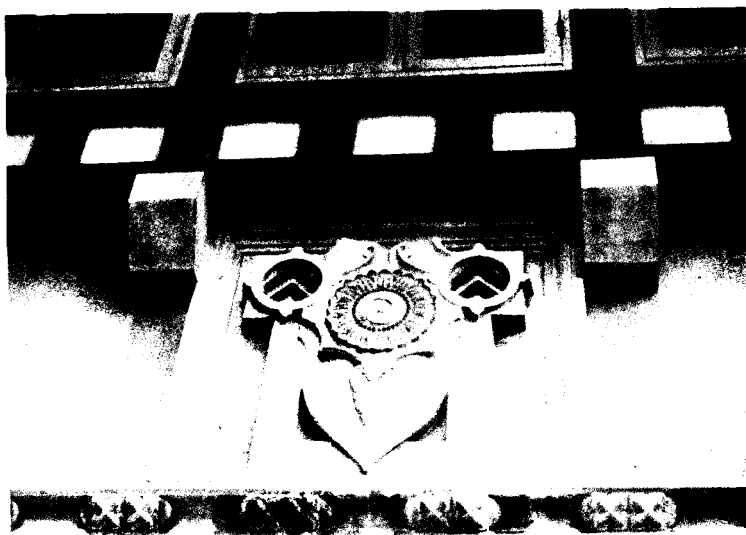
พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา ประสูติเมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2432 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาชุ่ม สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2501 พระชันษา 69 ปี

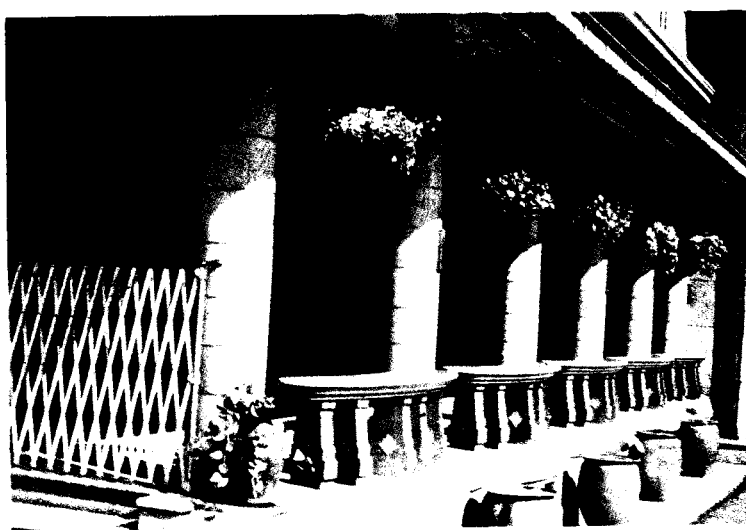
ด้านหน้าตำหนัก

ตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา

ตราพระนาม

ระเบียง

ภายหลัง พ.ศ. 2475 ตัวเมืองกรุงเทพฯ ได้ขยายออกไปทางถนนเพลินจิต อังกฤษได้ซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างอาคารสถานทูตของตนประจำประเทศไทยขึ้นเป็นชาติแรก ทางรัฐบาลก็เริ่มตัดถนนวิฑู จึงทำให้มีผู้สนใจซื้อที่ดินในบริเวณนี้มากขึ้น ปรากฏว่ามีเจ้านายเสด็จมาซื้อที่ดินแถบนี้หลายพระองค์ เจ้านายฝ่ายในก็เสด็จตามมาซื้อที่ริมถนนวิฑูสำหรับสร้างวังเป็นที่ประทับด้วยดังนี้

1. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพร ธิไลย
3. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงพิสมัยพิมลสัทย์
4. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเยาวภาพงศ์สนิท และสมเด็จพระภรรยาชยานาทนเรนทร

วังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

ที่ตั้ง

อยู่ริมถนนวิฑู เหนือวังสมเด็จพระภรรยาชยานาทนเรนทร

ประวัติของวัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เดิมประทับอยู่ในวังสระปทุมร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์พระอนุชา และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระชนนี

ต่อมาทรงสร้างวังส่วนพระองค์ที่ริมถนนวิฑูให้ชื่อว่า วังคันธवास และได้ประทับอยู่ที่วังนี้จนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2491 และได้ประทานวังให้แก่ผลประโยชน์บำรุงโรงเรียนราชินีบน

ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของโรงแรมใกล้หัวมุมถนนวิฑู

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ ประสูติเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2427 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี รัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เมื่อ พ.ศ. 2454 รัชกาลที่ 8 ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2478 พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2481 พระชันษา 54 ปี

วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย ที่ตั้ง

อยู่ริมถนนวิฑู

ประวัติของวัง

เดิมพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลยได้รับพระราชทานที่ริมคลองสามเสนฝั่งใต้ ร่วมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร พระชนนีษฐภคินีร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกัน คือเจ้าจอมมารดาพร้อม แต่พระองค์ไม่โปรดฯ จึงเสด็จไปประทับที่วังริมถนนวิฑู จนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.

2491

ปัจจุบันเป็นอาคารสำนักงานบริษัทเอกชน

พระนามและพระประวัติเจ้าของวัง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย ประสูติเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2428 เป็นพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาพร้อม เมื่อประสูติมีพระชนนีษฐภคินีแฝดอีกองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประไพพรรณพิลาส ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปเมื่อพระชันษาได้ 2 ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2491 พระชันษา 63 ปี

วังสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - สมัยรัชกาลปัจจุบัน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสตามธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิม ได้หมดสิ้นไป เพราะรัชกาลที่ 6 มีแต่พระราชธิดาเพียงพระองค์เดียว และหลังจากนั้นในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็มีได้ทรงมีพระทายาท รวมทั้งรัชกาลที่ 8 ยังมีทันได้ทรงอภิเษกสมรสก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ส่วนในรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ ก็มีได้พระราชทานวังใหม่ แต่โปรดฯ ให้ประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ฉะนั้นวังที่สร้างขึ้นหลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีแต่วังสวนนอก ดังที่กล่าวแล้วในเรื่อง วังพระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีวังพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียวที่สร้างวังใหม่

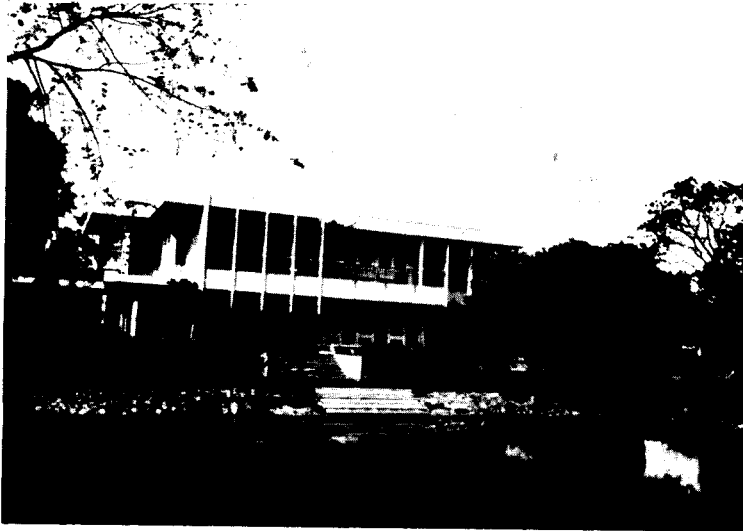
วังที่ประทับของพระราชธิดาใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ

วังพระราชธิดา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วังสมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ

สมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพรรณวดี พระราชธิดาพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ประสูติเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ปัจจุบันได้ประทับที่วังส่วนพระองค์ ซอยสันติสุข ถนนสุขุมวิท

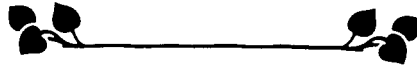
ตึกสมเด็จพระเจ้าฟ้าเพชรรัตน
ราชสุดา

ด้านหน้าตึก

บทสรุปวิเคราะห์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2325 แล้ว จึงได้โปรดฯ ให้ย้ายพระนครมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เพียงฝั่งเดียว แต่ยังคงให้รักษาพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันตก ที่เคยเป็นเขตกรุงธนบุรีไว้ เพื่อเป็นพื้นที่ด่านหน้าในการรักษาพระนคร

พร้อมๆ กับการสร้างพระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างศูนย์กลางการปกครองเพื่อบริหารงานบ้านเมือง พร้อมทั้งสร้างเป็นที่ประทับได้ด้วยในบริเวณเดียวกัน ตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ศูนย์กลางนี้คือพระบรมมหาราชวัง นอกจากนั้นยังโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นเป็นศูนย์กลางที่สอง ในตำแหน่งพระมหาอุปราช และต่อมาในภายหลัง ประมาณปี พ.ศ. 2328 จึงได้ทรงสถาปนากรมพระราชวังบวรสถานพิมุขขึ้น ในตำแหน่งกรมพระราชวังหลัง ตามระบบของการรบในครั้งนั้น

ในด้าน การบำรุงขวัญของประชาชน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้พระราชทานยศและตำแหน่ง แก่ผู้ที่ประกอบคุณงามความดีแก่บ้านเมืองเป็นจำนวนมาก ทั้งในฝ่ายประชาชน ชุนนาง ตลอดจนजनคณะสงฆ์

ในส่วนของบุคคลสามัญบางคน ที่ได้ร่วมกอบกู้ชาติบ้านเมือง ก็ได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า ในส่วนของพระราชโอรสก็ได้โปรดฯ ให้รับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ กัน ตามความสามารถเฉพาะพระองค์ ทั้งนี้เป็นธรรมเนียมมาแต่เดิม ที่พระราชโอรสทุกพระองค์มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติราชการรับใช้บ้านเมือง อันเป็นหน้าที่โดยกำเนิด

ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระราชวัง และวังขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ตลอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นจึงมิได้มีการสร้างวังขึ้นอีกในกรุงเทพมหานคร

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของพระราชวัง และวังในรอบ 200 ปี ที่ผ่านมา โดยจะแยกกล่าวเป็น “พระราชวัง” และ “วัง” เพื่อความสดวกในการทำความเข้าใจ

การสร้างพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล และพระราชวังหลัง

การสร้างพระราชวังทั้งสามในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับบ้านเมืองในยุคนั้น เพราะเราเพิ่งจะเสร็จสิ้นเหตุการณ์การกอบกู้แผ่นดิน จึงจำเป็นต้องมีศูนย์รวมที่จะให้ทุกคนในประเทศสามัคคี รวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และยังเป็นการศึกษาให้ข้าศึกเห็นว่าเราสามารถจะรวมกันเป็นปึกแผ่น สามารถที่จะสร้างเมืองขึ้นใหม่ให้ได้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา จากการศึกษาและวิเคราะห์จากบรรดาข้อมูลเบื้องต้น จากเอกสารเก่า ประกอบกับสภาพแวดล้อมและเหตุการณ์ในขณะนั้น ทำให้ได้ข้อคิดในการสร้างพระราชวัง โดยหลักการและประโยชน์ใช้สอยดังต่อไปนี้

พระบรมมหาราชวัง และพระราชวัง ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง

ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบรมมหาราชวังเปรียบเสมือนกับทำเนียบรัฐบาล โดยเฉพาะพระบรมมหาราชวังจะเป็นศูนย์กลางใหญ่ที่ดำเนินการสั่งการ พิจารณาข้อราชการต่าง ๆ เป็นที่ประชุมปรึกษา และที่พบปะระหว่างองค์พระประมุขของประเทศ กับบรรดาเสนาบดีข้าราชการ ตลอดจนพ่อค้าประชาชน พระสงฆ์องค์เจ้า ทั้งนี้เป็นไปตามระบบของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ประการหนึ่ง ที่ถือองค์พระประมุขเป็นศูนย์กลางของแผ่นดิน เป็นผู้นำบริหารบ้านเมือง พิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทุกด้าน ทุกแง่ ทุกมุม โดยใช้สถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของแผ่นดินดังกล่าว คือ พระบรมมหาราชวัง รองลงไปคือ พระราชวังบวรสถานมงคล และพระราชวังหลัง ทั้งนี้เพราะว่าก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เรายังไม่มีอาคารสถานที่โดยเฉพาะที่ใช้สำหรับเป็นที่ตั้งของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เรายังคงใช้สถานที่ที่เป็นที่ประทับของพระประมุข ของพระมหากษัตริย์ และของเจ้านายตลอดจนบ้านขุนนาง ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในราชการแผ่นดิน ในหน้าที่นั้น ๆ เป็นที่ทำงานตั้งนั้นที่ประทับหรือที่อยู่ของผู้บริหารประเทศ จึงมีความสำคัญยิ่งในการเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินที่พบปะและที่รวมของเจ้าหน้าที่รัฐบาลในระดับสูง ต่อเมื่อมีอาคารสถานที่ทำงานของกระทรวง กรม กอง เป็นเอกเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว สถานที่ดังกล่าวจึงลดความสำคัญในแง่ของศูนย์กลางการปกครองลงไป แต่ก็ยังมีหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองอยู่บ้าง โดยเฉพาะพระบรมมหาราชวังยังมีความสำคัญต่อการเป็นศูนย์บัญชาการระดับประเทศไม่เสื่อมคลาย จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2475

พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังในฐานะที่เป็นที่ประทับ

พระราชอาณาจักรแห่งรัตนโกสินทร์ โดยมีองค์พระประมุขเป็นศูนย์กลางการบริหารประเทศ ที่ประทับก็ควรจะสมพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ และถือว่าการสร้างที่ประทับเป็นการสร้างเพื่อเป็นสมบัติของแผ่นดิน ไม่ใช่สมบัติส่วนตัวพระองค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าพระบรมมหาราชวัง และพระราชวัง มีฐานะเป็นที่ประทับของหลวง คล้ายกับบ้านหลวง เมื่อพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว บรรดาพระมหากษัตริย์ เจ้าจอมพระราชโอรสพระราชธิดา และบรรดาข้าราชการบริพาร หรือรวมเรียกเป็นคำสามัญว่า “ครอบครัว” ของพระมหากษัตริย์องค์ก่อนจะหาทางขยับขยายไปประทับที่อื่นบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้องค์พระประมุของค์ใหม่ได้ย้ายเข้ามาประทับแทน

พระบรมมหาราชวังและพระราชวังในฐานะที่เป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ

ดังที่กล่าวแล้วว่า พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังคือ สมบัติของชาติเป็นสถานที่ประทับเป็น ศูนย์กลางการปกครอง และยังเป็นสถานที่รับรองทูตานุทูต และบรรดาแขกต่างประเทศ การก่อสร้างจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องก่อสร้างอย่างพิถีพิถัน และวิจิตรบรรจง โดยสอดคล้องศิลปวัฒนธรรมของชาติไว้ เพื่อแสดง ถึงเอกลักษณ์และความเป็นชาติเอกราช ที่ชาวต่างประเทศจะต้องนิยมนับถือ

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังสถานมงคลจึงเป็นแหล่งรวมของช่างทุกสาขาที่แตกสาขา เช่นตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเกิดจลาจล ให้มาร่วมกันสร้างผลงานให้ปรากฏเป็นสมบัติของชาติ และให้เป็น ที่เชิดชูเอกลักษณ์ของชาติ อันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองแต่เก่าก่อน ประเทศของเราเคยมีความเจริญทางด้าน ศิลปวัฒนธรรมในช่างสาขาต่าง ๆ ไม่น้อยหน้าไปกว่าชาติอื่นมาก่อน อีกประการหนึ่งนับว่าเป็นเหตุผลทางด้าน จิตวิทยาชุมชน ที่ชี้ให้เห็นว่าบ้านเมืองของเราเป็นประเทศที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน ถึงแม้ว่าจะถูกข้าศึกโจมตี ทำลายล้างพระราชวังตลอดจนวัดวาอารามในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมประจำชาติที่ช่างในอดีต ได้แสดงผลงานไว้นับหมื่นนับแสน แต่ด้วยพระปรีชาสามารถและความร่วมมือร่วมใจสามัคคีกันสร้างบ้านสร้างเมือง ขึ้นใหม่ของพระมหากษัตริย์และประชาชน ทำให้เราสามารถสร้างบ้านสร้างเมืองใหม่ได้ในเวลาอันรวดเร็ว และ มีการตกแต่งสร้างเสริมในเวลาต่อมาจนวิจิตรตระการตาไม่แพ้ของเดิม ทำให้เกิดกำลังใจแก่ทุกฝ่ายว่า ประเทศ ชาติบ้านเมืองยังคงอยู่และเจริญรุ่งเรือง มิได้เสื่อมสลายไปด้วยการกระทำของอริราชศัตรู อีกทั้งยังเป็นที่ยืนชม ของบรรดานานาประเทศที่ได้มาพบเห็น

จากหลักการและประโยชน์ใช้สอยในการสร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังดังกล่าว มีผล สืบเนื่องมาตลอดสมัยที่มีการปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีผลต่อการสร้างวังพระราชโอรส ซึ่งมีหลักการและประโยชน์ใช้สอยเหมือนกัน ต่างกันที่วางงบประมาณในการสร้างจะน้อยกว่า ประหยัดกว่าและ ถือว่าเป็นของหลวงเช่นกัน

การสร้างวัง

พร้อมกันกับการสร้างพระราชวังทั้งสามในการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างวังขึ้นหลายวังตามตำแหน่งต่าง ๆ กัน ด้วยวัตถุประสงค์หลักคือ ให้มี บุคคลที่ทำหน้าที่รักษาพระนคร ประจำอยู่ในที่ต่าง ๆ และเป็นที่พักที่ประทับ ที่ทำงานไปด้วยในตัว โดยบางแห่ง ใช้อาคารเดิมที่มีอยู่แล้วปรับปรุงให้เป็นวัง เช่นพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรี พระนิเวศน์เดิมของพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระที่นั่งเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ตลอดจนพระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เป็นต้น และบางแห่งก็โปรดฯ ให้สร้าง ขึ้นใหม่ ดังนั้นที่ตั้งของวังที่สร้างขึ้นในระยะต้นคือ ตั้งอยู่ในแหล่งที่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ เช่นตามป้อม ริมกำแพงเมือง ริมฝั่งแม่น้ำ ปากคลองบางกอกใหญ่ ปากคลองบางกอกน้อย ปากคลองตลาด เป็นต้น ที่ตั้ง เหล่านี้ได้แก่ วังริมป้อมพระสุเมรุ วังริมป้อมจักรเพชร พระราชวังเดิม รวมทั้งพระราชวังหลัง

การสร้างวังพระราชโอรส

ต่อมาเมื่อบ้านเมืองพอจะสงบศึก เริ่มเข้าสู่ความร่มเย็นเป็นสุขอีกครั้งหนึ่ง ประกอบกับมีพระราช โอรสที่ถึงเวลาจะต้องเสด็จออกมาประทับอยู่นอกพระบรมมหาราชวัง จึงมีการสร้างวังที่ประทับขึ้นในระยะ

หลังของรัชกาลที่ 1 โดยพระองค์ได้สร้างวังพระราชทาน ตามความเหมาะสมของพระราชโอรสแต่ละพระองค์ ด้วยการพิจารณาจากหน้าที่ราชการที่ทรงกำกับอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างที่ตั้งของวังกับการรักษาความสงบสุขภายในพระนครรอบพระบรมมหาราชวัง ส่วนใหญ่แล้วจะเลือกให้สร้างอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวังและใกล้กับพระราชวังบวรสถานมงคล ในกรณีที่เป็นพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ครั้นถึงสมัยรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ได้มีการสร้างวังที่ประทับของพระราชโอรสอีกหลายครั้ง เพราะมีพระราชโอรสของแต่ละรัชกาลหลายพระองค์ และวังที่สร้างไว้เดิมก็อาจจะเสื่อมสภาพลง จึงมีการสร้างใหม่เพื่อให้พระราชโอรสองค์ต่อ ๆ ไปเข้าประทับแทน ทั้งนี้เพราะมีระเบียบว่า เมื่อเจ้าของวังสิ้นไปแล้ว ถ้าเชื้อสายสามารถจะปกครองต่อไป ก็จะทรงพระกรุณาให้ประทับต่อไปได้ แต่ถ้าหมดความสามารถจะปกครองพระเจ้าแผ่นดินอาจจะพระราชทานเงินหรือหาที่ใหม่พระราชทานตามฐานะ และจะพระราชทานวังนั้นให้พระราชโอรสองค์ต่อไปประทับต่อตามคุณพินิจของพระองค์ ทั้งนี้ก็แล้วแต่ความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ราชการที่พระราชโอรสทรงกำกับ กับตำแหน่งที่ตั้งของวัง หรือความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของวังเดิม กับเจ้าของวังใหม่ ที่จะเข้ามาประทับ เช่น มีความสัมพันธ์เป็นพระราชโอรสในเจ้าจอมมารดาพร้อมพระชนกชนนีองค์เดียวกัน ฯลฯ

การสร้างวังพระราชโอรสที่ดี การพิจารณาแหล่งที่ตั้งของวังตามความสำคัญและความเหมาะสมของพระราชโอรสพระองค์นั้น ๆ ก็ดี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจุดร่วมที่เหมือนกัน คือ

วังในฐานะที่เป็นที่ประทับ ตามประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระราชโอรสเมื่อโสกันต์ และเสด็จทรงเป็นสามเณรแล้ว ในตอนที่พระชันษายังไม่ถึง 20 ปี ก็คงประทับอยู่ในพระราชวังบางพระองค์คงประทับอยู่ตำหนักฝ่ายในอย่างเดิม บางพระองค์ก็โปรดฯ ให้จัดตำหนักที่ประทับอยู่ในพระราชวังชั้นนอก บางพระองค์ก็เสด็จไปประทับกับพระราชโอรสองค์อื่นที่ออกวังแล้ว ทั้งนี้เพราะถือว่าเมื่อครบชันษา 20 ปีแล้ว จะต้องมีการประทับเป็นส่วนสัดเฉพาะพระองค์ นอกพระราชวัง คล้ายกับการแยกครอบครัวของสามัญชน

วังในฐานะที่เป็นที่ทำงาน เมื่อแยกออกมาเป็นวังเฉพาะพระองค์ ในสมัยนั้นสถานที่ราชการที่เป็นกรม กอง หรือเป็นอาคารเฉพาะส่วนของหน่วยราชการยังไม่มี แต่บุคลากรปฏิบัติราชการมีอยู่แล้ว การทำงานจึงมักจะใช้ที่พักเป็นที่ทำงานไปด้วย เช่น ขุนนางบางคนก็ใช้บ้านของตนเป็นที่ทำงานในส่วนที่ตนเองรับผิดชอบ พระราชโอรสก็เช่นกันต่างใช้วังที่ประทับเป็นที่ทำงานของกรมที่เจ้าของวังทรงกำกับอยู่ด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วังกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ทรงกำกับกรมช่างทองหลวง มีที่ทำงานของช่างทองหลวงอยู่ด้วยพร้อมทั้งมีบ้านพักของ นายแกรเลิต ซึ่งเป็นช่างทองชาวเยอรมัน ที่เข้ามาเป็นช่างทองหลวงอยู่ในขณะนั้นด้วย

วังท่าพระ เป็นวังที่กำกับกรมช่าง เป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น เมื่อเป็นวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงกำกับกรมช่าง ได้ใช้ท้องพระโรงวังท่าพระเป็นที่ทำการของช่างหลายสาขา

เมื่อมีงานในพระบรมมหาราชวัง

วังกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ทรงกำกับกรมหุงกระจก ได้ทรงทำการหุงกระจกเพื่อประดับพระอารามต่าง ๆ

วังบ้านหม้อ ทรงกำกับกรมม้า กรมคชบาล มีส่วนของที่เลี้ยงม้า เลี้ยงช้าง มีคอกม้า และโรงช้างอยู่ในวัง

วังในฐานะที่เป็นจุดศูนย์กลางย่อยในการทำหน้าที่รักษาพระนคร ทั้งนี้สัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของวังและพระปรีชาสามารถ เฉพาะพระองค์ ตลอดจนสัมพันธ์กับหน้าที่ราชการที่เกี่ยวข้อง วังเจ้านาย ลักษณะนี้จะตั้งอยู่ตามประตูเมือง ตามป้อม ตามปากคลองที่สำคัญตั้งตัวอย่างต่อไปนี้

วังริมป้อมพระสุเมรุ ตั้งอยู่หลังป้อมพระสุเมรุ ตรงมุมพระนครด้านเหนือ ป้อมนี้ตั้งอยู่ปากคลองโอง่างซึ่งเป็นคลองคูเมือง ตอนบางลำภูบนระหว่างถนนพระอาทิตย์ต่อถนนพระสุเมรุ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎามาประทับที่วังนี้ เพื่อเป็นประธานรักษาพระนครทางด้านด้านเหนือ

วังริมป้อมจักรเพชร อยู่ตรงมุมพระนครด้านใต้ ป้อมนี้ตั้งอยู่ปากคลองโอง่างอีกด้านหนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้วัดราชบูรณะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นนักรบที่เก่งกล้าเคยชนะศึกพม่าที่เมืองเหนือมาแล้ว และเป็นพระราชนัดดาที่ทรงพระปรีชามากพระองค์หนึ่ง มาประทับที่วังนี้ เพื่อเป็นประธานรักษาพระนครทางด้านใต้

วังถนนมหาชัย 3 วัง ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย ใกล้ประตูสะพานหัน ประตูนี้จะเป็นต้นทางที่จะไปสำเพ็ง ซึ่งเป็นย่านชุมชนคนจีน และอยู่ใกล้หมู่บ้านญวน บ้านลาว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างวังใหม่ 3 วัง โดยให้วังด้านใต้เป็นวังสำคัญ ให้สมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศรพระราชอนุชาของพระองค์ประทับอยู่เป็นประธานรักษาพระนครทางด้านตะวันออก

พระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งอยู่ปากคลองบางกอกใหญ่ ฝั่งตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง ภายในวังจะมีป้อมวิไชยประสิทธิ์ เพื่อใช้เป็นที่กำบังและต่อสู้กับข้าศึกจะมาจากแม่น้ำตรงค้ำน้ำ ฝั่งตรงข้ามกับที่ตั้งของวังหลวง ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วังนี้ไม่เคยว่างเว้นจากเจ้านายสำคัญ ที่เสด็จมาประทับเลย เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (คือรัชกาลที่ 2), สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (คือรัชกาลที่ 4), สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ล้วนแต่เคยเสด็จประทับที่วังนี้พร้อม ๆ กับทำหน้าที่รักษาพระนครทางด้านแม่น้ำเจ้าพระยาอีกมุมหนึ่ง

พระราชวังหลัง ตั้งอยู่ใกล้ป้อมปราการเดิมของกรุงธนบุรี ตรงปากคลองบางกอกน้อย ตรงข้ามพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขมาตลอดรัชกาลที่ 1 ทำหน้าที่ป้องกันพระนครทางด้านแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตรงข้ามกับพระราชวังบวรสถานมงคล

ต่อมาในระยะหลัง คือ ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา วังพระราชโอรสที่สร้างใหม่หลายวังจะทำหน้าที่นอกเหนือไปจากการเป็นที่ประทับ ที่ทำงาน มาเป็นที่รับรองแขก บ้านแขกเมืองอีกฐานะหนึ่งด้วย

วังในฐานะที่เป็นสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง และทูตานุทูต ซึ่งส่วนใหญ่จะทำหน้าที่นี้ด้วย หลังจากทำสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษแล้ว ประเทศไทยมีการติดต่อกับนานาประเทศ โดยเฉพาะทวีปยุโรปมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จประพาสยุโรปถึง 2 ครั้ง รวมทั้งเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในเอเชียหลายครั้งย่อมมีพระสหาย และผู้นำของประเทศเหล่านั้นเดินทางเข้ามาเยือนเมืองไทย ทั้งที่เป็นทางการและส่วนพระองค์ ขณะนั้นเมืองไทยกำลังตกอยู่ในช่วงวิกฤติที่จักรวรรดินิยมกำลังล่าเมืองขึ้น โดยอ้างเหตุผลว่าเพื่อจะเข้าไปช่วยพัฒนาประเทศอาณานิคมให้เจริญรุดหน้า เมืองไทยจึงจำเป็นต้องเปิดประเทศให้กว้าง เพื่อให้นานาชาติรู้จัก ในขณะที่เดียวกันก็พยายามปรับปรุงประเทศให้ทันกับอารยธรรมใหม่ที่หลั่งไหลเข้ามา จำเป็นต้องมีหน้าที่ต้อนรับแขกผู้มาเยือนให้สมเกียรติยศ อาคันตุกะเหล่านี้มีหลายระดับและมีวัตถุประสงค์ในการเข้ามาติดต่อกับเมืองไทยหลายประการ ลำพังพระบรมมหาราชวัง พระราชวังต่าง ๆ ไม่สามารถจะต้อนรับได้สมตามฐานะเท่าที่ควร ดังนั้นวังของพระราชโอรสหลายวัง จึงช่วยทำหน้าที่ต้อนรับแขกเมืองด้วย เช่น วังบูรพาภิรมย์, วังบางขุนพรหม, วังเทเวศร์, วังปารุสกวัน เป็นต้น

วังในฐานะที่เป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติเฉพาะสมัย วังพระราชโอรสบางวังที่ยังดำรงสภาพของวังอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ได้มีฐานะเป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติเฉพาะสมัยด้วย ทั้งนี้เพราะวังพระราชโอรสแตกต่างกับพระราชวังส่วนมาก ในแง่ที่ว่ามีการสูญสลายสภาพวังไปเมื่อถึงระยะที่วัสดุก่อสร้างหมดอายุ จึงมีการรื้อ แล้วสร้างขึ้นใหม่ หรือปฏิสังขรณ์ให้คงรูปเดิม หรือมีการโยกย้ายไปสร้างวังในที่ใหม่ ส่วนที่วังเก่าก็อาจจะเป็นที่ทำการของราชการบ้าง กลายเป็นที่เอกชนไปบ้าง ดังนั้น สภาพของวังที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้จึงเป็นวังพระราชโอรสที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง คือประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นส่วนใหญ่ วังเหล่านี้จึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงศิลปกรรมในสมัยเมื่อแรกเริ่มที่อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกเข้ามาแทรกซึมอยู่ทุกด้านของศิลปกรรมไทย คือ ศิลปกรรมสมัยเมื่อ 100 ปีมาแล้ว เช่น สถาปัตยกรรมแบบยุโรป ที่วังบางขุนพรหม วังวรดิศ วังปารุสกวัน วังกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เป็นต้น วังที่ยังคงอยู่ในสภาพที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สุด ก็จะเหลืออยู่ไม่กี่แห่ง และคงอยู่บางส่วนเท่านั้น เช่น ที่วังบ้านหม้อ, วังหน้าพระลาน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในขณะที่พระราชวังและวังใช้เป็นที่ประทับแล้ว ยังทำหน้าที่ที่เป็นผลดีต่อบ้านเมืองหลายหน้าที่ในเวลาเดียวกัน

เกณฑ์การพระราชทานวังให้เป็นที่ประทับ

เมื่อมีการสร้างพระราชวังและวังขึ้น ในกรณีที่เป็นวังเจ้านาย องค์พระประมุขก็ได้พิจารณาในการพระราชทานวังต่าง ๆ ให้เพื่อความเหมาะสม และเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย โดยถือเกณฑ์กว้าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

1. พระราชทานให้ไปประทับตามจตุรทิศาศาสตร์ โดยโปรดฯ ให้พระราชโอรส หรือพระญาติวงศ์

ที่ทรงพระปรีชา ไปประทับอยู่ในวังที่ตั้งใกล้ป้อมมุมกำแพงเมืองสำคัญ เช่น พระราชวังเดิม วังริมป้อมพระสุเมรุ เป็นต้น

2. พระราชทานให้ไปประทับให้ใกล้กับแหล่งทำงานของเจ้าของวังนั้น ๆ เช่น พระราชโอรสที่ประทับอยู่วังถนนโรงครก วังถนนหลักเมือง มักจะรับราชการในกรมปืนใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากวังที่ประทับ เป็นต้น

3. พระราชทานให้อยู่เป็นกลุ่มตามเชื้อสาย วังที่เจ้าของวังมีเชื้อสายร่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกันก็จะเป็นเจ้าพี่เจ้าน้องประทับอยู่ด้วยกัน แต่ก็ไม่ได้เฉพาะบางวังเท่านั้น เช่น กลุ่มวังประตูลำภูษาญารุณี

4. พระราชทานให้ประทับตามตำแหน่งความสำคัญของเจ้าของวัง เช่น พระราชโอรสที่จะมาประทับวังริมประตูสะพานหิน จะเป็นผู้ที่มีความสำคัญสูงในวงการบริหารราชการ หรือมีความใกล้ชิดกับพระประมุข เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเดชาดิศร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประทับอยู่ตรงที่เป็นวังบูรพาภิรมย์ ซึ่งตั้งอยู่ในวงล้อมของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในไทย ได้แก่ ชาวจีน ชาวญวน ชาวเขมร ชาวลาว เป็นต้น

5. พระราชทานให้ประทับตามความสำคัญในหน้าที่ราชการ เป็นต้นว่า วังถนนหน้าพระลานจะเป็นที่ประทับของเจ้านายที่มีตำแหน่งสูงในราชการ และจะต้องติดต่อกับพระราชวังอย่างใกล้ชิด

ตำแหน่งที่ตั้งของวัง สัมพันธ์กับการขยายตัวของเมือง

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า พระราชวังคือที่ประทับ ศูนย์กลางการปกครองและศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรม ส่วนวังพระราชโอรสก็คือ ที่ประทับและที่ทำงานในระดับที่เล็กลงกว่าพระราชวัง ฉะนั้นพระราชวังและวัง จึงเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดชุมชนขึ้นโดยรอบ เพราะที่ทำงานและที่อยู่อาศัยของข้าราชการบริพารมักจะอยู่ในที่เดียวกัน ฉะนั้นเมื่อมีการสร้างวังพระราชทานพระราชโอรส ที่ตำแหน่งใด ก็จะก่อให้เกิดชุมชนตามมาโดยปริยาย

สมัยรัชกาลที่ 1 พร้อมกับการสร้างพระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงวางตำแหน่งของพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังต่าง ๆ ก็ด้วยวัตถุประสงค์จะให้สัมพันธ์กับการป้องกันพระนคร

ด้านฝั่งกรุงธนบุรี โปรดฯให้สร้างวังพระราชทานที่ริมแม่น้ำ หน้าพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ ถึงปากคลองบางกอกน้อย ส่วนทางฝั่งกรุงเทพฯ โปรดฯให้สร้างวังพระราชทานที่ริมป้อมทางทิศเหนือ และริมป้อมทางด้านทิศใต้ นอกจากนั้นยังโปรดฯให้สร้างวังพระราชโอรส รอบ ๆ พระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้โดยถือพระบรมมหาราชวังเป็นแกนหลัก และพระบวรราชวัง เป็นแกนรอง แบ่งกันรักษาพื้นที่พระนคร

สมัยรัชกาลที่ 2 วังพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ได้มีการสร้างวังใหม่ขยายตัวไปทางทิศใต้ของพระบรมมหาราชวังเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังคงอยู่ในเขตคลองคูเมืองเดิม อย่างไรก็ตามได้มีการสร้างวังใหม่นอกคลองคูเมืองเดิม บนเส้นทางถนนเสาชิงช้า ซึ่งสันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 (โดยที่เสด็จ

พระราชดำรินำพระศรีสากยมณี มาประดิษฐานที่วัดสุทัศน์เทพวราราม) และยังโปรดฯ ให้สร้างวังใหม่ริมประตูสำราญราษฎร์อีก 2 วัง จึงสันนิษฐานว่าคงจะต้องเป็นประตูสำคัญในครั้งนั้นในแง่ยุทธศาสตร์ จึงเห็นได้ว่าเมืองได้ เริ่มขยายตัวออกไปทางทิศใต้และทิศตะวันออก

วังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 ได้มีการสร้างวังใหม่ขยายตัวไปทางทิศเหนือบนฝั่งคลองคูเมืองเดิมด้านตะวันออก ส่วนทางฝั่งธนบุรี ได้มีการสร้างวังใหม่ที่ริมพระนิเวศน์เดิม

สมัยรัชกาลที่ 3 วังพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการสร้างวังใหม่ทางด้านทิศใต้ของวัดพระเชตุพนและมีการขยายตัวมากขึ้น ทางด้านทิศตะวันออกของคลองคูเมืองเดิม ที่ริมถนนเฟื่องนคร และที่ริมกำแพงเมืองใกล้ประตูสะพานหิน ซึ่งเป็นการเน้นความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง

วังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ 3 มีการสร้างวังใหม่เพียง 2 วัง โดยการแบ่งเขตจากวังเดิมมาสร้าง จึงไม่สู้จะมีความสำคัญในการขยายเมืองนัก

สมัยรัชกาลที่ 4 ในรัชกาลนี้ได้โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นในกรุงเทพฯ หลายแห่งคือ

พระราชวังปทุมวัน ตั้งอยู่ที่มุมถนนพระรามที่ 1 และถนนราชปรารภ เป็นการขยายตัวของเมืองออกไปทางด้านทิศตะวันออก ดังที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

พระราชวังนันทอุทยาน ที่อยู่ริมคลองมอญ ก็เป็นการขยายตัวของเมืองทางฝั่งธนบุรีเพิ่มขึ้น

พระราชวังสราญรมย์ เนื่องด้วยวัตถุประสงค์การสร้างพระราชวังเพื่อเป็นที่ประทับรับปรึกษาราชการแผ่นดินสำหรับพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป จึงสร้างไว้ชิดพระบรมมหาราชวัง ซึ่งไม่มีความหมายในการขยายตัวของเมือง

วังพระราชโอรสที่พระองค์ทรงเตรียมที่ไว้พระราชทาน ส่วนหนึ่งจะอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมทางฝั่งตะวันออก และตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย เสียบริมหำแพงเมือง และริมถนนเสาชิงช้า ใกล้ประตูสำราญราษฎร์

จึงเห็นได้ว่าที่ตั้งขยายตัวออกมาจนสุดกำแพงเมืองทางด้านตะวันออก ใกล้ประตูเมืองที่สำคัญ และยังมีบางส่วนตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง ริมคลองรอบกรุง

ส่วนวังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 4 ได้มีการสร้างวังใหม่ที่หน้าวัดชนะสงคราม และถนนข้าวสาร จึงสันนิษฐานว่า เส้นทางถนนจักรพงษ์อาจจะมีอยู่เดิม และมีการสร้างพระราชวังใหม่ ที่ฝั่งคลองคูเมืองเดิมด้านตะวันออก และวังที่ริมแม่น้ำ

สมัยรัชกาลที่ 5 ในรัชกาลนี้มีความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในแง่ของการขยายตัวของเมืองโดยที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตเป็นที่ประทับ และเปิดถนนเส้นทางแรกคือ ถนนสามเสนเชื่อมระหว่างพระนคร กับชานเมือง และเส้นต่อมาคือถนนราชดำเนินใน และถนนราชดำเนินนอก ไปสู่พระราชวังดุสิต ก่อให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว

ในขณะเดียวกัน ได้โปรดฯ ให้สร้างวังพญาไท ขึ้นเป็นที่เสด็จประพาสการทำนันทาสวน จึงเป็นการเปิดเส้นทางอีกเส้นหนึ่ง ระหว่างพระราชวังดุสิต และวังพญาไท คือถนนซังอี (ราชวิถี)

ส่วนวังพระราชโอรสที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ ส่วนหนึ่งจะสร้างรอบ ๆ พระราชวังดุสิต อีกส่วนหนึ่งสร้างขึ้นที่ริมแม่น้ำ ริมถนนสามเสน ริมคลองเปรมประชากร และริมคลองผดุงกรุงเกษม

วังพระราชโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสร้างในรัชกาลนี้ มักจะกระจัดกระจายไปตามที่ต่าง ๆ เป็นต้นว่าที่คลองมอญ และตามบ้านพระญาติฝ่ายเจ้าจอมมารดา

สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงรัชกาลปัจจุบัน

การสร้างพระราชวังและวังใหม่ของพระราชโอรสในกรุงเทพฯ ไม่มี นอกจากปรับปรุงพระราชวังเดิม ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จออกมาปลูกตำหนักที่ประทับในที่ซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานให้กับเจ้าจอมมารดาของพระราชธิดาองค์นั้น ๆ ที่ริมคลองสามเสน จนจดคลองเปรมประชากร จึงไม่เห็นภาพการขยายตัวของเมืองที่มีวังเป็นแกนนำ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แบบแผนของพระราชวังและวังในเชิงกายภาพ

แบบแผนของพระราชวัง

แบบแผนของพระราชวังในกรุงรัตนโกสินทร์ ทุกพระราชวังมีการแบ่งพื้นที่ภายในพระราชฐานออกเป็น 3 ส่วนเหมือนกัน คือ

พระราชฐานชั้นนอก เป็นที่ตั้งของหน่วยรักษาวังบ้าง ที่ทำการของข้าราชการฝ่ายหน้าบ้าง (ส่วนมากเป็นชายล้วน) และบางแห่งเป็นที่ตั้งของศาลาลูกขุนใน และกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ

พระราชฐานชั้นกลาง เป็นส่วนที่ประทับของพระมหากษัตริย์ โดยมีด้านหนึ่งติดต่อกับพระราชฐานชั้นนอก และด้านหนึ่งติดต่อกับพระราชฐานชั้นใน

พระราชฐานชั้นใน เป็นส่วนที่ประทับของพระมเหสี พระราชเทวี พระสนมและข้าราชการบริพารที่เป็นหญิงล้วน

แต่เนื่องด้วยพระราชวังในกรุงรัตนโกสินทร์ ได้สร้างขึ้นในหลายรัชกาล แต่ละรัชกาลก็มีแบบแผนและแนวทางในการสร้างไม่เหมือนกัน แล้วแต่วัตถุประสงค์ในการใช้สอยและแล้วแต่อิทธิพลของศิลปกรรมในยุคนั้น จะได้มีบทบาทต่อสถาปัตยกรรมของไทยมากน้อยเพียงใด ทำให้รูปแบบของพระราชวังแปรเปลี่ยนไปด้วย ฉะนั้นสิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้จะเป็นการเปรียบเทียบแบบแผนของพระราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันหรือในสมัยที่ใกล้เคียงกัน ในหลักการกว้าง ๆ คือ

แบบแผนของพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล

รูปแบบที่เหมือนกัน

1. การแบ่งพื้นที่พระราชฐาน แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือพระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน แต่ละพระราชฐานกันด้วย เขื่อนเพชร หรืออาคาร แบบที่เรียกว่า “เต็ง” (ในพระบรมมหาราชวัง) หรือกำแพงแก้ว
2. สิ่งก่อสร้างในแต่ละพระราชฐานที่เหมือนกัน คือ
พระราชฐานชั้นนอก ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 5 เป็นที่ตั้งของศาลาลูกขุนในและหน่วยทหารรักษาวัง
พระราชฐานชั้นกลาง เป็นที่ตั้งของหมู่พระราชมณเฑียร หรือพระวิมาน
พระราชฐานชั้นใน เป็นที่ประทับของพระมเหสี เจ้าจอม และข้าราชการที่เป็นหญิง
3. ในพระบรมมหาราชวัง มีวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงและที่พระราชวังบวรสถานมงคลก็มีวัดบวรสถานสุทธารวาศ เป็นพระอาราม
4. พระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีหอพระอยู่กลางสระในสวนขวาซึ่งในพระราชวังบวรสถานมงคล สมัยรัชกาลที่ 1 มีหอพระ คือพระพิฆเนศวรคฤหาโลก ตั้งอยู่กลางสระ
5. พระบรมมหาราชวังมีสวนขวา เป็นที่พระราชอุทยาน มีตำหนักกลางสระน้ำเรียกว่าตำหนักทอง ส่วนที่พระราชวังบวรสถานมงคล มีพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก ตั้งอยู่กลางสระ เป็นสถานที่เสด็จประทับพักผ่อน
6. ในพระราชวังทั้งสอง มีพระที่นั่งสนามจันทร์ สร้างในรูปแบบเดียวกัน ชื่อเดียวกัน
7. ในส่วนที่เป็นหอพระนั้น ที่พระบรมมหาราชวังมีหอพระสุราลัย และหอพระธาตุมณเฑียรที่พระราชวังบวรสถานมงคลมีหอพระเจ้า และหออิฐ ซึ่งหอหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูปสำคัญ อีกหอหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอิฐ และพระอิฐ
8. ในพระบรมมหาราชวัง มีพระที่นั่งเย็น 2 องค์ ตั้งอยู่สองข้างด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย คือพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และ หอศาสตราคม ซึ่งมาเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ 4 สำหรับที่พระราชวังบวรสถานมงคล มีพระที่นั่งเย็น 2 องค์เช่นกัน คือพระที่นั่งมังคลาภิเษกและพระที่นั่งเอกอลงกฎ ตั้งอยู่ 2 ข้างด้านหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
9. ในพระบรมมหาราชวัง มีพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และที่พระราชวังบวรสถานมงคลมี พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ซึ่งพระที่นั่งทั้ง 2 องค์ ทำหน้าที่เป็นท้องพระโรงของพระราชวังเช่นเดียวกัน
10. พระบรมมหาราชวัง มีพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์มหาปราสาท ที่พระราชวังบวรสถานมงคลมี พระที่นั่งคชกรรมประเวศ มีรูปร่างขนาดและหน้าที่ใช้สอยเหมือนกัน
11. ในพระบรมมหาราชวัง มีพระมหาปราสาทประจำแต่ละรัชกาล โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระมหาปราสาทประจำรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ เช่นเดียวกับที่พระองค์สร้างพระที่นั่งคชกรรมประเวศ ให้เป็นปราสาทในพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

รูปแบบที่ต่างกัน

เนื่องจากสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งเป็นพระราชวัง ในพระราชวังบวรสถานมงคล คงเหลืออาคารสำคัญอยู่เพียงหมู่พระวิมาน และพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานเท่านั้น ส่วนที่พระบรมมหาราชวังมีการพัฒนาตลอดจนถึงปัจจุบัน ฉะนั้นการเปรียบเทียบรูปแบบที่ต่างกันคงจะเปรียบเทียบได้เฉพาะสิ่งก่อสร้างเท่าที่มีหลักฐานแต่เพียงประการเดียว

รูปแบบในหลักการใหญ่ของหมู่พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง แตกต่างจากรูปแบบของหมู่พระวิมานในพระราชวังบวรสถานมงคล ดังนี้

1. เสารับชายคา ที่พระบรมมหาราชวัง เป็นเสาเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองตอนบนเป็นบัวหัวเสา ส่วนเสารับชายคาที่พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นเสากลม ตอนบนเป็นบัวกลุ่ม ลักษณะเป็นบัวหัวเสาของอยุธยา
2. หลังคาพระที่นั่งที่พระบรมมหาราชวัง ทำเป็นหลังคาซ้อนหลายชั้นมีมุขลด แต่หลังคาพระที่นั่งที่พระราชวังสถานมงคลไม่ทำหลังคาซ้อน หรือมีชั้นลด
3. หน้บ้านของแต่ละพระที่นั่ง มีพระบรมมหาราชวังทำเป็นช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง เป็นแบบวรายระกาตรง ๆ ที่เรียกว่า วรายระกามอญ
4. ช่องพระทวาร และพระบัญชา ที่พระบรมมหาราชวัง มักจะตกแต่งชุ้มพระทวารและพระบัญชา แต่พระราชวังบวรสถานมงคลจะเป็นช่องเปล้า แต่ตกแต่งกรอบหน้าต่างหย่องที่พนักพระบัญชา และตกแต่งลายหุข้างประกอบบัญชรอย่างสวยงามเป็นพิเศษ

แบบแผนของพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 พระราชวังดุสิต และวังพญาไท

รูปแบบที่เหมือนกัน

1. การแบ่งเขตพระราชฐาน แบ่งเป็น 3 ส่วน คือพระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน แต่การกั้นเขตพระราชฐานในสมัยนี้เป็นกรแบ่งเขตโดยใช้ธรรมชาติมาเป็นเส้นแบ่งระหว่างพระราชฐาน โดยที่พระราชวังดุสิต ใช้คลองเม่งเส็ง และวังพญาไท ใช้คลองพญาไทเป็นเส้นแบ่งพระราชฐานชั้นกลางและพระราชฐานชั้นใน เป็นต้น
2. สิ่งก่อสร้างในแต่ละพระราชฐานที่เหมือนกันคือ
  - พระราชฐานชั้นนอก เป็นที่ทำการของข้าราชการฝ่ายหน้า
  - พระราชฐานชั้นกลาง เป็นที่ประทับ
  - พระราชฐานชั้นใน เป็นที่ประทับของพระมเหสีเจ้าจอม และข้าราชการที่เป็นหญิง
3. ทั้งสองพระราชวังมีรูปแบบของที่ประทับและอาคารที่เกี่ยวข้อง เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก

รูปแบบที่ต่างกัน

เนื่องด้วยพระราชวังดุสิตสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ให้เป็นพระราชวังที่ประทับ ส่วนวังพญาไทสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์เป็นแต่เพียงที่เสด็จประพาส และต่อมาเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ถึงแม้ว่าในระยะหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

จะได้โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นใหม่เพื่อเป็นที่ประทับก็ตาม แต่เนื่องด้วยรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระมเหสีน้อยพระองค์ และทรงมีภุมิหลังที่ทรงศึกษาจากต่างประเทศ รวมทั้งพระราชอัธยาศัยที่แตกต่างกัน ฉะนั้นรูปแบบของการใช้สอยจึงเปลี่ยนไปจากแบบแผนเดิมของพระราชวังดุสิต

แบบแผนของวัง

สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 แบบแผนการสร้างวังของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์เป็นแบบเรือนหมู่ของไทย ประกอบด้วยห้องพระโรง ตำหนักแผดเป็นที่ประทับ และตำหนักหอที่ใช้เป็นที่ประทับของโอรส และมีเรือนบริวารอีกหลายหลัง นอกจากนั้นเมื่อเจ้านายทรงกำกับราชการในหน้าที่ใดก็จะมีเจ้ากรม ปลัดกรม เป็นผู้ดูแลในหน้าที่นั้น จึงจะมีบ้านเจ้ากรม ปลัดกรม อยู่บริเวณประตูทางเข้า และยังประกอบด้วยที่ทำงานตามมาอีก

สมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องด้วยอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมของต่างชาติได้เข้ามามีบทบาทในรูปแบบของสถาปัตยกรรม ทำให้รูปแบบของวังได้เปลี่ยนไปด้วย โดยที่ในสมัยรัชกาลที่ 4 จะมีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบจีน ผสมกันกับไทย และสถาปัตยกรรมแบบฝรั่งผสมกับแบบไทย ก่อให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมใหม่ และแบบแผนการเป็นเรือนหมู่แบบเดิมค่อยคลายไป

สมัยรัชกาลที่ 5 อิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมชาติตะวันตกเข้ามามีบทบาทในรูปแบบของสถาปัตยกรรมในประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสยุโรปถึง 2 ครั้ง ยิ่งทำให้รูปแบบของสถาปัตยกรรมเป็นไปทางตะวันตกมากเข้าทุกที เป็นต้นว่า ยกเลิกความคิดในแง่การใช้สอยชั้นล่างซึ่งถือว่า ใต้ถุนเป็นอับมงคล ได้กลับมาใช้ชั้นล่างเป็นส่วนหนึ่งของบ้านอย่างเต็มที่ แต่อย่างไรก็ตามยังคงใช้มุขยื่นออกมา เป็นทางเข้าเพื่อหลีกเลี่ยงความอับมงคลดังกล่าว และเพื่อความเป็นมงคลส่วนมากมักจะให้หอพระเป็นห้องเหนือมุขทางเข้านั้น

แต่จากการศึกษาโดยละเอียดในเรื่องรูปแบบของวัง จะพบว่าวังมิได้มีรูปแบบดังกล่าวเสมอไป มีตัวอย่างที่จะขอนามากล่าวคือ

ตัวอย่างที่ 1 วังถนนมหาชัย 3 วัง ก่อนหน้าที่จะสร้างวังบูรพาภิรมย์

“..... กรมหมื่นภูบาลพระองค์นั้น เป็นผู้ที่เคยประทับอยู่ในพื้นที่อันเป็นบูรพาภิรมย์ทุกวันนี้และเป็นพระองค์ที่สุดท้ายที่ประทับอยู่ก่อนสร้างวังบูรพาภิรมย์ขึ้นใหม่ พื้นที่วังบูรพาภิรมย์ที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ แต่ก่อนแยกออกเป็น 3 วัง ตอนข้างด้านเหนือเป็นวังกรมหมื่นนรินทรเทพ ตอนกลางเป็นวังกรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ ตอนด้านใต้เป็นวังสมเด็จพระยาเดชาดิศร ทั้ง 2 วัง ที่กล่าวนั้นเป็นตำหนักเสาไม้ฝาไม้ มุงกระเบื้องไทยบ้าง จากบ้าง เมื่อจักสร้างวังบูรพาก็ไซเซทรอดโทรมเต็มที่แล้ว แต่วังสมเด็จพระยาเดชาดิศร มีตำหนักไม้หลังคามุงกระเบื้องโดยมาก มีตึกย่อม ๆ อยู่หลัง 1 เป็นทำนองอย่างจีนทั้ง 3 วัง ตรงที่ตั้งตำหนักค่อนไปข้างหน้าวังทิศตะวันออก หลังวังเป็นสวน มีต้นผลไม้ หมาก มะพร้าว เป็นต้น ทุกวัง อนึ่ง วังสมเด็จพระยาเดชาดิศรยังมี

บริบูรณ์อยู่ได้นั้น เพราะกรมหมื่นกุบัลได้เสด็จประทับอยู่ต่อมา แต่ก็โรเรเต็มที่อยู่แล้วเหมือนกัน.....”¹

จะเห็นได้ว่าวังดังกล่าวนั้น มีลักษณะเป็นแบบจีนก็มี หลังคามุงกระเบื้องบ้าง มุงจากบ้าง แต่ก็ทรุดโทรมมาก

ตัวอย่างที่ 2 **วังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ (วังท่าเตียน)** ที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาถูกเพลิงไหม้ ได้มีเอกสารกล่าวไว้ว่า

.....เพลายามเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรงของพระองค์เจ้ามหาหงส์ ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เพราะที่นั่นเข้าเรือนกระโจมห้องหอรุงรังมาก และทางคืบแคบนัก.... จนคนในบ้านออกไปไม่ได้ตายในไฟคนหนึ่ง เรือนหม่อมเจ้าในวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ และเรือนข้าราชการที่ใกล้เคียงติดหมู่บ้าน และโรงงานของนายด่านทำการในพระราชวังนี้ และนายด่านทำการในวัดพระเชตุพน ติดพันกับวัง พื้นก็ไหม้หมด.....²

แสดงว่าวังท่าเตียนนั้น เป็นวังที่คืบแคบแออัดไปด้วยเรือนไม้ กระโจมซึ่งเป็นที่อยู่ของเจ้านายข้าราชการและชาวบ้าน มองคล้ายกับเป็นสลัม มีทางเดินแคบ ๆ เข้าวัง ครั้นเกิดไฟไหม้จึงหนีออกมาไม่ทัน เนื่องจากสร้างด้วยเครื่องไม้ จาก จึงทำให้ลุกไหม้ง่าย และลุกลามจนหมดบริเวณที่ริมแม่น้ำ ผังตรงข้ามวัดโพธิ์

ตัวอย่างที่ 3 **วังกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย (วังตรอกคำ)** ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัยด้านหนึ่งอยู่ติดกับเรือนจำคลองเปรม โดยมีตรอกคำซึ่งเป็นตรอกแคบ ๆ กั้นระหว่างวังกับคุก จากบันทึกความทรงจำของพระธิดากรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ได้บันทึกถึงสภาพของวังไว้ว่า

“.....ตำหนักที่ปลูกเป็นสามชั้น ชั้นสี่เล็กเป็นหอพระและเชิญพระบรมอัฐิไว้ที่หอพระด้วย อัมฉัตรหอพระนี้ลงมาที่ห้องบรรทมเสด็จพ่อ ซึ่งอยู่ชั้นสาม คุณย่าหลาน ๆ และหม่อมอยู่ชั้นสอง ที่ข้าพเจ้าอยู่กับมารดานั้น เรียกว่า หอพระโรงเพราะเสด็จพ่อเสด็จไปบรรทมในพระบรมมหาราชวัง ที่แท้หอพระโรงไม่ได้ใช้อะไรจึงให้มารดา และข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นสำหรับสายตาศาพเจ้าซึ่งเป็นเด็ก รู้สึกว่ากว้างใหญ่และเดี่ยวสูงมาก”³

จากบันทึกตอนนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะตำหนักที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะเดียวกันได้บรรยายถึงสภาพบริเวณของวัง และเครื่องอุปโภคที่ใช้ภายในวัง ดังนี้

“.....วังโบราณมีถังข้าวสำหรับใส่ข้าวเปลือกที่เอามาจากนา มีสีผัด กระต๋องและครก สำหรับซ้อมข้าวกินเอง..... กลางซาลาชั้นล่าง ก็มีโถ่มังกรตั้งเป็นแถว รอน้ำฝนเก็บไว้ใช้ เพราะยังไม่มีน้ำประปา มีบ่อน้ำ 3 บ่อ สำหรับคนใช้งานและล้าง

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ราชินิกุลรัชกาลที่ 5, หน้า 143

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 180 - 182

³ บ.จ.ประสงศ์สม บริพัตร, บันทึกความทรงจำบางเรื่อง, หน้า 42

ด้วยขาม ถึงเดือน 12 น้ำมาก ถ้าน้ำฝนได้ไม่พอ ก็ไปตักน้ำที่ในคลอง ณ ดินท่า
คือคลองโอง่างนั่นเอง ขึ้นมาใส่โอง่างและกวนสารส้มไว้สำหรับใช้”¹

แสดงว่าวังเจ้านายนี้มีทำเลที่ไม่เหมาะสม และปลอดภัยเท่าที่ควร ซึ่งให้เห็นว่าวังเจ้านายก็คล้ายกับ
บ้านสามัญชนและบ้านขุนนางทั่วไปในเรื่องของบริเวณและสิ่งก่อสร้างมิได้มีอะไรแปลกพิสดารไปกว่าบ้านทั่ว
ไปเลย

ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวังและวังในกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชวังและวัง กลุ่มใหญ่ในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ได้สูญสลายไป บางวังยังคงมีสภาพเป็นวังอยู่
บางวังได้ถูกตัดแปลงไป ฉะนั้นสิ่งที่กล่าวต่อไปนี้จะกล่าวแยกเป็น 2 หัวข้อคือ ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวัง
และความเปลี่ยนแปลงของวัง

ความเปลี่ยนแปลงของพระราชวัง

1. พระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้สร้างมาจน
ถึงปัจจุบัน พระบรมมหาราชวังยังคงความเป็นพระราชวังมาตลอดมีแต่เปลี่ยนแปลงสภาพการใช้สอย จากอดีตที่เคย
เป็นศูนย์กลางการปกครอง และที่ประทับของพระมหากษัตริย์ มาตลอดช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 หลังจาก
พ.ศ. 2440 ไปแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระราชวังดุสิต หน้าที่ใช้สอย
ของพระบรมมหาราชวังจึงเปลี่ยนไป โดยมีได้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์อีก แต่กลายเป็นเพียงสถานที่
ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ เท่านั้น ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 จะได้เสด็จกลับมาประทับบ้างเป็นครั้งคราว
แต่ก็มีใช้เป็นที่ประทับประจำเหมือนแต่ก่อน หลังจากนั้นพระบรมมหาราชวัง ก็ได้เป็นที่ประทับของพระ-
มหากษัตริย์ตราบเท่าทุกวันนี้

ในด้านกายภาพ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้สร้างพระบรม-
มหาราชวังแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้โปรดฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังไปทางทิศใต้ พร้อมทั้งสร้าง
กำแพง ประตู บ่อน ในเขตที่โปรดฯ ให้ขยายนั้น ซึ่งปรากฏเป็นเขตของพระบรมมหาราชวังดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
ส่วนการก่อสร้างภายในพระบรมมหาราชวังได้มีวิวัฒนาการมาตลอด มีทั้งการสร้างขึ้นใหม่ รื้อหรือปรับปรุง
ของเดิม หรือเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดต่าง ๆ เป็นอันมาก ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ก่อน พ.ศ. 2440
หลังจากนั้นการก่อสร้างขึ้นใหม่ หรือการเปลี่ยนแปลงมีน้อย เพราะพระบรมมหาราชวังมิใช่เป็นที่ประทับอีก
ต่อไป อาคารต่าง ๆ ในส่วนฝ่ายในเริ่มชำรุดทรุดโทรมลงมาก จึงมีการรื้ออาคารบางหลังที่หมดสภาพ ซึ่งเป็น
ที่น่าเสียดายที่อาคารประวัติศาสตร์ที่เป็นแหล่งข้อมูลอันประมาณค่ามิได้ ถูกรื้อลงเพราะขาดความเข้าใจและ
ขาดงบประมาณที่จะรักษา

¹ ม.จ. ประสงค์สม บริพัตร, บันทึกความทรงจำบางเรื่อง. หน้า 43.

ส่วนการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายในพระบรมมหาราชวังจะพบว่าได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ทุก ๆ 50 ปี ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 9

2. พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพระราชวังที่มีอายุยืนยาวประมาณ 100 ปี ตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์มาตลอดตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 จนยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ในด้านกายภาพ ด้วยเหตุที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้เสด็จทวงคตก่อนหน้าพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาล ทำให้พระราชวังบวรฯ ต้องขาดผู้ทำนุบำรุงรักษาเป็นช่วง ๆ ไป ทำให้อาคารในพระราชฐานร่วงโรย เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ แล้วตรัสว่า เหมือนให้พระองค์เสด็จมาเป็นสมภารวัดร้างจึงต้องมีการสร้างอาคารเพิ่มขึ้นใหม่ และปรับปรุงของเดิมให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น

หลังจากที่ยุบเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวังบวรฯ ก็มีได้มีผู้ใดประทับอีก นอกจากเจ้านายฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ จนท้ายที่สุดบางพระองค์ได้เสด็จเข้ามาประทับที่วังหลวงข้างพระราชวังบวรฯ จึงเปลี่ยนแปลงเป็น โรงทหาร เป็น พิพิธภัณฑสถาน ฯลฯ และปัจจุบัน คือที่ทำการของรัฐบาลหลายหน่วยงาน

3. พระราชวังหลัง เป็นพระราชวังที่มีอายุสั้นมากที่สุด โดยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงสถาปนากรมพระราชวังหลัง ใน พ.ศ. 2328 แล้ว ในระยะเวลาเพียงไม่นาน กรมพระราชวังหลัง ก็เสด็จทวงคต และมีได้มีการตั้งตำแหน่งนี้สืบต่อมา พระราชวังหลังจึงสิ้นสุดลง ในสมัยรัชกาลที่ 1

4. พระราชวังปทุมวัน เป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นที่เสด็จประพาส หลังจากนั้น รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานที่ดินวังนี้แก่พระราชโอรสรัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างวังที่ประทับแต่ก็มิได้สร้างตำหนักถาวรจนแล้วเสร็จ คงสร้างแต่ตำหนักชั่วคราว จนท้ายที่สุด ที่นี้ก็กลายเป็นศูนย์การค้า แต่บางส่วนยังเป็นวังอยู่

5. พระราชวังสราญรมย์ เป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยวัตถุประสงค์ ให้เป็นที่ประทับเพื่อเป็นที่ปรึกษาให้แก่พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป แต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงได้เปลี่ยนเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และต่อมาเป็นที่ประทับของเจ้านายองค์ที่มีความสำคัญในราชการ จนกลายมาเป็นกระทรวงการต่างประเทศในปัจจุบัน

ในด้านกายภาพ ได้มีการสร้างตำหนักตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และมาเสริมต่อในรัชกาลที่ 5 และได้มีการรื้อตำหนักบางส่วนในสมัยรัชกาลปัจจุบัน เพื่อให้ทันสมัยกับการใช้สอยของกระทรวงการต่างประเทศ

6. พระราชวังดุสิต เป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มแรกเพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และต่อมาได้กลายเป็นที่ประทับชั่วคราว และที่ประทับถาวรของรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นได้เป็นที่ประทับของรัชกาลที่ 6 รัชกาลที่ 7 และรัชกาลปัจจุบัน โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับที่พระตำหนักสวนจิตรลดา ส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถาน

ในด้านกายภาพ เมื่อเริ่มสร้างพระราชวังดุสิตมีอาณาเขตกว้างขวางมากทั้งเขตพระราชฐานสวน

สุนันทา และอาณาบริเวณรอบนอกที่เป็นที่ตั้งของส่วนบริการของพระราชวัง ภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงบริเวณรอบนอก เป็นโรงเรียนวชิราวุธบ้าง อื่น ๆ บ้าง จนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยแล้วนั้น พระราชวังดุสิตในเขตพระราชฐานบางส่วนได้กลายเป็นสถานที่ทำการของรัฐบาล คือ รัฐสภา และเป็นที่ทำการของทหาร ตลอดจนเป็นหอพักนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

7. วังพญาไท เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อแรกเริ่มเพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และต่อมาได้กลายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และหลังจากเสด็จสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 6 ได้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่เป็นที่ประทับ หลังจากที่ย้ายรัชกาลที่ 6 แล้ว วังพญาไทได้กลายเป็นสถานที่ราชการ เช่น สถานีวิทยุ ครั้งหนึ่งเคยเป็นโรงแรมพญาไทและท้ายที่สุด ได้พระราชทานให้เป็นโรงพยาบาลมาจนทุกวันนี้

8. พระราชวังเดิม เป็นพระราชวังหลวงของกรุงธนบุรี เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี พระราชวังเดิมก็ได้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสที่มีตำแหน่งสูงในหน้าที่ราชการของรัชกาลต่าง ๆ มาตลอด จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้พระราชทานเป็นที่ตั้งของโรงเรียนนายเรือ และปัจจุบันคือกองบัญชาการกองทัพเรือ

ความเปลี่ยนแปลงของวัง

ตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา จนปัจจุบัน วังกลุ่มใหญ่ได้สูญสลายไปเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ พอจะสรุปได้ดังนี้คือ

1. **การเปลี่ยนแปลงเพราะหมดสภาพใช้สอย** เป็นด้วยสภาพอาคารหมดอายุ และไม่ได้โปรดฯ ให้เจ้านายพระองค์อื่นเสด็จมาประทับต่อไป วังนั้นจึงหมดสภาพไปโดยปริยาย

2. **การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสาธารณูปโภค** ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยที่เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการขยายตัวเมืองออกนอกเขตแนวกำแพงที่สร้างเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 โดยรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้ตัดถนนสามเสน ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินนอก ฯลฯ ซึ่งเส้นทางบางสายดังกล่าวตัดผ่านวังหลายวังจึงต้องรื้อวังเพื่อสร้างถนน เช่นวังสะพานเสี้ยวบางวัง

3. **การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างวัด** ในสมัยเดียวกันนี้ได้โปรดฯ ให้สร้างวัดราชบพิธ เนื่องด้วยที่ตั้งของวัดกินเข้าไปในเขตวัง จึงต้องรื้อวังเพื่อสร้างวัดดังกล่าว ได้แก่วังกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ

4. **การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสนามหลวง** เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างสนามหลวงให้ได้รูปร่างดังที่เห็นกันในปัจจุบัน เนื่องด้วยที่นั้นเป็นที่ตั้งของวัง จึงต้องรื้อวังเพื่อสร้างสนามหลวง เช่น วังริมสนามวังหน้า

วังดังกล่าวนี้ รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้ซดใช้ค่าเสียหายโดยการจัดหาวังใหม่พระราชทาน บางครั้งก็พระราชทานเป็นเงินจำนวนหนึ่ง บางครั้งก็แลกวังอื่นพระราชทาน ทั้งนี้แล้วแต่ความเหมาะสม

5. **การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสวนในพระราชวัง** เมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างพระ-

ราชวังสราญรมย์ แต่ยังไม่แล้วเสร็จและรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯให้สร้างต่อมา และมีพระราชโองสงค์จะสร้างสวนสราญรมย์ที่หน้าพระราชวัง จึงโปรดฯให้รื้อวังที่ตั้งอยู่ริมสนามชัย 3 วัง จัดสร้างเป็นสวนสราญรมย์ในพระราชวัง ส่วนเจ้านายที่ประทับที่วังทั้ง 3 วังนั้นได้พระราชทานวังอื่นทดแทนให้ มีเจ้านายพระองค์เดียวที่ไม่ขอรับพระราชทาน แต่ได้ทรงซื้อที่สร้างวังส่วนพระองค์ เจ้านายพระองค์นั้นคือ กรมขุนวรจักรธรานุภาพซึ่งเป็นต้นสกุล ปราโมช ณ อยุธยา

6. การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างวังใหม่ ในบางกรณีที่ตั้งของวังอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญเพื่อการรักษาพระนคร และวังที่มีอยู่เดิมก็หมดสภาพ ไม่มีเจ้านายองค์ใดประทับอยู่ต่อมา จึงมีการรื้อวังเดิมและสร้างวังใหม่ขึ้นบนพื้นที่นั้น เช่นกรณีที่ตั้งของวังบูรพาภิรมย์

7. การเปลี่ยนแปลงเพราะถูกไฟไหม้ กรณีเช่นนี้มักจะได้แก่วังที่ปลูกอาคารแออัดยัดเยียดมีผู้คนอาศัยอยู่มาก แต่บริเวณวังคับแคบ จึงเกิดไฟไหม้ลุกลามใหญ่โตได้ง่าย ทั้งนี้เพราะวังเจ้านายนั้นมีหลายระดับ คือ มีตั้งแต่ฝาขัดแตะ ฝาไม้จนถึงฝาก่ออิฐ บางวังก็ถูกล้ำเป็นสลัมมีห้องรกรุงรัง และตัวอาคารเก่าชำรุดทรุดโทรมง่ายต่อการเกิดอัคคีภัย ดังจะเห็นได้ชัดในกรณีที่เกิดไฟไหม้ที่วังท่าเตียน วังถนนสนามชัย วังที่ 1 วังคลังสินค้า เป็นต้น บางครั้งมีคนตายเนื่องจากหนีไม่ทัน เพราะวังดังกล่าวตั้งอยู่ในใจกลางชุมชนการหนีออกมาลำบาก ลักษณะของวังดังกล่าวมีจำนวนไม่น้อย และมักจะเป็นลักษณะของวังในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เป็นเหตุผลหนึ่งที่ต้องมาการสร้างวังมักจะคำนึงถึงอันตรายที่เกิดจากอัคคีภัยด้วย ประกอบกับวังเป็นบ้านพักหลวงด้วย การสร้างจึงจำเป็นต้องสร้างให้ค่อนข้างจะมั่นคง และหนาแน่นกว่าบ้านของสามัญชนทั่วไป แต่ก็ยังมีวังเจ้านายที่สร้างด้วยฝาไม้ หลังคาสังกะสีในสมัยรัชกาลที่ 5 ในขณะที่บ้านของสามัญชน และขุนนางหลายแห่งที่สร้างเป็นแบบตึกฝรั่งอย่างแข็งแรงและสวยงามยิ่งกว่าวังเจ้านาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะการเงินและความเหมาะสมต่าง ๆ ของแต่ละบุคคล ส่วนวังที่ถูกไฟไหม้นั้น เมื่อไหม้ไปแล้วบางวัง หลวงก็สร้างวังใหม่เพื่อให้เจ้านายพระองค์ใหม่มาประทับ บางวังก็ทำเป็นสถานที่ราชการ ส่วนเชื้อสายในกรมและหม่อมเจ้าตลอดจนประชาชนที่ถูกไฟไหม้ พระเจ้าแผ่นดินก็พระราชทานเงินให้เป็นเงินช่วยเหลือผู้ที่ประสบอัคคีภัยดังกล่าว

8. การเปลี่ยนแปลงเพราะเปลี่ยนเจ้าของและเปลี่ยนวัตถุประสงค์การใช้สอย การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นได้หลายกรณี

กรณีที่ 1 ที่เกิดขึ้นกับวังซึ่งสร้างพระราชทานในที่ดินที่เป็นของหลวง เมื่อวังต่าง ๆ สิ้นสุดการใช้สอยเป็นที่ประทับ พระมหากษัตริย์มักจะพระราชทานที่ดินนั้นให้เป็นหน่วยราชการต่อไปซึ่งบางครั้งก็ยังคงใช้ตึกนั้นเป็นที่ทำการและมารื้อเปลี่ยนแปลงเมื่อตึกนั้นหมดสภาพลง

กรณีที่ 2 ที่เกิดขึ้นกับวังซึ่งสร้างพระราชทานในที่ดินมรดกทางเจ้าจอมมารดา บางครั้งพระมหากษัตริย์จะทรงซื้อและพระราชทานเป็นหน่วยราชการ

กรณีที่ 3 ที่เกิดขึ้นกับวังซึ่งพระราชทานให้เป็นสิทธิขาดทั้งตึกและที่ดิน กรณีเช่นนี้มักเกิดขึ้นกับวังที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องด้วยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานวังเป็นกรรมสิทธิ์โดยมีประกาศเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อถึงชั้นลูกหลานจึงได้มีการขายวังกันเป็นส่วนมาก ฉะนั้นบางวังที่ขายให้กับหน่วยงานของรัฐบาล หน่วยงานนั้นจึงยังคงใช้สถานที่นั้นเป็นที่ทำการ เช่นวังทเวเวสมี วังบ้านดอกไม้ วังกรมหลวงสิงหวิ

กรมเครื่องไร ราวๆ จึงยังคงเหลือตำแหน่งอยู่ได้ในบางส่วน

วังที่ขายให้กับเอกชน ส่วนมากได้รื้อตำหนัก และอาคารต่างๆ ลงทั้งหมด และสร้างใหม่เป็นศูนย์การค้า อาคารพาณิชย์ ห้องแถว ราวๆ

บางวังหายไปในราชตระกูลนั้นยังคงพยายามรักษาวังไว้มิให้เสื่อมสูญ แต่เนื่องด้วยพื้นที่ของวังมักจะถูกแบ่งเป็นหลายส่วนในระหว่างหายาก จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงเจ้าของไปในบางส่วน ที่เหลือยังคงรักษาตัวตำหนักไว้ให้คงสภาพดีเหมือนเดิม เช่น วังวรดิศ วังบ้านหม้อ เป็นต้น

สรุป

พระราชวังและวังในกรุงเทพมหานครที่สร้างขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เป็นพระราชวัง และวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระมหากุฎราช และพระราชวังหลัง รวม 9 แห่ง ปัจจุบันคงเหลือเพียง 2 แห่ง ที่ยังคงมีสภาพการใช้สอยของพระมหากษัตริย์คือ พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังดุสิต นอกจากนั้นได้เปลี่ยนแปลงการใช้สอย หรือรื้อถอนอาคารและสิ่งก่อสร้างออกไปหมดแล้ว

ส่วนที่เป็นวังพระราชโอรส และเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ตามที่กล่าวในเบื้องต้นแล้ว มีจำนวนที่พอจะสืบได้ทั้งสิ้น 134 วัง ทั้งนี้บางวังที่ไม่มีรายละเอียดเพียงพอ หรือเจ้านายบางพระองค์ประทับอยู่กับพระญาติ จึงไม่ได้นับรวมที่นั่นเป็นวังด้วย ปัจจุบันวังดังกล่าวนี้เกือบจะเรียกว่าหมดสภาพการใช้สอยเป็นวังแล้วทั้งหมด มีบางวังเท่านั้นที่บรรดาทายาทที่ครอบครองวัง ยังคงรักษาตำหนัก หรือท้องพระโรงไว้ได้ นอกจากนั้นบางวังที่ยังคงมีตำหนักเหลืออยู่ ก็ได้เปลี่ยนแปลงการใช้สอยเป็นสถานที่ราชการหรือที่ทำการของเอกชนไปแล้ว และท้ายที่สุดส่วนใหญ่ได้ถูกรื้อถอนไปจนหมดสิ้น จนไม่เหลือสภาพที่จะระบุได้ว่าเคยเป็นวังมาก่อน

จะเห็นได้ว่าวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ส่วนมากเป็นวังที่มีเจ้านายประทับอยู่ แต่ละวังหลายพระองค์ เพราะในรัชกาลดังกล่าวนี้ วังเป็นที่ประทับของหลวง เมื่อเจ้านายพระองค์ใดสิ้นพระชนม์ไป ก็อาจจะโปรดฯ ให้เจ้านายพระองค์อื่นมาประทับสืบมา ส่วนวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงซื้อที่ดินพระราชทานเพื่อสร้างวัง จึงทำให้กรรมสิทธิ์ครอบครองเปลี่ยนไปจากของเดิม ฉะนั้นในแง่ความเปลี่ยนแปลงของวัง วังที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีความเปลี่ยนแปลงมากกว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และถ้ามีการรื้อ หรือเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งก่อสร้างอื่น มักจะรื้อพร้อมๆ กันหมด เช่น วังถนนสนามชัย 3 วัง เพื่อสร้างวังสราญรมย์ ส่วนวังที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของวัง จะเป็นที่ดินของหลวง แต่ตำหนักเป็นของเจ้านายหรือที่พระราชทานทั้งที่ดินและตัวตำหนักได้แก่วังตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จะค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะของเจ้าของวัง และตามความยืนยาวของพระชนมายุของเจ้าของวังนั้น ๆ

อุปสรรคและปัญหา

เนื่องด้วยงานวิจัยฉบับนี้เป็นเรื่องของการศึกษาอดีต โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของเจ้านายและองค์พระมหากษัตริย์ วังในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 จึงมีข้อมูลน้อยโดยเฉพาะอาคารและสิ่งก่อสร้าง มีปรากฏเป็นหลักฐานเหลือเพียงไม่กี่หลัง รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องก็หาได้ยาก จึงเป็นความลำบากที่จะศึกษาให้ละเอียดได้ ส่วนวังในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 มีข้อมูลต่างๆ มากขึ้น และยังมีอาคารปรากฏเป็น

หลักฐานอยู่หลายหลัง แต่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ยกเว้นบางหลังที่เจ้าของหรือผู้ครอบครองได้พยายามรักษาไว้ แต่กระนั้นก็ดี ข้อมูลทางเอกสารยังมีน้อยต้องอาศัยจากคำบอกเล่าเป็นส่วนใหญ่ เนื่องด้วยวังที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้มีจำนวนมาก และคณะผู้วิจัยมีเวลาน้อย จึงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้หมด ฉะนั้นความละเอียดต่าง ๆ จึงจะต้องขาดไปบ้างอย่างแน่นอน

อีกประการหนึ่ง ในแง่ของการเขียน คณะผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์จะให้ความละเอียดของแต่ละวังมีขนาดใกล้เคียงกัน จึงได้หยิบยกเอาแต่เรื่องสำคัญ ๆ ขึ้นมากล่าว ส่วนในแง่รายละเอียดที่บางวังสามารถหาได้แต่มีได้นำมาลงไว้ในที่นี้ คงละไว้ให้ผู้สนใจศึกษาในรายละเอียดได้ดำเนินการต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องด้วยข้อมูลที่หาได้ในแต่ละวังมีไม่เท่ากัน บางวังมีรายละเอียดปรากฏที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติมากมาย บางวังสืบความไม่ได้ วิเคราะห์ไม่ได้ ฉะนั้นผู้สนใจควรจะศึกษาเจาะจงเฉพาะวัง หรือเฉพาะสมัยจะได้ความละเอียด และขยายความจากงานวิจัยนี้ได้อีกมาก
2. เนื่องด้วยในแต่ละวัง เปรียบเสมือนกรมหนึ่งของหน่วยงานราชการมีเจ้ากรม ปลัดกรมเป็นผู้ดำเนินการ ฯลฯ และวังยังเป็นที่ประทับอีกด้วย จึงน่าที่จะศึกษาลงไปให้ถึงรายละเอียดในระบบการทำงานในแต่ละวัง พื้นที่การใช้สอย และความเป็นอยู่ของบุคคลต่าง ๆ ในวังนั้น จะทำให้เห็นภาพมุมหนึ่งของครอบครัวหลายขนาดหลายระดับ ระบบการทำงานภายในของแต่ละกรม ระบบการใช้จ่ายใช้สอย สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคม และความเป็นอยู่ของบุคคลหลายระดับที่อยู่ในวังนั้น ในแต่ละยุคสมัย ต่าง ๆ กันได้เป็นอย่างดี
3. เนื่องด้วยข้อมูลทางสถาปัตยกรรมในพระราชวังและวังเจ้านาย ยังคงเหลืออยู่มากบ้างน้อยบ้าง จึงน่าที่จะศึกษาในรายละเอียดของงานสถาปัตยกรรมให้กว้างขวางกว่าที่มีอยู่ในงานวิจัยฉบับนี้ เพื่อจะเป็นข้อมูลทั้งทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของยุครัตนโกสินทร์ และเพื่อเป็นข้อมูลในการอนุรักษ์ต่อไป

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 9/64, เรื่องชาวต่างประเทศที่จ้างมาทำการก่อสร้างและ
 ตกแต่งพระที่นั่งอัมพร, พระที่นั่งอนันตและพระราชวังดุสิต (21 ต.ค. 122 - 14 ก.พ. 122)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/31 เรื่องทำวังพระองค์เจ้าอุรุพงษ์ (18 - 19 เม.ย. 127)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/30 ทำตำหนักพระองค์สุริยงประยูรพันธ์ (8 ก.ย.125 - 13
 ต.ค. 128)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.9.4/20 เรื่องที่วังกรมหมื่นปราจิณกิติบดี (12 ธ.ค. 118 - 17 เม.ย.
 119)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/20 ทำวังพระองค์วุฒิชัย (20 พ.ค. 118 - 13 มิ.ย. 125)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/6 เรื่องเงินทำวังพระราชกุมาร (11 ก.ย. 112 - 3 ม.ค. 117)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/27 เรื่องซ่อมตึกริมน้ำที่บ้านเจ้าพระยามหินทรศักดิ์เป็นวัง
 พระองค์เพ็ญ ๆ (26 ก.ย. 121 - 4 มี.ค. 126)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.9/17 เรื่องทำสะพานดำรงสถิตย์และสะพานพิทยะเสถียรกับแก๊
 ถนนหน้าวังกรมหลวงดำรงและจะตัดถนนริมคลองผดุงตั้งแต่สะพานสุประดิษฐ์ถึงสะพานพิทยะ
 เสถียร (ก.พ. 114 - 13 ส.ค. 117).
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.4/7 การรื้อป้อมริมกำแพงพระนครที่ยื่นเข้าไปในวังกรมหลวง
 ดำรง (8 - 12 ส.ค. 116)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 46.1/40 มีคนร้ายเข้าจ้วงใหม่ถนนสระประทุมวัน (29 มี.ค.
 109 - 6 เม.ย. 110)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 น.5.9/7 เรื่องทำพื้นตำหนักปารุสวันแลการรักษาต่อไป ร.ศ.124
 (20 ม.ค. - 20 ก.พ. 124)
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/31 พระราชหัตถเลขาพระราชทานที่ข้างถนนเจริญกรุงภายนอก
 กำแพงพระนคร ตำบลบางรักด้านเหนือเป็นสิทธิ์แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร
 23 ม.ค. 117
 _____ , เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.3/7 สำเนาพระราชหัตถเลขา พระราชทานที่ดินเป็นสิทธิ์แก่
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ
 _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/7 สำเนาราชหัตถเลขาพระราชทานที่ดินริ้วตำบลวัดสามจีน
 ริมถนนเจริญกรุง เป็นสิทธิ์แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ สำเนา ร. ที่
 912 ร, ท. 16
 111

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/7 วังกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ หนังสือกรมหมื่น-
พิทยลาภพฤฒิธาดา กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 16 มกราคม ร.ศ. 112
..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/7 เรื่องวังกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ (11 ต.ค. 112 - 24)
พ.ค. 117)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/7 เรื่องที่ตำหนักสมเด็จพระบรมโอรส' (4 ก.พ. 115 - 10
เม.ย. 115)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/24 เรื่องทำวังจันทน์สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หนังสือ
สื่อกรมขุนสมมตอมรพันธ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (22 เม.ย.
ร.ศ. 129)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/6 เรื่องเงินทำวังพระราชกุมาร (11 ก.ย. 112 - 3 ม.ค. 117)
ที่ $\frac{162}{8397}$
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.3/25 เรื่องพระราชหัตถเลข พระราชทานที่ตำบลบางขุนพรหม
ปากคลองผดุงกรุงเกษม ผังใต้ ริมลำน้ำเจ้าพระยา เป็นสิทธิ์แก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์
เจ้ากิติยกรวรวรรักษ์ (24 มี.ค. 115)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องทำวังพระราชกุมาร เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ (11 ม.ค. 120
- 17 เม.ย. 125)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/8 พระราชหัตถเลขา พระราชทานที่บ้านพระยาวรพงษ์
พิพัฒน์เป็นสิทธิ์แก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/24 เรื่องทำวังจันทน์สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (22 เม.ย. - 10 พ.ค. 119)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/26 เรื่องทำวังพระราชกุมารเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์
(11 ม.ค. 120 - 17 เม.ย. 125)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/18 ถมที่และทำเขื่อนที่ตำหนักแพ (27 ม.ค. 117 - 30
มิ.ย. 119)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.ธ.8.3/13 ทำเรือนกระจกสำหรับพักรถม้า ร.ศ. 119
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/2 เล่ม 2 การสร้างพลับพลาสำหรับทำพระราชพิธี
จรดพระนังคัลข้างท้องสนามหลวงและการซ่อมพระที่นั่งต่าง ๆ
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 หนังสือราชการในกระทรวงวังปี 109-110-111 เบ็ดเสร็จในกระทรวงวัง
(26 ก.ย. 108 - 17 ต.ค. 110) ปีที่ 1 สำเนาที่ $\frac{136}{100}$
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/16 เรื่องการซ่อมยอดพระที่นั่งจักรีทั้งสามองค์ (19 มิ.ย.
- 18 ก.ค. 117)
- ..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/12 ซ่อมพระที่นั่งบรรณาคมแลหอพระบรมอัฐิและพระ

ที่นั่งจักรี (10 ก.ย. 118 - 25 ก.พ. 119)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 5 ว.31/4 การซ่อมสถานที่ต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวร (ร.ศ. 120 - 128)

..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/2 การซ่อมพระที่นั่งต่าง ๆ (2 พ.ย. 110-18 พ.ย. 111)

..... เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.99/8 เบ็ดเตล็ดราชเลขานุการ (3 พ.ย. - 3 มี.ค. 112)

..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/9 การทำตำหนักข้างใน (3-14 ธ.ค. 114)

..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/23 ซ่อมแปลงพระที่นั่งศิวิไลย์ หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 14 มีนาคม ร.ศ. 119

..... เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.8.1/13 การทำฉากलयมุกในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (11-12 ก.พ. 115)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.1/38 เล่ม 2 เบ็ดเตล็ดกระทรวงวัง พ.ศ. 2455 - 2468

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.52/13 ประตุน้ำอูธรและประตุน้ำทักษิณที่พระราชวังสวนดุสิต หนังสือกรมขุนสรรพลสิทธิ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.25/20 เรื่องสร้างวังพระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ (23 ก.ค. 2456 - 27 พ.ย. 2463)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.25/12 ซ่อมแซมสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังสราญรมย์และประตูพระบรมมหาราชวัง หนังสือกรมขุนสรรพลสิทธิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 24 ตุลาคม ร.ศ. 130

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.25/22 ซ่อมพระที่นั่งและสถานที่ต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง (15 ก.ย. 2456 - 5 พ.ย. 2468)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.1/34 นามพระที่นั่งในพระราชวังกรุงเทพฯ (5 ต.ค. 2465 - 24 ต.ค. 2467)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.7/5 การแก้ไขพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และเรือนกระจกที่พักรถข้างพระที่นั่งจักรี (29 ก.ย. - 22 ต.ค. 2454)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.7/4 ซ่อมแซมพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.5/124 เล่ม 6 นายอาเลกรี วิศวกรกรมโยธา ร.ศ.122 (15 ก.ค. 2446 - 13 มี.ค. 2459)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.25/11 ซ่อมพระที่นั่งภาณุมาศจรัญญู (11 ก.ย. 2454 - 27 ธ.ค. 2459)

..... เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.25/14 งบประมาณการสร้างและรื้อตำหนักที่ใกล้เคียงพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังเพื่อป้องกันอัคคีภัย (ร.ศ. 131)

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ.0701.7.3.1.1/19-34 พ.ศ. 2471-2474 ราชบัณฑิตยสถาน

(ศิลปากรสถาน ช่อมสร้าง พระราชฐาน)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 7 ว.8/3 สำเนาที่ 41/147 ราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากร
เกี่ยวกับการซ่อมแซมพระที่นั่งและประตู

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กลาโหม, กระทรวง. *ตำนานกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระนคร : บริษัทประชาช่าง จำกัด, 2496 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพลเอกพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์ 14 มิถุนายน 2496)
- กัลยาณีวัฒนา, สมเด็จพระเจ้าฟ้า. *พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524. กองทัพเรือ. *พระประวัติและจริยาวัตรของจอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และเอกสารที่ได้ทรงปฏิบัติราชการ*. ธนบุรี : โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์, 2493 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพจอมพลเรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2493)
- เกร็ดความรู้. พระนคร : โรงพิมพ์กองพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2509 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันโท ขุนอภิมุขวิจิตร (ประยูร ช่มไพบรี) 27 มิถุนายน 2509).
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. *โครงการคุกในตู้*. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2514 (พิมพ์แจกเป็นมิตรพลในงานทำบุญอายุครบห้ารอบ 20 เมษายน 2514)
- จงจิตรถนอม ดิศกุล, ม.จ. *บันทึกความทรงจำ*. กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2522 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล 2 พฤศจิกายน 2521).
- จิรา จงกล. *พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร*. พระนคร : กรมศิลปากร, 2510.
- จุลจักรพงศ์, พระองค์เจ้า. *เกิดวังปารุสย์ เล่ม 1 (3 เล่ม)* พระนคร : คลังวิทยา, 2522
- _____. *เจ้าชีวิต*. พระนคร : คลังวิทยา, 2517.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2433*. พระนคร : โรงพิมพ์ตีรณสาร 2514 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงลิ้ม เทพาธิบดี (ลิ้ม บุนนาค) 14 พฤศจิกายน 2514).
- _____. *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จ.ศ. 1269*. (พ.ศ. 2450) พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้ากมลปราโมทย์ เทวกุล 11 พฤษภาคม 2519).
- _____. *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 9*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท 23 พฤษภาคม 2478).
- _____. *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 12*. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมิ้ล, 2479 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน 2 กุมภาพันธ์

- 2479).
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 13 พระนคร : โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2479 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
วาศรีรัตนกัญญา 22 มกราคม 2479)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 14. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2481 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมใหญ่ เทวกุล 13 มีนาคม 2481)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 16. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2481 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยราชมหายุทธธรรมธร 15 มีนาคม 2481)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 17. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2481 (โปรดฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิศมัยพิมลสัตย์ 23
กุมภาพันธ์ 2481)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 19. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484 (โปรดฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระเมรุ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวง
เพชรบุรีราชสิรินธร 14 พฤษภาคม 2484)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 21. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519 (พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิง นรารวดี เทวกุล 1 พฤษภาคม 2489)
- ..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 22. พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, 2506 (พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเพิ่ม โชฎีกราชเศรษฐี 10 กุมภาพันธ์ 2506)
- ..... เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไทยเชชม, 2523 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าบุญจิราธร จุฑาธุช พ.ศ. 2523)
- ..... ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา 5 กรกฎาคม
2501)
- ..... สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชทานพระยา
บุรรัตนราชพัลลภ. (นพ ไกรฤกษ์) พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474 (พิมพ์
ในงานบำเพ็ญกุศลหม่อมเกล้าฯ อุทิศถวาย พ.ศ. 2474)
- ..... สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยา
ยมราช. (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยายมราช. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงธรรม 2482 (พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยายมราช 10 เมษายน 2482)
- ..... และ นรินทรเทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.
2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ.
2310-2363) พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี 26 ตุลาคม 2501)

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. และ สุขุมมามารศรี, สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า. พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 5 และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมามารศรี พระอรรคเทวี. พระนคร : โรงพิมพ์
ไทยเชชม, 2493 (พิมพ์ในงานพระเมรุจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พ.ศ. 2493)
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ภาคที่ 1 หมวดวรรณคดี. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472 (สมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา
มาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2472)
- ..... ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ภาคที่ 2 หมวดราชประเพณีโบราณ พระนคร : โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2473 (สมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้าโปรดให้
พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2473)
- ..... ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ภาคที่ 4 หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475 (สมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา
มาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2475)
- ..... ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.
- ..... พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์พานิชกิจ, 2490 (พิมพ์ในงาน
ฉาปนกิจศพนางรัฐสถานพิทักษ์ (เจิม กาญจนะหุต) และนายประดิษฐ์ ตุงคเศรณี, 30 มีนาคม
2490)
- ..... พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473 (สมเด็จพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ทรงชำระใหม่แล้ว
โปรดให้พิมพ์แจกในงานเมรุหม่อมเจ้าในกรม 22 กุมภาพันธ์ 2473)
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : แพร่พิทยา, 2516.
- ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, ม.จ. ป้าป้อนหลาน. กรุงเทพฯ : วัชรินการพิมพ์, 2518.
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช. ความทรงจำ. พระนคร : คลังวิทยา, 2494.
- ..... ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2514. (พิมพ์ในงาน
ฉาปนกิจศพ นายมงคล อ่องจรีต พ.ศ. 2514)
- ..... พระบรมราชประวัติ. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.
- ..... ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 11 (ภาคที่ 13-14) เรื่องตำนานวังหน้า. พระนคร : องค์การค้า
คุรุสภา 2507.
- ..... ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า. พระนคร : กรมศิลปากร, 2513.
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหม่อมราชวงศ์เล็ก กอนรต 14 พฤษภาคม 2513)
- ..... พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.
- ..... พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร : องค์การค้ำ
 ครุสภา, 2505.
- _____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, 2504.
 ตรัง, พระยา. โคลงฉันเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา 2512 (จัดพิมพ์ในวันพระ-
 บรมราชสมภพ 201 ปี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 24 กุมภาพันธ์ 2512)
 ทองก้อน จันทวิมล, คุณหญิง รวบรวมและเรียบเรียง. เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หลวงวิศาลศิลปกรรมราชบัณฑิต.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2524.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-5 พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
 2478
- เทพ สุขรัตน์. พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี,
 2511 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อน พ.ศ. 2511)
- เทวธิดา ป.มาลากุล, ม.ร.ว. ปัทมาภรณ์. กรุงเทพฯ : ฮอลิสต์การพิมพ์, 2522. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ คุณหญิงเดือน มาลากุล 14 มกราคม 2523)
- นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ. คำกลอนสรรเสริญพระบารมี 3.5 (ภาคที่ 3) พระนคร :
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468.
- _____ . ทรงรวบรวม. ภาณูชี้ห้ามกฎราชสันตติวงศ์ พุทธศก 2468. พระนคร : โรงพิมพ์
 โสภณพิพรรฒธนากร, 2468 (พิมพ์ในงานวันสมายุมงคล)
- นริศรานันต์ดิวงษ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. บันทึกความรู้ต่างๆ เล่มที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์ศิวพร,
 2506.
- _____ . และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. สาส์นสมเด็จพระ. 18 เล่ม. พระนคร : องค์
 การค้ำครุสภา, 2506.
- ประกาศอักษรกิจ, พระยา (เสงี่ยม รามนันท์) เรียบเรียง. จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระ
 ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2492 (พิมพ์ในการเชิญพระ
 บรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับคืนสู่พระนคร พ.ศ. 2492)
- ประชุมพงศาวดาร (เล่ม 14) ภาคที่ 22-25. พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (ต่อ) เรื่องกรุงเก่า. พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, 2512.
- ประสงค์สม บริพัตร, ม.จ. บันทึกความทรงจำบางเรื่อง. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2499 (พิมพ์ใน
 งานเมรุ 3 พฤศจิกายน 2499)
- ปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล, ม.จ. และ หยต ขจรยศ, ประทานและเรียบเรียง. พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์และ
 เกษากันต์ และทหารเรือในสมัยพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์. พระ
 นคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2503 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพนาวาเอก หม่อมเจ้า
 พรปรีชา กมลาศน์ 18 พฤษภาคม 2503)
- พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอกรมหมื่น. นกหลายชนิดน้ำในพระที่นั่งสุทโธมหาราษฎา. พระนคร :

- โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2514 (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวีวงศ์ ถวัลย์ศักดิ์ 23 กุมภาพันธ์ 2514)
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่น. *พระประวัติและพระนิพนธ์*. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2491 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ 22 มีนาคม 2491)
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, มูลนิธิ. “พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ” ใน *ชุมนุมบุคคลสำคัญแห่งยุคสยามใหม่*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2523.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ, สมภพ จันทรประภา และจุลทรรศน์ พยาฆรานนท์ *นิราศท่าดินแดง หลวงยุบัตราษฎ์ ศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1*. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2522 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. วงศ์ สุรวงศ์วิวัฒน์. 30 มกราคม 2522)
- พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. *ชีวิตและงานสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ*. พระนคร : หอสมุดกลาง 09, 2515.
- _____. *พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์บางเรื่อง*. พระนคร : มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (พระญาติและมิตรจัดพิมพ์เพื่อถวายเป็นที่ระลึกในงานฉลองพระชันษาครบ 84 พรรษา. 17 กุมภาพันธ์ 2523)
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4*. ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2520.
- ภาคพื้นวังศวรเดช, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *ราชินิกุลรัชกาลที่ 3*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471 (พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลศตมาต พระศพสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช 14 กันยายน 2471)
- _____. *ราชินิกุล รัชกาลที่ 5*. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2522. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา 7 สิงหาคม 2522)
- มหาวิสุทธิ, สมเด็จพระเจ้าฟ้า และปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล, หม่อมเจ้า. *พระราชประวัติสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้าและจดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติเจ้าฟ้ามหาวิสุทธิ*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2499 (พิมพ์ในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้า. 22 เมษายน 2499)
- ยุทธศึกษาทหารเรือ, กรม. *พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ : กรมยุทธศึกษาทหารเรือ, 2516.
- รัตนาวลี* ของพระนาคราชขุน. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้า. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภินันทรินิชา 25 พฤษภาคม 2478)
- ละม่อม ไชยเกษ เรียบเรียง. *สิ่งอนุสรณ์ ร.2 ในพระบรมมหาราชวัง*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512 (พิมพ์เนื่องในโอกาสขัดสมัยคล้ายวันพระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. 2512)
- วิจิตรมาตรา, ขุน. *เมื่อวานนี้ตอนกรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มณฑล, 2524
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. *5 นาทีกับศิลปไทย*. กรุงเทพฯ : ปาณยา, 2522.
- วิยะดา ทองมิตร. *จิตรกรรมแบบสากล สกุลช่าง ขวัญอินโขง*. พระนคร : ศูนย์ส่งเสริมและค้นคว้าศิลป

วัฒนธรรมใหม่, 2522.

ศิริรัตนบุษบง, พระองค์เจ้า. พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทจันทวนิชย์จำกัด, 2524. (พิมพ์ในโอกาสฉลองร้อยปีวันประสูติ 29 มิถุนายน 2524)

ศรีพรหมา กฤดากร, หม่อม. อัฒชีวประวัติหม่อมศรีพรหมา กฤดากร. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521.

ศิลปากร, กรม. คำให้การชาวกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงสาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร : คลังวิทยา, 2510.

_____ . จดหมายเหตุการบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงปัจจุบัน. พระนคร : กรมศิลปากร, 2522.

_____ . พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ กับ พระจักรพรรดิพงศ. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

_____ . ราชสกุลวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.

สงวน อึ้งคง. พระที่นั่ง ประคอง แลป้อมในพระราชอาณาจักรไทย. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2515.

สมบัติ พลายน้อย. เล่าเรื่องเมืองบางกอก. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2520 (พิมพ์ในงานประชุมเพลิงศพ นางชัยประชา (สรวล สุนทรโรทัย) 24 กันยายน 2520)

สมภพ จันทรประภา. สมเด็จพระศรีสวรินทรา. พระนคร : ผดุงศึกษา 2514.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ ทรงเรียบเรียง. ประกาศพระราชพิธี เล่ม 2 สำหรับพระราชพิธีการจร. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2459. (พิมพ์ในงานพระศพ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พ.ศ. 2459)

สวนสุนันทา, วิทยาลัยครู. สวนสุนันทาในอดีต. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523.

สวาง ศรีนทุ และ แบน ศรีบัณฑิต, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. พระนคร : บริษัทพิมพ์จำกัด, 2509.

สามารณ ทรัพย์เย็น. "สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา" ใน ศิลปกรรมสมัยอยุธยา. พระนคร : กรมศิลปากร, 2514. (พิมพ์ในงานวันเด็กแห่งชาติ 9 มกราคม 2514)

สุจริต ถาวรสุข. พระราชประวัติและงานศิลปะของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2511.

สุเมธ และเมทิง ชุมสาย. วังท่าพระและเรื่องพิศดารบางเรื่องเกี่ยวกับกรมขุนราชสีหวิกรม และหม่อมเจ้าในกรมบางองค์. กรุงเทพฯ : เฉลิมนิจ, 2514.

สุวรรณ, ม.จ. และ คัดฉางคัยกุล, พระองค์เจ้า. (กรมหลวงพิชิตปรีชากร), คำกลอนสรรเสริญพระบารมี ร.5 ภาคที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467.

_____ . และ มหาอำมาตย์, พระยา (หรุ่น ศรีเพ็ญ) และคนอื่น ๆ. คำกลอนสรรเสริญพระบารมี ร.5 ภาคที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467.

เสงี่ยม คุมพาส ผู้รวบรวม. *พระราชประวัติพิทักษ์ในสมเด็จพระปิยมหาราช*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิเศษ
การพิมพ์, 2512.

แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว. และ สมภพ จันทรประภา. *ฉัตรมงคล, พระราชศรัทธา*. พระนคร : ศิริมิตร
การพิมพ์, 2517.

_____. *พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ :
กรรมการเผยแพร่ศิลปและวัฒนธรรม สำนักพระราชวัง 2521.

โสภิต เทเวศร์. *เจ้าฟ้าจุฑามณี*. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, 2513.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *อธิบายราชินิกุลบางช้าง*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471 (พิมพ์
ในงานพระกุศลวันครบรอบปีที่สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรีสิ้นพระชนม์ กรกฎาคม
2471)

เหมวดี พระประวิติพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเหมวดี. กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, 2516 (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเหมวดี 28 กุมภาพันธ์ 2516)

อมรคุณนารีรักษ์, นาง. *พระราชประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพัน
ปีหลวง*. พระนคร : แพรวพิทยา, 2509.

อิทธิเทพสรรค์ กฤดากร, หม่อมเจ้า. *เรื่องเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร 4 มีนาคม 2478)

บทความ

“กรณีเรือพระราชวัง. สราญรมย์,” *อาษา* (เล่ม 4, 2511), : 102 - 119.

ประยูร อุทธาภูงะ. “ศิลปอันเฟื่องฝันสมัยรัชกาลที่ 4” *เมืองโบราณ 3* (ฉบับที่ 4, 2520) : 41 - 56.

“พรก. จัดวางระเบียบราชการในสำนักพระราชวัง และสำนักงานราชเลขาการในพระองค์ พุทธศักราช
2478”, *ราชกิจจานุเบกษา* 52 (14 สิงหาคม 2478) : 1244-1246.

“พรบ. จัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479”, *ราชกิจจานุเบกษา* 54 (19 กรกฎาคม
2480) : 778 - 781

วิชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์. “แก่นนุกิจราชบริหาร”, *ศิลปากร* 19 (เล่ม 6, 2518) : 27-32

วิมล พงศ์พิพัฒน์. “เมืองไทยยุคปฏิรูปครั้งแรก”, *เมืองโบราณ 3* (ฉบับที่ 4, 2520) 34 - 37.

วิยะดา ทองมิตร. “ขรัวอินโข่ง”, *เมืองโบราณ 3* (ฉบับที่ 4, 2520) : 5-10

สน สีมাত্রัง. “จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช”, *เมืองโบราณ 6* (ฉบับที่ 3, 2523) : 50-62

สัมภาษณ์

กิตติ ทรงสุวรรณ, พ.อ., หัวหน้ากองแผนและโครงการ กรมสวัสดิการทหารบก ถนนอุทองใน, สัมภาษณ์,
27 สิงหาคม 2524.

กมลลา สุจริตกุล ภริยา นายกวด หุ้มแพร มหาตเล็กห้องพระบรมมหาราชวังที่ 6, สัมภาษณ์, 9 พฤศจิกายน
2524.

เจ้าอาวาส วัดระฆังโฆสิตาราม, สัมภาษณ์, 1 ธันวาคม 2524.

ทิวา เคลือบโสภ, หัวหน้าพัสดุ, กองคลัง สำนักงานปลัด กระทรวงศึกษาธิการ, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2524.

ปณทิต จักรพันธ์, ม.ร.ว. ผู้ช่วยราชเลขาธิการในพระองค์, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2524.

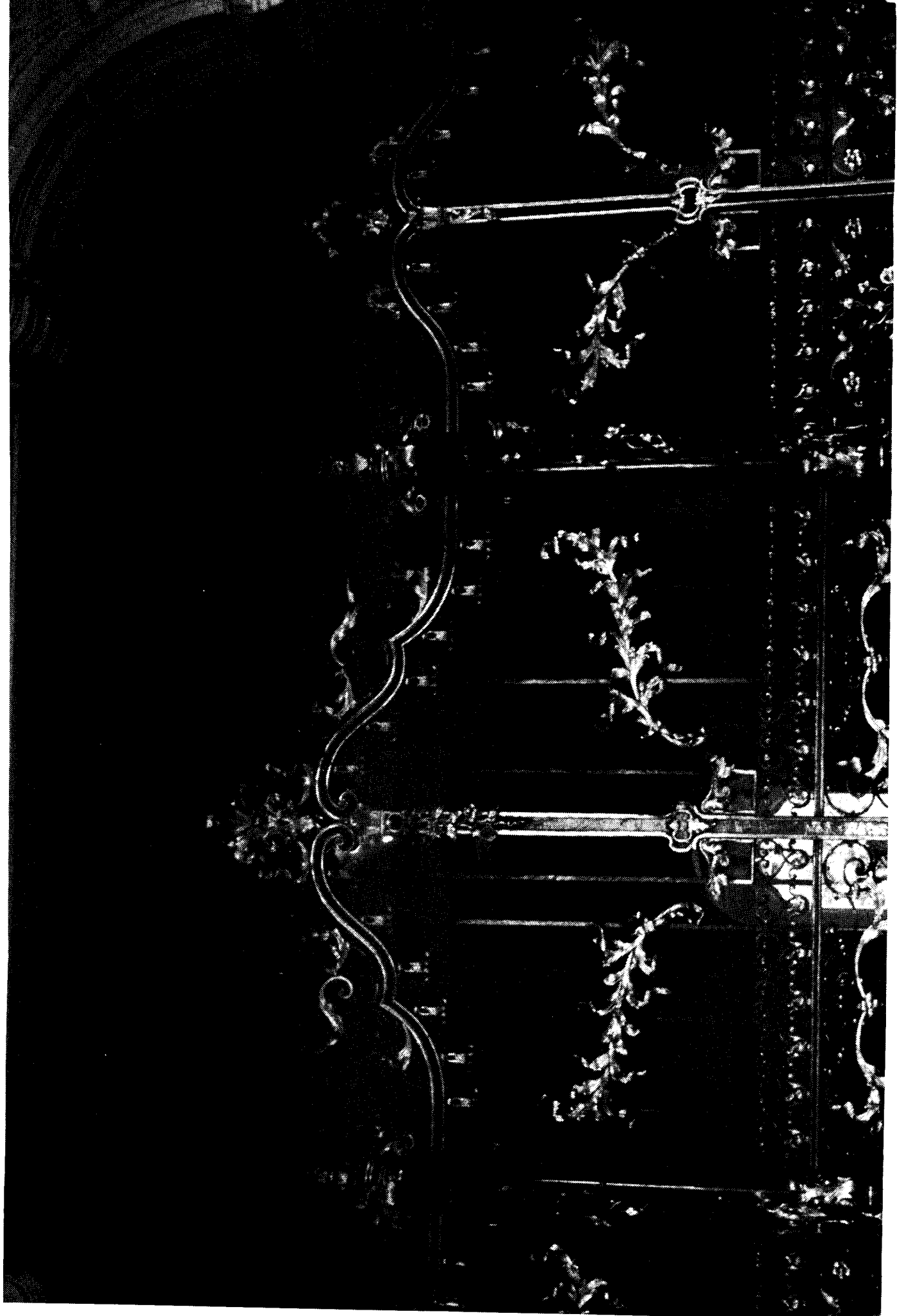
รัสสาทิส กฤดากร, ม.จ., พระธิดากรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์, สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2525.

ศักดา ประจักษ์ศิลป, พ.ท. หัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑ์ ทบ. กรมแพทย์ ทหารบก พญาไท, สัมภาษณ์, 11 กันยายน 2524.

สุจินต์ ตัณฑ์เกยูร, หัวหน้ากองช่าง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, สัมภาษณ์, 7 กันยายน 2524.

อัน นิมมานเหมินท์, คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. 2505) สัมภาษณ์, 4

สิงหาคม 2524.

ภาคผนวก

ตารางที่ 1 พระราชวังที่สร้างขึ้นในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2525

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	พระบรมมหาราชวัง (พระราชวังหลวง)	สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2352)	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ระหว่างวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) กับวัดสลัก (วัดมหาธาตุ) ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวนี้มีถนนผ่านพระบรมมหาราชวังหลายสาย คือ ถนนสนามชัย ถนนหน้าพระลาน, ถนนมหาธาตุ และ ถนนท้ายวัง	ดำรงความเป็นพระราชวังตั้งแต่เริ่มสร้างมาจนปัจจุบัน ยกเว้นแต่บริเวณพระราชฐานชั้นนอกเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น สำนักพระราชเลขานุการ สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน, กรมบัญชีกลาง เป็นต้น	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมเป็นส่วนใหญ่
2	พระราชวังบวรสถานมงคล (พระราชวังหน้า)	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ระหว่างวัดมหาธาตุและคลองคูเมืองเดิม ปัจจุบันมีถนนตัดผ่านหลายสาย คือ ถนนราชินี, ถนนหน้าพระธาตุ, ถนนพระจันทร์	ดำรงความเป็นพระราชวังมาตลอดจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยจากการเป็นพระราชวังมาเป็นหน้าที่ทำการของหน่วยราชการต่าง ๆ มาเป็นลำดับ ปัจจุบันคือ 1. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ 2. โรงละครแห่งชาติ 3. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 4. วิทยาลัยนาฏศิลป์ 5. วิทยาลัยช่างศิลป์	ยังคงปรากฏอาคารและสิ่งก่อสร้างในเขตพระราชฐานชั้นกลางที่เป็นเขตพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ได้แก่ หมู่พระวิมาน พระที่นั่งศิวิไลย์ พิพิธภัณฑ์ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระตำหนักแดง เก๋งจิตรารุขบริหาร พระที่นั่งเอกถองกต พระที่นั่งสราญรมญายงค์ พระที่นั่งปฏิบัติวิมลนันทน์

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
3	พระราชวังบวรสถานพิมุข (พระราชวังหลัง)	สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2352)	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกใกล้กับปากคลองบางกอกน้อย และวัดอมรินทราราม ปัจจุบันทางด้านตะวันตก และด้านใต้ของพื้นที่ของพระราชวังนี้มีถนนตัดผ่านคือ ถนนอรุณอมรินทร์ และถนนพราหมณ์	ดำรงความเป็นพระราชวังเพียงสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาเป็นที่ประทับของพระโอรสในกรมพระราชวังหลัง จนถึงรัชกาลที่ 4 ที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ต่อมาได้เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลศิริราช มาจนถึงปัจจุบัน	ไม่มี
4	พระราชวังปทุมวัน	สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411)	ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ ฝั่งใต้ปัจจุบันมีถนนตัดผ่านด้านข้างพระราชวังสองด้าน คือ ถนนราชปรารภกับถนนพระราม 1	ดำรงความเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 สิ้นสุดการเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้เปลี่ยนเป็นวังของพระราชโอรสรัชกาลที่ 5 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาพื้นที่บางส่วนของวังได้เปลี่ยนมาเป็นศูนย์การค้าและสถานที่ตั้งของหน่วยงานราชการ คือ 1. ด่านกักสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย 2. วิทยาลัยการช่างอินทราชัย 3. ที่ทำการของกรมตำรวจ 4. ศูนย์การค้าราชประสงค์	ไม่มี
5	พระราชวังนันทอุทยาน	รัชกาลที่ 4	ตั้งอยู่ริมคลองมอญฝั่งเหนือใกล้วัดชิโนรส ปัจจุบันมีถนนตัดผ่านคือ ถนนอิสราฟ	ดำรงความเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4 มีความเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพระราชทานให้เป็นที่ตั้งของที่ทำการทหารเรือ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของที่ทำการทหารบกและทหารเรือ	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
6	พระราชวังสราญรมย์	สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411)	ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย ด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง	ดำรงความเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยจากการเป็นพระราชวังมาเป็นที่พักการของกระทรวงการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงปัจจุบัน	ยังคงปรากฏบางส่วนของตำหนักที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5
7	พระบรมราชวังใหม่	สมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2408)	ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม ทางฝั่งเหนือของพระราชวังบวรสถานมงคล	ดำรงความเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4 สิ้นสุดการเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลศิริการปัจจุบัน ได้ตัดแปลงโรงพยาบาลศิริการเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์	ไม่มี
8	พระราชวังดุสิต	สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453)	ตั้งอยู่ระหว่างคลองสามเสนกับคลองผดุงกรุงเกษม ค่อมมีการสร้างถนนผ่านพื้นที่นี้ คือ ถนนราชวิถี ถนนราชดำเนินใต้ ถนนศรีอยุธยา ถนนพระรามที่ 5	ดำรงความเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน บางส่วนของพระราชวังเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ส่วนบริเวณอื่นได้เปลี่ยนแปลงเป็นสถานที่ตั้งของหน่วยราชการคือ 1. รัฐสภา 2. ที่ทำการของทหาร 3. ก ร ป กลาง 4. หอพักนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 5. สวนสัตว์ดุสิต	อาคารและสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพเดิม แต่ได้เปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยไปหลายส่วน ที่ยังคงปรากฏอาคารบางส่วนได้แก่ 1. พระที่นั่งอัมพรสถาน 2. พระที่นั่งวิมานเมฆ 3. พระที่นั่งอภิเศกดุสิต 4. พระที่นั่งราชฤทธิรุ่งโรจน์ 5. อาคารที่เคยเป็นตำหนักที่หอพักนักศึกษาธรรมศาสตร์ และที่ทำการของทหารหลายหลัง

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
8	8.2 สวนสุนันทา	สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453)	ตั้งอยู่ริมถนนอยู่นอก, ถนนราชวิถี ถนนสามเสน และถนนราชสีห์มาได้	เดิมเป็นตำหนักที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในโดยเฉพาะ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เปลี่ยนแปลงเป็น 1. วิทยาลัยการปกครอง 2. วิทยาลัยครูสวนดุสิต 3. วิทยาลัยครูสวนสุนันทา วลา	ยังคงปรากฏตำหนักบางหลังอยู่ในวิทยาลัยการปกครอง, วิทยาลัยครูสวนดุสิต และวิทยาลัยครูสวนสุนันทา
	8.3 พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน	สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2468)	ตั้งอยู่ริมถนนราชวิถี, ถนนพระรามที่ 5, ถนนศรีอยุธยา	เดิมเป็นพระตำหนักที่ประทับแรกเป็นครั้งคราวต่อมาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิตปัจจุบันเป็นที่ประทับถาวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	ยังคงปรากฏอาคารเดิมเป็นส่วนใหญ่
9	วังพญาไท	สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ตั้งอยู่ริมคลองสามเสนติดท้องทุ่งพญาไท ปัจจุบันมีถนนตัดผ่านคือ ถนนราชวิถี	เดิมสร้างเป็นตำหนักสำหรับเสด็จประพาสต่อมาเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 6 รื้อตำหนักเดิมและสร้างเป็นที่ประทับ ในสมัยรัชกาลที่ 7 มีการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยจากที่เป็นพระราชวัง ปัจจุบันคือที่ทำการของโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า	ยังคงสภาพเดิมบางส่วนคือ พระที่นั่งพิมานจักรี พระที่นั่งอุดรฆวนาภรณ์ พระที่นั่งเทวราชสภารมย์

**ตารางที่ 2 วัตถุประสงค์สร้างพระธาตุและบุคลลตามัญที่ยกเป็นเจ้า
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก**

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ความสัมพันธ์	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	ถึงก่อสร้างในอดีต
1	วังริมบ่อมพระสมุ	สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(พ.ศ. 2325-2352)	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมพระนครด้านเหนือปากคลองบางลำภู ตรงถนนพระอาทิตย์ ต่อมถนนพระสุเมรุ	เป็นวังที่ประทับของเจ้านายพระองค์เดียวสิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 1 อาคารและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ถูกหรือหมด ปัจจุบันบริเวณของวังได้เปลี่ยนสภาพเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน	ยังคงปรากฏซากปรักหักพัง
2	วังริมบ่อมจักรเพชร	รัชกาลที่ 1	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมพระนครด้านใต้ เวิ้งสะพานวัดเสียบ (ราชบูรณะ) ตรงปากคลองโอง่าง	เป็นวังที่ประทับของเจ้านายพระองค์เดียวสิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 1 อาคารและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ถูกหรือหมด ปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของโรงไฟฟ้านครหลวงและอาคารใกล้เคียง	ไม่มี
3	วังริ้ววัดโพธิ์	รัชกาลที่ 1	พระสวามีของพระองค์เจ้ากุญชรนางเธอของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ติดวัดพระเชตุพนด้านเหนือ	เป็นวังที่ประทับจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงถูกหรือเพื่อสร้างวิหารพระเสสาสน์วัดพระเชตุพน	ไม่มี
4	วังท่าเตียน	รัชกาลที่ 1	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกทางด้านใต้ของตำหนักแพ (ท่าราชวรดิษฐ์)	เป็นวังที่ประทับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 วังได้ถูกไฟไหม้หมด ต่อมาได้เป็นที่ตั้งของศาลต่งประเทศกับตึกบริวารของต่งประเทศปัจจุบันคือบริเวณตลาดท่าเตียน	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ความสัมพันธ์	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
5	วังคลังสินค้า	รัชกาลที่ 1	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันออก ทางด้านใต้ของตำหนักแพ (ท่าราชวรดิษฐ์)	เป็นวังที่ประทับมาจนถึงรัชกาลที่ 2 ว่างได้ถูกไฟไหม้หมด ต่อมาได้เป็นที่ตั้งของโรงวิทยุและคลังสินค้า ปัจจุบันคือ บริเวณกรมการตำรวจในของกระทรวงพาณิชย์ ริมถนนมหาราช	ไม่มี
6	วังสวนมั่งคุด	รัชกาลที่ 1	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ของรัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ตำบลสวนมั่งคุด ระหว่างวัดระฆังวา กับพระราชวังหลังฝั่งธนบุรี	ยังปรากฏบางส่วนของกำแพงวัง	
7	วังบ้านปูน	รัชกาลที่ 1	เดิมเป็นสามัญชน ได้ปฏิบัติราชการมีความดีความชอบไป การต่อสู้กับพม่า จึงได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเจ้า อีกทั้งมีความสัมพันธ์กับกรมพระราชวังหลังของรัชกาลที่ 1 ในฐานะที่เป็นพระอนุชาต่างพระชนนี	ตั้งอยู่ตำบลบ้านปูน ระหว่างวังสวนมั่งคุด กับวัดระฆังวา ไม่ปรากฏหลักฐานตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอน	สันนิษฐานว่าเดิมตรอกวัดระฆัง เรียกว่า ตรอกเจ้าขุนแฉง	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง		ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
8	วังปกคลองวัดชนะสงคราม	รัชกาลที่ 1	เดิมเป็นสามัญชนที่เป็นเหมือนน้ำสากนกับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และช่วยราชการแผ่นดินในการต่อสู้กับพม่า จึงได้รับยกย่องขึ้นเป็นเจ้า และไม่ปรดาพระราชทานวังให้	ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือ ตรงข้ามพระราชวังบวรสถานมงคล ปัจจุบันมีถนนเจ้าฟ้าตัดผ่านหน้าวัง	เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนแปลงเป็นวังของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ปัจจุบันได้เป็นที่อยู่ของเอกชนและเชื้อสายในราชสกุลอิศรศักดิ์ ณ อยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรมการช่างทหารบก กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์	ไม่มี
9	พระราชวังเดิม	สมเด็จพระเจ้าตากสิน	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตก ตรงปากคลองบางกอกใหญ่	หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศเรศร์บดินทร์สิ้นพระชนม์แล้ว วังนี้ก็ได้เป็นที่ประทับของเจ้านายที่มีความสำคัญต่อบ้านเมืองมาตลอด จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของโรงเรียนนายเรือ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการทหารเรือ	ยังคงปรากฏอาคารบางหลัง คือ 1. ท้องพระโรงสมัยพระเจ้าตากสิน 2. เก๋งจีน 2 หลัง 3. ป้อมวิชัยประสิทธิ์ 4. กำแพงวัง 5. ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
10	วังถนนหน้าพระลาน ตะวันตก (วังท่าพระ)	รัชกาลที่ 1	ริมถนนหน้าพระลานใกล้ท่าช้างวังหลวง	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอของรัชกาลที่ 1 และทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าตากสินอีกด้วย	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอของอาณาจักร ส่วนใหญ่ของอาณาจักรและสิ่งก่อสร้างที่ยังอยู่ในสภาพดีนั้น ได้รับการต่อเติมและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ 1. ท้องพระโรงครั้งรัชกาลที่ 3 2. ตำหนักครั้งรัชกาลที่ 5 3. ประตูและกำแพงวังที่แสดงว่าเคยเป็นวังเจ้าฟ้ามาก่อนสร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 4. ศาลาครั้งรัชกาลที่ 5

ตารางที่ 3 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ลำดับที่	ชื่อ วัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	พระนิวาศน์เดิม	สมเด็จพระเจ้าตากสิน (พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2325)	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง ปัจจุบันมีถนนอรุณอมรินทร์ตัดผ่าน	เดิมเป็นบ้านของสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เมื่อครั้งกรุงธนบุรี ต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนแปลงเป็นวังที่ประทับจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานให้เป็นที่ทำการของทหารเรือ ปัจจุบันคือกรมอุทกหารเรือ	ยังคงปรากฏกำแพงก่ออิฐฉาบปูน มีใบเสมาเป็นเครื่องหมาย
2	วังถนนหน้าพระลาน วังกลาง	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2352)	ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลานใกล้ประตูท่าพระ ตั้งอยู่ระหว่างวังถนนหน้าพระลานวังตะเววันตกและวังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงถูกรวมเข้าเป็นวังเดียวกับวังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก ปัจจุบันเป็นกองทัตตศิลป์ กรมศิลปากร	ยังคงปรากฏท้องพระโรงอยู่ 1 หลัง ที่มีหลักฐานว่าเป็นท้องพระโรงสมัยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา บำราบปรปักษ์
3	วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน ตั้งอยู่ติดกับวังถนนหน้าพระลานวังกลาง อยู่ฝั่งตรงข้ามกับวังประตูวิเศษไชยศรีที่ตั้งของวังนี้จะอยู่ตรงมุม 2 สาย คือ ถนนหน้าพระลาน ต่อมาถนนหน้าพระธาตุ	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงรวมเป็นวังเดียวกับวังถนนหน้าพระลาน วังกลาง ซึ่งปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของกองทัตตศิลป์ กรมศิลปากร	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
4	วังถนนหลักเมือง วังที่ 1, วังที่ 3 และวังที่ 5	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2352)	ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมืองด้านเหนือ	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อทิ้งทั้งหมดเป็นวังข้าง ปัจจุบันคือ ส่วนหนึ่งของบริเวณที่ทำการองค์การเชื้อเพลิง, กรมอัยการ และศาลเยาวชน	ไม่มี
5	วังถนนหลักเมือง วังที่ 2, วังที่ 4 และวังที่ 6	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมถนนหลักเมืองด้านใต้	เป็นวังที่ประทับมาตลอดจนถึงรัชกาลที่ 4 วังถนนหลักเมือง วังที่ 2 ได้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จนถึงรัชกาลที่ 5 จึงรื้อวังสร้างโรงฆ่าแพะ ปัจจุบันคือสวนหนึ่งของที่ทำการกระทรวงกลาโหม	ไม่มี
6	วังริมสนามชัยวังเหนือ วังกลาง, วังใต้	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมสนามชัย ซึ่งต่อมามีถนนสนามชัยตัดผ่าน	เป็นวังที่ประทับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้รื้อทิ้งทั้งหมดเพื่อสร้างเป็นสวนสราญรมย์	ไม่มี

ตารางที่ 4 วั่งพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ลำดับที่	ชื่อวั่ง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	ตั้งก่อสร้างในอดีต
1	วั่งริมสนามวั่งหน้า วั่งที่ 1	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมสนามหน้าพระวั่งบวรสถานมงคล วั่งดังกล่าวนี้มีทั้งหมด 4 วั่ง เรียงกัน ปัจจุบันทั้ง 4 วั่งนี้เป็นที่ตั้งนับตั้งแต่แม่พระธรณีมาถึงการขุดรวางยูติธรรมตรงกับแนวถนนพระจันทร์	เป็นวั่งที่ประทับมาจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนหนึ่งของสนามหลวงจนถึงปัจจุบัน	ไม่มี
2	วั่งริมสนามวั่งหน้า วั่งที่ 2	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมสนามพระวั่งบวรสถานมงคล	เป็นวั่งที่ประทับมาจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงแบ่งพื้นที่ของวั่งเป็น 2 วั่ง และในรัชกาลเดียวกันนี้ก็เปลี่ยนแปลงเป็นส่วนหนึ่งของสนามหลวงดังที่ปรากฏในปัจจุบัน	ไม่มี
3	วั่งริมสนามวั่งหน้า วั่งที่ 3	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมสนามหน้าพระราชวั่งบวรสถานมงคล	เป็นวั่งที่ประทับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่มีเจ้านายพระองค์ใดประทับต่อมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นที่ประทับของเจ้านายพระองค์หนึ่ง ในรัชกาลเดียวกันที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างเป็นส่วนหนึ่งของถนนราชดำเนินในและสนามหลวง ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน	ไม่มี
4	วั่งริมสนามวั่งหน้า วั่งที่ 4	รัชกาลที่ 1	ตั้งอยู่ริมสนามหน้าพระราชวั่งบวรสถานมงคล	เป็นวั่งที่ประทับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างตรางลพิษ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกระทรวงยุติธรรม	ไม่มี

ตารางที่ 5 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังริมสะพานช้างโรงสี วังเหนือ	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2362-พ.ศ. 2367)	ริมคลองคูเมืองเดิมปากตะวันออกอีกด้านหนึ่งติดถนนบำรุงเมืองปากเหนือ	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อวังเพื่อสร้างตึกแถว ปัจจุบันยังเป็นตึกแถวเช่นเดิม	ไม่มี
2	วังริมสะพานช้างโรงสีวังใต้	รัชกาลที่ 2	ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสมาตลอดจนถึงรัชกาลที่ 3 ได้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อวังเพื่อสร้างกรมนครบาล ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกระทรวงมหาดไทย	ไม่มี
3	วังท้ายหีบผะ วังที่ 1 วังที่ 2 และวังที่ 3	รัชกาลที่ 2	ริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตก เริ่มตั้งแต่ถนนศาลพระพะเลื้อเมือง (ถนนราชินี) ลงไปข้างใต้อีกด้านหนึ่งติดถนนพระพิพิธ	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรส ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของที่ทำการกรมการรักษาดินแดน ตรงบริเวณที่ฝักยงเป็น	ไม่มี
4	วังถนนสนามชัย วังที่ 1 และ วังใต้	รัชกาลที่ 2	ตั้งอยู่มุมถนนพระพิพิธ ด้านทิศใต้และถนนสนามชัย	เดิมเป็นที่ตั้งของบ้านเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ที่สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เป็นที่ตั้งของวังถนนสนามชัย วังที่ 1 และวังถนนสนามชัย วังใต้ เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงรื้อวังเพื่อ	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
5	วังริมแม่น้ำ วัดพระเชตุพน	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352-พ.ศ. 2367)	ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้ของวัดพระเชตุพน อีกด้านหนึ่งติดถนนมหาธาตุ	เดิมเป็นที่ตั้งของบ้านเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เป็นที่ตั้งของวังริมแม่น้ำวัดพระเชตุพน เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 4 จึงพระราชทานที่วังนั้นแก่เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี) ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของบ้านเมตตา ของศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง	ไม่มี
6	วังริมประตูสำราญราษฎร์ วังตะวันออก วังกลาง วังตะวันตก	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-พ.ศ. 2394)	ตั้งอยู่สุดถนนประตูสำราญราษฎร์ ซึ่งปัจจุบันบางส่วนเป็นบริเวณที่ตั้งของสถานีตำรวจสำราญราษฎร์ และตึกแถวอาคารพาณิชย์ระหว่างถนนบำรุงเมือง และถนนมหาชัย	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 4 ทรงขอซื้อเพื่อพระราชทานเป็นวังของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 สิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจสำราญราษฎร์และอาคารพาณิชย์	ไม่มี
7	วังบ้านหม้อ	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมปากตะวันออก ตรงข้ามกับวังท้ายทับเผย วังที่ 1	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 และเชื่อสายตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงปัจจุบัน ยังคงสภาพเดิมของวังเป็นส่วนใหญ่	ปรากฏหลักฐานอาคารบางส่วนคือ 1. ห้องพระโรงสร้างสมัยรัชกาลที่ 3 2. ศาลาหน้าห้องพระโรงสร้างสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
8	วังถนนจักรเพชร	รัชกาลที่ 3	ริมถนนจักรเพชร	เดิมเป็นที่ตั้งของบ้านเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 2 ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ได้เป็นที่ตั้งของวังถนนจักรเพชร เป็นที่ประทับของพระราชโอรส ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนสวนกุหลาบ, โรงเรียนเสาวภาและอาคารพาณิชย์	ไม่มี
9	วังริมสะพานหัวจรเข้	รัชกาลที่ 3	ริมถนนพระพิพิธพากใต้	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรส ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อวังเพื่อสร้างโรงพยาบาล ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของแผนกคลัง กองยกบัตร กรมพลศึกษาการทหารบก	ไม่มี

ตารางที่ 6 วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเทวีมหาโสภนราชินี

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังริมพระนิเวศน์เดิมวังที่ 1, วังที่ 2 และวังที่ 3	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตก ด้านหลังของวังริมพระนิเวศน์เดิม	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานรวมกับพระนิเวศน์เดิมเป็นที่ทำการของทหารเรือ	ไม่มี
2	วังสะพานเสี้ยว วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, วังที่ 4, และ วังที่ 5	วังที่ 1 ถึงวังที่ 4 สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 2 ส่วนวังที่ 5 สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม ตั้งแต่เชิงสะพานเสี้ยวเรียงมาจนถึงหน้าวัดบูรณศิริ	วังที่ 1 ถึงวังที่ 4 เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมสรรพากร กรมธนารักษ์ ถนนจักรพงษ์ พื้นที่สะพานหน้าพิภพเสลา และโรงแรมรัตนโกสินทร์ ส่วนวังที่ 5 เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 5 ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท	ไม่มี
3	วังถนนโรงครก วังที่ 1 และ วังที่ 2	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของกลุ่มวังริมสนามหน้า	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 4 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลแพ่ง กระทรวงยุติธรรม	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
4	วังหลังวัดชนะสงคราม	รัชกาลที่ 3	ริมคลองวัดชนะสงครามทางด้านหลังวัด	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน	ไม่มี
5	วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 1	รัชกาลที่ 2	ริมถนนพระอาทิตย์ อยู่ติดกับวังกรมปอมนพระสุเมรุ	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นที่ตั้งของวังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 1 เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้าง ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของเชื้อสายในราชสกุล อิศรเสนา ณ อยุธยา	ไม่มี
6	วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 2	รัชกาลที่ 3	ริมถนนพระอาทิตย์ ใกล้คลองคูเมืองเดิม	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นที่ตั้งของวังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 2 เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้าง ปัจจุบัน บางส่วนเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท	
7	วังริมคลองบางลำภู วังที่ 1	รัชกาลที่ 2	ริมคลองบางลำภู นอกกำแพงเมืองใกล้วัดบวรนิเวศวิหาร	เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้าง จนสิ้นสุดการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 3 ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
8	วังคลองตลาด	รัชกาลที่ 2	ริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือใกล้ปากคลองตลาด	เดิมเป็นบ้านของเจ้าจอมมารดาในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นที่ตั้งของวังคลองตลาด เป็นที่ประทับของพระราชโอรสตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เปลี่ยนแปลงเป็นถนน ซึ่งปัจจุบันเป็นบริเวณที่ถนนราชินี ถนนสนามชัย และถนนทหารฯ มาบรรจบกัน	ไม่มี

ตารางที่ 7 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1, วังที่ 2, วังที่ 3, วังที่ 4 และวังที่ 5	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-พ.ศ. 2393)	ตั้งอยู่บนที่ดินสามเหลี่ยมชายธงตรงท้ายวัดพระเชตุพน ด้านเหนือของกลุ่มวังนี้ติดถนนเขตวัดพระเชตุพน ด้านตะวันออกจดถนนสนามชัย ด้านตะวันตกจดถนนมหาศรีภูมิกำแพงเมือง ส่วนด้านใต้เป็นบริเวณที่ถนนสองสายมาบรรจบกันเป็นที่ชายธง	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่แรกเริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงหมดสภาพการเป็นวัง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการ คือที่ทำการกระทรวงเศรษฐกิจ และสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง	ไม่มี
2	วังถนนมหาชัย วังเหนือ วังกลาง และวังใต้	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัยใกล้ประตูสะพานหัน ทั้ง 3 วัง	วังเหนือ และวังกลาง เมื่อแรกเริ่มสร้างนั้นเป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสในรัชกาลที่ 1 ประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 วังใต้ เมื่อแรกเริ่มสร้างเป็นวังที่ประทับของพระโอรสในรัชกาลที่ 2 คงสภาพเป็นวังอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่ของ 3 วัง ได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของวังบูรพาภิรมย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของย่านการค้าวังบูรพา	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
3	วังพิมแมน้ำเหนือป้อมมหาฤกษ์ และใต้ป้อมมหาฤกษ์	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ข้างป้อมมหาฤกษ์ข้างละวัง	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่แรกเริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงสิ้นสุดการเป็นวังเปลี่ยนแปลงมาเป็นที่ตั้งของโรงเรียนสุเหร่าท้าย ปัจจุบัน คือ โรงเรียนราชินี	ไม่มี
4	วังถนนเทืองนคร วังเหนือ และวังใต้	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมถนนเทืองนครหลังวังจตุรคอง คูเมืองเดิม	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่แรกเริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงสิ้นสุดการเป็นวังเปลี่ยนแปลงมาเป็นที่ตั้งของกระทรวงโยธาธิการและศาลาการทรววงนครบาล ปัจจุบันคือที่ตั้งของกระทรวงมหาดไทย	ไม่มี
5	วังถนนสนามชัย วังที่ 3	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมถนนสนามชัย ฟากตะวันออก ตรงข้ามกับที่ตั้งของวังที่ 5 ท้ายวัดพระเชตุพน	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อทิ้งเพื่อสร้างโรงพยาบาล เป็นที่ตั้งของกรมการรักษาดินแดน	ไม่มี
6	วังริมคลองสะพานท่าน	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ตรงที่เป็นที่ตั้งของวัดราชบพิธ ริมคลองสะพานท่าน	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรื้อเพื่อสร้างวัดราชบพิธ	ไม่มี
7	วังคลองตลาด วังที่ 2	รัชกาลที่ 3	ริมคลองคูเมืองเดิม ฝั่งเหนือใกล้ปากคลองตลาด	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 วังนี้ว่างไม่มีเจ้าชายมาประทับอีก ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นถนนราชินี	ไม่มี

ตารางที่ 8 วังพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังถนนพระอาทิตย์ วังที่ 2	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-พ.ศ. 2393)	ตั้งอยู่ริมถนนพระอาทิตย์ไปทางด้านเหนือของโรงทหารซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวังริมป้อมพระสุเมรุ	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายกรมพระราชวังบวร ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของวังนี้ ปัจจุบันพื้นที่วังบางส่วนยังเป็นที่อยู่อาศัยของเชื้อสาย บางส่วนคือบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนอัมพรไพศาล ถนนพระอาทิตย์	ไม่มี
2	วังสะพานเสี้ยว วังที่ 5	รัชกาลที่ 3	ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมตรงข้ามวัดบูรณศิริ	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีกรมเมือง วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของวังสะพานเสี้ยว ปัจจุบันพื้นที่บางส่วนได้เปลี่ยนแปลงเป็นถนน อัมพรญาติ บางส่วนยังเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท	ไม่มี

ตารางที่ ๑ วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังกรมหมื่นมหิศวศิกวิลาส และวังกรมหมื่นวิษณุสารธินิภาธร (วังริมคลองบางลำภู วังที่ 2 และวังที่ 3)	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411)	ตั้งอยู่ริมคลองบางลำภูฝั่งเหนือเชิงสะพานนรรัตน์ปัจจุบัน	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นที่ตั้งของวังทั้งสอง สิ้นสุดสภาพการเป็นวังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ตอนปลาย ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน และที่ตั้งของตลาดคานา คอนแทกเอเซียสะพานนรรัตน์	ไม่มี
2	วังริมถนนมหาชัย (5 วัง) วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาอนุพันธ์วงศ์วรเดช วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร	รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 4	ตั้งอยู่ริมถนนมหาชัย ฝั่งตะวันตก นับตั้งแต่ประตูสะพานหันไปจดวังริมถนน บำรุงเมืองฝั่งใต้	ทั้ง 5 วัง เป็นที่ประทับของพระราชโอรส รัชกาลที่ 4 ซึ่งบางวังสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 บางวังก็สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงเรียน ต่อมาในสมัยรัชกาลปัจจุบันได้เป็นที่ตั้งของย่านการค้าวังบูรพา เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันเป็นบริเวณที่ตั้งของอาคารพาณิชย์	ไม่มี ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังกรมหมื่นนครราชสีมา	รัชกาลที่ 5 (วังตรอกคำ) รัชกาลที่ 5 (วังถนนขาว)		วังตรอกคำเป็นวังที่ประทับในสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้ถวายที่ดินคืนและกลายเป็นส่วนหนึ่งของเรือนจำกลาง สร้างวังใหม่ที่ยกถนนขาว สามเสน ปัจจุบันส่วนหนึ่งของวังเป็นที่ตั้งของหอพักพยาบาล และอีกส่วนหนึ่งเป็นท่าขนทราย	
	วังกรมหมื่นวิจิตรวราชมปราชา	รัชกาลที่ 5		เป็นที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันเป็นบริเวณอาคารพาณิชย์ด้านเหนือของเรือนจำกลางริมถนนมหาชัย	ไม่มี
	วังสมเด็จพระยา วชิรญาณวโรส	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหมื่นวิจิตรวราชมปราชา กับวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	ยังสร้างค้างค้ำหนักไม่เสร็จ เจ้าของวังได้ทรงผนวชและดำรงสมณเพศอยู่จนตลอดพระชนมายุ ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับ และไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของวัง	ไม่มี
3	วังริมถนนตะนาว 4 วัง	รัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนตะนาว ตั้งแต่สี่กั๊กเสาชิงช้า ติดตอถึงศาลเจ้าพ่อเสือ	วังทั้ง 4 เป็นที่ประทับของพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ซึ่งบางวังสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 บางวังก็สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยใช้วัสดุจากค้ำหนักในพระราชวังรัตนโกสุมหาสร้าง	
	วังกรมหมื่นภูวเรศรังศักดิ์	รัชกาลที่ 4		เป็นที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 5 จึงมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของวังเป็นอาคาร	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังพระองค์เจ้าชายเทพยทนต์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ติดกับวังกรมหมื่นกุฎเรศราชวงศ์ศักดิ์	พาดิษฐ์ ถนนแพ่งกุฎเรศ และสถานีอนามัยแพ่งกุฎเรศ	
	วังกรมหลวงสรสรพศศุภกิจ	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหมื่นกุฎเรศราชวงศ์ศักดิ์ กับวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	ยังสร้างตึกหน้าไม้เสร็จ เจ้าของวังสิ้นพระชนม์เสียก่อน ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับ ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงซื้อวังเพื่อสร้างอาคารพาดิษฐ์	ไม่มี
	วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ติดกับวังกรมหลวงสรสรพศศุภกิจ	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างหมดสภาพการเป็นวังในรัชกาลเดียวกัน ปัจจุบันที่ตั้งของวังคือ ถนนอิฐทางด้านขวา อาคารพาดิษฐ์ ที่อยู่ของเอกชน และถนนแพ่งสรสรพศศุภกิจ	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ ประตูวังที่สร้างขึ้นใหม่ในรูปแบบของเดิม
4	วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ (3 วัง)	รัชกาลที่ 4	ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ เรียงกัน 3 วังตามลำดับจากทิศตะวันออกมาทิศตะวันตก	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันเป็นถนนแพ่งหรรษา อาคารพาดิษฐ์ที่อยู่ของเอกชน	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ บางส่วนของอาคารเดิมที่ปัจจุบันใช้เป็นโรงเรียน
	วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	รัชกาลที่ 4		เป็นวังที่ประทับของพระราชโอรสรัชกาลที่ 4 ซึ่งสิ้นสุดสภาพการเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยให้วัสดุการสร้างจากกรรือตำหนักในพระราชวังวังนั้นพออุทยานมาสร้าง	
				มีรายละเอียดอยู่ในตารางที่ 11	

ลำดับที่	ชื่อยัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร		ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ กับวังกรมขุนสิริวัชรวิเศษ	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันพื้นที่บางส่วนของวังเป็นอาคารพาณิชย์ของตนเอง และบางส่วนเป็นที่ตั้งของสถานีตำรวจนครบาลสำราญราษฎร์	ไม่มี
	วังกรมขุนสิริวัชรวิเศษ	รัชกาลที่ 4	ตั้งอยู่ระหว่างวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร กับวังกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันได้เป็นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์ข้างโรงเรียนเบญจมราชวิทยาลัยต่อถนนบำรุงเมือง	ไม่มี
5	วังริมคลองวัดสุทัศน์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมคลองวัดสุทัศน์	เดิมตั้งอยู่ริมคลองวัดสุทัศน์ ภายหลังมีการถมคลองจึงกลายเป็นวังที่ตั้งอยู่ริมถนนศิริพงษ์	
	วังกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์			เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงรัชกาลที่ 6 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นโรงเรียน ปัจจุบันคือที่ตั้งของโรงเรียนเบญจมราชวิทยาลัย	ไม่มี
	วังกรมหมื่นพงศาติศรกับ			เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์ของเอกชนริมถนนศิริพงษ์	ไม่มี
6	วังริมถนนบำรุงเมือง ฟากเหนือ (1 วัง)	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมืองฟากเหนือ	เป็นวังที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานที่ดินให้สร้างวัง 3 วัง แต่สร้างจริงเพียง 1 วัง ในสมัยรัชกาลที่ 5	

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังกรมหลวงสรบุรีประสค์ กับวังสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	มิได้มีการสร้างวัง			
	วังกรมพระสมเด็จอมรินทร์	รัชกาลที่ 5		เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเทวศรวิทยาลัย และบางส่วนเป็นอาคารพาณิชย์ของเอกชน	ไม่มี
7	วังพระองค์เจ้าอนุกรมณอนันตนาครไชย	รัชกาลที่ 5	ริมคลองสะพานท่าน	เป็นวังที่สร้างยังไม่ทันเสร็จ เจ้าของวังก็สิ้นพระชนม์ พระราชอนุชาของเจ้าของวังได้เสด็จมาประทับจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงย้ายไปประทับที่วังใหม่ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางขุนพรหม คือ วังเทวะเวสม์ ส่วนวังริมคลองสะพานท่าน วังที่ 2 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นตลาดน้ำเพ็ญบุญ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอาคารพาณิชย์ของเอกชน	ไม่มี
8	วังสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ (วังเทวะเวสม์)	รัชกาลที่ 6	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางขุนพรหม อีกด้านหนึ่งติดถนนสามเสน	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้าง จนหมดสภาพวังในรัชกาลเดียวกัน ต่อมาพื้นที่วังบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข และที่อยู่อาศัยของทายาท	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ ตำนานที่ประทับ 1 หลัง และ ตำนานที่ประทับของทายาทหลายหลัง

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
9	วังกรมหมื่นเทววงศาจารย์ประวิติ	รัชกาลที่ 5	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกที่ตำบลสามเสนเหนือวัดสัมมาถนอม (วัดราชผาติการาม) ริมถนนขาว	เดิมประทับอยู่ที่วังท้ายวัดพระเชตุพน ต่อมาได้สร้างวังส่วนพระองค์ขึ้นที่นี่ ภายหลังได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียน ปัจจุบันวังนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ บางส่วนของตำหนัก
10	วังสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (วัชรวิจิตร)	รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6	วังเดิม ตั้งอยู่ริมถนนเจริญกรุงปากเหนือเชิงสะพานตากสิน วังวัดศิว ตั้งอยู่ริมถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์	ไม่มี
11	วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (วังตลาดน้อย)	รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 5	วังเดิม ตั้งอยู่ปากคลองตลาด วังตลาดน้อย ตั้งอยู่ริมถนนเจริญกรุงปากเหนือ ตำบลตลาดน้อย	เดิมเป็นที่บ้านของพระยาอภัยพิพิธ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาได้เป็นที่ตั้งของวังในสมัยรัชกาลที่ 5 ในรัชกาลเดียวกันนี้ได้เปลี่ยนแปลงวังเพื่อเตรียมสร้างวังใหม่ให้พระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 โดยมีการแลกเปลี่ยนที่วังใหม่ที่ตลาดน้อย	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ ตำหนักที่ประทับ 1 หลัง และ ตำหนักของทายาท
		รัชกาลที่ 5		เป็นที่ประทับตั้งแต่แรกสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันได้เป็นที่ตั้งอาคารพาณิชย์ และยังเป็นกรรมสิทธิ์ของทายาท	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
12	วังริมแม่น้ำ เลียบถนนพระอาทิตย์		ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา อีกด้านหนึ่งติดถนนพระอาทิตย์ ตั้งแต่ใต้ทิวเขาริมฝั่งหน้ามาจนถึงบ่อนพระสุเมรุมี 4 วัง		
	วังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์			ดูรายละเอียดในตารางที่ 10	
	วังกรมหลวงอดิศรอุดมเดช	รัชกาลที่ 6		เดิมประทับอยู่ที่วังท้ายวัดพระเชตุพน ต่อมาได้ย้ายมาประทับที่วังนี้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 มีการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลเดียวกันนี้ คือ เป็นที่อยู่อาศัยของทายาท ต่อมาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 วังได้ถูกภัยทางอากาศเสียหายหมด ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของทางานอัฐ ปูน ทาย ของเอกชน	ไม่มี
	วังกรมพระนเรศวรฤทธิ์	รัชกาลที่ 4		เดิมเป็นที่บ้านของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) ในสมัยรัชกาลที่ 2 ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้เป็นที่ตั้งของวังนี้ จนถึงรัชกาลที่ 7 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งขององค์การอาหารและเกษตรกรรมของสหประชาชาติ (FAO)	ยังคงปรากฏอาคารเดิม คือ ตึกหน้าทิวที่ประทับ
	วังกรมหมื่นเสด็จย์ธำรงสวัสดิ์			ดูรายละเอียดในตารางที่ 10	

ตารางที่ 10 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411)	ริมคลองคูเมืองเดิมปากทหเหนือ ด้านหนึ่งติดถนนพระอาทิตย์ อีกด้านหนึ่งติดกับวังเจ้าฟ้าอิศราภางค์ (วังปากคลองวัดชนะสงคราม)	เดิมเป็นที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาเป็นที่ตั้งของวังนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างโรงพยาบาล ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมข่าวทหารบก	ไม่มี
2	วังกรมหมื่นวรวิเศษสาร (วังริมถนนข้าวสาร)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2553)	ตั้งอยู่ริมถนนข้าวสารปากใต้	เป็นที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้าง ต่อมาเป็นที่อยู่อาศัยของทายาท ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์	ไม่มี
3	วังกรมหมื่นบริรักษ์รินทรฤทธิ์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ด้านใต้ของท่าช้างวังหน้า	เดิมเป็นที่ทำการแดงเรือกำปั่นรบของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เป็นที่ตั้งของวังนี้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสโมสรพนักงานเทศบาลเชิงสะพานพระปิ่นเกล้าและบริเวณท่าช้างวังหน้าซึ่งใช้กันได้	ไม่มี
4	วังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนปากตะวันตก ตรงข้ามถนนอนุสาวรีย์	เป็นที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนสิ้นสุดสภาพวังสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันคือส่วนหนึ่งของท่าवासกรี	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
5	วังพระองค์เจ้าโตสินี (วังหน้าวัดชนะสงคราม)	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนจักรพงษ์ตรงข้ามหน้าวัดชนะสงคราม	เดิมเป็นบ้านของเสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาได้เป็นที่ตั้งของวัง ปัจจุบันคือบริเวณตึกแถวอาคารพาณิชย์ ถนนจักรพงษ์ ระหว่างตรอกมระยงกับถนนข้าวสาร	ไม่มี
6	วังพระองค์เจ้าสนั่น	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนหลังวัดชนะสงคราม	เป็นที่ประทับมตั้งแต่เริ่มสร้าง ถึงสุดท้ายเป็นวังในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันบริเวณวังบางส่วนเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ ภัตตาคารแห่งชาติ หอศิลป์และบางส่วนที่อยู่อาศัยของเอกชน	ไม่มี
7	วังกรมหมื่นเสด็จธำรงสวัสดิ์	รัชกาลที่ 5	ริมแม่น้ำข้างใต้ป้อมพระสุเมรุ อีกด้านหนึ่งติดถนนหลังวัดชนะสงคราม	เดิมเป็นบ้านของเสนาบดี ฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 4 ต่อมาเป็นที่ตั้งของวังนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสุดท้ายเป็นวังในรัชกาลเดียวกัน ปัจจุบัน คือ สำนักงานของเอกชน	ไม่มี

ตารางที่ 11 วังพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังริมถนนพระรามที่ 1 (มี 5 วัง)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453)	ทั้ง 5 วัง ตั้งอยู่ริมถนนพระรามที่ 1		
	วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (วังกลางทุ่ง)			ได้สร้างตำหนัก แต่ยังไม่ได้ประทับกับที่เสด็จ ทิวคดเสียก่อน ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานที่วังให้กับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ซึ่งต่อมาคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันคือที่ตั้งของสนามกีฬาแห่งชาติ กรมพลศึกษา	ไม่มี
	วังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ (วังสระปทุม)			ได้พระราชทานที่วังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่ได้ประทับในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นวังที่ประณีตมาตลอดจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงโดยพื้นที่วังถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นที่ประทับและสวนที่เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาล 1	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมดังต่อไปนี้ 1. ตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า 2. พระตำหนักเขียว 3. ตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
	วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบุรี ณ อินทราชนิ (พระราชวังปทุมวัน)	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411)		เดิมเป็นพระราชวังปทุมวันส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นที่ราชอุทยานแห่งแรกในดุสิต ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงพยาบาล ที่แสดงกิจกรรมพิเศษ สมัยรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานเป็นวังกรมขุนเพชรบุรี ณ อินทราชนิ พื้นที่ของวังในปัจจุบันได้ถูกแบ่งเป็นหลายส่วน	4. เรือนพักข้าราชการหลายหลัง
	วังกรมพระสวัสดิวัตน์ดุสิตบุรี	รัชกาลที่ 5	ริมถนนพระราม 1 ฟ้ากเหนือ อ. ปทุมวัน ตั้งอยู่ใกล้วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	1. บริเวณด้านหน้าที่ประทับเดิม 2. บริเวณสวน, สระน้ำ, และเกาะ ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 3. บริเวณวิทยาลัยอินทราชนิ 4. ศูนย์การค้าราชประสงค์ 5. ที่ทำการกรมตำรวจริมถนนพระราม 1	ยังคงปรากฏตำแหน่งที่ประทับ 2 หลัง
	วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ (วังใหม่)	รัชกาลที่ 4	ริมถนนบำรุงเมืองฟ้ากใต้	ได้พระราชทานที่วังในสมัยรัชกาลที่ 4 มาสร้าง ด้านหน้าที่ประทับในสมัยรัชกาลที่ 5 หมุดสภาพวังในสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยช่างกลปทุมวัน	ไม่มี
		รัชกาลที่ 4		เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 โดยใช้วัดจากตำแหน่งในพระราชวังนั้นทูลถอยนามมาสร้าง	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
		รัชกาลที่ 6	ริมถนนพระราม 1	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่แรกสร้าง มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยแบ่งพื้นที่วังประจักษ์นันทายาท ปัจจุบันเป็นบริเวณซอยเกษมสันต์ หน้าสนามกีฬาแห่งชาติ	ไม่มี
2	วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร (วังจันทร์เกษม) (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)	รัชกาลที่ 5	ริมถนนเบญจมาศ (ถนนราชดำเนินนอก) ต่อถนนลูกหลวง	สร้างแต่ฐานตำหนักที่ประทับ ต่อมาเสด็จเสด็จสวรรคต สมบัติ จึงได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของส่วนราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกระทรวงศึกษาธิการ	ไม่มี
3	วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (วังบางขุนพรหม)	รัชกาลที่ 5	ริมถนนสามเสน	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 จึงเปลี่ยนแปลงมมากเป็นที่ทำการของส่วนราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของธนาคารแห่งประเทศไทย	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมดังต่อไปนี้ 1. ตำหนักที่ประทับ 2. ตำหนักสมเด็จพระเจ้า 3. ตำหนักหอ
4	วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (วังปารุสกวัน)	รัชกาลที่ 5	ริมถนนราชดำเนินนอก	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่สมัยเริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเปลี่ยนแปลงมมากเป็นที่ทำการของส่วนราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมประมวลผลทางกลาง และกองสื่อสารกรมตำรวจ	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือ ตำหนักที่ประทับ 2 หลัง
5	วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา (วังสวนกุหลาบ)	รัชกาลที่ 5	ตรงมุมถนนราชสีมาตัดกับถนนศรีอยุธยา	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเปลี่ยนแปลงมมากเป็นที่ทำการของส่วนราชการทหาร ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมสวัสดิการทหารบก	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมดังต่อไปนี้ 1. ตำหนักที่ประทับ 2. ห้องพระโรง

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
6	วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง ศุโขทัยธรรมราชา (วังศุโขทัย) (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า- เจ้าอยู่หัว)	รัชกาลที่ 6	วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนด้านตะวันตก และริมคลองสามเสน	เป็นวังที่ประทับกับมดตั้งแต่สมัยเริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุขช่วงระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 8 ได้เป็นวังที่ประทับอีก จนถึงปัจจุบัน	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมดังต่อไปนี้ 1. ตำหนักที่ประทับ 2. ตำหนักไม้ 3. ตำหนักน้ำ 4. เรือนที่พักของข้าราชการบริพารหลายหลัง
7	วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง ลพบุรีราเมศวร์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนประชาธิปไตย ถนนลูกหลวง และถนนราชสีมา	เป็นที่ประทับกับมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน จึงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือ ตำหนักที่ประทับ 1 หลัง
8	วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ปากคลองผดุงกรุงเกษม	เป็นที่ประทับกับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อมาได้มีการแบ่งที่ดินในระหว่างทายาท ปัจจุบันตำหนักที่ประทับเป็นที่ทำงานของบริษัทเอกชน	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมดังต่อไปนี้ 1. ตำหนักที่ประทับ 2. ตำหนักน้ำ 3. เรือนจางวาง 4. เรือนปลัดกรม 5. เรือนแถวข้าราชการบริพาร
9	วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนฝั่งตะวันตก ตรงข้ามกับวังกรมหลวงปราจิณกิติบดี	เป็นที่ประทับกับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยเทคโนโลยี และอาชีวศึกษาวิทยาเขต เทเวศร์	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อพระราชวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
10	วังกรมหลวงปราจิณกิติบดี	รัชกาลที่ 5	ริมถนนลูกหลวงต่อกับถนนสามเสน ฟ้าคะวันออก เจริงสะพานเทเวศร์-นฤมิตร	เป็นที่ประทับมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นอาคารพาณิชย์และที่อยู่อาศัย	ไม่มี
11	วังกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (วังมหานาค)	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษมฝั่งเหนือคลองมหานาค	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาได้มีการแบ่งที่ดินในระหว่างทาง ทายาท ซึ่งบางส่วนยังเป็นของทายาท และบางส่วนเป็นที่ตั้งของตลาดมหานาค	ยังคงเหลือบางส่วนของตำหนัก
12	วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนลูกหลวง ตอนต่อปากคลองเปรมประชากรปากได้	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของสวนราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาลัยพยาบาลวิทยากร พระนคร	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือ 1. เรือนของหม่อม 1 หลัง 2. กำแพงวัง
13	วังกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน (วังบ้านดอกไม้)	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนหลวงพากเหนือต่อกับถนนบริพัตร	เป็นวังที่ประทับมาตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของส่วนราชการ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหน่วยงานสองหน่วยในกระทรวงอุตสาหกรรม	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือ ตำหนักที่ประทับ 1 หลัง
14	วังกรมหมื่นพิชัยมหินทรโรดม	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ได้ตลาดท่าเตียน นอกกำแพงเมือง	เป็นวังที่ประทับและสิ้นสุดการเป็นวังในรัชกาลเดียวกัน มีการเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยของทายาทและต่อมาเป็นอาคารพาณิชย์ของตนเอง	ไม่มี

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
15	วังกรมหลวงสิงหนวิกรมเกรียงไกร (วังสะพานขาว)	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนหลานหลวงกับถนนเกษม	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน จึงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของกรมประมงสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือ อุทานึกที่ประทับ 1 หลัง
16	วังกรมหมื่นสรวรดิษฐ์ นรบดี	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนนครไชยศรีฝั่งใต้	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ทำการไฟฟ้ากรุงเทพฯ สาขาสามเสน	ไม่มี
17	วังกรมหมื่นไชยศรีสุโยภาส	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนลูกหลวง ตอนต่อถนนนครสวรรค์ฝั่งใต้	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจุบันเป็นที่ทำการของกองทะเบียนและบัตร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย	ไม่มี
18	วังสมเด็จพระยัชโยนาท นเรศวร	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ริมถนนวิบูลย์ ใกล้สถานทูตอเมริกา	เป็นวังที่ประทับส่วนพระองค์ ตั้งแต่เริ่มสร้างปัจจุบันเป็นที่ประทับของทายาท	ยังคงปรากฏอาคารของเดิมคือตำหนักที่ประทับ

ตารางที่ 12 วังพระราชโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

ลำดับที่	ชื่อวัง	สมัยที่สร้าง	ที่ตั้ง	ความเปลี่ยนแปลง	สิ่งก่อสร้างในอดีต
1	วังกรมหมื่นชาอุชัยवरยศ	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453)	ตั้งอยู่ริมถนนสามเสนปากตะวันตก ตอนใกล้กับถนนซังฮี (ถนนราชวิถี)	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และสิ้นสุดสภาพการเป็นวังในรัชกาลเดียวกัน ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอาคารพาณิชย์ของเอกชน ตรงมุมถนนฝั่งใต้ ถนนราชวิถี	ไม่มี
2	วังกรมหมื่นแก้วสุบรริน	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ตรงมุมถนนอนุสาวรีย์ตัดกับถนนเจริญกรุง ซึ่งอยู่ด้านหลังวังบูรพาภิรมย์	ปัจจุบันเป็นอาคารพาณิชย์ของเอกชน	ไม่มี
3	วังพระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร	รัชกาลที่ 5	ตั้งอยู่ใกล้วัดราชสิทธิธาราม ฝั่งธนบุรี	ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน	ไม่มี
4	วังกรมหมื่นนพิตยาลงกรณ์	รัชกาลที่ 5	อยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ฝากใต้ตำบลบ้านมอญ ฝั่งธนบุรี	เป็นวังที่ประทับตั้งแต่เริ่มสร้าง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงได้รื้อตำหนักเดิมมาสร้างตำหนักส่วนพระองค์ที่ถนนประมวญสีลม	ไม่มี

คณะผู้ดำเนินการวิจัย

หัวหน้าโครงการ : ม.ร.ว.หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี

M.R. Nengnoi Suksri

คุณวุฒิ : ส.บ. (เกียรตินิยม) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

M. Arch. (Pennsylvania) U.S.A.

ตำแหน่ง : ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สถานที่ทำงาน : ภาควิชาสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทรศัพท์ : 2524171

ประสบการณ์ในการทำวิจัย : กำลังดำเนินการวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2453

ผู้ร่วมวิจัย

: น.ส. นพิศร กฤตติกากุล

Miss Napit Krittikakul

คุณวุฒิ : อ.บ., ค.บ., อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำแหน่ง : อาจารย์

สถานที่ทำงาน : ภาควิชาการออกแบบอุตสาหกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทรศัพท์ : 2524171

ประสบการณ์ในการทำวิจัย : 1. ปัญหาของนิสิตบัณฑิตวิทยาลัยในการใช้ห้องสมุดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2519
2. การประเมินผล “การศึกษาและสำรวจศิลปอุตสาหกรรมส่วนภูมิภาค 2522”

นางดรุณี แก้วม่วง

Mrs. Darunee Kaewmuang

คุณวุฒิ : กศบ.

กำลังศึกษาระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์

ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำแหน่ง : อาจารย์

สถานที่ทำงาน : ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์

วิทยาลัยครูจันทระเกษม

โทรศัพท์ : 5110193, 5110092

ประสบการณ์ในการทำวิจัย : เคยทำงานวิจัยเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อย ในหัวข้อ “Ethnicity and Economy : The Case of The Mons in Thailand”

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. 2511697

นายวันชัย ศิริชนะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มิถุนายน 2525

2508-67/1,000